

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 52. ТОМ 2
ISSUE 52. VOLUME 2**

**Видавничий дім
«Гельветика»
2022**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 7 від 31.05.2022 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомяра]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Вип. 52. Том 2. – 272 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.І.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриченко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дугчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомяра І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSe., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту культури і мистецтв (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомяра І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2022
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомяра І.М., 2022

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 7 from 31.05.2022)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2022. – Issue 52. Volume 2. – 272 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Co-Editor, Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomrya** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor, (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **Sytnyk O.M.** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiyi** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Ustylenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Culture and Arts (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1290 dated 30.11.2021 (annex 3), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category “B”) in the area of of Historical Sciences (032 - History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2022
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2022

ІСТОРІЯ

УДК [355.01(477:(470+571)):94(519.5)]«20»:378.4.093.5(519.5-25)

DOI

Ірина ЗБИР,

orcid.org/0000-0001-5852-2002

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри українського прикладного мовознавства

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) ivtorak@gmail.com

ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНОЗНАВСТВА КОРЕЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ ХАНГУК – НАДІЙНИЙ ФОРПОСТ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ, АБО ПРО РОБОТУ СПЕЦІАЛЬНОГО ФОРУМУ «НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА КОРЕЙСЬКИЙ ПІВОСТРІВ» (7 БЕРЕЗНЯ 2022 Р., М. СЕУЛ, РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ)

У статті подано інформацію про роботу Спеціального форуму, який невідомо організовано на факультеті українознавства Корейського університету іноземних мов Хангук. Він був заснований у 2009 р. і став одним із центрів українознавства в Східній Азії, що донедавна був єдиним осередком з вивчення української мови, історії, культури, політики тощо в цьому регіоні. Проаналізовано виступи українських і корейських доповідачів (не лише науковців, а й дипломатів, політиків, державних службовців, викладачів), у яких особливу увагу звернено на повномасштабне вторгнення росії в Україну, страшені злочини рф на території нашої держави, та наслідки російсько-української війни у всьому світі, зокрема на Корейському півострові, де досі пам'ятають про злодіяння Корейської війни 1950–1953 рр, а сусідство з КНР, КНДР та рф становлять небезпеку для всього регіону. Проведено паралелі в історичному розвитку та політичному житті українського і російського народів, демократичні цінності та вектори майбутнього, за які бореться Україна сьогодні. Зазначено також про ряд заходів, які факультет українознавства Корейського університету іноземних мов Хангук спільно з Посольством України в Республіці Корея провели на підтримку і допомогу Україні, зокрема, йдеться про проєкт на сторінках часопису “Корейський журнал українознавчих студій”, де головними дописувачами стали науковці з різних країн світу і які намагалися показати світовій громадськості, а головно корейцям, причини та хід війни в Україні, зробити огляд фольклорних текстів, звичаїв та ритуалів, що з'явилися під час війни, різних засобів боротьби українців, публікацію віршів, які українські автори написали після 23 лютого 2022 р. та присвячені війні в Україні; “Виставку за мир в Україні”, організацію благодійних концертів та ін.

Ключові слова: форум, Україна, факультет українознавства, Корейський університет іноземних мов Хангук, російсько-українська війна, Корейський півострів, вторгнення, наслідки.

Ірина ЗБИР,

orcid.org/0000-0001-5852-2002

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Applied Linguistics

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) ivtorak@gmail.com

DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES OF HANKUK UNIVERSITY OF FOREIGN STUDIES – A RELIABLE FORPOST OF UKRAINE DURING THE WAR, OR ON THE WORK OF THE SPECIAL FORUM “IMPLICATIONS OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR AND ITS IMPACT ON KOREAN PENINSULA” (MARCH, 7 2022, SEOUL, REPUBLIC OF KOREA)

The article provides information about the work of the Special Forum, which was not coincidentally organized at the Department of Ukrainian Studies of Hankuk University of Foreign Studies. It was founded in 2009 and became one of the centers of Ukrainian studies in East Asia, which until recently was the only center for studying the Ukrainian language, history, culture, politics, etc. in this region. It aims analyze the speeches of Ukrainian and Korean speakers (not only scientists, but also diplomats, politicians, civil servants, teachers), which focus on the full-scale Russian invasion of

Ukraine, terrible crimes of Russian Federation in our country, and the consequences of the Russian-Ukrainian war around the world, including the Korean Peninsula where the atrocities of the Korean War of 1950–1953 are still remembered. The article draws parallels in the historical development and political life of the Ukrainian and Russian nations, democratic values and future vectors for which Ukraine is fighting today. It is also mentioned about a number of events that the Faculty of Ukrainian Studies of Hankuk University of Foreign Studies together with the Embassy of Ukraine in the Republic of Korea held in support and assistance to Ukraine, in particular, it is a project on the pages of the journal "Korean Journal of Ukrainian Studies", where the main contributors were scientists from different countries of the world and who tried to show the world public, and mainly Koreans, the reasons and progress of the war in Ukraine, to review folklore texts, customs and rituals that appeared during the war, various means of struggle of Ukrainians, publication of poems written by Ukrainian authors after February 23, 2022 and dedicated to the war in Ukraine; an Exhibition for Peace in Ukraine, the organization of charity concerts and so on.

Key words: forum, Ukraine, Department of Ukrainian Studies, Hankuk University of Foreign Studies, Russian-Ukrainian War, Korean Peninsula, invasion, consequences.

7 березня 2022 р. в Корейському університеті іноземних мов Хангук відбувся спеціальний форум **“Наслідки російсько-української війни та її вплив на Корейський півострів”** (*“Implications of the Russia-Ukraine War and Its Impact on Korean Peninsula”*), ініціатором та організатором якого був факультет українознавства. Мета конференції – це обговорення та усвідомлення цілей та позицій США, росії, України і країн Східної Європи у російсько-українській війні, міжнародних політичних, економічних та безпекових наслідків, вплив на Корею і визначення контрзаходів. Робочими мовами заходу були корейська, англійська та українська. Модератором форуму, а також організатором і головним ініціатором виступив декан факультету українознавства Корейського університету іноземних мов Хангук професор Хонг Согу.

Невипадково, що одразу після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, корейські науковці, політичні, громадські та культурні діячі почали обговорювати цю тему. Адже наслідки Корейської війни 1950–1953 рр. (розділення країни, нарощення ядерного потенціалу Північної Кореї) досі залишаються болючими темами для корейського суспільства. Сьогодні сусідство з КНР, КНДР та рф становлять небезпеку для всього Далекосхідного регіону.

З вітальним словом до учасників форуму звернувся Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Корея Дмитро Пономаренко. У своєму виступі пан Посол наголосив на важливості консолідованих дій у боротьбі проти російського агресора та подякував корейському народу за підтримку та допомогу Україні у цей нелегкий час війни. Також очільник Посольства окреслив ті виклики, що сьогодні стоять перед нашою державою, та вимагають швидкого вирішення. Головно пан Посол звернувся до корейських студентів, які в майбутньому будуть працювати у різних сферах українсько-корейських відносин, наголосивши на тому, щоб *«молодь пам’ятала та ніколи не забу-*

вала про події російсько-української війни, що почалася ще у 2014 р., та страшні злочини рф на території України» (Ponomarenko, 2022).

Ще один доповідач, який долучився до роботи форуму за допомогою відеоконференції, – це народний депутат України, заступник голови міжпарламентської групи зв’язків з Республікою Кореєю пан Андрій Ніколаєнко. У своєму виступі парламентарій розповів про ситуацію в Україні, зокрема, у містах Харків, Маріуполь, Чернігів та інших містах і селах, де зараз люди залишилися без газу, води, електрики та інших засобів до існування. Пан Ніколаєнко зазначив, що це все наслідки страшної війни, яку розпочав Путін проти України та українського народу, називаючи українців націоналістами і нацистами. Але сьогодні вже всі зрозуміли, хто є справжнім нацистом. Особливу увагу народний депутат України звернув на те, що корейський народ добре пам’ятає про жакливу війну, яка точилася на Корейському півострові, та страшні її наслідки. Тому закликав усіх корейців допомогти та підтримати Україну в боротьбі проти російського агресора та наголосив, що *«на території України розміщено 15 атомних реакторів і пошкодження одного з них може призвести до ядерної катастрофи не лише в Європі, але у цілому світі»* (Nikolaienko, 2022). Однак, пан Ніколаєнко запевнив, що *«Україна обов’язково переможе у цій війні, оскільки український народ сильний та об’єднався навколо однієї ідеї, а ще відчуває неоціненну підтримку союзників»* (Nikolaienko, 2022).

Після того присутні мали можливість поставити запитання панові Послу та з’ясувати те, що їх турбувало. Зокрема, більшість цікавилася питанням, як можна допомогти українському народові у цей надскладний час, яким чином будуть доправляти гуманітарну допомогу до України та куди будуть витрачені кошти, які корейці перераховують на спеціальний рахунок, що відкрито в Посольстві України в Республіці Корея. Пан Посол радо поділився всіма ідеями щодо реалізації цих планів у найкоротший термін.

У другій частині форуму корейські та українські науковці, громадські та політичні діячі у своїх доповідях торкнулися найбільш актуальних питань російсько-української війни та її вплив на ситуацію у Східній Азії та Корейському півострові зокрема. Першим виступив колишній Посол Республіки Корея в Україні та росії пан Парк Ро Бюк (Park Robyug), що окреслив відмінності в історичному розвитку та політичному житті українського і російського народів, демократичні цінності та вектори майбутнього, за які бореться Україна сьогодні. Пан Посол порівняв Україну та росію з Південною та Північною Кореєю, чиї шляхи давно розійшлися, а країни обрали різні напрями побудови суспільства. Однак керівництво рф намагається всілякими способами відродити колишній Радянський Союз та ідею «супердержави».

Професор Жіночого університету Сукмюнг, колишній заступник міністра з питань оборонних реформ Хонг Гю Док (Hong Kyudok) у своїй промові зазначив, що *«російське вторгнення в Україну стає все більш непередбачуваним через запеклий опір української армії та народу, незважаючи на оптимістичний настрій адміністрації США та цілковиту підтримку президента Байдена, ця війна кардинально змінить міжнародне співтовариство та міжнародну політику»* (Hong, 2022). Також професор звернув увагу на те, що США і Захід не змогли надійно перемогти російську військову стратегію «доконаний факт»¹. І, насамкінець, доповідач сказав про наслідки російсько-української війни для Кореї та Східної Азії, де головну небезпеку несуть Китай і Північна Корея. Тому Південна Корея не повинна забувати про важливість своїх союзників і роззброєння українських збройних сил, які колись були найсильнішими в Європі, за винятком росії. Також Республіка Корея має добре пам'ятати про наслідки вторгнення в Україну та використовувати це як основу для майбутньої оборонної реформи і те, що сталося в Україні у жодному разі не є справою *«чужого на іншому кінці світу»* (Hong, 2022).

Учений Східноєвропейського та Балканського дослідницького інституту пан Кім Шін Кю (Kim Shinkyu) виголосив доповідь на тему *«Відносини між Україною та Центрально-Східною Європою і перспективи на майбутнє»*, в якій окреслив стурбованість країн Центральної та Східної Європи тим, що нинішня війна пошириться на їхню територію, адже в минулому вони були

сателітами Радянського Союзу. Однак найбільшу небезпеку відчувають Польща та країни Балтії, з якими безпосередньо межує росія, тому їх непокоїть пряма військова інтервенція з боку рф, масштабний вплив біженців, загроза енергетичній безпеці, економічний спад тощо. Допповідач зазначив, що *«сьогоднішню війну можна розглядати як відповідь росії на страх втратити свою буферну зону через радикальний поворот України на Захід (ЄС, НАТО), тому Україні потрібні зважені рухи та компроміси, щоб вийти з ролі буфера»* (Kim, 2022). Насамперед тут ідеться про середньо- та довгострокову співпрацю з Центральною та Східною Європою, зміцнення регіонального співробітництва у сфері військової безпеки шляхом об'єднання з Польщею, що в майбутньому гарантуватиме повноправне членство України в ЄС і НАТО.

Секретарка Агентства оборонних установ пані Се Вон Хі (Seo Wonhi) у своєму виступі назвала три причини, через які Росія не може кинути Україну: *«по-перше, етнічна ідентичність, по-друге, важливість Чорноморського флоту, по-третє, геополітична цінність України – лінія оборони, що захищає росію від західних держав»* (Seo, 2022). Доповідачка наголосила, що в Україні зовсім інша позиція – вона проголосила незалежність та визначила відмінний від росії шлях побудови суспільства. Однак, за словами пані Се Вон Хі, *«рф давно готувалася до війни з Україною, накопичуючи багатства та модернізуючи свої збройні сили, а також заручилася підтримкою свого союзника – Китаю»* (Seo, 2022). У підсумку секретарка Агентства зазначила, що вторгнення росії в Україну породжує почуття небезпеки в Кореї, яка як і Україна є регіоном гострого конфлікту інтересів великих держав. Тому Корея завжди має бути готовою до бою, про що свідчить українська криза.

Викладачка факультету українознавства Корейського університету іноземних мов Хангук пані Олена Щегель у своєму виступі окреслила страшні злочини росії проти України не лише у сьогоднішній війні, але в історичній площині, починаючи з Переяславської ради та завершуючи вторгненням 24 лютого. Викладачка також намагалася подискутувати з попередніми доповідачами, які в різний спосіб висвітлювали злочиння та небезпеку з боку рф в Україні та світі. Зокрема, пані Олена зазначила, що *«всі людські та громадянські цінності є чужими для росії, а за демократичними перетвореннями маскуються тоталітаризм, абсолютизм, авторитаризм та інші злочини»* (Shchegel, 2022). Тому, на думку

¹ «Доконаний факт» – це стратегія швидкої окупації частини території противника для мінімізації шкоди країні та примусу противника до війни на виснаження (пояснення з виступу доповідача – Автор).

доповідачки, не потрібно толерантно чи з певними побоюваннями говорити про ці проблеми, а на весь голос розповідати правду цілому світу.

Отже, під час обговорення науковці, громадські та політичні діячі ще раз наголосили на тому, що вторгнення російських військ на територію України повинно бути засуджене всіма державами світу, а керівництво рф має понести найсуворіше покарання. Звісно, що США, країни Заходу та все міжнародне співтовариство повинні підтримувати і допомагати Україні у цій боротьбі, а також сприяти вступу України в ЄС, НАТО, оскільки ці організації можуть гарантувати безпеку та створити умови для розвитку України як економічно та політично сильної держави світу. Також не слід забувати, що росія і Китай продовжуватимуть роботу з розширення своєї влади, включаючи територіальну експансію, тому Корея та міжнародне співтовариство повинні бути готовими до цього й рішуче відповісти на такі дії.

Факультет українознавства Корейського університету іноземних мов Хангук не обмежився лише проведенням форуму на підтримку України в Республіці Корея, а започаткував ряд заходів. Зокрема, йдеться про проєкт *“Думки та погляди світових учених про війну в Україні”* (*“Insights and Opinions of World Academics on the War in Ukraine”*) на сторінках часопису *“Корейський журнал українознавчих студій”* (*“Korean Journal of Ukrainian Studies”*)² та публікацію есе науковців з усього світу. *«Кожен учений може проаналізувати наслідки цієї війни на основі власних професійних зацікавлень та позицій, й поширити спеціальне послання серед колег-науковців та широкого кола громадськості»* (*Insights and Opinions on the War in Ukraine, 2022*), – йдеться в оголошенні проєкту.

Сьогодні вже опубліковано 6 таких есе, авторами яких є науковці з різних країн світу: д-р Андрій Нагачевський (Канада), проф. Андрій Рижков (Мексика), проф. Оксана Кузьменко (Україна), д-р Оксана Баранівська (Польща) та канд. істор. наук Леся Горошко-Погорецька (Україна). У своїх

публікаціях дослідники намагалися показати світовій громадськості, а головню корейцям, причини та хід війни в Україні, зробити огляд фольклорних текстів, звичаїв та ритуалів, що з’явилися під час війни, різних засобів боротьби українців тощо. Особливу увагу заслуговує есе про Всесвітній день поезії для України – це проєкт ознайомлення з віршами, які українські автори написали після 23 лютого 2022 р. та присвячені війні в Україні. У публікації міститься замітка підполковника ЗСУ і поета пана Володимира Тимчука, який зазначає, що сьогодні *«понад 100 поезій про боротьбу та любов до життя українців у перекладах вже понад 20 мовами світу, і перша антологія з французькою частиною вже звертається до світу нашим спільним українським голосом»* (Тимчук, 2022), а також вірш Надії Капінос *«Очі мої – дві криниці...»* українською та переклад корейською мовами (Андрія Рижкова).

Серед інших заходів, які організував факультет українознавства Корейського університету іноземних мов Хангук спільно з Посольством України в Республіці Корея, була *Виставка за мир в Україні* (*Exhibition for Peace of Ukraine*), що проходила з 27 квітня по 2 травня 2022 р. в одній з приватних галерей у м. Сеулі; Всесвітній благодійний концерт-марафон на підтримку України *“Save Ukraine – #StopWar”* 27 березня, 29 травня і 25 червня 2022 р. та інші добродійні акції. Також викладачі та студенти факультету активно долучаються до щонедільних мирних акцій протесту, які відбуваються перед Посольством рф у Республіці Корея, починаючи з 27 лютого 2022 р.

Отже, сьогодні в Україні є багато союзників, які допомагають та підтримують її під час війни. Ми щиро вдячні всім, хто нині бореться з Україною на різних фронтах. Навіть на іншому кінці світу корейський народ об’єднався навколо української ідеї та став отим форпостом, який боронить демократичні цінності та прагнення України стати незалежною, сильною європейською країною. Як зауважив професор Хонг Гю Док, наслідки російсько-української війни не повинні бути *«чужими на іншому кінці світу»*, а навпаки згуртувати все міжнародне співтовариство у боротьбі зі спільним ворогом.

² Хотілося б зазначити, що цей проєкт досі триває, тому всі очі можуть долучитися. Детальна інформація на сторінці часопису <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/news>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранівська О. День, який змінив усе. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine. 2022.* URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8%D0%B2-%D1%83%D1%81%D0%B5> (Дата звернення: 14.04.2022)
2. Hong K. Implications of the Russian-Ukrainian War and its Impact on the Korean Peninsula. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw> (Last accessed: 07.03.2022)

3. Horoshko-Pohoretska L. Spring rituals of Ukrainians through of the prism of the Russian-Ukrainian war (review of Internet resources). *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/spring-rituals-of-ukrainians-through-the-prism-of-the-russian-ukrainian-war> (Last accessed: 01.06.2022)
4. Insights and Opinions on the War in Ukraine. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/news> (Last accessed: 30.03.2022)
5. Kim S. Relations between Ukraine and Central Eastern Europe and prospects for the future. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw> (Last accessed: 07.03.2022)
6. Kuzmenko O. Something about Ukrainian folklore from a new historical era of the struggle for independence. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/something-about-ukrainian-folklore-from-a-new-historical-era-of-the-struggle-for-independence> (Last accessed: 13.04.2022)
7. Nahachewsky A. Russian's Invasion of Ukraine in Graffiti. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/russia-s-invasion-of-ukraine-in-graffiti> (Last accessed: 30.03.2022)
8. Nikolaienko A. Video Massage. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw> (Last accessed: 07.03.2022)
9. Park R. Ukraine and Russia: common and different features of historical development and political life. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw> (Last accessed: 07.03.2022)
10. Ponomarenko D. Keynote Speech. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw> (Last accessed: 07.03.2022)
11. Ryzhkov A. In case you think Russian tanks in Ukraine do nor concern you. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/in-case-you-think-russian-tanks-in-ukraine-do-not-concern-you> (Last accessed: 30.03.2022)
12. Shchegel O. Russia's crimes against Ukraine: a historical aspect. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw> (Last accessed: 07.03.2022)
13. Seo W. The position of Ukraine and Russia in the war and its consequences for Korea URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw> (Last accessed: 07.03.2022)
14. Tymchuk W. World Poetry Day for Ukraine, trans. from Ukrainian by A. Ryzhkov. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/world-poetry-day-for-ukraine> (Last accessed: 01.05.2022)

REFERENCES

1. Baranivska O. Den, yakyi zminyv use. [The day that changed everything]. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8%D0%B2-%D1%83%D1%81%D0%B5> [in Ukrainian]
2. Hong K. Implications of the Russian-Ukrainian War and its Impact on the Korean Peninsula. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw>
3. Horoshko-Pohoretska L. Spring rituals of Ukrainians through of the prism of the Russian-Ukrainian war (review of Internet resources). *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/spring-rituals-of-ukrainians-through-the-prism-of-the-russian-ukrainian-war>
4. Insights and Opinions on the War in Ukraine. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/news>
5. Kim S. Relations between Ukraine and Central Eastern Europe and prospects for the future. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw>
6. Kuzmenko O. Something about Ukrainian folklore from a new historical era of the struggle for independence. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/something-about-ukrainian-folklore-from-a-new-historical-era-of-the-struggle-for-independence>
7. Nahachewsky A. Russian's Invasion of Ukraine in Graffiti. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/russia-s-invasion-of-ukraine-in-graffiti>
8. Nikolaienko A. Video Massage. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw>
9. Park R. Ukraine and Russia: common and different features of historical development and political life. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw>
10. Ponomarenko D. Keynote Speech. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw>
11. Ryzhkov A. In case you think Russian tanks in Ukraine do nor concern you. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/in-case-you-think-russian-tanks-in-ukraine-do-not-concern-you>
12. Shchegel O. Russia's crimes against Ukraine: a historical aspect. URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw>
13. Seo W. The position of Ukraine and Russia in the war and its consequences for Korea URL: <https://youtu.be/DJpVK3LP3mw>
14. Tymchuk W. World Poetry Day for Ukraine / trans. from Ukrainian by A. Ryzhkov. *Korean Journal of Ukrainian Studies. War in Ukraine*. 2022. URL: <https://www.koreanjournalofukrainianstudies.com/post/world-poetry-day-for-ukraine>

УДК 94(477.8)»1944/1950»:321.64:342.553
DOI

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна),

доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) *vilnickiy@gmail.com*

Володимир СТАРКА,

orcid.org/0000-0002-0213-9298

доктор історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) *starka1980@tpru.edu.ua*

Микола ГЛІБИЩУК,

orcid.org/0000-0002-3829-9736

кандидат історичних наук,

асистент кафедри всесвітньої історії

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) *m.hlibischuk@chnu.edu.ua*

ПРАКТИКА ПОРУШЕННЯ «СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЗАКОННОСТІ» ПРИ УТВЕРДЖЕННІ РАДЯНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЯХ (1944 – 1950-і рр.)

Російсько-українська війна 2014 – 2022 років актуалізувала важливість дослідження дотримання законів російськими окупантами на захоплених українських землях. Відновлення радянської влади у західному регіоні України після 1944 р. супроводжувалося тотальним свавіллям з боку військових, працівників органів державної безпеки та партійних структур. Мародерство, грабунки, незаконні обишки, хабарництво, неправомірне застосування фізичної сили та вогнепальної зброї, стали незмінними атрибутами повсякденного життя. На всі скарги місцевого населення, «відповідальні» працівники відмахувалися, і обіцяли «вжити заходів». На практиці, злочинці в погонах чи з патрківтками відбувалися доганами, чи усними попередженнями. В особливих випадках знімали з посади, і лише призвідники особливо зухвалих злочинів отримували незначні терміни ув'язнення, що були не співмірними із вчиненим злочином. Мета статті – розкрити поняття, масштаби основні напрямки та форми покарання за порушення «соціалістичної законності» при утвердженні радянської адміністрації у західноукраїнських областях (1945 – 1954). Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. Наукова новизна полягає у дослідженні практики порушення «соціалістичної законності» на західноукраїнських землях (1944 – 1950-і рр.). Висновки. Отже, порушення соцзаконності зумовлювалося низькими моральним, освітнім, професійним рівнями кадрів та матеріальним забезпеченням, постійним зловживанням алкоголем, відсутністю реального покарання за вчинені порушення тощо. Масштабність ситуації, яка склалася у західноукраїнському регіоні із злочинами вчиненими представниками радянської адміністрації почала загрожувати існуванню самої системи. Саме тому до них застосовувалися вимушені покарання. Хоча часто ці покарання були не співмірними із вчиненим злочином.

Ключові слова: «соцзаконність», репресивно-каральні органи, Західна Україна.

Vasyl ILNYTSKYI,*orcid.org/0000-0002-4969-052X**PhD hab. (History), Professor;**Head of the Department of Ukraine's History**Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University**(Drohobych, Lviv region, Ukraine),**Associate Professor at the Department of Mobilization, Organizational, Staffing, Human Resources**and Defense Planning**National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi**(Lviv, Ukraine) vilnickiy@gmail.com***Volodymyr STARKA,***orcid.org/0000-0002-0213-9298**PhD hab. (History),**Associate Professor of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences**Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University**(Ternopil, Ukraine) starka1980@tnpu.edu.ua***Mykola HLIBISCHUK,***orcid.org/0000-0002-3829-9736**PhD (History),**Assistant Professor at the Department of World History**Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University**(Chernivtsi, Ukraine) (m.hlibischuk@chnu.edu.ua)*

THE PRACTICE OF VIOLATION OF «SOCIALIST LEGALITY» DURING THE APPROVAL OF THE SOVIET ADMINISTRATION IN THE WESTERN UKRAINIAN REGIONS (1944 – 1950)

The Russian-Ukrainian war of 2014 – 2022 highlighted the importance of studying the observance of laws by the Russian occupiers in the occupied Ukrainian lands. The restoration of Soviet power in the western region of Ukraine after 1944 was accompanied by total arbitrariness on the part of the military, employees of state security agencies and party structures. Marauding, looting, illegal searches, bribery, misuse of physical force and firearms have become invariable attributes of everyday life. On all complaints of the local population, «responsible» workers waved off, and promised to «take measures». In practice, criminals in uniform or with tickets received reprimands or verbal warnings. In special cases, they were removed from office, and only perpetrators of particularly heinous crimes received short terms of imprisonment that were disproportionate to the crime committed. The aim of the article is to reveal the notions, scales of the main directions and forms of punishment for violating «socialist legality» during the establishment of the Soviet administration in the western Ukrainian regions (1945 – 1954). The research methodology is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, authorial objectivity, and the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. The scientific novelty lies in the study of the practice of violating «socialist legality» in the western Ukrainian lands (1944 – 1950). Conclusions. The violation of social law was due to low morale, educational, and professional levels of personnel and material security, constant alcohol abuse, lack of real punishment for violations, and so on. The scale of the situation in the western Ukrainian region with crimes committed by members of the Soviet administration began to threaten the existence of the system. That is why they were subjected to forced punishment. Although, these punishments were not commensurate with the crime committed.

Key words: «social legality», repressive and punitive bodies, Western Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасні злочини московських окупантів не є новими ні за формою, ні за змістом. Історія знає багато періодів у яких прашури новітніх рашистів вчиняли нелюдські та ганебні вчинки проти місцевого населення на захоплених територіях. Однак їх в останнє десятиліття вдалося розкривати на основі документів, широкий доступ до яких було відкрито наприкінці 2000-х рр. та розширено його після Революції Гід-

ності. Відтак на світ виринули злочини радянської репресивно-каральної системи.

Новітня російсько-українська війна показує (за допомогою фото, відео, звукозаписів) практично у реальному часі масштаби злочинів російських окупантів.

Впродовж кількох сотень років нащадки кочової традиції як по методичці здійснюють загарбання територій інших народів. Відповідно на

захоплених територіях проводиться політика спрямована на цілковиту денационалізацію, насадження російських політичних, економічних, культурно-освітніх (якщо так можна сказати після вчинених злочинів) традицій. Звісно, що така практика не нова, а уже добре випробувана. Варто відзначити надмірну жорстокість, яка супроводжує усі ці процеси. Її можна пояснити як цілеспрямовану політику вищого керівництва, яке не просто її підтримує, але й спонукає (прямо чи опосередковано) рядовий склад. Спрямована вона не лише на фізичне знищення осіб, які чинять супротив, але й на поширення страху, паніки, зневіри у можливості опору. При цьому окупанти намагаються закласти цей страх не лише в одного покоління, але й наступних, таким чином сформувати уявлення, що опір не можливий, а будь-які його прояви будуть жорстоко придушені.

Однак українці із своїм свободоловним характером щоразу доводять хибність такої теорії, яка очевидно може мати вплив лише на населення із рабською свідомістю (тобто самих росіян). Українці неодноразово піднімалися на збройний опір московському окупанту. Наприклад, у першій половині ХХ ст. московські окупанти відчували потужність українського визвольного руху так, що у свідомості нащадків досі сформована відверта паніка від слів петлюрівець, націоналіст, бандерівець тощо. Так, саме «мову сили» розуміє московський окупант, який сам вибираючи жорстокі форми та методи боротьби повинен отримувати аналогічну відповідь. Лише такий формат у нього викличе спочатку подив адже у його свідомості тільки він може використовувати будь-які форми та методи, відтак очікуючи до себе тільки «м'яких» (демократичних) форм відповіді, а вже потім страх і паніку.

Типовим прикладом (яких було багато) можна назвати боротьбу українського визвольного руху 1940 – 1950-х рр. проти утвердження радянської репресивно-каральної системи на західноукраїнських землях. Лишень частина виявлених в архівах документів свідчить про масштабні злочини радянських окупантів не тільки проти українських націоналістів, але й проти місцевого цивільного населення.

Так, із вигнанням німецьких окупантів збройна боротьба у Західній Україні не припинилася. Відновлення радянського режиму супроводжувалося формуванням репресивно-карального апарату (у ряді випадків приїжджали уже сформовані органи), який місцеве населення сприймало як інструмент окупації. Як результат окупаційне радянське керівництво постійно відчувало неприязне ставлення

західноукраїнців. До цього також спричинилася жорстока поведінка окремих представників офіційної влади. Відверта самонадіяність радянського керівництва на швидке придушення визвольного руху була хибною. Зміцнення позицій радянської влади у краї відбувалося лише завдяки діяльності репресивно-карального апарату.

Аналіз останніх досліджень. Питання порушень соцзаконності знайшло досить широке висвітлення у низці історичних праць та збірниках документів. Серед них виділимо комплексні дослідження з історії українського визвольного руху І. Біласа (Білас, 1994), В. Ільницького (Ільницький, 2014; Ільницький, 2016), А. Кентія (Кентій, 1999), Ю. Киричука (Киричук, 2003), А. Русначенка (Русначенко, 2002), В. Сергійчука (Сергійчук, 2006; Сергійчук, 2005). Однак узагальнене дослідження про існування цього явища у західних областях України відсутнє. Саме тому метою дослідження є з'ясувати основні напрямки та масштаби порушення «соціалістичної законності», виокремити причини.

Мета статті – розкрити поняття, масштаби основні напрямки та форми покарання за порушення «соціалістичної законності» при утвердженні радянської адміністрації у західноукраїнських областях (1945 – 1954).

Виклад основного матеріалу.

1. Поняття, масштаби та покарання за порушення «соціалістичної» законності

У процесі утвердження радянської влади та боротьби проти ОУН і УПА радянські репресивні органи масово порушували так звану «соціалістичну законність». Поняття «соціалістична законність» досить умовне і широке. Під нього підпадали, починаючи від порушень, постійних пограбувань, незаконних затримань, фальсифікацій кримінальних справ, катувань, закінчуючи масовими (незаконними, без суду і слідства) розстрілами, згвалтуваннями тощо. Дослідник українського визвольного руху В. Сергійчук вважає, що на окремих етапах боротьби з українським національно-визвольним рухом радянський режим не звертав уваги на ці види злочинів, навіть більше їх захолював. Уже 20 червня 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний за результатами перевірки діяльності органів УМВС у Дрогобицькій області повідомляв: «У ряді райвідділів УМВС викриті серйозні недобрахування агентури в оперативній роботі, виявлені факти грубого порушення радянської законності, п'янства і морального розладу окремих оперативних працівників» (Білас, 1994: 268). До числа умов, що сприяли скоєнню працівниками караль-

них органів зловживань та злочинів, необхідно віднести не тільки відсутність контролю з боку керівництва і начальників, а й неефективне здійснення прокурорського нагляду за їхньою діяльністю, а в більшості випадків – повна його відсутність. Нерідко працівників, звільнених з органів прокуратури у східних областях УРСР та інших республіках за систематичні порушення законів, направляли на роботу до західних областей. Це призводило до повного беззаконня, свавілля, яке творилося у регіоні (Сергійчук, 1996: 14). Наприклад, 26 червня 1944 року на посаду помічника прокурора Чернівецької області було призначено тричі судимого громадянина, до того ж два останніх покарання на момент призначення він не відбув (Білас, 1994: 268).

Внаслідок такого вмілого добору спеціалістів в органах прокуратури західних областей створилася обстановка справжньої антизаконності. До речі, сам наглядовий орган – прокуратура не відзначалася якісною відмінністю від органів МВС і МДБ. У жовтні 1946 року за зловживання службовим становищем і систематичне привласнювання майна, вилученого в арештованих громадян, був усунений з посади прокурор Дрогобицької області (Білас, 1994: 268). А голова Військового трибуналу Петров відверто порушував «соцзаконність» навіть проти колишніх працівників МВС, вибиваючи з них покази (під час судових засідань вони зізналися, що свідчення від них отримували через тортури) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90. Спр. 49. Арк. 32). Серйозною причиною беззаконня з боку представників окупаційної влади було те, що вони відчували повну безкарність за свої злочини.

Протягом 1945 – 1946 рр. в Івано-Франківській області лише офіційно було зафіксовано 210 фактів «порушення соціалістичної законності», однак за це до кримінальної відповідальності було притягнуто лише 8 осіб. Решта епізодів були лише дисциплінарними покараннями (Білас, 1994: 268; Український національно-визвольний рух ..., 2010: 8). Всього, лише за офіційними доповідними райпрокурорів Дрогобицької області, станом на 6 червня 1945 р. зафіксовано 27 випадків порушення «соцзаконності», у тому числі органами НКВС – 18 та 8 – органами НКДБ (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 157зв.). Із справ про порушення «соціалістичної законності» за період з 1 січня до 1 липня 1945 р. 40,9 % – це справи про самовільні розстріли, 18 % – побиття й інші злочини проти особи, 22,7 % – незаконне заволодіння майном, 9 % – застосування фізичних методів впливу під час слідства, 9 % – незаконні арешти та обшуки (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6.

Спр. 46. Арк. 230). Найбільше, 75 %, «революційну законність» порушували працівники НКВС, передусім у Славському і Підбузькому районах, а по лінії НКДБ у Турківському районі (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 233). Загалом у Дрогобицькій області за січень–липень 1945 р. було здійснено 125 порушень «соцзаконності» (Літопис УПА. Нова серія. Т. 4, 2002: 473–474). Тільки в 1946 р. до кримінальної та адміністративної відповідальності було притягнуто у 49 справах 72 особи, з них передано до суду 22 особи. У 1947 р. притягнуто 8 співробітників за порушення «соцзаконності» у 5 справах. З них передано до суду Військового трибуналу 2 особи (ГДА СБУ. Ф. 2 ББ. Оп. 90 (1951). Спр. 49. Арк. 53).

Всього за період від часу визволення по грудень 1944 р. тільки у Дрогобицькій області було притягнуто 42 співробітників НКДБ до відповідальності в дисциплінарному порядку (з них 3 зловживання службовим становищем, 23 халатне ставлення до службових обов'язків, 12 п'янство і морально-побутове розкладення, 2 хуліганство, 2 інші проступки) (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 609. Арк. 10). Однак статистика і констатація фактів нічого не давали, порушення тривали. За період з червня 1944 р – по 15 березня 1945 р. було здійснено 72 злочини (3 зловживання службовим становищем, 35 халатне ставлення до службових обов'язків, 22 п'янство, 2 хуліганство, 10 інші) (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 608. Арк. 28).

У першому кварталі 1945 р. особливою інспекцією ОК УНКДБ Дрогобицької області у дисциплінарному порядку притягнуто до відповідальності 37 співробітників УНКДБ і периферійних органів (14 халатне ставлення до служби, 2 порушення революційної законності, 1 прояв бязгузтва, 2 хуліганство, 10 п'янство і моральний розклад, 2 втрата зброї, 6 інші проступки). З них винесено вироки по адміністративній лінії на 33 осіб, на решту 4 співробітників матеріали направлені в НКДБ УРСР для розслідування (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 605. Арк. 1зв. 2, 15). У 2 кварталі 1945 р. особливою інспекцією ОК УНКДБ Дрогобицької області всього до відповідальності у дисциплінарному порядку притягнуто 43 співробітники УНКДБ і периферійних органів НКДБ та до кримінальної відповідальності 7 осіб (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 605. Арк. 28).

Загалом у 1946 р. всього було притягнуто до кримінальної і адміністративної відповідальності по 49 справах 72 особи, із них передано у суд 22 особи. У тому числі: 1 квартал кримінальні (5 справ, по яких проходило 6 співробітників), адміністративні (13 справ, по яких проходило

19 співробітників), 2 квартал кримінальні (6/7), адміністративні (7/11), 3 квартал кримінальні (5/9), адміністративні (12/19), 4 квартал (-/-), адміністративні (1/1). Підсумок: кримінальні 16/22, адміністративні 33/50 (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90. Сп. 49. Арк. 53).

В Тернопільській області упродовж квітня-серпня 1947 р. за порушення дисципліни та «соціалістичної законності» з боку особового складу РВ МВС, до адміністративної відповідальності притягнуто 10 начальників та 10 заступників начальників РВ, а з особовим складом РВ проведено шестигодинні виховні бесіди (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 861. Арк. 11).

У 1947 р. ВТ за скоєння військових злочинів було засуджено 192 офіцерів, сержантів і особового складу прикордонних відділів УМДБ, УМВС і міліції, скоєння інших злочинів – 36 осіб (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 26). До військовослужбовців, засуджених у 1947 р., ВТ застосовував такі міри покарання: присуджені до умовної відповідальності – 9 осіб; направлені у дисциплінарні батальйони – 19 осіб; засудження до 3 років – 60 осіб; до 5 років – 45 осіб; до 10 років – 32 особи; на 10 років – 22 особи; до 25 років – 5 осіб. Всього 192 особи (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 27). У 3 кварталах 1948 р. у провадженні ВТ знаходилися 224 кримінальні справи, з яких розглянуто з винесенням вироку 183 справи, відправлено на дослідження 9 справ, передано по підсудності 2 справи і 30 справ знаходилися у залишку (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 143). За злочини про порушення так званої «соцзаконності» у 2 кварталах 1948 р. було засуджено 23 особи (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 150). У 3 кварталах 1948 р. було суджених 14 (93,3%) військовослужбовців на термін від 10 до 25 років (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 151).

За даними прокурорів областей УРСР, у січні 1948 р. було задокументовано 53 випадки правопорушень, вчинених 68 працівниками МВС, МДБ і військовослужбовцями військ МВС та МДБ. Скоєно злочинів у січні 1948 р.: 9 у західних областях, 7 – у східних, 3 – збройні сили. Разом 19 або 35% (Повоєнна Україна ..., 2010: 187); злочини, скоєні в попередні місяці, але викриті в січні 1948 р., 13 – у західних областях, 14 – у східних, 7 – збройні сили. Разом 34 або 64,2%. Разом у західних областях – 22 /41,5%, у східних областях – 21/39,7%, збройні сили – 10/18,8%. Разом 53 або 100%. Таким чином, дані свідчать про тенденцію зростання злочинів: у порівнянні з попереднім місяцем (в якому був 51 випадок) загальна кількість злочинів збільшилася на 2, а кількість

злочинів із попередніх місяців, але викритих у січні 1948 р. збільшилася на 2 випадки (у грудні 1947 р. їх було 32, у січні 1948 р. – 34). Усього викрито злочинів у січні 1948 р.: Станіславській – 8 по МВС, 2 МДБ; Дрогобицькій – 2 по МВС, 0 МДБ; Разом 16 по МВС, 6 МДБ. У тому числі, скоєних у 1948 р.: Станіславській – 3 по МВС, 0 МДБ; Дрогобицькій – 2 по МВС, 0 МДБ. Разом 9 по МВС, 0 МДБ. Тобто найбільше порушень відбувалося у Станіславській, Тернопільській та Рівненській, а ще по структурі МВС (Повоєнна Україна ..., 2010: 188). Станіславській – 6 вбивств та поранень; 0 незаконні затримання і побиття; 0 гвалтування, 3 крадіжки, 0 незаконні вилучення майна; 1 інші злочини; відповідно Дрогобицька – 1/1/0/0/0. Разом 8/36,4% вбивства та поранення; 7/31,8% незаконні затримання побиття; 1/4,5% гвалтування, 3/13,7% крадіжки, 1/4,5% незаконні вилучення майна; 2/9,1% інші злочини. Отже, ці дані свідчать, що найбільш поширеними видами правопорушень залишалися вбивства, поранення, побиття, що складало 15 випадків, або 68,2%. Характерною ознакою цих злочинів було те, що з 22 порушень (23 порушники) 11 здійснювалися п'яними співробітниками МВС. За посадовим статусом означені 23 порушники розподілялися: заступник начальника райвідділу – 1 (або 4,3%), оперуповноважених – 9 (39,1%), дільничних уповноважених – 7 (30,5%), міліціонерів – 6 (26,1%); за партійною приналежністю: членів і кандидатів ВКП (б)У – 10 (або 43,5%), членів ВЛКСМ – 3 (13%), безпартійних – 10 (43,5%) (Повоєнна Україна ..., 2010: 189). Всього за 1946 – 1947, 1 квартал 1948 р. – 214 злочинів, з них 1946 р. – 17, 1947 р. – 159, 1 квартал 1948 р. – 38. У Дрогобицькій області – 15/0/11/4; Закарпаття – 4/0/4/0; Станіславська – 11/1/6/4; Чернівецька – 4/0/3/1 (Повоєнна Україна ..., 2010: 232).

Порушення «соціалістичної законності» мали місце і надалі. Так, за 1949 р. у західних областях УРСР тільки за офіційними даними мали місце 29 випадків порушення «соцзаконності» та інших злочинів, здійснених працівниками репресивно-каральних органів і пов'язаних з вбивством місцевих мешканців, зокрема, 7 – працівниками органів МДБ, 17 – органів міліції, 5 – військовослужбовцями ВВ МДБ (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 59. Арк. 13). Крім того, мав місце 21 випадок незаконного застосування зброї з боку працівників органів міліції західних областей УРСР, в результаті яких було поранено 21 особу (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 59. Арк. 13).

Загалом була тенденція до зменшення порушення «соціалістичної законності» у наступні

роки у всіх західноукраїнських областях. Наприклад у Івано-Франківській області 1950 р. порушення радянської законності зменшилася на 42% у порівнянні із 1949 р. У 1950 р. відбулося всього 116 порушень, в тому числі: а) 16 вбивств; б) 50 побиттів громадян; в) 14 незаконних обшуків і вилучення майна; г) 5 неосновне затримання громадян; д) 31 інше порушення.

Аналізуючи проступки і порушення за 1 і 2 квартал 1952 р., самі чекісти констатували, що у цілій Дрогобицькій області кількість порушень і аморальних проявів серед особового складу міліції після рішення бюро обкому КП(б)У майже не змінилося. Так, якщо у 2 півріччі минулого року мали місце 103 аморальні прояви і порушення службової дисципліни з боку 5,3% особового складу, то в першому півріччі 1952 р. – 92 порушення, тобто з боку 5% особового складу. Якщо в 4 кварталі 1951 було 55 аморальних проявів і порушень дисципліни (2,9% особового складу), то в 1 кварталі – 52 (чи 2,8%) і в 2 кварталі – 40 (чи 2,2%). За видами порушень: 35 випадків п'янства (1 квартал – 28, 2 квартал – 7), 14 випадків халатного ставлення до виконання службових обов'язків (7/7), 10 порушень постової служби (6/4), 7 порушень радянської законності (3/4), 4 самовбивства і спроби до цього (2/2), 2 незаконних застосування зброї із пораненням (1/1), 4 крадіжки, присвоєння, розтрата (3/1), 5 випадків грубого і неуважного ставлення до громадян (0/5), 10 – інші (1/9). Всього 92 (52/40). Як бачимо деяке, хоча і незначне, зменшення кількості порушень у другому кварталі відбулося головним чином за рахунок другоступневих видів порушень, менше підлягаючих обліку, інші серйозні порушення навпаки збільшилися (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 295. Арк. 11).

Самі чекісти (28 травня 1945 р.) змушені були визнати, що постійно збільшувалося число випадків порушення «соціалістичної законності» із сторони бійців (ВБ і ГОПП), які знаходилися в районах і селах, констатуючи, що проти такого стану речей більшість райпрокурорів не вели боротьби. Порушення «соцзаконності» набрало значних масштабів, і щоб хоч якось усунути ганебне явище, пропонувалося кваліфікувати як військові злочини (ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 24. Спр. 7. Арк. 59). Проте відносно суворі заходи не давали відчутного результату.

Серйозною причиною беззаконня з боку представників силових структур була кругова порука, а відповідно те, що особливі інспекції НКВС і НКДБ спеціально затягували із розслідуванням справ працівників, які вчинили злочин, безкар-

ність (або не співмірність покарання щодо вчиненого злочину). Так, особливою інспекцією УНКВС Дрогобицької області 25 квітня 1945 р. не було закінчено слідство на співробітника Славського РВ НКВС Ухалкіна, хоча злочин ним був скоєний 30 грудня 1944 р. (у нетверезому стані, вийшовши з приміщення РВ НКВС, відкрив хаотичну стрільбу і вбив дружину бійця ВБ, яка йшла у приміщення НКВС до свого чоловіка. Начальник РВ НКВС замість того, щоб прийняти міри по відношенню до Ухалкіна, заарештував бійця Борисова і вилучив у нього все майно, частину якого присвоїли співробітники РВ НКВС) (Іваненко, Якунін, 2006: 279; Сергійчук, 1996: 300; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 49).

2. Основні напрямки порушення «соціалістичної законності»

Загалом у проблемі порушення «соціалістичної законності» можна виокремити декілька напрямків: незаконні затримання і утримання під вартою, використання заборонених методів ведення слідства, самовільні розстріли та вбивства, пограбування, вилучення і присвоєння майна, ганебні поведження, побиття, гвалтування, хабарництво, самогубства, перестрілки між працівниками репресивно-каральної системи, поранення, тортури, тощо.

– *незаконні затримання і утримання під вартою*, які, звичайно, супроводжувалися пограбуванням, побиттям. З 1 січня по 15 червня органами МВС Дрогобицької області було затримано 3591 особу, з яких заарештовано лише 829. Решта, 2762 особи, були затримані безпідставно (Білас, 1994: 647). До речі, з метою усунення зазначених недоліків пропонувалось спрямувати у відділ ББ п'ять досвідчених слідчих з міліції. Заступника начальника УНКВС підполковника держбезпеки В.В. Васильєва було зобов'язано надати допомогу слідчому відділенню ББ (начальник – старший лейтенант держбезпеки Горнін) (Поліковський, 1997: 78).

Аналогічна ситуація мала місце і в інших областях. Так, станом на 9 лютого 1946 р. перевірка у Рахівській окрузі Закарпатської області встановила факти грубого порушення революційної законності із сторони Окружного комітету, органів прокуратури і суду, які виявилися у незаконних масових притягненнях селян до кримінальної відповідальності за невиконання трудових повинностей. Так, народний комітет, не з'ясувавши причини невиконання населенням трудовогужової повинності, передав окружному прокурору списки на 400 селян для притягнення до кримінальної відповідальності. На основі цих

списків прокурор Ващук і народний суддя Половага почали масові судові процеси проти селян. Без будь-якого попереднього розслідування їх викликали групами по 15-20 осіб і судили. Багато з них на початку судового процесу навіть не знали причин виклику в суд. В результаті масового притягнення селян до судової відповідальності, серед них виявилися навіть особи, які через свій похилий вік та інші поважні причини трудгужповинностям не підлягали (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7. Спр. 4. Т. 3. Арк. 249–250).

З-поміж причин незаконних ув'язнень і затримань називали те, що саме керівництво спецорганів не перевіряло первинні дані на основі слідства, поспішно намагалося провести масові арешти і через тортури змусити заарештованих взяти на себе неіснуючу провину (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 134). Факти незаконних затримань і ув'язнень мали місце протягом усього періоду становлення та функціонування радянської влади у західноукраїнському регіоні (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 603. Арк. 9; Спр. 605. Арк. 9зв.; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 51).

– **використання заборонених методів ведення слідства.** відсутність дисципліни була одним із елементів, які породжували злочинність. Для підвищення рівня дисципліни всі вироки (за злочинами працівниками НКВС, НКДБ, міліції і військовослужбовців військ НКВС), які виносив ВТ видавалися відповідними наказами і оголошувалися всьому особовому складу. Копії вироків висилалися ВТ і начальникам прикордонних військ українського округу по справах їхніх військовослужбовців. Однак всі спроби підняти дисципліну не мали успіху.

У системі репресивно-каральних органів витворилася ситуація повного беззаконня, тотальних порушень дисципліни, неодмінним елементом яких були постійні побиття, знущання над ув'язненими. Причому, це дозволяли собі як звичайні рядові працівники, так і керівники відділів. Так, Дмитро Камінський на слідстві давав покази про свою приналежність до ОУН, від яких потім відмовлявся. Били його начальник 2 відділу УНКДБ Івано-Франківської області підполковник державної безпеки Марченко і заступник начальника відділення 2 відділу старший лейтенант державної безпеки Макаров (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 131).

3 травня 1945 р. на засіданні бюро Дрогобицького обкому КП(б)У обговорювалося питання про порушення так званої «соцзаконності» начальником Турківського РВ НКДБ І. Дубовиком, старшим оперуповноваженим А. Сергєєвим, які в

процесі ведення слідства застосовували до затриманих фізичні засоби впливу. Крім того, Дубовик дав санкцію на арешт шести ні в чому не винних осіб, яких було побито. За це Дубовику і Сергєєву було винесено лише догану. Невдовзі співробітники Турківського РВ НКДБ самовільно розстріляли 2 особи (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 145–146).

7 січня 1949 р. у село Нижні Ворота Воловецького округу прибув червоноармієць 311 полку зв'язку військ МДБ Іван Сальков із території Дрогобицької області до солдат 437 поста (цього ж полку) із метою товариської зустрічі. Будучи у селі Нижні Ворота, І. Сальков у нетверезому стані 7 січня 1949 р., приблизно о 22.00, зайшов у сільський клуб, де у цей час демонструвалася кінокартина для мешканців села, і кинув ручну гранату. В результаті вибуху 12 громадян с. Нижні Ворота отримали незначні поранення (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 11. Арк. 55–56).

Не допомагали спеціально відряджені оперативні працівники міністерства із метою перевірки фактів порушення радянської законності (значна частина фактів про які писав прокурор підтвердилися, окремі лише частково), які були в УМДБ західних областей УРСР, вказаних у листі військового прокурора військ МВС Українського округу (від 6 липня 1948 р. №2/004859) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1953). Спр. 8. Т. 5. Арк. 322–323).

Водночас потрібно сказати, що із роками спецоргани все-таки почали ретельніше вести слідство. Прокурори військового округу краще стали відноситися до справ засуджених, деякі справи поверталися знову у слідчі органи, а ув'язнені звільнялися. Від слідчих органів вимагали ґрунтовніших доказів націоналістичної діяльності. Володіючи цією інформацією, націоналісти рекомендували свідкам не давати слідчому і суду ніяких показів. Зазначали, при цьому, що судять енкаведистів за порушення «соціалістичної законності». Ці обставини потрібно було врахувати і після кожного такого випадку писати скарги прокурорам на грабежі і катування емведистів, як можна більше «компроментувати цих злодіїв» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 18. Арк. 344).

– **самовільні розстріли та вбивства.** Особливо ганебним явищем були самовільні, безпідставні розстріли захоплених націоналістів, заплідрених у співпраці із визвольним рухом, навіть звичайних мирних осіб (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 25. Арк. 58).

Начальник Сторожинецького районного відділу НКВС Чернівецької області видав наказ, яким попереджав повстанців про те, що в разі

їхнього невиходу до 1 жовтня 1944 року з лісу, місцеві жителі будуть розстріляні. 17 жовтня цей наказ було приведено до виконання: на околиці Сторожинця відбувся прилюдний розстріл трьох мирних мешканців цієї околиці у присутності їхніх дітей та рідних. Унаслідок цих вакханалій населення Сторожинця почало масово тікати до Румунії: з 17 по 20 жовтня втекло 16 сімей (Білас, 1994: 263).

Аналогічні факти безпідставного розстрілу мирних жителів мали місце в інших районах Дрогобицької, Івано-Франківської, Закарпатської, Чернівецької областей. Зрозуміло, що така «суворість» закону до працівників сприяла здійсненню злочинів.

Не допомагали боротися із порушеннями і періодичні партійні наради. Часто під час своєї роботи працівники здійснювали декілька порушень. Так, на районних партійних зборах Городенківського району Івано-Франківської області (5 серпня 1946 р.) розглядали питання порушення окремими членами соціалістичних законів. З них наводився приклад старшого оперуповноваженого міліції Герасименка, який під час допитів бив затриманих у КПЗ. Партієць Савіцький у стані сп'яніння застрелив невинного громадянина, після цього його заарештували і почали вести слідство. На захист себе і своїх і підлеглих начальник РВ МДБ сказав, що «порушення радянських законів є компрометацією радянської влади», не забув відзначити, що всі випадки порушень радянської законності в органах МДБ були у більшості при начальнику РВ МДБ Захарові (ДАІФО. П-12. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 50зв.).

– *пограбування*. Ще більшою проблемою стали постійні пограбування, які охопили усі області, а в окремих регіонах стали серйозною проблемою, яку не могла вирішити прибула адміністрація. Так, чекісти писали, що із прибуттям і розміщенням військових частин 52 армії і прикордонних військ на території Дрогобицької області із серпня по 20 жовтня зареєстровано значну кількість випадків, коли бійці і офіцери ЧА п'янівучи, порушували радянську законність, займалися мародерством, руйнували будинки і навіть поводили контрреволюційну агітацію серед мешканців (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 105зв. 106; Спр. 97. Арк. 170–172; Спр. 609. Арк. 75–76, 79–130; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 48, 50, 57, 60, 62, 297–300, 323). Проблема набрала суттєвих масштабів та охопила усі регіони, про що, наприклад, в окремих місцях дислокації різних підрозділів радянська влада навіть видавала спеціальні постанови про мародерства і незаконні присвоєння

речей, цінностей, зброї рядовим і сержантським складом 237 і 240 ОСБ 19 СБ ВВ НКВС (Чернівецької області) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65. Спр. 4. Арк. 183).

Група агентів-бойовиків Хустського окривдділу МДБ Закарпатської області в складі Михайла Антона, Філіпа Антон, Петра Лемка, Василя Тегза під керівництвом агента-бойовика Кармелюка протягом 1948 р. на території округу під видом ОУН здійснила 13 збройних пограбувань, в ряді випадків тяжко побивши потерпілих. При цьому використовували зброю, отриману в Хустському окривдділі МДБ (Білас, 1994: 176).

Проблема пограбувань набрала серйозних масштабів і призвела до того, що про неї доповіли народному комісару державної безпеки СРСР В. М. Меркулову, народному комісару державної безпеки 3 рангу Савченку (від заступника начальника 2 управління НКДБ СРСР комісар державної безпеки Родіонов). 5 червня 1945 р. направляв висновок про незаконні вилучення і використання речей і цінностей, заарештованих окремими працівниками УНКДБ Івано-Франківської області. Для вирішення проблеми вважалася за необхідне командувати до неї слідчого особливої інспекції і співробітника АХФУ НКДБ УРСР для ретельного розслідування фактів про незаконне вилучення і присвоєння співробітниками УНКДБ речей і цінностей заарештованих (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 92. Спр. 52. Арк. 31).

Розслідування встановило, що контроль і облік майново-матеріальних цінностей, вилучених у заарештованих, був організований незадовільно. Мали місце поодинокі випадки, коли речі заарештованих вилучалися до рішення судових органів, і окремі працівники УНКДБ, будучи особисто зацікавлені, довідуючись про наявність необхідних їм речей, вилучали їх і забирали собі в особисте користування. Так, у заарештованій за антирадянську агітацію Г. І. Яжемської зам. начальника 2 відділу УНКДБ, майор державної безпеки Рибалков вилучив і перевіз до себе на квартиру м'який диван, 6 м'яких стільців, настінний годинник, килим і крісло. Рибалков ці речі перевіз до себе на квартиру із дозволу колишнього заст. начальника УНКДБ, підполковника держбезпеки Павленка. Речі заарештованій Яжемській перевіз до себе на квартиру також заступник начальника 2 відділу УНКДБ, капітан держбезпеки Качур (шафу, письмовий стіл, дерев'яну канапу, 2 стільці, дзеркало). Ці речі Качур взяв із дозволу начальника УНКДБ, полковника Михайлова. Частину речей (ліжко, гардероб, стіл, швейну машинку, костюм жіночий та ін.) взяв собі оперуповноважений 3 відділення 2 відділу УНКДБ, мл. лейтенант держбезпеки Вере-

щак, у провадженні якого знаходилася справа за звинуваченням Яжемської (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 92. Спр. 52. Арк. 32). Частина речей, вилучених у заарештованих, використовувалася для облаштування конспіративних квартир і гардеробу. Відсутність належного контролю і обліку давала можливість окремим працівникам займатися присвоєнням матеріальних цінностей. УНКДБ було вилучено 12 приймачів, однак вони ніде не оприходовані, в наявності на складах їх нема, а кому вони роздані, невідомо. До речі, незаконне захоплення майна мало іншу сторону медалі. В складних матеріальних умовах вони породжували нездорову обстановку в колективі (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 92. Спр. 52. Арк. 33–34).

1947 р. у Кіцманському р-ні Чернівецької області відбулася серія пограбувань, яку здійснювала група із 3 працівників УМДБ: син члена Чернівецького обласного суду, Константин Гребнев (1918 р.н.), працював начальником постачання артілі «1 травня», колишній завскладом УМДБ; Володимир Пицєпа (1927 р.н, член ВЛКСМ, матрос перебував у короткотерміновій відпустці), його мати працювала членом Чернівецького обласного суду; Микола Облогин (1925 р.н., член ВЛКСМ), вахтер слідчого відділу УМДБ; Єфим Титорович (1923 р.н., кандидат у члени ВКП(б)), вахтер УМДБ; Константин Філіпов (1924 р.н.), колишній радіооператор УМДБ; Степан Існюк (1915 р.н.), водій УМДБ; Леонід Сидоров (1919 р.н.), водій артілі «1 травня» (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 105). Організатором групи був К. Гребнев (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 105 зв.).

6 вересня 1947 р. в с. Мишківці Гусятинського району Тернопільської області два уповноважених Гусятинського РВ МВС за відсутності господарів, під приводом пошуку криївки, провели незаконний обшук в одному із помешкань. В результаті схрону не знайшли, натомість вилучили 53 одиниці чоловічого, жіночого та дитячого одягу, 25 метрів мануфактури, 2 метри шовкового полотна, 6 метрів домотканого полотна загальною сумою 21830 крб. Коли господар помешкання став вимагати пояснень та повернення вилученого майна, зустрівши одного із уповноважених у с. Васильківці, то міліціонер закрив селянина у підвалі та тримав там 13 діб. А у селі Ярчівці Зборівського району 4 бійці місцевого винищувального батальйону грабували місцевих селян під виглядом проведення операцій по боротьбі з оонівським підпілля. Крадені речі продавали на ринку, а отримані кошти ділили між учасниками групи (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. арк. 4, 21).

В с. Горожанка Монастирського району 29 жовтня 1947 р. після проведення акції виселення родин учасників ОУН та УПА, два оперуповноважених Монастирського РВ МВС в одному із господарств застрелили свиню, та завантаживши її на воза поїхали до м. Монастирськ, де розділили поміж себе тушу тварини (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. Арк. 84).

Окрім цього, потрібно сказати, що із другою більшовицькою окупацією збільшується число кримінальних злочинів. Аналізуючи соціальний склад осіб, які здійснили кримінальні злочини, чекісти відзначили, серед них особи, які прибули із східних областей за продуктами харчування, кримінально-гастролюючого елемента, грабежі і вбивства за рахунок окремих морально нестійких військовослужбовців частин, які дислокувалися на території (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 24).

– *ганебні поводження*. До речі, це не була особливість західноукраїнських областей, аналогічні злочини вчинялися по усіх західних областях УРСР (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 123, 131–133, 240). Проблеми викали у контексті періодичних конфліктів між різними військовими частинами. Так, на території Яремчанського р-ну дислокувалася військова група 131 залізничного будівельного батальйону, яким командував підполковник Устинов. За час перебування із 1944 р. бійці і окремі офіцери вказаної частини порушували «соцзаконність», натомість керівництво не тільки не присікало це, але й заохочувало злочини. Серед них: бійці у стані оп'яніння вривалися у громадські місця, погрожували зброєю співробітникам РВ НКВС і бійцям прикордонної комендатури 112 прикордонного відділу і проводили безцільну стрільбу, при цьому руйнували будинки, відмовлялися підпорядковуватися представникам місцевих органів влади (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107. Спр. 1. Арк. 190 – 190зв.).

Як зазначено у документах Тернопільського обкому КП(б)У, восени 1944 р. «часто військовослужбовці райвоенкоматів під час проведення мобілізаційних заходів, та члени радянського активу, їдучи селами відкривали хаотичну стрільбу запальними кулями, від чого часто спалахували селянські садиби» (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 87).

26 грудня 1947 р. трьох бійців гарнізону військ МДБ с. Дичків Великобірківського району Тернопільської області відрядили до лісу за дровами у лісгосп с. Романівка. Бійці в дворі лісника застрелили собаку, після чого набравши у лісі дров пішли в с. Романівка де напившись горілки

вчинили стрілянину. На виїзді з села, бійці обстріляли приміщення школи. Проїжджаючи через с. Великі Бірки обстріляли будинок в якому мешкав секретар РК і поїхали в с. дичків. Згадані бійці 4 грудня 1947 р. в с. Великі Бірки після організованого учнями місцевої школи концерту з нагоди дня Сталінської конституції, в приміщенні клубу вчинили погром під час концерту (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. Арк. 32, 33).

25 листопада 1950 р. в с. Вербівка Коропецького району Тернопільської області дільничий міліціонер добре хильнувши самогону пішов у клуб на танці. Під час масової бійки з табельного пістолета поранив двох осіб (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1790. Арк. 16).

– **побиття.** У Чернолицькому р-ні заступник райуповмінзагу Дрошдов у селі Поточище незаконно відбирав зерно і муку, бив громадян, за що був притягнений до кримінальної відповідальності (ДАІФО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 558. Арк. 13).

– **гвалтування.** Одночасно з іншими видами злочинів чекісти особливо часто займалися гвалтуваннями. Реальні цифри відновити неможливо, оскільки вони ретельно приховувалися та замовчувалися. Однак масштаби проблеми не дозволили їй цілковито замовчати. Більше того, сучасні дослідники стверджують, що часто проводили цілеспрямовано арешти жінок для подальшого гвалтування. Так, Т. Строкач підкреслював, що серед заарештованих НКВС та НКДБ жінки складають 60 %. Документи ОУН відзначали, що після арешту майже всі дівчата ставали хворими на венеричні недуги (Український національно-визвольний рух..., 2010: 9).

Зокрема, 28 жовтня 1944 р. з метою ліквідації відділу УПА в с. Кривче-Заліще Борщівського району Тернопільської області, направили військову частину під командуванням майора Осмолова. По дорозі бійці забрали дві каністри спирту із спиртзаводу с. Бабинці. Влаштувавши масову п'янку, бійці не лише зірвали операцію, але і згвалтувати чимало жінок у зазначених селах (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 294. Арк. 1).

– **хабарництво.** Потрібно відзначити про ще один вид порушення «соцзаконності», притаманний радянській системі, – хабарництво, що, до речі, розвалювало саму систему зсередини. Це явище мало місце протягом усього періоду її існування і охоплювало усі сфери життя. Чи не вперше ми довідуємося про це із матеріалів кінця листопада 1944 р., за якими працівники Самбірського районного військового комісаріату і призовної комісії займалися незаконними звільненнями від військової служби військовозобов'язаних,

беручи за це великі хабарі. Чекісти з'ясували, що члени призовної комісії на чолі із начальником 2 частини РВК Пендуриним систематично звільняли військовозобов'язаних, а за це отримували хабарі (як продовольчими речами, так і грошима). До цієї справи були причетні практично всі працівники: голова призовної комісії Іван Пендурин; завідувач Самбірським районним оздоровчим відділом і голова медкомісії при РВК Марія Литвинова, а також лікарі, секретарі і навіть технічні працівники. Для перевірки роботи РВК була створена нова комісія, яка переглянула осіб, раніше визнаних непридатними до служби у ЧА і встановила факти масового звільнення військовозобов'язаних. Тільки по одному населеному пункту Бісковичі було незаконно звільнено від служби 35 осіб, що складає 80% від усіх, хто підлягав призову (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 7 – 10; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп.6. Спр. 29. Арк. 14 – 15зв.). Діяла ціла схема, у якій кожен мав свою функцію і виконував роль. Окремі працівники, переважно технічні, займалися «обробкою» призовників, роз'яснювали їм можливість звільнення від служби і виступали посередниками (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 29. Арк. 17). Подібні явища звільнення військовозобов'язаних мали місце в інших районних військових комісаріатах.

За період із 1944 р. по 1 січня 1946 р. у Дрогобицькій області притягнуто до кримінальної відповідальності 19 осіб як хабарників, які незаконно звільняли осіб від служби (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 121. Арк. 54зв.).

У 4 кварталі 1947 р. в Тернопільській області за хабарництво притягнуто до кримінальної відповідальності двох працівників МДБ. Зокрема, уповноважений Великобірківського РВ МВС отримав від жителя с. Смолянка Великобірківського району 4550 крб. за звільнення арештованого чоловіка. ДАТО. За подібних обставин, оперуповноважений Монастириського РВ МВС отримав за звільнення арештованого 12 000 крб. (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. арк. 1, 2).

– **самогубства, перестрілки між працівниками репресивно-каральної системи.** Наслідком безкарності, всюдозволеності, був низький рівень дисципліни, постійне зловживання алкоголем, відсутність контролю за порушеннями, а також значна кількість самогубств.

6 травня 1944 р. в с. Капустиці Збаражського району Тернопільської області поранено завідувача Райторгвідділом, який займався розповсюдженням білетів Третьої Державної військової позики. Поранили його військові що проїжджали повз на вантажному автомобілі в супроводі двох

міліціонерів. Як згодом з'ясувалося, згадані бійці в нетверезому стані вели хаотичну стрільбу під час руху свого автомобіля (ДАТО. Ф. П-49. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 16).

30 червня 1945 р. у своєму службовому кабінеті РВ НКДБ покінчив життя самогубством (вистрілом у скроню) начальник Стрільківського РВ НКДБ, капітан державної безпеки Василь Андрусенко. Розслідування встановило, що співробітники РВ НКДБ у сімей підпільників неодноразово відбирали овес для коней райвідділу. Більше того, особисто В. Андрусейко виїжджав у с. Гвоздець, де в одного із місцевих мешканців відібрав чоловічі штани і полотно, із якого пошив собі матрац. Із цього питання неодноразово викликався у РК КП(б)У (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 606. Арк. 22–23; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 170–171). У процесі розслідування було встановлено, що В. Андрусенко до службових обов'язків відносився халатно, своєю роботою у західних областях УРСР був невдоволений, неодноразово виявляв упадницькі настрої і систематично пиячив. В УНКДБ Дрогобицької області прибув у жовтні 1944 р. Наказом наркома державної безпеки УРСР 31 червня 1944 р. за розвал роботи у Балаклеєвському РВ НКДБ В. Андрусенко був заарештований в адміністративному порядку на 15 діб без виконання службових обов'язків, після чого відділом кадрів НКДБ УРСР направлений у розпорядження УНКДБ Дрогобицької області. Тобто відкомандировані кадри мали не тільки низький професійний, але й морально-етичний рівні жоден керівник із східних областей УРСР не бажав відправляти кращих працівників у західні області УРСР. Прибувши в область, В. Андрусенко був призначений спочатку старшим оперуповноваженим 2 відділу УНКДБ, а потім начальником Стрільківського РВ НКДБ. За період роботи у Дрогобицькій області двічі піднімав питання перед відділом кадрів УНКДБ про свій виїзд із області через хворобу. У зв'язку з цим направлявся на лікарську комісію при санчастині УНКДБ Дрогобицької області і два рази був признаний придатним для роботи в органах НКДБ в умовах західних областей УРСР (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 606. Арк. 24–25; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 172–174).

Перевірка стану військової дисципліни у штабі 3 стрілкового батальйону 215 сп 82 сд ВВ МДБ Українського округу (дислокувався у м. Рожнятів Станіславської області) виявила ряд серйозних порушення військової дисципліни серед керівного складу штабу. Викриті факти порушень дисципліни були отримані в результаті бесід із опера-

тивним складом і деякими офіцерами, особливо з оперуповноваженим контррозвідки ВВ МДБ Українського округу лейтенантом Хаснутдиновим, який оперативно обслуговував цей район (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 13). Так, командир 3 сп 215 сп майор Павло Федорович Лисенко (1913 р.н, с. Баране-Поле Богуславського р-ну Київської області, член ВКП(б) (1941), освіта 7 кл.) на посаду командира був призначений у серпні 1946 р., прибув із військ МДБ, які дислокувалися у Німеччині. Будучи командиром окупаційних військ, у Німеччині він систематично пиячив, вів розгульний спосіб життя, особовим складом не займався, внаслідок цього у батальйоні з'явилось багато аморальних проявів. За бездіяльність і пияцтво у 1946 р. майор П. Лисенко Військовим трибуналом був засуджений умовно до 2 років позбавлення волі із зняттям із займаної посади. У зв'язку з цим рішенням суду був відкомандирований у розпорядження відділу кадрів ВВ МДБ Українського округу. Проте, не дивлячись на рішення суду, його було знову призначено командиром батальйону (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 14). Відновившись на посаді командира 3 сп 215 сп, майор П. Лисенко продовжував пиячити, вчиняти аморальні вчинки і халатно ставитися до виконання службових обов'язків, зокрема, пиячив як у громадських місцях, так і в робочому кабінеті батальйону, вимагав гроші від підпорядкованих йому офіцерів, брав у борг буфетах і чайних м. Рожнятова. Водночас підтримував інтимні зв'язки із місцевою мешканкою Поліною Темною, на цьому ґрунті у його власній сім'ї відбувалися конфлікти (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 15–17).

Дехто навіть після звільнення з роботи продовжував злочинну діяльність. Так, у спецдонесенні (листопад 1949 р.) секретаря Богородчанського РК КП(б)У секретареві Станіславського обкому КП(б)У зазначалося, що у районі проживав колишній начальник РВ МДБ Сиромятніков, який, не маючи засобів для існування, часто займається вимаганням. Наголошувалося на потребі переселити порушника, оскільки це могло негативно вплинути на роботу райвідділу МДБ, у якого і без того був неопозитивний імідж (Український національно-визвольний рух ..., 2011: 411).

Об'єктивно зазначимо, що формальні засудження і покарання були швидше вимушеним кроком, щоб, по-перше, хоч якось вгамонити морально деградований контингент працівників, по-друге, зупинити дискредитацію в очах населення всієї радянської адміністрації, яка і так не користувалася підтримкою місцевих, більше того,

ставала ненависна (через загарбницьку поведінку) для усіх мешканців регіону.

До речі, самі чекісти, очевидно, тішили вище керівництво порівняльними звітами порушень «соціалістичної законності» із попередніми роками та констатували зменшення негативних явищ. Облпрокуратура, як правило, повідомляла вищі органи тільки про надзвичайні події, залишаючи в стороні випадки нібито незначних порушень у той час, як, по суті, вони були серйозними. Тобто значна частина порушень просто не реєструвалися, а відповідно розслідування по них не велося (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 157).

Висновки. Отже, порушення «соцзаконності» зумовлювалося низькими моральним, освітнім, професійним рівнями кадрів та матеріальним забезпеченням, постійним зловживанням алкоголем, відсутністю реального покарання за вчинені порушення тощо. Масштабність ситуації, яка склалася у західноукраїнському регіоні із злочинами вчиненими представниками радянської адміністрації почала загрожувати існуванню самої системи. Саме тому до них застосовувалися вимушені покарання. Хоча часто ці покарання були не співмірними із вчиненим злочином.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білас І. *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. У двох книгах. Книга перша. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. 432 с.
2. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1.
3. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 11.
4. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 2.
5. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4.
6. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33.
7. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 49.
8. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1953). Спр. 8. Т. 5.
9. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 1.
10. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 59.
11. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 18.
12. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7. Спр. 4. Т. 3.
13. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 92. Спр. 52.
14. ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 24. Спр. 7.
15. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 29.
16. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 33.
17. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 97.
18. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 121.
19. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 295.
20. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 603.
21. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 605.
22. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 606.
23. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 608.
24. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 609.
25. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 609.
26. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 25.
27. ДАІФО. П-12. Оп. 1. Спр. 23.
28. ДАІФО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 558.
29. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46.
30. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62.
31. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113.
32. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 294.
33. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 861.
34. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157.
35. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1790.
36. ДАТО. Ф. П-49. Оп. 1. Спр. 22.
37. Іваненко В., Якунін В. *ОУН і УПА у Другій світовій війні : проблеми історіографії та методології*. Дніпропетровськ : «АРТ-ПРЕС», 2006. 424 с.
38. Ільницький В. Порушення «соціалістичної законності» при утвердженні радянської адміністрації у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [ред.-упоряд. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Посвіт, 2014. Вип. 10. С. 17–28.
39. Ільницький В. *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954)*. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
40. Кентій А. *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.

41. Киричук Ю. *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
42. *Літопис УПА. Нова серія. Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ*. Книга перша: 1943 – 1945. Київ – Торонто, 2002. 596 с.
43. *Повоєнна Україна : нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* / [відп. ред. В. М. Даниленко]. У 2-х книгах, 3-х частинах. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Ч. 3. 336 с.
44. Поліковський М. Радянська міліція в боротьбі з українським підпіллям на Дрогобиччині (1944 – 1950 рр.) (мовою документів) // *Студії політологічного центру «Генеза»*. 1997. №1. С. 76–80.
45. Русначенко А. *Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. Київ : Університетське видавництво «Пульсар», 2002. 519 с.
46. Сергійчук В. *ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали*. Київ : Дніпро, 1996. 496 с.
47. Сергійчук В. *Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоївок НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА*. Видання друге, доповнене. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2006. 184 с.
48. Сергійчук В. *Український здви́г : Прикарпатті. 1939 – 1955 рр.* Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
49. *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті*. Документи і матеріали / [відп. ред. проф. Микола Кугутяк]. Том. 2. Книга 2 (1945 – 1946). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2010. 696 с.
50. *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті*. Документи і матеріали / [відп. ред. проф. Микола Кугутяк]. Том. 2. Книга 3 (1947 – 1957). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2011. 768 с.

REFERENCES

1. Bilas I. *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953. Socio-political and historical-legal analysis]*. U dvokh knykhakh. Knyha persha. Kyiv : Lybid ; Viisko Ukrainy, 1994. 432 s. [in Ukrainian].
2. HDA SBU. F. 2-N. Op. 54 (1953). Spr. 3. T. 1.
3. HDA SBU. F. 2-N. Op. 59 (1953). Spr. 11.
4. HDA SBU. F. 2-N. Op. 59 (1953). Spr. 6. T. 2.
5. HDA SBU. F. 2-N. Op. 65 (1953). Spr. 4.
6. HDA SBU. F. 2-N. Op. 90 (1951). Spr. 33.
7. HDA SBU. F. 2-N. Op. 90 (1951). Spr. 49.
8. HDA SBU. F. 2-N. Op. 99 (1953). Spr. 8. T. 5.
9. HDA SBU. F. 2-N. Op. 107 (1954). Spr. 1.
10. HDA SBU. F. 13. Spr. 372. T. 59.
11. HDA SBU. F. 13. Spr. 398. T. 18.
12. HDA SBU. F. 16. Op. 7. Spr. 4. T. 3.
13. HDA SBU. F. 16. Op. 92. Spr. 52.
14. HDA SBU. F. 17. Op. 24. Spr. 7.
15. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 29.
16. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 33.
17. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 97.
18. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 121.
19. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 295.
20. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 603.
21. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 605.
22. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 606.
23. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 608.
24. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 609.
25. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 609.
26. HDA SBU. F. 71. Op. 10. Spr. 25.
27. DAIFO. P-12. Op. 1. Spr. 23.
28. DAIFO. F. 1. Op. 1. Spr. 558.
29. DALO. F. 5001. Op. 6. Spr. 46.
30. DALO. F. 5001. Op. 9. Spr. 62.
31. DATO. F. P-1. Op. 1. Spr. 113.
32. DATO. F. P-1. Op. 1. Spr. 294.
33. DATO. F. P-1. Op. 1. Spr. 861.
34. DATO. F. P-1. Op. 1. Spr. 1157.
35. DATO. F. P-1. Op. 1. Spr. 1790.
36. DATO. F. P-49. Op. 1. Spr. 22.
37. Ilnytskyi V. *Porushennia «sotsialistychnoi zakonnosti» pry utverdzheni radianskoi administratsii u Karpatskomu kraii OUN (1945 – 1954) [Violation of «socialist legality» during the establishment of the Soviet administration in the Carpathian region of the OUN (1945 – 1954)]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / [red.-uporiad. V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria]. Drohobych: Posvit, 2014. Vyp. 10. S. 17–28.*

38. Ilnytskyi V. *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945 – 1954) [Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945 – 1954)]*. Drohobych: Posvit, 2016. 696 s.
39. Ivanenko V., Yakunin V. *OUN i UPA u Druhii svitovii viini : problemy istoriohrafii ta metodolohii [OUN and UPA in the Second World War: problems of historiography and methodology]*. Dnipropetrovsk : «ART-PRES», 2006. 424 s. [in Russian].
40. Kentii A. *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) [Essay on the OUN-UPA struggle in Ukraine (1946–1956)]*. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian].
41. Kyrychuk Yu. *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian national movement of the 40-50s of the XX century: ideology and practice]*. Lviv : Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian].
42. *Litopys UPA. Nova seriia. T. 4. Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS – MVS, MDB – KDB [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. New series. Vol. 4. The struggle against the UPA and the nationalist underground: information documents of the Central Committee of the CP (b) U, regional committees of the party, the NKVD – MIA, MDB – KGB]*. Knyha persha: 1943 – 1945. Kyiv – Toronto, 2002. 596 s. [in Russian].
43. *Povoienna Ukraina : narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Post-war Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)]* / [vidp. red. V. M. Danylenko]. U 2-kh knykhakh, 3-kh chastynakh. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. Ch. 3. 336 s. [in Ukrainian].
44. Polikovskiy M. *Radianska militsiia v borotbi z ukrainskym pidpilliam na Drohobychchyni (1944 – 1950 rr.) (movoiu dokumentiv) [Soviet police in the fight against the Ukrainian underground in Drohobych (1944 – 1950) (in the language of documents)]*. Studii politolohichnoho tsentru «Henez». 1997. №1. S. 76–80. [in Ukrainian].
45. Rusnachenko A. *Narod zburenyi : Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [The people are upset: the National Liberation Movement in Ukraine and the national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]*. Kyiv : Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. 519 s. [in Ukrainian].
46. Serhiichuk V. *OUN-UPA v roky viiny. Novi dokumenty i materialy [OUN-UPA during the war. New documents and materials]*. Kyiv : Dnipro, 1996. 496 s. [in Ukrainian].
47. Serhiichuk V. *Tavruiuchy vyzvolnyi prapor. Diialnist ahentury ta spetsboivok NKVS-NKDB pid vyhliadom OUN-UPA [Branding the liberation flag. Activities of the NKVD-NKDB agency and special militias under the guise of the OUN-UPA]*. Vydannia druhe, dopovnene. Kyiv : PP Serhiichuk M.I., 2006. 184 s. [in Ukrainian].
48. Serhiichuk V. *Ukrainskyi zdvyh : Prykarpatti. 1939 – 1955 rr. [Ukrainian shift: Prykarpattia. 1939 – 1955]*. Kyiv : Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. 840 s. [in Russian].
49. *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti [Ukrainian national liberation movement in the Carpathians in the twentieth century]*. Dokumenty i materialy / [vidp. red. prof. Mykola Kuhutiak]. Tom. 2. Knyha 2 (1945 – 1946). Ivano-Frankivsk : KPF «LIK», 2010. 696 s. [in Russian].
50. *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti [Ukrainian national liberation movement in the Carpathians in the twentieth century]*. Dokumenty i materialy / [vidp. red. prof. Mykola Kuhutiak]. Tom. 2. Knyha 3 (1947 – 1957). Ivano-Frankivsk : KPF «LIK», 2011. 768 s. [in Russian].

УДК 94 (477.4) „1919–1922” (092)
DOI

Денис КРАСНОСІЛЕЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0001-7163-5239
кандидат історичних наук,
доцент соціально-гуманітарної кафедри
Університету економіки і підприємництва
(Хмельницький, Україна) DK_24@i.ua

З ПРОТОКОЛІВ ДОПИТІВ ПРО МАРІЮ ГОЛЬЧЕВСЬКУ

Статтю присвячено біографічному дослідженню Марії Шуматій (Жуматій, Гальчевська, Галічевська, Гольчевська), яка була першою дружиною отамана Поділля, командувача антибільшовицьких повстанських загонів Правобережної України, Якова Гольчевського (Гальчевський, «Орел»). Рух проти більшовиків під проводом цього отамана відбувся в період з січня 1921 по вересень 1922 рр. Збільшення у Подільській губернії радянських військових змусило повстанців втекти у Польщу. У вересні 1922 р. чекісти заарештували дружин деяких старшин та отамана. З жовтня 1922 р. Яків Васильович вдався до проведення рейдів уніфікованих підпільників з території Польщі в Україну. Їх діяльність носила диверсійний характер. Гольчевський став найненависнішим супротивником і опонентом більшовицької влади, яка до 1925 р. витратила значні ресурси на його локалізацію. Цей короткий період життя Я. Гольчевського й приніс йому славу, честь і пошану (в обмін на сімейний затишок, душевний спокій, матеріальне благополуччя).

Зроблено аналіз походження Марії Гольчевської, місць її навчання та роботи, умов знайомства з Яковим Гольчевським, їхні взаємини протягом 1919 – 1920 рр. Згадано про вбивство рідного брата Марії Івана повстанцями отамана Якова Шепеля за те, що він був членом більшовицької партії і працював в радянських установах. Зосереджено увагу на обставинах шлюбного життя Марії із Яковим, її вимушеному переховуванню від більшовиків у різних садибах в населених пунктах Київської та Подільської губерній у період з 1921 по 1922 рр., коли її чоловік очолює антибільшовицький повстанський рух. Також зазначено про її свідчення щодо взаємин з чоловіком, любові до Батьківщини. Надано інформацію про непричетність Марії до антибільшовицького руху селян. Марія Гольчевська аргументовано заперечила свою провину у скоєнні будь-якого злочину спрямованого проти влади більшовиків.

Ключові слова: Марія Шуматій, Жуматій, Гальчевська, повстанці, антибільшовицький рух.

Denys KRASNOSILETSKYI,
orcid.org/0000-0001-7163-5239
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
University of Economy and Business
(Khmelnyskiy, Ukraine) DK_24@i.ua

FROM PROTOCOLS OF INTERROGATIONS ABOUT MARIA HOLCHEVSKA

The article is sanctified to biographic research of Maria Shumatiyi (Zhumatiyi, Halchevska, Halichevska, Holchevska), the first wife of ataman of Podillya, commander of antibolshevist insurgent detachments of Right-bank Ukraine, Yakiv Holchevskiy (Halchevskiy, «Eagle»). The motion against bolshevists under the direction of this ataman took place in a period from January 1921 for September 1922. Increase in the Podolsk province of soviet soldiery compelled insurgents to escape to Poland. In September in 1922 the officials of cheka arrested the wives of some petty officers and ataman. From October in 1922 Yakiv Vasylovych resorted to realization of raids of compatible underground workers from territory of Poland to Ukraine. Their activity carried diversionary character. Holchevskiy became the most hateful opponent and opponent of bolshevist power that 1925 to spent considerable resources on his localization. This short period of life of Y. Holchevskiy and brought to him glory, honour and respect (in an exchange on a domestic comfort, peace of mind, material prosperity).

The analysis of origin of Maria Holchevska, places of her studies and work, terms of acquaintance is done with Yakiv Holchevskiy, their mutual relations during 1919–1920. Mentioned about murder of brother Maria of Ivan by the insurgents of ataman of Yakiv Shepel for that he was a bolshevist party man and worked in soviet establishments. Attention is concentrated on the circumstances of marriage life of Maria with Yakiv, her force to hide from bolshevists in different farmsteads in the settlements of the Kyiv and Podolsk provinces in a period from 1921 to 1922, when her husband led antibolshevist insurgent motion. It is also marked about her certificate in relation to mutual relations with a man, to love of the Motherland. Information is given about non-participation of Maria to antibolshevist motion of peasants. Maria Holchevska argued denied the guilt in the commission of any crime directed against power of bolshevists.

Key words: Maria Shumatiyi, Zhumatiyi, Halchevska, insurgents, antibolshevist motion.

Постановка проблеми. Марія Оксентіївна Шуматій (Жуматій) – перша дружина відомого державного діяча періоду Директорії УНР Якова Гольчевського (Гальчевський, «Орел»), подільського отамана повстанського руху, командувача повстанськими загонами Правобережної України, який вів запеклу боротьбу проти більшовицької влади у 1919–1925 рр. Дослідження її життя та діяльності потребують детального аналізу.

Аналіз досліджень. В сучасний період, у вузьких наукових колах, все більшої популярності набуває дослідження її життя і діяльності. Чимало науковців, краєзнавців, письменників (Р. Коваль, К. Завальнюк, Л. Філонов, В. Резнік, В. Вовкодав, М. Рущкий, Б. Демків, С. Бортник, В. Борисов, Т. Слободянок, В. Мацько, М. Стрельбицький, В. Покровський та інші) здебільшого фрагментарно висвітлили аспекти цієї проблеми.

Метою статті є дослідження біографії Марії Гольчевської в період від її народження до арешту, а особливо, у час початку та апогею антибільшовицького повстанського руху селян (1919–1922 рр.) з протоколів допитів під час перебування під вартою.

Виклад основного матеріалу. У листопаді 1919 р. Яків Гольчевський одружився на своїй колежанці, вчительці, Марії Оксентіївні Шуматій (Жуматій, Гольчевська, Галічевська, Гальчевська). Вона народилася 6 жовтня 1897 р. у містечку Лиса Гора Єлизаветградського повіту Херсонської губернії (Коваль, 2000: 17–18). Її батьки займалися торгівлею (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 17 зв.) і були заможними людьми. Вони були проти цього шлюбу, але дочка пішла наперекір батьківській волі (Коваль, 2000: 18).

Невдовзі, її чоловік Яків Гольчевський (отаман «Орел») організував та очолив антибільшовицький повстанський рух селян. Вранці 2 вересня 1922 р. Яків Гольчевський відступив з невеличким повстанським загonom у Польщу (Завальнюк, 2012: 130–131). Забрати за кордон сім'ї козацької старшини загону не вдалося. Причинами цього були: відстань до кордону в 70 верств та протести повстанців, зумовлені малою кількістю патронів. Тому дружини Гольчевського, Харченка, Коноплянка та Ковбасюка залишилися напризволяще (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 29 зв.). 22 вересня 1922 р. Марія Гольчевська була заарештована (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 5 зв., 18).

Зі свідчень Марії у протоколі допиту від 22 вересня 1922 р. дізнаємося, що у 1915 році вона закінчила педагогічну школу у м. Лиса Гора. В тому ж році Марія поїхала до свого брата Івана Оксентійовича у с. Багринівці Подільської губер-

нії. Він працював у волосному правлінні, а його дружина працювала вчителькою у с. Майдан-Стасів. До 1917 р. Марія практикувалася у с. Майдан-Стасів, а в 1917 – першій половині 1918 рр. – в с. Багринівці, згодом – в с. Майдан-Сахнянський. В с. Сахни вона познайомилася з Яковим, а в 1919 р. перевелася у с. Бруслинів. На початку 1919 р. Яків в складі Армії УНР опинився за кордоном, а влітку повернувся у с. Бруслинів. У цей час він писав листи Марії, але вона не відповідала на них. Наприкінці 1919 р. Яків захворів. Він уникав вербування до Червоної армії. В 1920 р. селяни обрали його волосним комісаром Сосновської волості, згодом перевели до м. Літин, де він працював інструктором всеобуча. З приходом військ УНР, Яків залишався вдома, був засмучений бо став членом партії комуністів і працював в радянських установах. Тоді ж було вбито брата Марії Івана (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 3, 3 зв., 17). Це зробили повстанці отамана Якова Шепеля, бо Іван був комуністом і працював головою революційного комітету у м. Літин (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 28). Марія дуже сильно плакала. Яків морально підтримував її. Після відступу військ УНР, Яків продовжив працювати інструктором Літинського всеобуча. Після вбивства його брата він залишався вдома. А в квітні 1921 р. Марія дізналася, що її чоловік став отаманом «Орлом».

В травні 1921 р. їх почали переслідувати більшовики. Тоді Яків відвіз Марію у с. Вівсяники Київської губернії. В липні Яків переселив дружину до іншої садиби на хутір Кузкінці, потім повернув назад на квартиру у с. Вівсяники, де переховувалася Темник Олександра, яка була причетна до загону отамана «Пугача».

Яків приїхав за Марією разом з повстанцями «Пугача» на хутір Кузкінці. Але забрати її не вдалося. По дорозі їх зустріли червоноармійці. Марія зіскочила з коня і втекла. Після бою Яків відвіз її назад на цей хутір, а сам поїхав на Поділля (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 4, 17 зв.). Три тижні прожила Маруся у однієї багатой господині, яка потім перевела її на іншу квартиру. 27 серпня до неї прийшла Олександра Петрівна Темник і погодилася йти з нею на Поділля. 28 серпня вони вирушили в дорогу. 29 серпня селяни повідомили її про небезпеку у с. Бруслинів і вони пішли в с. Пиківська Слобідка, зупинилися в садібі Степана Ожовича. Вранці 30 серпня до них прийшов Яків. Жінки залишалися тут ще 3–4 тижні. Марія за цей час ще двічі бачилася з Яковом. Потім Яків поселив жінок на місяць у якоїсь вдови у с. Бруслинів. Далі Яків переселив їх у Літинку до садиби Олек-

сандра Кургана. По дорозі вони жили ще три дні в с. Майдан-Грузький (нині с. Вербівка). Через 3–4 тижні житель с. Майдан-Літинський Лук'ян прийшов до Марусі і сказав, що Яків просив її забрати до нього. Племінник О. Кургана допоміг Марусі переїхати. Темник залишилася жити у Кургана. Через три дні прийшов Яків і забрав Марусю у с. Майдан-Стасів у садибу Якова Одечки (Оделака), де вона проживала до березня 1922 р. Чоловік приїжджав до Марусі досить часто (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 4 зв., 18 зв.).

Дотичними до показів Марії були покази Темник Олександрі Петрівни, яку розстріляли у 1922 р. Восени 1921 р. Темник О. П., вчителька з с. Софійни (Сабіни), заїхала до знайомого у с. Журбинці Київської губернії, де проживала дружина Гольчевського. Марія запросила її на Поділля вчителювати і вона погодилася. Жінки прийшли у с. Бруслинів, Пиківську Слобідку, де і зустрілися із повстанцями та Гольчевським. Далі Темник жила у якоїсь вдови у с. Бруслинів, а через 6 тижнів козак Стасько перевіз її до іншої вдови у с. Майдан-Грузький. Через 5–6 діб до неї прийшли Яків та Марія Гольчевські. Вони супроводили її у м. Літинка, поселили на 2 місяці у якогось селянина (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 17).

Окремими періодами Марія взимку мешкала у циганському таборі, де зупинялися на ночівлю й повстанці. Так, у березні 1922 р. сотник Добровольський бачив Марію на циганських хуторах неподалік с. Багринівці (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 26 зв.).

У березні 1922 р. Марія пішла у с. Майдан-Літинський до Лук'яна, який її завчасно попередив, що у нього зупинилися на ночівлю червоноармійці. Одну ніч переночувала у сільського голови, де переховувалася Темник, а на другу ніч залишилася у Лук'яна. Через активність червоноармійців Маруся і Темник були в небезпеці. Через декілька днів Яків прислав за ними козака, який вночі відвів їх на хутір колишнього поміщика. Там їх очікував Яків. Він провів жінок на хутір Студьоного, де вони проживали два тижні. Двічі Яків відвідував їх. А потім два козаки перевезли жінок у с. Дяківці на квартиру до Андрія Климчука (Лінчука). В переддень Пасхи 1922 р. Маруся переселилася на іншу квартиру до якогось Якова. На Пасху її провідав Гольчевський. Згодом, вона повернулася у садибу Андрія. На другий день отримала листа від чоловіка, що треба переселитися на Радівецькі хутори з Дащенком, а Темник залишалася в с. Дяківці.

На початку травня Марія переїхала на Радівецькі хутори. Вона мешкала у Дащенка тиж-

день. Яків привіз їй білу хустку, мануфактуру. Марія пошила собі тепле плаття сірого кольору, а решту віддала Ользі Дащенко. Туди ж приїхали дружина Конопенко з дитиною та своєю сестрою. Через півтора тижні вони переселилися на хутір Плюшки у садибу Антона Покарта (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 5, 5 зв., 18 зв.). Дружина Гольчевського використовувала ім'я Женя (Дело по обвинению Конопенко, 1922–1923: 3). Проте є деякі розбіжності. Так, зі слів Антона Покарта, ці дружини Гольчевського та Конопенка проживали у нього до 16 вересня 1922 р. А речі отримані повстанцями після нападу на м. Летиців, він сховав у ящик і закопав (Дело по обвинению Конопенко, 1922–1923: 15 зв.). Зять Антона Покарта Микола Крушельницький, який служив у кооперативній лавці у м. Вовковинці знав про перебування жінок повстанців. Тетяна Конопенко, навіть, залишалася у нього на ночівлю. Він водив її до чоботаря для замовлення туфель. Сприяв жінкам повстанців і брат Антона Покарта, який мешкав у містечку Вовковинці (Дело по обвинению Конопенко, 1922–1923: 3 зв.). Яків 4 рази приїжджав до дружини. Маруся була у містечку Вовковинці тричі. В червні Федір Максимович Голубенко приніс записку від Якова і забрав Марусю до себе на місяць на хутір Згар (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 18 зв.). Усім він повідомляв, що це його сестра Анюта (Дело по обвинению Конопенко, 1922–1923: 23 зв.). До неї приходили: Дащенко, його донька Ольга Радзівська-Дащенко, двічі – Яків із козаками, декілька разів дружина Конопенка. Після нападу на м. Бар Яків привіз мануфактуру. Маруся зшила для доньки Голубенка плаття.

Одного разу, вночі приїхав Яків і переселив Марусю на Вовковинецькі хутори до Йосипа Гуди, де вона проживала три тижні. Її двічі відвідував Яків. Після нападу на м. Летиців Яків привіз сіре, біле та кольорове сукно. Маруся пошила плаття донці Йосипа Ганні Гуді. Потім Яків переселив Марусю до Феодосія Рабова (Радова). 19 вересня він втік з дому (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 5 зв., 18 зв.).

Гольчевський розраховував на зустріч біля Вовковинецьких хуторів 24–25 серпня 1922 р. з головою Козачої Ради України Гордієнком (Павло Гайдученко). Цю інформацію отримав від кульгавого кур'єра Кривого (очевидно, йдеться про зрадника Заярного, колишнього сотника Армії УНР), який став сексотом. Гольчевський підозрював зраду Кривого, але мав перевірити інформацію, тому що мав бажання зв'язатися з повстанським центром (Коваль, 2000: 203–204). Цікаво,

що дружина Якова Марія була у Гуди саме в цей час, дізналася про прихід одного повстанця, який шукав Щепковського, до якого на квартиру у м. Вовковинці мали прибути троє повстанців з Києва (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 16, 18 зв.).

23 вересня 1922 р. їй влаштували допит щодо осіб причетних до антибільшовицького руху: Савіцького (начальник чи помічник поштового відділення у м. Вовковинці, який хотів через Костянтина Дашенка мати зв'язок з повстанцями, постачати їх зброєю), Паламаренка (воєнком Багринівської волості, який злякавшись вбивства у с. Майдан декількох заручників більшовицької влади, деякий час був у повстанському загоні, а по поверненню був убитий червоноармійцями) та Олександра Ямкового (підпільник з Бердичівського повіту) (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 9).

24 вересня 1922 р. Гальчевська знову дала покази. Змушена переселятися з місця на місце Київською губернією, вона познайомилася ще із головою повстанського комітету м. Козятин Сторчаком, який працював вчителем місцевої школи. Розповідала про повстанця Захарина з с. Вахнівка, який незабаром перейшов на бік більшовиків, створив свій загін та спалив декілька сіл. Яків не дозволяв нікому залучати Марію до політичних справ. Він говорив: «Досить, що я поклав своє життя на карту і вона через мене повинна так кочувати». Також Яків просив її не звинувачувати його, що вона у такому поганому стані. Документи їй не віддавав, не відпускав її додому, бо боявся, що вона залишить свого чоловіка і не побачить більше її ніколи. Прибувши на Поділля, Марія змушена була і надалі переховуватися і з недовірою ставитися до оточуючих. З її слів про неї знали лише Кохан, Конопенко, Погиба і козак Василь. Бачилися з Яковом не часто. Були випадки, коли він годинами розповідав їй про свої походи, але вона пропускала це повз вуха. Яків мав сумніви в успіхові повстанського руху у 1922 р. і збирався або зимувати із загоном, або ж прямувати за кордон (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 13).

5 жовтня 1922 р. Марія прибула до м. Вінниця в губернській відділ ДПУ, під варту у допр, а згодом в тюрпод і в'язницю. У анкеті № 1655 карної справи на Марію Гольчевську від 5 жовтня 1922 р. зазначалося окрім іншого її місце проживання на Радівецьких хуторах Літинського повіту до 22 вересня 1922 р., яка рік як не працювала вчителькою (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 14). У особовій справі вчительки Марії Гольчевської датованій 1 січня 1928 року зазначалося, що з 1922 по 1923 роки вона вчителювала у трирічній

сільській школі с. Журбинці, Київської губернії. З 1923 року вона набула членство Спілки вчителів «Робос» за № 148522 (Завальнюк, 2012: 29)].

14 жовтня 1922 р. Марія дала покази про те, як після прибуття з Київської губернії Яків переховував її у садибах довірених осіб. У с. Бруслинів, Марію повідомили про небезпеку і вона попрямувала у с. Пиківська Слобідка. На другий день до неї приїхав Яків. Через три тижні він переселив її у с. Бруслинів, через місяць – на три дні у с. Майдан-Грузький (нині с. Вербівка), на місяць – у с. Літинка, на 5 діб у с. Майдан-Літинський. А зиму 1921 – 1922 рр. Марія провела у с. Майдан-Стасів. З настанням весни вона спробувала змінити місце проживання. Зрештою, двоє повстанців Якова знайшли її на хуторі і відвезли у с. Дашківці, де вона перебувала близько місяця. На початку травня 1922 р. чоловік перевіз її на Радівецькі хутори, де жила по місяцю у двох різних садибах. Деякий час Марія проживала у одній із садиб з дружиною Конопенко з дитиною, її сестрою, які переселилися на х. Плюшки. Далі Марія проживала у різних садибах на Вовковинецьких хуторах. 21 вересня вона вирішила повернутися у садибу, де мешкала перед цим на Радівецьких хуторах, де 22 вересня її й заарештували (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 15–15 зв.).

Під час допиту 22 жовтня 1922 р. Іван Максимович Радзієвський (57 років), якого більшовики зробили відповідальником, заперечив переховування у себе вдома Марії Гольчевської. Натомість, Костянтин Кобилянський стверджував, що Радзієвський переховував Марію (В боротьбі, 2019: 224–225).

9 січня 1924 р. Марію знову допитали у Подільському губернському відділі ДПУ. Вона заперечила зв'язок з повстанцями, Яків скривав від неї інформацію в мірах застереження та конспірації, зізналася, що плакала, коли Яків приносив їй мануфактуру вилучену під час нападів, переконати Якова відмовитися від антибільшовицького повстання не змогла. Цікаво, що Марія розповіла, що Яків пропонував їй виїхати за кордон, але вона відмовилася, бо не бачила своєї вини у протистоянні більшовицькій владі (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 27, 27 зв.).

В січні 1924 р. дали свідчення й повстанці, які опинилися «в руках» чекістів. Добровольський свідчив, що Марія знала про діяльність свого чоловіка, але активності у повстанському русі не проявляла, могла бути залучена лише до розвідки (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 26, 26 зв.). Кохан заперечив роль Марії у повстанському загоні. Але Марія поділяла політичні погляди

свого чоловіка, хоч вона й натякала йому, що не варто далі продовжувати повстанську боротьбу, що їй як жінці це набридло. Кохан свідчив про конспіративність Якова, який не розповідав Марії зайвого, щоб вона не могла розкрити плани повстанців більшовикам на випадок її арешту (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 29, 29 зв.). Шмалій стверджував, що носив листи Марії від Якова, коли той ніс службу у 61-му полку армії УНР. В червні 1919 р. він та Яків приїхали із-за кордону та ходили до Марії в гості. Вона тоді працювала вчителькою у с. Майдан-Стасів. В 1920 р. Шмалій відступив за кордон із армією УНР, а Яків залишився служити в Літинському комісаріаті. В березні 1921 р. Шмалій повернувся у своє рідне с. Літинка і з того часу виконував доручення Якова розвідувального змісту, підтримуючи зв'язок з жителями с. Пиківська Слобідка та Бруслинів.

В с. Бруслинів проживала Марія, але потім Яків забрав її з собою на Бердичівщину (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 30 зв.). Шмалій шукав у с. Літинка квартиру, де б можна було згодом поселити Марію. Він підкреслив, що Марія розділяла політичні погляди свого чоловіка Якова (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 31).

Висновки. Отже, у протоколах допиту причетних до повстанського руху осіб знаходиться детальна інформація з біографії Марії Гольчевської в період від її народження до арешту, а особливо, у час початку та апогею антибільшовицького повстанського руху селян (1919 – 1922 рр.). Ці матеріали значно розширюють біографічні відомості про Марію та доводять її непричетність до антибільшовицького повстанського руху. Як дане, так і схожі дослідження є актуальними і перспективними, заслуговують ґрунтовного вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В боротьбі за Україну : протистояння Якова Гальчевського більшовицькій владі в 1921 – 1924 рр. на Поділлі : збірник документів та матеріалів / Байдич В.Г. та ін. Видання друге, доповнене та перероблене. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 416 с.
2. Дело по обвинению Гальчевская М.А. (14.04.1924). ДА СБУ У Вінницькій області (Державний архів СБУ у Вінницькій області). ПФ. Спр. 29262. 85 арк. Додаток до справи. Контрольно-наблюдательное производство по уголовному делу – агитационные материалы. 23 арк.
3. Дело по обвинению Конопенко Т. П. (15.09.1922–19.02.1923). ДАХМО (Державний архів Хмельницької області) Ф. Р-6193. Оп. 12. Спр. П-30437. 164 арк.
4. Завальнюк К.В. Стецюк. Т.В. Яків Гальчевський у документах епохи. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. 224 с.
5. Коваль Р. Отаман святих і страшних. Київ : Просвіта, 2000. 288 с.

REFERENCES

1. V borotbi za Ukrainu : protystoyannya Ya. Halchevskogo bilshovytskiyi vladi v 1921–1924 rr. na Podilli : zbirnyk dokumentiv ta materialiv [In a fight for Ukraine : of opposition of Yakiv Holchevskiy to bolshevik power in 1921 – 1924 on Podillya : collection of documents and materials]. / Baydych V.H. and other. Edition is second, complemented and it is done. Vynnytsya : LTD “Tvory”, 2019. 416 p. [in Ukrainian].
2. Delo po obvineniyu Halchevskaya M.A. (14.04.1924) [Charge case of Halchevska M.A. (14.04.1924)]. A state archive of SBU in the Vynnytsya region. PF. Case. 29262. 85 p. Adding to business. A Control-observant production in criminal business is agitation materials. 23 p. [in Russian].
3. Delo po obvineniyu Konopenko T.P. (15.09.1922–19.02.1923) [Business on the prosecution of Konopenko T.P. (15.09.1922–19.02.1923)]. DAHmO (A state archive of the Khmelnytskyi region). F. R-6193. Op. 12. Spr. P-30437. 164 p. [in Russian].
4. Zavalnyuk K.V., Stetsyuk T.V. Yakiv Halchevskiy u dokumentah epohy. [Yakiv Halchevskiy in the documents of epoch]. Kamyanets-Podilskyi : Medobory, 2012. 224 p. [in Ukrainian].
5. Koval R. Otaman svyatyh i strashnyh [Ataman of saint and frightful]. Kyiv : Inlightening, 2000. 288 p. [in Ukrainian].

УДК 94(477.83):(470+571)
DOI

Ірина КУЧЕРА,

orcid.org/0000-0003-3680-6893

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *iryna.kuchera@pnu.edu.ua*

Тетяна ГАЙНАЛЬ,

orcid.org/0000-0003-2748-5901

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *tetiana.hainal@pnu.edu.ua*

Ростислав ДАНИЛЯК,

orcid.org/0000-0002-9948-5030

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *rostyslav.danylyak@pnu.edu.ua*

ВПЛИВ МОСКВОФІЛЬСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1914 – 1915)

Метою статті є з'ясування впливу москвофільських структур Східної Галичини на формування національно-культурної та освітньої політики російських окупаційних органів влади в Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових (аналізу, узагальнення, синтезу) і спеціально-історичних (історико-порівняльного, структурно-системного) методів та проблемно-хронологічному способі викладу матеріалу. Наукова новизна роботи полягає у тому, що використовуючи неопубліковані матеріали з архівосховищ України та Російської Федерації автори аналізують вплив москвофільських організацій та їх лідерів на формування різновекторних напрямів діяльності російських окупаційних органів влади у Східній Галичині (1914-1915).

У статті доведено, що напередодні Першої світової війни посилення уваги російського політикуму та громадськості до території Східної Галичини було зумовлене низкою причин: по-перше, в результаті загострення російсько-австрійських взаємин регіон розглядався як театр можливого військового конфлікту з Австро-Угорщиною і як територія, яка могла б увійти до складу Росії; по-друге, як джерело українського національного руху, який поширював свої деструктивні впливи на українську територію Російської імперії.

Встановлено, що після окупації російськими військами Східної Галичини лідери москвофілів тісно співпрацювали з військовою та цивільною адміністрацією. Основні їхні зусилля були спрямовані на входження краю в загальноросійський культурно-духовний і освітній простір. Однак, через надмірну радикальність пропозиції москвофілів тільки частково враховувалися окупаційною владою. З'ясовано, що співпраця москвофільських структур краю та російської адміністрації супроводжувалася частими конфліктами в основі яких лежало кадрове питання. Доведено, що активна діяльність москвофілів породила масові репресії проти українських національних організацій і їх політичних лідерів, які проводилися як з боку австрійської так і російської влади.

Ключові слова: москвофіли, москвофільські організації краю, російська адміністрація, Східна Галичина.

Iryna KUCHERA,

orcid.org/0000-0003-3680-6893

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Philosophy, Sociology and Religious Studies Department

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) iryna.kuchera@pnu.edu.ua

Tetiana HAINAL,

orcid.org/0000-0003-2748-5901

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Philosophy, Sociology and Religious Studies Department

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) tetiana.hainal@pnu.edu.ua

Rostyslav DANYLYAK,

orcid.org/0000-0002-9948-5030

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Philosophy, Sociology and Religious Studies Department

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

rostyslav.danylyak@pnu.edu.ua

THE INFLUENCE OF MOSCOFILE ORGANIZATIONS ON THE ACTIVITIES OF RUSSIAN OCCUPYING AUTHORITIES IN EASTERN GALICIA (1914 – 1915)

The aim of the article is to find out the influence of Muscovite structures of Eastern Galicia on the formation of national, cultural and educational policy of the Russian occupation authorities in the Provisional Military Governor-General of Galicia. The research methodology is based on a combination of general scientific (analysis, generalization, synthesis) and special-historical (historical-comparative, structural-systemic) methods and problem-chronological way of presenting the material. The scientific novelty of the work is that using unpublished materials from the archives of Ukraine and the Russian Federation, the authors analyze the influence of Muscovite organizations and their leaders on the formation of different directions of Russian occupation authorities in Eastern Galicia (1914-1915).

The article proves that on the eve of the First World War the increasing attention of Russian politicians and the public to the territory of Eastern Galicia was due to a number of reasons: first, as a result of aggravated Russian-Austrian relations, the region which could become part of Russia; secondly, as a source of the Ukrainian national movement, which spread its destructive influences on the Ukrainian territory of the Russian Empire.

It has been established that after the Russian occupation of Eastern Galicia, Muscovite leaders worked closely with the military and civilian administration. Their main efforts were aimed at entering the region into the all-Russian cultural, spiritual and educational space. However, due to excessive radicalism, the proposals of Muscovites were only partially taken into account by the occupying power. It was found that the cooperation between the pro-Moscow structures of the region and the Russian administration was accompanied by frequent conflicts based on the personnel issue. It has been proved that the active work of Muscovites led to mass repressions against Ukrainian national organizations and their political leaders, which were carried out by both the Austrian and Russian authorities.

Key words: *Muscovites, Muscovite organizations of the region, Russian administration, Eastern Galicia.*

Постановка проблеми. Західноукраїнське москвофільство є однією з суперечливих тем у сучасному історичному дискурсі. В умовах сьогодні актуальність цієї проблеми викликана не тільки науковою але й суспільною значимістю та пов'язана існуванням в Україні проросійських сил, що намагаються знищити нашу державність. Переосмислення ідеології та поведінки діячів москвофільського руху через призму сторічної давності допоможе виробити ефективний алгоритм дій з сучасними русофілами та зменшити їхній згубний вплив на український соціум та національну безпеку.

Аналіз досліджень. Джерельною базою дослідження слугують архівні документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Російського державного воєнно-історичного архіву у м. Москва, а також матеріали тогочасних періодичних видань («Свобода», «Діло»), які значною мірою допомогли визначити обсяги співпраці між російськими державними інституціями і москвофільськими організаціями краю в досліджуваний період.

Історіографічний огляд означеної проблеми слід розпочати з роботи І. Крип'якевича (Петро-

вич, 1915), яка побачила світ ще під час Першої світової війни. Базуючись на опублікованому на той час джерельному матеріалі, переважно періодиці, автор дав доволі глибокий аналіз різних векторів діяльності російської адміністрації на східногалицьких землях у зазначений період: адміністративно-політичного, економічного, конфесійного, мовно-шкільного, допомоги цивільному населенню, що й визначає її комплексний характер. Перш за все заслуговує на увагу концептуальний підхід автора до відбору й викладу матеріалу в книзі. Зокрема, І. Крип'якевич свідомо зробив основний наголос не на стратегічних планах і тактико-оперативних діях армій, а саме на дослідженні різних сторін функціонування суспільства, що значно важливіше.

Історію москвофільства і репресивну політику австрійського уряду в роки Першої світової війни щодо населення Східної Галичини у зв'язку з «русинською зрадою» досліджували в своїх працях М. Андрусак (Андрусак, 1935), В. Маковський (Маковський, 1936). Принагідно зауважити, що альманах В. Маковського не є науковим дослідженням, однак його цінність визначається в основному зібраними й опублікованими в ньому спогадами талергофців.

Серед мемуарної літератури перш за все виокремимо спогади Д. Дорошенка (Дорошенко, 1969). Маючи доступ до таємних архівних документів (архіву галицького військового генерал-губернатора), він ввів у науковий обіг багато важливих фактів, а дані ним характеристики і зроблені висновки відзначаються ґрунтовністю й базуються на аналізі різнопланової джерельної бази.

Сучасні українські науковці отримали можливість всебічно дослідити діяльність москвофільських організацій в Східній Галичині, які через царистську спрямованість не зазнали достатньої уваги в радянській історіографії і були ідеологічно чужі українським історикам. Зокрема, ідейні витoki, генезис та програмові засади існування москвофільського руху вивчені С. Макарчуком (Макарчук, 1997), В. Гайсенюком (Гайсенюк, 2017), О. Аркушою, М. Мудрим (Аркуша & Мудрий, 1999). Російські геополітичні інтереси в Східній Галичині проаналізовано в роботі І. Кучери (Кучера, 2009). Співпрацю галицьких москвофілів з російськими окупаційними органами влади у релігійній сфері висвітлено в дослідженні О. Мазура (Мазур & Мазур, 2006).

Мета статті полягає у з'ясуванні впливу москвофільських структур Східної Галичини на формування національно-культурної та освітньої політики російських окупаційних органів влади

в Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини.

Виклад основного матеріалу. Напередодні Першої світової війни суспільно-політична ситуація у Східній Галичині стала предметом дискурсу у середовищі російського політикуму та громадськості. Це було зумовлено низкою причин. По-перше, в результаті загострення російсько-австрійських взаємин і поширення в російському суспільстві панславистичних настроїв значної актуальності набуває ідея єдності російського народу від Карпат до Камчатки, яка ідеально вписувалася у концепцію «виправлення кордонів» на заході Росії (Кучера, 2009 : 57). По-друге, це національний рух в межах держави. Перманентна політика русифікації, яка проводилася в Російській імперії і протидія поширенню «сепаратистських» настроїв з-за кордону набували дуже важливого значення в умовах підвищеного прагнення до культурної автономії чи політичної незалежності окремих її складових. Зважаючи на окреслені причини, російські державні та громадські діячі надавали пріоритетного значення Східній Галичині, на території якої проходили активні процеси суспільно-політичного відродження серед поляків та українців і які могли дестабілізувати ситуацію в Наддніпрянській Україні та Королівстві Польському (Кучера, 2009 : 57).

На вироблення більш активної позиції російських урядових кіл щодо Східної Галичини чималий вплив справляли москвофільські організації краю. На початку війни представники галицьких москвофілів, які перебували у Росії, за підтримки її урядових кіл створили 11 серпня 1914 р. у Києві «Карпато-російський визвольний комітет» (РГВИА. Ф. 2005. Оп. 1. Д. 16. Лл. 20 зв.). У випадку окупації Галичини російською армією він мав переїхати до Львова і передати повноваження «Русському народному совету» під керівництвом В. Дудикевича. До складу комітету ввійшли: Ю. Яворський – голова, С. Лабенський – секретар, редактор газети «Прикарпатська Русь», М. Глушкевич – адвокат, заступник голови «Русского народного совета», М. Сохацький та Ю. Сьокало. Того ж дня «Комітет» опублікував відозву до «Багатостраждального російського народу Галицької Русі», у якій закликав галичан з хрестом, хоругвами та урочистим співом молитви «З нами Бог» вітати «православних солдат», а вояків австрійської армії складати зброю і переходити на бік російського війська (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 864. Спр. 279. Арк. 1).

З допомогою «Карпато-руського визвольного комітету» при військовому цензурному відділенні

штабу Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту була підготовлена брошура «Сучасна Галичина» (Современная Галичина, 1914). Вона складалася з чотирьох частин і містила відомості про етнографічне, культурне становище краю, політичні партії і політичних лідерів та відображала їх ставлення до Російської імперії. Видана у похідній армійській друкарні «Сучасна Галичина» призначалася для ознайомлення офіцерів діючої російської армії з політичною ситуацією у Галичині. Брошура дуже швидко потрапила до рук австрійської контррозвідки і стала приводом до рішучих репресивних заходів габсбурзького уряду.

Намагаючись уникнути зради в тилу своїх військ, галицьке намісництво 8 серпня 1914 р., а Начальна команда у Львові 15 серпня 1914 р. опублікувала розпорядження про «превентивний арешт політично підозрілих москвофілів» і про відправлення їх до місцевої в'язниці (Брицький, 2004 : 85). У результаті розгорнулися масові репресії щодо українського населення Східної Галичини, які в багатьох випадках не мали достатньої мотивації. Австрійській владі подавали списки українських діячів як москвофілів, було арештовано чимало відомих галицьких політиків, серед них – посла Т. Окуневського, О. Назарука (Андрусак, 1935 : 57).

З ініціативи намісника Галичини В. Коритовського поблизу Грацу в Штірії був відкритий концентраційний табір Талергоф, куди надсилали усіх політично підозрілих: у першу чергу – москвофілів, але попадало туди чимало українців. Один із очевидців австрійських репресій В. Маковський у книзі «Талергоф (спогади і документи)» так описав картину боротьби з русофілами в Станіславі: «Розстріли не переводилися. З тим найбільше спішилися. Трескіт сальв у жажливому кутику смерті... не вгавав – від ранку до ночі... Одинцем і групами, закованих і вільно, спроваджували з усіх сторін арештованих» (Маковський, 1934 : 79). В 1917 р., коли австрійський уряд з політичних мотивів вирішив перекласти всю провину за злочини на помилки військових, у парламенті було оприлюднено масштаби терору 1914-1916 рр.: понад 600 тис. розстріляних і повішених й 100 тис. померлих у таборах від виснаження та епідемій (Макарчук, 1983 : 58).

З 18 серпня по 21 вересня 1914 р. відбулася Галицька операція у результаті якої російські війська захопили Східну Галичину, частину Західної і майже всю Буковину з м. Чернівці. На окупованих територіях було створено Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини на

чолі з графом Г. О. Бобринським. Його діяльність відзначалася запровадженням антиукраїнського політичного курсу, репресіями щодо греко-католицької церкви та національних меншин. На практиці вона призвела до майже повного руйнування українського національно-культурного життя в регіоні – або до так званої «Галицької руїни» (Яремчук, 1998 : 93).

Репресивні заходи окупаційної влади в Східній Галичині всебічно підтримували місцеві москвофіли. Підтвердженням нашої думки може слугувати стаття у газеті «Діло» автор якої вказує, що «на поміч російській військовій управі... злетіли ся мов чорні круки всі ті Дудикевичі, Бендасюки та інші «вірні піддані Габсбурзької династії і монархії», якими вони рекламували себе ще півтора місяця перед вибухом війни в процесі Бендасюка і товаришів – та й помагають російській военній управі придумувати й переводити пляни, які як найбільше підтяли би українське національне жите» (Діло, 1914 : 3).

22 вересня 1914 р. почала функціонувати основна москвофільська структура краю – «Русский народный совет». Будучи дорадчим органом військової і цивільної російської адміністрації дана організація активно впливала на формування різних векторів національно-культурної та релігійної політики в регіоні. Згодом розпочали свою роботу такі москвофільські організації і установи як Товариство ім. М. Качковського, «Російський вчительський союз», «Жизнь», «Русская Рада», «Народний дім», Ставропігійський інститут та інші. Їхня діяльність, на відміну від «Русского народного совета», носила культурно-просвітній характер. Найбільш плідно на цій ниві працювало Товариство ім. Качковського. За досить короткий час йому вдалося відновити мережу своїх читалень у Жидачеві, Журавні, Комарні, Скалаті, Станіславі та селах Речечани Городоцького повіту, Мединичі Дрогобицького повіту, Боротен Бродівського повіту, Ременів Львівського повіту, Неслухів Кам'яно-Струмилівського повіту і т. д. (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 54, 69, 336, 368, 369, 397).

12 вересня 1914 р. зусиллями «Русского народного совета» було відновлено видання друкованого органу москвофілів газети «Прикарпатська Русь», а 20 січня 1915 р. – «Голос народа» (РГВИА. Ф. 2067. Оп. 1. Д. 3001. Лл. 47; ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп.1. Спр. 1966. Арк. 239). З вересня по грудень 1914 р. на видання газети «Прикарпатська Русь» було витрачено 15171,99 руб. (Гайсенюк, 2017 : 109). Головним редактором обох москвофільських видань став Ю. Яворський. Відомий

український історик, безпосередній учасник національно-визвольних змагань Д. Дорошенко характеризував його як людину, що «відзначався якоюсь запеклою ненавистю до всього українського і не мав ніякого жалю до тих своїх земляків у Галичині, що додержувалися українського національного напрямку» (Дорошенко, 1969 : 15).

Іншим важливим напрямком діяльності московфілів стала боротьба за реорганізацію системи шкільництва в регіоні. 25 листопада 1914 р. Верховний головнокомандувач великий князь Микола Миколайович затвердив «Тимчасове положення про нагляд за навчальною частиною Галичини», а в березні 1915 р. генерал-губернатором було утверджено проєкт всезагальної російської народної освіти в Східній Галичині. Він передбачав упродовж п'яти років відкрити в регіоні 9 тис. народних шкіл, 70 вищих народних училищ, 25 жіночих і 25 чоловічих гімназій (Кучера, 2013 : 195).

Однак, представлена концепція реорганізації окупаційною владою освітньої системи принципово не влаштував галицьких московфілів. У вересні 1914 р. представники «Русского народного совета» утворили окрему шкільну комісію, яка сформувала свої перспективи розвитку шкільництва в Східній Галичині. В «Записке по вопросу о народном образовании в Карпатской Руси» вони наполягали на тому, щоб у її межах як «вища, середня, так і нижча школи були відразу і виключно російськими» (Свобода, 1915 : 2).

Певну роль у становленні російського шкільництва в краї відіграло Товариство ім. Качковського. В лютому 1915 р. у Львові зусиллями Товариства для дітей старшого шкільного віку було організовано шестимісячні курси російської мови та тримісячні курси для сільських писарів (Петрович, 1915 : 87). Їхнім куратором було призначено Ю. Яворського. 22 вересня 1914 р у газеті «Прикарпатська Русь» він опублікував статтю, що стосувалася подальших перспективи Галичини. У статті наголошувалося, що «перш за все повинна переможно піднятися в ній... прекрасна і вільна, велика і могутня панівна російська мова! В усіх царинах і проявах її суспільного і громадського життя, в школах і канцеляріях, на зборах і в пресі, в написах, оголошеннях, промовах... У історично російському краї... не повинно бути іншої публіцистичної, суспільної і державної мови, крім єдиної, переможної, господарської мови - російської» (Петрович, 1915 : 22).

На окупованих територіях російська адміністрація проводила активну конфесійну політику, спрямовану на залучення віруючих греко-католицької церкви (ГКЦ) в лоно російської право-

славної церкви (РПЦ). Незважаючи на всі заяви толерантності у справі віросповідань, уряд Г. Бобринського розгорнув переслідування УГКЦ і примусове насадження православ'я. Виконання православної місії Святий Синод доручив волинському архієпископу Євлогію (Георгієвському) (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 176). 12 вересня 1914 р. у записці «Про православну церкву в Галичині» Євлогій розкрив погоджену з Святим Синодом програму церковно-релігійного устрою Східної Галичини. Вона передбачала негайно відкривати народні школи в тих селах, які прилучилися до православ'я, місіонерам схилити народ до віри їхніх прадідів, забрати під православні храми Успенську, Преображенську церкви і собор св. Юра у Львові, закрити василіанські монастирі та конфіскувати їхнє майно (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 23).

Ще більш радикальні методи у боротьбі з унією обстоювали галицькі московфіли. 14 вересня 1914 р. на засіданні «Галицько-руського благодійного комітету» в Петрограді С. Бендасюк подав на обговорення свою програму поширення православ'я на території Східної Галичини. Вона передбачала наступне: «у всі галицькі приходи, охоплені ще до війни православним рухом і зайняті тепер російськими військами, відправити ознайомих з українською мовою православних священників і ієромонахів для задоволення ними релігійних потреб місцевого населення; в тих селах, де більшість жителів прилучилася до православ'я, греко-католицькі храми передати в їхнє користування; негайно заборонити в Східній Галичині діяльність Базиліанського ордена; усунути від діяльності греко-католицьких єпископів, які прагнуть до латинізації східного обряду; присікати будь-яку агітацію проти православ'я; виганяти уніатських священників із сіл, які повністю перейшли в православ'я» (Мазур & Мазур, 2006 : 28).

Необхідно зауважити, що пункт поступової заміни греко-католицьких священників православними став своєрідною основою релігійної політики російських націоналістів та місцевих московфілів. Вони сходилися на думці, що місцеве населення, в своїй більшості, малограмотне й інертне, дуже погано усвідомлює різницю в обрядах греко-католицької і православної церкви. Тому найбільш вдалий і безконфліктний спосіб приєднання уніатів до православ'я – це не довга місіонерська робота, а активна заміна місцевого уніатського духовенства православним.

У жовтні 1914 р. представники «Русского народного совета» і Ставропігійського інституту відправили А. Білинському лист, в якому запропо-

нували надати можливість православним священикам почергово користуватися всіма дев'ятьма уніатськими церквами, що розташовувалися у Львові. В такий спосіб вони сподівалися зробити перший крок на шляху до поступового переходу уніатських храмів у православ'я (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 164. Арк. 21).

Варто наголосити, що співробітництво окупаційної влади і москвофільських організацій в Східній Галичині супроводжувалося неодноразовими конфліктами. Цьому сприяли такі причини. По-перше, масова заміна австрійських службовців росіянами викликала різке невдоволення серед галицьких москвофілів, оскільки, підтримуючи анексію західноукраїнських земель, вони розраховували зайняти в уряді генерал-губернатора ключові адміністративні посади, які, як виявилось, повністю були зайняті російськими представниками. По-друге, місцева інтелігенція русофільської орієнтації вимагала від уряду Г. О. Бобринського більш радикальних заходів у сфері релігійного життя, національної та соціально-економічної політики. З цього приводу в кінці 1914 р. генерал-губернатор писав, «що російським адмініструванням у краї незадоволені всі основні національні групи населення, в тому числі як і поляки, які втратили своє привілейоване становище, так і москвофіли, які не набули тієї переваги, на яку розраховували» (Савченко, 2002 : 86).

Ідеологічні протиріччя москвофільських лідерів та окупаційної влади знайшли своє відображення у місцевій пресі. У газеті «Прикарпатська Русь» члени «Русского народного совета» неодноразово звинувачували уряд Г. О. Бобринського у нерішучості та бездіяльності. До речі, за дану газету слід сказати окремо. 14 серпня 1914 р. на засіданні Ради міністрів Росії обговорювалося питання про розповсюдження у нейтральних державах «істинної і сприятливої» інформації про Росію та бойові дії її армії. Дане завдання на території Східної Галичини повинна була виконувати газета «Прикарпатська Русь», на фінансування якої додатково (при збереженні попереднього фінансування) Рада міністрів щомісячно виділяла 5 тис. руб. (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1168. Арк. 30). Однак, редакція газети знехтувала прямими обов'язками, зосередивши свою увагу на інформаційній боротьбі, зумовленій ідеологічними протиріччями між лідерами «Русского

народного Совета» та урядом Г. О. Бобринського, а гроші, які надходили на їх рахунок, використовувала на свої потреби (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1168. Арк. 30).

«Неадекватне» висвітлення москвофілами інформації в кінцевому результаті призвело до того, що військова цензура змушена була вилучати з друку окремі матеріали. Зокрема, у січні 1915 р. «Прикарпатській Русі» заборонялося друкувати вступні статті та фейлетони. У відповідь на це працівники газети на першій сторінці помістили замітку «Від редакції», у якій вказувалося, що у зв'язку з незалежними від редакції умовами газетної роботи у Львові вони змушені тимчасово зменшити обсяг друкованого матеріалу... (Петрович, 1915 : 95).

Газетні скандали між керівництвом москвофільського руху та російською адміністрацією в Східній Галичині поступово набули таких різких форм, що Г. О. Бобринському прийшлося визнати у своєму звіті, що «зайнята москвофілами позиція щодо властей не тільки не полегшила процес управління краєм, а навпаки, могла призвести до необхідності застосування репресій щодо цієї партії» (Савченко, 1996 : 103).

Висновки. Напередодні Першої світової війни Східна Галичина зайняла важливе місце в зовнішній політиці Росії і стала об'єктом постійного інтересу з боку російського громадянства. Приєднання Східної Галичини до складу Росії дало б можливість російській владі нейтралізувати вплив «українського фактора», а також уникнути можливих дезінтеграційних процесів у країні в майбутньому. Експансіоністські плани Росії щодо східногалицьких територій відповідали імперським традиціям країни і узгоджувалася з поширеними у російському суспільстві слов'янофільськими настроями.

З приходом російських військ у Східну Галичину лідери москвофілів намагалися влитися до складу окупаційних органів влади і диктувати їм свою програму дій. Однак, їхні пропозиції через надмірну радикальність не були взяті до уваги генерал-губернатором або враховувалися спорадично. Москвофіли не стали самостійними суб'єктами політичного життя регіону, а тільки дорадниками окупаційної адміністрації. Діяльність москвофілів стала причиною проведення репресій проти українських національних організацій і їх політичних лідерів, які відбулися внаслідок доносів з боку проросійських діячів краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусак М. Нарис з історії галицького москвофільства. Львів: Вид-во т-ва «Просвіта», ч. 810, 1935. 79 с.
2. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи, розвиток, світогляд. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 1999. Вип. 34. С. 231-268.

3. Брицький П. Західноукраїнські землі у роки Першої світової війни. *Історична панорама*: Збірник наукових статей. Чернівці: Рута, 2004. Випуск II. С. 98-109.
4. Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофілі у Великій війні (1914-1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. 304 с.
5. Діло - 21 листопада 1914 р. № 10. С. 3.
6. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920). Мюнхен: Українське в-во, 1969. 544 с.
7. Кучера І. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914 – 1917 рр. *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2013. Вип. 23-24. С. 194-200.
8. Кучера І. Східна Галичина в суспільно-політичній думці та зовнішній політиці Росії напередодні Першої світової війни. *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2009. Вип. XVI. С. 56-63.
9. Мазур О., Мазур В. Галичина під російською займанщиною 1914-1915 рр. *Держава та армія*: Вісник національного університету «Львівська політехніка». Львів. 2006. № 555. С. 23-31.
10. Макаrchук С. А. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: Вища школа, 1983. 256 с.
11. Макаrchук С. Москвофіліство: витоки та еволюція (сер. XIX – 1914 р.). *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 1997. Вип. 32. С. 82-89.
12. Маковський В. Талергоф (спогади і документи). Львів, 1934. 260 с.
13. Петрович І. Галичина під час російської окупації: серпень 1914 – червень 1915. Накладом в-цтва «Політична бібліотека», 1915. 116 с.
14. Российский государственный военно-исторический архив (г. Москва) (РГВИА)
15. Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1914-1915 годах (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России). *Вопросы истории*. 1996. №11-12. С. 95-106.
16. Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1914-1915 годах. *Отечественная история*. 2002. №5. С. 76-89.
17. Свобода: ілюстрована політична, просвітна і господарська часопись. Відень. 1915. №. 3. С. 2.
18. Современная Галичина. Этнографическое и культурно-политическое состояние ее, в связи с национально-общественными настроениями. Записки составленные при Военно-цензурном отделении управления генерал-квартирмейстера Штаба Главнокомандующего Армиями Юго-Западного Фронта (июль 1914). Б.м.и: Походная Тип. Штаба Главнокомандующего Армиями Юго-Западного Фронта, 1914. 31 с.
19. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України)
20. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України)
21. Яремчук В. Державотворчий процес у Західній Україні та Перша світова війна. *Перша світова війна і слов'янські народи*. Матеріали міжнародної наукової конференції (14-15 травня 1998 р.). К., 1998. С. 90-96.

REFERENCES

1. Andrusiak M. Narys z istorii halytskoho moskvofilstva. [Essay on the history of Galician Muscovite]. Lviv: Vyd-vo t-va «Prosvita», ch. 810, 1935, 79 s. [in Ukrainian].
2. Arkusha O., Mudryi M. Rusofilstvo v Halychyni v seredyni XIX – na pochatku XX st.: henez, etapy, rozvytok, svitohliad. [Russophilism in Galicia in the middle of the XIX - early centuries: genesis, stages, development, worldview]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*, 1999, Vyp. 34, pp. 231-268 [in Ukrainian].
3. Brytskyi P. Zakhidnoukrainski zemli u roky Pershoi svitovoi viiny. [Western Ukrainian lands during the First World War]. *Istorychna panorama: Zbirnyk naukovykh statei*. Chernivtsi: Ruta, 2004, Vyp. II. pp. 98-109 [in Ukrainian].
4. Dilo.[Case] - 21 lystopada 1914, Nr. 10, pp. 3 s. [in Ukrainian].
5. Doroshenko D. Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914 – 1920). [My memories of the recent past (1914 - 1920)]. Miunkhen: Ukrainske v-vo, 1969, 544 s. [in Ukrainian].
6. Haiseniuk V. Pochatok kintsia. Moskvofilu y Velykii viini (1914-1918). [The beginning of the end. Muscovites in the Great War (1914-1918)]. Chernivtsi: Druk Art, 2017, 304 s. [in Ukrainian].
7. Kuchera I. Polityka rosiiskoi okupatsiinoi administratsii v Skhidni Halychyni u 1914 – 1917 rr. [The policy of the Russian occupation administration in Eastern Galicia in 1914 – 1917]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia*. 2013, Vyp. 23-24, pp. 194-200 [in Ukrainian].
8. Kuchera I. Skhidna Halychyna v suspilno-politychnii dumtsi ta zovnishnii politytsi Rosii naperedodni Pershoi svitovoi viiny. [Eastern Galicia in socio-political thought and foreign policy of Russia on the eve of the First World War]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia*, 2009, Vyp. XVI, pp. 56-63[in Ukrainian].
9. Makarchuk S. A. Etnosotsialnoe razvitiie i natsionalnyie otnosheniya na zapadnoukrainskih zemlyah v period imperializma. [Ethnosocial development and national relations in the western Ukrainian lands in the period of imperialism]. Lvov: Vischa shkola, 1983, 256 s. [in Russian].
10. Makarchuk S. Moskvofilstvo: vytyky ta evoliutsiia (ser. XIX – 1914 r.). [Muscovite: origins and evolution (middle of XIX - 1914)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*, 1997, Vyp. 32, pp. 82-89 [in Ukrainian].
11. Makovskyi V. Talierhof (spohady i dokumenty). [Thalerhof (memoirs and documents)]. Lviv, 1934, 260 s. [in Ukrainian].
12. Mazur O., Mazur V. Halychyna pid rosiiskoiu zaimanshchynoiu 1914-1915 rr. [Galicia under the Russian zaimanshchina 1914-1915]. *Derzhava ta armiiia: Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. Lviv, 2006, Nr 555, pp. 23-31 [in Ukrainian].
13. Petrovych I. Halychyna pid chas rosiiskoi okupatsii: serpen 1914 – cherven 1915. [Halychyna during the Russian occupation: August 1914 - June 1915]. *Nakladom v-tstva «Politychna biblioteka»*, 1915. 116 s. [in Ukrainian].

14. Rossiyskiy gosudarstvenniy voenno-istoricheskiy arhiv (g. Moskva) (RGVIA). [Russian State Military Historical Archive (Moscow)]
15. Savchenko V. N. Vostochnaya Galitsiya v 1914-1915 godah (etnosotsialnye osobennosti i problema prisoedineniya k Rossii). [Eastern Galicia in 1914-1915 (ethnosocial features and the problem of joining Russia)]. Voprosy istorii, 1996, Nr 11-12, pp. 95-106 [in Russian].
16. Savchenko V. N. Vostochnaya Galitsiya v 1914-1915 godah. [Eastern Galicia in 1914-1915]. Otechestvennaya istoriya, 2002, Nr 5, pp. 76-89 [in Russian].
17. Sovremennaya Galichina. Etnograficheskoe i kulturno-politicheskoe sostoyanie ee, v svyazi s natsionalno-obschestvennyimi nastroyeniyami. Zapiski sostavlennyye pri Voennno-tsensurnom otdelenii upravleniya general-kvartirmeystra Shtaba Glavnokomanduyuschego Armiyami Yugo-Zapadnogo Fronta (iyul 1914). [Modern Galicia. Its ethnographic and cultural-political state, in connection with national and social sentiments. Notes compiled by the Military Censorship Department of the Quartermaster General's Office of the Commander-in-Chief of the Army of the Southwestern Front (July 1914)]. B.m.i: Pohodnaya Tip. Shtaba Glavnokomanduyuschego Armiyami Yugo-Zapadnogo Fronta, 1914, 31 s. [in Russian].
18. Svoboda: iliustrovana politychna, prosvitna i hospodarska chasopys. Viden. 1915, Nr. 3, pp. 2. [in Ukrainian].
19. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy). [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]
20. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv]
21. Yaremchuk V. Derzhavotvorchyi protses u Zakhidnii Ukraini ta Persha svitova viina. [The State-Building Process in Western Ukraine and the First World War]. Persha svitova viina i slovianski narody. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (14-15 travnia 1998 r.). K., 1998, pp. 90-96 [in Ukrainian].

УДК 94(477)
DOI

Марія ЛИСА,
orcid.org/0000-0001-9585-8007
кандидат історичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна) *mariaalysa@ukr.net*

Юрій ЙОСИПІВ,
orcid.org/0000-0002-1019-3091
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна) *yosupivyr@ukr.net*

Назарій ТУЗ,
orcid.org/0000-0001-6317-6415
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна) *tyznazar@i.ua*

МИКОЛА ПРОКОПОВИЧ ВАСИЛЕНКО – ПРАВОЗНАВЕЦЬ, АДВОКАТ, ОСНОВОПОЛОЖНИК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

Стаття присвячена Миколі Прокоповичу Василенку, акцентовано увагу на особистій праці академіка й очолюваної ним Комісії з вивчення історії західноросійського та українського права. Заслугою М. Василенка визнано визначення предмета українського права, яке поступово еволюціонувало від синтезу «західноруського» і «малоросійського» до сучасного розуміння.

Актуальність статті зумовлена необхідністю аналізу наукового доробку М. Василенка у галузі права, його внеску в розвиток української правової науки. Важливо окреслити й зусилля науковця для популяризації історії саме українського права. Метою статті є аналіз наукової праці М. Василенка, пов'язаної з вивченням українського права. Методологічною основою для написання статті були принципи історизму й об'єктивізму. Ці принципи є важливими головними для досягнення неупередженості й достовірності викладеного матеріалу. Також було використано такий спеціальний історичний метод, як біографічний.

У статті розглянуто період життя М. Василенка, коли він активно займався адвокатською діяльністю, акцентовано на його успіхах у кримінальних справах, проте відзначено, що М. Василенко надавав перевагу науковій діяльності, пов'язаній із дослідженням історії та історії права. Відзначено його вплив на становлення історико-правової науки. Розглянуто викладацьку діяльність вченого, відзначено особливий педагогічний талант. Обґрунтовано, що викладацька діяльність М. Василенка мала важливе значення, позаяк формувала його світогляд. Знайомство і спільна праця з відомими українськими професорами впливали на його наукові погляди, які були втілені у його наукових працях. Указано, що М. Василенко є засновником юридичної біографістики, юридичного джерелознавства та юридичної історіографії. Розглянуто головні праці М. Василенка, присвячені дослідженню історії українського права. Відзначено, що М. Василенко працював на перетині історії та правознавства. Підкреслено важливе значення його робіт для розвитку історії права.

***Ключові слова:** юридична біографістика, М. Василенко, історія західноруського права, історія українського права.*

Mariia LYSA,
orcid.org/0000-0001-9585-8007
PhD (History),
Associate Professor at the Department of Tactical and Special Training
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine) mariialysa@ukr.net

Yurii YOSYPIV,
orcid.org/0000-0002-1019-3091
Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Tactical and Special Training Department
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine) yosupivyr@ukr.net

Nazarii TUZ,
orcid.org/0000-0001-6317-6415
Candidate of Law, Associate Professor,
Lecturer at the Tactical and Special Training Department
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine) tyznazar@i.ua

MYKOLA PROKOPOVYCH VASYLENKO - LEGISLATOR, ATTORNEY, FOUNDER OF UKRAINIAN LEGAL SCIENCE

The article is dedicated to Mykola Prokopovich Vasylenko, the focus is on the personal work of the academician and the Commission for the study of the History of Western Russian and Ukrainian Law headed by him. The definition of the subject of Ukrainian law, which gradually evolved from the synthesis of "Western Russian" and "Little Russian" to the modern understanding, is recognized as the merit of M. Vasylenko.

The urgency of the article is due to the need to analyze the scientific achievements of M. Vasylenko in the field of law, his contribution to the development of Ukrainian legal science. It is important to outline the scientist's efforts to popularize the history of Ukrainian law itself. The purpose of the article is to analyze M. Vasylenko's scientific work related to the study of Ukrainian law. The methodological basis for writing the article was the principles of historicism and objectivism. These principles are important for achieving impartiality and reliability of the presented material. A special historical method, such as biographical, was also used in the paper.

The article considers the period of M. Vasylenko's life, when he was actively engaged in advocacy, emphasizes his success in criminal cases, but noted that M. Vasylenko preferred scientific activities related to the study of history and history of law.

Its influence on the development of historical and legal science is noted. The teaching activity of the scientist was considered, special pedagogical talent was noted. It is substantiated that M. Vasylenko's teaching activity was important, as it shaped his worldview. Acquaintance and joint work with famous Ukrainian professors influenced his scientific views, which were embodied in his scientific works. It is indicated that M. Vasylenko is the founder of legal biography, legal source studies and legal historiography. The main works of M. Vasylenko are devoted to the study of the history of Ukrainian law as well as it is noted that M. Vasylenko worked at the intersection of history and jurisprudence. The importance of his works for the development of the history of rights is emphasized in the article.

Key words: legal biography, M. Vasylenko, history of Western law, history of Ukrainian law.

Постановка проблеми. М. Василенко є відомим науковцем і в Україні, і за її межами. Він зробив вагомий вклад у розвиток української науки. Його діяльність є багатоаспектною, позаяк охоплює і суспільну, і наукову, і політичну сфери. Заслуговує на високу оцінку його діяльність, що пов'язана зі створенням Української академії наук та Національної бібліотеки.

Його наукову працю спершу розглядали в історичному контексті, не приділяючи достатньої уваги аналізу його внеску у вивчення історії українського права. Недостатньо дослідженою є його викладацька діяльність. Лише Л. Міхневич дослідив його

діяльність у Київському інституті народного господарства. І по суті немає жодної наукової розвідки, присвяченої аналізу його адвокатської діяльності, якою він займався у 1913–1917 рр. Що відповідно зумовлює важливість нашого дослідження.

Аналіз досліджень. Після здобуття Україною незалежності видано чимало наукових публікацій, присвячених аналізу наукової діяльності М. Василенка. Так, особливості суспільно-політичної діяльності вченого розглядали С. Рудько (Рудько, 2007: 1-191), В. Верестюк (Верестюк, 2006: 38-47). Наукову спадщину М. Василенка у біографічних публікаціях вивчали В. Вороненко,

Л. Кістерська, Л. Матвеева, І. Усенко (В. Вороненко, Л. Кістерська, Л. Матвеева, І. Усенко, 1990: 55–72), М. Гурець (Гурець, 2008: 143–146), В. Солдатенко (Солдатенко, 2005: 383–386), В. Юрчук (Юрчук, 1994: 134–156) висвітлювали діяльність М. Василенка, пов'язану зі створенням та організацією діяльності Української академії наук. М. Петрів проаналізував наукову розвідку М. Василенка про Конституцію П. Орлика 1710 р. (Петрів, 1997: 1–36). О. Онищенко висвітлив роль М. Василенка у заснуванні Національної бібліотеки (Онищенко, 2006). Зазначимо, що статті про М. Василенка містяться у всіх енциклопедіях і довідниках, виданих після 1991 року.

Метою статті є аналіз наукової діяльності М. Василенка у галузі українського права.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що М. Василенко екстерном склав іспити на юридичному факультеті Новоросійського (Одеського) університету, реальну юридичну практику він розпочав лише у 1913 р., погодившись замінити О. Зновицького на час його відпустки. За декілька місяців М. Василенко провів майже 100 справ. Зазвичай йому доводилося відстоювати права селян, звинувачених у крадіжках, вирішувати їхні майнові суперечки. Він брав участь у судових процесах, що розглядалися переважно мировими судьями одноособно або з'їздом мирових суддів, тобто у найнижчих інстанціях судової системи самодержавства. Але у разі необхідності М. Василенко без вагань подавав апеляції до окружного суду і навіть до департаментів «Правительствующего Сената» в Петербурзі. Йому вдалося виправдати своїх підзахисних приблизно у 70% кримінальних справ. Щодо цивільних справ, то результативність була дещо нижчою (Вороненко, Кістерська, Матвеева, Усенко, 1991: 109). О. Зновицький із задоволенням написав М. Василенку: «Успіхи ваші у суді вражаючі, особливо у кримінальних справах. Адже вирвати у мирових суддів мужика з в'язниці...» (Вороненко, Кістерська, Матвеева, Усенко, 1991: 110).

Десятки успішно проведених судових справ дали змогу М. Василенку в січні 1914 р. стати повноправним адвокатом, членом Ради присяжних повірених округи Одеської судової палати. В 1916 р. він перевівся до новоствореної Ради присяжних повірених округи Київської судової палати. Як присяжного повіреного М. Василенка внесли до списків Юридичного товариства при Київському університеті. Він був членом і наукового товариства при Київському комерційному інституті, що теж об'єднувало здебільшого економістів і юристів. В адвокатурі М. Василенко працював до 1917 р. (Усенко, 2006: 32–33).

Однак, Н. Полонська-Василенко у своїй науковій статті «Микола Прокопович Василенко – його життя та наукова діяльність» зазначила, що йому не подобалося займатися адвокатською діяльністю, він віддавав перевагу праці у науковій царині (Полонська-Василенко, 1996: 41–51).

Отже, М. Василенко, працюючи адвокатом із 1913 по 1917 рр., досяг успіху в цій сфері, адже більшість справ, за які він брався, були вирішені на користь його підзахисних. Як зазначалося, діяльність М. Василенка як адвоката високо оцінив О. Зновицький. Однак його більше цікавила наукова діяльність, пов'язана з дослідженням історії та історії права.

Хоча ще в дореволюційний час М. Василенко вчителював, викладав на Вищих вечірніх жіночих курсах А. Жекуліної, всім відома й історія його приват-доцентства в університеті св. Володимира, втім його педагогічний талант по-справжньому став затребуваним після 1917 р. (Міхневич Л. В., 2016: 23–30). Так, незважаючи на активну політичну і наукову діяльність, М. Василенко співпрацював із низкою київських вишів. Зокрема, 18 грудня 1917 р. рада професорів Українського народного університету обрала його лектором. З 1918 р. він обіймав посаду екстраординарного професора по кафедрі західноруського права у Київському університеті. Працював у Археологічному інституті. 30 квітня 1918 р. він став професором по кафедрі західноруського права приватного Київського юридичного інституту (Міхневич, 2016: 25).

М. Василенко викладав дві дисципліни «Історію руського права» та «Історія західноруського права» (із включенням історії українського права). Обсяг лекційних занять становив по 4 години в тиждень на кожний предмет. Щоправда заснувати самостійну кафедру історії українського права на юридичному факультеті КІНГ М. Василенку не вдалося, хоча він намагався це зробити. У 1922/1923 н. р. курс історії західноруського права був скасований, а історію руського права скоротили з 4 до 2 години (Міхневич, 2016: 23–30).

Викладацька діяльність М. Василенка мала важливе значення, позаяк формувала його світогляд. Знайомство і спільна праця з відомими українськими професорами безумовно впливала на його наукові погляди, які були втілені у його наукових працях. Окрім того, викладання історії українського права формувало й світогляд його учнів.

І. Усенко слушно зазначає, що «на тлі беззаперечних здобутків ученого у царині історичної науки його юридична діяльність іноді хибно вважається чимось випадковим, вторинним» (Усенко, 2006: 30). Тому доречно проаналізувати наукову

діяльність М. Василенка, пов'язану з дослідженням історії права.

На нашу думку, зацікавлення М. Василенка історією, зокрема українського, права зумовлене його співпрацею з О. Лазаревським (відомим судовий діячем), який мав на нього неабиякий вплив.

Так, 1894 року М. Василенко видав працю «Вопрос о сервитутах в Юго-Западном крае», присвячену суто юридичній проблемі. Про зацікавленість М. Василенка питаннями історії держави і права свідчать також його публікації в Енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона: «Литовско-русское государство» (1896), «Право магдебургское» (1898). На початку ХХ ст. учений опублікував під своєю редакцією «Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии» (Вип. 1–3; 1901, 1902, 1908). У цих випусках друкувалися документи «Генеральных следствий» 1729–1730 років про маєтності Ніжинського та Чернігівського українських полків, що продовжували публікації М. П. Василенка про маєтності Київського та Гадяцького полків (1893). У 2-му випуску видання вперше вводилася до наукового обігу важлива пам'ятка кодифікації українського права – «Экстракт из указов, инструкций и учреждений, с разделением по материям на 19 частей. Собрано в Правительствующем сенате по малороссийской экспедиции 1786 года». В 1905 році науковець опублікував текст Німецької конституції з власною передмовою. М. П. Василенко працював на перетині історії та правознавства, формально не маючи юридичної освіти (Усенко, 2006: 32).

Однак у грудні 1907 року, як ми зазначали, М. П. Василенко склав екстерном іспити на юридичному факультеті Новоросійського (Одеського) університету й захистив дипломну працю про так званий равликовий запис (договір щодо відчуження права на спадщину – рудимент Литовського статуту, що зберігався лише у Полтавській і Чернігівській губернії) на ступінь кандидата прав (Усенко, 2006: 13).

У 1923 році, коли академік М. Василенко був в опалі у радянської влади, він опублікував науково-біографічний нарис про іншого опального академіка – Б. Кістяківського, видатного вченого-правника (Боровікова, 2015: 3-4]. В цій праці він наголошував, що в загальному світогляді Б. О. Кістяківського «видатну роль відіграло його ставлення до українства і української справи... Він ніколи не втрачав інтересу до української справи в широкому розумінні слова» (Василенко, 1923: Х–ХІ). У завершальній частині нарису М. Василенко резюмував, що він мав на меті проаналізу-

вати головню наукове життя і наукову діяльність вченого, не аналізуючи інших сторін його життя (Горбань, Горбань, 2016: 11).

Друга половина 1920-х рр. характеризувалася особистою працею академіка й очолюваної ним Комісії з вивчення історії західноросійського та українського права. За його редакцією вийшло сім випусків «Праць Комісії...» та шість томів «Записок соціально-економічного відділу». Сучасні історики права визнають, що до другої половини ХІХ ст. науковці не досліджували історію українського права як таку, позаяк вони вивчали історію російського, польського, австрійського, литовського права. Поняття «українське право» розумілося дещо обмежено, а саме як «право Лівобережної України після 1654 р. відколи приєднано її до Росії». Комісія також вивчала «добу Руської правди», «давній або земський період руського права», «давнє руське право», тобто той історичний період, який здебільшого визначають як добу Київської Русі або князівську (князівсько-вічеву) добу. Аргументувався такий підхід щільним зв'язком права цих часів із західноруським правом. Заслугою М. Василенка є визначення предмета українського права, яке поступово еволюціонувало від синтезу «західноруського» і «малоросійського» до сучасного розуміння. Водночас науковець усвідомлював, що це предмет історії держави і права як саме юридичної, а не історичної науки. М. Василенко опублікував класичну юридично-археографічну працю «Матеріали до історії українського права» (Київ, 1929 р.); одним із перших здійснив юридичний аналіз конституції П. Орлика і приватної кодифікації Ф. Чуйкевича «Суд і розправа в правах малоросійських»; був автором біографічних досліджень про наукову творчість І. Каманіна, І. Балінського, О. Левицького, а також таких історико-юридичних розвідок, як «Кременецький лицей і університет св. Володимира» (Київ, 1923 р.), «Як скасовано Литовського статуту» (Київ, 1926 р.), «Територія України ХVІІ віку» (Київ, 1927 р.), «Правне положення Чернігівщини за польської доби» (Київ, 1928 р.) тощо (Онопрієнко, 2018: 98).

Н. Полонська-Василенко також у статті «Микола Прокопович Василенко. 1866–1935. Матеріали до біографії», зазначила, що «упродовж останнього періоду життя М. П. Василенко зосередився на роботі Комісії для виучування історії західноруського та українського права, як була заснована в перший рік існування Академії наук. Комісія почала працювати від головуванням академіка Ф. В. Тарановського, але у зв'язку з виїздом академіка Ф. В. Тарановського припинила свою діяльність і

М. П. Василенку довелося заново організувати її. З неї хотів він утворити міцний осередок ґрунтового дослідження історії українського права й з великим захопленням працював в цій справі. З радістю зустрічав кожного працівника, що цікавився цією галуззю української науки, широко допомагаючи всім, своїми порадами та власною, добре підбраною бібліотекою. В Комісії бувало пересічно 8–12 співробітників, крім місцевих дослідників в її роботі брали участь дослідники з інших міст – проф. М. О. Максимейко, В. О. Барвінський, – з Харкова, М. Є. Слабченко – з Одеси, В. Д. Отамановський – з Винниці, С. Дністрянський – з Праги тощо. Комісія заклала постійні зв'язки з закордоном – Прагою, Віднем, Варшавою. Щотижня збиралися члени комісії під головуванням М. П. Василенка читали та обговорювали праці співробітників, звідомлення, рецензії тощо. Співробітники щороку виїздили на наукові відрядження до різних архівів, бібліотек.

Протягом 1923–1930 рр. комісія надрукувала 7 томів «Праць комісії», в яких було вміщено понад 30 окремих наукових дослідів та дві великі монографії – І. Ю. Черкаського «Копний суд на Україні-Русі XVI-XVIII вв.» (томи праць IV та V) та Л. О. Окиншевича «Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII ст.» (праці – том VIII). Крім наукових дослідів, в працях комісії друкували рецензії, бібліографічні огляди, протоколи засідань комісії. Кожен том «Праць» мав передмову, написану М. П. Василенком, яка давала стисло характеристику вміщених дослідів, і зазначала їх наукову вагу. Всі передмови, зібрані до купи, дають цінну картину розвитку історії дослідження українського права. Комісія мала на меті розпочати видання джерел українського права, словник юридичних термінів, колективну «Історію українського права». Робота розгорталася й праці комісії завойовували видатне місце в науковій літературі» (Полонська-Василенко, 2015).

М. Василенко чимало зробив для обґрунтування шляхів розвитку українського права, що «має свій самостійний інтерес для правника, історика і соціолога». М. Василенко опублікував фундаментальні розвідки про джерела права

України – «Литовський статут», «Права, за якими судиться малоросійський народ» тощо. Вершиною археографічної діяльності вченого стала видана у 1929 р. «Збірка матеріалів з історії українського права», яка і нині є цінним набутком вітчизняної науки (Шемшученко, 2006: 27).

Як бачимо, М. Василенко присвятив чимало своїх праць дослідженню історії українського права. Він мав велику домашню бібліотеку, вмів умів систематизувати матеріал, висновки робив зважено й об'єктивно, вмів поєднуючи юридичні та історичні підходи до об'єкта дослідження. Маючи педагогічний досвід, М. Василенко вмів зайти підхід, зацікавити молодих науковців історією українського права. Відновивши діяльність Комісії для вивчення історії західноруського та українського права, він здійснював наукове редагування праць, які вона видавала, і писав до кожної з них передмову.

Наукові пошуки М. Василенка, його співробітників та учнів утверджували ідею про те, що українське право є цілком самостійною галуззю і потребує не дослідження у контексті розвитку загальноросійського права, а самостійного вивчення як такого, що має значення для правознавства, історії, соціології та інших суспільних дисциплін. Наукова творчість Василенка-правознавця є надзвичайно сучасною за своєю методологією і напрямками досліджень. Погоджуємося з думкою І. Усенка, що його можна вважати засновником таких нових наукових напрямів, як юридична біографістика, юридична історіографія і юридичне джерелознавство (Усенко, 2006: 30).

Висновки. М. Василенко був не лише відомим істориком, громадсько-політичним діячем, який зробив чимало для розвитку української науки, а й правознавцем, адвокатом. Він доклав неабияких зусиль для вивчення історії українського права і опублікувавши низку розвідок, і викладавши «Історію західноруського права» (із включенням історії українського права), і реорганізувавши Комісію для виучування історії західноруського та українського права. Однак залишається не розглянутою редакційна діяльність М. Василенка, що потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровікова В. С. Сутність держави: науково-понятійне тлумачення в теорії держави Б. Кістяківського. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2015. Вип. 1. С. 3-17.
2. Василенко М. П. Академік Богдан Олександрович Кістяківський. *Записки соціально-економічного відділу*. 1923. Т. 1. С. X–XL.
3. Верестюк В. Ф. Громадсько-політична діяльність М. П. Василенка. *Вісник НАН України*. 2006. № 6. С. 38–47.
4. Вороненко В. В., Кістерська Л. Д., Матвеева А. В., Усенко І. Б. Другий президент : іст.-біогр. нарис про М. П. Василенка. *Вісник АН УРСР*. 1990. № 2. С. 55–72.
5. Вороненко В., Кістерська Л., Матвеева Л., Усенко І. Микола Прокопович Василенко. Київ : Наукова думка, 1991. 272 с.

6. Горбань Ю. А., Горбань Т. Ю. З плеяди фундаторів Української академії наук: Микола Прокопович Василенко (До 150-річчя від дня народження). *Історія науки і біографістика*. 2016. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_1_6
7. Гурець М. Фундатор Української Академії наук: (до 140-річчя від дня народж. акад. М. П. Василенка). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2008. Вип. 24. С. 143–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2008_24_24_23
8. Міхневич Л. В. Микола Василенко і Київський інститут народного господарства. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 23–30.
9. Онищенко О. С. Роль М. П. Василенка у формуванні концепції та заснуванні національної бібліотеки Української держави. *Вісник НАН України*. 2006. № 6. С. 17–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2006_6_4_39
10. Онопрієнко В. І. – ред. Президенти Академії наук України за 100 років її існування: Науково-організаційний внесок в прогрес фундаментальної науки / НАН України; ДУ «Ін-т дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва». Київ : ДП «Інф.-аналіт. Агентство, 2018. 215 с.
11. Петрів М. Конституція 1710 р.: Орлик і Василенко. Київ : Українська видавнича спілка, 1997. 36 с.
12. Полонська-Василенко Н. 1866–1935. Матеріали до біографії. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/statti/1731-natalia-polonska-vasylenko-mykola-prokopovych-vasylenko-1866-1935-materialy-do-biografii> (дата звернення 28.05.2022).
13. Полонська-Василенко Н. Микола Прокопович Василенко – його життя та наукова діяльність. *Український історик*. Нью-Йорк, 1966. № 3-4. С. 41–51.
14. Рудько С. О. Суспільно-політична діяльність Миколи Василенка : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Нац. ун-т «Острозька академія». Острого, 2007. 191 с.
15. Солдатенко В. Будівничий української академічної науки [М. П. Василенко]. *Історичний календар*. Київ, 2005. Вип. 11. С. 383–386.
16. Усенко І. Б. М. П. Василенко: сторінки великого життя. *Вісник НАН України*. 2006. № 6. С. 26–30.
17. Усенко І. Б. Основоположник української історико-правової науки. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 6. С. 30–34.
18. Шемшученко Ю. С. Сторінки життя і творчості. *Вісник НАН України*. 2006. № 6. С. 26–30.
19. Юрчук В. І. Один з фундаторів Української Академії Наук (Микола Василенко). *Українська ідея. Постаті на тлі революції*. Київ, 1994. С. 134–156.

REFERENCES

1. Borovikova V. S. Sutnist derzhavy: naukovoponiatiine tлумachennia v teorii derzhavy B. Kistiakivskoho [Essence of State: Scientific and National Interpretation of the Theory of State by B. Kistyakivskiy]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal Series)*. 2015. Vyp. 1. S. 3-17. [In Ukrainian].
2. Vasylenko M. P. Akademik Bohdan Oleksandrovych Kistiakivskiy [Academician Bohdan Oleksandrovych Kistyakivskiy]. *Zapysky sotsialno-ekonomichnoho viddilu (Notes of the socio-economic department)*. 1923. T. 1. S. X–XL. [In Ukrainian].
3. Verestiuk V. F. Hromadsko-politychna diialnist M. P. Vasylenka [Socio-political activity of M. P. Vasylenko]. *Visnyk NAN Ukrainy (Bulletin of the NAS of Ukraine)*. 2006. № 6. S. 38–47. [In Ukrainian].
4. Voronenko V. V., Kisterska L. D., Matvieieva A. V., Usenko I. B. Druhyi prezident : ist.-biogr. narys pro M. P. Vasylenka [Second President: hist. and biogr. essay about M. P. Vasylenko]. *Visnyk AN URSSR (Bulletin of the Academy of Sciences of the USSR)*. 1990. № 2. S. 55–72. [In Ukrainian].
5. Voronenko V., Kisterska L., Matvieieva L., Usenko I. *Mykola Prokopovych Vasylenko*. Kyiv : Naukova dumka, 1991. 272 s. [In Ukrainian].
6. Horban Yu. A., Horban T. Yu. Z pleiady fundatoriv Ukrainskoi akademii nauk: Mykola Prokopovych Vasylenko (Do 150-richchia vid dnia narodzhennia) [From the constellation of founders of the Ukrainian Academy of Sciences: Mykola Prokopovych Vasylenko (To the 150th anniversary of his birth)]. *Istoriia nauky i biohrafistyka (History of Science and Biography)*. 2016. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_1_6 [In Ukrainian].
7. Hurets M. Fundator Ukrainskoi Akademii nauk: (do 140-richchia vid dnia narodzh. akad. M. P. Vasylenka) [Founder of the Ukrainian Academy of Sciences: (to the 140th anniversary of the birth of Academician M. P. Vasylenko)]. *Psykhologopedagogichni problemy silskoi shkoly (Psychological and pedagogical problems of rural school)*. 2008. Vyp. 24. S. 143–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2008_24_24_23 [In Ukrainian].
8. Mikhnevych L. V. *Mykola Vasylenko i Kyivskiy instytut narodnoho hospodarstva [Mykola Vasylenko and Kyiv Institute of National Economy]*. *Pravova derzhava (Constitutional state)*. 2016. Vyp. 27. S. 23–30. [In Ukrainian].
9. Onyshchenko O. S. Rol M. P. Vasylenka u formuvanni kontseptsii ta zasnuvanni natsionalnoi biblioteki Ukrainskoi derzhavy [The role of M. P. Vasylenko in the formation of the concept and foundation of the National Library of the Ukrainian state. Bulletin of the NAS of Ukraine]. *Visnyk NAN Ukrainy (Bulletin of the NAS of Ukraine)*. 2006. № 6. S. 17–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2006_6_4_39 [In Ukrainian].
10. Onopriienko V. I. – red. *Prezydenty Akademii nauk Ukrainy za 100 rokov yii isnuvannia: Naukovo-orhanizatsiinyi vnesok v prohres fundamentalnoi nauky [Presidents of the Academy of Sciences of Ukraine for 100 years of its existence: Scientific and organizational contribution to the progress of basic science]; NAN Ukrainy; DU «Ін-т дослідж. наук.-tekhn. potentsialu ta istorii nauky im. H. M. Dobrova»*. Kyiv : DP «Інф.-аналіт. Агентство, 2018. 215 s. [In Ukrainian].

11. Petriv M. Konstytutsiia 1710 r.: Orlyk i Vasylenko [Constitution of 1710: Orlyk and Vasylenko]. Kyiv : Ukrainska vydavnycha spilka, 1997. 36 s. [In Ukrainian].
12. Polonska-Vasylenko N. 1866–1935. Materialy do biohrafii [Materials for the biography]. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/statti/1731-natalia-polonska-vasylenko-mykola-prokopovych-vasylenko-1866-1935-materialy-do-biohrafii> (data zvernennia 28.05.2022) [In Ukrainian].
13. Polonska-Vasylenko N. Mykola Prokopovych Vasylenko – yoho zhyttia ta naukova diialnist [Mykola Prokopovych Vasylenko – his life and scientific activity]. *Ukrainskyi istoryk (Український історик)*. Niu-York, 1966. № 3-4. S. 41–51. [In Ukrainian].
14. Rudko S. O. Suspilno-politychna diialnist Mykoly Vasylenka : dys. ... kand. ist. nauk [Socio-political activity of Mykola Vasylenko: dis. ... cand. hist. science]: 07.00.01. Nats. un-t «Ostrozka akademii». Ostroh, 2007. 191 s. [In Ukrainian].
15. Soldatenko V. Budivnychy ukrainskoi akademichnoi nauky [M. P. Vasylenko] [Builder of Ukrainian academic science [M. P. Vasylenko]]. *Istorychnyi kalendar (historical calendar)*. Kyiv, 2005. Vyp. 11. S. 383–386. [In Ukrainian].
16. Usenko I. B. M. P. Vasylenko: storinky velykoho zhyttia [Vasylenko: pages of a great life]. *Visnyk NAN Ukrainy (Bulletin of the NAS of Ukraine)*. 2006. № 6. S. 26–30. [In Ukrainian].
17. Usenko I. B. Osnovopolozhnyk ukrainskoi istoryko-pravovoï nauky [Founder of Ukrainian historical and legal science]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine)*. 2006. № 6. S. 30–34. [In Ukrainian].
18. Shemshuchenko Yu. S. Storinky zhyttia i tvorchosti. *Visnyk NAN Ukrainy [Pages of life and work. Bulletin of the NAS of Ukraine]*. 2006. № 6. S. 26–30. [In Ukrainian].
19. Iurchuk V. I. Odyn z fundatoriv Ukrainskoi Akademii Nauk (Mykola Vasylenko) [One of the founders of the Ukrainian Academy of Sciences (Mykola Vasylenko)]. *Ukrainska ideia. Postati na tli revoliutsii (Ukrainian idea. Figures against the background of the revolution)*. Kyiv, 1994. S. 134–156. [In Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 070(477-25)
DOI

Антон КАРМАЗІН,
orcid.org/0000-0002-8860-0355
кандидат мистецтвознавства, член Національної спілки композиторів України,
науковий співробітник
Музею театрального, музичного та кіномистецтва України
(Київ, Україна) karmazinanton82@ukr.net

Ірина ДУБРОВІНА,
orcid.org/0000-0002-6676-4789
кандидат педагогічних наук, доцент,
науковий співробітник
Національної бібліотеки України імені В. Вернадського
(Київ, Україна) iradubrovina@ukr.net

ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА ЯК ОПИС ЖИТТЄВИХ ТА ТВОРЧИХ ПОДІЙ МИХАЙЛА ВЕРИКІВСЬКОГО

У статті здійснено огляд газетної періодики, в якій висвітлено життєві та творчі сторінки різних граней діяльності видатного музичного діяча, композитора Михайла Вериківського. Усі дописи умовно поділено на декілька груп (власні публікації М. Вериківського; ті що присвячені окремим творчим подіям, пов'язаним з особистістю митця; присвячені ювілейним датам композитора; публікації кременецької місцевої преси на Батьківщині композитора; узагальнюючі, з підведенням певних підсумків). Через публікації різних десятиліть можна бачити, як його твори сприймала офіційна критика та які відгуки надходили на його музичні полотна.

Оскільки період 1920-х років був часом відносно вільної полеміки та зіткнення на сторінках періодичних видань різних думок і підходів, то і публікації композитора під псевдонімами «Крем'янецький» і «Туницький» в «Українській музичній газеті» були динамічними та розкривали актуальні проблеми музичної грамотності населення, поширення серед широких мас творчих здобутків українських митців. Можна стверджувати, що композитор протягом усього творчого шляху виступав проти спроб затиснути українську музичну культуру у рамки відсталості та провінційності.

Окреслена проблематика статті містить значний інтерес щодо розкриття різних аспектів багатогранної діяльності Вериківського. Так, публікації М. Вериківського періоду Другої світової війни розкривають його прагнення якнайшвидше повернутися до України та творчі плани щодо створення нових творів у воєнний час перебування в Уфі та Іркутську, де 1943 року відбулася прем'єра опери «Наймичка». Серед інших публікацій окремо вирізняється періодика волинського регіону, яка найбільшою мірою висвітлювала творчі зв'язки композитора з його рідним краєм. Значними подіями, також висвітленими у місцевій пресі стали ювілейні конференції у Кременці 2011 та 2016 років, присвячені 115-й та 120-й річниці з дня народження композитора.

Ключові слова: композитор, газетна періодика, мистецька діяльність, творчі події, ювілейна дата.

Anton KARMAZIN,
orcid.org/0000-0002-8860-0355
Candidate of History of Arts, Member of the National Union of Composers of Ukraine,
Senior Researcher
Museum of Theatrical, Musical and Cinema Art of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) karmazinanton82@ukr.net

Iryna DUBROVINA,
orcid.org/0000-0002-6676-4789
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Researcher at the Department of Music Funds
National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky
(Kyiv, Ukraine) iradubrovina@ukr.net

NEWSPAPER PERIODICALS AS A DESCRIPTION OF LIFE AND CREATIVE EVENTS OF MIKHAIL VERIKIVSKY

The article provides a review of newspaper periodicals, which reflect the life and creative pages of different facets of the outstanding musical figure, composer Mikhailo Verikivsky. All publications are conditionally divided into several

groups (own publications of M. Verikivsky; dedicated to separate creative events, connected to the personality of the artist; dedicated to the anniversary dates of the composer; publications of Kremenets local press in the homeland of the composer; generalizing, with summarizing certain results). Through the publications of different decades one can see how his works were perceived by official critics and what reviews came to his musical canvases.

Since the period of 1920s was the time of relatively free polemics and collision of different opinions and approaches on the pages of periodicals, the composer's publications under the pseudonyms "Kremyanetsky" and "Tunitzky" in "Ukrainian Musical Newspaper" were dynamic and revealed the actual problems of musical literacy of population, the spread of creative achievements of Ukrainian artists among the general public. It can be argued that the composer throughout his career opposed attempts to squeeze the Ukrainian musical culture in the framework of backwardness and provincialism.

The designated problems of the article contains a significant interest in the disclosure of various aspects of the multifaceted activities of Verikivsky. Thus, publications of M. Verikivsky during the Second World War reveal his desire to return to Ukraine as soon as possible and his creative plans to create new works during the wartime stay in Ufa and Irkutsk, where the opera "Naimichka" was premiered in 1943. Among other publications, the periodicals of Volyn region stands out, which to a greater extent covered the composer's creative connections with his native land. Significant events, also covered in the local press, were anniversary conferences in Kremenets in 2011 and 2016, dedicated to the 115th and 120th anniversary of the composer's birth.

Key words: composer, newspaper periodicals, activities of the artist, creative events, anniversary date.

Постановка проблеми. Газетні публікації, присвячені творчій постаті українського композитора Михайла Вериківського (1896 – 1962) зберігають значний інформаційний потенціал та змальовують широкую панораму його різнобічної мистецької діяльності. Кожна із публікацій несе певний відбиток свого часу, стилістика та ракурс піднятої проблематики були не однаковими та значно змінювалися у різні історичні періоди. Не ставлячи перед собою завдання їх вичерпної характеристики, ми тим не менше звернемо увагу на найбільш цікаві із них, саме це є метою нашої роботи.

За своєю спрямованістю публікації можна досить умовно поділити на декілька груп. Виокремимо наступні: власні публікації М. Вериківського; присвячені ювілейним датам композитора; присвячені окремим творчим подіям, пов'язаним з особистістю митця; публікації кременецької місцевої преси на Батьківщині композитора; узагальнюючі, з підведенням певних підсумків. Проте у чіткої розмежуванні цих груп, на наш погляд, цілком зрозуміло, ніякої потреби немає, матеріали різних авторів досить часто доповнюють одне одного та поглиблюють розуміння досліджуваного матеріалу.

Аналіз досліджень. Аналітичну базу дослідження складають три групи джерел. Першу групу становлять музичні полотна композитора, як видані, так і не надруковані. Другу групу джерел складають спогади сучасників композитора (зокрема статті І. Вериківської, О. Вериківської та Е. Митницького); фонди Кременецького краєзнавчого музею (спогади А. Большакова, М. Підласової, В. Тольби, М. Стефановича та ін.), які стосуються розкриття різних видів діяльності митця – творчої, виконавської, педагогічної, музично-громадської – та допомагають досягнути певні контекстні особливості. Третя група джерел – це статті композитора на сторінках періодичних видань, щоденникові записи М. Вериківського та його листування, зокрема Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.

Мета статі – проаналізувати вітчизняну газетну періодику як відображення життєвих та творчих подій українського композитора, громадського діяча Михайла Вериківського.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо з публікацій самого композитора. Найактивнішим часом публікацій у газетній пресі для М. Вериківського були 1920-ті роки, пов'язані з перебуванням митця в Музичному Товаристві імені М. Леонтовича. Оскільки це був період відносно вільної полеміки та зіткнення на сторінках періодичних видань різних думок і підходів, то і публікації композитора під псевдонімами «Крем'янецький» і «Туницький» в «Українській музичній газеті», навіть самі їхні назви мали певний «войовничий» характер – «Г. М. Давидовський і «давидовщина», «Про кризу української музичної творчості», «Три проблеми», «Малоросійствующий» журнал», «Чого бракує постанові Всеукраїнської Ради політосвітніх робітників у справі музичній?»

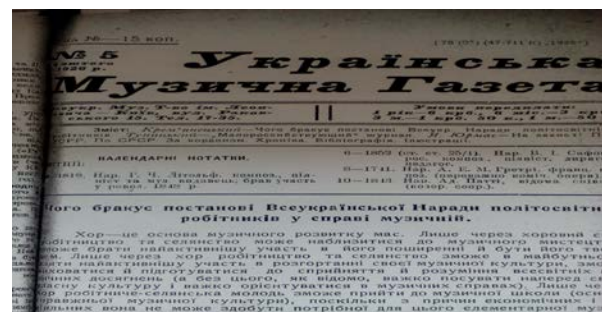

Рис. 1. Публікація М. Вериківського

Композитор протягом усього творчого шляху виступав проти спроб затиснути українську музичну культуру у рамки відсталості та провінційності.

Із наступних публікацій М. Вериківського звернемо увагу на роки Другої світової війни. У квітні 1944 року, коли з Києва та більшої частини України вже були вигнані нацистські загарбники композитор писав у статті під назвою «Зброєю пісні і музики»: «на рідній українській землі хочеться швидше завершити все, розпочате в Уфі, Іркутську, Москві, і приступити до нових робіт» (Вериківський, 1944:4). Для композитора це був час творчого піднесення та нових сподівань, на театральній сцені йшла його «Наймичка» – восени 1944 року вона відкрила київський оперний сезон.

До вперше поставленої у листопаді 1943 року в Іркутську опери виявляли величезний інтерес в Україні. Як мовилося у статті «Нова українська опера» («Література і мистецтво», 31.12.1943), «ми нетерпляче чекаємо «Наймичку», яку нам привезе Київський театр як свій творчий доробок за останній час і певні, що нова опера Вериківського посяде почесне місце в репертуарі оперних театрів України, зустрівши широке визнання української громадськості» (Долина: 1943). Л. Коробчак у статті «Натхненні музою поета» наводить думку Івана Паторжинського про прем'єрну постановку «Наймички», за словами якого М. Вериківський «показав в оперному театрі український народ, народ Шевченка, його пісні, його побут» (Коробчак, 1984: 6).

Але всього лише через чотири роки у газетах з'явиться відома постановка «Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв'язку з рішенням ЦК ВКП(б) «Про оперу «Велика дружба» В. Мураделі» («Радянська Україна», 23.05.1948), де М. Вериківський поряд з іншими провідними композиторами буде звинувачений у формалізмі та націоналізмі, надмірному захопленні історичною тематикою (Постанова ЦК КП(б)У:1948).

Через це на довгі десятиліття зникне зі сцени і опера «Наймичка». Для її нової постановки на київській сцені знадобилося майже чотири десятиліття – про це розповідає стаття Т.Гнатів («Радянська Україна», 1.04.1984) під символічною назвою «Друге народження». Дослідниця наголошує, що «опера «Наймичка» – це натхненна пісня, сповнена поетичної лірики і глибокого драматизму, життєвої правди і глибоких людських почуттів, напоєна невмирущим, животворним народним мелосом... Образ-характер Ганни, її вузлові драматургічні сцени – колискова та фінал опери – у трактуванні Є.Колесник і режисера-постановника В. Бегми досягають великої сили узагальнення та драматизму» (Гнатів, 1984: 6). Тоді ж, у першій половині 1980-х років за мотивами опери було створено однойменний телефільм, про який роз-

повідає стаття І.Черняк «Горе вам, мої голубки...» («Молодь України», 15.10.1985).

Серед публікацій, пов'язаних із відзначенням урочистих ювілейних дат назвемо матеріали І.Краснопольського «Творець монументальної музики» («Вільне життя», 19.11.1966) та Г.Степанченко «Пам'яті М.І.Вериківського» («Культура і життя», 20 січня 1977), присвячені 70-тій та 80-тій річницям від дня народження митця. Особливо значною кількістю виділяються статті, які були присвячені сотій річниці від дня народження видатного композитора. До таких віднесемо перш за все публікації в «Урядовому кур'єрі» (23.11.1996), «Українському слові» (5.12.1996), «Робітничій газеті» («Творець першого українського балету», 20.11.1996). «Урядовий кур'єр», наголошуючи на необхідності дбайливо берегти духовні скарби розповідає про офіційне відзначення ювілею митця у Національній опері України: «про його життєвий і творчий шлях професійно і тепло говорили на вечорі професор Національної музичної академії Н.Герасимова-Персидська, І.Вериківська – донька митця, також мистецтвознавець, співробітниця Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України» (*Урядовий кур'єр*, 1996: 3). Про цю ж урочисту подію розповідає і публікація Н.Єфименко в «Українському слові», де підкреслюється, зокрема, що «цей вечір став гідним вшануванням пам'яті видатного композитора і допоміг відчутти радість спілкування з феєричним світом музики» (Єфименко, 1996: 7).

У цій же самій газеті розміщено матеріал «Пам'ять жива» (автор О.Рачок), де мовиться про ювілейну конференцію, яку до сторіччя Вериківського проводив Національний музей Т. Шевченка: «була представлена чимала експозиція з архівних матеріалів митця... Вони якнайповніше відбивають дух того періоду, коли жив видатний композитор, диригент, педагог, громадський діяч» (Рачок, 1996: 7). Дослідник також акцентує увагу на великому мистецькому значенні музичної Шевченкіани Вериківського.

Про цю ж ювілейну виставку у шевченківському музеї також розповідається у матеріалах Т.Чуйко «Чудовий світ гармонії» («Культура і життя», 4.12.1996) та А.Афоніної «Видатний композитор і диригент» («Робітничая газета», 19.11.1996).

Про тематичні вечори у Тернополі та Кременці, де теж відзначалося сторіччя від дня народження митця повідомляють публікація О.Ліберного «Мистецтво Вериківського звеличує нас» («Свобода», 30.11.1996), «Диригент з дев'яти років» («Демократична Україна», 24.12.1996). В останній підкреслю-

ється, що Михайло Вериківський «пройшов шлях від диригента місцевого хору (у дев'ятирічному віці) – до диригента Київського оперного театру» (*Демократична Україна*, 24.12.1996). Як писала у статті «До 100-річчя від дня народження нашого славетного земляка Михайла Івановича Вериківського: композитор, диригент, педагог» Неоніла Крем'янчанка («Діалог» 16.11.1996), «Кременеччина пам'ятає і глибоко шанує свого славного сина... Ім'я композитора носить одна із міських вулиць, і Кременецька державна школа мистецтв... яка визнана кращою на Тернопільщині» (Крем'янчанка, 1996. 16 листопада).

Про ще один вечір у Національному музеї Тараса Шевченка, також присвячений композитору та його родині пише О. Непосєдова («День», 11.04. 2012): «у Національному музеї Т.Г. Шевченка прозвучали добрі слова про життя і творчість цих чудових діячів української музики, а також про старшу дочку композитора Ірину Михайлівну Вериківську, яка працювала в музеї старшим науковим співробітником... Родзинкою цієї зустрічі стало закінчення вечора, коли ожив... старий рояль, який належав М.І. Вериківському. За ним народжувалися його прекрасні твори, й після смерті композитора його було подаровано саме Музею Тараса Шевченка — найулюбленішого поета Вериківського» (Непосєдова, 2012: 7). Цей інструмент і зараз знаходиться у шевченківському музеї.

Ще один родинний рояль Вериківських, але вже на його Батьківщині у місті Кременець згадує у своїй статті Л.Осадчук («День», 2.03.2011): «до речі, в школі мистецтв зберігається рояль з родинного будинку Михайла Вериківського, на якому майбутній композитор навчався, роблячи перші кроки у царині музики... І в родині Вериківських, і в школі мистецтв мріють, що він стане експонатом майбутнього музею...» (Осадчук, 2011: 7).

На це ж питання звертає увагу й публікація І. Чужиної («День», 07.12.2011): «на жаль, у Кременці до цього часу не створений музей М.Вериківського. Зараз будинок, у якому жив композитор, перебуває в жалюгідному стані й вимагає капітального ремонту та реставрації... Намагаючись хоч якось компенсувати відсутність повноцінного музею, в Кременецькому обласному гуманітарно-педагогічному інституті імені Т.Шевченка планують відкрити кімнату Михайла Вериківського зі стаціонарною виставкою, присвяченою життю та творчості композитора. Можливо, саме цій експозиції пощастить стати основою майбутнього музею» (Чужина, 2011: 7).

У 2011 та 2016 роках у Кременці відбулися науково-практичні конференції, присвячені 115-й

та 120-й річниці від дня народження Вериківського. Вони мали своє відображення на сторінках і столичної, і місцевої кременецької преси. Так, зокрема у газеті «Замок» (26.12. 2011, № 20 – 24), яка видається у Кременецькій обласній гуманітарно-педагогічній академії імені Тараса Шевченка вийшла публікація «Маєстро до нас крізь роки промовляє» розповідає про першу із них. Як учасник роботи конференції, А.Кармазін згодом розповідає про її хід у публікації «Михайло Вериківський – новий контекст» («День», 8.08.2012).

Рис. 2. Ювілейна конференція у Кременці, 2011 рік

А під час проведення конференції 2016 року у Кременецькій обласній гуманітарно-педагогічній академії була, зрештою, відкрита кімната-музей композитора, про необхідність створення якої йшла мова в уже згадуваних публікаціях Л.Осадчук та І. Чужиної.

Інша кімната-музей композитора діє у Києві – у дитячій школі мистецтв № 2 імені М.Вериківського. Директором кімнати-музею є музикознавець Ганна Дзюба, на публікації якої нам теж слід звернути увагу. Це, зокрема – «... Михайло Вериківський створив перший український балет» («Хрещатик», 12.12.2002), «До столітньої річниці від дня народження Михайла Вериківського» («Голос України», 10.02.2007), «До дня народження Михайла Вериківського» («Українська музична газета», №1 (71), січень – березень 2009). У цих статтях ідеться про плідну творчу діяльність шкільного колективу з вшанування пам'яті композитора та пропагування його мистецької спадщини.

У тісному співробітництві зі шкільним музеєм митця 30 березня 2011 року відбувся авторський концерт Антона Кармазіна, на якому відбулася світова прем'єра фортепіанного концерту М. Вериківського у редакції А. Кармазіна. Цій події була присвячена публікація О. Галузевської «Лунала музика Вериківського» («Барішівський вісник», 4.05.2011). Як зазначає дослідниця, «музей цього

відомого композитора, диригента, музично-громадського діяча, педагога ледве вмістив усіх бажаних бути присутніми на світовій прем'єрі його концерту... Музика вразила своєю глибиною, органічним поєднанням лістівсько-рахманіновських традицій із українською пісенною тематикою» (Галузевська, 2011: 10).

Цікавий матеріал про проведення 26 січня 2017 року Сквирській дитячій школі мистецтв конференції «Творчість видатного українського композитора Михайла Вериківського» (у її роботі також брали участь А. Кармазін та І. Дубровіна) було опубліковано у газеті «Київська правда» за 28.01.2017.

Наступні публікації, на які ми звернемо увагу, розповідають читачу про різноманітні мистецькі події, пов'язані з творчою постаттю композитора. У статті Ю.Пальцевич «Новий дім для спадщини Михайла Вериківського» («Культура і життя», 7.12.2012) наведена інформація про передачу рукописного архіву та особистої бібліотеки М. Вериківського до Центрального державного архіву-музею літератури мистецтва України (ЦДАМЛМ): «загалом до архіву потрапили понад дві тисячі документів. Передусім, це нотні рукописи (676 справ), серед яких чимало невиданих і невідомих широкому загалу творів» (Пальцевич, 2012), а також документи, листування та понад 1000 примірників книг особистої бібліотеки композитора. Це, як слід сподіватися, надасть можливість як для подальших досліджень, так і для публікації та виконання раніше невиданих творів.

А. Стрижак у публікації «Дівка-бранка на DVD» («Україна молода», 25.09.2004) розповідає про здійснення запису у DVDформаті хоровою капелю «Почайна» ораторії М. Вериківського «Дума про дівку-бранку Марусю Богуславку» - першої ораторії в українській музичній культурі. Як мовиться у матеріалі, «Почайна» не могла не заспівати «Дівку-бранку», адже це твір, який ставить Вериківського в один ряд і Веделем, і Гайдном, це твір, який українці просто зобов'язані почути» (Стрижак, 2004:7).

Хорова капела «Почайна» докладає чимало творчих зусиль до популяризації мистецької спадщини композитора, цілеспрямовано виконуючи її у своїх виступах. Про один із них йдеться у публікації А.Кармазіна «У Києві пролунала хорова спадщина Вериківського» («День», 26.12.2012). Концерт відбувся у Національному будинку органної та камерної музики, де звучали хорові твори М.Вериківського – фантазія «Гайдамаки», «Весняна сюїта» на слова Івана Франка та хорові обробки народних пісень (Кармазін, 2012: 8).

Вклад капели «Почайна» у звучання хорової музики композитора в сучасному концертному просторі справді є значним та заслуговує на серйозну увагу.

У публікації П.Медведика «Як з цілющого джерела» («Ровесник», 20.11.1976) серед деяких віх життєвого і творчого шляху композитора, згаданих автором акцентується увага на його музиці до театральних постановок: «великий вклад вніс композитор у розвиток українського радянського музичного театру. Після закінчення консерваторії він пише музику до двадцяти вистав драматичних театрів Києва, Харкова, Донецька. Зокрема до «Сорочинського ярмарку», «Жакерії», «Ой не ходи, Грицю», «Доки сонце зійде», «Украдене щастя», «Соло на флейті» (Медведик, 1976: 2).

Як відзначала М.Гецевич у публікації «Композитор, диригент, педагог» («АН УРСР, поновлює педагогічну роботу у консерваторії... У 1944 році М.І. Вільне життя», 23.11.1976), «активна творча робота Михайла Івановича поєднується з науковою. Він працює в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії Вериківському було присвоєно звання Заслуженого діяча мистецтв УРСР» (Гецевич, 1976: 4).

Стаття Н. Шурової під красномовною назвою «Його надихала історія України» фокусує увагу на вузлових творах провідної образно-тематичної сфери творчості Вериківського. Характеризуючи спадщину митця, дослідниця вибудовує загальну картину, у якій історична тематика об'єднує провідні риси творчого мислення композитора, маючи прояви історичної основи навіть у ліричних та лірико-психологічних творах (Шурова, 1996:3).

У публікаціях тернопільської та кременецької преси підкреслюється – що цілком зрозуміло – тісний творчий зв'язок композитора з його малою Батьківщиною. На провідному значенні рідного міста у мистецькій еволюції Вериківського наголошує О.Масикевич («Промінь комунізму», 19.08. 1959): «чарівний Кременець з його повитими легендами горами, з героїчним і романтичним минулим уже змалку збагачували творчу фантазію майбутнього митця. В зрілі роки Михайло Іванович всю ту красу рідного краю переспівав у своїх чудових творах» (Масикевич, 1959: 3).

Для Вериківського кременецький вектор творчості мав надзвичайно важливе значення, маючи прояви і у п'єсах «Волинських акварелей», і в романсах на слова Юліуша Словацького, і у волинських піснях. Композитор бував у Кременці і в повоєнний період, передав місцевому краєзнавчому музею видання деяких своїх творів і, як зазначав 1959 року редактор газети «Вільне

життя» М. Костенко, листувався із земляками, ділячись з ними творчими планами (Костенко, 1959: 4). Значний інтерес для дослідників мають матеріали газети Кременецької гуманітарно-педагогічної академії «Замок», присвячені особистості видатного митця. Так, зокрема, зі статті ректора закладу А.Ломаковича «Стратегічні вектори розвитку» (30 вересня 2016, № 13 – 18) ми дізнаємося про те, що дослідниці І.Гринчук та О. Горбач підготували навчально-методичний посібник «Фортепіанні твори українських композиторів» та ювілейне видання «Фортепіанні твори М. Вериківського». У цьому ж самому номері надрукована їхня стаття «Михайло Вериківський: семантика і стилістика творчості». Як наголошують автори, «сподіваємося, що упорядкований і представлений вашій увазі збірник фортепіанних творів М.Вериківського, як данина вдячної пам'яті і пошанування до 120-річчя від дня його народження стане цінним педагогічним репертуаром для сучасного покоління українських виконавців-піаністів» (Гринчук І., Горбач О. , 2016: 8 –9).

Цей же номер газети містить також і розгорнуту статтю про М.Вериківського головного редактора «Замку» А.Багнюка – «Він Кременцю приніс світову музичну славу» (30.06.2016). Роздумуючи про мистецьку спадщину композитора, автор наголошує, що «масштаби особистості усвідомлюються з часом. Тільки з роками по-справжньому оцінюємо рівень її таланту, глибинне вміння бачити суть будь-якого явища і найвищу майстерність у виконанні будь-якої справи, невичерпність багатства, яке отримували від спілкування з цією особистістю» (Багнюк, 2016: 5).

Висновки. Газетні публікації, присвячені особистості видатного українського композитора висвітлюють різні аспекти його багатогранної діяльності. Окрім цього вони фіксують соціокультурний контекст свого часу, відображаючи певні його тенденції та стереотипи. Окремий пласт у газетній періодиці становлять публікації преси волинського регіону, особливо з урахуванням матеріалів, присвячених роботі ювілейних конференцій у Кременці 2011 та 2016 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багнюк А. Він Кременцю приніс світову музичну славу. «Замок», 30 червня 2016, №7 – 12. С.5.
2. Вериковский М. Оружием песни и музыки. *Правда Украины*. Киев, 1944. 7 апреля. С. 4.
3. Галузевська О. М. Лунала музика Вериківського. *Баршівський вісник*. 2011. 4 трав. (№ 19). С. 10.
4. Гецевич М. Композитор, диригент, педагог. *Вільне життя*. Тернопіль, 1976. 23 листопада. С. 4.
5. Гнатів Т. Друге народження. *Культура і життя*, 1984. 1 квіт. С. 6.
6. Дзюба Г. До дня народження Михайла Вериківського. *Українська музична газета*, 2009. № 1. (71). С. 4.
7. Гринчук І., Горбач О. Михайло Вериківський: семантика і стилістика творчості : до 120-річчя від дня народження. *Замок*. 2016. 30 вересня. С. 8–9.
8. Диригент з дев'яти років. *Демократична Україна*, 24.12.1996
9. Долина П. Нова українська опера. *Література і мистецтво*, 31.12.1943
10. Єфименко Н. У феєричному світі музики. *Українське слово*, 1996. 5 грудня. С. 7.
11. Кармазін А. У Києві пролунала хорова спадщина Вериківського. *День*, 2012. 26 грудня (№ 237). С. 8.
12. Коробчак Л. Натхненні музою поета. *Літературна Україна*. 1984. 8 березня. С. 6.
13. Костенко М. Вони народились, зросли і творили у рідній надзбручанській стороні: Михайло Вериківський. *Вільне життя*. Тернопіль, 1959. 27 травня. С. 4
14. Кремянчанка Н. До 100-річчя від дня народження нашого славетного земляка Михайла Івановича Вериківського Композитор Педагог Диригент. *Діалог*. Кременець, 1996. 16 листопада.
15. Масикевич О. Наш видатний земляк. *Промінь комунізму*. Київ, 1959. 19 серпня. С. 3.
16. Медведик П. Як з цілощого джерела... *Ровесник*, 1976. 20 листопада. С. 2.
17. Наш Михайло Вериківський. *Урядовий кур'єр*, 1996. 23 листопада. С. 3.
18. Непосєдова О. Рояль Вериківського ожив. *День*, 2012. 11 квітня. С. 7.
19. Осадчук Л. Про невігластво та благородство. *День*, 2011. 2 березня. С. 7.
20. Пальцевич Ю. Новий дім для спадщини Михайла Вериківського. *Культура і життя*, 7.12.2012
21. Постанова ЦК КП(б)У «Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв'язку з рішенням ЦК ВКП(б) «Про оперу «Велика дружба» В. Мураделі». *Радянська Україна*, 1948. 23 травня.
22. Рачок О. Пам'ять жива: Урочиста конференція в Державному музеї Т. Шевченка до 100-річчя М. Вериківського. *Українське слово*, 1996. 5 грудня. С. 7.
23. Стрижак А. Дівка-бранка на DVD. *Україна молода*, 2004. 25 вересня. С. 7.
24. Чужинова І. У Кременці відзначили ювілей Михайла Вериківського: чи буде музей видатного композитора на його Батьківщині? *День*. 2011. 7 грудня. С. 7.
25. Шурова Н. Його надихала історія України. *Культура і життя*, 1996. 20 листопада. С. 3.

REFERENCES

1. Bahniuk A. Vin Krementsiu prynis svitovu muzychnu slavu. [He brought world musical fame to Kremenets]. «Zamok», 30 chervnia Nr 2016, pp. 7 – 12. p. 5. [in Ukrainian].

2. Verikovskiy M. Oruzhiem pesni i muzyki. [Weapons of song and music]. Pravda Ukrainyi. Kiev, 1944. 7 aprelya. p. 4. [in Russian].
3. Haluzevska O. M. Lunala muzyka Verykivskoho. [Verikivsky's music rang out]. Baryshivskiy visnyk. 2011. 4 trav. (№ 19). p. 10. [in Ukrainian].
4. Hetsevych M. Kompozytor, dyryhent, pedahoh. [Composer, Conductor, Pedagogue]. Vilne zhyttia. Ternopil, 1976. 23 lystopada. p. 4. [in Ukrainian].
5. Hnativ T. Druhe narodzhennia. [Second Birth]. Kultura i zhyttia, 1984. 1 kvit. p. 6.
6. Hrynchuk I., Horbach O. Mykhailo Verykivskiy: semantyka i stylistyka tvorchosti : do 120 richchia vid dnia narodzhennia. [Mikhailo Verikivsky: semantics and stylistics of creativity: to the 120th anniversary of his birth]. Zamok. 2016. 30 veresnia. pp. 8–9. [in Ukrainian].
7. Dyryhent z deviaty rokiv [Conductor since the age of nine]. Demokratychna Ukraina, 24.12.1996. [in Ukrainian].
8. Dolyna P. Nova ukrainska opera [New Ukrainian opera Literatura and art]. Literatura i mystetstvo, 31.12.1943. [in Ukrainian].
9. Yefymenko N. U feierychnomu sviti muzyky. [In the Fairy World of Music]. Ukrainske slovo, 1996. 5 hrudnia. p. 7. [in Ukrainian].
10. Karmazin A. U Kyievi prolunala khorova spadshchyna Verykivskoho. [Verikivsky's choral legacy sounded in Kyiv]. Den, 2012. 26 hrudnia (Nr 237).p. 8. [in Ukrainian].
11. Korobchak L. Natkhenni muzoiu poeta. [Inspired by the poet's muse]. Literaturna Ukraina. 1984. 8 bereznia. p. 6. [in Ukrainian].
12. Kostenko M. Vony narodylys, zrosly i tvoryly u ridnii nadzbruchanskii storoni: Mykhailo Verykivskiy. [They were born, grew up and created in their native side of super-Bruchanskii: Mikhailo Verikovskiy]. Vilne zhyttia. Ternopil, 1959. 27 travnia.p. 4. [in Ukrainian].
13. Kremianchanka N. Do 100-richia vid dnia narodzhennia nashoho slavetnoho zemliaka Mykhaila Ivanovycha Verykivskoho. Kompozytor. Pedahoh.Dyryhent. [For 100th anniversary of our famous countryman Mikhailo Ivanovich Verikivsky - composer, pedagogue and conductor]. Dialoh. Kremenets, 1996. 16 lystopada. [in Ukrainian].
14. Masykevych O. Nash vydatnyi zemliak. [Our famous countryman]. Promin komunizmu. Kyiv, 1959. 19 serpnia. p. 3. [in Ukrainian].
15. Medvedyk P. Yak z tsiliushchoho dzherela.... [As from a healing spring...]. Rovesnyk, 1976. 20 lystopada. p. 2. [in Ukrainian].
16. Nash Mykhailo Verykivskiy. [Governmental Courier]. Uriadovyi kurier, 1996. 23 lystopada. p. 3. [in Ukrainian].
17. Neuposiedova O. Roial Verykivskoho ozhyv. [Verikovskiy's piano came to life]. Den, 2012. 11 kvitnia. p. 7. [in Ukrainian].
18. Osadchuk L. Pro nevihlastvo ta blahorodstvo. [On ignorance and nobility]. Den, 2011. 2 bereznia.p. 7. [in Ukrainian].
19. Paltsevych Yu. Novyi dim dlia spadshchyny Mykhaila Verykivskoho. [New home for Mikhailo Verikivsky's legacy]. Kultura i zhyttia, 7.12.2012. [in Ukrainian].
20. Postanova TsK KP(b)U «Pro stan i zakhody polipshennia muzychnoho mystetstva na Ukraini u zviazku z rishenniam TsK VKP(b) «Pro operu «Velyka druzhba» V. Muradeli». ["On the state and measures to improve musical art in Ukraine in connection with the decision of the Central Committee of the CPSU(b)" On the opera "Great Friendship" by V. Muradeli]. RadianskaUkraina, 1948. 23 travnia. [in Ukrainian].
21. Rachok O. Pamiat zhyva: Urochysta konferentsiia v Derzhavnomu muzei T. Shevchenka do 100 richchia M. Verykivskoho. [Memory lives on: Ceremonial conference at the State Museum of Taras Shevchenko to mark the 100-th anniversary of M. Verikivsky]. Ukrainske slovo, 1996. 5 hrudnia.p. 7. [in Ukrainian].
22. Stryzhak A. Divka-branka na DVD. [Captive Maiden on DVD]. Ukraina moloda, 2004. 25 veresnia.p. 7.
23. Chuzhynova I. U Kremensi vidznachyly yuvilei Mykhaila Verykivskoho: chy bude muzei vydatnoho kompozytora na yoho Batkivshchyni? [In Kremenets celebrated Michael Verikivsky's anniversary: will there be a museum of famous composer on his homeland?]. Den. 2011. 7 hrudnia.p. 7. [in Ukrainian].
24. Shurova N. Yoho nadykhala istoriia Ukrainy. [He was inspired by the history of Ukraine]. Kultura i zhyttia, 1996. 20 lystopada.p. 3. [in Ukrainian].

УДК 7.091:004
DOI

Владислав КЛИВАК,
orcid.org/0000-0002-6276-3025
аспірант кафедри графічного дизайну
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) vladklivak@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ДИЗАЙНУ ВІРТУАЛЬНИХ ВИСТАВОК

У статті досліджено особливості дизайну віртуальних виставок на прикладі всесвітньо-відомих музеїв. Зазначена коротка історія появи таких виставок та причини їх виникнення.

З початком локдауну, в наслідок пандемії Covid-19 більшості культурних установ довелося закрити свої двері для відвідувачів, віртуальні експозиції стали рятівним колом, дозволивши багатьом інституціям продовжити свою діяльність у новому форматі. В цілому, пандемія позитивно позначилась на цифровізації музеїв. Вони почали активно створювати цифровий контент та впроваджувати цифрові рішення у бізнес-моделі. Найбільш поширеними способами дистанційної підтримки зв'язку з аудиторією стали прямі трансляції, онлайн-тури, віртуальні виставки, подкасти і соціальні медіа.

Технологія віртуальної реальності внесла нову життєву силу в експозицію музейних експонатів. З енергійним розвитком технологій віртуальної реальності застосування технологій віртуальної реальності стає все більш частим. Зараз застосування технологій віртуальної реальності можна побачити в багатьох музеях. Наукова стаття направлена на вивчення експозиційного простору та дизайну взаємодії віртуальних виставок.

Технологія віртуальної реальності (VR) використовується в широкому діапазоні областей, від розваг до медицини та техніки. Розвиток віртуальної реальності також відкриває нові можливості для художніх виставок.

Віртуальна виставка – публічна презентація в мережі Інтернет на основі засобів веб-технологій віртуальних образів спеціально підібраних і систематизованих творів друку та інших носіїв інформації, а також загальнодоступних електронних ресурсів.

Добре розроблені віртуальні виставки є важливим доповненням до фізичних виставок, забезпечуючи відкриття, навчання та інші можливості, крім того, що можуть запропонувати фізичні виставки. Користувачі можуть бути захоплені, залучені та навіть сприяти постійному оновленню виставки.

Продуктивні віртуальні виставки застосовують технології з метою залучення глядачів і надання можливостей для інтерактивності, підтримки перспективного навчання та відкриття матеріалів колекції виставки.

Ключові слова: віртуальна виставка, 3D-моделювання, музеї, мистецтво, дизайн.

Vladyslav KLIVAK,
orcid.org/0000-0002-6276-3025
Graduate Student at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) vladklivak@gmail.com

FEATURES OF VIRTUAL EXHIBITION DESIGN

The article examines the features of the design of virtual exhibitions on the example of world-famous museums. A brief history of the appearance of such exhibitions and the reasons for their occurrence are mentioned.

With the start of the lockdown, as a result of the Covid-19 pandemic, most cultural institutions had to close their doors to visitors, and virtual exhibitions became a lifeline, allowing many institutions to continue their activities in a new format. Overall, the pandemic has had a positive impact on the digitization of museums. They began to actively create digital content and implement digital solutions in the business model. Live broadcasts, online tours, virtual exhibitions, podcasts, and social media are the most common ways to keep in touch with the audience.

Virtual reality technology has brought new vitality to the exhibition of museum exhibits. With the vigorous development of virtual reality technologies, the use of virtual reality technologies is becoming more common. Nowadays, the use of virtual reality technologies can be seen in many museums. The scientific article is aimed at studying the exhibition space and the design of the interaction of virtual exhibitions.

Virtual reality (VR) technology is used in a wide range of areas, from entertainment to medicine and technology. The development of virtual reality also opens up new opportunities for art exhibitions.

Virtual exhibition is a public presentation on the Internet based on web technologies of virtual images of specially selected and systematized works of print and other media, as well as publicly available electronic resources.

Well-designed virtual exhibitions are an important complement to physical exhibitions, providing discoveries, learning and other opportunities in addition to what physical exhibitions can offer. Users can be fascinated, attracted and even contribute to the constant updating of the exhibition.

Productive virtual exhibitions use technology to attract spectators and provide opportunities for interactivity, support for advanced learning and the opening of the exhibition's collection materials.

Key words: virtual exhibition, 3D modeling, museums, art, design.

Постановка проблеми. Цифровізація все більше просочується до ринкових сил, нині набагато простіше отримати доступ до будь-якої інформації в Інтернеті, зазвичай люди проводять все більше часу в мережі. Бізнес-моделі, засновані на цифрових технологіях, стають все більш прибутковими, а новітні технології, такі як, VR, спрощують формування захоплюючого віртуального досвіду та дозволяють світовому мистецькому ринку переносити виставкові практики у цифровий простір та презентувати культурні артефакти у звичному середовищі. Та чи означає це, що потреба у фізичних галереях згодом зникне? Або, можливо, віртуальний простір просто стане додатковим середовищем для демонстрації мистецтва та культурної спадщини? Чимало питань щодо інновацій у галузі культури, напевно, ще надовго залишатимуться відкритими та потребуватимуть дослідження.

Аналіз досліджень. Питання особливостей дизайну розглядалося багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед них: Коцюбівська К., Баранський С., Цаценко Є., Лопіт І. І., Catton F., Smith L., McGreevy N. тощо.

Мета статті. Проаналізувати особливості дизайну віртуальних виставок.

Виклад основного матеріалу. Останні три десятиліття мистецький ринок робив повільні та невпевнені кроки до віртуалізації.

У 1990-х велика кількість установ вважали діджиталізацію занадто кропіткою і невиправдано дорогою справою, яка, при цьому не приносила омріяних результатів: тому що донедавна технологія віртуальних виставок не була в достатній мірі розвиненою, навігація й загальна якість таких експозицій залишала бажати кращого. Ще однією причиною, через яку музеї та галереї не поспішали формувати віртуальні аналоги своїх експозицій, був страх, що можливість перегляду виставки онлайн позбавить людей мотивації відвідати її фізично.

З того часу віртуальні експозиції вже не здавалися чимось неймовірним, але ще не стали широко розповсюдженим явищем. Google запустив масштабну ініціативу Google Arts and Culture, онлайн-платформу для розміщення цифрових артефактів, що зберігаються у культурних установах. Сьогодні платформа містить віртуальні колекції близько 2000 галерей і музеїв міжнародного значення та пропонує не лише перегляд високоякісних цифрових експозицій, але й різноманітні інтерактивні досвіди (наприклад, візуальні кросворди та арт-селфі) та AR і VR функціонал. (Цаценко Є., 2021).

Останніми роками куратори та педагоги все частіше почали досліджувати численні можли-

вості віртуальних виставок. Сотні установ зробили тривимірні екскурсії своїми галереями доступними в Інтернеті через Google Arts & Culture та подібні платформи, дозволяючи відвідувачам з усього світу віртуально «побродити» Музеєм Ван Гога в Амстердамі, Casa Azul Фріди Кало в Мехіко, Токійський національний музей та інші визначні місця.

Але коли пандемія Covid – 19 змусила музеї закритися на більшу частину 2020 року, інтерес громадськості до віртуального мистецтва різко зріс, як ніколи раніше. Закритими для публіки та фінансово напруженими, багатьом музеям, тим не менш, вдалося створити цікаву альтернативу особистому перегляду. (McGreevy N., 2020).

Віртуальна виставка – це публічна презентація в мережі Інтернет на основі засобів веб-технологій віртуальних образів спеціально підібраних і систематизованих творів друку та інших носіїв інформації, а також загальнодоступних електронних ресурсів. (Методика створення віртуальної виставки).

Віртуальні виставки розглядаються як динамічні, оскільки вони часто зазнають постійних змін у плані дизайну, діяльності та змісту, включаючи заохочення користувачів робити внесок у це, тим самим додаючи до них динамізм. Багато ранніх віртуальних виставок розроблялися як окремі проекти та упаковувалися як окремі експонати, не дивлячись на можливість повторного використання об'єктів. (Schubert F., 2008).

Слушно зазначити, що в останній час в процесі появи різних грантів у галузі культурної спадщини з'явилися гнучкі програмні рішення та веб-розробки для діджиталізованих колекцій – від цифрового подання до мобільного програмного забезпечення. У інтернет-мережі можна переглянути публікації про ряд цікавих цифрових продуктів і можна отримати вичерпну інформацію про історичні та культурно-просвітницькі експозиції національної культурної спадщини. Ці сучасні цифрові та технологічні рішення заохочують інтерес до історико-культурних колекцій і самих виставок. (Коцюбівська К., Баранський С., 2020).

Останнім часом технології 3D-моделювання дали змогу створити точні три-вимірні електронні моделі старовинних предметів мистецтва, які є як мобільними, так і монументальними, завдяки чому об'єкти культури, зокрема й ретельно захищені, є доступними широкому колу користувачів. Відтворення тривимірних моделей здатне заповнити інформаційний вакуум на наявних місцях культурної спадщини, які зараз представлені лише у вигляді музейних виставок чи окремих

фотографій. Крім того, створення таких моделей може полегшити проблему збереження унікальних артефактів: взаємодія з електронним об'єктом не руйнує його, тоді як оригінальний об'єкт може погіршитися навіть за умов освітлення, не кажучи вже про прямий контакт з дослідником.

Особливості, запропоновані цифровими 3D-копіями, охоплюють демонстрацію наукової колекції, яку можна побачити з усіх боків; можливість експонування необмеженої кількості предметів у обмеженому просторі музею за допомогою телевізійних екранів або інших дисплеїв, зокрема стереоскопічних; можливість надзвичайно простого вивчення різних експозицій і стендів музею, зокрема обертання відповідно до днів тижня чи іншого принципу; можливість створення паперових примірників усіх предметів у музеї та розповсюдження їх, у тому числі як сувенірів. (Коцюбівська К., Баранський С., 2020).

Одним із різновидів віртуальних виставок є віртуальний тур, він, по суті, є галуззю технології віртуальної реальності (VR) і широко використовується в медичній, будівельній і транспортній індустрії. Завдяки використанню технології панорамних зображень, яка отримує інформацію про реальне космічне середовище та створює надзвичайно подібний простір віртуальної реальності, люди, які не можуть відвідати музей особисто, можуть зануритися в музейну колекцію через інтерфейс телефону або комп'ютера. Кінцевою метою такої виставки є покращення когнітивних можливостей аудиторії, а також сприйняття та інтелектуальне визнання, яке люди отримують після тривалої взаємодії з музейними експонатами, ЗМІ та простором.

Віртуальний тур онлайн-музеєм можна розглядати як розширення онлайн-музею та як органічне поєднання реального та онлайн-музеїв. Це передбачає перетворення архітектурного чи виставкового простору музею у віртуальний тур, який потім можна буде опублікувати через Інтернет-музей. За останні роки багато всесвітньо відомих музеїв, зокрема Лувр у Франції, Метрополітен-музей у США та Палац-музей у Китаї відкрили на своїх офіційних веб-сайтах віртуальні екскурсії по музеям (Li J., Nie J.-W., Ye J., 2022).

Показовим прикладом є Театр-музей Далі, що розташований у місті Фігерас в Іспанії та присвячений творчості Сальвадора Далі. У музеї є найбільша та найрізноманітніша колекція творів великого сюрреаліста, базу якої складають його власні роботи. Крім картин у музеї експонуються скульптури, тривимірні колажі, а також багато експонатів, що оточують епоху життя та кар'єри Далі.

Віртуальні тури в музей зроблені у форматі 360° та дозволяють потрапити до 4 залів музею та його внутрішнього двору. Проте, як і попереджає вступ до цих віртуальних екскурсій на сайті, це тільки невелика частина того, що можна побачити в музеї наживо. (Віртуальні екскурсії в художні музеї).

Смітсонівський інститут також зробив вражаючі вилазки у світ онлайн-виставок. Чудово ілюстрований портал, створений Національним музеєм американської історії та Смітсонівською американською жіночою історичною ініціативою, досліджував, як дівчата формували історію, в той час як знакова виставка в Смітсонівському музеї американського мистецтва висвітлила новаторські гравюри активістів Чикаго. У Національному музеї природознавства куратори організували для любителів науки віртуальні екскурсії різними експонатами та залами; у Національному музеї авіації та космонавтики експерти з авіації створили панорамні види інтер'єрів знаменитих літаків. Серед інших яскравих моментів – екскурсія віртуальної реальності Національного музею азійського мистецтва з шістьма знаковими пам'ятниками з усього арабського світу, огляд Купера Хьюїта «Сучасна мусульманська мода» та дослідження Національного музею історії та культури афроамериканців про досвід чорношкірих солдатів під час Першої світової війни. (Для більш повного списку пропозицій відвідайте портал онлайн-виставок Смітсонівського інституту). (McGreevy N., 2020).

Художній музей Сан-Паулу, Бразилія. Один з найпопулярніших і найважливіших музеїв у Латинській Америці і один з найбільш відвідуваних у світі. Будівля музею та його геометрична бетонно-скляна конструкція – це пам'ятка міста та один із основних символів нинішньої бразильської архітектури. Всесвітнє визнання музею принесла його колекція європейського мистецтва, яка вважається найкращою в Латинській Америці та у всій Південній півкулі. У музеї також зберігається яскрава колекція бразильського мистецтва, предмети африканського та азійського мистецтва, декоративного мистецтва тощо. Також музей має одну з найбільших художніх бібліотек в державі. Необхідно вказати на цікавий дизайн залів музею – через скляні підставки для експонатів створюється ілюзія, ніби всі витвори мистецтва висять у повітрі. (Віртуальні екскурсії в художні музеї).

Галерея Крістіана Берста в Парижі, яка представляє «in abstracto №2», другу частину колективної виставки, що об'єднує таких художників, як Йозеф Гофер, Беверлі Бейкер чи Леопольд Штробль була закрита у зв'язку з пандемією з 15 березня 2020 р. Вона пропонує віртуальний тур

на 360°, який дає змогу відвідати цю виставку на тему абстрактного мистецтва у власному темпі, без дискомфорту та шуму. Ви можете рухатися, як вам заманеться, наближати роботи, йти ліворуч, праворуч, повертатися назад. А в правій частині екрана серія фотографій дає змогу отримати роботи з ідеальною чіткістю. «Ми вперше представили, пояснює Крістіан Берст, хвилеподібні малюнки Джуліуса Боккельта, обертальні лінії Северина Гюго або еліптичні графіки Олександра Віньєрона, до яких додаються інші чудові самородки, такі як ці «божественні марки» Фредеріка Брюлі-Буабре, ці сіамські блакитні зірки від Йоганн Хаузер, ця ієратична композиція Власти Кодрікової або навіть ця магнітна збірка філадельфійського проводника». Чудовий альтернативний візит. (Coronavirus: Les galleries d'art passent en mode virtuel, 2020).

Спеціально під час карантину Google Arts & Culture відчинили двері в La Casa Azul, музей Фріди Кало, захований у передмісті Мексики. Зупиніться біля будинку 247 на вулиці Calle de Londres у місті Койоакан – і побачите Блакитний будинок Фріди, нехай і віртуально. Гарна вілла з фасадом, пофарбованим в яскраву лазур відповідно до мексиканської традиції – колишній будинок Фріди Кало, яка прожила там більшу частину свого життя. Це був сімейний будинок, який купив її батько в 1904 році. 6 серпня 1907 року в будинку народилася Фріда, і саме тут вона померла 47 років потому. Дух Фріди відчувається всюди. В її ательє перед мольбертом акуратно розставлені пігменти, а на кухні, яка колись вітала друзів Фріди в будинку, зокрема й відомого сусіда Троцького, – грайлива кераміка. Повсякденне життя художниці показано через її сукні, корсети, прикраси, косметику й збережені особисті речі. (5 віртуальних виставок для тривалих вихідних, 2020).

Інноваційний приклад можливостей онлайн-виставок – «Музей світу» Британського музею, дебютував у лютому 2020 року. Хоча більшу частину року музей залишався закритим для особистих відвідувачів, користувачі настільних комп'ютерів мали змогу використовувати цю інтерактивну функцію для візуалізації зв'язків між різними предметами у величезних колекціях музею.

На веб-сайті, створеному музеєм у партнерстві з Google Arts & Culture, глядачі можуть простежити опис куртуазної поведінки жінок у китайській династії Східна Цзінь і нефритову дошку короля майя та багато іншого. Завдяки витонченому інтерфейсу та аудіоелементам хронологія заохочує глядачів здійснити інтерактивну, самостійну подорож матеріальною культурою людської історії.

В проекті відсутнє визнання колоніалістичної історії Лондонського музею, яка цього літа знову потрапила під увагу на тлі глобальних протестів проти системного расизму. У серпні культурна установа перенесла бюст свого засновника, який отримав прибуток від поневолення людей на Ямайці, на нову виставку з додатковим контекстом. Екскурсія доступна онлайн у скороченому форматі, простежує «різні, складні та іноді суперечливі подорожі предметів», які потрапляли до колекцій, згідно з веб-сайтом музею (McGreevy N., 2020).

Musée d'art contemporain VR 3D є одним із перших музеїв, повністю змодельований у 3D, зосереджений на нових технологіях, включаючи віртуальну реальність, видиму в Інтернеті та у віртуальному шоломі. Цей музей розташований у місті Лонгві (Франція).

Віртуальний центр мрії – це центр сучасного мистецтва у віртуальній реальності, перше застосування якого з'явилося в мережі у вересні 2016 року. Він прагне розвивати нові форми художнього досвіду, інтегруючи принципи відеоігор, такі як навігація та інтерактивність, і розміщує створені роботи, спеціально для цього середовища.

Віртуальний музей Армана – ініціатива, започаткована Фондом АРМАН. Його покликання та мета – поділитися та оживити пам'ять про франко-американського скульптора далеко за межами класичного музею. Саме місця, де жив художник, Бідонвіль, були змодельовані в 3D і дають можливість розташувати скульптури в просторі, все сформульовано навколо розповіді, пов'язаної з життям художника. (Exposition virtuelle).

Ініціативи в Римі: від Ara Pacis до Macro, від MAXXI до ринку Траяна, від Palazzo delle Esposizioni до Palazzo Farnese. Доступні віртуальні тури Ara Pacis, починаються з інтерактивних карт і дозволяють детально вивчити навколишнє середовище та райони музейної території. У Macro в онлайн-заходах представлені такі розділи, як: Extra, серія оглядів виставок і Dispatch. Подкаст, створений виключно для веб-сайту музею, що чергуються уривками з книг, есе, віршів, саундтреків та оповідань. MAXXI відкрив свої двері онлайн з прямими трансляціями, інсайтами, бесідами та спеціальним контентом із щотижневими доповненнями. Палаццо делле Еспосіціоні розробила план, що складається з подкастів, відео, виступів, екскурсій, музичних плейлистів, фотографій, детальних колонок, доступних як на офіційному сайті, так і в соціальних каналах. Ринки Траяна можна відвідувати онлайн за допомогою Street View, що дозволяє переміщатися на 360°.

наближатися до робіт і поглиблювати їх деталями, або переглядаючи фотогалереї найбільш значущих робіт музейної колекції. Палаццо Фарнезе, шедевр епохи Відродження, де розташовано посольство Франції та Римська школа Франції, пропонує безпрецедентну віртуальну екскурсію своїми кімнатами.: маршрут починається від площі Фарнезе, вхід у внутрішній дворик, відвідування підвалу, щоб піднятися на благородний поверх до щойно відреставрованої галереї Карраччі. (Museo al tempo del covid, le soluzioni italiane: tour virtuali, immersivi, interattivi, 2021).

Музей Соломона Гуггенхайма – Нью-Йорк, США. Музей мистецтва, створений меценатом і колекціонером Соломоном Гуггенхаймом, це одне з найстаріших та найвідвідуваніших зібрань сучасного мистецтва у світі. Будівлю музею проектував знаменитий архітектор Френк Ллойд Райт, він входить до списку двадцяти найвідоміших споруд минулого століття. Музей Гуггенхайма яскраво виділяється на тлі інших будівель на П'ятій Авеню і виглядає як перевернута піраміда або космічний корабель, що рветься вгору. Опинившись усередині, замість залів ви побачите величезну спіраль. Змінивши звичну систему відвідування музеїв, архітектор Райт спершу відправляє гостей музею на ліфті на верхній, сьомий поверх. А потім вони поступово спускаються спіралеподібним пандусом, занурюючись у світ сучасного живопису, скульптури та декоративного мистецтва.

Цей задум і деякі безцінні об'єкти мистецтва музею можна побачити, і не перебуваючи на Манхеттені. Декілька зі своїх колекцій та експонатів музей зробив доступними для віртуального туру. (Віртуальні екскурсії в художні музеї).

Куратори та ентузіасти мистецтва були пригнічені, коли пандемія змусила виставку блокбастера Яна ван Ейка в Музеї образотворчого мистецтва в Генті закрити менш ніж через два місяці після відкриття. Виставка, яка з'являється один раз у покоління, під назвою «Ван Ейк: оптична революція» – представляла собою найбільшу в історії експозицію картин ван Ейка і була «настільки малоймовірною, що буде повторена, що музей міг би використовувати «зараз або ніколи», як писав JS Маркус для Wall Street Journal у січні.

У відповідь на несподіване закриття музею вирішив, співпрацюючи з бельгійською компанією віртуальної реальності Poppr, створити 360-градусну екскурсію по галереї з супровідними аудіогідами для дорослих і дітей. Зіркові предмети, представлені в шоу, включали «Портрет людини» (L'éal Souvenir) і панно з вражаючого

Гентського вівтаря, на центральній панелі якого зображено Ісуса як жертвовного ягня на вівтарі, живого, але кровоточивого з рани. До виставки панно не покидали свого дому в соборі Святого Бавона з 1945 року, як повідомила Софі Хейні для New York Times на початку цього року.

Народжений у 1390 році на території нинішньої Бельгії, ван Ейк створив вражаюче деталізовані олійні картини релігійних сцен. Як зазначає сайт шоу, до сьогодні збереглися лише близько 20 картин фламандського майстра. (McGreevy N., 2020).

Загалом, необхідно зазначити, що віртуальні виставки використовують різноманітні технології та прийоми для представлення інформації відвідувачам у віртуальному форматі. Доступ до Інтернету є основною вимогою для віртуальних виставок. Крім того, віртуальні виставки можуть бути представлені за допомогою:

- Веб-сторінки – представлення вмісту виставки за допомогою структури веб-сторінки. Це може включати просто навігацію між зображеннями або організувати підтеми та підсторінки.

- Hotspots – використовується для доповнення браузера або презентації VR текстом, фотографіями, гіперпосиланнями, відео та / або аудіо. Відвідувачі можуть взаємодіяти з гарячими точками, щоб отримати більше інформації про певний артефакт.

- 3D-подання окремих артефактів або віртуального простору відображення – це можна створити за допомогою інструментів 3D-моделювання, 3D-сканування, панорамних фотографій або стереоскопічних зображень на основі малюнків, креслень або вимірювань на місці.

- Зйомка на 360° – використовує панорамні фотографії та з'єднує їх разом для огляду на 360°. На відміну від 3D-моделювання, цей формат є фіксованим і не допускає структурних змін.

- Архітектура системи. Ця архітектура може включати різні репозиторії, які індексуються за допомогою мов XML.

- Цифрові об'єкти – кожен цифровий об'єкт має вимоги до метаданих, які встановлюються перед відображенням у віртуальних виставках. Обмеження авторських прав також слід врахувати перед показом.

- Віртуальна реальність (VR) – призначена для занурення у VE, VR використовує 3D або панорамне відтворення. VR може бути повністю зануреним за допомогою обладнання VR, такого як гарнітури та тактильні рукавички (переміщення за допомогою елементів керування в рукавичках), або часткове занурення за допомогою веб-браузера (переміщення за допомогою еле-

ментів керування мишею). (Catton F., M. Smith L., 2021).

Висновки. Добре розроблені віртуальні виставки є важливим доповненням до фізичних виставок, забезпечуючи відкриття, навчання та інші можливості, крім того, що можуть запропонувати фізичні виставки. Користувачі можуть бути захоплені, залучені та навіть сприяти постійному оновленню виставки.

Ефективні віртуальні виставки використовують технології для залучення глядачів і надання можливостей для інтерактивності, підтримки подальшого навчання та відкриття матеріалів колекції виставки. Організації культурної спадщини можуть використовувати віртуальні виставки, щоб зробити «цифрову версію культурного артефакту доступною, навіть якщо фізичний доступ обмежений», і спонукає інституції GLAM та вчених LIS задуматися про те, як «користувачі отримують інформацію та взаємодіють з нею у віртуальному світі».

За допомогою легкодоступної додаткової інформації ця сучасна форма презентації може підтримувати більш глибокий рівень розуміння, ніж користувач може відчувати, переглядаючи традиційну фізичну виставку. Віртуальна виставка може покращити загальний досвід перегляду, даючи користувачеві можливість брати участь і самостійно визначати свою взаємодію. Незважаючи на хвилювання та можливості, які надає занурювана VR, віртуальна виставка залишається доступною для відвідувачів без обладнання VR через браузері або виставки на веб-сторінках.

Оскільки «віртуальна виставка – це концепція, яка набула нового значення разом з еволюцією сучасних інформаційно-комунікаційних технологій», ми з нетерпінням слідкуємо за тим, як установи GLAM продовжують формувати досвід користувачів. Культурні організації продовжують розвивати та об'єднувати свої партнерства, фінансові та кадрові ресурси, контент та інтереси відвідувачів, щоб створити більше структур по реалізації віртуальних виставок, які відповідають як їхнім колекціям, так і їхній громаді.

Прогресивні комп'ютерні технології висувають колосальний діапазон різновидів збереження, реставрації та відновлення історико-культурної спадщини. Однією зі сфер у цій галузі є використання 3D-моделювання для створення 3D-музейних експонатів. 3D-моделювання – це процес створення віртуальної тривимірної моделі об'єкта, що дає змогу представити форму, розмір і текстуру об'єкта найчесніше, щоб оцінити його ергономічність. Завдання 3D-моделювання – розробити тривимірне візуальне зображення імітованого об'єкта. Істинною тенденцією використання 3D-моделювання є будова 3D-моделей для поновлення втрачених історико-культурних цінностей та оцифрування наявних археологічних і музейних експонатів. 3D-моделі можуть відтворити втрачену історико-культурну спадщину або зберегти музейні предмети, що мають історико-культурну цінність. Малюнки, ескізи, описи, фотографії та фактичні предмети можуть бути використані як відправна точка для створення 3D-моделі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коцюбівська К., Баранський С. 3-D моделювання при відновленні історико-культурних цінностей. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. Збереження культурної спадщини та доступ до цифрових ресурсів. Т. 3. №1. 2020. С. 61, 63.
2. 5 віртуальних виставок для тривалих вихідних. 2020: веб-сайт. URL: <https://vogue.ua/>
3. Віртуальні екскурсії в художні музеї: веб-сайт. URL: <https://www.canva.com/>
4. Методика створення віртуальної виставки. 2019. *Творча лабораторія для фахівців. Поради методиста*: веб-сайт. URL: <http://unbib.mk.ua>
5. Цаценко Є. Віртуальні музеї та галереї: тимчасове рішення чи стала тенденція? 2021. *Пряма мова*: веб-сайт. URL: <https://gwamedia.com/virtualizacziya-muzeiv-i-galerej/>
6. Catton F., M. Smith L. Museums Without Walls: A Temporal Analysis of Virtual Exhibitions in GLAM Institutions. *Pathfinder: A Canadian Journal for Information Science Students and Early Career Professionals*. 2 (2). 2021. P. 74.
7. Li J., Nie J-W., Ye J. Evaluation of virtual tour in an online museum: Exhibition of Architecture of the Forbidden City. *PLOS ONE*. 2022. pp. 17.
8. Schubert F. Online Virtual Exhibitions: Concepts and Design Considerations. *Journal of Library and Information Technology*. Vol. 28, No. 4. 2008, pp. 22–34.
9. Coronavirus: Les galeries d'art passent en mode virtuel. 2020: веб-сайт. URL: <https://www.connaissancedesarts.com/>
10. Exposition virtuelle: веб-сайт. URL: https://fr.wikipedia.org/wiki/Exposition_virtuelle
11. McGreevy N. The Top Ten Online Exhibitions of 2020: веб-сайт. URL: <https://www.smithsonianmag.com/history/top-ten-online-exhibitions-2020-180976655/>
12. Museo al tempo del covid, le soluzioni italiane: tour virtuali, immersivi, interattivi: веб-сайт. URL: <https://www.agendadigitale.eu/cultura-digitale/tour-virtuali/>

REFERENCES

1. Kotsiubivska K., Baranskyi S. 3-D modeliuvannia pry vidnovlenni istoryko-kulturnykh tsinnosti. [3-D modeling in the restoration of historical and cultural values]. Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi. Zberezhennia kulturnoi spadshchyny ta dostup do tsyfrovyykh resursiv. T. 3. №1. 2020. S. 61, 63 [in Ukrainian].
2. 5 virtualnykh vystavok dlia tryvalykh vykhidnykh. [5 virtual exhibitions for long weekends]. 2020: veb-sait. URL: <https://vogue.ua/> [in Ukrainian].
3. Virtualni ekskursii v khudozhni muzei [Virtual tours of art museums]. veb-sait. URL: <https://www.canva.com/> [in Ukrainian].
4. Metodyka stvorennia virtualnoi vystavky. [Methods of creating a virtual exhibition]. 2019. Tvorcha laboratoriia dlia fakhivtsiv. Porady metodysta: veb-sait. URL: <http://unbib.mk.ua> [in Ukrainian].
5. Tsatsenko Ye. Virtualni muzei ta halerei: tymchasove rishennia chy stala tendentsiia? [Virtual museums and galleries: a temporary solution or a trend?]. 2021. Priama mova: veb-sait. URL: <https://gwamedia.com/virtualizaciya-muzeiv-i-galerej/> [in Ukrainian].
6. Catton F., M. Smith L. Museums Without Walls: A Temporal Analysis of Virtual Exhibitions in GLAM Institutions. *Pathfinder: A Canadian Journal for Information Science Students and Early Career Professionals*. 2 (2). 2021. P. 74 [in English].
7. Li J., Nie J-W., Ye J. Evaluation of virtual tour in an online museum: Exhibition of Architecture of the Forbidden City. *PLOS ONE*. 2022. pp. 17 [in English].
8. Schubert F. Online Virtual Exhibitions: Concepts and Design Considerations. *Journal of Library and Information Technology*. Vol. 28, No. 4. 2008, pp. 22–34 [in English].
9. Coronavirus: Les galeries d'art passent en mode virtuel. [Coronavirus: Art galleries go virtual] 2020: website. URL: <https://www.connaissancedesarts.com/> [in French].
10. Exposition virtuelle: website. URL: https://fr.wikipedia.org/wiki/Exposition_virtuelle [in French].
11. McGreevy N. The Top Ten Online Exhibitions of 2020: website. URL: <https://www.smithsonianmag.com/history/top-ten-online-exhibitions-2020-180976655/> [in English].
12. Museo al tempo del covid, le soluzioni italiane: tour virtuali, immersivi, interattivi [Museum at the time of the covid, Italian solutions: virtual, immersive, interactive tours] website. URL: <https://www.agendadigitale.eu/cultura-digitale/tour-virtuali/> [in Italian].

УДК 78.082.2:780.614.331.087.1]:78.071.1(477)«20»
DOI

Наталія КОЛЯДА,
orcid.org/0000-0002-3965-3549
аспірантка творчої аспірантури кафедри скрипки
Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського
(Київ, Україна) koliada.natalka@gmail.com

СОНАТА ДЛЯ СКРИПКИ СОЛО В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ ХХІ СТ.: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОСМИСЛЕННЯ ЖАНРУ

У статті розглянуто особливості сучасної сонати для скрипки соло в творчості українських композиторів ХХІ ст. Метою даного дослідження є виявити стилеві особливості жанру сонати для скрипки соло в українській новітній музиці. Матеріалом для вивчення проблематики статті стали твори, написані в 2009–2021 роках: це соло-соната для скрипки з циклу «Музика Ерїха Занна» О. Войтенка, сюїта «Танці грудневої ночі» В. Вишинського та Соната для скрипки соло Р. Сокачик.

Мета дослідження спонукала звернутися до історичного контексту виокремлення жанру сонати для скрипки соло в самостійний жанр, що поступово став конкурувати з іншими видами в концертному репертуарі скрипалів. У зв'язку з цим стисло накреслені основні віхи історичного шляху розвитку сонати для скрипки соло від її зародження в творчості Г. фон Бібера та Т. Бальтацара, самостійного оформлення в сонатах і партитах Й. С. Баха та фантазіях Г. Телемана, та вихід на новий ступінь її розвитку (відродження) у ХХ ст. в опусах М. Регера, П. Хіндеміта, Е. Ізаї, Б. Бартока.

Методологія включає жанрово-стильовий аналіз, застосовані аналітичний, компаративний, інтерпретативний методи. Наукова новизна даного дослідження полягає в тому, що вибрані твори сучасних українських композиторів ще не вивчалися у заданому аспекті, а Соната Р. Сокачик є взагалі новим твором (написана 2021 р.), котрий ще не звучав на сцені. Також з композиторами були проведені дистанційні інтерв'ю, що стали ключем до висвітлення багатьох інтерпретаційних моментів. У процесі даного дослідження виявлено три вектори наслідування минулого композиторського досвіду жанру в новітній українській музиці: слідування за неокласичною традицією; використання досягнень ХХ ст. (відчуття скрипки як багатоголосого симфонічного оркестру, додекафонія як основа звуковисотної організації); власний експериментальний шлях, що ґрунтується на жанрово-стильовому синтезі. Спираючись на барокову традицію, а також досягнення в музичній спадщині ХХ ст., сучасні композитори експериментують з фактурою, теситурою інструменту, привносять нові засоби музичної виразності, співпрацюють з виконавцями для більш деталізованого підходу викладу нотного тексту.

Ключові слова: соната для скрипки соло, історія жанру соло-сонати для скрипки; українські композитори ХХІ ст., творчість Олексія Войтенка, творчість Віталія Вишинського, творчість Ренати Сокачик

Nataliia KOLIADA,
orcid.org/0000-0002-3965-3549,
Creative Postgraduate Student of the Violin Department
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) koliada.natalka@gmail.com

SONATA FOR VIOLIN SOLO IN THE OEUVRE OF THE UKRAINIAN COMPOSERS OF THE 21st: MODERN TENDENCIES OF THE GENRE

The article considers the features of a contemporary sonata for solo violin in the works of Ukrainian composers of the 21st century. The aim of this article is to identify the stylistic features of the Sonata for solo violin genre in modern Ukrainian music. The material for the study of the issues of the article became works written in 2009–2021. It is a sonata for solo violin from the cycle “The Music of Erich Zann” O. Voytenko, a suite “Dances of December night” V. Vyshynsky and “Sonata for solo violin” R. Sokachyk. The aim of the study engaged us to appeal to the historical context of the capitalization of the sonata for solo violin genre into an independent genre, which gradually began to compete with other types in the concrete repertoire of violinists. In connection with it, a concise statement of the historical development of the sonata for solo violin from its origin is represented in the works of H. von Biber and T. Balthazar, self-design in sonatas and partitas of J. S. Bach and the fantasias of G. Telemann, and entering to a new stage of its development (renaissance) in the 20th century in the opuses of M. Reger, P. Hindemith, E. Ysaye, and B. Bartok. The methodology includes genre and style analysis, analytical, comparative, interpretive methods are applied. The scientific novelty of this study is that the selected works of contemporary Ukrainian composers have not yet studied within the defined aspect, and Sonata R. Sokachyk is a completely new piece of music (written in 2021), which has never been sounded on the stage. Distance interviews were also conducted with composers, which became the key to highlighting many interpretive points. In the process of this

study, three vectors of imitation of the genre's past experience in the modern Ukrainian music were identified: following the neoclassical tradition; use of the achievements of the 20th century (feeling of the violin as a polyphonic symphonic orchestra, dodecaphony as the foundation for pitch organization); own experimental way based on genre-style synthesis. Relying on the Baroque tradition, as well as achievements in the musical heritage of the 20th century, modern composers experiment with the manner of execution, the instrument's tessitura, bring new means of musical expression, collaborate with performers for a more detailed approach to the presentation of the musical text.

Key words: *sonata for solo violin, the history of the genre of sonatas for solo violin; Ukrainian composers of the 21st century, the oeuvre of Oleksii Voytenko, the oeuvre of Vitalii Vyshynsky, the oeuvre of Renata Sokachyk.*

Постановка проблеми. В наш час скрипкова музика налічує велику кількість різноманітних ансамблевих жанрів. Паралельно з ними розвиваються сольні жанри, котрі дають можливість продемонструвати унікальність звучання скрипки, яка «не затінюється» іншими інструментами. Серед них особливе місце належить сонаті для скрипки соло, що оформилася в жанр у кінці XVI ст. Пройшовши цікавий шлях розвитку протягом XVII–XX ст., і сьогодні скрипкова сола-соната не втрачає своєї актуальності, в тому числі й у творчості сучасних українських композиторів. Для усвідомлення векторів розвитку цього жанру в новітній українській музиці актуальним є не тільки аналіз творів XXI ст., а й розуміння підґрунтя їх створення.

Для того, щоб уявити місце сонати для скрипки соло в сучасному музичному світі, матеріалом дослідження вибрано кілька різних за смисловою подачею і виконавською специфікою творів, написаних у XXI ст. Це соната для скрипки соло з циклу О. Войтенка «Музика Еріха Занна» (2009), сюїта для скрипки соло «Танці грудневої ночі» В. Вишинського (2013), Соната для скрипки соло Р. Сокачик (2021).

Аналіз досліджень. Історичний шлях розвитку жанру сонати для скрипки соло привертав увагу дослідників. Зокрема, в дисертаційній роботі С. Нестерова розглянуто еволюцію жанру сонати для скрипки соло в контексті пошуків XX ст. (Нестеров, 2009). У фокусі дотичних досліджень українських науковців соната для скрипки соло в аспекті барокової проекції цікавила О. Гретчин (Гретчин, 2010; 2012), а в світлі тенденцій XX ст. – О. Пірієва (Пірієв, 2021: 78–88).

Однак варто зауважити, що в даній статті запропоновані автором до розгляду твори сучасних українських композиторів – О. Войтенка, В. Вишинського та Р. Сокачик – поки що не потрапили до кола глибоких дослідницьких інтересів в українському музикознавстві. Зустрічаються лише поодинокі дослідження (наприклад, деякі сторони творчості О. Войтенка висвітлено в статті Є. Сіренко (Сіренко, 2018), а дотично твори В. Вишинського потрапили в об'єктив статей Н. Скворцової (Скворцова, 2017) та дисерта-

ційної роботи М. Рябоконевої (Рябоконева, 2016). Соната для скрипки соло Р. Сокачик є цілком новим твором, написаним у 2021 р. на прохання автора статті. Оскільки згаданий твір ще не звучав повністю, то його аналіз є особливо цікавим для виконавського та музикознавчого середовищ.

Можна вважати, що дане дослідження творів новітнього часу в Україні є спробою музикознавчого осмислення, що підкріплена особистим спілкуванням автора роботи з сучасними українськими композиторами¹. Це становить актуальність і наукову новизну даного дослідження.

Мета статті – розглянути сучасні сольні скрипкові сонати українських композиторів О. Войтенка, В. Вишинського, Р. Сокачик в контексті історичного розвитку цього жанру та виявити стильові особливості жанру сонати для скрипки соло, на які опираються українські композитори початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з тим, що вивчення обраних творів сучасних українських композиторів потребує осмислення специфіки написання і виконання сонат для скрипки соло в музичній практиці попередніх століть, звернемося до зародження та еволюції цього жанру.

Колискою жанру сонати (від італ. *suonare* – звучати) стала Італія XVI ст. У той час вокальні твори називалися кантатами (від італ. *cantare* – співати), а сонатами було прийнято вважати різноманітні за формою інструментальні твори. Термін поступово еволюціонував, і з початку XVII ст. сонати почали поділяти на два різновиди: *sonata da chiesa* (церковна соната) і *sonata da camera* (камерна соната). Вперше такий розподіл можна зустріти в збірці «Кантати та церковні сонати для церкви» 1637 р. італійського композитора, органіста і скрипаля Тарквініо Мерулі (1595–1665 рр.) (Гретчин, 2010: 4).

Традиційно церковна соната – це чотирьохчастинний цикл різних за характером поліфонічних і гомофонних частин з визначеними для них темпами (повільний – швидкий – повільний – швидкий). Характерною особливістю такої сонати була «сер-

¹ Діалог з кожним композитором відбувався у вигляді дистанційного інтерв'ю.

йозність музики», яка створювалася тенденцією до збагачення і ускладнення музичної мови. Певною мірою це відбувалося завдяки появі в сонаті партії basso continuo (цифрованого басу), яка виконувалася на клавесині, органі або струнному інструменті. Ця партія супроводжуючого басу стала опорою для мелодичної лінії верхніх голосів сонат, які найчастіше належали скрипці. Якщо в церковній сонаті переважав поліфонічний тип викладу, то в камерній (sonata da camera) основою був гомофонно-гармонічний тип з опорою на танцювальні жанри. Традиційна камерна соната складалась з алеманди, куранти, сарабанди і жиги (інколи додавали інші танці). Sonata da camera з часом почала замінятися назвами «сюїта», «партита».

Важливо відмітити, що з ХVІ ст. починає оформлюватися такий жанр як тріо-соната, котрий у подальшому серйозно вплинув на розвиток сольної скрипкової гри. Частіше за все це був ансамбль з трьох музикантів (дві скрипки і basso continuo). Це не випадково, адже саме такий склад мали італійські народно-інструментальні ансамблі. До речі, як слушно підмітила О. Гретчин в своїй статті, в Україні теж існували подібні народні ансамблі, котрі мали назву «троїсті музики» (Гретчин, 2010: 4).

З часом у цьому ансамблі з трьох інструментів композитори почали наділяти все більшою віртуозністю партію першої скрипки. Цей процес виділення поступово перейшов у сонату для скрипки в супроводі тільки basso continuo. Згодом партія скрипки, збагачена яскравою образністю, насичена технічними прийомами, швидкими пасажами, подвійними нотами, акордами, що заміняли гармонічну функцію баса, відокремилася і зазвучала повноцінно в самостійному жанрі сонати для скрипки соло.

Форма сонати для скрипки соло зародилася у музиці бароко ХVІІ ст. в Австрії. Вперше цей жанр соло виокремлюється у творчості Генріха Ігнаца фон Бібера (1644–1704) (Петраш, 1984: 169). В його доробку знаходимо два цикли сонат: перший – «Rosary Sonatas (Mystery Sonatas)» – складається з 15 сонат і пасакалії (1675), а другий – з 8 сонат (1681). Особливістю згаданих циклів є те, що в цих сонатах частини сольної скрипки чергуються з частинами в супроводі basso continuo, і тільки пасакалія була написана виключно для скрипки соло. Цей цикл мав велике значення для подальшого розвитку скрипкової музики. Зокрема, А. Петраш прослідковує схожість пасакалії з Чаконою Й. С. Баха, а тема 15 сонати має інтонаційні зв'язки з темою 24 капрису Н. Паганіні (Петраш, 1984: 172–173).

Продовження розвитку жанру сонати для скрипки соло в останній чверті ХVІІ ст. – першій чверті ХVІІІ ст. відбувається у творчості І. П. Вестохофа (Сюїта для скрипки соло), Т. Бальтацара (окремі сонати для скрипки соло), Ф. Джемініані (цикл з 12 сонат для скрипки соло), І. Г. Пізенделя (соната для скрипки соло). А найвищого розвитку жанр сонати для скрипки соло досягає у творчості Й. С. Баха (1685–1750). Дослідники сходяться на тому, що саме в Баха соната для скрипки остаточно сформувалася як самостійний жанр з притаманною індивідуально підбраною концепцією. Як влучно підкреслює С. Нестеров в своїй дисертації: «Попередники вказали шлях, а Бах показав результат, зберігши найбільш суттєві їхні досягнення» (Нестеров, 2009: 23).

У 1720 р. Й. С. Бах написав «Шість скрипкових соло без акомпануючого басу». Структура циклу побудована так, що після кожної сонати (sonata da chiesa) звучить партита (sonata da camera). Сонати Баха перегукуються з сонатами попередників, однак на відміну від італійців, котрі трактували перші повільні частини сонат як вступ до швидких, у Баха ці частини є самостійними. Другі частини всіх сонат – це динамічні фуги, що стають центром циклу. Саме в творчості Й. С. Баха сформувалася fuga як частина в композиційній єдності сонатного циклу. Треті частини сонат циклу – ліричні центри, а четверті – мають типові швидкі темпи, секвенційний розвиток, повторюваність, однотипність фактури, але з присутніми засобами прихованої поліфонії. Ці фінали створюють ефект доведеного циклу із закінченим драматургічним розвитком.

Особливо в цьому циклі слід відмітити кінець другої партити, де після традиційних алеманди, куранти, сарабанди і жиги, з'являється Чакона з варіаціями. Тематизм Чакони, як і рух, пов'язаний з сарабандою. «Тридцять варіацій згруповано за принципом суміжності станів в дев'яти епізодах» (Друскин, 1982: 323). Чакона звучить настільки самодостатньо, що її часто виконують як повноцінний окремий твір.

Серед видатних митців епохи бароко почесне місце займає ще один представник німецької поліфонічної школи – Георг Філіпп Телеман (1681–1767). Його 12 фантазій для скрипки соло продовжують поліфонічну бахівську традицію, але на відміну від фактурно наповненого, широко декламаційного, глибинно-філософського стилю Баха, Телеман вибирає за основу тематизму простіші інтонаційно-ритмічні фрази, компактніші за об'ємом (Рабей, 1974: 18).

Й. С. Бах і Г. Ф. Телеман, будучи представниками однієї національної школи, підсумували

цілий етап розвитку поліфонії для скрипки соло, кожен по-своєму продемонструвавши притаманні індивідуальні риси особистої творчої манери.

З середини XVIII ст. у музичному світі починає втрачатися інтерес до поліфонічних жанрів. Можливо припустити, такий відхід був спровокований тим, що скрипка як інструмент зазнала суттєвих змін технічного плану (змінилася форма і довжина смичка, почали використовувати металеві струни замість жильних) (Струве, 1959: 248). Такі зміни дали поштовх до розвитку нових технічних прийомів, різновидів штрихів, освоєння високих позицій, нового стилю озвучення інструменту. Стрімкий розвиток демонстрації віртуозних можливостей скрипки породжує нові жанри (концерт, каприс, варіації, фантазії на теми з опер), котрі на деякий час витісняють зі світової арени сонату для скрипки соло.

Переломним моментом стосовно поліфонії став 1829 р., коли у Берліні під керівництвом Ф. Мендельсона вперше після смерті Баха були виконані «Страсті за Матвієм», що зазнали великого успіху. З цього часу все частіше в репертуарі виконавців почали з'являтися окремі частини сонат і партит Й. С. Баха. А також разом з такою увагою до сольної барокової музики у програми концертів XIX ст. стали включати зразки барочної музики, зокрема «Фолію» А. Кореллі, «Чакону» Т. Віталі та ін. Закономірно, що виконання таких поліфонічних творів поступово звернуло увагу тогочасних композиторів на застосування скрипки як багатоголосного інструменту. Повернення скрипки до її поліфонічних можливостей, розвиток скрипкової техніки, гра сучасним смичком, звільнення скрипаля від функції тримання інструменту лівою рукою (винахід подушечки, а на початку XX ст. і мостика) дозволило скрипалям на новому технологічному рівні, а також з оновленим оснащенням подивитися на можливості багатоголосся сольного інструменту. Розвинута на той час гармонічна мова, драматургічні та концепційні відкриття, що накопичилися за період романтизму в інших жанрах, знаходять відображення і в творах для скрипки соло.

Відродження філософського жанру сонати для скрипки соло відбулося на межі XIX–XX ст. Це сталося в творчості композитора німецької поліфонічної традиції Макса Регера (1873–1916). Протягом 1900–1915 рр. він написав 11 сонат для скрипки соло (два цикли: перший (ор. 42) складається з 4 сонат, другий (ор. 91) – з 7), 14 прелюдій і фуг (ор. 117 – 8; ор. 131a – 6), Чакону, прелюдії для скрипки соло.

Для стилю Регера разом з класичною традицією і блискучою віртуозністю XIX ст. характер-

ними є відчуття розширеного тонального плану, підвищена увага до хроматики та ускладнена фактура. Як вважає український дослідник камерно-інструментальної творчості М. Регера О. Пірієв, саме цикл ор. 131a є найбільш показовим для детального аналізу наслідування барокових традицій (Пірієв, 2021: 78).

Надалі розвиток сольної скрипкової сонати відбувався у творчості П. Хіндеміта, котрий створив власну систему композиції, особливістю якої була опора на хроматичну тональність. У своїх працях Хіндеміт дав науково-акустичне обґрунтування музичній гармонії як звуковисотній тонально-гармонічній 12-ти ступеневій хроматичній системі.

Протягом 1917–1924 рр. Хіндеміт створює цикл з чотирьох сольних сонат (ор. 31): дві з них були написані для скрипки, одна – для альтя і одна – для віолончелі. Сонати Хіндеміта продовжують лінію сонат Регера, розвиваючи ідеї бахівського циклу і, в той же час, накреслюють новий аспект розвитку жанру – портретність, ідею якої пізніше сформує Е. Ізаї в своєму циклі «Шість сонат для скрипки соло» ор. 27 (1923–1924). У ньому окрім художніх вимог емоційно-образного змісту, технічно Ізаї застосовує такі виконавські новації, як нехарактерні для вжитку скрипалів п'яти-шестизвучні дисонансні акорди, вільне використання модуляцій між тональностями, цілотнові гами і мікротони. Такий творчий підхід наповнив жанр сонати для скрипки соло в XX ст. новими, цікавими, по-сучасному віртуозними скрипковими прийомами.

Саме в циклах Регера, Хіндеміта та Ізаї соната для скрипки соло заново переживає відродження жанру. При цьому за наявності зв'язків з Бахом, посиланнями на барокову традицію, у творах цих композиторів цікаво переплітаються художні досягнення і виконавські знахідки XIX – першої чверті XX ст.

Наступний крок у розвитку цього жанру відбувся у 40-х рр. XX ст. У цей час з'являються сонати для скрипки соло таких композиторів як А. Онегер, С. Прокоф'єв, Б. Барток. Серед них особливо важливою для подальшого розвитку цього жанру є соната Б. Бартока. Це перший твір в історії розвитку музики, де сольний інструмент відчувається як повноцінний оркестр. Сонату можна вважати одним із найбільш технічних творів для скрипки, адже «Партія скрипки вражає густою акордовою фактурою, поліфонічною насиченістю, наявністю складних пасажів, стрибків, орнаментів, реєстрових перекличок» (Нестьєв, 1969: 648).

Цикл складається з чотирьох частин. Відкривається *Tempo di scissa* в формі сонатного алегро, котра не поступається Чаконі Баха ні монументаль-

ністю, ні концептуальністю замислу, ні технічним втіленням. Різниця в тому, що Бах закриває Чаконою свою d-moll партиту, а Барток відкриває цією частиною сонату. Але хоральний склад, ритм сарабанди, періодична поява головної партії, варіанти її мотивів у побічній, інтонаційні зв'язки з темою бахівської Чакони і Адажіо g-moll, – все це відсилає нас до жанру чакони.

Друга частина – fuga – поліфонічний центр всього циклу. Унікальність цієї частини в тому, що на чотириструнному інструменті композитор вибудовує чотириголосну фугу з рисами сонатного алєгро (Нестеров, 2009: 135). До того ж, підкреслюючи поліфонію у фузі, композитор пропонує виконання голосів на різних струнах різними штрихами.

Риси сонатності присутні і в Третій частині – ліричному центрі – Мелодії, і в фіналі, що у формі рондо-сонати резюмує в своєрідному танці фурій всі попередні частини.

Барток поєднує типові форми бароко (церковна соната, чакона, партита, fuga), сонатно-симфонічного циклу з наскрізним розвитком зі стильовими процесами композиторської техніки ХХ ст. Цікаво відзначити, що з часів Бартока соната для скрипки соло здобула собі місце як специфічна, самодостатня категорія сольної музики. Після 1944 р. стали очевидними такі тенденції як прагнення до лінійної простоти, наявність екстремальних труднощів, а також автори все частіше починають експериментувати у сфері жанрово-стильового синтезу. Одні композитори продовжували наслідувати неокласичну традицію, деякі взяли сміливість і сучасність викладу матеріалу від Бартока, а інші взагалі йдуть абсолютно новими експериментальними шляхами. В новітній українській музиці також можна прослідкувати такі тенденції. Для цього розглянемо сонати для скрипки соло трьох сучасних українських композиторів: О. Войтенка, В. Вишинського, Р. Сокачик.

Цикл О. Войтенка² «Музика Еріха Занна» носить назву однойменного оповідання американського

письменника початку ХХ ст. Г. Лавкрафта, котрий писав у жанрах жахів та містики, поєднуючи їх в оригінальному стилі. Творчість Лавкрафта настільки унікальна, що його твори виділяють навіть в окремий «піджанр» – т. зв. «лавкрафтівські жахи». Герой оповідання Еріх Занн – німий старий музикант, котрий вдень працює з оркестром, а ночами грає на віолі музику дивного звучання. Композитор трактує персонажа оповідання як виконавця на струнних інструментах загалом, і це покладено в ідею створення циклу. Структурно цей цикл складається з прологу (квартет), сонати для контрабасу соло, сонати для віолончелі соло, інтерлюдії (для віолончелі та контрабасу), сонати для альту соло, інтерлюдії (для альту, віолончелі та контрабасу), сонати для скрипки соло, епілогу (квартет). Така модель циклу вже зустрічалася в творчості П. Хіндемита (ор. 31). Проте у О. Войтенка цикл включає сольні та ансамблеві інтермедії, а також обрамлений квартетними Прелюдією і Постлюдією.

Зупинимось саме на скрипковій сонаті. Як зазначає дослідниця Є. Сіренко, «композитор прагне, щоб його музика «вводила слухача в певний стан», «слухач повинен переживати якість занурення». Це свідчить про «медитативну», «психоделічну» спрямованість мистецтва О. Войтенка» (Сіренко, 2018: 5).

Соната одночастинна, але класична сонатна форма відсутня, хоча у викладі прослідковується експозиційність, розробковість та чітка дзеркальна реприза. Перший розділ – це Вступ, що складається з трьох реплік. Композитор вводить тематичний мотив, який з кожною наступною фразою розвивається, і намагається вийти за межі квінтового інтервалу в динаміці фортісимо. Три фрази починаються з чистої квінти на піанісимо, що символізує пустоту, «виникнення з нічого», і закінчується нею ж. Все виникає з нічого і зникає в нікуди. Другий розділ розпочинається з викладу головної теми, що характеризує Еріха Занна. Музика відсилає слухача до спогадів про опис цієї містичної мелодії, котру музикант грав щонаочі. Перші 4 ноти (h-c-fis-g) теми – інтонаційне зерно, що буде покладене в основу всіх парних розділів розробки. Третій розділ – динамічні мотиви в динаміці фортісимо (ff), що нагадують за стилем бартоківську соло-сонату – плавно підводить нас до теми протяжних акордів четвертого розділу, в основі якої прослідковується ледве помітна тінь теми Чакони з партити Й. С. Баха.

Розробковій побудові притаманні рондальність та елементи варіаційності. Всі її непарні розділи (5, 7, 9) є вільними побудовами з елементами варіаційності, а парні (6, 8) – варіаціями в

² Олексій Войтенко (нар. 1981) – український композитор, музикознавець, викладач, музично-просвітницький діяч. Закінчив Національну музичну академію України імені П. І. Чайковського у 2007 р. (клас проф. Ю. Я. Іщенко); у 2012 р. захистив кандидатську дисертацію (наук. кер. проф. Б. О. Сюта); з 2011 р. – член Спілки композиторів України; з 2012 р. – викладач кафедри теорії музики; лауреат премії ім. Л. М. Ревуцького (2014). Одними з найбільш важливих творів є: «Tempus fugit...» (rev. 2013) для фортепіано і симфонічного оркестру, «Παράβασις» (rev. 2016) для скрипки, віолончелі, фортепіано, струнного оркестру і перкусії, «The Music of Erich Zann. Book for 4 strings» (2004–2018), «Unfinished Quartet» для двох скрипок, альту і віолончелі (2004, revised and extended 2018), «Elegia» (rev. 2009) для фортепіано, «The Possibility of an Island» для фортепіано і струнного оркестру, «Classical Symphony» для малого симфонічного оркестру (2018, revised 2020) [список наданий композитором на прохання автора даної статті].

основі з інтонаційним зерном теми першого розділу (характеристика Занна). «Розробка» в цілому демонструє слухові алюзії на бартоківську *Tempo di scaccona*, а деякі епізоди містять фактурну спорідненість з каприсами Паганіні. До речі, в оповіданні Лавкрафта персонаж грав музику саме з угорськими мотивами, котра відлякувала і втримувала загадкову «силу» за вікном. Цей містичний аспект в сонаті представлений через фактурні рудименти Каприсів Н. Паганіні: в 5-му розділі – 1-й каприс, в 7-му – перша варіація 24 капрису, в 9-му – 21-го, в 11-му – 6-й каприс.

Якщо слухач ознайомлений попередньо з текстом письменника, то він пригадає той містично-страшний вечір, де описується шалене звучання інструменту Занна і невідома таємнича «сила» за вікном. Зіткнення цих начал відбувається у 8-му розділі розробки, а боротьба двох начал є основою 9-го розділу, який є кульмінацією всієї сонати. Під час розвитку розробка набирає такої напруги, підбирається чотиризвуковими акордами до найвищої можливої на скрипці теситури, в динаміці фортісимо (*fff*)... і раптово композитор обриває її глухим акордом *pizz.*, що відтворює ефект передсмертного крику німого музиканта Занна.

У 10-му розділі, де починає розгортатися дзеркальна реприза, музика передає стан моменту оповідання, коли студент намагається зрозуміти що відбулося в кімнаті. Серед розсипаних листків, на котрих писав глухий музикант, він навпаки знаходить Занна, який вже холодним дограє на віолі свою мелодію... Ця мелодія в 11-му розділі розчиняється на тремоло. Тут прослідковується фактурна схожість з 6-м каприсом Паганіні, що створює атмосферу містики. У 12-му розділі – епілозі – мотив зі фраз Вступу нарешті виривається далеко за межі квінти, котра створювала «рамки» і «не відпускала» його. На фоні остинатної струни соль мелодична лінія на піанісимо підіймається на свою найвищу можливу вершину, де розчиняється у небутті.

Композитору справді вдалося створити «музичне оповідання», що концентрує увагу слухача на звучанні з перших реплік вступу, захоплює сміливістю використання прийомів скрипкової техніки в розробці та змушує зануритися у медитативно-містичний стан наприкінці твору.

О. Войтенко вдало маневрує різними прийомами фактури, підбирає засоби виразності, котрі дуже точно передають зміст оповідання Лавкрафта і створюють ефект «занурення в події тексту через музику». В середині циклу безліч тематичних перетинів, і окремі теми виходять за її межі. Наприклад, прослідковується тематичний

зв'язок скрипкової сонати з квартетним епілогом. А деякі теми зі скрипкової сонати покладені в основу музики до комп'ютерної гри, а також часто використовуються як музика до кінофільмів. Цикл «Музика Еріха Занна» є одним з найважливіших у творчості О. Войтенка, як зазначає сам композитор³.

Яскравим прикладом неокласичної традиції в українській музиці став твір «Танці грудневої ночі» Віталія Вишинського⁴. Загалом опуси для струнних інструментів, зокрема скрипки, в творчості цього українського композитора займають досить вагоме місце. Зокрема, в доробку автора є два твори для скрипки і фортепіано – «Forest» (2011), «GAGE» (2014), а також «Похорон мух» для скрипки та контрабасу соло в супроводі струнного оркестру (2013). Солююча скрипка представлена в таких творах як «Curved music in pizzicato motion», «Два ескізи», сюїта «Танці грудневої ночі» (2013). Жанр останнього диктує зупинитися на ньому детальніше. Твір написаний на замовлення відомого українського скрипаля Ореста Смовжа, котрий і заграє його прем'єру в грудні 2015 р.

Якщо звернутися до витоків, то сюїтою прийнято називати цикл з різних танців, що символізували різноманітні стани душі. Традиційними для сюїти були алеманда, куранта, сарабанда, жига. Ключовим тезисом у сюїті для скрипки соло В. Вишинського виступає гра на «несумісності», тобто фокус на поєднанні непоєднуваного. За епіграф композитор вибирає уривок з 5-ї дії комедії «Сон в літню ніч» В. Шекспіра. Дія відбувається в палаці в Афінах, після шлюбу Тезея та Іпполіти. Тезей питає Філострата (розпорядника на весіллі), чим же їх ще потішать в день весілля. Філострат віддає князеві список приготованих розваг, і Тезей обирає «Коротку п'єсу про Пірама й Тізбу», яка і трагічна, і весела, і коротка, і тривала водночас.

³ <https://culturalproject.org/journal/tpost/z2evvj3rm1-oleksi-voitenko-muzika-yak-dentichnst>

⁴ Віталій Вишинський (нар. 1983) – сучасний композитор, піаніст, лектор, музикознавець, викладач. Вищу освіту отримав в Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського як піаніст (клас проф. М. С. Степаненка) та композитор (клас проф. Ю. Я. Іщенко). Стипендіат Міжнародного Вагнерівського товариства на відвідування вагнерівського фестивалю в м. Байройт (2005 р.). У 2012 р. захистив дисертацію (наук. кер. проф. Л. С. Неболюбова) Член Національної спілки композиторів України (2011). Лауреат державної премії імені Л.М. Ревуцького (2015). Найважливіші твори композитора: Кітч-музика для фортепіано (2000); Елегія для струнного оркестру і ф-но (2008); Танці грудневої ночі для скрипки соло (2013); Книга нонсенсу для голосу і різних складів (2012–2014); Додескаден для струнного оркестру, темп-блуків, бубона та там-таму (2012); Форест для скрипки і фортепіано (2011); Три пісні на вірші Мацуо Басьо для голосу, флейти, фортепіано, кларнету та дзвіночків (2008) [список наданий на прохання автора статті].

А як «знайти у цьому безглузді глузд» і донести його до слухача в тому варіанті, в якому хоче почути даний твір композитор – це вже завдання для виконавця. Надалі цей епіграф послужить своєрідною зав'язкою для багатьох майбутніх композиторських рішень. В уяві виникають своєрідні паралелі: В. Шекспір використовує у своїй комедії п'єсу з непоєднаними характеристиками («вона трагічна і весела, коротка і тривала»), і за повним жанровим визначенням В. Вишинського сюїта теж містить парадокс: «тривало-стисла п'єса для скрипки соло, сумна комедія сучасно-старовинна». У Шекспіра комедія носить назву «Сон в літню ніч», оскільки все, що відбувалося з героями відчувалося ними немов уві сні. У Вишинського «Танці грудневої ночі», бо в українській традиції саме в грудні молодь в старовину проводила вечорниці. Молоді неодружені хлопці і дівчата збиралися гуртом довгими зимовими вечорами, де могли спочатку виконувати певну роботу (прясти, шити, вишивати, лагодити щось), а у свята на вечорницях співали, залицялися, танцювали. Святкові вечорниці були прототипом сучасних дискотек. І хоч танці в сюїті для скрипки соло зовсім не диско, але чим не ще один цікавий парадокс?

Свою сюїту автор трактує як своєрідне «наукове дослідження» для інтерпретатора, оскільки в тексті є дуже багато приміток символічного підтексту, котрі скрипалю слід прочитати і розгадати. Коли ж виконавець віднаходить всі ключі для істинної інтерпретації, музика набуває вагомого змісту.

Цикл складається з чотирьох частин. Перед кожною частиною знаходимо т. зв. «результати» власного «дослідження» композитора про той чи інший танець. Адже, як зізнається сам В. Вишинський⁵, після задуму твору одразу почав детальний пошук інформації про особливості, характер, історичне походження кожного танцю. Ці текстові епіграфи (виконані, до слова, спеціальним бароковим шрифтом) підводять виконавця до характеру виконання, адже кожна з них дає ніби окрему підказку щодо того чи іншого епізоду, розповідає маленьку «історію».

Перша частина – *Gigue*. За традицією цей танець мав би закінчувати цикл, але В. Вишинський призначає йому роль відкривати свою сюїту. Історія розповідає нам, що в середньовіччі жигого називали струнний смичковий інструмент подібний до фіделя, а також, що раніше цей англійський танець танцювали на кораблях. Композитор наводить для розуміння характеру кілька цитат, серед

яких, наприклад, В. Шекспіра: «Жига, як сватання, – гаряче, бурхливе та примхливе»⁶. Темп *Vivo*, розмір $12/8$, який переходить спочатку в $6/8$, а потім у $3/4$, що створює ефект швидкого танцю в русі по колу. Написана в тричастинній формі, реприза (з такту 72) має підказку грати «Дико». Жига пронизана акцентами, *fr*, частою зміною динаміки, часом зовсім на декілька нот.

Друга частина – *Tempo di Menuetto* – йде *attacca*. Для менуету, зауважує композитор⁷, є дуже важливим вибір правильного (не занадто квапливого) темпу. На початку знову наведені цитати від В. Вишинського про менует: «найславніший із французьких придворних танців», – каже Н. Арнонкур; «Елегантна та шляхетна простота», – читаємо Ж.-Ж. Руссо. Вся частина виконується прийомом *pizz.* Автор позначає фрази пунктирними лігами, щоб прояснити виконавцю хід музичного мислення. Мелодична лінія має супровід у вигляді підголосків, подекуди акордів арпеджіато.

Третя частина – *Аллеранта* в розмірі $7/4$. Композитор вигадує нову назву, де половину бере від *Алеманди* на $4/4$ + $3/4$ половину від *Куранти*⁸. «Аллеманда в сюїті є як твердження з якого виростають наступні твердження», – Й. Вальтер. «Почуття або порух душі, які має передавати куранта – це солодка надія» (Й. Маттезон). За традиційною структурою сюїти *алеманда* мала б бути на першому місці, оскільки дає інтонаційний зачин циклу. Саме з цієї частини В. Вишинський починав роботу, і вона справді мала бути першою в циклі⁹. Але потім план композиційно перебудувався, і ми бачимо її третьою, об'єднаною з *курантою*. Як зазначає М. Рябоконева, «послідовність частин вказує на іронічне ставлення автора до традиції, найважливіші елементи якої є лише матеріалом для гри, перетасовування і змішування, як це відбувається в *Алеранті* – гібриді класичних *Алеманди* і *Куранти*» (Рябоконева, 2016: 159).

Четверта частина – «*Sarabanda*: жалоба чи зваба?». Якщо почати пошук інформації про *сарабанду*, то її характеризують дуже по-різному: від похоронного маршу до еротичного танцю. Очевидно композитор вирішив використати це собі на руку, і написав її в жанрі *quasi-варіацій*, де тема характеризується цитатою Вальтера «*Сарабанда* має серйозну мелодію». Перша варіація – це епізод, котрий містить наступну із цитат «з першої поло-

⁶ Тут і надалі наведені цитати з нот автора.

⁷ Інтерв'ю з композитором В. Вишинським.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

⁵ Інтерв'ю з композитором В. Вишинським.

вини XVII ст. її дико та невтомно танцювали при французькому та іспанському дворі» (Н. Арнонкур). Другу варіацію охарактеризовано цитатою з музичної енциклопедії: «танець виконували під акомпанемент кастаньєт і барабанів». Варіація 3 – «З плином часу вона ставала все більш поважною та урочистою» (Н. Арнонкур). Проте в Іспанії з часів Філіпа II вона була заборонена – виконавці сарабанди ризикували отримати покарання у вигляді кількарічного ув'язнення. (Н. Арнонкур). Остання варіація на $\frac{7}{16}$ – «Але попервах Сарабанда у Європі була відома як танцювальна пісня, сповнена розбещеної еротики» (Н. Арнонкур). Четверта частина найдовша за протяжністю, за тривалістю дорівнює трьом попереднім частинам разом. Тут згадується паралель з Партітою d-moll Баха, де Чаконя є смисловим центром і переважає всі танці у творі. Традиційна Сарабанда – це трагічний епізод. Та в найсерйозніший п'єсі циклу, в найбільш «видному» місці автор розміщує 75 номер вірша з *Carmina Burana* мовою оригіналу¹⁰. Вірш налаштовує на атмосферу розбещеної еротики.

Останній епізод $\frac{6}{16}$ – музичною аркою виступає жига – все приходить до початку, все «закривається». «Це було логічним в тій нелогічності, що я пропонував», – коментує Віталій Вишинський¹¹. За епілог твору взята картина *Titania and Bottom with the Ass's Head* – 1796 – Jean Pierre Simon.

Під час розбору п'єси виконавець повинен самостійно вчитувати і впроваджувати підказки композитора в характер нотного тексту. Виконання цього циклу дійсно нагадує шлях наукового дослідження, коли процесу інтерпретації передують шлях пошуку, аналізу та співставлення. Твір дуже цікавий за задумом як для виконавця, так і для слухача.

Соната для скрипки соло (2021) Р. Сокачик¹² – це не перший твір композиторки для

¹⁰ Манускрипт-збірник середньовічних віршів і пісень XI–XIII ст. мандрівних поетів ваганів, де латиною цей вірш звучить: «Ibi, que fit facilis, est videndi copia, ibi fulget mobilis membrorum lascivia. Dum puella se movendo gestibus lascivunt, asto videns, et videndo me michi subripiunt».

¹¹ Інтерв'ю з композитором В. Вишинським.

¹² Рената Сокачик (нар. 1990) – українська композиторка, музикознавець. Освіту здобула в НМАУ імені П. І. Чайковського в класі професора, лауреата Шевченківської премії, заслуженого діяча мистецтв України Г. Гаврилець. У 2019 р. захистила дисертацію (наук. кер. проф. Л. Неболубова). Протягом 2015–2016 рр. була серед організаторів фестивалю сучасної академічної музики «Kyiv Contemporary Music Days». До найбільш важливих творів відносяться *Sonata for piano and violin* (2012), «Musica per archi» для струнного оркестру (2012), *Incontri* для симфонічного оркестру (2014), *Cozy evening* (драматична сцена для сопрано, баритону та фортепіано; на власне лібрето) (2017), «Radnóti-Fragments» for female voices and instrumental ensemble (2018), «Samotność» для скрипки соло (2018), «Dreamer» цикл для мішаного хору (на тексти українських поетів І. Франка, Ю. Андруховича, О. Забужко, Ю. Іздрика) (2020), *Corali sbagliati* для струнного оркестру (2021).

скрипки. В 2012 р. авторка вже зверталася до жанру сонати, проте тоді була написана соната для фортепіано і скрипки, а у 2018 р. – п'єса для скрипки соло *Samotność*¹³.

Соната для скрипки соло має цікаву структуру. Хоча вона формально складається з трьох частин: I. *Recitativo*, II. *Intermezzo interrotto*, III. *Allegro*, проте в основі задуму композиторки – структурно перервати другу частину *Інтермецо*. Перша та друга частини сонати представляють два контрастні образи. Вони виконують експозиційну функцію циклу. А третя частина – це розробка, в якій матеріали *Речитативу* та *Інтермецо* зазнають трансформації та ведуть своєрідну боротьбу між собою.

Матеріал *Речитативу* побудований на розмовних інтонаціях. Крім заданої на початку частини виконавської інструкції *parlando rubato* (вільно промовляючи), яка запозичена з інструментальних опусів угорського композитора Б. Бартока, декламаційного характеру надають пунктирний ритм, часті та тривалі зупинки в кінці фраз у вигляді пауз чи довгих тривалостей (часом з ферматою). Незважаючи на короткий обсяг першої частини (~3'), в ній передано широкий діапазон розмовних інтонацій: монотонна декламація, скоромовка, крик. Контрастом до подібних емоційних реплік звучать фрази, які нагадують шепотіння. Їх композитор намагається відтінити не лише динамічно, а й тембрально (т. 13 – *sotto voce*; тт. 27, 30 – *flautando*), застосовуючи також шумові ефекти (т. 9 – *on the bridge*).

Назва другої частини *Intermezzo interrotto* також апелює до творчості Б. Бартока («Перерване інтермецо» з Концерту для оркестру). На відміну від метрично нестабільної першої частини, музика *Інтермецо* практично повністю витримана у розмірі $\frac{9}{8}$. Скерцозності та певної химерності надає несиметричне групування восьми тривалостей: замість 3+3+3 такти поділені на 4+5 (рідше 5+4). Частина відкривається нав'язливою темою з дев'яти нот, яка різними динамічними відтінками повторюється чотири рази (її можна буде впізнати у фіналі сонати як частину серії). Грайливості надають динамічні та штрихові контрасти протягом частини. Однак рівномірність темпу дотримується у всіх випадках, навіть під час тривалих глісандо (тт. 43–46), які контролюються акцентами. Закінчується частина висхідним рухом (прийомом *col legno*).

У Фіналі (*Allegro*) протиставляються контрастні образи попередніх частин. Починається з короткого емоційного вступу (*Rubato*), що звучить

¹³ У 2018 р. твір для скрипки соло «*Samotność*» був відібраний до проекту польсько-українського діалогу «*Miedzy wiekami*».

як продовження монологу першої частини. З восьмого такту (*Allegro ma non troppo*) розпочинається «боротьба» між двома образними світами: більш емоційною, «живою» речитативною темою (з 1 ч.) та більш чіткою і раціональною (з 2 ч.)

Головна тема Фіналу побудована на матеріалі Інтермецо, де частково застосована додекафонна техніка (тема з 9 нот з Інтермецо доповнена). Три обернення серії (*Primus*) – *Retroversus*, *Inversus*, *Retroversus-inversus* – звучать на різних висотах. Створюється досить своєрідна поліфонічна фактура, адже додекафонні ряди звучать то в канонічному викладі, то у вигляді стретти.

Перші «проникнення» побічної теми (речитативної) у додекафонну фактуру легко сприймаються на слух: вона відділена паузою, звучить на *piano*, темп стає знову рубатним, а найголовніше – звучить практично тональний матеріал (тт. 23–28). З 29-го такту ініціативу знову переходить додекафонна сфера: *Primus* звучить від «сі». Речитативна тема з кожною наступною появою стає більш впевненою, і, в результаті, саме вона стає переможною. Загалом, за формою третя частина сонати нагадує подвійні варіації з елементами рондо: АВ–А1В1–А2В2–А3В3–А4В4–А5, де А – речитативна сфера, В – додекафонна сфера.

Апелювання до бартоківських здобутків та додекафонії, цікавий структурний задум, тембральне відчуття інструменту і розширення традиційних меж його виразових можливостей роблять цю Сонату унікальною в площині сольної української музики.

Висновки. Як бачимо, жанр сонати для скрипки соло залишається актуальним в творчості сучасних

українських композиторів. При написанні вони орієнтуються на особливості сонати в різні історичні періоди, проте залишають в своїх опусах значне місце і для експерименту. Зокрема В. Вишинський у своїй сюїті для скрипки соло «Танці грудневої ночі» з одного боку наслідує неокласичну традицію з її чотирьохчастинністю (використовує традиційні для сюїти танці: жигу, менует, сарабанду), а з іншого дозволяє собі перестановку частин, міксує алеманду з курантою і винаходить новий «танець» – т. зв. «Алеранту». Соната для скрипки соло Р. Сокачик хоч і апелює до творчості Б. Бартока, проте у фіналі композиторка майстерно поєднує речитативний та додекафонний тип викладу матеріалу, що створює своєрідну поліфонічну фактуру і тим надає унікальності цьому опусу. Соната О. Войтенка хоч й одночастинна, проте кожна тема, епізод, розділ у ній вражають слухача яскравою образністю та віртуозністю. Цікавим є авторський задум з програмою сонати, що створює особливість сприйняття музичного тексту, з елементами медитативності. Загалом в розглянутих сонатах ХХІ ст. прослідковується тенденція до ускладнення скрипкової фактури, технічних прийомів гри на інструменті, концентрована насиченість нотного тексту засобами музичної виразності, використання спецефектів.

Отже, можна констатувати, що скрипкова соло-соната і сьогодні продовжує свій розвиток, творче натхнення і неординарна фантазія сучасних українських композиторів створюють нові опуси в цьому жанрі, чим збагачують не тільки українську новітню музику, а й світову музичну спадщину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гретчин О. Формування жанру скрипкової соло-сонати у творчості Арканджелло Кореллі. *Наукові записки*. Вип. 1. Тернопіль, 2010. С. 3–7.
2. Гретчин О. Барокові проєкції жанру сонати для скрипки соло в творчості Йоганна Себастьяна Баха і Георга Філіппа Телемана. *Wartości w muzyce* 4, 2012. Р. 153–162.
3. Друскін М. С. Йоганн Себастьян Бах. Москва: Музгиз, 1982. 381 с.
4. Крейнина Ю. В. Макс Регер. Жизнь и творчество. Москва: Музыка, 1991. 212 с.
5. Нестеров С. И. Пути развития сонаты для скрипки соло в контексте стилевых жанровых и исполнительских исканий музыки XX века : дис. ...канд. искусств. : 17.00.02. Ростов на Дону, 2009. 210 с.
6. Нестьев И. В. Бела Барток. Москва: Музыка, 1969. 800 с.
7. Петраш А. Сольная скрипичная соната и сюита до Баха и в творчестве его современников. *Вопросы теории и эстетики музыки*. Вип. 5. Ленинград: Музыка, 1984. С. 165–176.
8. Пірієв О. Сильова еволюція камерно-інструментальної творчості Макса Регера: дис. ... канд. мист. : 17.00.03. Київ, 2021. 212 с.
9. Рабей В. Георг Филипп Телеман. Москва: Музыка, 1974. 64 с.
10. Рябоконева М. Музичний неокласицизм як феномен сучасної західноєвропейської культури: дис. ...канд. мист. : 26.00.01. Київ, 2016. 197 с.
11. Сіренко Є. «Музыка Еріха Занна» Олексія Войтенка: «вікно» у творчий всесвіт композитора. *Музична наука на початку третього тисячоліття*. Одеська національна музична академія імені А.В. Нежданової, 2018. Вип. 6. URL: http://onmavisnyk.com.ua/uploads/editor/stud_issue/stud_6/e7947f699e8dedb14304d60763ecef03.pdf (дата звернення: 19.06.2022)
12. Скворцова Н. Плач ХХІ: сучасні тенденції інтонаційно-драматургічного осмислення жанру. *Київське музикознавство*, Вип. 56. Київ, 2017. С. 202–211.

13. Струве Б. А. Процесс формирования виол и скрипок Москва: Музгиз, 1959. 297 с.
14. Bartok Bela. Weg und Werk. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1972. 382 p.
15. Kuhner H. Neues Max Reger Brevier. Basel, 1948. 89 p.
16. Олексій Войтенко: музика як ідентичність URL: <https://culturalproject.org/journal/tpost/z2evvj3rm1-oleksi-voitenko-muzika-yak-dentichnst>

REFERENCES

1. Hretchyn O. Formuvannia zhanru skrypkovoi solo-sonaty u tvorchosti Arkandzhello Korelli. [Formation of the genre of violin solo sonata in the works of Arcangelo Corelli]. *Naukovi zapysky*. № 1. Ternopil, 2010. P. 3–7 [in Ukrainian].
2. Hretchyn O. Barokovi proektsii zhanru sonaty dlia skrypky solo v tvorchosti Johanna Sebastiana Bacha i Heorga Philippa Telemanna [Baroque projections of the sonata genre for violin solo in the works of Johann Sebastian Bach and Georg Philipp Telemann]. *Wartości w muzyce*, №4, 2012. P. 153–162 [in Ukrainian].
3. Druskin M. S. Iogann Sebastyan Bach [Johann Sebastian Bach]. Moscow, 1982. 381 p. [in Russian].
4. Kreinina Yu. V. Max Reger. Zhizn i tvorcestvo [Max Reger. Life and Creativity]. Moscow: Muzyka, 1991. 212 p. [in Russian].
5. Nesterov S. I. Puti razvitiia sonaty dlia skripki solo v kontekste stilevykh, zhanrovyykh i ispolnitelskikh iskanii muzyki XX veka [Ways of development of sonata for solo violin in the context of stylistic, genre and performing searches of XX century music]. Dissertation work for gaining the degree of the Candidate of Art Criticism by specialty 17.00.02. Rostov-na-Donu, 2009. 210 p. [in Russian].
6. Nestev I. V. Bela Bartok. Moscow: Muzyka, 1969. 800 p. [in Russian].
7. Petrash A. Solnaia skripichnaia sonata i syuita do Bakha i v tvorchestve ego sovremennikov [Sonata and partita for violin solo before Bach and in the works of his contemporaries]. *Voprosy teorii i estetiki muzyki*, №5. Leningrad: Muzyka, 1984. P. 165–176 [in Russian].
8. Piriiev O. Stylova evoliutsiia kamerno-instrumentalnoi tvorchosti Maksa Regera [Stylistic evolution of Max Reger's chamber and instrumental work]. Dissertation work for gaining the degree of the Candidate of Art Criticism by specialty 17.00.03. Kyiv, 2021. 212 p. [in Ukrainian].
9. Rabei V. Georg Philipp Telemann. Moscow, 1974. 64 p. [in Russian].
10. Riabokonieva M. Muzychnyi neoklasytsyzm yak fenomen suchasnoi zakhidnoievropeiskoi kultury [Musical neoclassicism as a phenomenon of modern Western European culture]. Dissertation work for gaining the degree of the Candidate of Art Criticism by specialty 26.00.01. Kyiv, 2016. 197 p. [in Ukrainian].
11. Sirenko Ye. «The Music of Erich Zann» Oleksiia Voitenka: «vikno» u tvorchyi vsesvit kompozytora. [«The Music of Erich Zann» by Oleksiy Voitenko: "window" into the creative universe of the composer]. *Musical science at the beginning of the third millennium*, № 6. Nezhdanova National Music Academy, 2018. http://musikology.com.ua/upload-files/vip_6/Sirenko.pdf (дата звернення: 19.06.2022) [in Ukrainian].
12. Skvortsova N. Plach XXI: suchasni tendentsii intonatsiino-dramaturhichnoho osmyslennia zhanru. [Lament XXI: modern tendencies of intonation-dramaturgical comprehension of the genre]. *Kyiv Musicology*, 56. Kyiv, 2017. S. 202–211 [in Ukrainian].
13. Struve B. A. Protsess formirovaniya viol i skripok [The process of forming violas and violins]. Moscow: Muzgiz, 1959. 297 p. [in Russian].
14. Bartok Bela. Weg und Werk. [Way and Work] München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1972. 382 p. P. 304 [in German].
15. Neues Max Reger Brevier [New Max Reger Breviary] / Hrsg. von H. Kiihner. Basel, 1948. [in German].
16. Oleksii Voitenko: muzyka yak identychnist. [Oleksiy Voitenko: music as identity.] Kulturnyi proekt. URL: <https://culturalproject.org/journal/tpost/z2evvj3rm1-oleksi-voitenko-muzika-yak-dentichnst> [in Ukrainian].

УДК 391.7(477):930
DOI

Ольга КОНОВАЛОВА,
orcid.org/0000-0002-1782-4757

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) olgakonovalova@i.ua

КОРАЛИ І БУРШТИН У КОМПЛЕКСІ ПРИКРАС УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СТРОЮ: ІСТОРИКО-СИМВОЛІЧНІ ВИМІРИ

У статті зосереджено увагу на малодосліджених аспектах, пов'язаних із побутуванням прикрас із коралу й бурштину в українському жіночому строї. Окреслено етимологію і різновиди назви коралового намиста у різних етнографічних регіонах України. З'ясовано, що корали й бурштин не завжди домінували в комплексі національних прикрас. Згідно археологічних розвідок, за доби раннього середньовіччя (Черняхівська культура) і Київської Русі поширені були такі мінерали, як сердолик і кришталь. Структурні рівні дослідження – природно-кліматичний, історико-політичний та антропологічний – дозволили визначити шляхи поширення коралу і бурштину, а також виявити значну популярність червоного мінералу завдяки фольклорним джерелам. З'ясовано, що корали набули поширення на теренах України протягом XVII–XVIII ст., оскільки Поділля й частина Галичини знаходилась у складі Османської імперії (1672-1699). Коралові бусини привозили до імперії з Венеції через морські порти, зокрема, Одесу. Підкреслено, що намиста з коралу були не тільки демонстрацією статку родини, а й маркували вікові характеристики, сімейний статус (дівчина/заміжня/удова). Акцентовано увагу на зв'язку ювелірних прикрас із кроєм сорочки та естетикою тілесності загалом: якщо штучні прикраси з кольорового скла носили під шиєю, то натуральними коралами прикрашали груди. Оберегове значення мінералу підтверджується й частим згадуванням коралового намиста у фольклорних текстах. На відміну від імпортованих коралів, бурштин видобувався на Поліссі, в Карпатах, в середній течії Дніпра. І якщо корали були поширені у народних строях на території всієї України, то бурштинове намисто – здебільшого на Поліссі, Середньому Подніпров'ї, у Прикарпатті, де знаходилися поклади викопної скам'янілої смоли. Коштовність виробів залежала від насиченості кольору й труднощі видобутку. У якості шийної прикраси додавали одну низку бурштину, але найкращої якості (в залежності від статку сім'ї). Відтак, можемо констатувати домінування двох натуральних мінералів – коралу і бурштину – в комплексі прикрас українського жіночого строю. Поширення коралу має як історико-політичне підґрунтя, так і естетичне, оскільки червоний колір у народній свідомості завжди мав складний символічний контекст. Природні мінерали червоного й жовтого кольорів з різноманітними відтінками стали невичерпною складовою естетичних варіацій українського народного строю.

Ключові слова: корали, бурштин, ювелірні прикраси, український жіночий народний костюм.

Olha KONOVALOVA,
orcid.org/0000-0002-1782-4757
Ph.D.,

Assistant Professor of Fine Arts
Institute of Arts Borys Hrinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) o.konovalova@kubg.edu.ua

CORALS AND AMBER IN THE PIECES OF JEWELRY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S ORDER: HISTORICAL AND SYMBOLIC VIEWS

The article focuses on the understudied aspects related to general existence of the pieces of coral and amber jewelry in the Ukrainian women's order. The etymology and variable names of coral necklace in different ethnographic regions of Ukraine are described. It is found out that corals and amber have not always dominated in a set of national pieces of jewelry. According to archeological explorations, such minerals as carnelian and crystal were popular in the period of the Early Middle Ages (Cherniakhivska culture) and Kyivan Rus. The research levels, that is natural-climatic, historical-political and anthropological, made it possible to determine the ways of spreading of coral and amber, as well as find out considerable popularity of the red mineral due to folklore sources. It is established that corals became popular in the territory of Ukraine during the 17th-18th centuries, since Podillia and Halychyna regions were the parts of Ottoman Empire (1672-1699). Coral beads were taken to the Empire from Venice through sea ports, Odesa, in particular. It is emphasized that coral necklaces did not only demonstrate the wellness of the family, but also marked the age features, family status (girl/married/widow). It is also pointed out that the jewelry style had to be fit with the shift fashion and body aesthetic.

in general: while artificial pieces made of colour glass were worn on the neck, natural corals decorated the breast. The mineral was treated as talisman that is confirmed by folklore texts often referring to coral necklace. As opposed to imported corals, amber was extracted from the midstream of Dnipro. While corals were popular in the people's orders in the whole territory of Ukraine, amber necklace was preliminary common in Polissia, Midstrem Dnipro and Carpathian regions where fossil resin deposits were discovered. The value of the products depended on the colour intensity and production difficulty. A band of amber added to the quality of the necklace, but of the top quality, that depended on the wellness of the family. Therefore, the domination of two natural minerals – coral and amber – in the pieces of jewelry of the Ukrainian people's order can be stated. Wide use of coral was due to both historical-political and aesthetic reasons, since the red colour has always had a complex symbolism in the national perception. The natural red and yellow minerals with a variety of colour tones became a sustainable part of aesthetic variations of the Ukrainian people's order.

Key words: corals, amber, jewelry, Ukrainian women traditional dress.

Постановка проблеми. Народний костюм – унікальне явище національного рукоремесла, символ естетичних уподобань і художньої досконалості. Природно-географічне зонування й формування етнографічних регіонів обумовили різноманіття форм, комплектації, матеріалів і кольорового вирішення строю. Основними складниками убрання були натільний, поясний, нагрудний і верхній одяг. Втім, особливу роль у жіночому строї відігравали аксесуари: головні убори, пояси, зйомні прикраси – намиста, підвіски, діадеми, браслети, сережки. Саме ювелірні вироби з давніх-давен і до сьогодні відіграють важливу роль у завершенні художньо-естетичної концепції костюму.

Беззаперечною домінантою й окрасою костюму були корали. У кожному дослідженні, присвяченому історії українського костюму, констатується цей загальновідомий факт. Утім, поза увагою залишаються важливі питання, пов'язані з історією побутування мінералу на теренах України. Чи завжди корали були головним елементом зйомних прикрас? У яку добу вони набули популярності? Які процеси (історико-політичні, соціальні, культурні) спричинили зацікалення мінералом? Чому мотив коралового намиста набув поширення у народному фольклорі? І, зрештою, чи можемо говорити про коралові прикраси як важливу складову знакової системи, що розкриває місце українського жіноцтва в соціальній системі суспільства.

Аналіз досліджень. Для українських науковців дослідження народних прикрас є невичерпним джерелом, що доводить існування доволі розгалуженої системи художніх особливостей національного костюму. Здебільшого у наукових розвідках констатується важливе місце саме коралового намиста у структурі національного жіночого строю, у той час як бурштин згадується лише інколи. Зокрема, Оксана Косміна, розглядаючи традиційне вбрання українців, лаконічно відзначає побутування коралів у кожному історико-етнографічному районі (Косміна, 2008 а, б). Бурштинове намисто автор виокремлює як шийну прикрасу жінок Полісся (Косміна, 2008 б: 46).

Ганна Врочинська присвятила українським прикрасам окрему монографію. Аналізуючи колір і фактуру матеріалів, пластичність форми, автор визначає їх важливе місце в декоративно-образній структурі народного жіночого строю (Врочинська, 2015). Галиною Стельмашук і Ганною Врочинською презентовано фундаментальне дослідження, що охоплює всі різновиди прикрас (на головних уборах, на одязі). Висвітлюється зв'язок між розвитком технологій і художньо-естетичним змістом у контексті історії українських земель від Трипілля й до сьогодні (Стельмашук, 2020).

Утім, науковому простору бракує змістовного й компактного матеріалу щодо історії виникнення, побутування в костюмі коралу й бурштин – улюблених мінералів українського жіноцтва, оспіваних у народному фольклорі. Щоб дати відповіді, необхідно ретельно погортати значну кількість наукових джерел, вилучити факти й проаналізувати матеріали. Варто відзначити актуальність дослідження для сучасних практиків-ювелірів, оскільки у створенні прикрас, в роботі з матеріалом важливе занурення в історичний контекст, розуміння географії поширення мінералів через наявність місцевих покладів чи імпорту.

Відтак, **метою статті** є багаторівневий аналіз побутування в історичному і символічному контекстах коралу й бурштин. Рівні аналізу є завданнями даного дослідження: перший рівень – природно-географічний, оскільки наявність матеріалів для ювелірного пов'язана з його видобутком у певному регіоні України (бурштин) чи за його межами (корали). Другий – історико-політичний, коли на поширення матеріалів впливає взаємозв'язок із іншими державами. У контексті даного рівня варто відслідкувати ті історичні події, які спричинили появу й розвиток торговельних відносин і культурних взаємовпливів. Третій рівень – антропологічний – дозволить визначити символіку ювелірних прикрас завдяки віковим опозиціям (дитяче/підліткове/доросле) і сімейно-соціальному статусу жінок (незаміжні/одружені; бідні/заможні).

Виклад основного матеріалу. У комплексі жіночих прикрас XIX – початку XX століття основу складало коралове намисто. Існує декілька версій походження назви «корал», основна версія – від грецького слова «κοραλλον», яке означає «затверділий вапняковий скелет коралових істот». Також існує версія, що це слово походить від *cora halos*, що означає «морські феї». Дійсно, гілочки коралів зовні дуже схожі на маленькі людські фігурки. З арабської «тарал» означає «амулетний камінь»; німецьке *Koralle*, польське *korale*, а також латишське *corallium* утворені від грецького *κοραλλον*.

Корал не має нічого спільного з класичними мінералами – це тонкозернистий вапняковий зовнішній кістяк коралових поліпів – безхребетних істот, що мешкають в солоних водах. Вони будують цей кістяк, щоб забезпечити себе. Зазвичай поліпи живуть колоніями і поступово утворюють найкрасивіші коралові рифи. Глибина існування коралів може сягати 1000 метрів: чим глибше розташований риф, тим швидше він росте. Найбільш популярні червоні корали мешкають в теплих морях на глибині від 30 до 500 метрів і виростають на 75 мм на рік.

Вважається, що коралові прикраси стали активно поширюватися Європою з VI ст. завдяки хрестовим походам. Проте, сучасні археологічні дослідження доводять існування коралових прикрас на теренах України ще у III–IV ст. н. е., за доби Черняхівської культури.

Так, у 2017 році співробітниками науково-дослідного центру «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України відкрито два поселення і могильник Черняхівської культури III–IV ст. н. е. у Вінницькій області біля села Попівка Липовецького району та населених пунктів Тягун і Троща Іллінецького району. У могильнику було знайдено 18 поховань. Основна частина знахідок – дрібний скляний бісер синього кольору. Часом в одному місці зустрічається до 300 одиниць бісеринок. Знайдено також великі геометричні намистини зі скла, коралів, сердоліку (На Вінничині археологи виявили знахідки...). Науковці вважають, що корали привозили з Червоного моря, сердолік – з Кавказу, скло – з Римської імперії. Археологами зафіксована також наявність трьох сердолікових 14-гранних бусин у похованнях черняхівської культури у Черкаській області. Дослідники стверджують, що саме буси з сердоліку були найпопулярнішими прикрасами черняхівських жінок (Магомедов, 2017: 136). Що підтверджують і знахідки намистин серед кістяних прикрас: основним матеріалом для їх виго-

товлення було скло, сердолік і камінь, а кістка слугувала радше винятком (Прокопів, 2013: 20).

Гірський кришталь та сердолік часто зустрічаються і серед археологічних знахідок часів Київської Русі. Так, у садибі купця, розкопаній у Києві, було знайдено 1274 намистини з гірського криштально та 65 з червоного сердоліку (Врочинська, 2015: 59). Відомо, що родовища гірського криштально на території України розташовані в Луганській області (Центрально-Нагольчанське родовище) і в Карпатах (Родовища коштовного каміння України...). Але з'ясування походження археологічного матеріалу вимагає додаткового дослідження. Відтак, за доби раннього середньовіччя (Черняхівська культура) і періоду Київської Русі у жіночих прикрасах були поширені сердолік, кришталь, і в меншій кількості – корали.

Проте згодом, у XVI–XVIII ст. саме корали набули значної популярності завдяки певним історичним подіям. Як відомо, Поділля й частина Галичини протягом 1672–1699 рр. знаходилась у складі Османської імперії як провінція під назвою Кам'янецький ейялет (Енциклопедія історії України, 2007: 54). Червоні коралові бусини привозять до імперії з Венеції у великій кількості. Відтак, ми можемо говорити про шляхи активного поширення коралових прикрас у результаті історичного військового протистояння. Утім, червоне намисто не виявилось абсолютно запозиченим мінералом (як було з'ясовано вище). Але завдяки експансії Османської імперії сформувався потужний шлях імпортування коралу на терени України.

У XIX ст. попит на ювелірні прикраси з коралу був величезний. Червоне намисто тоді можна було побачити буквально у всіх жінок Європи – у вишуканих аристократок, багатих міщанок і простих сільських дівчат. На кінець XIX ст. доводиться світової кораловий бум. Обсяг коралового ювелірного ринку перевищив 6,5 тисяч тон за рік.

Корали видобували в Середземному, Червоному й Карибському морях, на узбережжі Атлантики, Тихого та Індійського океанів. Проте, з давніх часів головним осередком видобутку коралу для Європи були теплі води Середземного моря. На берегах Неаполя, Генуї, Сицилії, Марселя, Тунісу мінерал збирали частіше найпростішим способом – пірнаючи у воду й руками відламуючи шматки коралу. Подекуди використовували примітивні пристрої – сітки, які тягнули по морському дну та відривали частину рифу.

Здобутий корал віддавали на переробку – він різався, шліфувався, просвердлювався, сортувався за кольором, розміром і чистотою. Найкращим вважався корал, видобутий і відшліфований у Венеції, рожево-червоного, рожевого та рожево-сірого кольорів.

Купці, серед яких переважали араби, вірмени, турки і євреї, розвозили корали по усій території Європи та Азії. На терени України корали потрапляли також і через морські порти, зокрема, Одесу. Дослідник народного життя Олекса Воропай наводить фрагмент народної пісні, з якої стає відомо, звідки привозили корали:

«Ой, поїде мій миленький до Турки, до Турки,
Купить мені коралини двадцять штиря
шнурки» (Воропай Олекса).

Австрійський письменник українського походження Йозеф Рот (1894–1939), що народився в єврейській сім'ї у галицькому містечку Броди Австро-Угорської імперії, написав своєрідну оду українським коралам. У повісті «Левіафан», написаної 1940 року, Йозеф Рот називає корали «багатородними рослинами океанічного пекла, трояндами для примхливих морських богинь, настільки ж примхливими і мінливими, як і настрої самих богинь» (Рот Йозеф. Оповідання...). Словами головного героя – торговця коралами Ніссена Пиченика, мешканця містечка Прогроди, автор красномовно, з захопленням говорив про червоне намисто: «...ви всі зі мною погодитесь, що проста селянка з кількома низками прекрасних коралів, явить собою щось більше, ніж велика княгиня. Втім, в корали вдягається все, велике і мале, мале вони підносять а велике прикрашають. Корали можна носити вранці, вдень, увечері і вночі, на святкових балах, влітку і взимку, в неділю і в будні, за роботою і на відпочинку, в радості і в смутку» (Рот Йозеф. Оповідання...).

Привозні корали були малодоступними для біднішого населення, тому кількість разків та розмір намистин були показником достатку сім'ї: корали передавали з покоління в покоління, збагачуючи дівочий посаг. Кількість нагрудних прикрас відповідала як соціальному статусу жінки (заможна/бідна; незаміжня/одружена/удова) так і загальному призначенню костюму в певний час (буденний/святковий/весільний). Жінки похилого віку якщо й носили намисто, то темного кольору й у незначній кількості. Утім, кожна, навіть найбідніша селянка мала по 2-3 низки коралів, багаті дівчата й жінки – до 20 низок (разків).

«Ой, вийду я за ворота та ще трохи далі.

Питається богацький син, чи маю коралі» (Воропай Олекса).

На ціну впливали різноманітні фактори: насиченість кольору, спосіб обробки намистин, тріщини. Якщо не було можливості придбати справжні корали – купували штучні, скляні. Саме дешеві фальшиві корали з целулоїду, які продав Сньо Лакатош з Будапешту, і стали пусковим

механізмом драми, яку описав Йозеф Рот у повісті «Левіафан».

Кількість низок була пов'язана і з певними особливостями крою та декору костюму. Так, на Київщині, де була поширена вишивка на комірці й грудях сорочки, кількість низок була менше, ніж у регіонах, де вишивки на грудях сорочки не було. У центральних районах Західного Поділля дівчата під комірцем сорочки носили яскраво-синю стрічку, а поверх неї – хрестик і червоні корали (Косміна, а, 2008: 71). На Полтавщині навіть верхній одяг робили з глибокою горловиною, щоб було видно прикраси.

За формою корали були круглі і напівкруглі; у вигляді маленьких «барилець» чи циліндриків; прямі, викривлені і навіть горбаті; у вигляді зірок, колючок, зубців і квіток. «Барильцями» чи овалами оброблялись дорогі корали, більш дешеві були невеликі й нарізалися у формі маленьких циліндрів – так зване «колюче намисто» або «локшина». Намистини однакової форми, але різного розміру нанизувалися на шовковий шнурок у певному порядку: великі всередині, а менші – по краях.

На Правобережжі великі центральні намистини стягували срібною обручкою, на Лівобережжі між коралами в середній частині рядка через певні проміжки нанизували металеві пустотілі «пугвиці», що виготовлялись місцевими золотарями (Врочинська, 2015: 35).

Найпоширенішим на теренах України був червоний корал. Проте, поціновувач коралів Ніссен Пиченик з новели Йозефа Рота зазначав, що «на світі куди більше пород коралів, ніж думають прості люди, які знають їх лише по вітринах та лавках. <...> З жовтим відливом, біло-рожеві, немов край пелюстки чайної троянди, жовто-рожеві, рожеві, морквяно-червоні, кармінні, кольору кіноварі і, нарешті, корали, що нагадують застигли краплі крові» (Рот Йозеф. Оповідання).

Для позначення різного відтінку кольору коралу сьогодні використовується велика кількість так званих комерційних назв. Відомі випадки, коли у номенклатурі однієї фірми були присутні до шістнадцяти найменувань коралу червоного кольору. Але якщо підійти до визначення кольору цього мінералу з наукової точки зору – варто звернути увагу на італійську шкалу відтінків, яка використовується у сучасній міжнародній практиці. «Bianco» («білий») – білі й перламутрові корали, «pelle d'angelo» («шкіра ангела») – один з найцінніших видів, який має ніжний тілесно-рожевий або трохи сріблястий відтінок. Біло-рожеві корали називаються «grosso pallida» («червоний блідий»),

яскраво-рожеві – «*tosso vivo*» («яскраво-рожевий»), помаранчево-рожеві – «*secondo coloro*». Вельми цінні корали – «*tosso scuro*» («червоний темний») – пурпурно-червоні, а також насичені темно-червоні – «бичача кров» (Пономаренко, Експертиза ювелірних виробів).

У давнину люди вірили у магічну силу цього мінералу. Його червоний колір символізував вогонь, що мав охороняти власника від нечистої сили. У Греції корал вважали за символ безсмертя. На теренах України червоний колір коралу символізував кохання й був оберегом. Вважалося, що намисто має магічні властивості, зокрема, оберігає від зурочення, але якщо обривається й розсіпається – намисто накликає біду. Олекса Воропай наводить таку народну пісню:

«Попід гаєм зелененьким дівчина ходила,
Сумна вона, невесела – коралі згубила.
Коралики утонули, а хусточка плавлє,
Ходить дівка попід воду, білі руки ломлє»
(Воропай Олекса).

Інколи в разок намиста засіяли ще один або два вовчі зуби, щоб берегли від злого ока.

Цей органічний матеріал за своїм хімічним складом близький до складу кісток людини, тому в усі часи використовувався як ефективний лікарський засіб. Португальці порошком з мінералу лікували головний і зубний біль, в Англії – ангіну. Шведський лікар Лінней у середині XVIII ст. стверджував, що корал може вилікувати від дизентерії. На Україні намисто з червоних бусин використовували для загоєння ран і зупинки кровотеч, для лікування злоякісних пухлин і захворювань селезінки. Майбутні матері носили на грудях маленькі гілочки коралів, які допомагали їм у пологах.

За його допомогою також визначали стан здоров'я людини – і це не випадково. На думку сучасних вчених в коралах міститься велика кількість біологічно активних речовин, які здатні реагувати на все живе і управляти фізіологічними процесами в організмі людини. Цей мінерал працює як індикатор – якщо у власника з'являється серйозне захворювання, бусини швидко втрачають колір.

Бурштин займав почесне місце поряд із коралами у комплекті жіночих шийних прикрас. Утім, наукові й фольклорні джерела надають небагато інформації щодо побутування цього мінералу у народному жіночому строї. У межах України існує два бурштиноносні басейни – Прип'ятський та Дніпровський, до яких науковці долучають Карпатський регіон (Бурштин України...). Відтак, основні ресурси бурштину сконцентровані у Рівненській і Житомирській областях, менші

поклади – на Волині, Київщині, Львівщині, Івано-Франківщині.

Намисто зі «щирого» (справжнього) бурштину жінки носили на Середньому Придніпров'ї, на Волині, у Прикарпатті. Олекса Воропай писав, що цей мінерал не був рідкістю, оскільки «видобувався не тільки на узбережжі Балтійського моря, а і в середній течії Дніпра» (Воропай Олекса). Мистецтвознавець Олексій Роготченко, аналізуючи особливості розвитку ювелірного мистецтва України, зазначав: «в українському родовищі масиви смоли досягали кількох кілограмів, а насиченість кольору (більше рожевого) робила український бурштин дорожчим. Щоправда і видобування його було значно важчим» (Роготченко, 2013: 120).

Особливістю українського бурштину є різноманіття кольорової гама. Так, бурштин Карпат жовтий, помаранчево-жовтий, інколи червоно-ватокоричневий. В околицях м. Львова поширений бурштин привабливого вишнево-червоного кольору. Забарвлення поліського бурштину утворює практично безперервний ряд від білого та жовтувато-білого через жовте, рожеве, червоне до практично чорного. Бурштин зеленувато-жовтого кольору є унікальним, оскільки трапляється лише на Поліссі (Бурштин України...).

У Києві серед залишків житла київського купця археологи зібрали близько восьми кілограмів дніпровського бурштину, який використовувався на виготовлення намиста, перстнів, хрестиків та інших виробів. Більша його частина мала червонувато-білий відтінок. Такого кольору набирає звичайний жовтий мінерал, пропечений в глиняних горщиках (Врочинська, 2015: 39).

На відміну від коралового, намисто з бурштину у жіночому строї найчастіше складалося з одного разка до 80 см завдовжки. Намистини виготовляли порівняно великі – 8-20 мм в діаметрі, надаючи їм круглої або гранчастої форми і нанизували більші посередині, менші – по краях. Таку масивну низку носили разом з коралами. Особливо цінувалося намисто з бурштину на Поліссі, яке переходило від бабусі до онуки (Косміна, б, 2008: 46).

Вважалося, що бурштин приносить здоров'я і покращує колір жіночого обличчя, захищає від злих духів, знімає головний та зубний біль, зціляє простудні захворювання, допомагає при хворобах горла (йод, що міститься в мінералі, цілюще впливає на щитовидну залозу).

Висновки. Національне жіноче вбрання практично всіх регіонів України оздоблювалось рясними червоними коралами у поєднанні із сонячним бурштином і супроводжувало жінку

впродовж цілого життя як невід’ємний компонент загального ансамблю українського національного вбрання.

Побутування коралу у якості прикраси науковці фіксують ще за часів Черняхівської культури (III–IV ст. н. е.). Утім, за свідченням археологів, у комплексі прикрас переважали сердолик і гірський кристаль. Поширенню коралу на теренах України у другій половині XVII ст. сприяла військова експансія Османської імперії, результатом якої став, зокрема, активний імпорт мінералу з Венеції. Важливим колористичним і символічним акцен-

том шийних прикрас був бурштин, який видобувався у родовищах Полісся, Подніпров’я і Карпат. Зрештою, зазначені мінерали відігравали важливу роль у маркуванні місця українського жіноцтва у соціумі. Завдяки кількості разків, якості й кольору визначався не тільки статок родини, а й демонструвався вік жінки, її соціальний статус, естетичні уподобання. Корали і бурштин були не тільки важливим художнім компонентом жіночого строю, а відігравали важливу комунікативну роль у налаштуванні відносин української жінки з соціумом і міфо-поетичним простором народної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурштин України. URL: <https://www.geo.gov.ua/burshtin-ukraini-prodovzhennya-rubriki-minerali-ukraini/>
2. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Український народний одяг. URL: http://www.ukrlegenda.org/ukrajinskyj_narodnij_odjag/divoche_namysto.php
3. Врочинська Г. Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть. К.: Родовід, 2015. Ч. 1. 108 с.
4. Енциклопедія історії України. Т. 4: Ка - Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2007. – 528 с.
5. Косміна О.Ю. а, Традиційне вбрання українців. К.: Балтія-Друк, 2008. Т. I: Лісостеп. Степ. 160 с.
6. Косміна О.Ю. б, Традиційне вбрання українців. – К.: Балтія-Друк, 2008. Т. II: Полісся, Карпати. 160 с.
7. Магомедов В., Діденко С., Милашевський О. Могильник Черняхівської культури біля с. Легедзине (роботи 2015 р.). *Археологія і давня історія України*. Київ, 2017. Вип. 1 (22). С. 123–139.
8. На Вінниччині археологи виявили знахідки часів Трипільської та Черняхівської культур. URL: <https://honchar.org.ua/p/na-vinnichchini-archeology-vuyavyly-znahidky-chasiv-trypilskoji-ta-chernyahivskoji-kultur/>.
9. Пономаренко Г.О. Експертиза ювелірних виробів. URL: <https://uchebnik-online.net/book/317-ekspertiza-yuvelirnih-virobiv-posibnik-ponomarenko-go/70-643-virobi-z-oleksandritami.html>
10. Прокопів В. Кістяні прикраси в археологічних комплексах Черняхівської культури. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2013. Вип. 17. С. 15–22.
11. Родовища коштовного каміння України. URL: <https://gems.ua/news/MestorozhdenieKoshtovnogoKaminnyaUkraine>
12. Роготченко Олексій. Ювелірне мистецтво України XX сторіччя. Особливості розвитку. *Сучасне мистецтво*. Київ, 2013. Вип. 9. С. 117–126.
13. Рот Йозеф. Оповідання. Левіафан. URL: <https://unotices.com/book.php?id=32904&page=8>.
14. Стельмашук Г., Врочинська Г. Історія традиційних українських прикрас. К.: Балтія-Друк, 2020. 184 с.

REFERENCES

1. Burshtyn Ukrainy. [Amber of Ukraine]. URL: <https://www.geo.gov.ua/burshtin-ukraini-prodovzhennya-rubriki-minerali-ukraini/> [in Ukrainian].
2. Voropai Oleksa. Zvychai nashoho narodu. Ukrainyskyi narodnyi odiah. [Customs of our people. Ukrainian traditional dress]. URL: http://www.ukrlegenda.org/ukrajinskyj_narodnij_odjag/divoche_namysto.php [in Ukrainian].
3. Vrochynska H. Ukrainyski narodni zhinochi prykrasy XIX – pochatku XX stolit. [Ukrainian folk women's jewelry of the XIX – early XX centuries]. K.: Rodovid, 2015. Ch. 1. 108 s. [in Ukrainian].
4. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 4: Ka - Kom / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. [Encyclopedia of History of Ukraine]. K.: Naukova dumka, 2007. – 528 s. [in Ukrainian].
5. Kosmina O.Iu., a, Tradytiine vbrannia ukrainsiv. [Traditional Ukrainian clothing]. K.: Baltiia-Druk, 2008. T. I: Lisostep. Step. 160 s. [in Ukrainian].
6. Kosmina O.Iu., b, Tradytiine vbrannia ukrainsiv. [Traditional Ukrainian clothing]. K.: Baltiia-Druk, 2008. T. II: Polissia, Karpaty. 160 s. [in Ukrainian].
7. Mahomedov V., Didenko S., Mylashevskiy O. Mohylnyk Cherniakhivskoi kultury bilia s. Lehedzyne (roboty 2015 r.). [Tomb of Chernyakhiv culture near the village of Legedzin]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*. Kyiv, 2017. Vyp. 1 (22). S. 123–139. [in Ukrainian].
8. Na Vynnychchini arkheolohy vyavyly znahidky chasiv Trypilskoji ta Cherniakhivskoi kultur. [In Vynnytsia archaeologists have discovered finds of the times of Trypillia and Chernyakhiv cultures]. URL: <https://honchar.org.ua/p/na-vynnychchini-archeology-vuyavyly-znahidky-chasiv-trypilskoji-ta-chernyahivskoji-kultur/>. [in Ukrainian].
9. Ponomarenko H.O. Ekspertyza yuvelirnykh vyrobiv. [Expertise in jewelry]. URL: <https://uchebnik-online.net/book/317-ekspertiza-yuvelirnih-virobiv-posibnik-ponomarenko-go/70-643-virobi-z-oleksandritami.html> [in Ukrainian].
10. Prokopiv V. Kistiani prykrasy v arkheolohichnykh kompleksakh Cherniakhivskoi kultury. [Decorations made of bone in archaeological complexes of Chernyakhiv culture]. *Lviv university archaeology studies*. Lviv, 2013. Vyp. 17. S. 15–22. [in Ukrainian].

11. Rodovyshcha koshtovnoho kaminnia Ukrainy. [Locations of precious minerals of Ukraine]. URL: <https://gems.ua/news/MestorozhdenieKoshtovnohoKaminnyaUkraine> [in Ukrainian].
12. Rohotchenko Oleksii. Yuvelirne mystetstvo Ukrainy XX storichchia. Osoblyvosti rozvytku. [Jewelry art of Ukraine of the XX century: Features of development]. Suchasne mystetstvo. Kyiv, 2013. Vyp. 9. S. 117–126. [in Ukrainian].
13. Rot Yozef. Opovidannia. Leviafan. [Stories. Leviathan]. URL: <https://unotices.com/book.php?id=32904&page=8>. [in Ukrainian].
14. Stelmashchuk H., Vrochynska H. Istoriiia tradytsiinykh ukrainskykh prykras. [History of traditional Ukrainian jewelry]. К.: Baltiia-Druk, 2020. 184 s. [in Ukrainian].

УДК 792.8 (793.3)
DOI

Олена ЛІТОВЧЕНКО,
orcid.org/0000-0001-6120-3627
аспірант/асистент кафедри режисури та хореографії
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) zerbroschen14@gmail.com

МІЗАНСЦЕНА ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ФОРМИ ЯК ВИРАЗНИЙ ЗАСІБ У СЦЕНІЧНОМУ ТВОРІ

У статті висвітлено мізансцену хореографічної форми як специфічний виразний засіб у сценічному творі, який базується на пластичності танцювального мистецтва, при цьому не порушуючи меж компетенції сценічного мистецтва. Окреслено важливість дослідження хореографічного мистецтва у спорідненості з іншими видами та жанрами мистецтва. Описано аспекти, які впливають на зміну та розвиток форм у сучасному масовому театрі, що визначаються відповідно до реалій часу та/або в ході формальних експериментів. Окреслено основні параметри форми сценічного твору та властивість до мінливості через інтеграцію форми інших виразних засобів в дійове полотно сцени. На основі дослідження О. Плахотнюка та Д. Топоркова охарактеризовано риси інтермедіальних властивостей танцювальної культури у художньо-образній, філософсько-естетичній та міжмистецькій площині. Встановлено, що поєднання різних технік та видовищних мистецтв дає можливість реалізувати пластичну уяву режисера/постановника, та сформувати в нові форми виразних засобів сталих структурних компонентів вистави. Визначено дефініції поняття «мізансцена» з різних точок сприйняття та встановлено її репрезентативні функції у вираженні змістової основи сценічного твору. Виявлено адаптивний характер мізансцени та розглянуто можливість зародження нових форми з позиції тих видовищних мистецтв, художня мова яких базується на пластичності рухів та здатна виразити психологічні переживання дійових осіб без вербального уточнення. Диференційовано поняття «хореографічна форма» та «мізансцена хореографічної форми». Представлено категорії за якими поділяються мізансцени при побудові та розкриття змісту сцени та встановлено перехідну властивість. Виявлено особливості організації мізансцени хореографічної форми з позиції хореографічного мистецтва. Констатовано об'єднувальну властивість мізансцени в структурах різних систем сценічного твору та регулювання основних відносин сценічного простору.

Ключові слова: мізансцена, сценічний твір, хореографічна форма, виразний засіб, синтез мистецтв.

Olena LITOVCHENKO,
orcid.org/0000-0001-6120-3627
PhD student/Assistant at the Department of Directing and Choreography
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) zerbroschen14@gmail.com

MISE-EN-SCENE OF CHOREOGRAPHIC FORM AS AN EXPRESSIVE MEANS IN A STAGE COMPOSITION

The article highlights the mise-en-scene of a choreographic form as a specific means of expression in a stage work, which is based on the plasticity of dance art, at the same time, without violating the limits of the competence of performing arts. The importance of the research of choreographic art in relation to other types and genres of art is outlined. Aspects that influence the change and development of forms in modern mass theater, which are determined according to the realities of the time and/or in the course of formal experiments, are described. The main parameters of the form of the stage work and the property of variability due to the integration of the form of other means of expression into the active canvas of the stage are outlined. On the basis of the research of O. Plakhotnyuk and D. Toporkov, the features of the intermedial properties of dance culture in the artistic-figurative, philosophical-aesthetic and inter-artistic plane are characterized. It has been established that the combination of various techniques and performing arts makes it possible to realize the plastic imagination of the director/producer, and to form permanent structural components of the performance into new forms of expressive means. Definitions of the concept of "mise-en-scene" from different points of perception are determined and its representative functions in expressing the content basis of the stage composition are established. The adaptive character of the mise-en-scene was revealed and the possibility of the emergence of new forms is considered from the standpoint of those performing arts whose artistic language is based on the plasticity of movements and is able to express the psychological experiences of the actors without verbal clarification. The concepts of «choreographic form» and «mise-en-scene of a choreographic form» are differentiated. The categories by which mise-en-scenes are divided during the construction and disclosure of the content of the scene are presented. The transitional property is established. The peculiarities of the mise-en-scene organization of the choreographic form from the point of view of choreographic art are revealed. The unifying property of the mise-en-scene in the structures of various systems of the stage composition and the regulation of the main relations of the stage space has been established.

Key words: mise-en-scene, stage composition, choreographic form, expressive means, synthesis of arts.

Постановка проблеми. Перебуваючи на межі науки і мистецтва, у сценічному мистецтві як і в хореографії спостерігається багато розходження в трактуваннях базисних систем, категорій та понять, які потребують уніфікованості та узагальненості. Сучасний хореографічний театр в умовах сьогодення модифікує старі та створює нові прийоми у створенні сценічного твору, які б розширювали та збагачували пластичну виразність виконавців, надаючи тим самим ознак видовищності. Взаємодіючи з іншими видами мистецтва, у сценічному мистецтві та хореографії можна спостерігати утворення нових понять, які раніше не існували, або через свою відсутність, або через те, що ним не надавалось такого вагомого значення.

Активний розвиток хореографічного мистецтва в різних напрямках та жанрах спонукає до розгляду пластичних фундаментальних компонентів сценічного твору суміжних сценічних напрямків, а саме мізансцени, з позиції панування своєї компетентності тим самим розширюючи теоретичну базу в площині театральності та взаємодії із хореографією.

Аналіз досліджень. Посилення наукового інтересу дослідників до практичних напрацювань творців в галузі сценічного мистецтва та хореографії зумовило випуск низки праць в яких зібраний як теоретичний так і практичний матеріал, що стали джерельною базою дослідження. Ґрунтовую працю в дослідженні питання мізансцени є стаття в театральному словнику британського та французького професора театрознавства П. Паві, в якій зібрані існуючі тлумачення та розуміння цього поняття в різних етапах розвитку театру, наведено її функції в широкому та вузькому сенсах, висвітлюються її проблеми. Болгарський теоретик театру І. Александров розкриває мізансцену як репрезентативну конвенцію перформансу. Вітчизняний теоретик з режисури видовищно-театралізованих заходів А. Горбов чітко дає роз'яснення, що таке мізансцена, якими вони бувають і яке місце займають в театралізованій виставі та інших формах масового дійства. Ваговитими в області композиції танцю, мистецтва балетмейстера та режисури видовищно-театралізованих заходів в хореографії є навчальний посібник О. Еньскої у співавторстві з А. Максименко та І. Ткаченко та методична розробка О. Лань. Питання умовності хореографічного мистецтва, проблематики формування науково-понятійного апарату, поліхудожні та міжмистецькі зв'язки танцювальної культури у прояві її інтермедіальності, та тенденції розкриття сюжетно-змістового аспекту хореографічної вистави висвітили у наукових публікаціях

Р. Кундіс у співавторстві з Х. Бандурою, О. Плахотнюк, Д. Топорков та О. Вакуленко.

Мета статті – розібратись з поняттям мізансцена хореографічної форми та визначити її особливості як виразного засобу в сценічному творі.

Виклад основного матеріалу. З розвитком мистецьких наук важливим стало усвідомлення та формування новітніх досліджень у всіх галузях сценічного мистецтва, в тому числі хореографії. Відповідно до цього О. Плахотнюк виокремив основні напрямки в дослідженні хореографічного мистецтва як галузі науки, що вивчає його у комплексі видових, жанрових та стильових проявів, закономірностей хореографічно-мистецької творчості, її спорідненість з іншими видами і жанрами мистецтва, а також гуманітарними науками: культурологією, філософією, психологією, антропологією. Слід піднімати питання міждисциплінарних аспектів в хореографії. Всі ці розвідки дозволять вибудувати наукові вертикалі горизонталі хореографічного мистецтва як окремої мистецтвознавчої науки (Плахотнюк, 2017: 32. Plakhotnyuk, 2017: 73–74). Зважаючи на це з'ясуємо особливість мізансцени хореографічної форми як виразного засобу в сценічному творі.

Образно збагаченою платформою мистецько-творчої моделі дійсності між творцем/постановником та глядачем виступає сцена, де основний меседж втілюється у формі сценічної репрезентації, структура, методи та засоби якої унормовані в канолах театральності мистецтва та схильні до метаморфоз відповідно до реалій часу та/або в ході формальних експериментів. Сучасний масовий театр сьогодні, – зазначає О. Лань, – представлений найрізноманітнішими формами видовищ (Лань, 2019: 4). Пошук та розвиток нових форм розширюють кордони звичного сприйняття театру, як консервативної системи художньої означеності, та ґрунтуються на взаємному проникненні сфер дії різних жанрів мистецтва, які накладаються один на одного та нівелюють умовні сценічні паттерни.

В традиційному розумінні театру, форма сценічного твору визначається його видовою та жанровою приналежністю, а обсяг художнього тексту впливає на її композиційну організацію (мініатюра, етюд, вистава). Враховуючи синтетичність сценічного мистецтва, його внутрішня структура діє в межах тих композиційних законів мистецтва, які безпосередньо підпорядковуються домінуючому, та використані в якості художніх та виразних засобів. Ступінь та міра їх використання залежить від організації форми, і відрізняється в залежності від того чи то етюд, чи то вистава. Інтегруючи форми

виразних засобів в дійове полотно сцени, розширюються сфери компетенції сценічного мистецтва, а унормовані раніше прийоми потребують доповнення та роз'яснення.

Звертаючи увагу на особливості мистецтва в тому числі і хореографії О. Плахотнюк та Д. Топорков оперують до рис інтермедіальних властивостей танцювальної культури у художньо-образній, філософсько-естетичній та міжмистецькій площині. «Оперуючи поняттями міжмистецьких зв'язків в царині поліхудожнього простору, важливим постає врахування основної формули інтермедіальних властивостей: інтенсивність цих властивостей прямо пропорційна потенціалу розвитку танцю, який, в свою чергу, є зворотно пропорційним набуттю та фіксації свого історичного мистецького досвіду. [...] Ознаками інтермедіальних властивостей є відсутність стильових констант у їх структурі, адекватна послідовність і метафоричність. Цитування іншими мистецтвами танцю та вираження художньо-пластичних арт-образів у хореографії має неухильне спрямування до первісного знаку-символу, при цьому воно зазнає фрагментацій, градацій і ступенів інтенсивності на різних етапах своїх алузій, де найвищим проявом первинності є прагнення і відсилення до переживань екстазу. Упорядкування і систематизація інтермедіальних властивостей танцю значною мірою полегшуються при застосуванні методу векторної сумарності мистецьких зв'язків через емпіричні дослідження останніх (Плахотнюк, Топорков 2021: 86).

У зв'язку з викладеним вище можемо констатувати, кожен вид сценічного мистецтва діє в межах своєї сталої системи художньо-виразної мови, яка є характерною виключно для нього, та ідентифікує серед інших художніх систем. Розглядаючи форми виразних засобів інших видів мистецтва та їх місце у сценічному творі, звернемо увагу на те, що усі вони виражені через форми дії, художньо організовані в часі та просторі. Знаходячись у прикордонних областях (хореографія, показово-естетичні види спорту, перформанс) вони проявляють свої репрезентативні властивості лише при підпорядкуванні з домінуючим виразним засобом сценічного мистецтва, та апробують форми свого вираження лише асимілюючись в пластичному рішенні повноцінного сценічного твору, тобто вистави.

Об'єктами сценічного твору прийнято вважати виконавців (акторів, танцівників), які створюють загальну композиційно-динамічну структуру вистави за допомогою формотворчих елементів, що входять у склад засобів творення художнього

образу тим самим збагачуючи пластичне рішення вистави. О. Лань зазначає, що «будь-яка літературна фраза чи слово – це майбутній зорово-пластичний образ, який на практиці має безліч варіантів втілення» (Лань, 2019: 7). Ті варіанти залежать від зовнішньої форми сценічної виразності, яка прямо підпорядковується змісту та апелюють до своєрідної сценічної мови: в драмі – це слово, в опері – спів та музика, в балеті – танець. При поєднанні різних технік та видовищних мистецтв, які відповідають художньому образу, отримаємо нові можливості для реалізації пластичної уяви режисера/постановника, що формуються в концепт-форми виразних засобів сталих структурних компонентів вистави.

В загальній структурі вистави жоден з її компонентів не може існувати окремо від цілісної композиції. В залежності від ідейного значення кожної одиниці вистави – дії, епізоду, картини, – всі засоби пластичної виразності потребують тематичної розробки, оскільки мають підпорядковуватись єдиній стилістиці та бути взаємопов'язаними один з одним. Не залежно від того, яким ступенем умовності та сценічної правдивості вони володіють як самостійна одиниця в межах компетенції свого мистецтва, їх цілісна система має виражати зміст та складати виразну сценічну форму. Як зазначає О. Енська: «Форма залежить від змісту, але вона активна і сама впливає на нього» (Енська, Максименко, Ткаченко, 2020: 8).

Серед усіх активних «мовних» інструментів якими володіє режисер/постановник, пластична уява також проглядається в особливо унікальній мізансценічній мові, яка «в процесі репрезентації знаку, завжди сприймається як художній засіб» (Александров, 2019: 147).

В театральному сенсі мізансцена виконує провідну роль в організації вистави у всіх виразно-зображальних системах та спрямовує їх динаміку на шлях інтерпретації художнього тексту. Як зазначає А. Горбов: «Від того, як режисер працюватиме з акторами, як рухатиме його в сценічному просторі і часі, як будуватиме цікаві образно-художні мізансцени використовуючи при цьому музику, світло тощо, залежить ідейно-художнє вирішення всієї вистави» (Горбов, 2004: 141). У театральному словнику П. Паві стверджується: «У мізансцені декларується підпорядкованість кожного окремого мистецтва чи просто будь-якого знаку єдиному гармонійному початку, який уніфікує ідеї» (Паві, 1991: 179). Помилково прийнято вважати, що мізансцена – це вузько спрямований вектор сценічного розташування виконавців, переважно формальної механі-

зації, який обмежує організацію сценічного простору конкретно визначеними рамками. Однак знову звертаючись до театрального словника знаходимо, що мізансцена – «це перетворення чи, скоріше, конкретизація тексту через актора, через сценічний простір, вкладає у часовий відрізок, прожитий глядачем» (Пави, 1991: 179). Резюмуючи цих два твердження, можна відзначити, що мізансцена це живий елемент сценічного комплексу, який виконує функцію візуальної репрезентації вербальної складової сцени, тобто робить видимою для глядача змістову основи вистави, огортаючи її в різні форми часово-просторового моделювання.

Як було зазначено раніше, утворення форм виразних засобів сталих структурних компонентів вистави, відбувається при поєднанні різних технік та видовищних мистецтв. В конкретному випадку під структурним компонентом вистави мається на увазі мізансцена, яка сама по собі є виразним засобом, художня форма якої підпорядковує в собі кожне мистецтво, а отже можна допустити, що природа мізансцени є адаптивною, і для того, щоб бути видимою та сприйнятною на сцені, може приймати різні форми, властиві виразним засобам у своїй компетенції, які формуються в просторовій організації сцени визначеної в часі. Це дає поштовх розглянути її форми з позиції тих видовищних мистецтв, художня мова яких базується на пластичності рухів та здатна виразити психологічні переживання дійових осіб без вербального уточнення.

Будь-яка форма, як зовнішній вираз певного змісту, визначається у русі, а рух, як відомо, є основою хореографічного мистецтва, а отже саме через призму танцювальної мови варто розглядати особливості форм мізансцени у пластичному рішенні вистави. О. Вакуленко, аналізуючи питання мізансцени на прикладі хореографічної вистави «Кармен», зазначає: «мізансценування перетворено з сюжетного переміщення в просторі та естетично привабливого руху танцюриста серед декорацій на ряд спеціально побудованих знаків, що емоційно сприймаються глядачем та набувають для нього сенс невидимої ідеї та надзавдання» (Вакуленко, 2020: 76).

Форма хореографічного відтворення у сценічному творі визначається співвідношенням та поєднанням мізансценічних перебудов, хореографічних рухів та пластичних мотивів, що входять до мізансценічної форми, та може бути визначена як «складна для ідентифікації сценічна мова, що виражається в змішуванні типів і форм руху» (Голачинская, Гушпита, 2917: 211). Саме визна-

чення «мізансцена хореографічної форми» передбачає, що мізансцена, як провідний компонент будь-якої вистави, набуває ознак хореографічного мистецтва, а відтак потребує розгляду у декількох площинах проблемного питання.

Перш за все необхідно провести чіткий розподіл між поняттями «хореографічна форма» та «мізансцена хореографічної форми». Хореографічна форма відноситься до понятійного-категоріального апарату хореографічного мистецтва. В умовному розумінні це сполучник між ідейно-емоційним змістом та хореографічно-пластичними елементами, що уніфіковані в хореографічному осередку через співвідношення частин репрезентованого твору, та поділяються на малу, велику та вищу. Цей розподіл залежить від того, який саме шлях у вираженні свого ідейного задуму обирає хореограф/постановник та яка у нього художня мета.

«Хореографічна форма, – як стверджується в навчальному посібнику, – складається з танцювально-пластичної мови, танцювальних і мімічних епізодів і сцен (сольних, ансамблевих, масових), які організуються в цілісну композицію.» (Енська, Максименко, Ткаченко, 2020: 8) Чим вона масштабніша тим більше художніх систем задіяно в сценічному відтворенні. Можна припустити, що в хореографічному творі всі складові хореографічної форми можуть функціонувати лише у взаємодії один з одним, але якщо їх перемістити у компетенцію іншого сценічного мистецтва, їх згрупований механізм може розділитися на декілька складових, де кожна по окрему буде виконувати свою функцію у розкритті художнього образу вистави. Відтак, хореографічний апарат в контексті іншого сценічного мистецтва набуватиме допоміжного значення і може бути виражений як окрема незалежна одиниця, або як частина мізансценічної побудови.

Мізансцену хореографічної форми через свою синтетичність можна розглядати в двох векторах. Перший вектор – в контексті хореографічної форми та притаманній їй мізансценічній побудові, тобто в межах панування хореографічного мистецтва, де мізансцена як додатковий елемент в хореографічному вираженні. Другий вектор – в контексті мистецтва мізансценування, в якому предмет нашого дослідження, а саме мізансцена, виражена через хореографічні аспекти та є частиною сценічного твору театру слова. На відмінну від хореографічної форми, її пластична сторона має бути виражена не технічним танцем, а глибокою чуттєвістю фізичного відтворення емоцій. Поєднуючи в собі основні закономірності мізанс-

ценічної побудови, що складається з рухів та прости танцювальних зв'язок, утворюють виразний інструмент сценічної мови та грає велику роль у просторовому орієнтуванні виконавців на сцені, що характеризує її приналежність до тих видів сценічного мистецтва, в яких провідним засобом є не танець.

Хореографічна форма мізансцени – це форма яка не є повноцінним хореографічним твором, що може існувати незалежно від контексту сценічного твору. Це невід'ємна частка сценічної вистави, своєрідна конкретизація мовою виразних рухів художнього образу, який як було встановлено у попередньому дослідженні «об'єднує всі системи фундаментальних ругулятивів гармонізації сценічного твору за допомогою художніх засобів та спрямовує елементи форми в доцентровому напрямку.» (Літовченко, 2021: 74)

Звертаючись до теорії мізансцени зазначимо, що за А. Гарбовим, за своїм значенням при побудові та розкритті змісту сцени, мізансцени загалом поділяються на дві категорії: основні та перехідні (Горбов, 2004: 149). Розуміючи характер мізансцени хореографічної форми можна припустити, що вона відноситься до категорії перехідних, оскільки перехідні мізансцени «не мають змістовного значення, формують у рухах актора безперервність логіки дії.» (Горбов, 2004: 149)

Переходи від однієї частини дії до іншої частини дії здійснюються без відриву від тематично-сюжетного розвитку та можуть передбачати перехід з однієї пластичної форми в іншу. Як зазначалось раніше, в сценічному творі візуалізація текстової основи є однією з властивостей мізансцени, а значить мізансцена хореографічної форми є прийомом, завдяки якому відбувається перетворення пластики у реальному житті на мову хореографічної умовності. Р. Кундис та Х. Бандура зазначають: «Відсутність вербальної складової у вираженні сюжетно-змістовного аспекту потребує використання таких засобів виразності, які зримо розкривали б рухи інтриги, характеру героїв та їх взаємини, залишаючись при цьому в межах хореографічної компетенції, не переходячи в категорію умовної “театральщини”.» (Кундис, Бандура, 2022: 691–692)

Створення мізансцени хореографічної форми передбачає чітку розробку лексичної партитури, яка базується не на механічній сукупності окремих рухів, а на образно-змістовній пластичності високої художньої цінності, що зумовлює пошук у русі мови емоцій. «Окремі танцювальні «па», взяті самі по собі, ще не становлять художньої форми.

В ізолюваному вигляді вони не несуть ніякого певного змісту, хоча володіють деяким колом виражальних можливостей, образних передумов» (Енська, Максименко, Ткаченко, 2020: 8). Композиція набуває емпатичності тільки тоді, коли всі системи функціонують в обмежених рамках внутрішнього змісту сцени. Хореографічна техніка спрощується відповідно до фізичних можливостей виконавців та підпорядковується основними принципами сценічного ремесла. По образно-змістовному сенсу вона володіє таким самим ступенем переконливості як і основна дія, не вибиваючись із загальної образної картини вистави. Добре створеною мізансцена хореографічної форми вважається тоді, якщо ступінь її умовності та схематизації не руйнує стилістичну цілісність усієї вистави.

Кожен сценічний твір відзначається своєю художньою цінністю лише через визначену стилістику виразних засобів, що зосереджені у властивостях мізансцени. Погоджуємось з визначенням І. Александрова, що «мізансцена – це логічна семіотична перспектива театрального перформансу, яка об'єднує знакові структури різних систем і регулює основні відносини між фізичним і вербальним діям актора, звуковою і фізичною атмосферою сцени, лінгвістичним, інтелектуальним і психологічним відображенням переживання світу або комунікативними реаліями. механізмом взаємодії між візуальною репрезентацією сценою та перцептивною реакцією аудиторії» (Александров, 2019: 158).

Висновки. Сценічна репрезентація реалістичного змісту залежить від форми вираження сценічного твору та кількості виразних засобів необхідної для візуалізації сюжету. Способом образно донести сюжет є мізансцена, яка відноситься до пластичних форм та є виразним засобом в якому зосереджені художні ознаки видів мистецтв з якими вона взаємодіє. Це фундаментальна складова, без якої жодна вистава не може існувати. Завдяки своїй гнучкості, вона може приймати форми близьких по організації пластичного виразу рухової дії, та набути хореографічної спрямованості.

Мізансцена хореографічної форми це засіб в якому органічні рухи виконавців виражаються через пластику танцювального мистецтва при цьому не виходячи за межі компетенції сценічного мистецтва. Це якісно нова форма, в якій сюжет є лише приводом для демонстрації краси руху, а сила драматургічних прийомів, сконцентрована в дійовому полотні, сягає максимальної емпатичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров И. Архитектоника театральности. Семиотика театрального перформанса. Харьков: «Гуманитарный центр», Помеляйко Е.А., 2019. 212 с.
2. Вакуленко О. Сюжетно-змістовий аспект хореографічної вистави в контексті тенденцій розвитку сучасного сценічного бального танцю. *Мистецтвознавчі записки*: зб. наук. праць. Вип. 38. 2020. С. 74-78. URL: <http://journals.uran.ua/mz/article/view/222088/222253>
3. Горбов А. Режисура видовишно-театралізованих заходів: посібник. Фастів: Поліфаст, 2004. 264 с.
4. Еньська О., Максименко А., Ткаченко І. Композиція танцю та мистецтво балетмейстера. Суми : ФОП Цьома С.П., 2020. 157 с.
5. Кундис Р., Бандура Х. Проблема передачі дійсності через умовність хореографічного мистецтва. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки» № 14-15 (Травень, 2022): за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції «Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities»*. 2022. С. 691–692. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.27.05.2022.129>
6. Лань О. Методи режисури видовишно-театралізованих заходів у хореографії: Методична розробка. З досвіду роботи народного художнього колективу «Модерн-балет та школа-студія сучасного танцю «Акверіас». Львів: «Камула», 2019. 52 с.
7. Літовченко О. Засоби гармонізації сценічного твору в хореографічному мистецтві. *Knowledge. Education. Law. Management*. Люблін : Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie. № 7 (43), том. 1. 2021. С. 72–77. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.7.1.11>
8. Пави П. Словарь театра. Москва : Прогресс, 1991. 504 с.
9. Плахотнюк О. Проблематика формування науково-понятійного апарату хореографічного мистецтва. *Художні практики та мистецька освіта у крос культурному просторі сучасності: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., (Полтава, 29–31 березня 2017 р.)*. Полтава : Видавництво «Симон», 2017. С. 27–32.
10. Плахотнюк О., Топорков Д. Поліхудожні та міжмистецькі зв'язки танцювальної культури у прояві її інтермодіальності. *Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Гельваніка, 2021. Вип. 43. Т. 2. С. 81–87. URL: <http://www.apfn-journal.in.ua/43-2-2021> DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-2-13>
11. Театр – пространство – тело – диалог. Исследования в современном театре / под. ред. Голачинской М., Гушпита И. Пер. с польск. Харьков: «Гуманитарный Центр» / Григорьева М.В., 2017. 312 с.
12. Plakhotnyuk O. The maintaining questions of research of choreographic art in Ukraine started of the 20-th century. *Молодий вчений : науковий журнал*. Херсон, 2017. Вип. № 5 (45), ч. I. С. 72–75.

REFERENCES

1. Aleksandrov I. Arkhitektonika teatral'nosti. Semiotika teatral'nogo performansa [Architectonics of theatricality. Semiotics of theatrical performance]. Kharkiv: «Gumanitarnyy tsestr», Pomelyayko Ye.A., 2019. 212 p. [in Russian]
2. Vakulenko O. Syuzhetno-zmistovyy aspekt khoreohrafichnoyi vystavy v konteksti tendentsiy rozvytku suchasnoho stsenichnoho bal'noho tantsyu [The plot-content aspect of choreographic performance in the context of trends in the development of modern stage ballroom dancing]. *Mystetstvoznachni zapysky*: zb. nauk. prats', 38. pp 74-78 [in Ukrainian].
3. Horbov A. Rezhysura vydovyschno-teatralizovanykh zakhodiv: posibnyk [Directing entertainment and theatrical events: a guide]. Fastiv: Polifast, 2004. 264 p. [in Ukrainian]
4. Ens'ka O., Maksymenko A., Tkachenko I. Kompozytsiya tantsyu ta mystetstvo baletmeystera [Dance composition and the art of the choreographer]. Sumy : FOP Ts'oma S.P., 2020. 157 p. [in Ukrainian]
5. Kundys R., Bandura KH. Problema peredachi diysnosti cherez umovnist' khoreohrafichnoho mystetstva [The problem of transmission of reality through conditionality of choreographic art]. *Grail of Science*, (14-15). pp. 691–692. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.27.05.2022.129> [in Ukrainian]
6. Lan' O. Metody rezhysury vydovyschno-teatralizovanykh zakhodiv u khoreohrafiyi: Metodychna rozrobka. Z dosvidu roboty narodnoho khudozhn'oho kolektyvu «Modern-balet ta shkola-studiya suchasnoho tantsyu «Akverias» [Methods of directing entertainment and theatrical events in choreography: Methodical development. From the experience of the folk art group «Modern Ballet and School-Studio of Contemporary Dance “Aquerias”»]. L'viv: «Kamula», 2019. 52 p. [in Ukrainian]
7. Litovchenko O. Zasoby harmonizatsiyi stsenichnoho tvorv v khoreohrafichnomu mystetstvi [Means of harmonization of stage performance in choreographic art]. *Knowledge. Education. Law. Management*. Lublin : Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie. № 7 (43), vol. 1. 2021. P. 72–77. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.7.1.11> [in Ukrainian]
8. Pavis P. (1991) Slovar' teatra [Dictionary of the theater]. Moskva : Progress. 504 p. [in Russian]
9. Plakhotnyuk O. Problematyka formuvannya nauково-ponyatiynoho aparatu khoreohrafichnoho mystetstva [Problems of formation of the scientific-conceptual apparatus of choreographic art]. *Khudozhni praktyky ta mystets'ka osvita u kros kul'turnomu prostori suchasnosti: materialy IV vseukr. nauk.-prakt. konf., (Poltava, 29–31 bereznya 2017 r.)*. Poltava : Vydavnytstvo «Symon», 2017. P. 27–32. [in Ukrainian]
10. Plakhotnyuk O., Toporkov D. Polikhudozhni ta mizhmystets'ki zv'yazky tantsyuval'noyi kul'tury u proyavi yiyi intermodal'nosti [Poly-artistic and inter-skill relations of dance culture in the manifestation of its intermodality]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk : Mizhvuzyiv's'kyy zb. nauk. pr. molodykh vchenykh Drohobych'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Drohobych: Hel'vanyka, 2021. Vyp. 43. T. 2. P. 81–87. URL: <http://www.apfn-journal.in.ua/43-2-2021> DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-2-13> [in Ukrainian]
11. Teatr – prostranstvo – telo – dialog. Issledovaniya v sovremennom teatre [Theater – space – body – dialogue. Research in modern theater] / pod. red. Golachinskoy M., Gushpita I. Per. s pol'sk. Kharkiv: «Gumanitarnyy Tsestr» / Grigoro'yeva M.V., 2017. 312 p. [in Russian]
12. Plakhotnyuk O. The maintaining questions of research of choreographic art in Ukraine started of the 20-th century. *Molodyy vchenyy : naukovyy zhurnal*. Kherson, 2017. Vyp. № 5 (45), ch. I. P. 72–75.

УДК 784.3(477)
DOI

Лу ТУНЦЗЕ,
orcid.org/0000-0003-1451-8129
аспірантка кафедри теорії та історії музики
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) 383516533@qq.com

ВОКАЛЬНИЙ ЦИКЛ І. ГАЙДЕНКА «ДІВЧИНО, ХМЕЛЮ...» ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЛІЛОГУ КУЛЬТУР У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КАМЕРНО-ВОКАЛЬНІЙ МУЗИЦІ

Стаття є прецедентом дослідження вокального циклу «Дівчино, хмелю...» І. Гайденка – значущої складової творчого доробку композитора, який має концептуальним центром образ Людини у сучасному мультикультурному світі, резонує із парадигмальними настановами постсучасності та закарбовує виняткове значення фольклорних джерел. Акцентовано, що у національному музикологічному дискурсі цикл І. Гайденка є фактично неопанованим, що дисонує із відбиттям у ньому модусів розвитку національного камерно-вокального мистецтва та обумовлює актуальність статті.

Мета статті – висвітлити специфіку концептуально-образної сфери та синтезу знаків музичного мистецтва в синхронії та діахронії у вокальному циклі «Дівчино, хмелю...» Ігоря Гайденка.

Виявлено, що вокальний цикл І. Гайденка репрезентує модуляцію романтичної жанрової моделі вокального циклу, притаманної академічній музиці, у сферу народного вокально-інструментального мистецтва. Масштабна несюжетна композиція твору, утворена за принципом контрасту, складається з епізодів – градацій лірики, засобами єднання яких у цілісність є: на концептуально-образному рівні – медитативно-рефлексивні арки, на композиційно-структурному – дотримання 3-частинної форми із контрастною серединою та редукованою репризою, на фактурному – фактурні «алгоритми», повторюваність яких формує на рівні драматургії асоціації із «романтичним колом» – поверненням до витоків драматургічного процесу. Знаками автентичних джерел у творі є алюзійне відтворення народнопісенних та інструментальних традицій (алюзії інтонацій коліскової, ладове коливання, емпатичні наголоси, невизначена звуковисотність, танцювальні мотиви, звукообразувальні прийоми), семантизація образів природи, Складниками культурного полілогу в циклі є стильові «знаки» різних епох: бароко (зміслотворне значення семантики тональностей, терасоподібна динаміка); залучення опери (риси арії, вокального монологу); романтизму (алюзії романтичного кола, незавершеність ліричного процесу, близькість мелосу до традиції домашнього музикування та романсової стилістики); сучасності (хроматизація музичної тканини, «відкриті» структури, алюзії джазових прийомів).

Наголошено, що єднання різних музичних просторів і часів у вокальному циклі «Дівчино, хмелю...» І. Гайденка закарбовує потенційно нескінченну варіабельність синтезування їх знаків у царині сучасної української камерно-вокальної музики.

Ключові слова: українська камерно-вокальна музика, полілог культур, вокальний цикл, творчість І.Гайденка.

Lu TONQIE,
orcid.org/0000-0003-1451-8129
Postgraduate Student at the Music Theory and History Department
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) 383516533@qq.com

I. HYADENKO VOCAL CYCLE “GIRL, HOP....” AS A REFLECTION OF POLYLOGUE OF CULTURES IN MODERN UKRAINIAN CHAMBER-VOCAL MUSIC

The article is the precedent of research of vocal cycle “Girl, hop....” by Igor Haydenko – meaningful constituent composer’s creative work, the has the imagine of Man in the modern multicultural world as a conceptual center, resonates with the paradigmatic guidelines of postmodernity and the importance of folklore origins. It is accented that the in national musicological discourse I. Haydenko’s cycle is in fact unmastered, which dissonant with the reflection in the work of national chamber-vocal art development leading modes and determinates the relevance of the article.

Aim of the article – to light up the specifics of the conceptual and imaginative sphere and the synthesis of signs of musical art in synchrony and diachrony in the vocal cycle “Girl, hop....” by I. Haydenko.

It is detected that I. Haydenko’s vocal cycle represents the modulation of the academic romantic genre of the vocal cycle into the sphere of folk vocal-instrumental art. The large-scale non-plot composition of the work on the contrast principle

consist of episodes – gradation of lyrics, the mean of uniting into integrity are: at the conceptual and imaginative level – meditative-reflection arches, at the compositional and structural level – adherence to the 3-part form with a contrasting middle and reduced reprise, at the textural level – textural “algorithms”, the repetition of which forms at the drama level associations with the “romantic circle” – a return to the origins of the dramatic process. Signs of authentic sources in the work are the significance of images of nature, allusive reproduction of folk songs and instrumental traditions (allusions of lullaby intonations, frictional oscillations, emphatic accents, indefinite pitch, dance motifs, onomatopoeic effects). The components of the cultural polylogue in the cycle are the signs: baroque (meaningful meaning of semantics of tonalities, terraced-like dynamics); opera (features of an aria, vocal monologue); romanticism (allusion to the romantic cycle, incomplete lyrical process, features of romance, closeness of melody to the traditions of home music); chromaticization of musical fabric, “open” structures, allusion to jazz techniques).

It is emphasized that the combination of different musical space and times in synchrony and diachrony in the vocal cycle “Girl, hop...” by I. Haydenko captures the potentially endless variability of synthesizing their sings in the field of modern Ukrainian chamber-vocal music.

Key words: Ukrainians chamber-vocal music, polylogue of cultures, vocal cycle, I. Haydenko

Постановка проблеми. У різноспрямованих концептуальних, образно-тематичних та мовно-стилістичних пошуках сучасних українських композиторів камерна вокальна музика зберігає свій перманентний статус експериментальної царини, перетину традицій та новацій, концентрації знаків, символів різних сфер музичного мистецтва у синхронії та діахронії. У царині творчості І. Гайденка – студійній діяльності та музиці до театральних вистав, джазових, неофольклорних пошуках та серійних експериментах, масштабних взірцях симфонічної музики та композиційно концентрованих циклічних формах (Кравченко, Єрмоєнко, 2021b: 66–67) – камерно-вокальна музика є вагомою складовою. Суголосно парадигмальним настановам культури межі ХХ–ХХІ ст. та значущості національних, зокрема фольклорних джеоел, концептуальна вагомість яких маркує сучасний художній простір України, камерно-вокальні твори митця концептуально об’єднуються образом Людини сучасності, перманентно та іманентно спрямованої на винайдення модусів самоідентифікації у мультикультурному, глобалізованому та глокалізованому (Уманець, 2020) світі.

Аналіз досліджень засвідчує активізацію уваги дослідників до творчості І. Гайденка, виявлене в останні роки у розвідках із висвітлення специфіки: харківської композиторської школи – І. Драч, Л. Кияновської, О. Кравченко та А. Єрмоєнко (2021b), А. Мізитової; діалогу «автор – традиція» в контексті хорової музики сучасних українських композиторів – І. Коновалової (2012); взаємозв’язку та взаємовпливу академічної та народно-інструментальної творчості, мікстових стильових «перехрещень» неофольклорного, небарокового, джазового, естрадного спрямувань – А. Олексюк (2017); творчої еволюції композитора – О. Кравченко та А. Єрмоєнко (2021a) та експериментальних опусів на основі позамузичних абстрактних ідей (зокрема послідовності

Фібоначчі) – І. Гайденка (2017); наукової діяльності І. Гайденка з дослідження комп’ютерних технологій у композиторській практиці – О. Кравченко (2022). Поодинокими є прецеденти дослідження вокальної творчості митця (Томах, 2020), зокрема вокального циклу «Дівчино, хмелю...», образне та емоційне коло якого окреслює І. Лисняк (2019) у зв’язку з особливостями стильової та жанрової специфіки сучасної національної камерної вокальної-інструментальної музики для бандури. Фактична неопанованість вокального циклу І. Гайденка «Дівчино, хмелю...» у сучасному музикологічному дискурсі, яка дисонує із відбиттям у творі провідних модусів розвитку національного камерно-вокального мистецтва, детермінує **актуальність** запропонованої розвідки.

Мета статті – висвітлити специфіку концептуально-образної сфери та синтезу знаків музичного мистецтва у синхронії та діахронії у вокальному циклі «Дівчино, хмелю...» І. Гайденка.

Виклад основного матеріалу. У різнобарвній панорамі сучасної української камерно-вокальної музики цикл І. Гайденка «Дівчино, хмелю...» постає як відбиття провідних тенденцій академізації народного вокально-інструментального виконавства, а також стильової множинності (Кравченко, Єрмоєнко, 2021a: 102). Це засвідчує як опора на жанрову модель романтичного вокального циклу, так і мультикультурна специфіка твору, обумовлена синтезом знаків народної та академічної традицій в синхронії та діахронії, полілогом у творі знаків епох бароко, романтизму та сучасності.

У першій пісні циклу – «Ноктюрні» академічна традиція «просвічує» у загальній імпресіоністичній атмосфері, народнопісенна – у ладовій мінливості та певних алюзіях рис колискової. В інструментальному вступі повторюваність коливання висхідних та низхідних стрибків створює враження потенційно нескінченної несталості, коливання-заколювання. Несталість, «хиткість»

музичного простору посилює й декларативно акцентована тональна невизначеність – за відсутності ключових знаків тривалі органні пункти на G та C сприймаються як коливання між T і S, у той час як логіка розгортання мелосу із хроматизацією музичної тканини дозволяє визначити G-dur – g-moll як тональну основу.

Перманентність тонально-ладового «коливання» обумовлює його змістотворчу значущість і спонукає до певних змістовно-образних аналогій, ініційованих семантикою тональностей, закладеною в контексті барокового мистецтва. Тональний простір пісні змістовно-образно «мерехтить» між світлом (C-dur), піднесеністю (G-dur) та приємковим сумом (g-moll), резонуючи із жанром пісні та характерологічно-настроєвою ремаркою *misterioso*.

Різні виміри «ноктюрновості» формуються відповідно до 3-частинної форми із контрастною серединою та редукованою репризою, а також до провідного драматургічного принципу контрасту. У межах крайніх частин це виявляється у співставленні різних фактурних сфер – заколисуючі інтонації хроматизованих стрибків замінюються стрімкими висхідними арпеджованими фігураціями, у межах пісні як структурної цілісності – у різних типах мелосу.

У крайніх частинах він позначений аріозністю, рухом крупними тривалостями, значущістю інтонами висхідної кварта до тональної опори із її утвердженням та поверненням до неї через секундовий низхідно-висхідний рух. Повторюваність цієї інтонами, зокрема секундових коливань навколо тональної опори, посилює асоціації з колісковою і народнопісенними традиціями та водночас слугує чинником внутрішньої цілісності розділів при контрастності логік фактурного мислення. На рівні фактури цікавим образно-змістовним акцентом у крайніх розділах є елементи звукообразувальності – арпеджовані фігурації створюють образно-смысловий резонанс із вербальним шаром («арфами», «вітер»). У середній частині дискретність дрібних ритмоструктур, речитативність мелосу у вокальній партії, алюзії джазової стилістики, тип викладу (рухом акордовими пластами в інструментальній партії) унаочнюють значущість принципу контрасту як ознаки драматургії пісні та смислоутворюючу роль складного сполучення різних сфер художньої рефлексії. З одного боку, це поєднання академічного, народнопісенного та естрадного просторів. З іншого – автентичної, барокової, романтичної (на рівні жанру), а також сучасної джазової традиції.

Із бароковою естетикою в «Ноктюрні» резонує мінімалізм авторських ремарок. Вказівки *ritardando* та *ritenuto* у фінальних побудовах середньої частини пісні є своєрідним структуроутворюючим чинником та певним драматургічним й агогічним знаком «фіналізації» музичної думки. Це обумовлює тип виконавського мислення, структуру самого виконавського процесу, зокрема у межах завершених динамічних «блоків». Фактичне уникання в їх межах динамічної градації уможливорює асоціації з бароковою терасоподібною динамікою, суголосні небароковим тенденціям у національному музичному мистецтві сучасності. Динамічна сталість водночас активізує відбиття найтонших нюансів емоційного стану за загальної «присмеркової» динаміки – *p*, *tr* та *mf*, які відіграють у пісні домінуючу роль.

Значущість провідного у циклі драматургічного принципу контрасту наочно виявляється у співставленні «Ноктюрну» і «Матроської пісні». З одного боку, це контраст просторів – модуляція у стихію води, відтворена колористичними, звукообразувальними засобами, з іншого – контраст часу – модуляція з атмосфери таємничого вечора в яскравий оптимістично-сонячний «ранок» очікування змін і набуття свободи. Темпорально-спатіальний вимір «Матроської пісні» окреслюють яскрава, «чиста» семантика C-dur, нечисленні хроматичні відхилення в якому не позбавляють тональний простір визначеності та композиційно-структурної стрункості. 3-частинна репризна форма пісні водночас містить у собі і певний внутрішній контраст, який створюється як між її розділами, так і між інструментальною та вокальною партіями.

В інструментальному пласті скріплювальною ланкою є активний висхідно-низхідний мотив, контури якого мають звукообразувальну значущість, підкреслену його регістровими переміщеннями-відлуннями. Водночас цей своєрідний лейтмотив, зокрема на фактурному та мовно-артикуляційному рівнях створює танцювальну атмосферу, що посилює темпорально-спатіальну своєрідність пісні.

Вокальний пласт цієї пісні позначений рисами звукообразувальності й відтворенням традицій народнопісенного мистецтва, які виявляються в атрибутивному для нього емоційному наголосі як складнику «народнопісенної виконавської парадигми» (Карчова, 2016: 10), що обумовлює розбіжність логічного плину мелосу та акцентуованих «спалахів» емоції, а також створює несталу атмосферу коливання. Засобом посилення несталості, що створює відчуття «атмосфери

моря», стає коливання парних і непарних метрів. Виявленням звукообразовальності у межах середнього розділу є інтонаційні хвилі – чергування тривалих висхідних та низхідних побудов, а також метрична змінність – коливання 2/4 та 3/4.

Символічність назви третьої пісні – «Дует» детермінована алюзійною діалогічністю. Усупереч перцептуальним очікуванням вона виявляється не в царини співвідношення значущості та функцій учасників музичного процесу, а в концептуально-смысловій сфері – у діалозі виконавця-вокаліста та Всесвіту, землі, сонця, місяця, зірок, вітру тощо, в заклик до єднання Людини з природою.

Панування у «Дуеті» медитативної рефлексивності на смысловому рівні створює інший ракурс образу природи порівняно із «Матроською піснею» та образну арку з «Ноктюрном». 3-частинна репризна форма пісні з контрастною серединою дозволяє визначити таку композиційно-структурну організацію та принцип контрасту як змістовні чинники цілісної архітектоники та драматургії циклу.

Знаком народнопісенної традиції стає відтворення «колискових» інтоном – висхідно-низхідних «заколісуючих» інтонацій із гальмуванням інтонаційного руху наприкінці, які слугують завершенням фактично кожної фрази. Водночас із повторюваністю плавного, хвилеподібного тривалого плину мелосу така лейтінтонація слугує інтонаційній єдності пісні.

Із хвилеподібним рельєфом вокальної партії контрастують «спалахи» акомпанементу, на який водночас покладається функція єднання на фактурному рівні як даної частини циклу, так і циклу як цілісності. Це виявляється у певному стильовому зламі у середній частині, позначеному синтезом побудов, характерних для крайніх частин «Дуету», та арпеджованих акордів із акцентуацією інтонаційних вершин і щільних, динамічно акцентованих акордових «мас» (подібний же фактурний злам є наявним у середній частині «Ноктюрну»), суголосних джазовій стилістиці.

Медитативна рефлексивність лірики в «Дуеті» знаходить відображення у вирівненому динамічному рельєфі. Його суголосність бароковій терасоподібній динаміці вбачається у відповідності динамічних блоків частинам твору: $p - mf - p/pp$, що також слугує й структуротворним чинником.

Схвильовано-патетичним етапом ліричних пошуків і центром експресії є мініатюра «Амен» (19 тактів). Виняткова емоційно-образна концентрованість твору знаходить вираження на всіх рівнях музичної тканини. У вокальній партії

відбиттям цього є примхливість інтоном, в яких поступовий хроматизований рух раптово переривається стрибками, та дискретність ритміки в інструментальному пласті – сполохи масивних хроматизованих акордових побудов, у фактурі – розбіжність тривалого руху мелосу та статички акомпанементу, на рівні темпу – фактично перша в циклі агогічна ремарка (*ritenuto*), на рівні динаміки – певна деталізація палітри. При збереженні характерної для циклу «приглушеної» звучності, на відміну від попередніх частин циклу вона позначена урізнобарвленням – фактично кожний такт має свій динамічний рівень, наявні *diminuendo crescendo*, граничні акценти (*sf*).

«Амен», на відміну від попередніх частин циклу, фактично позбавлений алюзій із бароковою естетикою. Утім закладена в циклі тенденція стильового синтезу знаходить виявлення у формуванні додаткових стильових знаків. Проявом цього слугують своєрідна патетична аріозність – тяжіння до вокального монологу, а також опосередковане втілення композиційних засад романтизму, знаком яких є колоподібне замикання 2-частинної форми пісні варійованим поверненням початкових інтонацій, що співвідноситься із символікою романтичного кола.

«Амен» демонструє значущість аркових зв'язків як маркера композиційно-структурної організації та драматургії циклу. В «Амен» у такому значенні постає ладотональна сфера – як і в 1 частині циклу у цьому монолозі відсутні ключові знаки, тональний же простір позначений як хроматизацією, так і ладовим коливанням, що співвідноситься із народнопісенною традицією.

«Вбудовуючись» у цикл за принципом контрасту, «Амен» є фактично єдиною «розімкненою» структурою. «Зависання» музичного руху на альтерованій акордиці потенційно містить у собі імпульс до подальшого розгортання музичної тканини. Водночас, така принципова відкритість композиційно-структурної організації є, на наш погляд, дієвим чинником активізації слухацької перцепції, перенесення ліричних пошуків у духовних світ реципієнта та формування на цій основі художньої комунікації, в якій виконавці і аудиторія постають як єдине ціле, об'єднане ліричною рефлексією.

Саме завдяки розімкненій структурі та ладогармонічній організації «Амен» і наступна пісня «Дівчино, хмелю...» створюють своєрідний цілісний монолог, ліричність якого слугує чинником їх єдності, розбіжності композиційно-структурної організації, мови та засобів виразності – диференціації етапів ліричного процесу. Його специ-

фіка у «Дівчино, хмелю...» окреслюється панорамою яскраво виявлених особистісних емоцій, атмосферою всеохопного глибокого та щирого кохання, що відбивається у типових романсових інтонаціях. Парадоксальним чином ця частина циклу відповідає жанровій моделі дуету – внаслідок перегуків інтонацій у вокальній та інструментальній партіях. Романсовий характер мелосу дозволяє пов'язати цю пісню із традиціями українського романсу в його професійному та народному варіантах і водночас констатувати наявність у циклі яскраво виявленої романтичної традиції.

Композиційно-структурна організація «Дівчино, хмелю...» та наступної пісні «Весно» доводить значення 3-частинної форми із контрастною серединою та редукованою репризою, а також структурних арок між частинами циклу як архітектонічного чинника його цілісності, який скріплює різні етапи ліричного процесу в єдність і водночас значущість принципу контрасту як прояву драматургічної специфіки. Із попередньою цариною романсової лірики «Весно» контрастує моторністю, виявленою насамперед в повторюваних наїграшах, розташованих в інструментальному пласті, примхливості сполучення у вокальній партії великих стрибків і ліричних розспівних інтоном. Внутрішній контраст у середньому розділі обумовлює модуляція в іншу сферу засобів виразності – вокальна партія позначена домінуванням речитативних, декламаційних інтоном, пласт акомпанементу – щільністю акордових хроматизованих побудов. Принцип контрасту виявлений і в раптових переміщеннях в інший часопростір – фактично вперше у циклі використаний прийом раптової зупинки руху та миттєвої зміни динамічного тону (sfz – p, тт. 44-49), який видається можливим позиціонувати як дієвий прийом активізації перцепції.

Значимість автентичних витоків виявляється у пісні «Весно», з одного боку, у типовій для народнопісенного виконавства звуковисотній нефіксованості у вокальній партії. З іншого боку, інструментальна партія позначена лейтмотивністю типових танцювальних інтоном – утілень своєрідної музичної ономапої – імітації звуків весняного капіжу, що водночас обумовлено характерною загалом для творчості композитора «синестезійною специфікою звукообразного мислення» (Томах, 2020: 79).

Концептуальну арку із медитативною рефлексивністю «Нокторном» та алюзією сакрального світу в «Амен» формує фінал циклу – «Молитва», в якому на різних рівнях організації музичної тканини виявляються зв'язки з фактично всіма час-

тинами циклу. Заколісуючі секундові інтонації утворюють арку із «Нокторном» на інтонаційному рівні, що водночас у драматургічному аспекті створює аналогії із символікою романтичного кола, провідне значення повторюваних арпеджованих побудов в акомпанементі – фактурну арку з «Дуетом», звернення до прийомів звукообразувальності – з «Матроською піснею» та «Весною», патетичність монологічного висловлювання – з «Амен».

Структуро- та змістотворне значення принципу контрасту наочно виявляється в цій пісні у співвідношенні вокальної та інструментальної партій. В акомпанементі з остинатністю фактично органного басу та повторенням провідного арпеджованого хроматизованого мотиву з великими стрибками (в обсязі 2-х октав) контрастують секундові «коліскові» інтонами вокального пласту. Проте «вторгнення» в мелос хроматизованих стрибків створює й резонанс із акомпанементом, слугуючи єдності музичного цілого. Водночас принцип контрасту знаходить вираження у середній частині пісні у підвищенні загального інтонаційного, динамічного та темпового рівнів (piu mosso).

Парадоксальним чином, замикаючись у романтичне коло на емоційно-образному рівні (що обумовлюється подібністю завершення «Нокторну») фінальна пісня «Молитва» не є остаточним фіналом. «Зависання» на альтерованих звуках, тональне і регістрове розчинення звучності нівелює (подібно до ««Амен»») композиційно-структурні межі та надає ліричному процесу принципової незавершеності, що спонукає до додаткових вимірів суголосності романтичним настановам музичного мислення.

Висновки. Сконцентрована у вокальному циклі «Дівчино, хмелю...» І. Гайденка пам'ять культури в її ліричному вимірі, що актуалізує «ідею глобального художнього синтезу <...> переосмислення національних традицій та композиційних технік, створених попередніми епохами, вільного оперування існуючими жанрово-стильовими моделями та їх знаками» (Коновалова, 2012: 124). Особливості концептуально-образної сфери та синтезу знаків музичного мистецтва у синхронії та діахронії у вокальному циклі «Дівчино, хмелю...» Ігоря Гайденка, зокрема дифузії академічної й народної інструментальної та -пісенної традицій, детерміновані насамперед проєкцією жанру вокального циклу в сферу народного вокально-інструментального мистецтва. Позиціонуючи академічну, атрибутивну романтичну жанрову модель як розгорнуту несюжетну композицію, за принципом контрасту складену із цілісних, самодостатніх епізодів – градацій

лірики, митець скріплює її на концептуально-образному рівні медитативно-рефлексивними арками («Ноктюрн» – «Амен» – «Молитва»), на композиційно-структурному – лейтструктурним значенням 3-частинної форми із контрастною серединою та редукованою репризою, на фактурному – певними «алгоритмами» викладу, повторюваність яких уможливує на рівні драматургії асоціації із «романтичним колом» – поверненням до витоків драматургічного процесу.

Апеляція в циклі до автентичних джерел має проявом як значущість образів природи, природних стихій, так і алюзійне відтворення народно-пісенних та народно-інструментальних традицій. У вокальній партії це виявляється в емфатичних наголосах, невизначеній звуковисотності, алюзіях інтонацій колискової, для в інструментальній – у відтворенні танцювальних наіграшових мотивів та звукообразувальних прийомів. Складниками культурного полілогу в циклі є знаки барокової естетики – змістотворна значимість семантики

тональностей та терасоподібної динаміки, з оперної сфери – рис арії та вокального монологу. Безумовно значущими є зв'язки циклу з музичним мистецтвом романтизму, що знаходять вираження в алюзії романтичного кола в драматургії та принципів, концептуально значимій у циклі незавершеності ліричного процесу, а також у відтворенні рис романсу та загальному характері вокальної партії, яка співвідноситься з традиціями домашнього музикування. Знаками звукової атмосфери сучасності слугують хроматизація музичної тканини, композиційно «відкриті» структури, апелювання до джазових прийомів тощо.

Єднаючи різні простори та часи музичного мистецтва в синхронії та діахронії, вокальний цикл І. Гайденка «Дівчино, хмелю...» закарбовує потенційну нескінченну варіабельність синтезування їх знаків, культурну полілогічність камерно-вокальної творчості сучасних українських композиторів, дослідження якої складає **перспективи подальших розвідок**.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайденко І. Практика використання числової послідовності Леонардо Пізанського у творі *Fibonacciphonia* для оркестру. *Культура України*, 2017. Вип. 56. С. 244–253.
2. Карчова Ю. І. Українське народнопісенне виконавство в професійній музичній практиці останньої третини ХХ – початку ХХІ століть : автореф. дис. канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Харків : ХНУМ імені І. П. Котляревського, 2016. 17 с.
3. Коновалова І. Ю. Коммуникативная ситуация «автор – традиция» в украинской хоровой музыке ХХ–ХХІ века (к проблеме неофольклоризма). *Вісник Харківської державної академії дизайну*, 2012, № 11. С. 124–127.
4. Кравченко О. Наукова діяльність Ігоря Гайденка. *Actual priorities of modern science, education and practice. Proceeding of the XII International Scientific and Practical conference. March 29 – April 01, 2022, Paris*, pp. 90–91.
5. Кравченко О., Єрмоєнко А. Ігор Гайденко: митець і людина. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2021. Вип. 44. Т. 1. С. 100–103.
6. Кравченко О., Єрмоєнко А. Шляхи розвитку Харківської композиторської школи. Творчість Ігоря Гайденка та питання спадкоємності поколінь. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2021. Вип. 35. Т. 2. С. 63–67.
7. Лісняк І. Академічне бандурне мистецтво України кінця ХХ – початку ХХІ століття. Київ : Видавництво ІМФЕ НАН України, 2019. 254 с.
8. Олексюк А. В. Оригінальна творчість українських митців доби незалежності на перетині академічного та народного інструменталізму. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*, 2017. Вип. 46. С. 350–365.
9. Томах О. О. Специфіка концертмейстерської роботи піаніста над твором для голосу і фортепіано «Дорога» І. Гайденка. *Public communication in science: philosophical, cultural, political, economic and IT context : Collection of scientific paper «LOGOS» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 5)*, May 15, 2020. pp. 79–81.
10. Уманець О. В. Глокалізація. *Соціологія права: енциклопедичний словник* / за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2020. С. 186–188.

REFERENCES

1. Haidenko, I. (2017). Praktyka vykorystannia chyslovoi poslidovnosti Leonardo Pizanskoho u tvori *Fibonacciphonia* dlia orkestru [The practice of using numerical sequence of Leonardo from Piza in *Fibonacciphonia* for orchestra]. *Culture of Ukraine*, (56), pp. 244–253 [in Ukrainian].
2. Karchova, Yu. I. (2016). Ukrainske narodnopisenne vykonavstvo v profesiinii muzichnii praktytsi ostannoii tretyny XX – pochatku XXI stolit [Ukrainian folk song Performance in professional musical practice last third of VV – beginning of XXI century]. Thesis for a candidate degree. Kharkiv, Kharkiv National Kotlyarevsky University of Arts [in Ukrainian].
3. Konovalova, I. Yu. (2012). Kommunikativnaia sytuatsiya «avtor - tradytsiya» v ukraynskoi khorovoi muzyke XX–XXI veka [Communicative situation «author - tradition» in Ukrainian choral music of XX – XXI centuries]. *Bulletin of Kharkiv State Academy of design*, (11), pp. 124–127 [in Russian].

4. Kravchenko, O. (2022). Naukova diialnist Ihoria Haidenka [Scientific activity of Ihor Haydenko]. *Actual priorities of modern science, education and practice*. Proceeding of the XII International Scientific and Practical conference. Paris, pp. 90–91 [in Ukrainian].
5. Kravchenko, O., Yeromenko, A. (2021). Ihor Haidenko: mytets i liudyna [Ihor Haydenko: artist and human being]. *Humanities science current issues*, (44), vol. 1, pp. 100–103 [in Ukrainian].
6. Kravchenko, O., Yeromenko, A. (2021). Shliakhy rozvytku Kharkivskoi kompozytorskoi shkoly. Tvorchist Ihoria Haidenka ta pytannia spadkoiemnosti pokolin [Ways of development of Kharkiv composing school. Creations of Ihor Haydenko and issues of inheritance of generations]. *Humanities science current issues*, (35), vol. 2, pp. 63–67 [in Ukrainian].
7. Lisniak, I. (2019). Akademichne bandurne mystetstvo Ukrainy kintsyi XX – pochatku XXI stolittia [Academic bandura art of Ukraine in the late XXth to Early XXIst century]. Kyiv. Publishing Rylsky Institute [in Ukrainian].
8. Oleksiuk, A. V. (2017). Oryginalna tvorchist ukrainskykh myttsiv doby nezalezhnosti na peretyni akademichnoho ta narodnoho instrumentalizmu [The original works of Ukrainian artists of the period of independence at the intersection of academic and folk instrumentalism]. *Problems of Interaction of Art, Pedagogy, Theory and Practice of Education*, (46), pp. 350–365 [in Ukrainian].
9. Tomakh, O. (2020). Spetsifika kontsertmeisterskoi roboty pianista nad tvorom dlia holosu ta fortepiano «Doroha» I. Haidenka [Specifics of the concert master's work of the pianist on the work for voice and piano "Road" by I. Haydenko]. *Public communication in science: philosophical, cultural, political, economic and IT context : Collection of scientific paper «LOGOS» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 5)*, pp. 79–81 [in Ukrainian].
10. Umanets, O. V. (2020). Hlokalizatsiia [Glocalisation]. *Sotsiologiia prava: entsiklopedychnyi slovnyk – Sociology of Law: encyclopedic dictionary*. M. P. Trebin (Ed.). (pp. 186–188). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

УДК 004.02:03.03+003.07+003.08+002+003::74
DOI

Христина МАТВИСІВ,
orcid.org/0000-0002-1357-3348
студентка III курсу кафедри дизайну та основ архітектури
Інституту архітектури та дизайну Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *kristi.matvisiv@gmail.com*

Руслан ГАЛИШИЧ,
orcid.org/0000-0002-2459-7580
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну та основ архітектури
Інституту архітектури та дизайну Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *Ruslan. Y. Halyshych@lpnu.ua*

Ольга МЕР'Є,
orcid.org/0000-0002-4178-2286
кандидат архітектури,
доцент кафедри дизайну та основ архітектури
Інституту архітектури та дизайну Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *Olha.V.Merie@lpnu.ua*

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ КИРИЛИЧНИХ ШРИФТІВ У ДИЗАЙНІ ОДЯГУ УКРАЇНСЬКИХ БРЕНДІВ

Досліджено використання кириличних шрифтових композицій у дизайні одягу українських брендів. У сучасному суспільстві існує проблема розвитку українських брендів одягу у напрямку поширення використання кириличних шрифтових гарнітур у дизайні текстилю. Були проаналізовані дослідження та публікації, що висвітлюють проблему створення оригінальних українських шрифтових гарнітур, історичний розвиток типографічного мистецтва на теренах України, використання шрифтів у дизайні одягу, зокрема кириличних гарнітур у продукції українських брендів. Встановлено, що шрифт на одязі дозволяє підкреслити значення повідомлення, є основним способом комунікації зі споживачем та представляє модельєра і людину, котра носить цей одяг. При розробці українських шрифтів, часто не враховуються особливості кириличної абетки. Дизайнери опираються на поради щодо створення шрифтових гарнітур для латинського алфавіту, специфіка якого відрізняється від кириличного. Шрифт української мови повинен мати індивідуальний дизайн, а не використовувати чужі гарнітури, які невдало адаптовані на слов'янський шрифт. На основі експериментального дослідження доведено, що використання українських шрифтів на одязі варто розвивати для привернення уваги споживача, а для цього потрібно збагачувати українське мистецтво типографіки та розробляти нові шрифти. Виявлено, що існує попит на продукцію українських брендів одягу із використанням шрифтових композицій українською мовою, із року у рік збільшується кількість замовлень на авторські шрифти. Проаналізовано різні за стилістикою та композицією зразки використання шрифтових повідомлень на одязі сучасних українських брендів та встановлено, що найбільш вдалими шрифтовими композиціями є ті, що передають національну ідентичність, уособлюють тисячоліття еволюції шрифтових символів України та відповідають сучасним тенденціям. Натомість композиції, шрифтове наповнення яких побудоване на основі латинського алфавіту, некоректно передають задум дизайнера.

Ключові слова: український шрифт, типографіка, дизайн одягу, шрифт, кириличне письмо, шрифтові композиції.

Khrystyna MATVISIV,*orcid.org/0000-0002-1357-3348**3rd year student at the Department of Design and Fundamentals
Institute of Architecture and Design of the Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) kristi.matvisiv@gmail.com***Ruslan HALYSHYCH,***orcid.org/0000-0002-2459-7580**Candidate of Art History,
Associate Professor at the Department of Design and Architecture Fundamentals
Institute of Architecture and Design of the Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) Ruslan.Y.Halyshych@lpnu.ua***Olha MERIE,***orcid.org/0000-0002-4178-2286**Candidate of Art History,
Associate Professor at the Department of Design and Architecture Fundamentals
Institute of Architecture and Design of the Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)
Olha.V.Merie@lpnu.ua*

THE PROBLEM OF USING CYRILLIC FONTS IN CLOTHING DESIGN OF UKRAINIAN BRANDS

The use of Cyrillic font compositions in clothing design of Ukrainian brands has been studied. In modern society, there is a problem of development of Ukrainian clothing brands in the direction of spreading the use of Cyrillic fonts in textile design. Research and publications covering the problem of creating original Ukrainian typefaces, historical development of typographic art in Ukraine, the use of fonts in clothing design, including Cyrillic typefaces in products of Ukrainian brands were analyzed. It has been established that the font on clothes allows to emphasize the meaning of the message, is the main way of communication with the consumer and represents the fashion designer and the person who wears these clothes. When developing Ukrainian fonts, the peculiarities of the Cyrillic alphabet are often not taken into account. Designers rely on tips for creating fonts for the Latin alphabet, the specifics of which differ from the Cyrillic alphabet. The font of the Ukrainian language should have an individual design, and not use other language typefaces, which are poorly adapted to the Slavic font. Based on experimental research, it is proved that the use of Ukrainian fonts on clothing should be developed to attract the attention of consumers, and for this we need to enrich the Ukrainian art of typography and develop new fonts. It was found that there is a demand for products of Ukrainian clothing brands using font compositions in the Ukrainian language, the number of orders for author's fonts is increasing from year to year. The stylistic and compositional patterns of using font messages on the clothes of modern Ukrainian brands are analyzed and it is established that the most successful font compositions are those that convey national identity, represent the millennium of evolution of Ukrainian font symbols and meet modern trends. Instead, compositions whose font content is based on the Latin alphabet incorrectly convey the designer's idea.

Key words: *Ukrainian font, typography, clothing design, font, Cyrillic writing, font compositions.*

Актуальність теми дослідження. У сучасному суспільстві існує проблема розвитку українських брендів одягу у напрямку поширення використання кирилических шрифтових гарнітур у дизайні текстилю. З початком усвідомлення та ствердження суспільством своєї національної ідентичності, поступово зростає попит на одяг та текстиль, що зображає українську ідентичність. Серед найважливіших аспектів розвитку культури можна відзначити мистецтво письма. Саме шрифт, створений за особливою стилістикою, яка бере за основу культурну спадщину, водночас відповідає сучасним вимогам, може задовольнити бажання споживачів.

Вивченню шрифтових композицій як засобу художньої виразності у дизайні текстилю приділив

увагу І. Яковець у своїй статті, де розглянув особливості використання шрифтів на прикладі світових зразків то визначив види композицій текстового характеру. А. Дубрівна та С. Дороніна у своїй роботі висвітлили особливості становлення українських шрифтових гарнітур, також дослідили особливу роль українського шрифту як засобу візуальної комунікації. Ще однією важливою роботою є матеріали Н. Тацей, Р. Квасниці, М. Дубової-Страшевської про використання типографіки та дизайні костюма, де розглянули основні засади шрифту на одязі та проаналізували світові й українські варіанти вирішення типографіки в індустрії моди.

Об'єкт дослідження – українські шрифтові композиції в дизайні одягу українських брендів.

Предмет дослідження – стилістичні, композиційні, колористичні образи в дизайні шрифтових композицій на одязі.

Метою дослідження є висвітлити проблему використання кирилического шрифту в одязі українських брендів та проаналізувати стилістичні, композиційні, колористичні образи в його дизайні.

Гіпотези дослідження: 1) ймовірно, для розвитку використання українських шрифтових композицій у дизайні одягу та зацікавленню споживача у такій продукції потрібно створювати шрифтові гарнітури та композиції, які відрізняються цікавим дизайном, композиційними прийомами; 2) припускаємо, що шрифт, який відтворює національну ідентичність, є найкращим стилістичним вирішенням та зацікавить споживачів в продукції українських брендів одягу; 3) ймовірно, переклад українських слів, висловів, цитат, що відбивають українську культуру, є недоречним і сприймаються негативно.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан мистецтва типографіки в Україні.

2. Проаналізувати стилістичні, композиційні, колористичні образи у дизайні одягу із використання типографічних композицій українських брендів.

Комплекс методів та методик для проведення дослідження. Із загальнонаукових традиційних методів у дослідженні використані: 1) камеральні дослідження (включали вивчення бібліографії за тематикою дослідження) проводилися на теоретичному рівні; 2) емпіричні дослідження (застосовано авторську анкету).

Виклад основного матеріалу. Людина взаємодіє із типографікою постійно. Зараз шрифт проникає у кожен сферу нашого життя, його прояви ми спостерігаємо у всіх рекламних джерелах, в дизайні сайтів, інтер'єрів, афіш, плакатів, обкладинках книг, журналів, альбомів музичних гуртів. Саме шрифт та текст дозволяє точно підкреслити значення повідомлення та є основним видом комунікації зі споживачем. Особливу увагу типографіка привертає, коли виходить із лише графічного дизайну та починає формувати фізичний простір. Типографіка, як елемент одягу, стає інструментом передачі інформації, що представляє модельєра та людину, котра носить такий одяг (Тацей та ін., 2022: 133). Досліджуючи історію мистецтва типографіки, встановлено, що шрифтові повідомлення на текстилі існували ще в XIV сторіччі у вигляді дрібних написів на текстилі для церковних обрядів. Використовувалися шрифти, для яких характерним був високий рівень орна-

ментальної організації букв. Такий принцип був покладений в заголовні букви, які прикрашали книги та передавали їх зміст.

Одяг – це не лише естетичний вигляд, він передає позицію та думку його власника і часто містить важливе повідомлення. На сьогодні існує мізерна кількість типографіки на одязі, яка правильно передає повідомлення українських брендів, адже часто використовується шрифт, який написаний латинською абеткою. Причиною цього є загальна тенденція дизайнерів України щодо вивчення корисної літератури іноземного походження. Поради щодо дизайну шрифту у таких виданнях є орієнтованими на латинський алфавіт, а отже – на латинські гарнітури, що унеможливує їх використання на кирилическому алфавіті, оскільки його специфіка є зовсім іншою і потребує окремої уваги. Практично у всьому тексті, який друкується в інформаційному просторі України, у тому числі й інформація на одязі, використовуються шрифти, які були розроблені закордонними виробниками. Без власних шрифтів усі ці тексти здаються чужими, адже вони не несуть у собі української національної культури, мистецтва, світосприйняття та почуття (Срібна, 2014: 118). Шрифт кожної мови повинен мати індивідуальний дизайн, а не використовувати чужі гарнітури, які невдало адаптовані на слов'янський шрифт.

В Україні за весь час її розвитку було багато відомих діячів, які займалися створенням українських шрифтів, які зберігали національну автентичність. Серед них: Григорій Олександрович Золотов, котрий розробляв шрифти для українських грошей та книг; графік та мистецтвознавець Павло Максимович Ковжун; аніматор та художник-ілюстратор Сергій Пилипович Конончук. У повоєнні часи шрифтовою діяльністю займався Василь Йосипович Хоменко, котрий розробив перший український складальний шрифт «Гарнітура Хоменківська». У кінці XX сторіччя з'явилися нові майстри української каліграфії, серед яких Василь Якович Чебанік, відомий каліграф та художник, який описав усю проблему українського шрифту як елементу національного знаку та створив шрифт «Рутенія». Видатними фігурами у просторі української графіки постали графік і оформлювач книг Володимир Іванович Юрчишин та Володимир Володимирович Лазурський – відомий художник книг, графік, каліграф та творець шрифту «Гарнітура Лазурського». Не менш важливим діячем у сфері української типографії є дослідник, книжковий графік, каліграф та педагог Віталій Степанович Мітченко (Іванова, 2021: 41).

Сучасні молоді автори надихаються саме роботами старих творців українського шрифту при

створенні власних зразків. Таким чином, шрифт починає уособлювати тисячоліття еволюції шрифтових символів України. Це, разом із сучасним та актуальним вирішенням згідно з тенденціями, є одними із найважливіших аспектів створення нових українських шрифтів. З року у рік зростає попит на авторські шрифти, збільшується кількість замовлень. Значно розвиваються українські варіативні шрифти. А. Шевченко та К. Ткачов є сучасними творцями шрифтів, завдяки чийм працям Україна має шрифтову базу. Андрій Шевченко вважає, що натхнення для розробки шрифтів потрібно черпати із минулого. З найкращих його робіт варто виділити суперсім'ю шрифтів «Оксана». Шрифти Кирила Ткачова уже стали частиною проєктів «Ukraine Now», «NAMU», «Rozetka», «Дія», «Мінкультури», логотип для «Укрзалізниці», рок-фестивалю «Захід-фест», шрифти для розробки фірмового стилю адміністрації Білої Церкви, Луцька та Дніпра та багатьох українських міст. На сучасний український шрифт є держзамовлення, що підкреслює запит суспільства на розвиток української типографіки (Дубрівна, Дороніна, 2021: 12). Серед молодих шрифтовиків визначаються Катерина Королевцева, авторка шрифту «Misto Font», Марія Вайнштейн, котра розробила «Monofontis», Катерина Дрозд, авторка гарнітури «Kharkiv Tone», Максим Кобузан, його авторський шрифт «Су Grotesk».

На фоні розвитку українського мистецтва типографіки, крім графічного дизайну, створені українськими фахівцями шрифти мають використовуватися у дизайні одягу українських брендів. Зростає потреба національної ідентифікації українців, а отже зростає попит на український товар. Найбільше спостерігається потреба на одяг від українських виробників. Часто, для більшої переконливої підтримки України, споживачі звертають увагу на типографічні написи в патріотичному дусі із використанням української символіки та української мови. Саме для дизайну такої продукції найбільше потрібний шрифт, що передає ідентичність української нації. Натомість дедалі частіше можна зустріти на одязі простий шрифт світових дизайнерів, який був створений для латинської абетки та адаптований під кирилицю. Такий підхід нівелює особливості кирилиці та сприяє збідності української культури (Іванова, 2021: 42).

Було підібрано та розглянуто зразки використання шрифтових композицій в одязі сучасних українських брендів. Важливу роль в розвитку використання українського шрифту відіграли події 2014 року та війна з Росією. Українські дизайнери почали звертатися до українських шрифтів, усвідомивши форми літер з урахуванням історичної спадщини. У роботі Наталії Захарової – футболці

із підписом «Чорнобаївка» – використано шрифт схожий до тих, які вживалися у документах та літературі другої половини XIX сторіччя, зокрема у науково-літературному журналі «Основа», де друкувалися роботи Т. Шевченка та П. Куліша. Крім того, текст виступає своєрідним декоративним обрамленням ілюстрації, підкреслюючи її зміст. На другій роботі – футболці із написом «Харків» – простежується каліграфія часів козацького бароко із великою кількістю виносних елементів (рис. 1).

а)

б)

Рис. 1. Типографіка на футболках автора Наталії Захарової, представлена на сайті благодійного проєкту «The Art for Ukraine»:
а) підпис «Чорнобаївка». Джерело доступу:
<https://artforukraine.world/item/chornobaivka-white-t-shirt/>; **б) підпис «Харків». Джерело доступу:**
<https://artforukraine.world/item/kharkiv-white-t-shirt/>

Цікавий варіант оформлення шрифтової композиції був представлений українським брендом одягу «GEN». В основу композиції покладено національний символ – малий герб України, у якому відомим є шифрування слова «воля». У цьому гербі зашифрована абревіатура «ЗСУ» (Збройні Сили України), для чого потрібно було видозмінити форму літер та вписати їх у впізнавану форму. Зміст підкреслює заливка композиції, яка повторює кольори прапора України (рис. 2а). Вдалим прикладом використання української типографіки на одязі можна зазначити футболки, створені брендом «Bagicade». Найпопулярнішими сюжетами принтів є патріотичні жарти. Творці бренду основною метою дизайну свого одягу вважають використання його, як інструменту самовираження. Одним із виробів є футболка з ілюстрацією Ігоря Неруса із зображенням істоти із кінофраншизи «Чужий». Стилістично ілюстрація оформлена під вишиту сорочку, використані українські національні мотиви. Ілюстрація доповнена рядком із поезії Тараса Григоровича Шевченка «Чужого научайтесь, свого не цурайтесь», написаним шрифтом, що імітує вишивку. Дизайн цієї футболки несе глибокий зміст, передаючи його через жарт (рис. 2б).

а) б)

Рис. 2. Типографічні композиції: а) футболка із написом «ЗСУ» створена брендом «GEN». Джерело доступу: <https://garne.com.ua/ru/cer-naa-hlopko-va-a-futbolka-oversajz-s-patrioticeskim-printom-9000172-p127692>; б) футболка, розроблена дизайнером Ігорем Нерусом для українського бренду «Barricade». Напис «Чужого навчається, свого не цурайтесь». Джерело доступу: <https://vsvivoi.ua/store/zhinocha-chorna-futbolka-z-pryntom-244-020-0002>

Часто дизайнери створюють шрифти, переклавши почерки українських діячів культури, серед яких Тарас Шевченко, Григорій Сковорода, Леся Українка (Скоробогатова, 2021: 93). У 2017 році дизайнерка Надія Юрків представила колекцію «Я в серці маю». Основою принту на тканині є цитата із твору Лесі Українки «Я в серці маю те, що не вмирає», написана рукописним шрифтом авторки. Такий шрифт органічно дивиться із запропонованою ілюстрацією, виконаною в ескізному стилі, та кроєм виробів, що нагадують складені аркуші паперу (рис. 3).

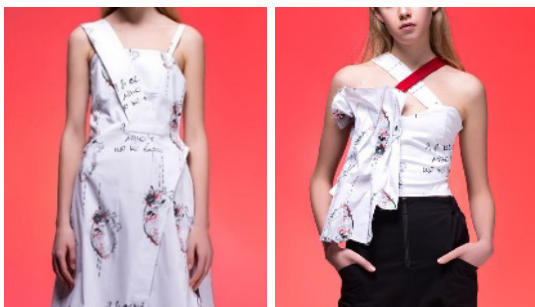

Рис. 3. Типографіка на одязі колекції «Я маю в серці» дизайнера Надії Юрків, 2017. Джерело доступу: <https://nadiayurkiv.com/collections/ss-17/>

Особливістю українських дизайнерів одягу є прагнення поширити українську культуру на весь світ. Для цього часто написи на одязі перекладаються на інші мови, зокрема англійську. У своїй колекції, присвяченій російсько-українській війні 2022 року, дизайнер Жан Гріцфельдт використовує написи українською мовою, із підібраним під кирилицю шрифтом. Проте, той самий шрифт використано і в англійському перекладі, куди він

пасує набагато менше. Помітна також велика різниця ритмів гарнітур та нерівномірність набору, що псує загальний вигляд композиції (рис. 4а). Інший приклад – колекція бренду «JUL» у співпраці із «Ukrainian Folks» – використовує латинський алфавіт зі шрифтовою гарнітурою створеною для нього. Цей варіант подачі є чужим для написаного тексту, адже зображена фраза у перекладі означає «несе Галя воду», що є рядками української народної пісні. Такий підхід не враховує національної ідентичності (рис. 4б).

а) б)

Рис. 4. Вживання типографіки англійською мовою у дизайні одягу українських брендів: а) колекція Жана Гріцфельдта 2022 року. Українською та англійською мовою на одязі написано слова «незалежність», «краса», «мир», «любов», «поезія» тощо. Джерело доступу: <https://tsn.ua/lady/moda/shkola-stilya/ukrayinski-mesedzhi-na-odyazi-ta-zvuki-siren-u-berlini-minuv-pokaz-dizaynera-zhana-gricfeldta-2011696.html>; б) колекція JUL x Ukrainian Folks під назвою «#моякультурнаброня». Джерело доступу: <https://vogue.ua/ua/article/fashion/brend/noviy-drop-jul-x-ukrainian-folks.html>

Результати експериментального дослідження. Мета проведеного дослідження – виявити ставлення українців до проблеми українського шрифту в продукції українських брендів та визначити зацікавленість у розвитку українських шрифтів. У дослідженні взяли участь 43 особи, мешканці України, у віці від 15 до 72 років, здебільшого студенти університетів Львова. Для експериментального дослідження було укладено авторську анкету, яка містить 25 запитань. На запитання «Чи цікавитеся Ви модними показами?» 55,8% респондентів відповіли «так», 44,2% респондентів відповіли «ні». Це дає підстави стверджувати, що багато людей цікавляться модою. Більша частина опитуваних (41,9%) надають перевагу темному одягу, 23,3% – світлим відтінкам і така сама кількість нейтральним кольорам, тоді як 11,6% опитуваних полюбують одяг яскравих кольорів. 86% респондентів мають шрифтові композиції у своєму гардеробі, у 20,9% це переважна частина одягу. Серед видів написів більшість 32,6% опитуваних віддають перевагу шрифтовим композиціям, які поєднані із домінують картинкою або фото, 20,9% – цитатам та висловам, 16,3% – мотиваційним написам, по 14% назвам брендів та гарним

слова, а композиції на основі окремих літер обрали 2,3%. Серед респондентів 55,8% цікавляться написом спираючись лише на його візуальну складову, але для 90,7% опитуваних важливе значення напису на одязі, та 97,7% стверджують, що футболку із написом можна деякою мірою сприймати інформаційним повідомленням, проте лише 51,2% вважають, що повідомлення повинне бути важливим. 25,6% респондентів завжди звертають увагу на написи на одязі перехожих, 69,8% – інколи. У більшості опитуваних (83,7%) у гардеробі переважають написи англійською мовою, і лише у 11,6% – українською, проте 90,7% хотіли б мати більше одягу з українськими написами та 88,4%

придбали б футболку із патріотичним написом українською мовою. Здебільшого респондентів у шрифті приваблює гарнітура (44,3%), естетичне накреслення слів (34,9%) та зрозумілість напису навколишніми (11,6%). 97,7% опитуваних вважають, що український шрифт потребує збільшення його вживання у дизайні одягу та його варто розвивати. 76,7% респондентів ніколи не друкували власний одяг із текстами, а отже цікавляться готовою продукцією різних брендів, зокрема українських, про яких 46,5% респондентів чули та 30,2% купують їхню продукцію, і продукцією українських підприємців малого бізнесу (74,4%). Кореспондентам серед накреслення літер більше подо-

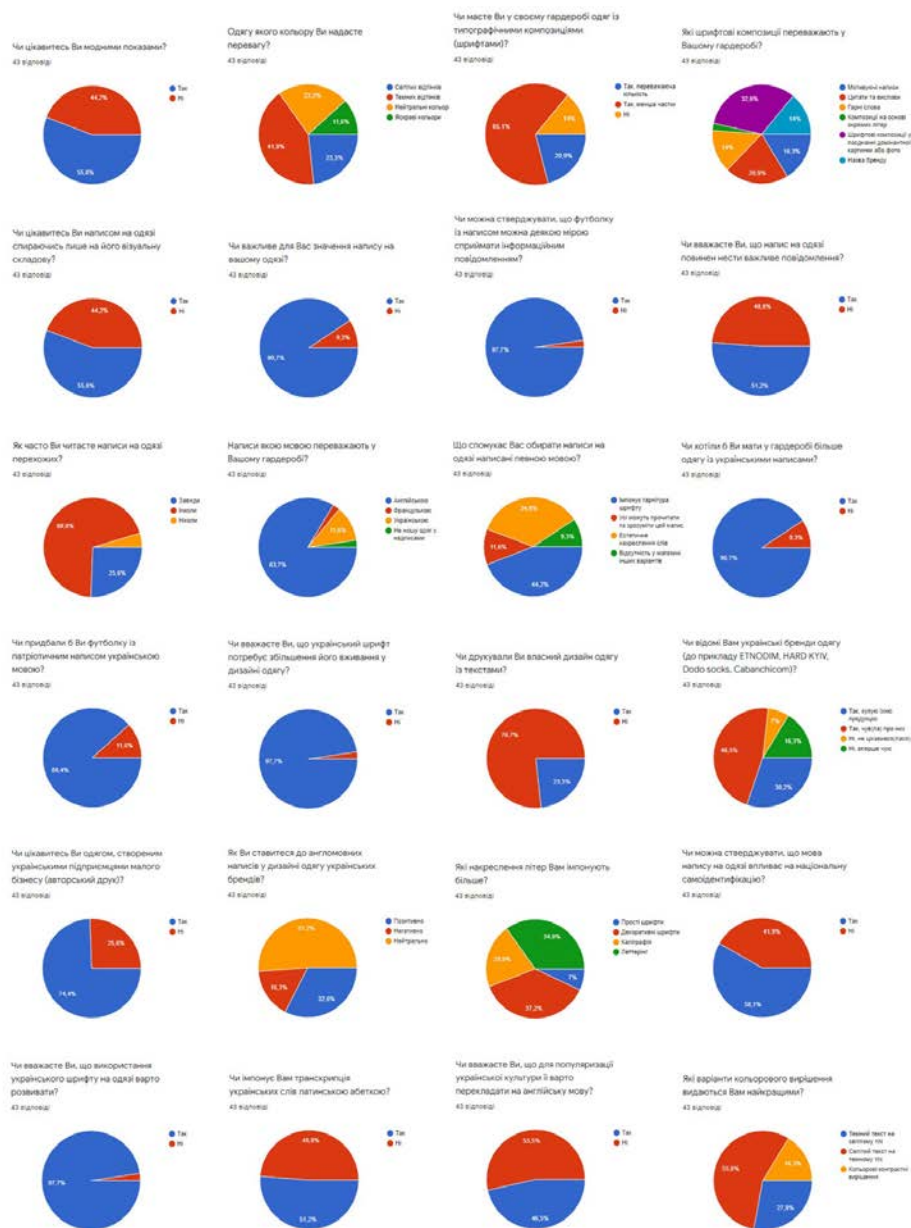

Рис. 5. Діаграми результатів анкетування

баються декоративні шрифти (37,2%), лєттерінг (34,9%) та каліграфія (20,9%). 58,1% опитуваних вважають, що мова напису на одязі не впливає на національну самоідентифікацію. 48,8% кореспондентам не імпонують транскрипція українських слів латинською абеткою і 53,5% проти перекладання української культури задля її популяризації. 46,5% кореспондентів серед запропонованих дизайнів шрифтових композицій обрали той, що використовує шрифт, створений на основі зразків української культури. Щодо кольорових вирішень, опитуваних надали перевагу світлим текстам на темному тлі (55,8%).

Висновки. В результаті дослідження встановлено, що: 1) для розвитку використання українських шрифтових композицій у дизайні одягу та зацікавленню споживача у такій продукції потрібно створювати шрифтові гарнітури та композиції, які відрізняються цікавим дизайном, композиційними прийомами (підтверджено першу гіпотезу); 2) шрифт, який відтворює національну ідентичність, є найкращим стилістичним вирішенням та зацікавить споживачів в продукції

українських брендів одягу (підтверджено другу гіпотезу); 3) переклад українських слів, висловів, цитат, що зображають українську культуру, є недоречним і сприймається негативно (підтверджено третю гіпотезу). Найкращими серед проаналізованих текстильних виробів українських брендів є ті, що використовують у композиціях шрифт, який відтворює національну ідентичність та зображають українську культуру, добре читається на контрастному відносно літер білому або чорному тлі, поєднується зі смисловим образом або ілюстрацією, яка підкреслює зміст повідомлення. Згідно з результатами емпіричного дослідження встановлено, що українські шрифти потребують розвитку та збільшення вживання у дизайні одягу українських брендів. Результати дослідження є цінними для графічних дизайнерів та дизайнерів одягу для подальших наукових досліджень, перспектива яких полягає в опрацюванні основних стилістичних, композиційних, колористичних характеристик для створення та використання шрифтових кирилических гарнітур у дизайні одягу українських брендів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубрівна А. П., Дороніна С. О. Український шрифт: витоки, етапи формування, стилістичні особливості. *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць*. Київ. 2021. № 40. С. 10–14.
2. Іванова Д., Мітченко та українське графічне мистецтво. Матеріали XXVII наукової конференції здобувачів вищої освіти. Одеса. 2021. №41. С. 39–45.
3. Куць Я., Дядюх-Богатько Н., Стець С. Особливості кирилических гарнітур у вітчизняному дизайні книги. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасного дизайну». Київ. 2021. С. 53–56.
4. Мітченко В. Абетка української мови: формотворчий аналіз. *Вісник УАМ*. Київ. 2016. №25 С. 77–85
5. Скоробогатова О. Сучасна українська література. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасного дизайну». Київ. 2021. С. 91–94.
6. Срібна К. Значення типографіки у створенні бренду. *Вісник КНУТД*. Київ. 2014. №4. С. 117–121.
7. Тацей Н., Квасниця Р., Дубова-Страшевська М. Типографіка в дизайні костюму. Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції. Токіо. Японія. 2022. С. 133–137
8. Яковець І. Шрифтові композиції в дизайні текстилю. *Вісник ХДАДМ*. Харків. 2008. №1. С. 134–141.

REFERENCES

1. Dubrivna A. P., Doronina S. O. Ukrainskyi shryft: vytoky, etapy formuvannya, stylistychni osoblyvosti. [Ukrainian font: origins, stages of formation, stylistic features]. *Art history notes: coll. of science works*. Kyiv. 2021. Nr 40. pp. 10–14 [in Ukrainian].
2. Ivanova D. Mitchenko ta ukrainske hrafichne mystetstvo. [Mitchenko and Ukrainian graphic art]. Materials of the 27th Scientific Conference of Higher Education Graduates. Odesa. 2021. Nr 41. pp. 39–45 [in Ukrainian].
3. Kuts Ya., Diadiukh-Bohatko N., Stets S. Osoblyvosti kyrylychnykh harnitur u vitchyznianomu dyzaini knyhy. [Features of Cyrillic typefaces in domestic book design]. Materials of the International scientific and practical conference «Actual problems of modern design». Kyiv. 2021. pp. 53–56 [in Ukrainian].
4. Mitchenko V. Abetka ukrainskoi movy: formotvorchyi analiz. [The alphabet of the Ukrainian language: formative analysis]. *Herald of UAM*. Kyiv. 2016. Nr 25. pp. 77–85 [in Ukrainian].
5. Skorobohatova O. Suchasna ukrainska literatsiia. [Modern Ukrainian literature]. Materials of the International scientific and practical conference «Actual problems of modern design». Kyiv. 2021. pp. 91–94 [in Ukrainian].
6. Sribna K. Znachennia typohrafiky u stvorenni brendu. [The importance of typography in creating a brand]. *Herald of KNUITD*. Kyiv. 2014. Nr 4. pp. 117–121 [in Ukrainian].
7. Tatsei N., Kvasnytsia R., Dubova-Strashevskya M. Typohrafika v dyzaini kostiumu. [Typography in costume design]. Materials of the 17th International Scientific and Practical Conference. Tokyo. Japan. 2022. pp. 133–137 [in Ukrainian].
8. Iakovets I. Shryftovi kompozytsii v dyzaini tekstyliu. [Font compositions in textile design]. *Herald of KHDADM*. Kharkiv. 2008. Nr 1. pp. 134–141 [in Ukrainian].

УДК 78.03
DOI

В'ячеслав ПОЛЯНСЬКИЙ,
 orcid.org/0000-0002-3071-9679
 заслужений діяч мистецтв України,
 професор кафедри музичного мистецтва естради
 Комунального закладу вищої освіти Київської обласної ради «Академія мистецтв
 імені Павла Чубинського»
 (Київ, Україна) slavaslava1945@gmail.com

ФОРТЕПІАННЕ ДЖАЗОВЕ ВИКОНАВСТВО І МУЗИКА АКАДЕМІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ: НОВИЙ СИНТЕЗ

Публікацію присвячено питанню взаємодії фортепіанного джазового виконавства з академічною музичною творчістю та її важливою складовою – історією фортепіанного мистецтва. Джаз – це мистецтво транснаціонального універсалізму, творчий метод якого виявляє активну тенденцію до єдності музики, взаємопроникнення і взаємообумовленості її видів. Таким чином, саме в джазі підготовлений ґрунт для створення нового синтезу, що збагачує та підвищує життєздатність музичного мистецтва в цілому, і усіх його видів окремо.

Існує цілий ряд напрямів, у яких творча думка джазових піаністів перетинається з академічною музичною традицією, пошуками майстрів фортепіанного мистецтва минулого. Це і цифрований бас в музиці XVII – XVIII віків, і ритмофактурна царина, а також потужна традиція варіаційних обробок, яка перекликається з джазовими імпровізованими обробками, тощо. В джазовому піанізмі щасливо перетнулися дві лінії – одна, від історії джазової музики, і інша, що представляє історію фортепіанного мистецтва, в цілому.

Мета роботи – розкрити взаємодію фортепіанного джазового виконання з музикою академічної традиції, проаналізувати риси схожості в моделях музичного мислення, прийнятих в академічному і джазовому піанізмі. Адже, відкритість джазу, його дивовижна сприйнятливість до певних сторін не лише фольклорного і естрадного мистецтва, але і до академічного струменя музично-історичного процесу, і визначило життєвість і творчу потужність музичного мислення джазових піаністів.

У роботі застосовано порівняльний метод дослідження.

Новизна роботи:

1. Об'єктом дослідження є малодосліджений вітчизняною музичною наукою пласт фортепіанного джазового виконавства в його взаємодії з академічною музичною творчістю.

2. Це перший досвід аналізу заломлення музичної традиції у фортепіанному джазовому виконавстві, що синтезує творчі імпульси, які витікають від різних, нерідко далеких один від одного, музичних систем.

Ключові слова: джаз, фортепіанне виконавство, мистецтво, академічна традиція, музика.

Vyacheslav POLYANSKY,
 orcid.org/0000-0002-3071-9679
 Honored Art Worker of Ukraine,
 Professor at the Department of Variety Music
 Communal Higher Educational Establishment of Kyiv Regional Council «Pavlo Chubynsky Academy of Art»
 (Kyiv, Ukraine) slavaslava1945@gmail.com

PIANO JAZZ PERFORMANCE AND MUSIC OF ACADEMIC TRADITION: A NEW SYNTHESIS

This article is devoted to the question of the interaction of piano jazz performance with academic music and its important component, the history of piano art. Jazz is an art of transnational universalism whose creative method exhibits an active tendency toward the unity of music, the interpenetration and interdependence of its species. Thus, it is in jazz that the ground has been prepared for the creation of a new synthesis that enriches and enhances the vitality of musical art as a whole, and all of its kinds separately.

There are a number of areas in which the creative thought of jazz pianists intersects with the academic musical tradition and the searches of the piano masters of the past. These include the digitized bass in the music of the XVII – XVIII centuries, the rhythm and texture field, and the powerful tradition of variation arrangements, which echoes jazz improvisational arrangements, etc. In jazz pianist, two lines have successfully crossed, one from the history of jazz music and the other representing the history of piano art in general.

The purpose of this article is to reveal the interaction of piano jazz performance with the music of the academic tradition, to analyze the similarities in the models of musical thinking adopted in academic and jazz pianism. After all, the openness of

jazz, its amazing susceptibility to certain aspects not only of folk and pop art, but also to the academic direction of musical and historical process, has determined the vitality and creative power of musical thinking of jazz pianists.

The article is based on a comparative method of research.

Novelty of the work:

1. The object of the research is a layer of piano jazz performance in its interaction with academic musical art that has been little explored by domestic music science.

2. This is the first experience of analyzing the refraction of musical tradition in piano jazz performance, synthesizing creative impulses from different, often distant from each other, musical systems.

Key words: jazz, piano performance, art, academic tradition, music.

Постановка проблеми. Джаз – мистецтво універсальне. Сформувавшись під впливом музичних традицій різних рас, етносів, національностей, він проявив дивовижну здатність до інтеграції і взаємодії їх складових, причому не лише фольклорного і легкожанрового мистецтва. Джаз виявився сприйнятливим і до академічної течії музично-історичного процесу. Саме у джазі, мистецтві вільному, відкритому на всі боки світу, був підготовлений ґрунт для створення нового синтезу, що не відводить убік від самого джазу, а тільки збагачує його культурний фонд і утворює універсалізм його методу. Яскравий приклад – фортепіанне джазове виконавство, що виразно наслідує і синтезує творчі імпульси, вихідні від різних, нерідко далеких один від одного музичних систем. Так, одна з ранніх форм фортепіанного джазу, регтайм, поєднує компоненти, характерні для самих різних жанрових і стилістичних сфер. Від неакадемічної музики – це відгомони маршів духового оркестру і фортепіанної салонної музики XIX століття, легкожанрового музичного театру і афроамериканського фольклору, танцювальний ритм, змінюваність тематичного матеріалу, а також обмежене використання тональності. І все це при наявності всіх ознак академічного піанізму: європейської гармонії, майстерного фортепіанного викладення, зручного і фізично пластичного у фактурному відношенні.

Фортепіанне виконавство – одна з найзначніших сфер академічної музичної традиції. Ось уже три століття складання і виконання музики на фортепіано (спочатку сімейство клавешних) грає постійно зростаючу роль, як в музичній творчості, так і в розвитку музичного інструменталізму. Фортепіано – найважливіший музичний інструмент сучасного світу, що володіє величезним різноманіттям можливостей. Його найширший, буквально оркестровий діапазон звуку дозволяє виконувати твори будь-якого стилю і будь-якої епохи, практично уся музична спадщина, накопичена людством, виявилася доступною для виконання на цьому універсальному інструменті. Література для фортепіано величезна, численні видатні твори увійшли до золотого фонду світової музичної культури. Фортепіанне мистецтво стало

явищем, яке певною мірою можна порівняти з музичним мистецтвом в цілому.

Цілком логічно, що джазове фортепіанне виконавство, маючи в розпорядженні інструмент, що склав найбільшу епоху в європейській академічній музиці, не могло певним чином не відреагувати на таку багатющу спадщину. Більш того, не буде перебільшенням стверджувати, що з виникненням джазового піанізму фортепіано пережило, можна сказати друге народження. Особливо в 1940-50 роки, коли здавалося, що після приголомшливих новацій **С. Прокоф'єва**, **І. Стравінського**, **Б. Бартока**, **К. Веберна** ресурси інструменту були досліджені до можливої межі, надзвичайний зліт джазового піанізму знову значно розширив і без того великі кордони фортепіанного мистецтва.

На жаль, ми не можемо з високим ступенем достовірності говорити про міру знання і володіння європейською класикою джазовими піаністами минулого, проте опора на академічну фортепіанну традицію у них відчувається чітко. Часом буває навіть важко визначити у кого з конкретних виконавців цей орієнтир виразніше – у музикантів з міцною професійною підготовкою типу **Дейва Брубєка** (брав уроки композиції у Д.Мійо і А.Шонберга) або у геніальних самоучок на кшталт **Ерролла Гарнера**. Виняток становлять, мабуть, лише музиканти, блискучий піанізм яких з перших нот не залишає сумніву в ґрунтовній академічній освіті, як, наприклад, **Оскар Пітерсон**. Всім відомо сказане ним про музику Баха, *що поки я не зіграю кілька прелюдій і фуг Баха, я не відчуваю себе в формі.*

Тому актуальним питанням є розкриття взаємодії фортепіанного джазового виконання з музикою академічної традиції, проаналізувати риси схожості в моделях музичного мислення, прийнятих в академічному і джазовому піанізмі, що є **метою дослідження.**

Виклад основного матеріалу. Піаністи джазу, особливо раннього, завжди прагнули позначити свій зв'язок з академічним фортепіанним мистецтвом, бажаючи підкреслити, як їм здавалося, особливу «поважність», опору на найбільш шановані

традиції, і таким чином підняти планку «кредиту довіри». **Т. Уїлсон** з гордістю розповідав про запрошення вашингтонського симфонічного оркестру виступити в якості соліста з фортепіанним концертом **Е. Гріга**, і про свою вимушену відмову: «Я не відчував себе підготовленим. Я зацікавився цим занадто пізно» (Гнилов Б.Г., 2003: 62).

Відомий інтерес до академічної музики видатного представника стилю бібоп **Дж. Ширінга**, який серед найбільш корисних для джазового піаніста фортепіанних творів перераховував етюди **Й. Крамера** і **К. Черні**, інвенції і «Добре темперований клавір» **Й.-С. Баха**, музику **В.-А. Моцарта** і **Ф. Шопена**. «Після цього Ширінг сів за інструмент і, почавши грати двадцятку фугу з «Добре темперованого клавиру», запитав: «Ну, чім це не бібоп?» (Гнилов Б.Г., 2003: 62).

Варто зазначити, що для джазового фортепіано характерна в основному віртуозне трактування інструменту, навіть піаністи раннього джазу, не маючи елементарної професійної підготовки в більшості своїй мали неабияку техніку, блискучу здібність пристосовувати до клавіатури свого технічного «апарату». Сьогодні важко дістатися до істини як проходив процес технічного вдосконалення у джазових піаністів минулого. Відомостей про їх творчі біографії мало, та й ті, які ми маємо, уривчасті і суперечливі. Залишається лише дивуватися тому, як ці музиканти оволоділи одним з найскладніших інструментів, абсолютно розходячись з будь-якими академічними уявленнями про елементарні правила і технічні прийоми. Причому, оволоділи до абсолютної свободи.

Деякі піаністи, як наприклад **Тедді Уїлсон**, дотримувалися традиційних методів: вправи **Ш. Ганона**, етюди **Ф. Шопена**, поліфонія **Й.-С. Баха** та інші (Гнилов Б.Г., 2003: 65). Є такі, що вибирають шлях скрупульозного копіювання, можна сказати «учнівського» транскрибування композицій музикантів, які належать до попереднього покоління. Відомо, що **Хербі Хенкок**, один з лідерів сучасного джазового виконавства на клавішних інструментах, транскрибував записи **Дж. Ширінга**, а піаністка **Джоан Брейкін** стверджує, що «вивчилася» виключно на транскрипціях магнітофонних записів (Гнилов Б.Г., 2003: 65). А ось **О. Пітерсон**, один з найбільш фантастичних віртуозів, «джазовий Ліст», як його називали, спирався на академічну школу, говорив, що завжди багато грає етюди **К. Черні** та вправи **Ш. Ганона**. Крім того, у нього є блискучі власні вправи.

«Я граю сам з собою, при цьому ліва рука грає у вільному (loose) і нерівному ритмі, тоді як права грає строго ритмічно, потім навпаки. Вправля-

ючись таким чином, ви завжди вирішите проблему, як прийти з пункту А в пункт Б, граючи соло. У вас з'явиться впевненість, що ви зв'яжете (renegotiate) ту лінію, яку граєте» (Гнилов Б.Г. 2003: 66).

Багато піаністів джазу пропонують більш творчий підхід, навіть на ранньому етапі навчання, а саме – власноруч «складати» і в процесі імпровізаційної роботи нарощувати свою фортепіанну техніку. Це не що інше, як продовження традиції, символічно успадкованої від своїх академічних колег, найбільших піаністів, для яких заняття композицією були важливим, якщо не визначальним фактором зростання виконавської техніки – **Ф. Бузоні**, **Л. Оборіна**, **Е. Петрі**, **Г. Гінзбурга**, **В. Горовиця** та **С. Фейнберга**. Зайве нагадувати, що багато видатних композиторів минулого були знаними віртуозами і імпровізаторами: **І.-С. Бах**, **В. Моцарт**, **Л. Бетховен**, **Ф. Шопен**, **Ф. Ліст**, **Й. Брамс**, **А. Рубінштейн**, **О. Скрябін**, **С. Рахманінов**, **Н. Метнер**, **С. Прокоф'єв** і **Д. Шостакович**, у якого джазова сфера становить характерну особливість цілого ряду творів.

Факторів зближення піаністів джазу з пошуками майстрів фортепіанного мистецтва минулого чимало, при цьому найбільш наочно виглядає прагнення і тих та інших до демонстрації віртуозного (в широкому сенсі) володіння інструментом. Однак не тільки слава **Ф. Шопена**, **Ф. Ліста**, і взагалі досягнення видатних європейських віртуозів рухали цим процесом. Джазменів приваблювала сама ідея власним шляхом заново відкрити, здавалося б досконально розроблену техніку фортепіанної гри, і така тенденція особливо проявилася з появою стильового напрямку бібоп. Віртуозне трактування фортепіано являє собою принципово важливий момент в розумінні джазового фортепіано, хоча швидкий темп на межі можливостей, все ж не є єдиним мірилом справжньої майстерності. Висока якість віртуозності може бути досягнута тільки при виконанні, наповненому безумовною інтонаційною змістовністю і постійним оновленням імпровізаційної мелодійної лінії. Яскравий приклад – мистецтво **Ерла Хайнса**, **Арта Тейтума**, **Оскара Пітерсона**.

Зауважимо, що захоплення зовнішнім блиском і підвищеною віртуозністю не завжди знаходило розуміння, і це, як в академічному, так і в джазовому середовищі. У цьому відношенні показовим є висловлювання **А.Г. Рубінштейна**, яке можна спроектувати і на фортепіанне джазове виконавство: «Критики повстають проти тих віртуозів, які вживають віртуозність як мету, а не як засіб. Я частково проти такого ідеального погляду.

Я знаходжу: і такі диваки потрібні. Досконалість завжди має бути шанованою, де б вона не проявлялася» (Рубінштейн О.Г., 1991: 67).

Джазові піаністи, так само як їх попередники в сфері академічного виконавства прагнуть розширити і динамічний діапазон фортепіано: гранично контрастні звучності, невгадуваність і миттєвість виникнення звукових протиставлень і т. п., що особливо вражає в умовах переважно імпровізаційної манери гри. Це один із ключових моментів в естетиці фортепіанного джазу.

Особливе місце в джазовому фортепіанному виконавстві займають новачки в ритмофактурній області. Знаковим прикладом може служити так званий «оркестральний» піанізм, коли музикант, виступаючи *solo*, бере на себе функції оркестрових груп. **Ерролл Гарнер**, яскравий представник такого підходу, говорив, що саме любов до бігбендів визначила велику частину його стилю. «*Я люблю повноту (fulness) звучання в фортепіано. Я хочу, щоб воно звучало по можливості, як бігбенд»* (Полянський Т.В., 2015: 92). Зауважимо, що багато композиторів і піаністів академічної традиції також використовували оркестрові ефекти в грі на фортепіано.

Ще одна ритмофактурна область, яка зближує джазовий піанізм з фортепіанним мистецтвом в цілому, – особлива «тілесна» моторика, пов'язана з танцювальним рухом. І хоча представники сучасного джазу, починаючи з боперів, всіляко намагалися вивести джаз за межі танцювальності, підняти його до рівня концертної музики, проте моторності все ж надавали великого значення. Трубоч – лідер бібопу **Джон «Дізі» Гіллеспі** говорив про це: «*Моя музика призначена для слухання, але при цьому вона повинна спонукати вас похитувати в такт головою, притупувати ногою. Якщо я не бачу цього в публіці, значить я не увійшов з нею в контакт»* (Сарджент У., 1987: 172). У зв'язку з цим згадаємо моторні і танцювальні елементи в клавірних творах **Й.-С. Баха**, прийомі, характерні для гри на іспанській лютні в музиці **Д. Скарлатті**, які через 200 років переплавив **Е. Гарнер**, виробивши специфічний (гітарний) тип супроводу в лівій руці.

Зіставляючи джазовий піанізм і фортепіанне мистецтво в цілому, не можна не торкнутися такого важливого виконавського аспекту, як тембр. Відомо, що кожному творчому епоху в історії музики відрізняє індивідуальний, властивий тільки їй тембровий рельєф, за яким, часом без зв'язку з іншими елементами музичної системи, ми можемо з достатньою впевненістю говорити про приналежність музики до того чи іншого

музичного напрямку. Наприклад, про специфічно джазовий тембр фортепіано можна говорити вже з появою регтайму, буквально музичного символу певного періоду, який отримав назву «*епоха регтайму*». Перебільшена, перкусивна, плосковатогруба манера виконання цієї музики – характерний звуковий образ раннього фортепіанного джазу.

Відмінний від манери регтайму тембр рояля проявився в тріо з контрабасом і ударними (замість ударних іноді використовується гітара), згодом міцно усталеному складі. Тут рояль – лідер, виступаючи в якості ансамбля інструментів, який, поглиблюючи свій басовий регістр, і мов би «вбираючи» в себе ударні інструменти і контрабас, демонструє більш інтенсивний, соковитий і насичений тембр.

Інше ставлення до фортепіанного звуку, можливість більш тонких з ним маніпуляцій з'явилося з розвитком техніки звукозапису, практики гри в мікрофон. Виконавець отримав можливість грати на фортепіано у великих залах, в умовах оркестрового звучання досягати достатнього рівня гучності без навмисного тиску на клавіатуру, що дозволяло зосередитися на витонченості артикуляції в швидких мелодійних лініях. Сьогодні практично кожен піаніст джазу, який виступає в акустичному філармонійному залі, не відмовиться в тій чи іншій мірі «підрегулювати» тембр інструменту радіоелектронними технічними засобами, не кажучи вже про студійні записи. До речі, першим джазовим піаністом, який почав використовувати мікрофон, був **Тедді Уїлсон**.

Порівнюючи ставлення до тембру «філармонічного» і джазового піаніста, знаходимо багато спільного. І той, і інший залежні: академіст – від акустичних властивостей приміщення, пристосовуючи своє туше до того чи іншого залу, джазовий – від апаратури, та ще й від звукорежисерського уявлення про те, як повинен звучати рояль. Обидва в безлічі випадків діють на свій страх і ризик, покладаючись виключно на власний досвід. Зауважимо, що в даний час без сучасних звукозаписуючих новацій не обходиться жоден запис академічного фортепіано.

Як вже було сказано вище, джазові піаністи, як і видатні виконавці минулого, в тій чи іншій мірі тяжіли до віртуозного трактування фортепіано, що тісно пов'язано взагалі з феноменом концертної естради. Відомо яку шалену реакцію публіки викликали виступи **Ф. Шопена**, не кажучи вже про легендарну популярності концертів **Ф. Ліста**, де, як писав **А. Лоссер**, – американський піаніст і письменник – «*жінки впадали в крайню істеріку. Одна дама встала перед ним на коліна, вимолюючи*

дозвіл поцілувати кінчики його пальців. Інша перелила залишки його чаю в спеціально приготовлений пузирчик як священну реліквію. Третя приховала недопалок листовської сигари і носила його потім на грудях» (Сапонов М. А., 1982: 370).

Як бачимо, «зірки концертної естради» і специфічна, екзальтовано реагуюча публіка існували задовго до появи джазових зірок та джазової аудиторії. Таким чином, складається єдина лінія віртуозно-концертного естрадного інструменталізму, що йде від найбільших представників європейського фортепіанного мистецтва до завоювань школи фортепіанного джазового виконавства.

Основний елемент джазу – імпровізація. Проміж тим, джазові музиканти не були піонерами застосування цього методу в своїй творчості. Будучи одним із найбільш універсальних засобів розвитку, імпровізація має в історії музики глибокі корені, що йдуть до витоків музичного мистецтва різних географічних регіонів. Задовго до появи джазу імпровізаційність була виключно багато представлена в європейській клавирній, і в фортепіанній композиторсько-виконавській творчості. Здатність вибудувати імпровізаційну лінію на основі заданої теми, або виконати популярну мелодію в вишукано перетвореному вигляді служило мірилом майстерності як за часів розквіту поліфонії, так і в епоху бароко і віденського класицизму. Пізніше, в період романтизму, ледь не кожен поважуючий себе піаніст-віртуоз також вважав за правило завершувати концерт імпровізацією на тему, запропоновану публікою.

Важливим для розуміння імпровізації як сполучної ланки між двома далекими один від одного музичними традиціями може служити система генерал-басу, цифрованого басу (італ. *Basso numerato*) в музиці бароко, в ХХ столітті відроджена в джазі у вигляді т. зв. «цифровки», структури буквено-цифрових позначень основних акордів і співзвучностей. Унікаючи прямих аналогій між підходами до імпровізації в епоху бароко і в джазовому піанізмі, зауважимо, що елемент творчої свободи, розкутої фантазії і невимушеності, яскраво виражених у бароковій музиці, дуже близький духу джазового музикування.

Величезний пласт в історії музичної творчості – обробки, мистецтво характерне і для академічного, і для джазового піанізму. У різні епохи відношення до творів, які є за формою обробками змінювалося, відомі часи, коли поняття «композитор» і «обробник» були практично синонімічні. Наприклад, досить складні поліфонічні твори майстрів епохи Відродження – **Гійома Дюфаї**, **Жоскена Денре**, **Джованні Палестріни**, є по суті

обробками популярного музичного матеріалу, який був на той час, як кажуть «на слуху». В епоху бароко практикувалися клавирні і органні обробки вокальних творів композиторів, що творили в більш ранні часи. Так, італійський композитор і органіст **Дж. Фрескобальді** (1583-1643) написав «Обробку з пасажами» мадригала **Я. Аркадельта** (1500-1568) «Нехай погублять мене жорстокі тортури». Для німецької традиції, зокрема музики **Й.-С. Баха**, багато в чому характерні обробки популярних і добре відомих мелодій протестантських хоралів. Таким чином, якщо керуватися таким принципом обробок, то бахівська концепція жанру цілком могла б слугувати моделлю для фортепіанної джазової школи.

Справжній розквіт в жанрі інструментальної обробки настав в ХІХ столітті. Досить згадати видатні транскрипції, а по суті зафіксовані в нотах імпровізації **Ф. Ліста** на теми квартету з «Ріголетто» **Дж. Верді**, варіації **Ф. Шопена** на моцартовського «Дон Жуана», твори **Ф. Бузоні**, **Л. Годовського** і навіть **К. Черні**, який написав 304 п'єси на мелодії з 87 різних опер, а також і теоретичне керівництво – «Мистецтво імпровізації». Цікаву рекомендацію містить трактат **І.П. Мільхмайера** «Правильний спосіб гри на фортепіано»: «П'єси з варіаціями завжди повинні ґрунтуватися на таких арієтах, які відомі слухачам. При виконанні таких п'єс не треба позбавляти публіку задоволення делікатно підспівувати виконавцю» (Сапонов М. А., 1982: 165).

Варіаційно-оброблювальна тенденція має свої аналоги і в академічній музиці ХХ століття. Серед них є роботи, які тісно примикають до популярної музики, їх цілком можна розцінювати за принципом джазових стандартів (транскрипції **С. Рахманінова** вальсів **Ф. Крейслера** «Муки кохання» і «Радість любові»). Оригінальний підхід продемонстрував і видатний піаніст ХХ століття **Володимир Горовіц**, який зробив власну обробку відомого мюзиклового номера «Tea for Two». Це оригінальний підхід до відомого джазового стандарту, виражений віртуозними засобами і прийомами академічної музики, і вимагає від музиканта особливої майстерності.

Класичні традиції обробки відомих тем були блискуче засвоєні і заломлені в джазі, де сталося буквально друге народження цього мистецтва. Різниця в тому, що академічні піаністи у своїх транскрипціях користувалися традиційним набором засобів – гаммами, різного роду арпеджіо, октавами і тому подібне, а джазові виконавці застосовували прийоми і стереотипні фігури зі свого арсеналу, та ще і з урахуванням стилю.

Завдання і тих, і інших полягала великою мірою саме в оперативному управлінні напрацьованим раніше матеріалом.

Одним із прикладів такого підходу, як не парадоксально, мистецтво Відродження. «Колоратурний імпровізатор епохи Відродження завжди має наготові квітчасті мелодійні моделі, диминуювані фрази, «фьоретті», і може інтерполювати їх несподівано, не піклуючись про тематичну або стилістичну єдність мотиву початкового матеріалу і колоратур, що вводяться. Він завжди співає «одну і ту ж музику», хоча і користується багатим вибором лінійних варіантів і форм контрапунктування» (Сапонов М. А., 1982: 55).

Усе це ми спостерігаємо і у джазових піаністів, багато хто з яких міг змусити виблискувати самі «заспівані» мелодії. Яскравий приклад – **Арт Тейтум**, власні композиції якого займають лише малу частину в його творчості, в основному він користувався відомими мелодіями, проте аранжував їх настільки оригінально, що вони ставали справжнім скарбом для джазових піаністів. Серед них шедеври європейської класики, зокрема «Гумореска № 7» **А. Дворжака** і «Елегія» **Ж. Масне**. І тут він є своєрідним продовжувачем мистецтва фортепіанної обробки, як бачимо, відомого ще з часів епохи Відродження. Та і **Еррол Гарнер** навряд чи лукавив, коли на питання про секрети свого мистецтва відповідав, що всього

лише грає пісні, які чує. Додамо, грає, вкладаючи надзвичайне багатство фортепіанної техніки і фарб. Порівнюючи фортепіанне джазове виконавство зі сферою академічної музичної творчості, **Г. Шуллер** вдало підмітив: «Хоча те, що було новим в джазі, вже сорок років існувало в класичній музиці, джазмени його відкрили на власному шляху» (Шуллер Г., 1998: 290).

Висновки. Таким виглядає фортепіанне джазове виконавство в зіставленні зі сферою академічної музичної творчості. Як бачимо, основні напрями, по яких йшла творча думка джазових піаністів тісно перегукуються з пошуками майстрів фортепіанного мистецтва минулого. Курс на імпровізаційність, що має в історії музики глибокі корені, на послідовну розробку рухливості інструменту, пошуки нових можливостей в гармонійній, ритмофактурній і звуковій царині – усе це основні складові, що йдуть від найбільших мислителів європейського фортепіанного мистецтва до завоювань школи фортепіанного джазового виконання. Таким чином, в джазовому піанізмі щасливо перетнулися дві лінії – одна, що йде від історії джазової музики, інша, що представляє історію фортепіанного мистецтва. На сьогодні немає сумніву, що джазовий піанізм – один з небагатьох піаністичних стилів ХХ століття, що гідно витримує зіставлення з вершинами фортепіанного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гнилов Б.Г. Джазовый пианизм и фортепианное искусство. Москва: Московская государственная консерватория им. Чайковского, 2003. 192 с.
2. Рубинштейн А. Г. Музыка и ее представители. Москва, 1991. 267 с.
3. Полянський Т. В. Традиційний джаз. Київ : Музична Україна, 2015. 336 с. 3.
4. Полянський В. А., Полянський Т. В. Доба регтайму. Вінниця: Нова книга, 2014. 208 с.
5. Сапонов М. А. Искусство импровизации. Москва, 1982. 77 с.
6. Сарджент У. Джаз. Генезис, музыкальный язык, эстетика. Москва, 1987. 296 с.
7. Schuller G. The Compleat Conductor. Oxford: Oxford University Press, 1998. 592 с.

REFERENCES

1. Hnilov B. Dzhazovyy pianizm i fortepiannoe iskusstvo. [Jazz pianists and piano art]. Moskva: Moskovskaya gosudarstvennaya konservatoriya im. Chaykovskoho, 2003. 192 s. [in Russian].
2. Rubinshteyn A. G. Muzyka i ee predstaviteli. [Music and its representatives]. Moskva, 1991. 267 s. [in Russian].
3. Polyanskiy T. V. Traditsiyniy dzhaz. [Traditional jazz]. Kyiv : Muzichna Ukrayina, 2015. 336 s. [in Ukrainian].
4. Polyanskiy V. A., Polyans'kiy T. V. Doba rehtaimu. [The day of ragtime]. Vinnitsya: Nova kniha, 2014. 208 s. [in Ukrainian].
5. Saponov M. A. Iskusstvo improvizatsii. [The art of improvisation]. Moskva, 1982. 77 s. [in Russian].
6. Sardzhen U. Dzhaz. Genezis, muzykalnyiy yazyk, estetika. [Jazz. Genesis, musical language, aesthetics]. Moskva, 1987. 296 s. [in Russian].
7. Schuller G. Sovershennyiy dirizher. [The Compleat Conductor]. Oxford : Oxford University Press, 1998. 592 s. [in Russian].

UDC 671.12:[159.923.2:111.11]
DOI

Marharyta PUHACHENKO,
orcid.org/0000-0003-0837-1108

Postgraduate student at the Department of Fine Arts
Institute of Arts of Borys Grinchenko Kiev University
(Lviv, Ukraine) m.puhachenko.asp@kubg.edu.ua

EXISTENTIAL COMPONENT OF HUMAN APPEARANCE IN THE CONTEXT OF CHOOSING AND WEARING BIJOUTERIE

Current trends in science show the need to consider many aspects of basic research in a cross-cultural area. The 20th century's philosophical trends created the basis for the development of psychoanalysis, the foundations of marketing and other unrelated branches of science.

The article considers the basics of existential analysis by Langle's method to determine the relationship between the concept of existence and the reasons for the choice of wearing bijouterie. A classification of bijouterie has been developed using this theory and the concepts of emotional attachment and demonstrative consumption. As a result, a certain connection was found between the means of self-identification through the choice of bijouterie. Consider trends that help identify through the choice of jewellery to which stratum or subculture, or fashion or religious community he (she) belongs, but do not take into account the variety of religious jewelry that immediately classifies belonging to a particular denomination.

The article examines the evolution of thoughts on the essence and phenomenon of fashion since E. Kant, classical authors and modern Ukrainian researchers. The study deliberately has not considered the issue of purchasing power, because the author believes that this aspect cannot be directly related to the reason for the choice of bijouterie, as the latter is very actively used according to modern fashion trends. Over the past hundred years, bijouterie has stopped to be considered as "fake" jewellery and now can cost more than products made of expensive materials. However, there are so many analogues that one can easily find bijouterie of different styles for a lower price.

The article familiarizes its readers with certain conclusions of the thesis research by the Finnish anthropologist Petra Ahde-Deal which relate to the topic of women's choice of bijouterie. In her thesis, she views bijouterie as a social product that also gives confidence to a woman. There are a growing number of reasons to wear and possess bijouterie as a social status marker.

Key words: bijouterie, human psychology, fashion, existentialism, Langle analysis, existence, choice of bijouterie

Маргарита ПУГАЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-0837-1108

аспірантка кафедри образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації
Інституту мистецтв Київського Університету імені Бориса Грінченка
(Львів, Україна) m.puhachenko.asp@kubg.edu.ua

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА СКЛАДОВА ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ВИБОРУ ТА НОСІННЯ ПРИКРАС

Сучасні тенденції у науці показують необхідність розгляду багатьох аспектів фундаментальних досліджень у кросс-культурному напрямку. Так філософські течії 20 століття створили основу для розвитку психоаналізу, основ маркетингу та інших не суміжних галузей науки.

У статті розглянути основи екзистенціального аналізу по методу Ленгле для визначення наявності зв'язку поняття екзистенції з причинами вибору носіння прикрас людиною. Було розроблено класифікацію прикрас з використанням цієї теорії та понять емоційної прив'язки і демонстративного споживання. В результаті знайдено певний зв'язок між засобами самоідентифікації через вибір прикрас. Розглянути тенденції, які допомагають ідентифікуватися через вибір прикрас, до якого прошарку населення чи субкультури, чи модної чи релігійної громаді він (вона) належить, однак не взяти до уваги різноманіття релігійних прикрас, які одразу класифікують приналежність до певної конфесії.

У статті розглянута еволюція думок сутності і феномена моди починаючи з Е. Канта, класичних авторів і сучасних українських дослідників. В дослідженні усвідомлено не розглядався момент з купівельною спроможністю, оскільки автор вважає цей аспект не може бути пов'язаний безпосередньо з причиною вибору прикрас, оскільки у сучасних тенденціях моди дуже активно використовується біжутерія. За останні сто років біжутерія з рівня "тільки підробки" ювелірних прикрас вийшла і може коштувати дорожче ніж виробу з коштовним матеріалів. Але аналогів так багато, що можна знайти прикрасу по різних стилях за низьку ціну.

У статті можна познайомитись з певними висновками дисертаційного дослідженням фінської антропологині Петри Агде-Деал, які стосуються теми вибору прикрас жінками. Де вона розглядає ювелірні вироби як соціальний продукт, який надає також впевненість жінці. Зростає кількість причин володіти прикрасами як маркером соціального статусу.

Ключові слова: прикраси, психологія людини, мода, екзистенціалізм, аналіз Ленгле, екзистенція, вибір прикраси.

The phenomenon, history and evolution of fashion are studied by many domestic and foreign scientists in connection with psychology, philosophy, art history and other sciences, however, the subject of wearing and choosing bijouterie is not sufficiently disclosed. Archaeological finds show that bijouterie appeared in human life as early as other elements of appearance but survived much better. For example, in the territory of our country, the first items resembling bijouterie were found at the site of Molodov (Bukovyna, Ukraine). These are perforated and painted shells, and they date back to 40 000 to 30 000 years ago in the Neanderthal era. People of this era had not yet built houses, they lived a lifestyle that relied on hunting and gathering, and even their language was just being formed, however, the need for bijouterie already existed.

Many scholars explain this by the fact that these first bijouterie items performed a more conservative, i.e., protective function, and therefore were filled with sacred content.

The purpose of the article is to answer the question – why there is a need to wear bijouterie and what the reasons for its choice are – through the prism of philosophical theories, including existentialism.

I. Kant already tried to explore the essence and phenomenon of fashion. He called fashion a «fickle way of life» and explained the pursuit of fashion by a person's natural tendency to compare themselves with someone more authoritative and significant. On this basis, the philosopher said that fashion spreads from top to bottom – from the highest state to the lowest. The aspect of gender of fashion was also examined, and the scientist explained that vanity and inclination to all things beautiful are more characteristic of women than men. Both are manifested in fashion. The first is the desire to interest, please men and arouse the envy of women; the second is in the love of beautiful clothes and bijouterie, which are symbols of fashion. The choice of wearing bijouterie as an initial desire to compare oneself with someone more significant may be appropriate for this concept, but it does not explain the choice of other types of bijouterie.

In the context of the development of fashion, such scholars as G. Tarde and G. Simmel (Simmel, 1996) also considered the imitative function of the items of the fashion industry, while T. Veblen (Veblen, 1984) explained the change of fashion patterns by the principle of novelty. But the author believes that it is existentialism, through its postulates about people and their essence, that will allow revealing the meaning of bijouterie in a person's life.

Existentialism is closely linked with psychology in the search for answers to the question of the soul, which is why many modern scholars include the postulates

of this philosophical school in their research. Going deeper into the method of existential analysis, as well as Langley's psychoanalysis (Langle, 2008), we can explore the need to choose «to wear or not to wear bijouterie». The choice of type of bijouterie lies in existential characteristics or existences in addition to the need for «consumption»:

1. The initial driving force is the basic, fundamental question of existence: I am here, but can I be here? Do I have the space, the protection, the support to be here? People find the necessary space, protection, and support when they feel accepted, which, in turn, makes them capable of acceptance. Thus, the reason for the ability to accept is confidence in one's existence; while its absent, a person must fight for it. Historically, belonging to a certain group was determined in various ways, such as tattoos or items. This characteristic corresponds to the choice to wear bijouterie as an indicator of their affiliation either to a religious community, or to a certain stratum of the population, and so on.

2. A person is also guided by the fundamental question of life: I live, but do I like to live the way I do? Do I have time for what I find valuable? A person experiences life as a value due to the attention to themselves, through intimacy, for example, love. This allows them to open so that they, in turn, can turn to others (people, things). And it is this basic sense of self-worth that determines the ability to feel value of another person or things related to this person. Therefore, this existence determines the wearing of bijouterie associated with someone, or some date associated with the event, such as wedding rings, or family heirlooms etc.

3. A fundamental spiritual question: me is me – but do I have the right to be like me? Do others respect me, and do I respect myself? Again, having your own recognition makes it easier to pay tribute to other people. And in this existence, the need for human consumption of art items lies along with the understanding of the distinction between what belongs to them and what belongs to others.

4. A person is driven by the matter of the meaning of existence – what should I do today to include my life in a meaningful whole? What, more than myself, do I associate myself with (up to religious ties)? Why do I live? And here we can also say about, on the one hand, the need to show their belonging to a particular society, and, on the other hand, the need to have these values, and hence to collect, although only jewellery was used for such purposes until recently. Experiencing the meaning facilitates agreement with the world and helps to find and embody one's personal meaning in specific situations. All these

essential characteristics underlie a person's choice to wear bijouterie. It is also impossible to exclude the need for human consumption as a driving force in choosing and wearing a certain type of bijouterie.

From the perspective of the need to own bijouterie, another aspect must be explored. It is consumption and its role in human choice. On the one hand, it is a complex process related to the available social resource, which has its own laws and rules, depending on the consumer's status and system of tastes and preferences. On the other hand, the level of an individual's purchasing power, the ability to buy a real status item or be satisfied with a copy/counterfeit also plays a significant role. And this is due to the existential need of a person to be part of a certain circle of people.

Thus, the Ukrainian researcher O. Gerus (Gerus, 2015) suggests that consumption should be considered «as a process of social construction, a form of social action, socio-psychological phenomenon, which influences the formation of social norms and values». Events in people's lives have an impact on the formation of their values, and the rating scale includes artistic features and quality of the material of products in the process of choosing bijouterie. Thus, their value for society is a necessary component of the development of the bijouterie itself and determines the choice when purchased by a person.

And if in primitive society the desire for beauty was satisfied only by individuals' own efforts and creativity, then, with the development of civilization, the so-called «demonstrative consumption» plays an important role in choosing bijouterie which is associated with a certain lifestyle, symbolizes social achievement and life success, allows an individual to reproduce their belonging to the chosen community and stratum thanks to, inter alia, bijouterie. Therefore, for purity of understanding, the subject of study of the choice of bijouterie is the person whose choice is formed not due to purchasing power, but due to the basic characteristics of the person.

Current trends help a person identify oneself, place oneself in a certain stratum of the population or subculture, or in fashion or religious community through the choice of bijouterie. However, modern researchers are also considering another aspect of the human soul – emotional attachment. Jack Katz also considered emotional attachment to bijouterie in his works, focusing on the study of the importance of jewellery in human life. He defined emotions as physical actions in our body that should be explained through social interactions. He noted that emotions are created through communication and interaction, emotions are enhanced when there are other active

participants and when they are created together. The stronger the experience and the better the emotions, the better they will be remembered in life.

The importance of the product due to the need to choose bijouterie to wear is a social attribute that depends on the owner, i.e., again we come to one of the main existential characteristics. For a more complete analysis of the choice of bijouterie we should consider the study of Finnish anthropologist Petra Ahde-Deal (Ahde-Deal, 2013). She studied the stories of twenty nine women and analysed the emotions that these jewellery items evoked and determined that women's choice of bijouterie was related not only to the above but also to the roles that women played in their lives.

The woman herself needs bijouterie as part of the auxiliary settings for managing the role of wife, mother, worker, and many others. Jewellery, according to Petra Ahde-Deal, can help support the role of everyday life and, at the same time, can be used to separate one role from another. Since jewellery is a social product, there are a growing number of reasons to wear and own it for communal and social aspects, which gives a woman confidence. These personal and individual products have a huge social impact and can be called social markers, as women talk about their social relationships through bijouterie.

According to the author of the article, Petra Ahde-Deal's work leads to the conclusion that the choice in wearing bijouterie lies in the ability to answer a person's existential questions about the human essence. And if we consider the study of A. S. Doroshkevych (Doroshkevych, 2012), who believed that consumption is an active mode of relations – not only with respect to things but also a group, society – it is a universal response to external influences, it is a basis of the entire culture system.

Conclusions. The choice of bijouterie can be included in the basis of self-identification of modern people, where it performs one of the main means of constructing their own «I». We also consider the opinion of A. Langle regarding the existential-analytical doctrine whereby value is defined as the basis for the superiority of one action (one thing, one form of behaviour) over another. And we conclude that wearing bijouterie and choosing it in accordance with public opinion helps a person in finding meaning in life and determining its place in society. Thus, when choosing to wear bijouterie, a person associates themselves as a person with a certain type of bijouterie. A person tries to express the following:

- that they have an inner need for beauty (aesthetic level).
- that they belong to a fashionable or other elite circle of people.

- that they need to relate themselves to the culture of a particular ethnic group or people when they choose traditional bijouterie.
- that they relate themselves to a particular subculture, demonstrating the benefits of the philosophy of this community.
- that they show a connection with a specific religion by wearing sacred bijouterie.
- that they show a tendency to express their own uniqueness by choosing a unique bijouterie.
- that they join a temporary group of the community, such as a political movement or a memorable event through choosing bijouterie with a meaningful load.
- that they belong to a certain circle due to jewellery/status bijouterie (family jewellery).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білякович Л. Циклічна динаміка моди: Теоретико-методологічні засади і перспективи прогнозування на зламі ХХ–ХХІ ст. Мистецтвознавчі записки. 2018. №34.
2. Веблен Т. Теорія дозвільного класу. Москва, 1984. 367 с.
3. Герус О. І. Конструювання дискурсивних практик споживання у полі комерційної реклами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук. Київ, 2015. 20 с.
4. Герус О. І. Застосування дискурс-аналітичного підходу у дослідженні комерційної реклами. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2017. №39. С. 101–109.
5. Дорошкевич А. С. Суспільство споживання: морально-соціальні наслідки. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2012. №4. С. 76–78.
6. Зиммель Р. Избранное: в 2 т. Москва: Юрист, 1996. Том.2: Созерцание жизни. 607 с.
7. Кант И. Сочинения: в 6 т. Москва, 1996. Том.2: Антропология с прагматической точки зрения. 588 с.
8. Крымський С. Б. Цивілізаційний розвиток людства. Київ: Фенікс, 2007. 316 с.
9. Лэнгле А. Person. Экзистенциально-аналитическая теория личности: Сборник статей. Москва: Генезис, 2008. 159 с.
10. Шандренко О. Інтерпретація моди в контексті дискурсивних практик. / Культура і сучасність. 2014. № 2.
11. Юнг К. Г. Психоанализ и искусство. Киев: Ваклер, 1996. 304 с.
12. Ahde-Deal P. Women and Jewelry - A Social Approach to Wearing and Possessing Jewelry. Helsinki: Aalto arts Books, 2013.
13. Blumer H. Fashion / International Encyclopedia of the Social Sciences. New York. 1968. Vol. 5. – P. 247-268.
14. Trigg A. Veblen, Bourdieu and Conspicuous Consumption// Journal of Economic Issues. 2000. Vol. 35(1).

REFERENCES

1. Biliakovych L. Tsyklichna dynamika mody: Teoretyko-metodolohichni zasady i perspektyvy prohozuvannya na zlami ХХ–ХХІ st. Mystetstvoznavchi zapysky. [Cyclical Dynamics of Fashion: Theoretical and Methodological Principles and Prospects for Forecasting at the Turn of the 20th - 21st Centuries. Art notes.] 2018. No. 34. [in Ukrainian].
2. Veblen T. Teoriia dozvilnoho klasu. [Theory of the Leisure Class.] Moscow, 1984. 367 p. [in Russian].
3. Herus O. I. Konstruiuvannya dyskursyvnykh praktyk spozhyvannya u poli komertsii noi reklamy. [Construction of Discursive Practices of Consumption in the Field of Commercial Advertising: abstract of the thesis for the degree of Candidate of Social Sciences.] Kyiv, 2015. 20 p. [in Ukrainian]
4. Herus O. I. Zastosuvannya dyskurs-analitychnoho pidkhodu u doslidzhenni komertsii noi reklamy. [Application of Discourse-Analytical Approach in the Study of Commercial Advertising.] Bulletin of the Kharkiv V.N. Karazin National University. Series «Sociological Research of Modern Society: Methodology, Theory, Methods». 2017. No. 39. P. 101-109. [in Ukrainian]
5. Doroshkevych A. S. Suspilstvo spozhyvannya: moralno-sotsialni naslidky [Consumer Society: Moral and Social Consequences] Bulletin of the National University «Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine». Series: Philosophy, Law Philosophy, Political Science, Sociology. 2012. No. 4. P. 76-78. [in Ukrainian]
6. Zimmel R. Izbrannoe [Favorites]: in 2 volumes. Moscow: Yurist, 1996. Volume 2: Contemplation of life. 607 p. [in Russian]
7. Kant I. Sochineniya [Essays]: in 6 vols. Moscow, 1996. Volume 2: Anthropology from a Pragmatic Point of View. 588 p. [in Russian]
8. Krymskyi S. B. Tsyvilizatsiinyi rozvytok liudstva. [Civilizational Development of Mankind.] Kyiv: Phoenix, 2007. 316 p. [in Ukrainian]
9. Lenge A. Person. Ekzistentsialno-analitieskaya teoriya lichnosti [Person. Existential and Analytical Theory of Personality]: Collection of articles. Moscow: Genesis, 2008. 159 p. [in Russian]
10. Shandrenko O. Interpretatsiia mody v konteksti dyskursyvnykh praktyk. [Interpretation of Fashion in the Context of Discursive Practices.] / Culture and Modernity. 2014. No. 2. [in Ukrainian]
11. Yung K. G. Psihoanaliz i iskusstvo. [Psychoanalysis and Art.] Kyiv: Vakler, 1996. 304 p. [in Russian]
12. Ahde-Deal P. Women and Bijouterie – A Social Approach to Wearing and Possessing Bijouterie. Helsinki: Aalto arts Books, 2013.
13. Blumer H. Fashion / International Encyclopedia of the Social Sciences. New York. 1968. Vol. 5. – pp. 247–268.
14. Trigg A. Veblen, Bourdieu and Conspicuous Consumption / Journal of Economic Issues. 2000. Vol. 35(1).

УДК 76+655.533+391]:316.77(06)
DOI

Віолетта РАДОМСЬКА,
orcid.org/0000-0001-6868-868X
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри дизайну та основ архітектури
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) w.r.radomska@gmail.com

ВАРІАТИВНІСТЬ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН СПЕЦІАЛЬНОСТІ 022 – ДИЗАЙН В РЕАЛІЯХ ВОЄННОГО СТАНУ

Висвітлено проблематику організації навчального процесу та пошук додаткових форм розвитку творчого асоціативного мислення студентів для виконання поточних завдань з художніх дисциплін та проектування, передбачених навчальними програмами ОПП в екстремальних соціально-політичних умовах, зокрема в реаліях повномасштабної воєнної агресії російсько-української війни 2022 р. в Україні.

Мета статті. Визначити форми та способи застосування знань сучасних теорій творчості щодо формування варіативних навичок викладання та навчання. Згідно поставленої мети розглядається ряд завдань: визначити методи оцінки творчого потенціалу особистості та управління творчими процесами; інтегрувати розуміння сучасних тенденцій розвитку педагогіки та їх впливу на навчально-виховний процес та психоемоційний стан здобувачів освіти у екстремальних, непередбачуваних умовах перманентної війни в Україні 2022 року.

Методологія дослідження. Проведено аналіз літератури та джерел, подій і фактів, результатів багатьох тренінгів МОН, які систематизовані та досліджені у хронологічній послідовності, що дозволило отримати достовірні результати та обрати найоптимальніші.

Результати. Введено у практику навчального процесу нетиповий підхід для пошуку образів та формування концепції завдань в умовах віддаленого навчання. Пошук варіативності та адаптивності викладання художніх дисциплін у вигляді сформованих дидактичних завдань, продемонстрували додаткові можливості на шляху заохочення та виявлення творчого асоціативного мислення студентів для виконання поточних завдань, передбачених навчальним планом ОПП. В непередбачених суспільно-політичних умовах, зокрема в реаліях повномасштабної військової агресії РФ, на прикладі додаткових вправ з предмету «Живопис», «Рисунок» для студентів кафедри дизайну та основ архітектури І ступеня вищої освіти продемонстровано використання платоцентризму в сучасній педагогіці, зокрема для мотивації творчого потенціалу.

Новизна. Проведено комплексний аналіз досвіду та апробовано на практиці підбір варіативних методик роботи педагога для організації якісного та комплексного навчального процесу з художніх дисциплін «Рисунок. Ч.8», «Живопис. Ч.8» для здобувачів вищої освіти ОР «бакалавр» за напрямом 022-Дизайн в умовах повномасштабних бойових дій в Україні (2022 р.).

Практичний зміст. Матеріали та результати статті можуть бути використані для подальших досліджень у сфері творчих концептуальних підходів для дизайнерської освіти, проблем розвитку мистецтва та сучасного культурного життя через дизайнерські розробки; у підготовці культурологів і мистецтвознавців у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: дизайн, освіта, творчий підхід, дисципліни, живопис, рисунок, варіативні методи, творче навчання.

Violetta RADOMSKA,
orcid.org/0000-0001-6868-868X
Candidate of Art History,
Senior Lecturer at the Department of Design and Fundamentals of Architecture
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) w.r.radomska@gmail.com

VARIABILITY OF EDUCATIONAL DISCIPLINES OF SPECIALTY 022–DESIGN IN THE REALITIES OF THE MARTIAL

The problems of organization of educational process and search of additional forms of development of creative associative thinking of students for performance of current tasks on art disciplines and designing provided by curricula of OPP in extreme social and political conditions, in particular in realities of full-scale military aggression of Russian-Ukrainian war of 2022 in Ukraine are covered. .

The purpose of the article. To determine the forms and ways of applying the knowledge of modern theories of creativity in the formation of variable skills of teaching and learning. According to the set purpose the number of tasks is considered:

to define methods of an estimation of creative potential of the person and management of creative processes; to integrate the understanding of current trends in pedagogy and their impact on the educational process and the psycho-emotional state of students in the extreme, unpredictable conditions of the permanent war in Ukraine in 2022.

Research methodology. An analysis of the literature and sources, events and facts, the results of many trainings of the Ministry of Education and Science, which are systematized and researched in chronological order, which allowed to obtain reliable results and choose the most optimal.

Results. An atypical approach to the search for images and the formation of the concept of tasks in the conditions of distance learning is introduced into the practice of the educational process. The search for variability and adaptability of teaching art disciplines in the form of formed didactic tasks, demonstrated additional opportunities to encourage and identify creative associative thinking of students to perform current tasks provided by the curriculum OPP. In unforeseen socio-political conditions, in particular in the realities of full-scale military aggression of the Russian Federation, on the example of additional exercises in «Painting», «Drawing» for students of design and architecture of the first degree of higher education demonstrated the use of platocentrism in modern pedagogy. potential.

Novelty. The complex analysis of experience is carried out and the selection of various methods of work of the teacher for the organization of qualitative and complex educational process on art disciplines «Figure. Part 8», «Painting. Part 8» for applicants for higher education level Bachelor in the direction of 022-Design in full-scale hostilities in Ukraine (2022).

Practical content. The materials and results of the article can be used for further research in the field of creative conceptual approaches to design education, problems of art development and modern cultural life through design developments; in the training of culturologists and art critics in higher educational institutions.

Key words: design, education, creative approach, disciplines, painting, drawing, variable methods, creative training.

Постановка проблеми. Творчість, зокрема креативний підхід, є потребою сучасної людини, оскільки допомагає адаптуватися до змін сучасного життя. Розвиток суспільства вимагає творчої орієнтації від особистості, що полягає у нетиповому підході до розв'язування пізнавальних проблем та прийняття рішень, пошуку і реалізації змін, відкритості до змін, гнучкості у процесі виконання роботи, управлінні своїм життям, появі нових зразків поведінки, переходу від реплікаційної поведінки до інноваційної, до генерування творчості в усіх сферах життя. Постулат творчого сегменту в навчанні впливає з розвитку педагогічного креативізму, тобто, з переконання, що не може бути мови про досягнення значних результатів у навчанні та вихованні, якщо діяльність суб'єктів навчання не буде творчою. Аналізуючи сучасні теорії творчості та можливості застосування основних їх положень у практичній діяльності, важливо диференційовано виокремити саме ті методи та засоби демонстрації творчості, які спрямовані на формування, розвиток, психологічні особливості, закономірності розвитку креативної особистості і дають змогу виконати повністю завдання навчальної програми.

Аналіз досліджень та публікацій. На прикладах та аналітичних висновках тренінгів, семінарів та конференцій в умовах перманентних воєнних реалій – повномасштабної російсько-української війни 2022 р., які активно організовують вищі навчальні заклади, МОН України, продемонстровано генеративне значення творчого підходу та прикладну роль в організації навчального процесу не лише художньо-дизайнерських дисциплін (Шмагало, 2019: 108). Значний обсяг досліджень, дотичних до піднятої проблематики, ще

не встигли бути опублікованими. Зазвичай, актуальна інформація формується та висвітлюється на багатьох форумах, інтернет-платформах, веб-ресурсах, конференціях тощо (Education Plus/Arad University, 2022). Певні теоретичні допоміжні засоби та форми проведення навчального процесу, які стосуються художніх дисциплін та проектування, зокрема в контексті специфіки дизайн-освіти, відображено у збірниках, онлайн-зустрічах та публікаціях інституційних положень країн ЄС (Education Plus/Arad University, 2022), досвід яких стає потужними орієнтиром для українських викладачів на шляху впровадження нетипових методів проведення повноцінного навчального процесу в умовах воєнних дій.

Мета статті. Виявити форми застосування знань сучасних теорій творчості для практичного застосування формувати вміння творчо навчати і навчатися. В контексті основної мети поставлено завдання знайти прикладний інструмент – методу оцінювання творчого потенціалу особистості та управління творчими процесами на базі розробки нетипових додаткових завдань; інтегрування варіативних підходів, сучасних тенденцій розвитку педагогіки і їхнього впливу на освітній процес в екстремальних умовах перманентної війни в Україні 2022 р.

Виклад основного матеріалу. Ідейно-філософські витоки мистецької та дизайн-освіти України в епоху постмодерністичних підходів тісно пов'язані із банком основоположних ідей та принципів її поступу в часовому континуумі. Напрацьовані віками соціально-культурні цінності, актуальні для різних історичних періодів повстають і перед сучасними викликами і, відповідно перед мистецько-освітньою сферою

(Шмагало, 2019: 104-105). Педагогічно-професорський склад кафедр та факультетів, інституцій, які працюють за освітньо-професійними програмами для спеціальності 022 – Дизайн, завжди координовані на основній меті надати здобувачами вищої освіти визначених спеціалізованих компетентностей – виявленню та аналізі ідейно-філософських світових витоків мистецької та дизайн-освіти у контексті нових соціокультурних викликів інтегрування в систему освітнього розвитку та досвіду країн ЄС, оскільки інтегральний курс України до цього безпосередньо зобов'язує. Для художньо-зорієнтованих дисциплін важливим прикладним інструментом є варіативність, концептуалізація та гнучкість у визначенні філософсько-естетичного рівня світоглядно-культурних цінностей. Такий підхід сприятиме формуванню глибинних орієнтирів щодо впровадження та проектування нових креативних ідей розвитку в мистецько-дизайнерській, архітектурній, освіті. Для поглибленої структуризації дизайн освіти в університетах для здобувачі першого і другого рівнів вищої освіти, важливо імплементувати конкретні програми ЄС. На відміну від вітчизняного ідеологічно-мінливого державотворення, в країнах ЄС генеза навчальних інституцій не зазнавали таких діаметрально протилежних змін концепцій, ідеологічних принципів та компетентностей. Переважна більшість країн зуміли сформувати генеративний генезис фундаментального освітницького процесу з достатньо динамічним інтегруванням у сучасні форми та виклики модерного життя. Якщо у напрямку педагогіки, психології та технічних наук інтеграція України до європейського простору через призму європейських освітніх моделей відзначена певною динамікою, то чутливі сфери локальних шкіл в дизайнерсько-мистецькій освіті дещо маргінально повільно інтегруються у цей процес. Хоча відомі вже конструктивні напрацювання участі професорсько-викладацького складу та студентів художньо-дизайнерських спеціальностей в освітні програми країн ЄС, отримання подвійних дипломів, програм, стипендій та стажувань тощо (Djakons, 2021: 5-58). Українські викладачі вишів активно інтегруються в освітні процеси за посередництвом міжнародних стажувань, зокрема які ініціює «CENTER for Ukrainian und European Scientific Cooperation». До прикладу, на базі університету ISMA (Riga, Latvia) 13-ом викладачам вищих вузів України була надана можливість пройти конструктивне науково-педагогічне стажування на тему «Досвід викладання дисциплін у галузі культури та мистецтва в Україні та країнах ЄС: традиції та нові

підходи» (Djakons, 2021: 10-43). В рамках цього стажування було окреслено сучасний погляд на проблему підвищення якості освіти в галузі культурології і мистецтва в Україні та Польщі, використання дистанційних технологій в умовах модернізації систем освіти України до світової системи навчання, піднято проблематику та питання формування пріоритетних культурних компетентностей в новій українській освіті на основі впровадження досвіду ЄС, виокремлення значення індивідуальної консультативної роботи зі студентами творчих спеціальностей, участь у семінарі-тренінгу та роботою над науково-педагогічними доповідями. Отримуючи нові досвіди, викладач має можливість підсилити власну методологію, яка базована на системному підході, що синтезує методологічні принципи суміжних наук: мистецтвознавства, філософії, естетики, педагогіки з універсальними для цих наук методами історичного, типологічного та порівняльного аналізу (Шмагало, 2019: 104).

Освітній процес в українській вищій освіті у час російсько-української війни 2022 року динамічно та кардинально змінився. В цьому контексті інтегрування українських вузів до численних програм, зокрема таких як Tel SAC, створює перспективу розуміння побудови потрібних векторів наукового процесу в якому студент та заклад перебуває в одному полі дій та розуміння, які поставлені перед формуванням сучасного фахівця поза географічні кордони. В умовах вимушеної еміграції та внутрішньопереміщених вузів, застосувати здобуті знання не обмежуючись географічними та ідейно-психологічними кордонами, формує нові вектори та підходи. Достатньо показовим є досвід наукової платформи SCA (Student Certification Assessment), Італія (Education Plus/Arad University, 2022; Tel SAC and PERFORMER, 2022). Десятки інституцій Європи надали свої навчальні платформи для вимушено переміщених студентів, педагогічно-професорського складу, що дозволило прискорити ці кореляції у вітчизняній освіті. Потужна армія творчо сформованих дизайнерів з цікавим арсеналом та ретрансляторами української ідентичності відкрило нові виклики у сприйнятті ідейно-філософських витоків української дизайнерської освіти, що позитивно посприяло звернути увагу європейських держав на вітчизняні досягнення у сфері культурологічних ідентифікаторів українських шкіл.

Однак такий потужний інституційний досвід країн ЄС у зламному періоді розпочатих активних воєнних дій в Україні (24.02. 2022 р.) поставив чимало викликів та нових підходів для функціону-

вання мистецько-дизайнерської освіти. Реальність продемонструвала, що саме варіативність творчих дисциплін для здобувачів першого та другого рівнів вищої освіти спеціальності 022 – Дизайн, дозволяє організувати конструктивний навчальний процес в умовах воєнного часу. В контексті заохочення та впровадження творчого підходу і мотиваційної складової, було апробовано на практиці, теоретичні компоненти із ряду оперативно зорганізованих тренінгів на базі Інституту інноваційної педагогічної освіти НУ «Львівська політехніка», зокрема курс, запропонований д. пед. н., проф. Роксоланою Швай «Творче навчання і навчання творчості як напрям розвитку сучасної педагогіки». На основі значних теоретично-методичних можливостей в стресопсихологічних умовах війни, для студентів та професорсько-педагогічного доцільно обрати пайдоцентричні методи організації навчального процесу, в основі якого є щирість, відчуття свободи вибору у застосуванні форми навчання та гнучкого індивідуального корегування завдань (Фурман, 2000: 34-36). Для запуску механізму методичного та планомірного навчання було розроблено (викл. В.Радамська) ряд попередніх бонусних дидактичних завдань, які на думку викладача, дозволили вибудувати чи навіть відновити комунікативний процес між викладачем та студентом. Можливість виконати ці завдання в цифровому форматі та надіслати і обговорити на відео зустрічах в онлайнрежимі, не спричиняли зайвих проблем, оскільки для цього етапу роботи достатня наявність інтернету та Google платформи. Така аналітична робота дозволила студентів зосередити увагу на інтелектуальній складовій та своїй творчій уяві з метою якісного виконання завдання. Кожен студент мав можливість виконати по чотири вправи, які стали аналітичним підґрунтям до виконання чотирьох поточних робіт. Запропоновані індивідуальні творчі завдання спонукали до подальшого пошуку образно-тематичної концепції та живописно-графічної подачі семестрового завдання (табл.1).

В основі Вправи №1, для студентів кафедри ДООА запропоновано сконцентрувати думки та знання, відволіктись на темах, пошуках аналогів та визначення «слова-ключа чи гасла» для динаміки думки, асоціативних та метафоричних ототожнень, які необхідні для подальшого виконання завдань з дисципліни «Живопис, рисунок, скульптура, Ч.7» для напрямку «Дизайн візуальної комунікації». На наступному етапі, запропоновано варіативні межі для виконання завдань з дисципліни «Спеціалізований рисунок, Ч.8», «Спеціалізований живопис, Ч.8» для 4-го курсу першого рівня здо-

бувачів вищої освіти за спеціальністю 022–Дизайн на кафедрі дизайну та основ архітектури ІАРД НУ «Львівська політехніка». В основі змісту завдань, згідно навчальної програми ОПП, закладено творче осмислення відомих творів, етнокультур та історичної спадщини, досвід трансформації та інтерпретації у створенні авторських композицій для готових дизайн-виробів (ужитково-прикладний графічний дизайн, настінні панно та вітражні композиції тощо). Для студентів, які опинились у несприятливих умовах і без графічно-живописних матеріалів, запропоновано усі образно-змістові та живописно-графічні пошуки реалізувати у серії розробок візуальної графічної продукції. Попри відновлення навчання, яке базоване на досвіді онлайнплатформ, напрацьованого у попередніх викликах під час пандемії COVID 19, з'явилися суттєві зміни та пріоритети філософсько-естетичних витоків та принципів в реальному часовому континуумі виконання творчих рукотворних завдань в графічній та живописній техніках. Застосувавши світовий педагогічний досвід пайдоцентризму, викладач зобов'язаний креативно систематизувати навчальний процес, не застосовуючи стандартний аксіоцентризм, в якому пріоритетність належить чіткому дотриманню випрацьованих методичних рекомендацій, корельованих ОПП. Тому саме концептуальна складова у поєднанні з варіативним вирішенням проблем індивідуального завдання дозволила отримати новий досвід, який можна застосувати і в майбутньому. В основі завдання з дисципліни «Рисунок» поставлено тему «Гіпербола. Метафора», в яких студент, зазвичай, обирає тематику вічних цінностей, екологічних проблем, а в реаліях московсько-української війни значна частка студентів скерувала свої інтелектуально-емоційні пошуки саме на рефлексіях символічно-абстрактних змістів кожного етапу чи події реальної війни, яка емоційно їх зачепила. Так, стандартний підхід, який роками методично був зафіксований у навчальних програмах ОПП та методичних рекомендаціях наддинамічно змінився. Звичайні філософсько-змістові інтенції, які покладені в основі змісту чотирьох поточних практичних завдань з дисципліни «Живопис, Ч.8», «Рисунок, Ч.8», студенти втілили у ряді тематичних графічно-живописних плакатів із власними темами та гаслами «Відбудуємо, бо ми творчі», «Геть руки від України», «Сильні, бо ми козацького роду», «Вільні, бо вміємо мріяти» тощо (рис. 1).

У курсових проектах напрямку предметно-просторового дизайну набули пріоритетності не локації кафе, ресторанів та салонів краси, а розробки інтер'єрів громадських прихистків для тимчасово переселених осіб, архітектурно-проектні

Таблиця 1.

Приклади вправ для дисципліни «Живопис, рисунок, скульптура, част. 7» (викл. В. Радомська)

Вправа № 1 «Формування гасла за візуальною асоціацією твору»				
№ п/п	Графічний або живописний твір	Асоціативні слова-визначники	Варіант(-ти) гасла	
1. Приклад виконання		Легкість, повітряність, метелики, крила, думки, мрії, загишок, збалансованість, любов, котик, опіка, карнація, хмарки, прозора блакить, метелик в руці, погляд, легка усмішка, погляд у майбутнє	1. «Мрію не здолати» 2. «Твори – мрії у Твоїх руках»	
Аналоги для завдання				
Вправа № 2 «Візуальна асоціація за вказаним гаслом, переліком слів»				
Варіант(-ти) гасла	перелік слів-визначників	Асоціація: графічний або живописний твір (репродукція), авторський начерк		
1. «Поведу Тебе у сни свої...» 2. «Мрія дає крила, все може здолати» 3. «Ой ходить сон коло вікон...»	Невагомість, сон, відпочинок, повітряність, думки, мрії, загишок, збалансованість, щастя, подорожі, «солодкі сни», любов, хмарки, прозора блакить, рідне місто, надія, минулі спогади, майбутнє			
1. «Ніколи знову!» 2. «Ми творчі – відбудуємо!» 3. «Доброго вечора, ми з України!»	24.02.2022р., Україна, війна, московська агресія, геноцид, байрактар, Ірпінь, Маріуполь, повітряна тривога, ЗСУ, «Ой, у лузі червона калина...»	Репродукція (колаж) або власний начерк(композиція)		
1. «Підтримуй свій талант наполегливою працею!»	Знання, аналіз, робота, пізнання, завдання, плани, реалізація, творчий процес, малювати, ліпити, різьбити, графічні програми, проектування, співати	Репродукція (колаж) або власний начерк(композиція)		
1. «Будуючи майбутнє – бережи минуле! «	Архітектура, етнокультура,, історія, мова, урбаністика, музей, сакральні пам'ятки, обрядові традиції, музика, поезія, театр, кіно, перформанс	Репродукція (колаж) або власний начерк(композиція)		

Рис. 1. Серія плакатів, 2022 р., студ. гр.ДЗ-42 каф. ДОА: Л. Данелян (1,2), А. Літвінова (3,4), викл. В.Р. Радомська

розробки індивідуального і багатоквартирного житла із ергономічнодоцільними сховищами, бомбосховищами-трансформерами; в предметному дизайні та обладнанні – вигідні меблі-трансформери та різноманітне обладнання для фронту, в зонах активних бойових дій, пунктів волонтерства та шпиталів; дизайнери одягу, взуття – вироби для воєнного сектору. Значна частина дизайну заакцентувала роботу на мілітаризованій концепції, а дизайн-проекти для функціональних потреб в умовах воєнних реалій.

Спостерігаючи та проводячи перманентний моніторинг численних мистецьких резиденцій та локації для допомоги українській креативній індустрії, які сформовані в країнах Європейського Союзу підчас воєнних дій в Україні, стало очевидним, що сталі алгоритми, які потужно функціонували дотепер у сфері гуманітарно-творчих інституцій, зокрема у напрямку педагогіки, виявились дещо не готові до таких викликів. Такі потужні та не прогнозовані соціально-культурні зміни безпосередньо встановлюють нові виклики та впливають на варіативність, динаміку змін. І такий несподіваний суспільно-політичний ракурс нашої держави спровокував українських викладачів вузів з спеціальністю 022–Дизайн до швидких методичних напрацювання та отримання певного досвіду для продовження конструктивного творчого процесу студентів-дизайнерів, оскільки вдалий пошук та застосування попередньо напрацьованих теоретичних методик не завжди корелюються із внутрішнім емоційно-психологічним контентом, який визріває у творця в реальних екстремальних умовах війни.

Висновки. Постулат творчого навчання впливає з розвитку педагогічного креаціонізму, тобто, що не може бути мови про досягнення значних результатів у навчанні та вихованні, якщо діяльність суб'єктів навчання не буде творчою. Розглянуто сучасні теорії творчості та можливості застосування основних їх положень у практичній діяльності, виокремлення методів та технологій творчості, які спрямовані на формування та розвиток креативної особистості.

В умовах воєнних дій, варіативність та додаткові елементи, які достатньо позитивно інтегровані у структуру навчальних програм показали перспективи подальших апробацій та актуальність можливостей і перспективи розвитку сучасної педагогіки, зокрема теорії та практики педагогіки творчості, на шляху стратегії і тактики творчої діяльності здобувачів вищої освіти напрямку 022 – Дизайн, інспіруючи загальні компетентності – розвивати здатність до набуття спеціалізованих концептуальних знань на рівні новітніх досліджень, які є основою інноваційної діяльності у галузі освіти, повинен бути скерований та набуття фахових компетенцій: здатність розвивати творчість, використовуючи методи навчання творчості на основі психологічних особливостей студентської молоді. Успіхом до отримання таких компетентностей є знання психологічних особливостей студентського віку в реалізації організаторської, аналітичної та соціальної функцій у вихованні креативної особистості, закономірностей та особливостей її розвитку; уміння діагностики рівня творчості, уміння застосовувати методи навчання творчості та тренінгів для розвитку творчих здібностей студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Education Plus. *Arad University*: веб-сайт. URL: <https://www.faustopresutti.eu/professional-expertise> (дата звернення: 26.04.2022).

2. Djakons R. Scientific and pedagogical mobility. *Experience of teaching disciplines in the field of culture and art in Ukraine and EU countries: traditions and new approaches* : Internship proceedings, June 21 – July 31, 2021. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2021. 64 p.
3. Tel SAC and PERFORMER. *E.C. E. European Center of Educacion* : веб-сайт. URL: [https://www. faustopresutti. eu/](https://www.faustopresutti.eu/) (дата звернення: 26.04.2022).
4. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адекватності: наукове видання. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 75 с.
5. Шмагало Р.Т. Ідейно-філософські витоки мистецької та дизайн-освіти в епоху модерну та постмодерну. *Актуальні проблеми сучасного дизайну*. 2019. Вип. 2. С.103–108.

REFERENGES

1. Education Plus. *Arad University*: veb-sait. URL : <https://www. faustopresutti. eu /professional-expertise> (data zvernennia: 26.04.2022).
2. Djakons R. Scientific and pedagogical mobility. *Experience of teaching disciplines in the field of culture and art in Ukraine and EU countries: traditions and new approaches* : Internship proceedings, June 21 – July 31, 2021. Riga, Latvia: Baltija Publishing , 2021. 64 p.
3. Tel SAC and PERFORMER. *E.C. E. European Center of Educacion* : veb-sait. URL : <https://www. faustopresutti. eu/> (data zvernennia: 26.04.2022).
4. Furman A.V. *Psyhodiagnostyka osobystisnoi adeptyvnosti* [Psychodiagnostics of personal adequacy]: Naukove vydannia, Ternopil. Ekonomichna dumka, 2000. 75p.[Ukrainian]
5. Shmahalo R.T. *Ideino-filosofski vytoky mystetskoii dyzain-osvity v epokhu modernu ta postmodernu* [Ideological and philosophical origins of art and design education in the era of modern and postmodern], *Actual problems of modern design*, 2019. Vyp. 2., S.103–108.[Ukrainian]

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2

DOI

Катерина КУЧМАК,

orcid.org/0000-0002-1921-6309

аспірантка кафедри української мови та журналістики

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) *katerynakuchmak@ukr.net*

ЕЛЕМЕНТАРНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ КЛАСИ ГІДРОНІМІВ ПЕРШОЇ ВІДМІНИ МІШАНОЇ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті висвітлено головні чинники, що впливають на структуру морфологічних парадигм власних назв водних об'єктів, які в сучасній українській літературній мові відмінюють за зразком першої відміни мішаної групи та виокремлено систему елементарних парадигматичних класів власних назв водних об'єктів першої відміни мішаної групи. До іменників першої відміни мішаної групи зараховано українські власні назви водних об'єктів жіночого роду із закінченням **-а** в початковій формі та основою на тверду шиплячу приголосну, відмінкові форми яких визначають такі чинники: частиномовна належність до іменників; іменниковий тип відмінювання; граматичні значення морфологічних категорій (належність до пропріативного класу гідронімів, відповідно – віднесеність до категорії неістот, жіночого роду, першої відміни, мішаної групи); спільність флексивних рядів; неповна парадигма; однакове наголошування слів у межах парадигми (однаковий нерухомий наголос на основі та на флексії у відмінкових формах однини). Варто зазначити, що для власних назв водних об'єктів першої відміни мішаної групи не характерне чергування ні голосних, ні приголосних фонем. У процесі дослідження використано комплексну методу, що об'єднує різні методи та прийоми, основними з яких є описовий, зставний і метод кількісних підрахунків. Виокремлено 2 елементарних парадигматичних класи українських власних назв водних об'єктів жіночого роду першої відміни мішаної групи. Морфологічна парадигматика українських власних назв водних об'єктів жіночого роду першої відміни мішаної групи потребує комплексного аналізу та системного опису, урахування сучасні підходи, вплив екстра- та інтралінгвальних чинників.

Ключові слова: відмінювання, елементарний парадигматичний клас, морфологічна парадигматика, неповна числова парадигма, схема наголосу, мішана група.

Kateryna KUCHMAK,

orcid.org/0000-0002-1921-6309

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language and Journalism

Central Ukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) *katerynakuchmak@ukr.net*

ELEMENTARY PARADIGMATIC CLASSES OF HYDRONYMS OF THE FIRST DECLINATION OF A MIXED GROUP IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article analyzes the inflectional paradigm of Ukrainian feminine hydronyms, which are declined according to the pattern of the first declension of a mixed group and the system of elementary paradigmatic classes of proper names of water bodies of the first declension of the mixed group is singled out. The nouns of the first declension of the mixed group include Ukrainian proper names of female water bodies ending in **-a** in the initial form and based on a solid hissing consonant, the singular forms of which are determined by the following factors: partial linguistic affiliation to nouns; noun type of declension; grammatical meanings of morphological categories (belonging to the propriative class of hydronyms, respectively - belonging to the category of non-beings, feminine, first declension, mixed group); common inflectional series; incomplete paradigm; the same emphasis on word forms within the paradigm (the same fixed emphasis on the base and on the inflection in singular forms). It should be noted that the proper names of water bodies of the first declension of the mixed group are not characterized by the alternation of vowels or consonants. The research used a comprehensive methodology that combines various methods and techniques, the main of which are descriptive, comparative and quantitative calculations. The author analyzes 2 elementary paradigmatic classes of feminine hydronyms of first declension of a mixed group in the singular form in the modern Ukrainian literary language taking into account a number of relevant factors: morphological, accentuating. The morphological paradigm of hydronyms for the designation of feminine of first declension of a mixed group requires a detailed study and systematic description, taking into account modern approaches, extra- and intralingual factors.

Key words: declension, elementary paradigmatic class, morphological paradigmatic, incomplete numerical paradigm, chart of accent, a mixed group.

Постановка проблеми. В останні десятиліття активізовано вивчення граматичних особливостей іменників з погляду морфологічної парадигматики, зокрема онімів різних класів і підкласів. Різні аспекти відмінювання субстантива досліджували такі вітчизняні мовознавці, як І. І. Огієнко, Є. К. Тимченко, Л. А. Булаховський, Ю. В. Шевельов, М. А. Жовтобрюх, С. П. Самійленко, І. І. Ковалик, С. П. Бевзенко, І. К. Кучеренко, Ю. О. Карпенко, С. Л. Ковтюх, І. Г. Матвіяс, І. Р. Вихованець, М. Я. Плющ, А. П. Грищенко, А. П. Загнітко, О. К. Безпояско та інші.

Проблеми власних назв водних об'єктів висвітлювали такі дослідники, як С. О. Вербич, О. П. Карпенко, В. В. Лучик, Л. Т. Масенко, І. В. Муромцев, Я. П. Редьква, О. С. Стрижак, З. Т. Франко, В. П. Шульгач та інші.

Аналіз досліджень. Переважно в граматиках, монографіях розглянуто словозміну апелятивів, є окремі розвідки про морфологічну парадигматику онімів, зокрема антропонімів (наприклад, монографія С. Л. Ковтюх, О. М. Кашталян «Словозмінна парадигматика українських прізвищ») (Ковтюх, Кашталян, 2012). Граматичні особливості гідронімів, серед них окремі відмінкові форми, вивчала З. Т. Франко (Франко, 1979). У переважній більшості лексикографічних праць (наприклад, у науковій розвідці А. І. Кривульченка «Водні об'єкти Кіровоградської області», «Словнику мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина») автори подають реєстрове слово із закінченням називного відмінка з відповідним наголосом (якщо він зафіксований) та із закінченням родового відмінка.

Отже, необхідність комплексного дослідження системи словозміни гідронімів, що належать до першої відміни мішаної групи в сучасній українській мові, зумовила актуальність публікації.

Мета статті – дослідження власних назв водних об'єктів, що належать до першої відміни мішаної групи. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати головні чинники, що впливають на структуру морфологічних парадигм гідронімів першої відміни мішаної групи; 2) установити систему елементарних парадигматичних класів розглянутих власних назв.

Виклад основного матеріалу. Історично до іменників першої відміни належать субстантиви з давніми основами на *-ā*, *-jā*. Крім названих, як зазначає професор І. Г. Матвіяс, до сучасної першої відміни перейшла переважна більшість іменників колишніх *ŷ*-основ та деякі іменники *ŷ*-основ (Матвіяс, 1974: 43). «В історії української мови

іменники» *-ā*, *-jā*-основ, – підкреслює український мовознавець С. П. Самійленко, – «зазнали найменше парадигматичних змін, виявивши риси виключної стійкості і стабільності» (Самійленко, 1977: 30).

Досліджуючи морфологічну парадигматику іменників – як власних, так і загальних назв – С. Л. Ковтюх описала 30 елементарних парадигматичних класів лексем першої відміни мішаної групи в сучасній українській літературній мові, для яких «релевантними є такі чинники: родова віднесеність, належність до категорії істот / неістот, окреме виділення в межах першої назв осіб / неосіб, спільність рядів відмінкових флексій, у тому числі наявність варіантних форм у певних відмінках, схема наголосу, синтагматичний чинник, утворення повних чи неповних парадигм (*singularia tantum*), відсутність чергувань як голосних, так і приголосних фонем» (Ковтюх, 2006: 44).

Предметом дослідження стали 32 власні назви водних об'єктів з основою на тверду шиплячу фонему та закінченням *-а*. У «Словнику мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина» (2004) зафіксовано 18 таких гідронімів, у Додатку 3 «Гідрографічний словник (водойми України)» до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (2005) – 8 назв, у лексикографічній праці А. І. Кривульченка «Водні об'єкти Кіровоградської області» (2011) зазначено 6 досліджуваних назв.

У нашій картотеці 19 назв із кінцевою фонемою */ч/*, з них у фіналі основи орфографічно літера *ч* в 14 випадках (*Буча, Бонча, Вертеча, Дача, Кача, Круча, Конча, Любча, Короща, Перепища*), літера *щ* – у 5 (*Піща, Пльоща, Радоща*); фонема */ш/* засвідчена в 9 гідронімах (*Бушá, Иршá, Гнилúша, Кваку́ша, Мартонóша, Му́кша, Синю́ша*); фонема */ж/* – у 4 (*Ви́жа, Лу́жа, Пожéжа, Калю́жа*).

Власні назви водних об'єктів зазвичай відмінюють тільки в однині, що свідчить про наявність неповної парадигми, яка в гідронімах першої відміни мішаної групи, як і в більшості інших, характеризується 7 відмінковими грамами. Для досліджуваних онімів характерні такі закінчення: називний відмінок – *-а*, родовий відмінок – *-і*, давальний відмінок – *-і*, знахідний відмінок – *-у*, орудний відмінок – *-єю*, місцевий відмінок – *-і*, кличний відмінок – *-е*. Наприклад, називний відмінок – *Бу́ч-а*, у родовому відмінку – *Бу́ч-і*, у давальному відмінку – *Бу́ч-і*, у знахідному відмінку – *Бу́ч-у*, в орудному відмінку – *Бу́ч-єю*,

у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Буч-і, у* кличному відмінку – *Буч-е*.

У статті «Система чинників для визначення словозмінних парадигм іменників у сучасній українській літературній мові» дослідниця С. Л. Ковтюх, вивчаючи систему чинників для визначення відмінкових парадигм іменників у сучасній українській літературній мові, усього виокремлює 33 критерії (Ковтюх, 2019: 87–97), серед яких визначає «основні (обов'язкові) та додаткові (факультативні), тобто такі, що значно рідше, проте впливають» на словозміну субстантивів (Ковтюх, 2019: 97).

Мовознавчиня О. В. Болух визначає 6 основних парадигм відмінювання іменників першої відміни мішаної групи в сучасній українській літературній мові. Зокрема дослідниця підкреслює, що «основні парадигми відмінювання, сформовані на базі різної реалізації граем, можуть «розгалужуватися» внаслідок появи акцентних і морфологічних відмінностей, тобто поділятися на підпарадигми з тотожними флексіями, але змінним наголосом чи наявністю інших морфологічних процесів» (Болух, 1995: 26).

Структуру морфологічних парадигм власних назв водних об'єктів першої відміни мішаної групи визначають такі чинники:

- 1) частиномовна належність до іменників;
- 2) іменниковий тип відмінювання;
- 3) належність до пропріативного класу гідронімів, відповідно – віднесеність до категорії неістот;
- 4) віднесеність до категорії жіночого роду;
- 5) належність до першої відміни;
- 6) віднесеність до мішаної групи відмінювання;
- 7) спільність флективних рядів. Гідроніми в сучасній українській літературній мові не становлять якоїсь особливої системи з власними нормами орфографії і словозміни. Власні назви водних об'єктів на зразок *Буча, Бонча, Короща, Перепища, Віжа, Лужа* відмінюються за парадигматичним підтипом мішаної групи і маркуються неповною відмінковою парадигмою: 7 грамам однини;
- 8) неповна парадигма;
- 9) однакове наголошування словоформ у межах парадигми.

Варто звернути увагу, що для власних назв водних об'єктів цієї групи не характерне чергування ні голосних, ні приголосних фонем.

У лексикографічних джерелах для кличного відмінка однини іменників першої відміни мішаної групи зафіксовано закінчення *-е*. У дослі-

дженні «Словозміна української мови» український мовознавець О. О. Тараненко зазначає, що іменники першої відміни мішаної групи відмінювання у формах кличного відмінка однини мають флексію *-е*. Наголошуючи при цьому, що «у живій мові в ім. мішаної групи у Кл. трапляються також позанормативні випадки із закінченням *-о* (за аналогією до ім. твердої групи, перев. у запозиченнях)» (Тараненко, 2003: 188).

Науковець С. П. Бевзенко звертає увагу на те, що в південно-західних і північних говорах української мови у формі вокатива іменників мішаної та м'якої груп уживається закінчення *-о* за аналогією до іменників твердої групи (Бевзенко, 1960: 63). Очевидно, що власні назви водних об'єктів: *Буча, Бонча, Короща, Перепища, Віжа, Лужа* та інші – у кличному відмінку мають флексію *-е*: *Буче, Бонче, Короще, Перепище, Віже, Луже*.

Акцентуаційний чинник – один із найбільш важливих для морфологічної парадигматики гідронімів першої відміни мішаної групи. Уперше дослідження наголосу здійснив мовознавець О. О. Потєбня, його обґрунтування щодо наголосу в системі відмінювання є важливими донині. «Іменники першої відміни, як і інші групи слів, протягом історичного розвитку української мови зазнали значних змін у наголошуванні» (Скляренко, 1966: 22).

Професор С. Л. Ковтюх для іменників першої відміни мішаної групи виокремила такі акцентуаційні парадигми: «з наголошеною основою (*тєща*); з наголошеним закінченням (*аличá*); з наголошеним закінченням, крім родового відмінка множини, де наголошено останній склад основи (*каланчá*); з наголошеною основою в множині та кличному відмінку однини й наголосом на закінченні в однині, крім кличного (*свічá*); з наголошеним закінченням в однині, крім знахідного та кличного відмінків, і наголосом на основі в множині та знахідному й кличному однини (*душá*)» (Ковтюх, 2005: 98).

У системі словозміни українських гідронімів першої відміни мішаної групи, що відмінюються тільки в однині, виокремлено дві акцентуаційні парадигми:

- 1) переважна більшість власних назв водних об'єктів функціонує у всіх відмінкових формах з наголошеною основою;
- 2) з наголошеним закінченням.

Ураховуючи релевантні чинники, виокремлено 2 елементарних парадигматичних класи українських власних назв водних об'єктів першої відміни мішаної групи.

ЕПК № 1 (Мукша) охоплює 29 назв (91% від загальної кількості досліджених гідронімів), що мають нерухомий наголос на основі. До репертуару цього парадигматичного класу належать гідроніми: *Буча, Квакуша, Круча, Мартонюша, Синюша, Стереча, Любча, Пльоца, Пожежа, Перетіца, Гнилуша, Дача, Калюжа, Мукша. Місто лежить між невеликими річками Бучею та Рокачем – лівими притоками річки Ірпінь* (з інтернет-видання). Відмінкова парадигма гідронімів *Круча, Пльоца, Пожежа, Калюжа* збігається із системою словозміни апелятивів. Це припущення підтверджують приклади, які зафіксовані в електронному виданні «Словники України» (СУ).

ЕПК № 2 (Буша) включає 3 назви (9% від масиву гідронімів жіночого роду першої відміни мішаної групи): *Буша, Ірша, Свіча*, у яких нерухомий наголос на закінченні. *На Ірші розташовано населені пункти Хорошів, Нова Борова, Іршанськ, Малин* (з інтернет-видання).

У процесі порівняльного аналізу гідронімів, уміщених у Додатку 3 «Гідрографічний словник (водойми України)» до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (2005) зазначено, що гідронім *Буша* має наголос на основі (ГС, 2005: 1713). Цей самий гідронім у «Словнику гідронімів України» (1979) має наголос на флексії – *Буша* (СГУ, 1979: 80). На наш погляд, Додаток 3 «Гідрографічний словник (водойми України)» до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (2005) потребує перегляду та деяких уточнень. В електронному виданні «Словники України» засвідчено, що гідронім *Свіча* має наголос на основі (СУ). Цей

самий гідронім у «Словнику гідронімів України» (1979) та у Додатку 3 «Гідрографічний словник (водойми України)» до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (2005) має наголос на флексії – *Свіча*. На наш погляд, електронне видання «Словники України» (СУ) потребує перегляду та деяких уточнень.

Висновки. У статті проаналізовано головні чинники визначення морфологічних парадигм назв водних об'єктів жіночого роду першої відміни мішаної групи та встановлено систему елементарних парадигматичних класів гідронімів першої відміни мішаної групи.

Таким чином, для всіх елементарних парадигматичних класів гідронімів першої відміни мішаної групи в сучасній українській літературній мові спільними є такі чинники: частиномовна належність, іменниковий тип відмінювання; родова віднесеність (маркованість категорією жіночого роду); належність до пропріативного класу гідронімів, відповідно – віднесеність до категорії неістот; утворення неповних словозмінних парадигм; однотипність відмінкових флексій; тотожність акцентуаційних парадигм (однаковий нерухомий наголос на основі та на флексії у відмінкових формах однини), відсутність чергувань як голосних, так і приголосних фонем.

Отже, гідроніми жіночого роду першої відміни мішаної групи поділено на 2 ЕПК з урахуванням власне 2 критеріїв: акцентуації та наявності лише форм однини. Словозмінна парадигматика власних назв водних об'єктів потребує комплексного детального вивчення з урахуванням новітніх підходів у мовознавстві.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГС – Гідрографічний словник (водойми України). *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, ІРПНБ : ВТФ «Перун», 2005. С. 1713–1715.

Кривульченко – Кривульченко А. І. Водні об'єкти Кіровоградської області. Частина І. Словник водних об'єктів. Частина ІІ. Атлас гідрографічної мережі. Класифікатор водотоків. Водосховища : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2011. 356 с.

СМУ – Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / ред., передмова О. П. Карпенко ; уклад. І. М. Железняк, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш, О. С. Стрижак, В. П. Шульгач. Київ : Обереги, 2004. 448 с.

СГУ – Словник гідронімів України / уклад. І. М. Железняк та ін. ; за ред. К. К. Цілуйка. Київ : Наукова думка, 1979. 781 с.

СУ – Словники України – інтегрована лексикографічна система, версія 3.2 : словозміна, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія / В. А. Широков та ін. ; НАН України. Український мовно-інформаційний фонд. : Довіра, 2001–2022. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (дата звернення: 24.06.2022).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. 416 с.
- Болюх О. В. Парадигматика іменника. *Мовознавство*. 1995. № 4–6. С. 24–29.
- Ковтюх С. Л. Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови. *Наукові записки. Серія : філологічні науки*. Кіровоград, 2005. Випуск 59. С. 89–106.

4. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни мішаної групи в українській мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»* : зб. наук. праць. Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. Випуск III. С. 38–45.
5. Ковтюх С. Л. Система чинників для визначення словозмінних парадигм іменників у сучасній українській літературній мові. *Граматичний простір сучасної лінгвоукраїністики* : науковий збірник Катерині Григорівні Городенській / Інститут української мови НАН України ; упорядн. : Н. Г. Горголюк, Л. М. Колібаба, В. М. Фурса. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 85–99. (Серія «Глибини рідної мови...»)
6. Ковтюх С. Л., Кашталян О. М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ : монографія. Кіровоград : ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. 258 с.
7. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. Київ : Рад. школа, 1974. 184 с.
8. Самійленко С. П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення. *Мовознавство*. 1977. № 1. С. 30–40.
9. Скляренко В. Г. Наголошування іменників першої відміни. *Українська мова та література в школі*. 1966. № 5. С. 22–25.
10. Тараненко О. О. Словозміна української мови. Nyíregyháza, 2003. 199 с.
11. Франко З. Т. Граматична будова українських гідронімів : монографія. Київ : Наукова думка, 1979. 184 с.

REFERENCES

1. Bevzenko S. P. Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy (Narysy iz slovozminy ta slovotvoru) [Historical morphology of the Ukrainian language]. Uzhhorod : Zakarpatske obl. vyd-vo, 1960. 416 p.
2. Boliukh O. V. Paradyhmatyka imennyka [The paradigm of the noun]. *Movoznavstvo*. 1995. № 4–6. pp. 24–29.
3. Kovtiukh S. L. Aktsentuatsiyni chynnyk yak odyin iz osnovnykh u vyznachenni morfolohichnykh paradyhm suchasnoi ukrainskoi movy [Accentuation factor as one of the main in determining the morphological paradigms of the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky. Seriia : filolohichni nauky*. Kirovohrad, 2005. Vypusk 59. pp. 89–106.
4. Kovtiukh S. L. Elementarni paradyhmatychni klasy imennykiv pershoi vidminy mishanoi hrupy v ukrainskii movi [Elementary paradigmatic classes of nouns of the first declension of a mixed group in the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Linhvistyka»* : zb. nauk. prats. Kherson : Vyd-vo KhDU, 2006. Vypusk III. pp. 38–45.
5. Kovtiukh S. L. Systema chynnykiv dlia vyznachennia slovozmynnykh paradyhm imennykiv u suchasni ukrainskii literaturnii movi. [System of factors for determining inflectional paradigms of nouns in modern Ukrainian literary language]. *Hramatychnyi prostir suchasnoi lnhvoukrainistyky : naukovyi zbirnyk Kateryni Hryhorivni Horodenskii / Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy ; uporiadn. : N. H. Horholiuk, L. M. Kolibaba, V. M. Fursa*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2019. pp. 85–99. (Serii «Hlybyny ridnoi movy...»)
6. Kovtiukh S. L., Kashtalian O. M. (2012). Slovozmynna paradyhmatyka ukrainskykh prizvyshch : monohrafiia. [Inflectional paradigm of Ukrainian surnames]. Kirovohrad : POLIMED-Servis, 2012. 258 p.
7. Matviias I. H. Imennyk v ukrainskii movi [Noun in the Ukrainian language]. Kyiv : Rad. shkola, 1974. 184 p.
8. Samiilenko S. P. Typy vidmin imennykiv ukrainskoi movy ta providni faktory yikh stanovlennia [Types of declensions of nouns of the Ukrainian language and leading factors of their formation]. *Movoznavstvo*. 1977. № 1. pp. 30–40.
9. Skliarenko V. H. Naholoshuvannia imennykiv pershoi vidminy [Emphasis of nouns of the first declension]. *Ukrainska mova ta literatura v shkoli*. 1966. № 5. pp. 22–25.
10. Taranenko O. O. Slovozmyna ukrainskoi movy. [Inflectional of Ukrainian language]. Nyíregyháza, 2003 199 p.
11. Franko Z. T. Hramatychna budova ukrainskykh hidronimiv : monohrafiia. [Grammatical structure of Ukrainian hydronyms]. Kyiv : Naukova dumka, 1979. 184 p.

УДК 391+81'28(477.86)
DOI

Світлана ЛИЧУК,
orcid.org/0000-0003-4508-7368
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету
(Івано-Франківськ, Україна) svitlanavl@ukr.net

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В НАЗВАХ ОДЯГУ ПОКУТСЬКИХ ГОВІРОК (НА МАТЕРІАЛІ СІЛ СТЕЦЕВИ І СТЕЦІВКИ)

У статті опрацьовано зібрану автором народну лексику на позначення тематичної групи 'одяг', що належить до широко вживаних пластів лексики і дуже швидко реагує на зміни в суспільстві. Розвідка представлена говірками сіл Стецева і Стецівка, що належать до Снятинської об'єднаної територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської області, Україна. Село Стецівка є в підпорядкуванні Стецівської сільської ради. Джерельною базою слугувало розмовно-побутове мовлення мешканців зазначених говірок. Об'єктом дослідження стали лексичні діалектизми означеного ареалу на позначення традиційного покутського вбрання, у межах яких виділено основні лексико-семантичні групи 'загальні назви одягу', 'назви плечового одягу', 'назви верхнього одягу', 'назви поясного одягу', введено тлумачення говіркових назв з погляду семантики. **Мета** статті – продемонструвати багатий і різноманітний вияв одягового назовництва покутського краю, показати відмінність номінацій чоловічого і жіночого одягу, продемонструвати фрагмент словника живого спілкування корінних жителів говірок. **Методологія** дослідження передбачає використання таких загальнонаукових методів: системного, систематизації та описового. **Наукова новизна** розвідки полягає в особливій увазі лексикографічному вивченню загального лексикону та науковому осмисленню досліджуваного сегмента діалектної лексики в окремому регіоні України. Тут представлено фрагмент живого мовлення, особливості та результати дослідження з аналізом фактичного матеріалу. У досліджуваних говірках використовується побутова лексика, яка характерна для мешканців Покуття інших говірок та прилеглих територій інших говорів. **Висновки.** Результати дослідження зібраного ілюстративного матеріалу можуть бути використані в лексикографічній практиці, зокрема в упорядкуванні словникових статей та укладанні різного типу словників, а також у навчальній роботі, зокрема для викладання навчальних курсів та спекурсів з лексикології, діалектології. Зазначені говірки не претендують на якісь специфічні фонетичні чи будь-які інші мовні особливості.

Ключові слова: говірка, лексема, номен, лексична одиниця, номінація, діалектизм, лексико-семантична група, назви одягу.

Svitlana LYCHUK,
orcid.org/0000-0003-4508-7368
Candidate of Philology,
Associate Professor at the Department of Linguistics
Ivano-Frankivsk National Medical University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) svitlanavl@ukr.net

DYNAMIC PROCESSES IN THE NAMES OF CLOTHES OF POKUT'S SPEECHES (ON THE MATERIAL OF THE VILLAGES OF STETSEVA AND STETSIVKA)

The article deals with the folk vocabulary collected by the author to denote the thematic group 'clothing', which belongs to the widely used layers of vocabulary and responds very quickly to changes in society. The reconnaissance is represented by the dialects of the villages of Stetseva and Stetsivka, which belong to the Sniatyn united territorial community of the Kolomyia district of the Ivano-Frankivsk region, Ukraine. The village of Stetsivka is subordinated to the Stetseva village council. The source base was the colloquial speech of the inhabitants of these dialects. The object of the study were lexical dialectisms of the designated area to denote traditional Pokut dress, within which the main lexical and semantic groups "common names of clothes", "names of shoulder clothes", "names of outerwear", "names of waist clothes". Were identified colloquial names in terms of semantics. The **purpose** of the article is demonstrate the rich and diverse expression of clothing names of the Pokut region, show the difference between the nominations of men and women clothing, demonstrate a fragment of the dictionary of live communication of indigenous peoples. The research **methodology** involves the use of the following general scientific methods: systemic, systematization and descriptive. The **scientific novelty** of intelligence lies in the special attention to the lexicographic study of the general lexicon and the scientific understanding of the studied segment of dialectal vocabulary in a particular region of Ukraine. Here is a

fragment of live speech, features and results of the study with the analysis of factual material. The studied dialects use everyday vocabulary, which is typical for the inhabitants of Pokuttya of other dialects and adjacent territories of other dialects. Conclusions. The results of research of the collected illustrative material can be used in lexicographic practice, in particular in the arranging dictionary entries and compiling various types of dictionaries, as well as in educational work, in particular for teaching courses and special courses in lexicology, dialectology. These dialects do not claim to have any specific phonetic or any other linguistic features.

Key words: *dialect, lexema, nomen, lexical unit, nomination, dialectism, lexical-semantic group, names of clothes.*

Постановка проблеми. Мова – динамічна система, яка постійно змінюється, оновлюється, тому вивчення динамічних змін словникового складу як літературної, так і діалектної мови є актуальним у сучасних лінгвістичних студіях. Жива народна мова з її регіональними особливостями – це безцінне джерело не лише для її дослідників, а й для українських студій.

Пропонована праця присвячена дослідженню побутової діалектної лексики на позначення тематичної групи 'одяг', зокрема лексико-семантичних груп 'загальні назви одягу', 'назви плечового одягу', 'назви верхнього одягу', 'назви поясного одягу' у говірках Покуття, зокрема сіл Стечеви і Стецівки. Ця тематична група належить до широко вживаних пластів лексики, дуже швидко реагує на зміни в суспільстві, що закономірно призводять до змін у сфері номінації та відповідно до процесу архаїзації лексичних одиниць цих груп, які пов'язані з матеріальною та духовною культурою українського народу та поволі відходять у минуле.

Аналіз досліджень. Розгляд мовних явищ розширили межі лінгвістичних досліджень, опираючись на суміжні галузі знань: етнологію, культурологію, етнографію тощо. У лінгвістичних студіях пріоритетними стали дослідження тематичних або лексико-семантичних груп лексики, зокрема й номінацій жіночого та чоловічого одягу. Такі лексико-семантичні групи ґрунтовно досліджуються в різних регіонах України. Вони стали предметом спеціальних досліджень українських мовознавців. Так, Наддніпрянщину представлено у працях З. Бичка (Бичко, 1997), Покуття – О. Гавадзин (Гавадзин, 2014), Карпати – Т. Піцури (Піцура, 2012), Полісся – М. Никончука (Никончук, 1998), Л. Пономар (Пономар, 1997; 2016), Г. Гримашевич (Гримашевич, 2003; 2002), Поділля – Г. Березовська (Березовська, 2011), Підгаєччину – О. Новіцької (Новіцька, 2013; 2014), Буковину – Н. Гуйванюк (Гуйванюк, 2005), М. Костишина (Костишина, 1996), гуцульщину – Я. Закревська (Закревська, 1997) та інші.

Актуальність нашої розвідки зумовлена відсутністю комплексного дослідження лексико-тематичної групи 'одяг' говірок Стечеви і Стецівки, попри те, що покутські говірки були предметом спеціального дослідження О. Гавадзин, але зазначені говірки не були охоплені.

Метою пропонованої статті є системний аналіз лексики, зафіксованої в двох покутських говірках сіл Стечеви і Стецівки. Ці населені пункти розташовані за дванадцять і п'ятнадцять кілометрів відповідно від міста Снятин. Село Стецівка підпорядковане Стецівській сільській раді (Історія міст і сіл Української РСР, Т 26: 553). Це перша спроба зібрати, детально і системно проаналізувати народні назви тематичної групи одягу. Джерельною базою слугувало розмовно-побутове мовлення мешканців зазначених теренів. Об'єктом дослідження стали лексичні діалектизми говірок, у межах яких виділено основні лексико-семантичні групи означеного ареалу на позначення чоловічого та жіночого одягу, введено тлумачення говіркових назв з погляду семантики, наведено приклади живого спілкування жителів.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками спостерігається підвищення інтересу українців, як і покутян зокрема, до традиційного вбрання. Такий одяг користується попитом на ярмарках, виставках вишиванок та інших елементів народного одягу.

Лексика на позначення традиційного покутського вбрання відбиває тривалу еволюцію одягу від давнього домотканого до сучасного фабричного.

Назви одягу залежать від типу мовлення діалектоносіїв, тобто від покоління мовців. Представники найстаршого покоління найповніше зберегли всі особливості місцевих говірок.

Середнє покоління переходить на загальнонародне літературне мовлення, інколи не позбавлене місцевих рис.

Окрему групу становлять мовці молодого покоління та інтелігенції, які твердо засвоїли норми літературної мови.

У говірках сіл Стечеви і Стецівки помічаємо динамічні мовленнєві процеси на матеріалі виділених лексико-семантичних груп: 'загальні назви одягу', 'назви плечового одягу', 'назви верхнього одягу', 'назви поясного одягу'. Складові цих груп об'єднані на підставі спільності чи близькості семантики. Назви номен, номінація, лексична одиниця, лексема вживаються як синонімічні.

На позначення 'загальної назви ошатного одягу' в досліджуваних говірках вживається лексема *вбйóри*, частіше використовується

її фон. вар. *убьóри* (*Нащо купувати нове убранє? Ти вже й так майи кілька убьóриу*). Номінація *дрáньке* та фон. вар. *дрáньте* має два значення: 1. 'одяг в загальному значенні' (*Шодніни іншіи дрáньке убирáї наша Марія. Кобі хоть уміла убратиси доріду*). 2. 'дрантя, старий одяг' (*Нащо тримáїи то дрáньте, лиш місци займáе у шафі*). Зафіксовано лексичні одиниці *катрán*, мн. *катрані*, вар. *катрáne* на позначення 'одягу в загальному значенні' (*Донька купила ікіс катрán. Я би také ніколи собі ни позволіла, а вна кáжи, шо то модно*) та *лáхи*, що вживається тільки у множині (*Твої лáхи по цілому дивáні, по кріслах пороскідувани. Мójши зробиши трóхи поредок?*). Номен *лáхи* також вживається у значенні 'старий одяг' (*Ни вбирáї ужé ці лáхи. Майи кілька новóго убраня, а нóсиши одно і то самé*). 'Святковий одяг' позначається словосполученням *світóшни убранé* (*Ти чо́го убра́у світóшни убранé на будéвний день?*). Протилежне значення, 'буденний (не святковий) одяг', виражається словосполученням *будéвни убранé* (*На горóд тобі стáни будéвного убраня. То нічо́, шо ти з мiста*).

До лексико-семантичної групи 'назви верхнього одягу' входять номінації на позначення з хутра та з теплої тканини. З часом все більше у верхньому одязі говірок спостерігаємо перехід традиційного вбрання на одяг загальноєвропейського типу. Чимало назв у досліджуваній лексико-семантичній групі набули статусу архаїзмів: *фúтрó* з подвійним наголошуванням 'чоловічий чи жіночий верхній зимовий одяг у загальному значенні' (*Подивіси до фúтра, би міль ни з'їла*), *кужух* 'верхній зимовий чоловічий і жіночий одяг' переважно з овечої шкіри (*Вiвирни кужух навіворіть і покладі на сонци сóхнути*), *жупán* 'жіночий або чоловічий верхній одяг, пошитий з овечого хутра (жіночий часто з вишивкою)' (*Такі дівка фáйно віглідаї у жупáні!*). Святкові *жупáни* і *кужухі* оздоблювали ручною вишивкою. Чоловічий робочий верхній одяг називають *куфáйка* 'фуфайка' (*Куфáйлу типér ніде ни кúтиши*). Цей вид одягу повністю зник із пошиття, залишилися тільки поодинокі зразки. 'Верхній жіночий одяг широкого крою' передано назвою *макiнтóш* (*Цей макiнтóш ни твóго рóзміру. Ти чéсто утопiласи в нiм*). Молоде покоління вживає назву пуховик зі значенням 'зимова куртка чи плащ, набиті пухом' та *шуба* (*На зиму ми ни будимо купувати нічо. Шуба і куртка у тебе є, пуховик тóго рóку купили*).

Відбулися значні зміни й у лексико-семантичній групі 'назви плечового одягу'. В основному це були чоловічі й жіночі сорочки, жакети домашнього виготовлення, які наразі втрачені і зали-

шилися у незначній кількості як реліквії: *дрáнка* 'стара порвана сорочка' (*Вікінь ужé цу дрáнку на катрані*), *кафтán* 'піджак' (*Вiтко ти дóбри змерз, шо накігнуў кафтán*). Більш сучасні назви *вішита сорóчка* вживається на позначення 'вишитої сорочки нитками, бісером, мережкою і т. ін.' (*Я так люб'ю носіти вішиті сорочкi, шо маю аш шiсть*), *кiптáрь* 'кептар'. Такий вид одягу мешканці досліджуваних говірок носять у будні та святкові дні, залежно від крою, пошиття та оздоблення (*Як я умру, то убирiт минé у вішитий кiптáрь*). 'Жіноче плаття' місцеві жителі називають номінаціями *сукénка* (*На ні була шовкóва сукénка*) і *катáнка* (*Шос си вбрáла у таку таркату катáнку?*). 'Светр' стецівчани іменують лексемою *швiдир* (*Купiв минi швiдир на два рóзміри бiршии*). Літній варіант одягу представлений номенами *блiзка*, фон. вар. *блiзка* зі значеннями 'блузка, кофточка' (*Бирi блiзку чóрного кóльору, тобi дужи пасуї*) і 'чоловіча куртка, піджак, гімнастерка' (*Накiнь блiзку на плéчi, шос похолодало*) та *блiза* 'легка жіноча кофта' (*Як тобi душно, то скинь блiзу, бирi лéкиш*).

Кожна деталь, вид крою, оздоблення, багатство вишивки – все це мало своє найменування. Репертуар цієї групи поповнюється назвами на позначення більш сучасних різновидів чоловічого та жіночого вбрання.

Деякі зміни спостерігаємо і в лексико-семантичній групі 'назви поясного одягу', куди входять найменування на позначення штанів, спідниць, запасок тощо. Відзначимо тут наявність архаїчних лексем, які трапляються у мовленні старшого покоління: *гáчі* в значенні 'сукняні штани' (*Старі тiдi хóде як лiто, так зимá у тих гáчах*) і більш сучасний крій 'вузькі, обтягуючі штани' (*Накігнуў ці гáчі і віглідаїш, як на балетi, всьо обкігнуло*), *ватóвани спóдні* 'зимові теплі підштаники' (*Старі ватóвани спóдні постилiла псóви у бóду, би йму у зимi було типлó*), *поркiніцi* 'різновид поясного вбрання, тонкі полотняні підштаники', які вже ніхто зараз не носить (*Ой, як то фáйно бiлі поркiніцi. Лиш ни під чóрні спóдні*). Зі значенням 'штани в загальному значенні' вживаються лексеми *спóдні* (*Спóдні якрас мóго рóзміру, бóду брати*) і *швiньки*, фон. вар. *швiньки* (*Малiй сiў у корóнку і всi зачéли смiятиси. А він дóбри зробиў, áби ни замастити швiньки*). Фонетичних змін зазнала назва *райтузи* 'рейтузи' (*Ни грай тiвки, Натáлко, убирáї райтузи, би с ни примéрзла*) і *калгóти* 'дитячі або жіночі панчохи, вив'язані разом із штанцями; колготки' (*Я кáжу свої тiвцi убирáти теплi калгóти у зимi, а вна ни хóче*). Побутує у мовленні загальна назва *капрóни* зі значенням 'тонкі жіночі колготки' (*Пiшлám до*

склепу. Усё купіла, а шо найголовніще, то забула. Капрони такі ни купіла).

Відроджується національний одяг, а разом з ним і назви *рікля* зі значенням 'спідниця у квіти, в якій дружки і наречена ходять просити на весілля' (*Покупуймо одинакові чірвоні ріклі друшкам, а молодій трóхи май крáцю, іншого кольору.*), *окрáйка* чоловіча і жіноча на позначення 'домотканого поясу з кольорової шерсті' (*Жінóча окрáйка відрізнéиси від чоловічо́ї.*). 'Спідницю у дрібні складки' називають *плісірівка* (*Куму ви, мамо, подарувáли мою чóрну плісірівку? Я ця могла би убирáти.*) або *графірівка* (*До Вилікодня ма́ма купіла всім по графірóвці, лиші різні.*). Зафіксовано лексему *спідни́ца* для загальної назви 'спідниця' (*Та́то ни позволéли ўбирáти корóтку спідни́цу до клубу.*). Номен *ланту́х* зафіксовано у двох значеннях: 1. 'жіночий фартух' (*Гай-гай, скіда́й той ланту́х і ході до нас, посидимó разом*) та 2. 'завеликий одяг' (*Ни купу́й цей ланту́х, він тобі ни пасу́ї.*).

Висновок. Збір і накопичення діалектного матеріалу, підготовка праць регіонального харак-

теру дали змогу об'єктивніше й повніше представити мовно-територіальні одиниці українського діалектного континууму. Для дослідження обиралися насамперед лексика тих сфер, які найбільш актуальні для мешканців говірок сіл Стечева і Стецівка.

Отже, лексико-семантичні групи 'загальні назви одягу', 'назви плечового одягу', 'назви верхнього одягу', 'назви поясного одягу' в досліджених говірках представлені чималою кількістю лексичних одиниць цікавих з позиції семантики та використання. Фрагмент проаналізованих назв жіночого та чоловічого одягу диференційований за складом, кроєм, пошиттям та носінням в залежності від пори року, відзначаються різним семантичним вираженням, фонетичним варіюванням.

Таким чином, з розвитком суспільства змінюється мода. Якщо раніше одяг виготовляли переважно з домотканого полотна, то зараз є широкий вибір тканин як натуральних, так і штучних. Змінюються фасони одягу. Все це зумовлює виникнення нових назв на позначення одягу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анісімова Л. Г. Назви верхнього одягу в поліських, волинських та подільських говірках. *Дослідження з української діалектології*. К., 1991. С. 126–137.
2. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у Східноподільських говірках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2011. 20 с.
3. Бичко З. Діалектна лексика Опілля [Текст]. Львів : Фенікс, 1997. 137 с.
4. Гавадзин О. Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття: структура, семантика, ареалогія: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / ДВНЗ "Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника". Івано-Франківськ, 2014. 369 с.
5. Гримашевич Г. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2003. 532 арк.: іл. арк. 250–268.
6. Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок. Північноукраїнський діалектологічний центр, Житомирський держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2002. 184 с.
7. Гуцульські говірки: Короткий словник [відп. ред. Я. Закревська]. Львів, 1997. 233 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Івано-Франківська область / Ред. кол. тома: Чернов О. О. (гол. редкол.) та ін. АН УРСР. Інститут історії. К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 640 с.
9. Костишина М. В. Український народний костюм Північної Буковини: традиції і сучасність. Чернівці: Рута, 1996. 191 с.
10. Никончук М. В. Назви одягу і взуття правобережного Полісся. Житомир, 1998. 230 с.
11. Новіцька О. І. Номінація жіночого поясного одягу в говірках Підгаєччини. *Науковий вісник Криворізького національного університету*. 2013. Вип. 9. С. 319–328.
12. Новіцька О. І. Побутова лексика Підгаєччини: семантика, способи номінації, ареал: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01: ДВНЗ "Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника". Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
13. Піцура Т. Запозичення як джерело збагачення побутової лексики українських говорів Карпат [Текст]. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2012. Вип. 17. С. 45–50.
14. Пономар Л. Г. Назви одягу Західного Полісся. К., 1997. 182 с.
15. Пономар Л. Народний одяг Слобожанщини на загальноукраїнському тлі. Матеріали до української ентології. *Національна академія наук України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені МТ Рильського*. 2016. Вип. 15. С. 35–40.
16. Словник буковинських говірок [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.

REFERENCES

1. Anisimova L. H. Nazvy verkhnoho odiahu v poliskykh, volynskykh ta podilskykh hovirkakh [Names of outerwear in Polissya, Volyn and Podil dialects]. *Doslidzhennia z ukrainskoi dialektolohii*. K., 1991. S. 126–137. [in Ukrainian].
2. Berezovska H. H. Strukturna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv odiahu i prykras u Skhidnopodilskykh hovirkakh [Structural organization and geography names of clothes and jewelry in the East Podolia dialects]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 2011. 20 s. [in Ukrainian].

3. Bychko Z. Dialektna leksyka Opillia [Tekst] [Opil's dialect vocabulary]. Lviv : Feniks, 1997. 137 s. [in Ukrainian].
4. Havadzyn O. Nazvy odiahu, vztuttia, holovnykh uboriv, prykras Pokuttia: struktura, semantyka, arealohiia [Names of clothes, shoes, hats, jewelry Pokuttia: structure, semantics, areology]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / DVNZ "Prykarp. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka". Ivano-Frankivsk, 2014. 369 s. [in Ukrainian].
5. Hrymashevych H. Nominatsiia odiahu ta vztuttia v serednopoliskomu dialekti [Nomination of clothes and shoes in the Middle Polish dialect]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. K., 2003. 532 ark.: il. ark. 250–268.
6. Hrymashevych H. I. Slovnyk nazv odiahu ta vztuttia serednopoliskykh ta sumizhnykh hovirok [Dictionary of clothing and footwear names of Middle Polish and related dialects]. Pivnichnoukrainskyi dialektolohichnyi tsentr, Zhytomirskyi derzh. pedahohichnyi un-t im. Ivana Franka. Zhytomir, 2002. 184 s. [in Ukrainian].
7. Hutsulski hovirky: Korotkyi slovnyk [Hutsul dialects: A short dictionary]. [vidp. red. Ya. Zakrevska]. Lviv, 1997. 233 s. [in Ukrainian].
8. Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR: v 26 t. Ivano-Frankivska oblast oblast [History of towns and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes Ivano-Frankivsk region]. Red. kol. toma: Chernov O. O. (hol. redkol.) ta in. AN URSS. Instytut istorii. K. : Holov. red. URE AN URSS, 1971. 640 s. [in Ukrainian].
9. Kostyshyna M. V. Ukrainskyi narodnyi kostium Pivnichnoi Bukovyny: tradytsii i suchasnist [Ukrainian folk costume of Northern Bukovina: traditions and modernity]. Chernivtsi: Ruta, 1996. 191 s. [in Ukrainian].
10. Nykonchuk M. V. Nazvy odiahu i vztuttia pravoberezhnoho Polissia [Names of clothes and shoes of the right-bank Polissya]. Zhytomir, 1998. 230 s. [in Ukrainian].
11. Novitska O. I. Nominatsiia zhinochoho poiasnoho odiahu v hovirkakh Pidhaiechchyny [Nomination of women's belt clothing in the dialects of Pidhaiechchyna]. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu. 2013. Vyp. 9. S. 319–328. [in Ukrainian].
12. Novitska O. I. Pobutova leksyka Pidhaiechchyny: semantyka, sposoby nominatsii, areal [Household vocabulary of Pidhaiechchyna: semantics, methods of nomination, area]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01: DVNZ "Prykarp. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka". Ivano-Frankivsk, 2014. 20 s. [in Ukrainian].
13. Pitsura T. Zapozychennia yak dzherelo zbahachennia pobutovoi leksyky ukrainskykh hovoriv Karpat [Tekst] [Borrowing as a source of enrichment of household vocabulary of Ukrainian dialects of the Carpathians]. Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva. 2012. Vyp. 17. S. 45–50. [in Ukrainian].
14. Ponomar L. H. Nazvy odiahu Zakhidnoho Polissia [Names of clothes of Western Polissya]. K., 1997. 182 s. [in Ukrainian].
15. Ponomar L. Narodnyi odiah Slobozhanshchyny na zahalnoukrainskomu tli. Materialy do ukrainskoi entolohii [Folk clothes of Slobozhanshchyna on the all-Ukrainian background. Materials on Ukrainian entology]. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnolohii imeni MT Rylskoho. 2016. Vyp. 15. S. 35–40. [in Ukrainian].
16. Slovnyk bukovynskykh hovirok [Dictionary of Bukovinian dialects]. [za zah. red. N. V. Huivaniuk]. Chernivtsi: Ruta, 2005. 688 s. [in Ukrainian].

УДК 811.112.2'81'37

DOI

Олена МАТЕРИНСЬКА,

orcid.org/0000-0003-3414-5307

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германської філології та перекладу
Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) olenamaterynska@ukr.net*

Тетяна МУЗИКА,

orcid.org/0000-0002-0164-0574

*студентка II курсу магістратури
Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) muzykatania25@gmail.com*

ПОКОЛІННЯ ПОСТ-МІЛЕНІАЛІВ У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ МЕДІАПРОСТОРИ

Розвідка концентрує увагу на осягненні особливостей комунікації постміленіального покоління у сучасному німецькомовному та українськомовному медійному ландшафті і ставить за мету дослідження особливостей мовлення молодого покоління на вербальному та невербальному рівнях. Методологія дослідження включає проведення соціо- та психолінгвістичного експерименту та аналіз публікацій на різних медійних платформах та у соціальних мережах за 2019-2021 роки. Дослідження підтверджує суттєві зміни у характері спілкування пост-міленіалів, поступову відмову від традиційних засобів спілкування на користь дигіталізованих мультимодальних медіа, які дозволяють оптимізувати інформаційний простір та пришвидшити процес отримання необхідних даних. Роль онлайн-спілкування в житті німецько- та українськомовних респондентів є визначною. Зіставний аналіз отриманих результатів доводить, що онлайн спілкування має значний вплив на розвиток самоідентифікації нового покоління, визначає проблеми, з якими доводиться стикатися під час спілкування у соціальних мережах: кібербулінг, залежність від електронних медіа, ізольованість, зумовлена пандемією Covid-19, емоційне виснаження.

Мовлення постміленіалів відрізняється креативністю, спонтанністю, швидкоплинністю та постійним розвитком. Інтернаціоналізація міжособистісного спілкування актуалізує значну кількість англіцизмів у мовленні молоді, сприяє поширенню молодіжного сленгу та неологізмів, які вписуються у певний шар популярних слів. Синтаксис і пунктуація (як і будь-які мовні норми) зазнають змін, а інколи просто відсутні в онлайн мовленні молодого покоління, натомість емоційна насиченість публікацій значно підвищується. Однією з проблем для «екології» мовлення стають випадки вживання суржиків українськомовними респондентами та прагнення слідувати за модою, переймаючи англійські моделі.

Ключові слова: *медіаекологія, мовлення покоління пост-міленіалів, мультимодальність, соціо- та психолінгвістичний експеримент, онлайн-комунікація, соціальні мережі, медіа-платформи.*

Olena MATERYNSKA,

orcid.org/0000-0003-3414-5307

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Germanic Philology and Translation
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) olenamaterynska@ukr.net*

Tetyana MUZYKA,

orcid.org/0000-0002-0164-0574

*Second year of the Master's Degree
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) muzykatania25@gmail.com*

GENERATION OF POST-MILLENNIALS IN THE MODERN GERMAN AND UKRAINIAN MEDIA SPACE

The research focuses on understanding the peculiarities of communication of the post-millennial generation in the modern German-speaking and Ukrainian-speaking media landscape and aims at studying the peculiarities of the speech

of the younger generation at the verbal and nonverbal levels. The research methodology includes conducting a socio- and psycholinguistic experiment and the analysis of the publications on various media platforms and social networks from 2019 to 2022. The study confirms significant changes in the nature of post-millennial communication and the gradual abandonment of traditional means of communication in favour of digitised multimodal media, which optimise the information space and speed up the process of obtaining the necessary data.

The role of online communication for the German- and Ukrainian-speaking respondents is significant. A comparative analysis of the results obtained shows that online communication impacts the development of the new generation's self-identification, specifying the problems encountered when communicating on social networks: cyberbullying, dependence on electronic media, isolation caused by the Covid-19 pandemic and emotional exhaustion. Post-millennial speech is characterised by creativity, spontaneity, impermanence and constant development. The internationalisation of interpersonal communication actualises a vast number of anglicisms in young people's speech, promoting the spread of youth slang and neologisms that fit into a particular layer of popular words.

Syntax and punctuation, like any language norms, are changing and sometimes are simply absent in the online speech of the younger generation, while the emotionality of publications increases significantly. One of the problems within the "ecology" of speech is the use of surzhyk by Ukrainian-speaking respondents and the desire to follow fashion by adopting English-language patterns.

Key words: media ecology, post-millennial generation speech, multimodality, socio-psycholinguistic experiment, online communication, social networks, media platforms.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство вже не може функціонувати без гаджетів та онлайн комунікації, які є одними із основних маркерів спілкування для молодих людей – «покоління пост-міленіалів» (осіб, народжених у другій половині дев'яностих та другій половині двохтисячних років). Надшвидкий розвиток цифрових технологій протягом останніх двох десятиліть має глибокий вплив на їх міжособистісне спілкування, оскільки природна комунікація віч-на-віч часто замінюється взаємодією через онлайн-комунікаційні платформи, які «обходять» обмеження часу та простору. У зв'язку зі збільшенням діапазону комунікаційних платформ, що пропонують багатогранні можливості спілкування, важливо розуміти, як представники молодшої генерації використовують доступні їм засоби зв'язку, як змінюється у цьому процесі їх мовлення, який вплив це може мати не лише на міжособистісні стосунки молодих людей, а й безпосередньо на них самих як індивідів.

Аналіз досліджень. Розвиток медійних технологій, яким притаманний мультимодальний характер (Caple, Huan, Bednarek, 2020: 5; O'Halloran, 2013: 2; Burger, Luginbühl, 2014: 453; Wong 2019: 2) спонукає лінгвістів досліджувати медійний простір з погляду лексичних іновацій (Шевченко, Сизонов, 2019; Syzonov, 2021), нових форм соціалізації у цифрову епоху (Jovanovic, Van Leeuwen, 2018; Sujon, Dyer, 2020). Неабияке значення набуває розуміння медійного простору як нового виду багатовимірного середовища, у якому існує людина, розвивається її свідомість та формуються основоположні принципи, йдеться про потрактування медійного простору з погляду медіаекології та еколінгвістики (Cali, 2017, Chen, 2016; Heuberger, 2018; Materynska, 2020; Rothe, 2016; Stibbe, 2015; Strate, 2017). Дослідження вербальних та невербальних засобів мультимедійної

комунікації молодого покоління дозволяє дослідити вплив на молодь за допомогою сучасного медіаконтенту, має вагоме практичне значення для навчання й становлення їх особистості. Використання представниками молодого покоління різноманітних форм онлайн комунікації, викликане також глобальними перетвореннями у суспільстві (зокрема й пандемією COVID-19), є визначальною рисою сучасного медійного простору, що зумовлює **актуальність** цього дослідження.

Метою цієї розвідки є дослідити феномен «покоління пост-міленіалів» у сучасному німецькомовному та українськомовному медіапросторі, виокремити на матеріалі соціальних мереж та масмедіа комунікативні особливості нової генерації на вербальному та невербальному рівнях, визначити за допомогою соціолінгвістичних опитувань роль онлайн комунікації у житті респондентів та простежити реакцію носіїв німецької та української мов на запропоновані медійні контенті. **Об'єктом дослідження** є мовлення покоління пост-міленіалів у сучасному німецькомовному та українськомовному медіапросторі. **Предметом дослідження** є визначення мовних особливостей онлайн комунікації українськомовних та німецькомовних представників покоління пост-міленіалів.

Виклад основного матеріалу. Емпіричною базою дослідження слугували медійні публікації, соціальні мережі, коментарі та дописи користувачів Instagram, Youtube, TikTok та інших онлайн платформ (загалом понад 100 публікацій та дописів за 2019 – 2021 рр.). Вибір згаданих цифрових додатків пояснюється результатами здійснених соціолінгвістичних опитувань, адже саме ці застосунки виявились найчастіше відвідуваними як серед німецькомовних, так і серед українськомовних респондентів. Під час вибору публікацій для аналізу були визначені найбільш популярні

серед молоді дописи в опції «ТОП публікації» (нім. «TOP Beiträge»). З метою формування емпіричної бази та верифікації даних були проведені два соціолінгвістичні опитування українськомовних та німецькомовних представників покоління пост-міленіалів. Загалом опитано 80 респондентів (40 німецькомовних та 40 українськомовних).

Окреслення терміну «Покоління пост-міленіалів». На сьогоднішній день існують численні спроби класифікації соціальних поколінь, зумовлені різними історичними, політичними чи демографічними чинниками. Ця розвідка орієнтується на теорію поколінь В. Штрауса та Н. Хоува, запропоновану у 1991 році (Strauss, Howe, 1991). Відповідно до цієї теорії *покоління пост-міленіалів* визначається як термін, що позначає групу осіб за соціодемографічним чинником, зокрема народжених між другою половиною дев'яностих та другою половиною двохтисячних років. Цю групу людей часто позначають й іншими термінами, такими як **Gen Next, Gen I, iGeneration, Homeland Generation, Generation 2020, Digital natives, Screensters** (Strauss, Howe, 1991) тощо. Представники цього покоління існують у новій цифровій реальності, коли будь-які дії супроводжують застосуванням сучасних дигітальних технологій та відбуваються у пришвидшеному темпі, який важко було уявити до винайдення інтернету.

Особливості мовлення молоді у соціальних мережах. Комунікація у соціальних мережах, на новітніх медійних платформах відрізняється суттєво від інших видів комунікації, оскільки їй притаманна спонтанність, непередбачуваність та креативність вираження думок, необмежені можливості індивідуалізації та створення власного стилю. Маркерами онлайн комунікації на вербальному, зокрема на морфологічному та лексичному рівнях, зафіксованими у проаналізованих медійних повідомленнях, виступають:

– абрєвіатури, які часто можуть бути запозиченнями або кальками з англійської мови: «*LOL – laugh out loud*» / «ЛОЛ».

– акроніми – слова, сформовані з перших букв певних слів чи виразів: «*wmds – was machst du so*»; «*ilyttmabam – I love you to the moon and back and more*»;

– англїцизми: «*fancy*», «*cool*», «*show*», «*livestream*», які можуть вживатися безпосередньо у своєму первинному вигляді, або ж транслїтеруватись: «*ну що let's go*» / «*летс гоу чїлїтї*», «*ця фотка ФЕЙК*», «*бекстейджик*», «*самтаймз*», «*луки*», «*тон*», «*фром нау он*». У медійному тексті така лексика може виконувати багато стилїстич-

них функцій (Yang, 2010: 118), наприклад, передавання місцевого колориту, урізноманїтнення тексту, пом'якшення вислову (евфемїзм), посилення експресивності, вираження загального тренду до інтернаціоналізації тощо. Англїйська також є мовою міжнародного спілкування, яка часто поєднує в інтернет-мережах представників різних країн та культур;

– лексика, яка належить до молодїжного сленгу та відбиває світобачення молодї: «*Haаааaj!*» для *hallo / hey*; *крїндж* – *явище / ситуація, якане входить в рамки смїшного й актуального*; *мерч* – *авторська лїнійка одягу / аксесуарїв певної відомої людини; ламповий – затишний; шеймити* – *засуджувати; двїж*. Для сленгу характерні емоційно-експресивне забарвлення (здебільшого негативне), оцїнність, швидкоплинність і мовна гра;

– лексичні одиниці, які належать до *суржїку* (їдеться про деякі українськомовні дописи) й використовуються зі значною кількістю русизмів, а також російськомовних вставок, транслїтерованих українською: «*мене нї краплї не смуцали*»;

– новї лексичні одиниці як результат креативності учасників спілкування: «*чїна*», «*ауф*»;

– «*hate speech*» – мовлення, що належить до конфліктної комунікації та вживається переважно з великою кількістю обсценної (лайливої лексики), часто є проявом різного виду дискримінації.

На синтаксичному рівні спостерігаються такі особливості, притаманні комунікації покоління пост-міленіалів:

– написання речень виключно з маленької літери, що не властиве німецькій мові: «*die letzten tage brechen an und da darf man nochmal sentimental werden*»;

– написання речень виключно з великої літери: «*ЗАВТРА В УСЬОМУ СВІТІ НЕ СТАНЕ ІНТЕРНЕТУ!*»;

– використання надмірної пунктуації: «*Heute Abend gibt's um 22.15 Uhr bei @das_erste die Sendung „Otto Fröhliche – Advent, Advents mit Otto und Friends“ mit.... Otto!!*»;

– відсутність пунктуації: «*Ich versuche eig manchmal heute noch ob ich doch noch versteckte superkräfte habe*»;

– використання еліпсів: «*Und auch mit mir :)*»;

– використання переважно простих, означено-особових речень: «*Hoffe euch gefällt das Ergebnis*».

Оскільки таке спілкування має мультимодальний та мультимедійний характер, представники покоління постміленіалів активно використовуються такі можливості як: дода-

вання емодзі «!FRAGE: Dein Tag in drei Emojis? Meiner: 🤖📱👩🏻👤👩🏻👤👩🏻👤 Daher mache ich sie jetzt einfach selbst 🤖👩🏻👤»), емотиконів («:»), «:(», «:D», «;-», «: O»), хештегування (хештегування «#»: «#outfit #fashion #fashionblogger #ootd #shopbop#fashionblogger_de #blogger #inspiration #inspo #girl #me#look #ig #kissinfashion #americanstyle #stuttgart») тощо.

Результати соціо- та психолінгвістичного експерименту. У межах цього дослідження було проведено два опитування: носіїв німецької мови та осіб, які володіють німецькою як іноземною (40 респондентів), а також носіїв української мови (40 респондентів). Метою опитувань було: визначити важливість та роль онлайн комунікації у житті респондентів; виявити на матеріалі соціальних мереж комунікативні особливості нової генерації та простежити реакцію респондентів на актуальну тематику у сучасному німецькомовному та українськомовному медіапросторі. Було застосовано методику анкетування. Опитувальник складався з комбінації 16 закритих та відкритих питань у межах вільного та цілеспрямованого асоціативних експериментів. Кожне питання закритого типу містило опцію «Інше». Перша частина опитування мала соціодемографічний характер. У ній респонденти надавали особисті дані, такі як стать, вік, сфера діяльності / професія, країна проживання, рідна мова та мова спілкування у повсякденному житті.

Українськомовні респонденти є переважно жителями України – 95%, також Польщі – 2,5% та Кіпру – 2,5%, здебільшого учні та студенти, а також працівники таких сфер як юриспруденція, медицина, освіта, маркетинг та журналістика: з них 85,5% – жінки, 17,5% – чоловіки. Щодо вікових характеристик, то вони розподілились таким чином: 2,5% респондентів – менше 13 років, 7,5% – 13-15 років, 45% – 16-20 років, 37,5% – 21-25 років, 2,5% – 26-30 років, 5% – 31-40 років. Для більшості респондентів рідною мовою є українська – 73%, російська для 20%, українська / російська для 4,5% та українська / іврит для 2,5%. Також були респонденти, які крім української у повсякденному житті спілкуються такими мовами як англійська, польська, іврит.

Німецькомовні респонденти є переважно жителями Німеччини (понад 93%), також вихідці з арабських країн – 5%, інших країн (Греція, Японія, Індія, Таїланд та Угорщина) – 2%. За статтю 62,5% респондентів, які взяли участь в опитуванні були жінками, 37,5% – чоловіками. За віковими характеристиками 50% респондентів були віком 21-25 років, 22,5% – 26-30 років,

15% – 16-20 років, а також по декілька представників таких вікових категорій як: менше 13 років, 13-15 років та 31-40 років. Для 83% респондентів німецька є рідною мовою, для решти рідними є державні мови вищезазначених країн. Мовою повсякденного вжитку для 92,5% респондентів є німецька. Решту 7,5% розділяють між собою такі мови: англійська, грецька, японська, гінді та інші. Переважна більшість респондентів є студентами.

Для системного зіставного аналізу даних за такими параметрами як: стать, вік та сфера діяльності необхідно опитати істотно більшу кількість респондентів. Гендерна асиметрія як серед українськомовних, так і серед німецькомовних респондентів також не дозволяє вважати об'єктивно вичерпними отримані за цим параметром дані. На цьому етапі, тим не менш, можна простежити реакцію чоловіків та жінок, молодих людей, що вписуються в межі покоління пост-міленіалів на поставлені питання.

У другій частині в обох опитуваннях були запропоновані питання, націлені на визначення ролі онлайн комунікації у житті респондентів та основних особливостей мовлення у соціальних мережах, зокрема:

– перше питання мало на меті визначити найпопулярніші серед молоді генерації соціальні мережі. Для вибору були запропоновані такі соцмережі: *Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, TikTok, WhatsApp* та *Clubhouse*. Підґрунтям для вибору шести вищезгаданих цифрових медіа стали дані веб-сайту *DataReportal*, зокрема «The world's most-used social platforms» станом на січень 2021 року (*Digital, 2021*). Застосунок *Clubhouse* був запропонований як один з найновіших трендів цифрового спілкування на момент проведення опитування;

– друге питання було націлене на з'ясування причини використання соціальних мереж та надавало можливість вибору серед таких опцій як: «засіб спілкування», «джерело інформації та нових знань», «місце самовираження», «можливість познайомитись з новими людьми», «місце для розваг» тощо;

– третє питання стосувалось з'ясування середньостатистичного часу, який молоде покоління проводить у соцмережах, і мало такі опції вибору: «менше півгодини», «1 година», «2 години», «3-4 години», «більше 4 годин»;

– за допомогою четвертого питання було отримано дані про те, коли саме респонденти проводять час у соціальних мережах, зокрема: «у вільний час», «у школі / університеті / на роботі», «під час вживання їжі», «відразу після пробудження», «перед сном»;

– п'яте питання мало на меті визначити, чи вважають себе респонденти залежними від соціальних мереж. Було надано вибір «так / ні»;

– у шостому питанні було запропоновано перелік таких молодіжних слів як «крінж», «мерч», «го», «ламповий», «шеймیتی» для українськомовної аудиторії та «cringe», «wyld», «sheesh», «Digga», «papatastisch» для німецькомовної аудиторії задля того, щоб з'ясувати, чи знають респонденти значення цих слів та чи використовують їх у повсякденному вжитку. Вибір вищезгаданих молодіжних слів зумовлений результатами опитування «Das Jugendwort des Jahres 2021», яке щорічно організовується видавництвом «Langenscheidt-Verlag» серед німецькомовної молоді (Jugendwörter, 2021) та переліком популярних молодіжних слів 2021 серед українськомовної молоді, запропонованим онлайн інфоагентством УНІАН (Пікуліна, 2021);

– у сьомому питанні респонденти повинні були вказати молодіжні слова чи вирази, які вони часто використовують у повсякденному спілкуванні та у соціальних мережах;

– восьме питання мало на меті визначити, які з мовних засобів, також засобів мультимедійного спілкування використовують респонденти під час спілкування у соціальних мережах;

– дев'яте питання мало допомогти з'ясувати, яким формам спілкування надають перевагу респонденти у соцмережах: *текстовим-, голосовим- чи відеоповідомленням, аудіо- чи відеодзвінкам, прямій трансляції.*

У третій частині опитування були представлені три фрагменти текстів з масмедійних новинних повідомлень за 2019 – 2021 рр.: «Тебе ніби пересадили на Марс, а мозок очистили до стану *табула раса*» (Власова, Чернова, 2020), «Кібербулінг – це легко, просто коментуєш і ховаєшся?»: історії про цькування в інтернеті» (Чернова 2020), «В Україні за фахом працює лише 40% молоді: чому виникають проблеми» (Хмельницька, 2020) для українськомовної аудиторії та із статей «Jugendwort des Jahres 2021: Übelst belastend» (Dießelkämper, 2021), «Entweder bekommen alle die Freiheiten – oder keiner» (Hattab, 2021), «Lisa und Lena – so schlimme Kommentare bekommen die TikTok-Zwillinge» (Bravo, 2019)) – для німецькомовної аудиторії. Ці фрагменти текстів дозволили визначити реакцію респондентів на проблеми покоління пост-міленіалів та зміни у висвітленні інтересів нової генерації.

Зіставний аналіз даних двох опитувань за наведеними, а також іншими досліджуваними параметрами, дозволив зафіксувати, що як українськомовні, так і німецькомовні респонденти:

- найчастіше використовують такі соцмережі як Instagram (36/40 українськомовних та 35/40 німецькомовних респондентів) та YouTube (укр. 26/40, нім. 27/40). Viber (укр. 2/40, нім. 2/40), Twitter (укр. 1/40, нім. 4/40) та Clubhouse (укр. 0/40, нім. 1/40) майже не використовуються як українськомовними, так і німецькомовними респондентами;

- відвідують соцмережі зазвичай у вільний час (укр. 37/40, нім. 38/40) або перед сном (укр. 24/40, нім. 28/40);

- вважають соціальні мережі в першу чергу засобом спілкування (укр. 20/40, нім. 33/40) та джерелом інформації та нових знань (укр. 24/40, нім. 32/40);

- частково вважають себе залежними від соцмереж емоційно виснаженими від обмежень, спричинених Covid-19, стикалися з кібербулінгом у соціальних мережах;

- під час онлайн комунікації часто вживають різні мультимодальні засоби, найчастіше емодзі (укр. 35/40, нім. 36/40); надають перевагу текстовим (укр. 37/40, нім. 39/40) та голосовим повідомленням (укр. 25/40, нім. 21/40);

- вживають молодіжний сленг, скорочення, англіцизми.

Щодо відмінностей у відповідях українськомовних та німецькомовних респондентів, слід зазначити такі:

- німецькомовні респонденти активно використовують WhatsApp (25/40), Facebook (22/40), у той час українськомовні – зрідка (WhatsApp (4/40), Facebook (12/40)). Натомість серед українськомовних респондентів популярністю користуються TikTok (18/40) та Telegram (16/40), серед німецькомовних вони не є популярними (TikTok (11/40) та Telegram (4/40));

- середньостатистичний час спілкування у соціальних мережах у німецькомовних респондентів складає 2 години, в українськомовних – 3-4 години;

- німецькомовні респонденти використовують пряму трансляцію під час комунікації у соціальних мережах, українськомовні радше уникають прямої трансляції (укр. 0/40, нім. 5/40).

Висновки. Здійснене дослідження підтверджує той факт, що спілкування сучасної молоді відбувається у новому форматі із залученням мультимедійних та мультимодальних технологій. Використання соціальних мереж, різних медійних платформ дозволяє змінити модус спілкування у дигіталізованому світі. Затребуваність медіаекологічних досліджень у сучасному медіапросторі пояснюється стрімким розвитком нових медіа,

яким притаманні такі особливості як гіпертекстуальність (поєднання різних контекстів, можливість швидко перемикається між змістами), інтерактивність (безпосередня взаємодія користувачів, що дозволяє відчутти ефект присутності), мультимодальність (поєднання різних семіотичних кодів) та оперативність (надшвидкий обмін інформацією).

Соціальним мережам, які створюють абсолютно інше середовище для спілкування, притаманне специфічне онлайн мовлення, найголовнішими ознаками якого є вживання аббревіатур, акронімів, англіцизмів, лексики, яка належить до молодіжного сленгу, до суржику, виникнення іновативних лексичних одиниць, використання у певних ситуаціях «hate speech». На синтаксичному рівні спостерігається написання речень виключно з маленької букви / виключно з великої літери, використання надмірної пунктуації або ж відсутність пунктуації, використання еліпсів, використання переважно простих, означено-особових речень. На невербальному рівні поши-

рення набувають такі комунікативні елементи як: емотикони, емодзі, аніמודзі, мемодзі, бітмодзі та стікери. Мультимодальністю характеризуються онлайн публікації в Instagram, YouTube та TikTok. Зафіксовано поєднання текстового, візуального та звукового семіотичних кодів, використання функцій коментування, поширювання, висловлення власної оцінки повідомлень за допомогою «лайків /дизлайків», оскарження змісту опублікованих повідомлень, позначення місцезнаходження (власного чи іншого користувача), хештегування. Встановлено, що представники молодшої генерації вважають себе частково залежними від спілкування у соціальних мережах, є певною мірою емоційно виснаженими від обмежень, спричинених Covid-19, неодноразово стикалися з кібербулінгом у мережі. Системне вивчення особливостей комунікації представників молодшої генерації у межах медійного дискурсу із подальшою верифікацією даних за допомогою соціолінгвістичних опитувань є перспективним для сучасних медійних студій та дослідження медіаекологічного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власова А., Чернова О. Тебе ніби пересадили на Марс, а мозок очистили до стану «табула раса», – фотопроект про посткарантинні страхи. Hromadske. 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/tebe-nibi-peresadili-na-mars-a-mozok-ochistili-do-stanu-tabula-rasa-fotoprojekt-pro-postkarantinni-strahi>.
2. Пікуліна К. Серед токсиків і крашів. Словник молодіжного сленгу 2021. Уніан. URL: <https://www.unian.ua/society/molodizhnyi-sleng-2021-slovník-populyarnih-sliv-novini-ukrajini-11568433.html>
3. Хмельницька В. В Україні за фахом працює лише 40% молоді: чому виникають проблеми. ТСН. 2020. URL: <https://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-za-specialnistyu-pracuuye-lishe-40-molodi-chomu-vinikayut-problemi-1585843.html>
4. Чернова О. Кібербулінг – це легко, просто коментуєш і ховашся?": історії про цькування в інтернеті. Hromadske. 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/kiberbuling-ce-legko-prosto-komentuyesh-i-hovayeshya-istoriyi-pro-ckuvannya-v-interneti>
5. Шевченко Л., Сизонов Д. Нові слова як маркери часу: медійна лексикографія сьогодні і в перспективі. *Записки з українського мовознавства*. 2019. Вип. 26 (1). С. 11-19.
6. Bravo. Lisa und Lena – so schlimme Kommentare bekommen die TikTok-Zwillinge. Bravo. 2019. URL: <https://www.bravo.de/lisa-und-lena-so-schlimme-kommentare-bekommen-die-tiktok-zwillinge-380426.html>
7. Burger M., Luginbühl H. *Mediensprache: Eine Einführung in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien*. Berlin, Boston: De Gruyter. 2014. 532 S.
8. Cali D. *Mapping media ecology. Introduction to the field*, New York: Peter Lang Publishing. 2017. 282 p.
9. Caple H., Huan C., Bednarek M. *Multimodal News Analysis across Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press. 2020. 75 p. DOI: 10.1017/9781108886048
10. Chen S. Language and ecology: A content analysis of ecolinguistics as an emerging research field. *Ampersand*. 2016. Vol. 3. pp. 108-116.
11. Dießelkämper B. Jugendwort des Jahres 2021: Übelst belastend. *Zeit Campus*. 2021. <https://www.zeit.de/campus/2021-08/jugendwort-des-jahres-2021-liste-begriffe-top-10-belastend>
12. Digital 2021: Global overview report. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>
13. Hattab S. Entweder bekommen alle die Freiheiten – oder keiner. *Die Zeit online*. 2021. URL: <https://www.zeit.de/zett/politik/2021-05/generationenkonflikt-corona-krise-jugendliche-aeltere-menschen-solidaritaet>.
14. Heuberger R. Overcoming Anthropocentrism With Anthropomorphic and Physiocentric Uses of Language? *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. New-York, London: Routledge. 2018. pp. 342-254.
15. Jovanovic D., Van Leeuwen T. Multimodal Dialogue on Social Media. *Social Semiotics*. 2018. 28 (5). pp. 683-698.
16. Jugendwörter 2021 – Alle Wörter und Bedeutungen. *Stuttgarter Nachrichten*, 2021. URL: <https://www.stuttgarter-nachrichten.de/inhalt/jugendwoerter-2021-liste-und-bedeutung-mhstd.87d95c47-6456-4c84-a57b-81061a05dd20.html>
17. Materynska O. Translating anthropomorphic metaphors of war: an ecolinguistic approach. *TITA 2020. SHS Web of Conferences*. 2021. Volume 105. 12 p. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110501004>
18. O'Halloran K. *Multimodal Text Analysis. The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing. 2013. pp. 4378–4383.

19. Rothe K. Medienökologie – Zu einer Ethik des Mediengebrauchs. *Zeitschrift für Medienwissenschaft. Schwerpunkt: Medienökologien*. 2016. 14 (1), S. 46-57.
20. Stibbe A. *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By*. London: Routledge. 2015. 260 p. DOI: 10.4324/9780367855512
21. Strate L. *Media Ecology: An Approach to Understanding the Human Condition*. New York: Peter Lang Publishing. 2017. 258 p.
22. Strauss W., Howe N. *Generations: The history of America's future, 1584 – 2069*. New York: William Morrow and Company. 1991. 538 p.
23. Sujon Z., Dyer H. Understanding the social in a digital age. *New Media & Society*. 2020. 22 (7). pp. 1125-1134. DOI:10.1177/1461444820912531
24. Syzonov D. Media Communication in Digital Age Conditions. *Psycholinguistics in a Modern World*. 2021. Vol. 16. pp. 269-273.
25. Wong M. *Multimodal Communication. A social semiotic approach to text and image in print and digital media*. Cham: Pallgrave Macmillan. 2019. 192 p.
26. Yang W. *Anglizismen im Deutschen*. Berlin, New York: Max Niemeyer Verlag. 2010. 237 S.

REFERENCES

1. Vlasova A., Chernova O. Tebe niby peresadyly na Mars, a mozok ochystyly do stanu «tabula rasa», – fotoprojekt pro postkarantynni strakhy. [As if you were transplanted to Mars, and your brain was cleared to a state of "tabula rasa" – a photo project about post-quarantine fears]. Hromadske, 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/tebe-nibi-peresadili-na-mars-a-mozok-ochistili-do-stanu-tabula-rasa-fotoprojekt-pro-postkarantynni-strahi> [in Ukrainian].
2. Pikulina K. Sered toksykyv i krashiv. Slovyk molodizhnoho slenhu 2021. [Among the toxics and crashes. Dictionary of youth slang]. Unian. URL: <https://www.unian.ua/society/molodizhniy-sleng-2021-slovník-populyarnih-sliv-novini-ukrajini-11568433.html> [in Ukrainian].
3. Hmelnicka V. V Ukrayini za fahom pratsyuye lyshe 40% molodi: chomu vynykayut problemy. [In Ukraine, only 40% of young people work in their specialty: why do problems arise]. TSN, 2020. URL: <https://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-za-specialnistyu-pracyuye-lishe-40-molodi-chomu-vinikayut-problemi-1585843.html> [in Ukrainian].
4. Chernova O. Kiberbulinh – tse lehko, prosto komentuyesh i khovayeshsya”: istoriyi pro tskuvannya v interneti. [Cyberbullying – easily, just comment and hide”: stories of online harassment]. Hromadske. 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/kiberbulinh-ce-legko-prosto-komentuyesh-i-hovayeshsya-istoriyi-pro-ckuvannya-v-interneti> [in Ukrainian].
5. Shevchenko L., Syzonov D. Novi slova yak markery chasu: mediyna leksykohrafiya s’ohodni i v perspektyvi. [New words as markers of time: media lexicography today and tomorrow]. *Notes on Ukrainian linguistics*, 2019, Vol. 26 (1), pp. 11-19. [in Ukrainian].
6. Bravo. Lisa and Lena – so schlimme Kommentare bekommen die TikTok-Zwillinge. [Bravo. Lisa and Lena – the TikTok twins get such bad comments]. Bravo, 2019. URL: <https://www.bravo.de/lisa-und-lena-so-schlimme-kommentare-bekommen-die-tiktok-zwillinge-380426.html> [in German].
7. Burger M., Luginbühl H. *Mediensprache: Eine Einführung in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien*. [The Language of Media: An introduction to language and forms of communication in the mass media]. Berlin, Boston: De Gruyter, 2014. 532 S. [in German].
8. Cali D. *Mapping media ecology. Introduction to the field*, New York: Peter Lang Publishing, 2017. 282 p.
9. Caple H., Huan C., Bednarek M. *Multimodal News Analysis across Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 75 p. DOI: 10.1017/9781108886048
10. Chen S. Language and ecology: A content analysis of ecolinguistics as an emerging research field, *Ampersand*, 2016, Vol. 3, pp. 108-116.
11. Dießelkämper B. Jugendwort des Jahres 2021: Übelst belastend. [Youth word of the year 2021: Badly stressful]. *Zeit Campus*, 2021. <https://www.zeit.de/campus/2021-08/jugendwort-des-jahres-2021-liste-begriffe-top-10-belastend> [in German].
12. Digital 2021: Global overview report. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>
13. Hattab S. Entweder bekommen alle die Freiheiten – oder keiner. [Either everyone gets the freedom – or nobody]. *Die Zeit online*, 2021. URL: <https://www.zeit.de/zett/politik/2021-05/generationenkonflikt-corona-krise-jugendliche-aeltere-menschen-solidaritaet> [in German].
14. Heuberger R. Overcoming Anthropocentrism With Anthropomorphic and Physiocentric Uses of Language? *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. New-York, London: Routledge, 2018. pp. 342-254.
15. Jovanovic D., Van Leeuwen T. Multimodal Dialogue on Social Media. *Social Semiotics*, 2018, 28 (5), pp. 683-698.
16. Jugendwörter 2021 – Alle Wörter und Bedeutungen. [Teenage Words 2021 – all Words and Meanings]. *Stuttgarter Nachrichten*, 2021. URL: <https://www.stuttgarter-nachrichten.de/inhalt.jugendwoerter-2021-liste-und-bedeutung-mh5d.87d95c47-6456-4c84-a57b-81061a05dd20.html> [in German].
17. Materynska O. Translating anthropomorphic metaphors of war: an ecolinguistic approach. TITA 2020. SHS Web of Conferences, 2021, Volume 105, 12 p. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110501004>
18. O’Halloran K. *Multimodal Text Analysis. The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing, 2013. pp. 4378–4383.
19. Rothe K. Medienökologie – Zu einer Ethik des Mediengebrauchs [Media Ecology – towards an ethics of media usage]. *Zeitschrift für Medienwissenschaft. Schwerpunkt: Medienökologien*, 2016, 14 (1), pp. 46-57. [in German].

20. Stibbe A. *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By*. London: Routledge, 2015. 260 p. DOI: 10.4324/9780367855512
21. Strate L. *Media Ecology: An Approach to Understanding the Human Condition*. New York: Peter Lang Publishing, 2017. 258 p.
22. Strauss W., Howe N. *Generations: The history of America's future, 1584 – 2069*. New York: William Morrow and Company, 1991. 538 p.
23. Sujon Z., Dyer H. Understanding the social in a digital age. *New Media & Society*, 2020, 22 (7), pp. 1125-1134. DOI:10.1177/1461444820912531
24. Syzonov D. Media Communication in Digital Age Conditions. *Psycholinguistics in a Modern World*, 2021, Vol. 16, pp. 269-273.
25. Wong M. *Multimodal Communication. A social semiotic approach to text and image in print and digital media*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019. 192 p.
26. Yang W. *Anglizismen im Deutschen*. [Anglicisms in German]. Berlin, New York: Max Niemeyer Verlag, 2010. 237 S. [in German].

УДК 792.01:794.7(9)
DOI

Євген НИЩУК,
orcid.org/0000-0002-6603-7389
аспірант кафедри театрознавства
Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого
(Київ, Україна) en.mincult@gmail.com

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ «ШЛЯХУ ГЕРОЯ» В МОНОВИСТАВІ «МОМЕНТ КОХАННЯ» НАЦІОНАЛЬНОГО ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ ІМЕНІ І. ФРАНКА (РЕЖИСЕР Т. ЖИРКО)

У статті на матеріалі моновистави «Момент кохання» (режисер Тарас Жирко) актуалізовано теоретичні напрацювання Дж. Кемпбелла та К.-Г. Юнга, зокрема в аспекті аналізу художнього простору вистави крізь призму «шляху героя» та експлікацію архетипних образів, які проєктуються на сьогодення. Наголошено, що теперішній суспільно-політичний контекст зумовлює актуалізацію жанру моновистави, яка набуває особливої соціальної значущості, оскільки дає можливість у сценічному просторі візуалізувати «шлях героя». Концепція моногероя, детермінуючи розгортання мономіфу у виставі, загалом є важливим чинником консолідації національного нарративу в умовах війни. Наголошено, що у виставі «Момент кохання» шлях головного героя проєктується на сьогоденні події, у фіналі вистави звучить пісня «Місто Марії» гурту «Океан Ельзи», яка є символьним апофеозом перемоги життя над смертю. Зазначено, що в глядацькій реценції відбувається символізація шляху В'язня сумління, в образі якого актуалізовано мотив нескореності, показано потужну життєву силу, що штовхає персонажа до перемоги в умовах екзистенційної ситуації на межі життя та смерті. Акцентовано, що мотив боротьби героя набуває особливої художньої виразності, психологічної достовірності, а візуальні образи війни у виставі тільки посилюють її проєкцію в глядацькій реценції на події нинішньої російсько-української війни. У «Моменті кохання» розкрито філософію життя як миті, наголошено на цінності та унікальності кожної хвилини, яка є нескінченною в своєму онтологічному вимірі. Фактично світоглядно-філософський вимір вистави проєктується на лімінальні ситуації, зумовлені війною, що спонукає глядачів шукати психологічного фундаменту в мистецтві, розуміти мистецьку дійсність як феномен, що доповнює реальність. Проаналізовано, як під час вистави актор залучає різноманітні нарративи, щоб візуалізувати перед глядачем внутрішній і зовнішній шлях як форму самостворення через долаання перешкод. У такому разі моновистава «Момент кохання» є прикладом поліродового мистецького феномену, який розкриває здатність актора здійснювати миттєві трансформації та переходи між часовими й психологічними вимірами.

Ключові слова: моновистава, «Момент кохання», шлях героя, архетип, часові площини, національний нарратив.

Yevhen NYSCHUK,
orcid.org/0000-0002-6603-7389
PhD student at the Department of Theater Studies
Kyiv National I.K. Karpenko-Kary Theatre, Cinema and Television University
(Kyiv, Ukraine) en.mincult@gmail.com

REPRESENTATION OF THE WAY OF THE HERO IN THE MONOPLAY “THE MOMENT OF LOVE” OF THE IVAN FRANKO NATIONAL ACADEMIC DRAMA THEATER IN KYIV (DIRECTED BY T. ZHYRKO)

In the paper, the author has discussed the theoretical works of J. Campbell and K. G. Jung, in particular in terms of analysis of the space of the play through the prism of the “way of the hero” and the explication of archetypal images that are projected to the present situation. It is emphasized that the current socio-political context determines the revitalization of the genre of monoplay, which acquires special social significance, as it allows to visualize the “way of the hero” in the space of a stage. It is revealed that the idea of a mono-hero, which determines the unfolding of the monomyth in the play, is generally an important factor in the consolidation of the national narrative in the conditions of war. It is emphasized that in the monoplay “The Moment of Love”, the way of the protagonist is projected on today's events, in the finale of the play sounds the song “City of Maria” (“Misto Marii”) by the band “Okean Elzy”, which is a symbolic apotheosis of life's victory over death. It is noted that in the audience's reception there is a symbolization of the smuggler's way, in the image of which the motif of insubordination is actualized, a powerful life force is demonstrated, which pushes the character to victory in difficult conditions of existential situation on the verge of life and death. It is emphasized that the motif of the hero's struggle acquires a special expression, psychological authenticity, and the visual images of war in the monoplay only enhance its projection in the audience's reception on the events of the current Russian-Ukrainian war.

“The Moment of Love” reveals the philosophy of life as a moment, emphasizing the value and uniqueness of each minute, which is infinite in its ontological dimension. In fact, the ideological and philosophical dimension of the play is projected on the liminal situations caused by the war, which encourages the audience to seek a psychological foundation in theater, to understand the reality of the play as a phenomenon that complements true reality of life. It is analyzed how during the performance the actor engages heterogeneous narratives to visualize in front of the audience the inner and outer way as a form of self-creation through overcoming obstacles. In this case, the monoplay “The Moment of Love” is an example of a polygenic phenomenon, which reveals the actor's ability to provide instant transformations and transitions between temporal and psychological dimensions.

Key words: monoplay (monoperformance), “The Moment of Love”, the way of the hero, archetype, time planes, national narrative.

Постановка проблеми. Ситуація війни в Україні детермінувала потребу в переосмисленні мистецьких форм, які мають особливу значущість у період воєнного стану, позначеного важкими психологічними потрясіннями. Після 24 лютого 2022 р. в Україні деякий час було неможливо відвідувати театри й інші заклади культури. В такій ситуації мистецтво театру набуває особливої актуальності, зокрема задля консолідації національного духу, постаючи формою зміцнення національного нарративу. Митці (поети, актори, режисери тощо) шукають нові форми взаємодії з реципієнтом, причому часто така «комунікація» відбувається буквально з окопів. Лінія фронту стала місцем народження нових мистецьких інсталяцій і різних відео, які є частиною консолідації національного нарративу, а водночас і формою представлення мистецької дійсності, яка підсилює патріотичні почуття тих, хто в соцмережах або інших медіа сприймає «поезію» чи «театр з окопів».

Крім того, відповідно до дослідницького припущення, війна актуалізувала потребу в жанрі моновистави, яка архетипно пов'язана зі «шляхом героя» (Дж. Кемпбелл). Війна детермінувала потребу в сильних індивідах, котрі здатні творити вчинок. Саме суб'єктність героя під час війни є чинником консолідації національного духу й важливим компонентом національного нарративу, який часто «прописаний» як система ключових учинків у період воєнних дій, що визначають переломний момент і формують нову історію сьогодення, не без залучення процесів міфологізації та реміфологізації. Учинок героя – один із ключових компонентів «шляху героя» за Дж. Кемпбеллом, визначним антропологом і теоретиком культури, зокрема, дослідником теорії міфу. Сучасні медіа, дискурс соціальних мереж здатні тиражувати «вчинок» героя, репрезентуючи його як важливий символічний акт, який визначає національний нарратив. З огляду на це жанр моновистави відчуває гостру затребуваність, оскільки дає можливість глядачам розкрити акторську мистецьку суб'єктність, що передбачає актуалізацію волі,

життєву вітальність (А. Бергсон), зрештою, здатність до вчинку.

З огляду на інтенсивність подій в умовах війни, на гостру потребу віднайти в суспільстві «суб'єкта, здатного на вчинок», «шлях героя» в моновиставі проектується в рецепції глядачів на шлях *національного героя*, а залучення до вистави «фрагментів», скажімо, з «живої воєнної реальності» тільки посилює таку рецепцію. Актуальність статті зумовлена тим, що в ній функціонування актора в просторі мистецької взаємодії з глядачем під час моновистави «Момент кохання» (режисер – народний артист України Тарас Жирко) трактуватиметься в категоріях концепції «шляху героя» (Дж. Кемпбелл) і теорії архетипів (К.-Г. Юнг).

Мета дослідження: окреслення «шляху героя» (як системи мотивів, пов'язаних із номіномом згідно з теорією Дж. Кемпбелла) в моновиставі «Момент кохання».

Методи дослідження: герменевтичний, структурно-семіотичний, інтертекстуальний, метод власної інтроспекції стосовно акторської гри в сценічних просторах моновистави.

Виклад основного матеріалу. Режисери й актори в умовах нинішньої війни шукають нові форми вираження в мистецькій грі, яка сьогодні сприймається передусім як соціальна дія, спрямована на посилення духу й консолідацію національного нарративу. З огляду на це, 26 травня 2022 р. під час першого показу «Моменту кохання» від початку війни в Україні на сцені Національного драматичного театру імені Лесі Українки, де тимчасово відбуваються покази вистав Національного драматичного театру ім. І. Франка, фінальним акордом моновистави стала пісня гурту «Океан Ельзи» (С. Вакарчук), присвячена Маріуполі («Місто Марії»). Таке залучення музичної композиції стало природною потребою долучити до сценічного простору фрагмент сучасної воєнної реальності, який має значний гуманістичний і естетичний потенціал. По суті, залучення музичної композиції «Місто Марії» стало ще однією формою поліродової взаємодії в сценічному просторі.

Тривалий час моновистава не була об'єктом спеціального наукового вивчення. Так, у нещодавно опублікованій праці «Самосвітне Сузір'я: театральна хроновізія» (2018) народного артиста країни, режисера, професора О. Кужельного натрапляємо на фаховий мистецтвознавчий аналіз десятків театральних вистав в Україні та світі, проте в розділах видання майже не представлено аналізу саме моновистав, представлених в Україні чи на інших сценах різних країн світу. Окремі аспекти психології гри актора, частково суголосні з грою в моновиставі, розкриті в деяких вітчизняних працях І. Безгіна, О. Семашко, К. Юдової-Романової та ін., проте дослідники знову ж таки не звертають уваги на специфіку гри саме в моновиставах, яка має свою іманентну особливість та евентуальні форми репрезентації часових просторів під час гри на сцені.

Як слушно зауважує мистецтвознавиця Ірина Босак, «досліджень, присвячених специфіці жанру моновистави у драматичному театрі, які розглядають усі складові компоненти спектаклю, у т. ч. музичне оформлення, фактично немає. Також постає потреба аналізу трансформацій, котрі відбуваються в сучасному театрі постмодерного періоду, змінюючи традиційні жанрові та формотворчі ознаки вистав, зокрема й моновистави» (Босак, 2020: 63). Жанрове окреслення моновистави (монодрами) представлене в низці досліджень, що стосуються специфіки цього явища уже в річищі постмодерного періоду. Говорячи про сучасні експлікації жанру, можна погодитися з визначенням цього драматургічного феномену як «експериментальною формою театрального мистецтва, яка на початку ХХІ ст. активно розвивається, змінюється та жанрово модифікується не лише в українському, але й у європейському просторі. Сучасна моновистава складається з елементів (слова, музики, сценографії, світла і т. д.), що не просто ілюструють, а доповнюють один одного, де кожен має свою значущість. Важливе значення для моновистави має синтезування роботи інсценізатора, режисера, сценографа й актора (актриси). Саме акторська складова частина несе найбільшу відповідальність у сценічній репрезентації жанру, оскільки від індивідуального внеску найбільше залежить успіх вистави» (Босак, 2020: 65). В українському театрі моновистава ще більше кореспондує з ідеєю «відповідальності всіх причетних», оскільки генеза українського театру, на думку режисера й історика театру Олексія Кужельного, загалом принципово відмінна від російського. На думку українського режисера, наш «театр, на відміну від російського,

формувався не як становий, для якого дуже важливі походження, статус реальний або уявний. Він був і залишається сімейним, родинним, а не клановим» (Кужельний, 2018: 142).

І. Босак слушно наголошує: «Для жанру моновистави важливий вибір літературного першоджерела спектаклю. У запропонованих виставах літературною основою стали прозові твори» (Босак 2020, с. 64); «До специфічних ознак жанру можна віднести нове трактування декорацій і театрального реквізиту. Простежується тенденція до зменшення їх кількості на сцені та збільшення ціннісного змістового та знакового наповнення кожного предмета» (Босак 2020: 64). Зазначені аспекти знаходять свою практичну актуалізацію і в нашій дисертації, у якій розглянуто моновистави, для яких увага до літературної основи (творчість В. Винниченка («Момент кохання»), М. Вінграновського («Прекрасний звір у серці!»)) має першорядне значення.

Важливим чинником розвитку моновистав в Україні, безперечно, стало проведення Міжнародного театрального фестивалю жіночих моновистав «Марія», яким опікується Народна артистка України Лариса Кадирова. Моновистави, представлені в різні роки в рамках цього міжнародного фестивалю, який проходить на малій сцені Національного драматичного театру ім. І. Франка, досліджували в дисертаціях і розвідках О. Карпаш, Д. Дроздовський, С. Максименко, Л. Олтаржевська, А. Підлужна та ін. Іншим важливим чинником розвитку моновистав в Україні став фестиваль «Відлуння», учасником якого випадало бути й авторів розвідки (лауреат гран-прі цього фестивалю).

Кожна вистава на сцені театру – це «шлях героя» (Дж. Кемпбелл). Простір сценічної гри детермінує психологічну ініціацію героя, його переродження через зіткнення з власним «Я» («Аварія/Зупинка на дорозі» Фр. Дюрренматта), трагічними обставинами («Прекрасний звір у серці!» за М. Вінграновським). Тому сама по собі вистава як феномен психосоціокультурний – архетипна. В ній є зіткнення героя та богів (історичні обставини в образі «Партії», як у «Прекрасному звірі...») чи жінок (Прокурор, Суддя, Адвокат і Кат) у виставі «Аварія». У виставі в юнгіанському розумінні доцільно говорити про архетип Дороги – від підняття завіси, від пробудження на сцені в «кулі-коконі» («Прекрасний звір...») починається розгортання мотиву Дороги як життя, і цей шлях є передумовою формування особистості (тобто становлення Героя – мене як актора – в термінах Кемпбелла).

Дослідники Юнга не раз вказували на те, що поняття особистості трапляється в його роботах доволі часто і має важливе значення: «У роботах Юнга слово «особистість» одне з найбільш вживаних. По-перше, поняття «особистість» прирівнюється Юнгом до індивідуальної психіки в усьому різноманітті її проявів. Змістами індивідуальної психіки є свідомість, особисте і колективне несвідоме. Вживаючи поняття особистості в цьому контексті, філософ пише про розщеплення, роздвоєння, дисоціацію, розширення особистості» (Коробкіна, 2015: 62). Усі ці феномени репрезентовані на сцені, усі вони є частиною сценічного простору, у якому відбувається гра. Крім того, ми переносимо в простір сцени ті міфи, які, за Юнгом, мають негативний характер і позначаються на негативному впливі держави на особистість. У театрі ми «програємо» ці соціальні міфи, показуємо їх наслідки в сконденсованій формі часової площини. К.-Г. Юнг писав: «Архетипи можна порівняти з пересихаючими річищами річок, виявити які можна в будь-який момент. Архетип подібний до старого річища, яким століттями струмує вода життя, непомітно прокладаючи собі особливий глибокий канал ... Аналогічним чином регулюється і життя особистості як члена і частинки спільноти, іменованого державою, але життя націй – це потужний, стрімкий потік, що не піддається контролю окремої людини. Над цим потоком панує Той, Хто завжди був сильнішим за людей» (Юнг, 2004: 372). І ось мистецтво гри на сцені в принципі в своєму єстві передбачає сходження до *Того, хто сильніший* за людей. Розігруються сюжети, у яких над людьми панують обставини, доля, випадок. К.-Г. Юнг зазначав: «... Життя націй подібне до човна без стерня і без вітрил, його можна порівняти з кам'яною брилою, яка котиться схилом гори, і зупинити яку здатне лише більш потужна перешкода. Потік політичних подій рухається, натикаючись то на один глухий кут, то на інший, як річка, стрімкій течії якої заважають яри, пагорби і болота» (Юнг, 2004: 372).

У моновиставі «Момент кохання» від самого початку ключовим постає образ хреста: мальтійський хрест є на героєві, за допомогою відео вдається створити візуалізацію дороги-хреста, що має важливе семіотичне знання. Дорога у вигляді хреста провадить героя до небес, до царини трансцендентального (за І. Кантом), забезпечуючи піднесення над фізичними перепонами й випробуваннями. Водночас частина сцени, де перебуває герой, символічно співвідноситься із в'язницею, де героя як контрабандиста ведуть на розстріл.

Протягом усієї вистави всередині *В'язня сумління* відбуваються внутрішні боріння, які допомагають віднайти душевну міць, знайти той духовний ресурс, який у фіналі й дає можливість проломити умовну стіну, розриваючи перепону на шляху до духовного становлення та зростання. У такий експресивний момент, який є психологічним пуантом моновистави, відбувається максимальна консолідація внутрішніх душевних сил персонажа, які метафорично допомагають знищити фізичний мур і вивільнити душу, котра пережила мить щастя, тобто доторкнулася царини трансцендентального.

Технічні засоби (зокрема залучення кінокадрів) дають можливість глядачам максимально реалістично побачити дійсність і зануритися в історію, яка розігрується перед ними. Реальність на екрані постає органічним продовженням сценічної дійсності й розширює простір вистави до уявного й метафізичного Всесвіту.

У виставі «Момент кохання» акторові потрібно відтворити гострий драматизм ситуації, а для цього важливо надати мовленню персонажів гротескових відтінків, які б сприяли параболізації сценічного матеріалу в глядацькому сприйнятті. У «Моменті кохання» головному акторові доводиться передавати психологічний малюнок твору, у якому наявні інші персонажі (Панна, контрабандист Семен, який переводить героїв через кордон, ризикуючи життям). Складність у «Моменті кохання» полягає у важливості відтворення на сцені автентики різних емоційних станів, психологічної достовірності персонажів, які в оригінальному тексті мають свої репліки, а отже, розведені в хронотопі художнього твору часові простори. У моновиставі мені потрібно звести ці часові простори персонажів і розкрити їх психологічну глибину в динаміці зустрічей і зіткнень із часом.

У «Моменті кохання» мені важливо було передати атмосферу екзистенційно межової ситуації, оскільки події відбуваються на кордоні. Водночас у моновиставі історію розповідає герой-чоловік, а отже, змінюється оптика, «оптика фокалізації», порівняно з оригінальним текстом В. Винниченка (де подано також і візію Панни).

Отже, актор має миттєво змінювати психологічні стани й «продукувати» відмінне в стильовому плані мовлення кількох персонажів. Панночка – вишукана й елегантна, граційна та аристократична, подеколи наївна й щиросердна. Вона живе почуттями й емоціями, які вступають у конфлікт із «пошлістю» навколишньої дійсності історичних реалій, де потрібно боротися за виживання. «Момент кохання» має виразний екзистен-

ціалістський потенціал, зумовлений експресіоністською поетикою. Експресіонізм реалізовано і в мовленні персонажів: подив Панни гротесково сполучається з репліками Семена, яка має проблеми з мовленням (заїкання).

Мені як актору потрібно було весь час змінювати емоційний реєстр, щоб досягнути певного комічного ефекту й викликати в глядача емоції. Усе це сукупно витворює комічний мовленнєвий рельєф, який визначає гротесковий ландшафт вистави та специфіку експресіоністської сценографії. Акторові потрібно здійснювати миттєві психологічні перевтілення, щоб «на-гора» видавати внутрішні світи й психологію інших персонажів, які є частиною загальної експресіоністської, гротескової й, по суті, межової ситуації.

Водночас моновистава є продуктом, який дає можливість акторові сформувати власну мистецьку траєкторію та виробити «почерк». З огляду на це до об'єкту аналізу в дисертації важливо залучити роботу над виставою «Аварія/Зупинка на дорозі» (режисер Т. Жирко), у якій наявні форми інтертекстуального діалогу з виставою «Момент кохання». Йдеться про два тексти, які оприявнюють різні культурні традиції: «Момент кохання» побудовано на новелі «Момент» В. Винниченка, а «Аварія» є виставою, яку створено на основі текстів класика швейцарської літератури Ф. Дюрренматта. Проте в «Аварії» режисерське рішення передбачає залучення монологу головного героя з вистави «Момент кохання», у якому висвітлено філософське осмислення любові й виявлено квінтесенцію розуміння цього явища в новелі В. Винниченка (суголосність із концепцією «*carpe diem*»). Такий інтертекстуальний перегук між двома виставами формує особливе художнє амплу актора, який проводить через вистави тему понадчасової цінності та екзистенційності «моменту кохання».

У моновиставі «Момент кохання» акторська робота на сцені спрямована на розхитування думки між мисами кохання як ефемерного почуття й водночас тієї сили, яка здатна врятувати життя. Важливо передати цей момент певної розгубленості, яка є в героєві на початку: ти ніколи не знаєш, де можеш зустріти своє кохання. Сила кохання підживлюється музичними вкрапленнями: у виставі використано пісні Святослава Вакарчука «Така, як ти» та Андрія Середи «Вийди, змучена людьми». Це вже цілком сучасні тексти, які доповнюють екзистенційну й експресіоністську картину реальності В. Винниченка.

Робота над «Моментом кохання» стала для мене як актора особливим випробуванням, пов'язаним із

власною життєвою траєкторію, не позбавленою і трагічних розмислів над «моментом кохання». Раптовий відхід дружини спонукав метафізично створити духовний зв'язок із нею в цій виставі. Йдеться про особливе сприйняття образу Панни, яка тепер постає у виставі символом недосяжного ідеалу кохання – вічного кохання. Це окрема сторінка в роботі над постановкою, позначена трагічними внутрішніми боріннями, які змогли бути сублимовані в мистецькому продукті. Такий трагічний момент власного життя дав можливість поглибити філософію моменту у спектаклі: момент (мить) насправді є аналогом нескінченності. Важливо було передати, що ця мить неподільна, оскільки неможливо знайти найменшого числа. Так само як і найбільшого, а отже, Всесвіт і найменша крапка подібні. Це складна філософія, явлена в новелі В. Винниченка, знаходить конкретне життєве пояснення мовою театру, засобами моновистави, які дають мені можливість пережити трансцендентальні потрясіння на сцені. Тепер я власним життєвим досвідом пояснюю глядачеві, що означає *момент кохання*, чому потрібно ним жити й чому важливо його цінувати. Трагедія особистого життя в долі актора – окрема сторінка, яка може бути імпульсом для складних психологічних трансформацій, що відбуваються під час гри на сцені, коли згадую образ дружини.

Висновки. З'ясовано, що в моновиставі мистецтво гри виростає з базових уявлень про шлях героя, про формування особистості через зіткнення з труднощами й іншими «негативними» міфами, що позначаються на житті соціуму. Мотив учинку в концепції Дж. Кемпбелла передбачає зіткнення зі світом богів і героїв задля самоствердження персонажа, його переродження (ініціації) в новій якості. Війна зумовлює особливу потребу в національних героях, які, наприклад, за один раз здатні знищити десятки винищувачів, які разом із собою підривають міст або ж посилають російський військовий корабель у відомому напрямку тощо. Жанр моновистави дає можливість глядачам візуалізувати «шлях героя», пережити момент зіткнення та ініціації, що перетворює персонажа на символ незламного духу, символічного суб'єкта боротьби, який витворює постколоніальний національний наратив. У моновиставі «Момент кохання» з дією вистави відбуваються зміни і всередині головного героя, який згідно з логікою вистави має дійти психологічно до усвідомлення того, що потрібно цінувати кожен окрему мить. Лише тоді може відкритися уся повнота життя, тоді В'язень сумління починає жити на повну силу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безгін І. Д., Семашко О. М., Ковтуненко В. І. Театр і глядач в сучасній соціокультурній реальності. Київ : НВК «Наука», 2002. 336 с.
2. Безгін І. Д., Семашко О. М., Юдова-Романова К. В. Глядач і театр : Соціодинаміка взаємовідносин. Київ : ВВП Компас, 2006. 368 с.
3. Босак І. Моновістава у постмодерному театрі : специфіка жанрових модифікацій. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020 № 4 (32), vol. 1. С. 62-66. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.12>
4. Дроздовський Д. Магічний трикутник Лариси Кадирової. *Кіно-Театр*. 2014. № 2. С. 33-35.
5. Карпаш О. М. Театральні фестивалі в культурно-мистецькому житті України кінця ХХ – початку ХХІ століття : історія, типологія, тенденції розвитку : дис. ...канд. мистецтвознавства: 26.00.01 – Теорія та історія культури : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2019. 275 с.
6. Кемпбелл Дж. Герой із тисячею облич. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 392 с.
7. Коробкіна Т. Особистість та концепція родових форм людства К.-Г.Юнга. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2015. Вип. 45 (частина II). С. 217-219.
8. Кужельний О. П. Самосвітне Сузір'я : театральна хроновізія. Київ : Саміт-Книга, 2018. 496 с.
9. Максименко С. Сад моновістав (Огляд фестивалю «Марія» – 2006, Київ). *Просценіум*. 2006. № 2-3 (15-16). С. 50-52.
10. Олтаржевська Л. Мистецтво жити після смерті. Сьогодні починається Міжнародний театральний фестиваль «Марія». *Україна молода*. 2004. 25 вересня. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/272/164/9732> (дата звернення: 03.05.2022).
11. Підлужна А. Київське «Відлуння» : (сьогодні в столиці розпочинається VII Міжнарод. фестиваль моновістав). *День*. 2006. № 68. 2 жовтня.
12. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов; [пер. А.А. Спектор.]. Минск : Харвест, 2004. 372 с.

REFERENCES

1. Bezghin I. D., Semashko O. M., Kovtunencko V. I. Teatr i hliadach v suchasni sotsiokulturnii realnosti [Theater and spectator in contemporary socio-cultural reality]. Kyiv : NVK «Nauka», 2002. 336 p.
2. Bezghin I. D., Semashko O. M., Yudova-Romanova K. V. Hliadach i teatr : Sotsiodynamika vzaiemvidnosyn [Spectator and Theater : Sociodynamics of Relationships]. Kyiv : VVP Kompas, 2006. 368 p.
3. Bosak I. Monovystava u postmodernomu teatri: spetsyfika zhanrovvykh modyfikatsii [Monoplay in postmodern theater: the specifics of genre modifications]. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020 № 4 (32), vol. 1. P. 62-66. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.12>
4. Drozdovskiy D. Mahichniy trykutnyk Larysy Kadyrovoi [The Magic Triangle of Larysa Kadyrova]. *Kino-Teatr*. 2014. № 2. P. 33-35.
5. Karpash O. M. Teatralni festyvali v kulturno-mystetskomu zhytti Ukrainy kintsia KhKh – pochatku KhKhI stolittia : istoriia, typolohiia, tendentsii rozvytku [Theater festivals in the cultural and artistic life of Ukraine in the late XX - early XXI century : history, typology, trends]: dys. ...kand. mystetstvoznavstva: 26.00.01 – Teoriia ta istoriia kultury / DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka». Ivano-Frankivsk, 2019. 275 p.
6. Kempbell Dzh. Heroi iz tysiacheiu oblych [A hero with a thousand faces]. Kyiv : Vydavnychy dim «Alternatyvy», 1999. 392 p.
7. Korobkina T. Osobystist ta kontseptsiiia rodovykh form liudstva K.-H. Yunga [Personality and the concept of ancestral forms of humanity K.-G. Jung]. *Naukovyi visnyk. «Philosophy» of KhNPU*. 2015. Vyp. 45 (chastyna II). P. 217-219.
8. Kuzhelnii O. P. Samosvitne Suziria : teatralna khronoviziia [Self-Light 'Suziria' : theatrical chronovision]. Kyiv : Samit-Knyha, 2018. 496 p.
9. Maksymenko S. Sad monovystav (Ohliad festyvaliu «Mariia» – 2006, Kyiv) [Garden of mono-performances (Review of the festival "Maria" – 2006, Kyiv)]. *Prostsenum*. 2006. № 2-3 (15-16). P. 50-52.
10. Oltarzhavska L. Mystetstvo zhyty pislia smerti. Sohodni pochynaietsia Mizhnarodnyi teatralnyi festyval «Mariia» [The art of living after death. Today begins the International Theater Festival "Maria"]. *Ukraina moloda*. 2004. 25 veresnia. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/272/164/9732> (data zvernennia: 03.05.2022).
11. Pidluzhna A. Kyivske «Vidlunnia» : (sohodni v stolytsi rozpochynaietsia VII Mizhnarod. festyval monovystav) [Kyiv "Echo" : (today in the capital begins the VII International Festival of Monoplays)]. *Den*. 2006. № 68. 2 zhovtnia.
12. Yung K. H. Dusha y myf. Shest arkhetyпов [Soul and myth. Six archetypes]; [per. A.A. Spektor.]. Minsk : Kharvest, 2004. 372 p.

УДК 821.161.2-141:316.347
DOI

Ганна ОВСЯНИЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-1057-1539
студентка I курсу магістратури філологічного факультету
Запорізького національного університету
(Київ, Україна) bloodbloodwave@gmail.com

ВІЗІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО САКРУМУ В ПОЕЗІЯХ І. ТИМОЧКО

У центрі уваги статті – окреслення національного сакруму в поетичних творах І. Тимочко через призму візійності, що дає змогу з'ясувати характер і шляхи осмислення онтологічних проблем свідомого українського індивіда у період історії, що розпочався після подій Революції Гідності. Візійність характеризується як здатність до глибокого сприйняття дійсності, що передбачає схильність до синестезії, інтуїтивного зчитування великих обсягів інформації, рефлексії, а також до міфологічного мислення. Художнє візійність часто виявляється профетичним за своєю сутністю, позаяк дає змогу реципієнтові по-новому тлумачити твір на кожному історичному й онтологічному етапі.

У поезіях І. Тимочко «Сонно метелиця стелиться містом...», «Кайн і Авель», «Вісь», «Драconi», «Згадуї», «Побічний ефект», «Ти прокинешся завтра...» визначено сакральні домінанти, притаманні українській ментальності, яка опинилася в епіцентрі апокаліптичної сутички добра зі злом внаслідок історичних перипетій. Водночас ці домінанти відображають загальнолюдські аксіологічні принципи, які загострюються у період історичних катаклізмів. Особливістю світосприйняття як ліричної героїні, так і авторки є глибокий екзистенціалізм, що характеризується як здатність пропускати через себе трагедію глобальної величини. Для специфіки художнього письма І. Тимочко є притаманним міфологічне мислення, яке окреслює себе через велику кількість архетипних дихотомічних образів, що проявляються водночас як дія в метафізичному і земному просторі, і як переживання. У поезії авторки знайшлося місце осмисленню біблійних і міфологічних мотивів, що відображають національно-історичну ситуацію на онтологічному й аксіологічному помеж'ї, у якій індивід мислиться через спільноту, а спільнота мислиться через глибоку рефлексію індивіда.

Ключові слова: візійність, синестезія, архетип, символізм, профетизм, герменевтичне прочитання, національний сакрум.

Hanna OVSIANYTSKA,
orcid.org/0000-0003-1057-1539
Student of the 1st year of the Master's Degree of the Faculty of Philology
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) bloodbloodwave@gmail.com

VISIONS OF THE NATIONAL SACRUM IN THE POETRY OF I. TYMOCHKO

The article focuses on outlining the national sacrum in I. Tymochko's poetic works through the prism of visionary, which makes it possible to clarify the nature and ways of understanding the ontological problems of the conscious Ukrainian individual in the period of history that began after the Revolution of Dignity. Visionary is characterized as ability for deep perception of reality, which involves a tendency to synesthesia, to intuitively read large amounts of information, to reflection, as well as to mythological thinking. Artistic visionary is often prophetic by the nature, it allows to recipient to reinterpret the composition on each historical and ontological stage.

In I. Tymochko's poems "A sleepy blizzard spreads through the city ...", "Cain and Abel", "Axis", "Dragons", "Recall", "Side effect", "You'll wake up tomorrow..." are defined the sacred dominants inherent to Ukrainian mentality, which is at the epicenter of the apocalyptic clash of good and evil due to historical vicissitudes. At the same time, these dominants reflect universal axiological principles, which are exacerbated during historical cataclysms. A feature of the worldview of both the lyrical character and the author is a deep existentialism, which is characterized as the ability to pass through a tragedy of global magnitude. The specificity of I. Tymochko's artistic writing is characterized by mythological thinking, which outlines itself through a large number of archetypal dichotomous images, which are manifested both as an action in metaphysical and earthly space, and as a psychologic experience. In the author's poetry there is a place for comprehension of biblical and mythological motives that reflect the national-historical situation on the ontological and axiological boundary, in which the individual thinks through the community, and the community thinks through the deep reflection of the individual.

Key words: visionary, synesthesia, archetype, symbolism, prophesy, hermeneutic reading, national sacrum.

Постановка проблеми. Візіонерство є однією з найхарактерніших ознак світовідчуження і стилістики авторів, чий голос формувався у майданній і постмайданній реальності, позаяк Революція Гідності набула сакральних рис для кожної свідомої особистості, адже була пов'язаною не тільки із можливістю передбачення майбутнього історичного поступу нації, держави, скільки із самим тлумаченням минулого як ще одного витка по буттєвій спіралі. Окрім того, для майданної і постмайданної поезії є характерним звернення до національної символіки, часто – до міфологічного письма, що свідчить про актуалізацію колективної пам'яті українців, виринання з її надр несвідомого, призабутого у потоці історії, але генетично і духовно притаманного. Після його фіксації у ментальному космосі індивідів настає момент осмислення – або еклектично, експресивно, у стані емоційно-чуттєвого пробудження (у період Майдану) або у стані виваженої рефлексії, що передбачає перебування у межовому психоемоційному стані (після Майдану), з чим пов'язується також специфіка воєнного дискурсу. Поетичне візіонерство якраз і ґрунтується на підвалинах міфологічного мислення, схильного до узагальнення і спостереження, систематизації екзистенційних явищ і реалій.

Аналіз досліджень. Візіонерство як явище художньої творчості, стало об'єктом розвідок таких науковців як В. Агеєва, Н. Горбач, О. Калашник, М. Кірячок, Д. Лиман, Л. Павленко. Зокрема, В. Агеєва дослідила поетичний візіонеризм Лесі Українки, Н. Горбач – феномен візіонерства в духовно-філософських координатах повісті М. Матіос «По праву сторону твоєї слави», О. Калашник – візіонерство в поезії як тип творчості, М. Кірячок – апокаліптичне візіонерство в українському постмодерному романі як інтерпретацію травматичного досвіду кінця ХХ ст., Д. Лиман – візіонерство Т. Шевченка в науковій інтерпретації Д. Донцова, а також специфіку реалізації профетичних візій у ліриці О. Лягуриної і Н. Лівичко-Холодної, Л. Павленко – особливості суб'єкта лірики В. Кордуна як оратора-візіонера. Описи візіонерських досвідів сягають часів архаїчного мислення, що можна простежити в системах багатьох, навіть не споріднених між собою міфологій, у яких особливого значення набувають візійні фатальні й есхатологічні мотиви (наприклад, Рагнарьок у віруваннях давніх скандинавів, смерть сонця і початок нового циклу у віруваннях ацтеків, падіння Трої, невідворотність долі в легенді про царя Едіпа з давньогрецької міфології тощо). Візіонеризм величезною мірою був притаманний християнству. Зокрема, у біблійних текстах маємо

пророцтва Єзекиїла, Єремії, Ісаї, Мойсея, Самуїла та ін.. Першим, хто виклав саме теоретичні аспекти візіонерства, був англійський письменник-антиутопіст О. Гакслі (в есеях «Брама сприйняття» та «Небо і пекло»). У «Брамі сприйняття» автор описав вплив психоделіків на ментальний стан людини, а в творі «Небо і пекло» – простежив взаємозв'язок між художніми абстракціями і душевними переживаннями.

Мета статті. Наукових розвідок, присвячених аналізу поетичної творчості І. Тимочко, немає. Кут прочитання її поезій під знаменником візіонерства дає можливість з'ясувати характер і шляхи осмислення онтологічних проблем свідомого українського індивіда у період історії, що розпочався після подій Революції Гідності. Це зумовлює актуальність дослідження. Мета розвідки – проаналізувати реалізацію візіонерських мотивів у поезіях І. Тимочко, окреслити їхні особливості у зв'язку з особливостями національного сакруму.

Виклад основного матеріалу. До митців покоління, чий голос сформувався у часи Революції Гідності, належить І. Тимочко – поетеса, родом з Івано-Франківщини, яка у період Євромайдану була студенткою Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка (спеціалізація – літературна творчість і українська мова та література). Поетичний доробок авторки складають твори, опубліковані на сьогодні поза збірками на сторінках у соцмережах чи літературних сайтах, прозовий доробок – експериментальний твір «Перший спалах» (психологічно-містичний роман з елементами фантастики), який вийшов у 2015 році.

Візіонерство у широкому смислі визначається як здатність до розширеного, більш глибокого сприйняття дійсності, що досягається шляхом синестезії – загостренням чутливості усіх органів сприйняття (зору, дотику, слуху, смаку, запаху), їх роботи у єдності, що дає можливість зчитувати більшій обсяги інформації, які надходять із навколишнього світу. І часто це чуттєве зчитування є інтуїтивним, позаяк візіонерство, за своєю природою, є суто ірраціональним, емотивним способом відчувати світ як цілісність. Такий досвід є своєрідною єдністю особистісного свідомого і несвідомого, за К.-Г. Юнгом (Юнг, 2018), тому варто говорити також про його екзистенційність.

Художні твори із візіонерськими мотивами здатні виконувати профетичну функцію, адже із самого моменту написання вони розраховані на подальше тлумачення реципієнтом, що є процесуальним ядром будь-якої художньої герменевтики.

Такими характеристиками наділений цілий ряд поетичних творів І. Тимочко. Насамперед, йдеться про поезії, створені безпосередньо під впливом вражень від Євромайдану. Вірш, написаний 9 грудня 2013 р., є своєрідною відповіддю на ті події, у якому відчувається не просто споглядальність ліричної героїні, яка бачить внутрішнім зором живих і мертвих своєї нації – героїня мислить себе учасницею революційного, історичного процесу і метафізичної процесії, яка символічно втілює поступ народу, який прокинувся, прозрів: *«Кажуть, сьогодні прокинулись ті, що проспали дві тисячі літ. Кажуть, сьогодні гарячою кров'ю впилися зрячі з очима сліпих, руки кругами півнеба розрізали, поки ти скиглив, мов зрадженої пс. Кажуть, сьогодні воскресла історія – дець із безодні піднялись вітри»* (Тимочко, 2013). Авторка упродовж усього твору розгортає градаційне нанизання варіантів однієї дії, що пов'язується із оживленням, оновленням, воскресінням: *«Вже й земля розступилась – ти чуєш, встають і ідуть, аж двигтять під ногами асфальт, аж земля застогнала і місто тремтить, що за сотні, а може, й дві тисячі літ стільки тих, що воскресли, не бачило»* (Тимочко, 2013). Ідейно й асоціативно твір поетеси нагадує поезію П. Тичини «Золотий гомін», для якої так само є характерними мотиви споглядання сакруму національного пробудження, руху, непроминання у потоці історії, злиття минулого із сучасним, профанного зі священним, що втілює образ родового ланцюга як самої нації, яка живе і виживає, яка рухається, розвивається, відроджується, всупереч імперському нищенню (для порівняння – культурне відродження України у 20-х роках ХХ ст., назване Ю. Лавріненком «розстріляним»): *«Над Києвом — золотий гомін. І голуби, і сонце! Внизу — Дніпро торкає струни... Предки. Предки встали із могил; Пішли по місту. Предки жертви сонцю приносять — І того золотий гомін... Зоряного ранку припади вухом до землі — <...> ідуть То дець із сел і хуторців ідуть до Києва — Шляхами, стежками, обніжками. І б'ються в їх серця у такт — ідуть! ідуть! — Дзвенять немов сонця у такт — ідуть! ідуть! — Там над шляхами, стежками, обніжками. Ідуть! І всі сміються як вино: І всі співають як вино: Я — дужий народ. Я молодий! Вслухався я в твої очі — І от побачив. Гори каміння, що на груди мої навалили, Я так легенько скинув — Мов пух...»* (Тичина, 1922: 48 – 54). У поезії П. Тичини локус Києва виступає символом «серця України», тобто пам'яті, яка стосується саме емотивно-духовної складової національної ментальності.

У поезіях обох авторів досить чітко простежується мотив хресної дороги або прощі, що саме собою виступає виразником зв'язку поколінь і часів. Зокрема, в І. Тимочко знаходимо такі рядки, в яких, окрім самого факту метафізичного споглядання, бачимо також мотив особистісного прозріння, яке досягається не чимось іншим, як спробою уважно вчитатися в рядки історії і визначити для себе чітку межу між добром і злом, яка, по суті, є іншою назвою помежів'я життя і смерті, національно-віталістичного й імперсько-мортичного, істинних духовних цінностей, які генетично пов'язані зі сковородинським кордоцентризмом, і байдужості: *«На драконові тріснула шкіра, годинникам більше не віриш! Дві тисячі літ повільно гойдалися на хвилях агонії мертві хвилини і гнили, а ми смородом дихали тим і кістьми городили міста (дець і кимось обдурені), мов частоколом. Ідуть, мов на прощу...»* (Тимочко, 2013). Образ дракона у цьому контексті, на архетипному рівні, пов'язаний із символікою Страшної Матері (Юнг, 2018) – тобто тієї, яка придушувє усілякими способами саморозвиток власних дітей.

Цей образ може прямо вказувати на пережитий нацією досвід колоніального минулого, і дракон, у цьому випадку, пов'язується з імперією, яка придушувала свободу, природній розвиток нації, винищувала усе їй притаманне, інакше – підлаштовувала під свої потреби, у прямому смислі – живилася її кров'ю, стверджуючи своє верховенство. Шкіра, яка тріснула на драконові – це насамперед маска, яка більше не здатна приховати прозору сутність зла, яке у творі виступає конкретним історичним прикладом – картиною заснування імперських міст на козацьких кістках. У такий спосіб, у візях ліричної героїні імперія постає творцем самої себе за рахунок чужого болю і чужої смерті. Для поетеси біль і смерть закатованих декілька століть тому українців стають особистими, і це пов'язано так само із власним досвідом перебування у самому серці революції, коли сталося побиття мирних протестувальників серед студентства, зачистка Майдану і вбивства. Таким способом, візонерський досвід ліричної героїні накладається на реальний життєвий досвід авторки, а метафізика хресної ходи крізь тисячоліття і покоління так само є відгалуженням реального споглядання протесту і боротьби у ролі не просто як свідка Революції Гідності, а як учасника, суб'єкта, який своїми маленькими діями в тандемі з національно свідомою спільнотою, досягає перевороту в свідомості мільйонів, у самій державі на багатьох рівнях.

Вірші І. Тимочко, написані після Майдану 2013 – 2014 років, становлять окремий пласт

творів, виплеканих внаслідок глибинних рефлексій, викликаних як травматичним досвідом споглядання передсмертних мук забитих під час Революції Гідності, тим, що лишилося у пам'яті, та і абсолютно новими реаліями, набагато жорстокішими, пов'язаними з анексією Криму Росією й війною на сході України, розпочатою нею. Ідейний стрижень цих поезій становить екзистенційне напружене переживання комунікативної ізоляції внаслідок перебування на пограниччі між емоційним перепоповненням та шоковою спустошеністю, яку несе душевний біль, але насамперед – між самотнім «собою» (тобто тим, ким мислиться ліричний герой) та розпоросеним суспільством.

У віршах цього періоду можна спостерегти наскрізні лінії авторської рефлексії, інтерпретації вічних мотивів, елементи яких містяться у фольклорі, міфології, старозавітніх легендах, і які мають дихотомічну специфіку, пов'язаною із споконвічною боротьбою світла і темряви. У поезіях І. Тимочко ці мотиви наближаються до воєнних реалій сучасної України, але разом із тим продовжують залишатися загальними, споконвічними, вселюдськими, транскультурними.

Одним із творів такого характеру є поезія «Каїн і Авель». Авторка, використовуючи біблійний мотив першого убивства в історії людства, створює досить оригінальний твір з точки зору візіонерського прочитання. Вірш, за своїми онтологічними параметрами, близький до пророцтва: *«Мій маленький білявий метелику Авелю, Авелю, Дон Кіхоти колись з вітряками до смерті набавились. Недалеко від яблуні яблуко Каїна падає, прирікаючи землю на це один постапокаліпсис»* (Тимочко, 2015). У цих рядках образ яблуні скидається на міфологічний образ світового дерева, натомість образ яблука, що аж ніяк не є яблуком Єви, (тобто *тієї, що дає життя*), нагадує не просто камінь, яким старозавітній брат убив брата, не просто знаряддя смерті, а предмет, що помножує смерть, культивує зло, вирощує його. У цьому випадку яблуко Каїна – це зброя того, хто вбиває навіть після власної смерті. Цей предмет, який, крім того, падає недалеко від світового дерева, аби його знищити, у візіях ліричної героїні може асоціативно вказувати на війну із застосуванням ядерної зброї, позаяк назва апокаліпсису в тексті вжита із префіксом пост-: зоря Полин, що зустрічається в «Одкровенні» Івана Богослова, пов'язується і з Хіросімою, і з Чорнобилем, і з Фукусімою, які вже відбулися. У цьому значенні війни, розпочаті нащадками Каїна, сприймаються ліричною героїнею як боротьба з вітряками, тобто як абсурд, в якому кровопролиття є самоціллю, на що вказує саме формулювання «до

смерті набавились», тобто злегковажили через власну світоглядну незрілість.

Досить своєрідним є змалювання авторкою архетипного образу Авеля. В І. Тимочко це – дев'ятнадцятилітній український хлопець, який *«зростав під скрипіння смerek і сопілку Чугайстрову»* і вслухався у *«шліфовані рифи «Led Zeppelin»* (Тимочко, 2015). Образ білого метелика може асоціюватися із коротким життям і чистою душею (метелик – символ душі у давніх греків): *«Мій маленький білявий метелику Авелю, Авелю – камуфляж і кевларова майка, на шиї Калашников – дев'ятнадцяте літо про себе війною нагадує і душа твоя плаче ягням перед вовчою пащею»* (Тимочко, 2015). Символічний образ ягняти відсилає до архетипного образу жертви як офіри і як здобичі. Прикметним є те, що концептуальні ряди «Авель – ягня», «Каїн – яблуко» розгортаються навколо відомої легенди: Авель доглядав за ягнятами, Каїн працював коло землі. Але жертва Каїна не була прийнята Богом через те, що зроблена була без почуття любові. Інакше, уся його творчість не була направлена на добро, на життя, на благо. Тому не дивно, що у баченні ліричної героїні вирощені Каїном яблука були отруйними, а плач душі Авеля був породжений болем через несправедливість, а також – бажанням захистити світ від руїни: *«Ми пліч-о-пліч з тобою ламали це скло на камені, пам'ятаєш іфрита на сходах останньої станції? І нехай це до болю неправильно, Каїна згадую... Як він там, межі тими, кого називає повстанцями?»* (Тимочко, 2015). Мотив візіонерства І. Тимочко у наведеній строфі проявляється в інтуїтивному зчитуванні сутності зла як світогляду, що орієнтується на підміну понять, позаяк для вбивці людина, яка живе за покликом серця – повстанець, якого треба знищити. У такий спосіб вірш наповнюється подвійною системою онтологічних координат, що поєднує майданну реальність із воєнною: натяками на Революцію Гідності, коли «Беркут» розганяв мирних протестувальників, і натяками на війну за розуми, зокрема, на імперську підміну понять і брехню. Завершується поезія не вельми оптимістичними словами: *«Мій маленький білявий метелику Авелю, Авелю - пістолети за поясом, бронешитет і Калашников - дев'ятнадцяте літо на голову карою падає і збиває слова, що, мов яблука, в хаосі важчають»* (Тимочко, 2015). У цьому смислі збиті слова можна сприймати як щось недоговорене, але надзвичайно важке для усвідомлення – те, що неможливо висловити вголос або те, що хтось не дає висловити. Але якраз такі слова і стають чимось на кшталт зброї проти зла.

Ще один твір І. Тимочко можна назвати візіонерським, і його специфіка так само пов'язана із апокаліптичними передчуттями, як і в попередній поезії. Назва цього вірша – «Драconi». Як і у вищезгаданому творі, ліричну героїню турбує доля того, про кого і для кого вона говорить. Можна припустити, що той, до кого вона звертається – це вона сама, її інша сторона, позаяк займенник «ти» розмиває контури між «я» та «він», тобто почуття героя – це не лише почуття авторки, а загалом вербальна візуалізація історії нації як історії із життя, на яке вплинула війна. По суті, авторка має на увазі будь-кого, хто переживав щось подібне: *«Ти покинеш цей дім на світанку, як сотні до нього, Обростаючи боєприпасами, часом – з істериками, Дочекаєшся сонця, колючого і крутогогого – І підєси крізь вогонь на палаючу батьківську землю»* (Тимочко, 2015). Поетична візія ліричної героїні так само пов'язана із внутрішнім переживанням хаосу, в межах якого руйнуються усі підвалини світобудови, а тому кожна окрема людина, як індивід і як неповторність, що є свідком цих процесів, так само втрачає усе, чим жива – від дому як власного простору, до близьких, із якими вона не одинока, а тому, все ж, стоїть трохи далі від екзистенційної межі між буттям і порожнечою. Тіло особистості усвідомлюється ліричною героїнею як дім вільної душі. А тому від його існування в апокаліптичному часопросторі залежить сама можливість вижити і витримати удар за ударом: *«Світ округлює тіло, облутане мертвими вулицями, Світ приховує світло під снайперськими окулярами, Але чорна й обвуглена, чуєш, земля ще крутиться – І довіку твоє мовчання в собі триматиме!»* (Тимочко, 2015). Інакше, упродовж поетичного споглядання реальності поетки відкривається сакральність усього, що є у всесвіті, яка полягає у непромианні, незнищенності: особистість мислиться нею як момент, але без нього неможливо уявити собі вічність, втілену у рухові землі навколо осі. Земна вісь мислиться поетесою як хребет світу, інакше – цитаделлю загальнолюдських цінностей, тобто усім, із чим асоціюється духовність і духовна культура свідомої цивілізації, яка більше не плутається у визначеннях добра і зла: *«Але ти ще готовий тримати цю оборону, бо Не боротися означає зогнути заживо. І нехай вигинається голами драконовими Те, чого ми з тобою нікому уже не скажемо, Цю фортецю на виході з гри ми таки здобудемо, Поки гуркіт стрясатиме місто важкими залпами. На покинутих вулицях ми залишимося відлюдниками, А живими чи мертвими... Краще цього не знати нам»* (Тимочко,

2015). Зокрема, у поезії «Вісь» символіка згаданого образу розкривається більш повно: *«Час – не лінія, ні, не лінія, ми існуєм завжди і скрізь, І не привидами чи тіннями. Ми – опора земна і вісь, Ми – хранителі душі і спогадів, не похованих під і на... Називати – це значить створювати. Ми даємо їм імена»* (Тимочко, 2019). Тобто, вісь – це ті, хто бачить суть речей. А тому можна стверджувати, що смисл поетичного візіонерства ліричної героїні – це насамперед безпомилково сприймати правду як є, покладаючись рівно як на досвід тіла, схильного до синестезії, і яке, крім того, пам'ятає все, навіть те, що поза його досвідом, позаяк наділене генетичною пам'яттю, так і на досвід душі, вихованої у чистоті, задля розрізнення того, що є людським, і що є злочином проти людяності.

Впадає в око й те, що у творах І. Тимочко абсолютне зло постає в образі війни – як метафізичного чи реального хронотопу, так і персоніфікації: *«І каже вона: «Я завжди з тобою поруч, Як вірна дружина, опора твоя і поручень, Вкладаю у твою руку гранати й патрони, Мій воїне. Якщо ти мене покинеш, чекай біди, Я можу читати думки і твої сліди, У мене таких, як ти, було сотні й тисячі, І кожного з них я змогла зруйнувати І знищити»* (Тимочко, 2015). Діалог війни і ліричного героя, змальованого як солдата-добровольця *«... з нелегальною батьковою двостволкою, у подертих кросівках, старій футболці, вилялялій на сонці»* (Тимочко, 2015), у другій частині диптиху «Побічний ефект» чимось нагадує сцену гри в шахи між Лицарем і Смертю в кінострічці І. Бергмана «Сьома печатка». Зокрема, у фільмі смерть наздоганяє Лицаря навіть у сповідальні, постаючи в образі священника. Слова І. Тимочко по-своєму коментують цю частину сюжету кінострічки: *«Ти ніколи не зрозумієш, навіть якщо хто вона... Ти б хотів утекти, та тікати нема куди, Бо такі, як вона, фіксують шляхи і ходи, Бо такі, як вона, щохвилини у спину дихають Обрізають стежки і перекривають виходи»* (Тимочко, 2015). Прикметним є те, що смерть-війна у візіях як І. Бергмана, так й І. Тимочко постають в образах «сутностей-на-межі», позаяк герої, що з ними стикаються, мають зробити для себе вибір не лише світоглядного, екзистенційного значення між цілковито протилежними аксіологічними векторами добра і зла, але й такі, що безпосередньо пов'язані із підтримкою цілісності світобудови: *«/ Ага, І відстежувати по радіо чи ТБ Всі сюжети і передачі: коли і де Обстріляли, розбили, вирізували до тла, Щоб лиш кров і зола... Щоб лиш спогад – і погань, що вирвала, мов трофей, Цю не варту нічого, як каже вона, ідею, Щоб лиш*

совість і сором – Ефект, про який вона не Розказала/» (Тимочко, 2015). По суті, вибір героїв – це вибір буття в межах апокаліпсису («Твій будинок дуже нагадує кубик Рубика – Від чужої руки всі грані й кути руйнуються. Все, що можеш тут ти – прокляття в п'ятьмю вигукувати, Але хто ж їх почує? Хіба що снаряд над вулицею» (Тимочко, 2015), який передбачає збереження своєї первісної людської цілісності і такої ж чистоти, незважаючи на руйнування усього, що утвердилося на підвалинах макросвіту.

Візіонерські мотиви у поезіях І. Тимочко розгортаються у вигляді спогадів і передбачень, як проявів віри і довіри до світу *своїх*, тобто щирих людей, як, наприклад, у творі «Згадуй». Як і в інших поезіях, перед внутрішнім зором ліричної героїні, яку можна уособити із самою авторкою, майбутнє є логічним продовженням минулого. Зокрема, спогади протягом усього твору складають як картину світу ліричної героїні, так і її картину цінностей. Впадає в око, що у поезії досить чітко прокреслені аксіологічні домінанти: «Згадуй всіх тих, хто за тисячі років звідси, Кого випадково змило дощами відстаней, Кого стерло кордонами, візами й клятими війнами І хто до останнього міг усе правдою міряти» (Тимочко, 2017). Прикметним є те, що у згаданому вірші постає однаковою мірою і ретроспективна візія Революції Гідності, зокрема – її найбільш трагічні моменти, і воєнне сьогодення. «Містки» між минулим і позаминулим побудовані авторкою настільки щільно, що метафізика однієї реальності мислиться через іншу: «Згадуй сутички, із яких ти виходив цілим, Снайперів, що дивились в обличчя крізь вічко прицілу, Згадуй всіх тих, хто кричав, та врешті затиш, Пам'ять про мертвих – єдина розрада живих» (Тимочко, 2017). Специ-

фіка мислення, що проявляється через поєднання накладених реальностей (майданної і пост-), проявляється і в іншій поезії: «Ти прокинешся завтра, а завтра - війна... Ти мені не повіриши і вийдеш у двір І побачиши, як небо, тонке, мов папір, Опускається. Падає» (Тимочко, 2015). Зокрема, остання фраза – «небо падає» – належить активістові Євромайдану Устимові Голоднюку, який загинув від кулі снайпера 20 лютого 2014 року.

Пам'ять як ціннісна величина якраз є тим «містком», що дозволяє не просто рефлексувати над ідеєю часової циклічності з варіантами, але і бачити все наперед, зокрема – спостерігати за сутністю речей і виокремлювати у візійних картинах важливе, життєствердне і кордоцентричне, яке уособлює підвалини всесвіту, вибудовує його структуру: «Згадуй живих, що в вогонь за тобою підуть – Просто тому, що на цьому тримається суть Світу, в якому ще й досі є місце прекрасному. Хай тобі вистачить сили у ньому не впасти» (Тимочко, 2017).

Висновки. Творчість І. Тимочко вирізняється візіонерськими мотивами, чим характерна сама специфіка поетичного мислення і світосприйняття авторки. Для її художньої стратегії характерним є міфологічне мислення, а також – синестезія у сприйнятті довколишнього світу, внаслідок чого поезія є уважною до глибинних психічних порухів індивіда, який сприймає макросвіт та його історичні процеси як щось особисте. Поезія І. Тимочко відзначається увагою до сакральних аспектів буття, що дозволяє авторці вибудувати чітку картину національного онтологічного і загальнолюдського аксіологічного всесвіту. Візійний характер творчості поетки також є невід'ємним від її суто психологічного і біографічного досвіду, пов'язаним із реаліями Революції Гідності і подальшої війни з Росією за незалежність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іолана Тимочко. Вісь. *Паноптикум*. Telegram. Дата публікації: 14.10.2019. URL: <https://t.me/panopticonnn/67> (дата звернення: 24.04.2022).
2. Іолана Тимочко. Дракони. *Поетичні майстерні*. Дата публікації: 08.04.2015. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=109616> (дата звернення: 24.04.2022).
3. Іолана Тимочко. Згадуй. *Іолана Тимочко. Паноптикум*. Вконтакте. Дата публікації: 16.02.2017. URL: https://vk.com/siryjvovk?w=wall-69494148_1207 (дата звернення: 25.04.2022).
4. Іолана Тимочко. Каїн і Авель. Дата публікації: 20.03.2015. *Поетичні майстерні*. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=108714> (дата звернення 23.04.2022).
5. Іолана Тимочко. Коротше, піпл, мої п'ять копійок. Вконтакте. Дата публікації: 09.12.2013. URL: https://vk.com/iolana_illimarranen?z=photo35512963_316502354%2Fphotos35512963 (дата звернення: 25.04.2022).
6. Іолана Тимочко. Побічний ефект. ч.1. *Поетичні майстерні*. Дата публікації: 04.06.2015. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=110804> (дата звернення: 24.04.2022).
7. Іолана Тимочко. Ти прокинешся завтра. *Поетичні майстерні*. Дата публікації: 20.03.2015. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=108713> (дата звернення: 24.04.2022).
8. Тичина П. Золотий годин. Львів, Київ: Наклад. Вид. спілки «Нові шляхи», 1922. С. 48 – 54. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=7115> (дата звернення: 25.04.2022).
9. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме: пер. Котюк К., ред. Фешовець О., 2-ге вид. Львів, Астролябія, 2018. 608 с.

REFERENCES

1. Iolana Tymochko. Vis. [Axis.] Panopticon. Telegram. A date of publication: 14.10.2019. URL: <https://t.me/panopticonn/67> (a date of application: 24.04.2022). [In Ukrainian].
2. Iolana Tymochko. Dracony. [Dragons.] Poetry workrooms. A date of publication: 08.04.2015. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=109616> (a date of application: 24.04.2022). [In Ukrainian].
3. Iolana Tymochko. Zhadui. [Recall.] Iolana Tymochko. Panopticon. V Kontakte. A date of publication: 16.02.2017. URL: https://vk.com/siryjvovk?w=wall-69494148_1207 (a date of application: 25.04.2022). [In Ukrainian].
4. Iolana Tymochko. Kain i Avel. [Cain and Abel.] Poetry workrooms. A date of publication: 20.03.2015. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=108714> (a date of application: 23.04.2022). [In Ukrainian].
5. Iolana Tymochko. Korotshe, pipl, moi pjat kopijok. [In short, people, I stick my oar in.] V Kontakte. A date of publication: 09.12.2013. URL: https://vk.com/iolana_illimarranen?z=photo35512963_316502354%2Fphotos35512963 (a date of application: 25.04.2022). [In Ukrainian].
6. Iolana Tymochko. Pobichnyi effect. ch. 1. [Side effect. Part 1.] Poetry workrooms. A date of publication: 04.06.2015. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=110804> (a date of application: 24.04.2022). [In Ukrainian].
7. Iolana Tymochko. Pobichnyi effect. ch. 2. [Side effect. Part 2.] Poetry workrooms. A date of publication: 07.06.2015. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=110861> (a date of application: 24.04.2022). [In Ukrainian].
8. Iolana Tymochko. Ty prokyneshsia zavtra. [You'll wake up tomorrow.] Poetry workrooms. A date of publication: 20.03.2015. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=108713> (a date of application: 24.04.2022). [In Ukrainian].
9. Tychyna P. Zoloty homin. [Golden bell.] Lviv, Kiiv: New Ways publishing union edition, 1922. 48–54 pp. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7115> (a date of application: 25.04.2022). [In Ukrainian].
10. Jung K. H. Arhetypy I kolektyvne nesvidome. [Archetypes and collective unconscious.] translated by Kotuk K., edited by Feshovets O. The second edition. Lviv, Astrolabe, 2018. 608 pp. [In Ukrainian].

УДК 821.111.09«19"»
DOI

Віктор РАЗЖИВІН,
orcid.org/0000-0002-4512-8791
кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури
Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»
(Слов'янськ, Донецька область, Україна) vrazzhivin@i.ua

ПЕРЕМОГА ЗВИЧНИХ ЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ НАД ПОЛІТИЧНИМИ ПЕРЕКОНАННЯМИ ЗА РОМАНОМ ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА «НЕХАЙ КВІТНЕ АСПІДИСТРА»

У статті з'ясовано особливості еволюції головного героя роману Гордона Комстока, пояснено, чому його чітко усвідомлені політичні переконання терплять поразку в боротьбі із тривіальною міщанською реальністю.

Англійський письменник Джордж Орвелл належить до вузького кола митців, чия непересічна творчість сформувала літературний імідж ХХ століття. Його романи, написані до початку Другої світової війни, ґрунтуються на особистому досвіді автора, наповнені біографічними елементами та подробицями. Зокрема таким видається і його роман «Нехай квітне аспідистра».

Практично всі дослідження, зокрема монографія Г. Сабат та розвідки В. Скуратівського, М. Нестелеєва, Т. Ілтона, Л. Донскіса, О. Лучук, О. Литвар, Ю. Плетенецької стосуються лише двох найвидатніших текстів «Колгосп тварин» та «1984».

Загалом роман «Нехай квітне аспідистра» сприймався як гостра, часом знищувально-руйнівна критика суспільства. Змодельоване автором існування головного героя передає гостре відчуття соціальної несправедливості, якою сповнене життя лондонця, що хоча й має освіту, але знаходиться серед найзлидніших.

Еволюційний шлях головного героя зовні нагадує життєві пошуки багатьох персонажів письменників-реалістів ХІХ століття. Однак у романі Орвелла маємо все ж не лише особистісний, а й значний суспільний протест. Жорстка критика соціальної нерівності подана автором, що, хоча й дотримується абсолютно лівих поглядів, усе ж достатньо полемічно ставиться до соціалізму як альтернативи капіталістичним стосункам.

Орвелл демонстративно підкреслює, що виховання і походження сформували у Гордона Комстока цілковиту залежність від оцінки його іншими людьми та комплекс егоїста. Герою легше зрозуміти чи уявити, що його зневажають, ніж просто відчутти себе маленьким непомітним чоловічком, на якого не звертають увагу. Для Гордона бути гвинтиком великого механізму – це не форма існування, а радше небуття.

Революціонер, бунтар-руйнівник може бути благородним, а може й нищим. Однак важко навіть уявити парадоксальну ситуацію, за якою соціаліст, непримиренний ворог капіталістичного ладу, демонструє цілковиту залежність від думки тих, проти кого спрямований його протест. Для Гордона, через вказані вище обставини, його міщанський вибір виявився набагато привабливішим, ніж вірність власним переконанням. Орвелл не засуджує свого героя, однак є відчуття, що перемога звичних людських цінностей призведе до руйнування особистості Комстока.

Ключові слова: еволюція, образ, моделювання, критично-сатирична спрямованість, політичні переконання, залежність від думки інших.

Viktor RAZZHIVIN,
orcid.org/0000-0002-4512-8791
Candidate of Philological Science (PhD),

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature
Public Higher Education Institution «Donbas State Teacher Training University»
(Sloviansk, Donetsk region, Ukraine) vrazzhivin@i.ua

VICTORY OF ORDINARY HUMAN VALUES OVER POLITICAL BELIEFS ACCORDING TO GEORGE ORWELL'S «NOVEL KEEP THE ASPIDISTRA FLYING»

The article clarifies the peculiarities of the evolution of the main character of the novel, Gordon Comstock, and explains why his well-understood political beliefs are defeated in the struggle against the trivial bourgeois reality.

The English writer George Orwell belongs to a narrow circle of people whose extraordinary creative work has shaped the literary image of the 20th century. His novels, written before World War II, are based on the author's personal experience and filled with biographical elements and details. In particular, this is what his novel «Keep the Aspidistra Flying» looks like.

Virtually all the studies, including the monograph by H. Sabat and the investigations of V. Skurativskyi, M. Nestelieiev, T. Eagleton, L. Donskis, O. Luchuk, O. Lytvar, Yu. Pletenetska, in one way or another concern only two of the most outstanding texts «Animal Farm» and «Nineteen Eighty-Four».

In general, the novel «Keep the Aspidistra Flying» was perceived as a sharp, sometimes destructive critique of society. The author's simulated existence of the protagonist conveys a keen sense of social injustice, which fills the life of a Londoner, who, although educated, is among the poorest.

The evolutionary path of the protagonist outwardly resembles the life quest of many characters of realist writers of the 19th century. However, in Orwell's novel there is not only personal but also significant public protest and resonance. A harsh critique of social inequality is specifically presented by the author, who, while adhering to completely leftist views, is still quite polemical about socialism as an alternative to capitalist relations.

Orwell demonstratively emphasizes that Gordon Comstock's upbringing and origins formed a complete dependence on his being evaluated by other people and the egoist complex. It is easier for the protagonist to understand or imagine that he is being despised than to simply feel like a small, inconspicuous man who is ignored. For Gordon, being the cog of a great mechanism is not a form of existence, but rather non-existence.

A revolutionary, a rebellious destroyer can be noble or nothing. However, it is difficult to even imagine the paradoxical situation in which a socialist, an implacable enemy of the capitalist system, demonstrates complete dependence on the opinion of those against whom his protest is directed. For Gordon, because of the above circumstances, his bourgeois choice proved to be much more attractive than fidelity to his convictions. Orwell does not condemn his character; but there is a feeling that the victory of ordinary human values will lead to the destruction of Comstock's personality.

Key words: *evolution, image, modeling, critical and satirical orientation, political beliefs, dependence on the opinion of others.*

Постановка проблеми. Англійський письменник Джордж Орвелл належить до вузького кола митців, чия непересічна творчість сформувала літературний імідж ХХ століття. За 17 років праці його доробок сягнув більше десятка книг, із яких дві («Колгосп тварин» та «1984») здобули шалену світову популярність. На жаль, так сталося, що, хоча й історія про ферму тварин була перекладена українською ще далекого 1947 року (до речі це було загалом друге видання твору не англійською, а іноземною мовою, до того ж із передмовою автора), шлях їх до вітчизняного читача виявився занадто довгим. У силу політичних обставин того часу (комуністична влада трактувала прозу письменника як реакційну чи антирадянську) творчість Орвелла стала відома читачеві лише з 1988 року завдяки журнальним публікаціям, тобто вже за часів горбачовської перебудови. Маємо кілька українських перекладів найвідоміших творів англійського автора, що ж до інших, то процес знайомства з ними ще досі триває. Завдяки подвижницькій праці видавництва Жупанського на сьогодні у серії «Майстри світової прози» вийшли окремими книгами «1984», «Колгосп тварин», «Данина Каталонії», «У злиднях Парижа і Лондона», «Ковток повітря», «Донька пастора», «Бірманські будні», «Нехай квітне аспідистра». Варто зазначити, що кілька есе Орвелла були надруковані окремо в журнальних варіантах. Таким чином українські читачі нарешті мають змогу ознайомитися більш-менш повно з творчістю цього письменника. Тексти Орвелла специфічні, часто порушують звичну архітектоніку, іноді в окремих місцях уникають художнього відтворення і тяжіють до публіцистики, разом

із тим досить цікаві і заслуговують на читацький інтерес (Зарубіжні письменники, 2006: 300). Його романи, написані до початку Другої світової війни, ґрунтуються на особистому досвіді автора, наповнені біографічними елементами та подробицями. У цей час Орвелл створив усі свої можливо не надто досконалі, але модельовані психологічно точно у відповідності до романної структури тексти: «Бірманські будні» (1934), «Донька пастора» (1935), «Нехай квітне аспідистра» (1936), «Ковток повітря» (1939). Зокрема таким видається і його роман «Нехай квітне аспідистра».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уже першу журнальну публікацію уривку з роману Орвелла супроводжувала стаття В. Скуратівського «Міф про Джорджа Орвелла», що власне й дала початок вивченню та інтерпретації творчості письменника вітчизняними науковцями. Надалі частково торкалася проблеми жанрової специфіки антиутопічного роману «1984» Г. Сабат у своїй монографії «У лабіринтах утопії та антиутопії». Зрозуміло, що практично всі дослідження, зокрема розвідки М. Нестелєєва, Т. Іглтона, Л. Донскіса, О. Лучук, О. Литвар, Ю. Плетенецької так чи так стосуються лише двох найвидатніших текстів «Колгосп тварин» та «1984». Навіть увага вітчизняних авторів, що писали свої статті англійською мовою (В. Романець, Г. Князь, А. Ільченко) теж зосереджена на цих творах. На жаль, кільканадцять сучасних публікацій книг Орвелла в українських перекладах останніх п'яти років не мали рефлексій у вигляді рецензій чи відгуків, а, отже, не надто зацікавили літературознавців.

Мета статті – з'ясувати особливості еволюції Гордона Комстока, головного героя роману

«Нехай квітне аспідистра», зрозуміти, чому його, здавалося б, чітко усвідомлені політичні переконання терплять поразку в боротьбі із міщанською буденністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усі художні тексти Орвелла, написані до початку Другої світової війни, мають яскраво виражене автобіографічне підґрунтя. Це ж твердження цілком стосується й роману «Нехай квітне аспідистра». Звичайно ж, автор не отожднює себе із головним героєм твору, але в основу сюжету покладено чимало його особистих спостережень, реального життєвого досвіду та власних переживань. Навіть не надто добре знайомий з подробицями життя письменника читач легко помітить, що головний герой роману Гордон Комсток, так як і його творець, працює продавцем книгарні. Він ще молодий, не обділений талантом, але досить амбіційний поет, усі успіхи якого пов'язані з одним журналом («Антихрист» у творі – «Адельфі» в дійсності). Певні паралелі можна помітити й у роздумах героя про соціалізм. Вони частково повторюють тези відомого есе Орвелла. Разом із тим автобіографічність тут радше умовна, ніж явна, бо це оповідь про те, що могло б статися з Джорджем Орвеллом, якби він не став письменником.

Із часто цитованого листа Джорджу Вудкоку від 28 вересня 1946 року відомо, що сам автор оцінював власний твір не надто високо, хоча тогочасна літературна критика зустріла його цілком позитивно. Про що свідчать дві рецензії Сиріла Коннолі, які вийшли ще до публікації роману, та схвалення тогочасного романіста і критика Комптона Маккензі: “It confirms my opinion that Orwell is a real crasher. And I flatter myself on having as quick a nose for the genuine slice of life as anybody. Not a line of this novel suggests anything but the truth, and it is a little masterpiece of construction” (Маккензі, 1936), яке було розміщене на червоній суперобгортці першого видання. Загалом роман сприймався як гостра, часом знищувально-руйнівна критика суспільства. Модельоване автором існування головного героя передає гостре відчуття соціальної несправедливості, якою сповнене життя лондонця, що хоча й має освіту, але знаходиться серед найбідніших. Письменник не жалкує фарб і детально відтворює той стан крайнього зубожіння, що переживає Гордон. Він помітний у всьому: деталях одягу, описі кімнати, пронизливій холоднечі через економію на паливі, невибагливій їжі, постійній мрії про кухню пива. Ці грані бідності особливо важкі для того, хто зазнав принад заможнішого життя. Слід зазначити, що насправді родина Комстоків належала

до найбідніших у середньому класі і золотих часів навіть у їхній пам'яті не було, проте відносний достаток, пов'язаний із діяльністю діда, Гордон усе ж застав.

Змальовуючи це сімейство, Орвелл апріорі позбавляє їх будь-яких шансів на успіх: «Їхня доля – животіти, чіпляючись за респектабельність роду. Одне з типових сімейств середнього класу, у якому ніколи нічого не відбувається... Здавалося, кожен у цій родині приречений. Ніби хтось наклав на рід прокляття: доживати віку у злиднях посередності. Жоден із них не зробив за своє життя жодного вчинку» (Орвелл, 2021: 44). Усвідомлення проблем своєї сім'ї прийшло до юнака рано. Гордон розумів, що питання навіть не у відсутності грошей та інших засобів для існування, точніше не лише в цьому. Світ навколо надавав безліч прикладів, коли прості робітники жили ще жахливіше й бідніше, але це не заважало їм будувати власне буття. Однак Комстоки належали до іншого соціального прошарку. Середній клас оцінював успішність людини виключно за її статками. Оскільки родина щиро вірила у силу грошей, то й страждала через своє становище, бо бідність вважалася чимось непристойним, на кшталт хвороби, якої соромляться. Висновки, до яких приходять герой, і визначають його життєвий шлях. Доля дала йому лише два варіанти можливого розвитку подій: або бути багатим, або відмовитися від матеріальних благ.

Усе подальше життя Гордона Комстока – це, з одного боку, гостре усвідомлення неможливості отримати багатство через родинні зв'язки чи спадок, з іншого, – аскеза, тобто відмова від звичайного пристойного заробітку, який можливий лише за повної залежності від роботодавця, і приховане та явне бажання стати успішним, тобто намагання заробити значні гроші інтелектуальною працею, бо лише вона залишає людину відносно вільною від влади капіталу. Очевидно, що в думках героя відбилосся власне, надто суперечливе, ставлення Орвелла до матеріальних благ. Він наче й засуджує їх несправедливий розподіл, але дозволяє Гордону користуватися прихильністю мільйонера Ревелстона. Еволюційний шлях головного героя зовні нагадує життєві пошуки багатьох персонажів письменників-реалістів XIX століття. Найперше на думку приходять Жульєн Сорель Стендаля чи Ежен де Растіньяк Бальзака, а фінал співвідносний із перемогою кольору плісняви в “Пані Боварі” Флобера. Однак у романі Орвелла маємо все ж не лише особистісний, а й значний суспільний протест і резонанс. Жорстка критика соціальної нерівності специфічно подана автором, що, хоча й дотримується абсолютно лівих

поглядів, усе ж достатньо полемічно ставиться до соціалізму як альтернативи капіталістичним стосункам.

Можливо, уже тут, від початку оповіді, закладено ті протиріччя, які дещо пізніше призведуть Комстока до примирення з міщанською дійсністю. Здається, юнак має міцні переконання, які він нав'язливо намагається висловити своїм нечисленним слухачам. Його гостре око бачить величезну кількість суспільних недоліків, які потребують удосконалення чи навіть викорінення. Однак, усі його критичні зауваги спрямовані не стільки проти існуючого суспільно-політичного ладу, скільки на заперечення його дітища, примітивної масової культури. Посутньо вся політична революційна діяльність Гордона обмежується кількісним працею в редакції газети «Більшовик», яка пропагувала ідеї соціалізму та вільного кохання. Подальші намагання Ревелстона залучити Комстока до організованого руху не мають ніякого успіху.

Постійне накопичування гнітючих картин злиденного існування, їх емоційний тиск та щире співчуття, яке від цього виникає, позбавляє читача можливості усвідомити той незаперечний факт, що в основі бідності героя не лише соціально-економічні умови, а і його власний світоглядний вибір. Життя надає Комстоку кілька шансів покращити власний матеріальний стан: місце бухгалтера у фірмі, що продавала фарбу; праця офісного клерка; бухгалтерія рекламного агенства, де можна застосувати здібності, яких позбавлені інші. Звичайно ж, все це не зробило б його багатим, але хоча б реально допомогло уникнути прірви безпросвітної бідності. Гордон принципово відкидає всі ці можливості заради ілюзорної ідеї: бути незалежним від грошей.

Разом із тим усе життя Комстока – це постійна думка про «кілька бобів», вірніше констатація їх відсутності. Автор, до речі, надав можливість головному герою відчути спокусу великих грошей. П'ятдесят фунтів, отримані за публікацію віршів у американському журналі, Гордон мріяв витрати розумно. Читач надовго запам'ятає, що з того вийшло, бо випробування грошима Комсток не витримав і накоїв купу дурниць. Гордон щохвилини відчуває свою матеріальну неспроможність і намагається проговорити її, закидаючи співбесідникам, що вони оцінюють його лише крізь призму фінансового стану. Найцікавіше, що насправді це зовсім не так. Схоже, що з ним грає злі жарти його багата поетична уява. Ревелстон у розмові з коханкою абсолютно справедливо виокремлює Комстока з-поміж решти своїх при-

хильників, які радо користуються його глибокою кишенею, зазначаючи, що він інший. Саме вроджене відчуття гордості і небажання героя міняти дружбу на фінансову підтримку і приваблює до нього мільйонера-соціаліста.

Гордону видається, що навіть стосунки з дівчиною, яку він кохає, хоча й не усвідомлює це, цілком залежні від грошей. Особливо болісно він переживає момент, коли Розмарі готова була йому віддатися (Комсток так довго цього чекав), а він через постійне зациклення на нестачі ресурсів для замійської поїздки на недільний відпочинок, не потурбувався про протизаплідні засоби. Так, кохання – сліпе, але дівчина спроможна бачити ці танталові муки героя через гроші й по-справжньому співчуває йому, щиро хоче допомогти. Проблема в тому, що сам Гордон неспроможний таку допомогу прийняти.

Письменник червоною ниткою проводить через усю оповідь опис однієї риси характеру головного героя, яка й призвела його до капітуляції перед міщанським побутом, уособленим горщиком із аспідистрою. Усе своє свідоме життя Гордон вів боротьбу з цією квіткою: «Скільки разів він намагався її вбити – не поливав, кидав у вазон недопалки, навіть підсипав сіль у ґрунт. Та ця негідниця не здавалася. Таке враження, що аспідистри здатні вижити за будь-яких умов» (Орвелл, 2021: 33). Він навіть не усвідомлював, що програв їй від самого початку. Орвелл демонстративно підкреслює, що виховання і походження сформували у Гордона Комстока цілковиту залежність від оцінки його іншими людьми. Так, хлопчиком під час навчання він соромиться власного одягу, бо він куплений, а не пошитий на замовлення, малої кількості кишенькових грошей, приїзду батьків, бо від них віяло зневірою і поразкою, а головне – моральних принижень, яких зазнає через їхнє матеріальне неблагополуччя. Перенесення вечірки, на яку йому прислали спеціальне запрошення, і запізнити вибачення гнітять героя. Цей незначний побутовий епізод, який аж ніяк не впливає на його подальшу долю, видається йому дуже важливим. Гордон впевнений, що це все здійснено з єдиною метою – принизити його, бо він бідний. Він відчуває неможливим прийняти запрошення сусіда до пабу, бо не має чим платити, а користатися його щедрістю – заслужити образливе ставлення до себе. Усе це всотане змалечку, із родинних стосунків. Можна позичити гроші у сестри Джулії, прекрасно знаючи, що шансів на їх повернення ніяких, але пообідати за рахунок друга-мільйонера, то – зась! Ще складніше пройти через подібну залежність,

коли це стосується коханої. Вічно невпевнений у собі, Гордон навіть не думає про одруження, його зустрічі з Розмарі – радість і муки водночас. Видається, що він постійно перебуває під тиском власного безгрошів'я і будь-який навіть незначний рух до виявів свого почуття потребує від героя гігантських зусиль. Насправді це все не відповідає дійсності, бо такий стан формують не реалії життя, а його власна закомплексованість. Особливо яскраво демонструє цю думку епізод з обідом у ресторані під час недільної прогулянки.

На рівні співчуття та інтуїції по-людськи ще можна зрозуміти його бажання справити краще враження про себе у коханої чи друзів, але ж бути залежним від думки лакеїв-офіціантів, яких ти бачиш вперше і востаннє, то занадто навіть для Гордона. Варто було обмежитися хлібом і сиром, як і думалося спочатку, та продовжити довгоочікуване свято. Однак усе пішло не так, бо Комстоку видалося, що він виглядає смішним в очах працівників придорожньої ресторації. Як не дивно, але всі ці проблеми абсолютно не позбавили нашого героя сформованого ще з дитинства комплексу егоїста, точніше сказати егоцентриста. Він увесь час переконаний, що всі навколо переймаються лише своїм ставленням до нього. Гордону легше зрозуміти чи уявити, що його зневажають, ніж просто відчутти себе маленьким непомітним чоловічком, на якого не звертають увагу. Для героя бути гвинтиком великого механізму – це не форма стабільного існування, а радше небуття. Автор

логічно підводить читача до складного вибору, перед яким постане Комсток: або погодитися на аборт коханої жінки, або змиритися з ненависним йому міщанським життям.

Висновки дослідження. Переконання Гордона не витримали перевірки реаліями повсякденного буття, як, напевне, хотілося б читачам, бо Орвелл як письменник у творі виступає чітко з реалістичних позицій. Не можна отримати перемогу, якщо твої дії від початку приречені на поразку. Революціонер, бунтар-руйнівник може бути благородним, а може й нищим. Історія не раз бачила і тих, й інших. Однак важко навіть уявити парадоксальну ситуацію, за якою соціаліст, непримиренний ворог капіталістичного ладу демонструє цілковиту залежність від думки тих, проти кого спрямований його протест. Загалом, людей, які готові померти за політичні ідеї, не надто багато. Для Гордона, через вказані вище обставини, його міщанський вибір виявився набагато привабливішим, ніж вірність власним переконанням. Орвелл не засуджує свого героя, однак є відчуття, що перемога звичних людських цінностей у майбутньому призведе до руйнування особистості Комстока. А поки що аспідистра летить, ворухиться ще не народжене маля, одним словом, життя триває.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні інших творів письменника, зокрема цікавим виглядає порівняння його романів та есе, де він логічніше висловлює свої політичні погляди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іглтон Т. Потертий романтик Джордж Орвелл. URL: <https://commons.com.ua> > potertyj-romantyk-george-orwell (дата звернення: 19.06.2022).
2. Орвелл Дж. Нехай квітне аспідистра. Київ : Видавництво Жупанського, 2021. 206 с.
3. Орвелл Джордж. *Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник* : у 2 т. / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. Т. 2 : Л – Я. С. 300–302.
4. Скуратівський В. Міф про Джорджа Орвелла. *Всесвіт*. 1988. №4. С. 128–130.
5. George Orwell. An Exhibition from the Collection of Daniel J. Leab. Brown University Library. URL: <https://library.brown.edu/exhibits/archive/orwell/leab.html> (дата звернення: 19.06.2022).

REFERENCES

1. Ihlton T. Potertyi romantyk Dzhordzh Orvell. [Frayed romantic George Orwell]. URL: <https://commons.com.ua> > potertyj-romantyk-george-orwell [in Ukrainian]
2. Orvell Dzh. Nekhai kvitne aspidystra. [Keep the Aspidistra Flying]. Kyiv : Vydavnytstvo Zhupanskoho, 2021. 206 s. [in Ukrainian]
3. Orvell Dzhordzh. Zarubizhni pysmennyky. Entsyklopedychnyi dovidnyk : [Foreign writers. Encyclopedic reference book] : u 2 t. / za red. N. Mykhalskoi ta B. Shchavurskoho. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2006. T. 2 : L – Ya. S. 300–302. [in Ukrainian]
4. Skurativskiy V. Mif pro Dzhordzha Orvella. [Myth of George Orwell]. *Vsesvit*. 1988. №4. S. 128–130. [in Ukrainian]
5. George Orwell. An Exhibition from the Collection of Daniel J. Leab. Brown University Library. URL: <https://library.brown.edu/exhibits/archive/orwell/leab.html>

УДК (378:808):364-322(045)
DOI

Світлана РЕВУЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-8969-1295
кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземної філології та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) revutsk@ ukr.net

РИТОРИКО-МОВЛЕННЄВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У кризові моменти суспільства зростає активність волонтерських рухів в усьому світі. Діяльність таких організацій і платформ (чи окремих осіб) спрямована на забезпечення нагальних потреб громадян, що опинилися у скрутній ситуації. Добровільна допомога нужденним є безоплатною і охоплює величезне коло напрямів, де може бути застосована така робота: під час гуманітарних, екологічних катастроф, стихійних лих, соціально-політичних конфліктів тощо. У роботі увагу зосереджено на особі волонтера, зокрема на його компетентностях. Метою дослідження є окреслення власне риторико-мовленнєвих компетентностей, які потрібні волонтеру під час виконання своїх обов'язків.

Шляхом аналізу даних опитувань останніх десяти років, з'ясовано, що волонтерський рух в Україні має імпульсивний характер, а суспільно-політичні зміни визначають і готовність населення до волонтерства, і форми роботи волонтерів. Українське суспільство прийшло до чіткого розуміння, що волонтерська діяльність має вагомий вплив на протікання тих чи інших процесів у державі, про що свідчить і сам факт зростання кількості волонтерів і відсоток тих, хто бажає долучитися до цієї діяльності. Громадяни готові брати фінансову участь у волонтерській справі, однак безоплатно працювати на благо інших немає ані бажання, ані часу (35,3%). Однак, сукупність певних компонентів і компетентностей: довіра населення плюс авторитетність волонтера помножена на доступну, переконливу лексику стає запорукою ефективності волонтерської діяльності

Ефективність роботи добровільних помічників дійсно залежить від цілого комплексу риторико-мовленнєвих знань, умінь і навичок, які почасти межують із психологічними, однак не без участі мовних. З'ясовано, що українці охочіше надають фінансову підтримку волонтерським організаціям, які мають досвід і володіють риторико-мовленнєвими компетентностями. Волонтерське слово є могутньою зброєю в арсеналі волонтера і українці, не володіючи ораторською майстерністю, воліють уникати безпосереднього контакту із тими, хто потребує допомоги. Найактивнішими учасниками волонтерського руху, які готові виконувати безоплатну роботу є молоді.

Ключові слова: волонтер, мовні навички, волонтерська діяльність, риторичні навички, риторико-мовленнєві компетентності.

Svitlana REVUTSKA,
orcid.org/0000-0002-8969-1295
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology, Ukrainian Studies
and Social and Law Disciplines

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mikhailo Tugan-Baranovsky
(Kriviy Rig, Ukraine) revutsk@ ukr.net

RHETORICAL AND SPEECH COMPETENCE IN VOLUNTEER ACTIVITY

In times of crisis, the activity of volunteer movements around the world is growing. The activities of such organizations and platforms (or individuals) are aimed at ensuring the urgent needs of citizens who find themselves in a difficult situation. Voluntary assistance to the needy is free of charge and covers a huge range of areas where such work can be applied: during humanitarian, environmental disasters, natural disasters, socio-political conflicts, etc. The article focuses on the personality of the volunteer, in particular on his / her competencies. The objective of the research is to outline the actual rhetorical and speech competencies that a volunteer needs in the performance of his / her duties.

By analyzing the data of surveys of the last ten years, it was found that the volunteer movement in Ukraine is impulsive, and socio-political changes determine the willingness of the population to volunteer, and forms of volunteer work. Ukrainian society has come to a clear understanding that volunteering has a significant power and ability to influence certain processes in the country, as evidenced by the fact that the number of volunteers and the percentage of those who want to join this activity. Citizens are ready to participate financially in volunteer work, but there is neither the desire nor the time to work for the benefit of others free of charge (35.3%). However, the set of certain components and competencies: the trust of the population plus the authority of the volunteer multiplied by accessible, convincing vocabulary becomes the key to the effectiveness of volunteering.

The effectiveness of volunteer helpers really depends on a whole set of rhetorical and speech knowledge, skills and abilities, which partly border on psychological, but not without the participation of language. It was found that Ukrainians are more willing to provide financial support to volunteer organizations that have experience and rhetorical skills. The volunteer word is a powerful weapon in the volunteer's arsenal and Ukrainians, not possessing public speaking skills, prefer to avoid direct contact with those who need help. The most active members of the volunteer movement who are ready to do free work are young people.

Key words: *volunteer, language skills, volunteering, rhetorical skills, rhetorical and speech competencies.*

Постановка проблеми. Кризова суспільно-політична, економічна ситуація в Україні, спричинена повномасштабним вторгненням росіян, зумовила зміни не лише в українському суспільстві, а й в усьому світі. Найшвидше зреагували на потреби українців волонтерські організації й окремі громадяни в різних куточках світу. Волонтери працюють у різних напрямках: правова допомога, фінансова, забезпечення продуктами і засобами гігієни, предметами першої необхідності, психологічна і соціальна допомога, налагодження логістики тощо. Такий широкий спектр напрямів діяльності уможливило залучення максимальної кількості громадян різного віку, соціального рівня і професій у багатьох країнах світу. Саме тому, на сучасному етапі є потреба у додатковому вивченні особи волонтера і того набору компетентностей, якими він повинен володіти.

Аналіз досліджень. Перш за все звернімо увагу на те, що волонтерська діяльність є предметом вивчення науковців різних галузей. Окремі роботи присвячено вивченню цього явища з психолого-педагогічної точки зору, зокрема його сутності, структури, ознак, мотивації, принципів і напрямів роботи тощо (В. Скиданович, Т. Алексеєнко, Л. Романова, З. Бондаренко, О. Безпалько, А. Капська та інші).

На особливу увагу заслуговує комплексна робота авторів за загальною редакцією Г. Скитьової «Школа волонтерів: Навчальний посібник». Колективом авторів було узагальнено цілу низку питань, що уже вивчалася науковцями, а також представлено комунікаційні компетентності волонтера. Сутність, структура й особливості риторико-мовленнєвих компетентностей фахівців різних спеціальностей широко представлені у філологічних і педагогічних працях.

Так, С. Сайдалалова сутність риторико-мовленнєвих компетентностей розуміє як «здатність творити, вимовляти оригінальний текст певного жанру мовлення, показати співпереживання відповідно до потреб адресата, мети виступу та ситуації публічного мовлення» (Saidjalalova, 2020: 4). Названі компетентності досить вдало описують комунікативний функціонал волонтерів. У Л. Мамчур бачимо дещо розширені складники мовно-рито-

ричної компетентності, що не оминають і власне лінгвістичний рівень: «лексико-граматична грамотність і багатство словникового складу; виразність стилістики та правильність вибору стилю й тону мовлення, уміння спілкуватися, управляти своїм мисленням і мовленням; володіння технікою висловлювання (постановка голосу, техніка дихання, тембр, наявність відповідних динамічних відтінків)» (Мамчур, 2013: 184).

Відомо, що риторика як наука ґрунтується на двох традиціях – Квінтіліана і Аристотеля – говорити красиво, вишукано і переконливо. І цьому треба вчитися поступово, опановуючи і вдосконалюючи на практиці кожну навичку. С. Шестакова риторичні компетентності якраз і тлумачить як ефективну послідовну дію з дотриманням законів риторики, а тому до складники визначає такі: здатність без викривлень сприймати і передавати інформацію; здатність до логічного мислення, аргументованого і зрозумілого викладу думок; здатність вести полеміку й дискусію; здатність вільно комунікувати українською мовою у професійній діяльності; здатність публічно представляти результати досліджень (Шестакова, 2020: 3). Цікаво, що авторка дослідження підкреслює саме комунікацію українською мовою у професійній діяльності. Волонтерів, які не перший рік працюють у цій сфері також можна з упевненістю назвати професіоналами.

Мета: окреслити риторико-мовленнєві компетентності у волонтерській діяльності.

Виклад основного матеріалу. Наразі в Україні спостерігається масштабний і потужний рух волонтерської діяльності, який було започатковано ще до здобуття Україною своєї незалежності. Визначальними подіями, що активізували цей рух стали суспільно-політичні зміни в країні і зумовлена ними трансформація суспільної свідомості. Аналіз даних опитувань, що проводилися в Україні Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центром Разумкова та іншими упродовж останніх десяти років дасть можливість простежити процес трансформації українського суспільства, визначити рівень готовності населення до благодійності й окреслити основні риторико-мовленнєві компетентності.

Волонтером вважається людина, яка виявила бажання зробити щось на благо суспільства. Сфера діяльності волонтерів надзвичайно широка і кожен, хто долучається до цього руху обирає ту, яка дозволить реалізувати себе як громадянина, виявити свій потенціал, засвідчити свою соціальну позицію тощо. При цьому, волонтерська робота не завжди пов'язана із професійною діяльністю волонтера в повсякденному житті, адже мотиви долучення до руху різні. Одним із основних завдань волонтерів є ефективне вирішення тих проблем і потреб, на розв'язання яких не спроможна держава. Україна не займає лідерських позицій серед найбільш розвинених країн світу, що здатні забезпечити потреби своїх громадян повною мірою (а особливо сьогодні), розвиток волонтерського руху має імпульсивний характер. Він зумовлений, у першу чергу, трансформаціями українського суспільства, що є наслідками змін у геополітиці, економіці, політиці тощо. Український волонтерський рух можна розцінювати і як рівень сформованості національної свідомості, з урахуванням того, які маємо показники опитувань.

Упродовж десяти років в Україні спостерігається тенденція зростання числа тих, хто бере участь у волонтерській діяльності на 15,8%.

Так, перший стрибок на 2,8% спостерігається після початку воєнного конфлікту з Росією й анексії АРК. Локалізація волонтерської допомоги зумовлювалася гострими потребами, з якими країна не стикалася досі: рятувати життя людей з окупованих територій, постачати гуманітарну допомогу, надавати допомогу і підтримку бійцям української армії та вимушеним переселенцям із зони конфлікту тощо. Мобілізація ресурсів громадянського суспільства в Україні була реалізована саме через волонтерство у зв'язку із зовнішньою загрозою втрати територіальної цілісності української держави. Ще на один відсоток збільшилася кількість волонтерів у 2016 році, але у же на четвертому році конфлікту помічаємо спад на 0,8 %.

Цікаво, що для українців залучення до волонтерської діяльності здебільшого пов'язане із фінансовою допомогою: надавали благодійну пожертву до благодійної скриньки – 51,1% або відраховували якийсь відсоток своєї заробітної

платні – 20,4% (показники опитування 2016 року). Займалися волонтерською роботою лише 11,2%.

Після 24.02.2022р відбувся ще один стрибок у розвитку волонтерського руху в Україні. У березні 2022 року дослідницькою компанією Gradus Research методом самозаповнення анкети в мобільному додатку було проведено опитування, яке продемонструвало, що більше чверті українців (26%) долучилися до волонтерської діяльності. Показово, що серед 57% тих, хто не брав участі у волонтерській діяльності, 40% виявили бажання долучитися. Знов таки фінансова допомога є пріоритетною формою для українців і в 2022 році – 51%.

Отже, українське суспільство прийшло до чіткого розуміння, що волонтерська діяльність має вагомий вплив на протікання тих чи інших процесів у державі, про що свідчить і сам факт зростання кількості волонтерів і відсоток тих, хто бажає долучитися до цієї діяльності. Громадяни готові брати фінансову участь у волонтерській справі, однак безоплатно працювати на благо інших немає ані бажання, ані часу (35,3%).

Високий рівень готовності і майже удвічі менший відсоток учасників волонтерського руху спонукають до роздумів над причинами такого явища і тим, що є стримуючим фактором у цьому процесі. Уже визначені форми волонтерської роботи, зокрема обслуговування, боротьба за зміни й захист громадянських прав, суспільно корисна робота волонтерів, пов'язана з функціонуванням державних установ, самопомога збір фінансових засобів та пожертвувань (Бондаренко, Лазаренко, 2009:29) на жаль не є вичерпними в умовах війни. Одним із пріоритетних завдань волонтера сьогодні є комунікація на різних рівнях. Спілкування вербальне і не вербальне вимагає володіння неабиякими навичками красномовства, вмінням володіти власними емоціями і почуттями, мімікою і жестикуляцією тощо. Такими компетентностями володіють далеко не всі громадяни, що беруть чи готові брати участь у волонтерських роботах.

Дійсно, ефективна робота волонтера не обходиться без виконання тих чи інших комунікативних завдань. Різні види комунікацій вимагають різного роду риторико-мовленнєвих навичок і компетент-

Таблиця 1

Результати залученості населення до волонтерської діяльності

Чи брали ви участь у волонтерській діяльності упродовж року?	2012	2015	2016	2017	2022
так	10,2	13,0	14,0	12,3	26
ні	87,9	86,8	85,9	87,4	57
не відповіли	1,9	0,2	0,1	0,3	17

Складено на основі джерел (Благодійність, 2016), (Публічна дискусія, 2018), (Динаміка довіри, 2022)

ностей від волонтера. Так, для реалізації такого виду комунікації як інформування і передача інформації, потрібен цілий комплекс навичок і вмінь, адже він передбачає «читання лекцій, виступи, бесіди, проведення нарад і зборів» тощо. Надання інформації передбачає усну і письмову форму реалізації, кожна з яких має свої особливості.

Створення цілісного тексту лекції чи доповіді не просте завдання для пересічної людини, яка не володіє мистецтвом слова і не має базової підготовки з риторики. Слова в інформаційному тексті волонтера мають особливе значення, адже він має на меті донести інформацію доступним способом для широкого кола людей, які потребують допомоги, з урахуванням їх психологічних станів. Тож, добровільний помічник мусить говорити так, щоб його почули і правильно зрозуміли ту інформацію, яку він доносить. У цьому випадку мова не про лінгвістичний рівень, правильне й досконале володіння мовою, а про використання саме риторичних прийомів у побудові тексту доповіді, лекції, виступу тощо.

Якщо це усна форма інформування, то тут долучаються ще й навички ведення діалогу, дискусії. Емоційний стан слухача, у першу чергу особи, що потребує допомоги (особливо зараз під час воєнних дій), далекий від стабільного, і тому засвоєння інформації відбувається почасти в уповільненому ритмі, відповідно доповідач має бути готовим до несподіваних питань, перепитувань, і навіть невмотивованої агресії чи вияву інших емоцій і почуттів. Усна форма вимагає від доповідача використовувати необхідний арсенал пауз, різне інтонавання, акцентування аби викликати максимальну прихильність до себе, а далі й змісту своєї промови. Волонтер під час комунікації виконує роль і ритора, і помічника, і психолога одночасно.

Для сучасного волонтера в Україні важливою є експресивна комунікація, яка виражається в силі прояву почуттів, переживань, адже часто доводиться працювати з людьми, які зазнали психологічних травм різного роду. Уміння співчувати, слухати, вчасно сказати влучне слово підтримки, переконати звернутися за допомогою до психологів, продемонструвати навички опанування власними емоціями і станами тощо – становлять складний комплекс риторико-мовленнєвої компетенції волонтера.

Рівень міжнародної комунікації волонтерів напряму залежить від їх мовної підготовки. Зокрема, вільне володіння кількома мовами прискорює процес комунікації і впливає на ефективність роботи. При цьому, не суттєво, який рівень в ієрархії волонтерської організації займає особа,

знання іноземних мов на кожному з них виконує свої функції. З проблемою у, як мінімум, двомовних волонтерах зіткнулися благодійні організації у лютому 2022 року, коли більше ніж 4 мільйони українців вимушено виїхали в інші країни, тікаючи від війни. Частина українців-біженців долучалася до волонтерських центрів, організацій, заходів тощо, але у вимогах було зазначено володіння кількома мовами, тому приєднатися мали можливість не всі бажані. Після пандемії COVID-19 багато волонтерських організацій перейшли на дистанційну форму роботи, відповідно зросла потреба у волонтерах, зі знанням і володінням усної і писемної форми іноземної мови.

Безперечно, усі ці компетентності об'єднує мета мовленнєвої діяльності волонтера – переконати. В умінні говорити переконливо, виражено, спокійно важливими є різні мовні і риторичні навички одночасно. Досягнення цієї мети є надскладним процесом. Волонтерська діяльність у цьому плані є двосторонньою: з одного боку, проінформувати тих, хто потребує допомоги волонтерів. Донести цінність своєї роботи, переконати людину, що це безпечно, створити атмосферу довіри до роботи, яка виконується. З іншого боку, це постійна комунікація з тими, хто в змозі надавати таку допомогу, фінансову підтримку тощо. Ефективність роботи залежить від мовно-риторичних умінь: зацікавити майбутнього мецената в представленій проблемі, потім підібрати аргументацію, вибудувати її в логічній послідовності, і врешті спонукати долучитися до благодійної справи. Дотримання закону моделювання аудиторії сприяє правильному мовно-стилістичному оформленню промови чи виступу, веденню бесіди, перемовин тощо. З огляду на те, що в останні роки в Україні рівень довіри до інституту волонтерства суттєво зріс (2015 рік – 44% більше), а в 2021 році – 68%, то можна твердити, що цей показник певним чином свідчить і про зростання риторико-мовленнєвої компетенції волонтерів. Довіра населення плюс авторитетність волонтера помножена на доступну, переконливу лексику є запорукою ефективності волонтерської діяльності.

У червні 2022 року промова організатора і керівника фонду С. Притули стала найефективнішою в історії українського волонтерства. Зупинимось на деяких диспозиційних та лексичних аспектах промови, взятої із YouTube. Нагальність потреби була сконцентрована волонтером в одній фразі: «Любі друзі! Цей день настав», а слідом за нею оголошення цілі і упевненість у результаті: «Ми купуємо bayraktar». У зверненні чітко прослідковується неабияка мовна підготовка С. При-

тули, який упевнено слідує закону моделювання аудиторії. Використаний займенник «ми» сприяв переконанню у залученості до спільної «шляхетної справи». Важливою є і заява про вирішення питань підписання договору щодо купівлі зброї, що означає зменшення відповідальності того, хто долучиться. Прикметник на позначення величини суми «гігантська» знижується дієсловами «навалимося», «закриємо», посилює це й рухом тіла – відхилення назад і при слові «навалимося», подається вперед, натискає на стіл і схрещує руки (знак єдності). Зокрема дієслово «навалимося» має значення швидкості, несамовитості, тиску всією вагою, який посилює займенником «ми». Вживання сленгового «задонатити» набуває значення посильної, і в той же час надважливої суми, з якою кожен українець може долучитися. Оголошення суми «донату» фонду після заклику є доречним, як доказ початку і реальності вирішення питання. У промові Сергій іде від загального до конкретного з «гігантської» суми, без чітких цифр, через «донат» до конкретної цифри у 13 млн. Мета збору займає у виступі не традиційне місце – виголошена у кінці, що також є не випадковим, як і назва проекту «Народний байрактар» – надихаюча спільність, упевненість у здійсненні задуманого. Прокоментована промова є яскравим прикладом риторико-мовленнєвої компетентності досвідченого волонтера.

В Україні до благодійної роботи найчастіше долучається молодь. Така робота дає їй можливість покращити свої комунікативні навички, застосувати набуті риторичні вміння, практикувати іноземну мову з носіями мови тощо. За даними досліджень ООН відомо, що більша частина українських волонтерів має вищу освіту,

їх середній вік становить 30-40 років. Однак, за даними фонду Разумкова від 2018 року, до безоплатної роботи готова молодь від 18-29 років 17,8%, в інших вікових категоріях відсоток значно нижчий: 30-39 років – 12,1%; 50-59 років – 11,6%. У той же час грошову чи матеріальну допомогу більш спроможні надавати 40-49-річні – 44,0%, аніж молодь – 42,8%. І це цілком логічно, ймовірно, молодь здобула базові риторико-мовленнєві навички під час отримання вищої освіти, де риторика наразі займає не останнє місце і готова їх застосовувати, старше ж покоління потребує попереднього навчання.

Висновки. Розвинена волонтерська сфера в країні є надійною опорою для держави, адже благодійна діяльність формує цілком свідому самодостатню особистість, яка здатна керувати своїм життям і надавати підтримку іншим. Волонтерський рух в Україні має імпульсивний характер. Суспільно-політичні зміни суттєво впливають на готовність населення до благодійності. Характер цих зрушень визначає і форми роботи волонтерів, і їх компетентності. Ефективність роботи добровільних помічників залежить від цілого комплексу риторико-мовленнєвих знань, умінь і навичок, які почасти межують із психологічними, однак не без участі мовних. З'ясовано, що українці охочіше надають фінансову підтримку волонтерським організаціям, які мають досвід і володіють риторико-мовленнєвими компетентностями. Волонтерське слово є могутньою зброєю в арсеналі волонтера і українці, не володіючи ораторської майстерністю, воліють уникати безпосереднього контакту із тими, хто потребує допомоги. Найактивнішими учасниками волонтерського руху, які готові виконувати безоплатну роботу є молодь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Благодійність і волонтерство – 2016: результати соціологічного дослідження. URL: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya>
2. Бондаренко З.П., Лазаренко В.І. Аналіз досвіду організації волонтерської роботи у вищих навчальних закладах: зарубіжна практика. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі* : зб. наук. пр. / редкол.: Т.І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя. 2009. Вип. 1. 27–34с.
3. Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики (аналітична доповідь). Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. 36 с.
4. Горілий А. Г. Волонтерство у соціальній роботі. Історія соціальної роботи : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2004. С. 155–158.
5. Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021 років: результати телефонного опитування. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>
6. Інформаційна довідка щодо волонтерства та благодійництва URL: <https://www.msp.gov.ua/news/12101.html?PrintVersion>
7. Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..? <https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukraintsi-vladi-gromadskosti-zmi>
8. Мамчур Л. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 8(2). С. 182–186. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2013_8\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2013_8(2)_29).
9. Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною URL: https://gradus.app/documents/207/CitizensInWar_GradusKSE_31032022_ua_oHf97oA.pdf

10. Петровська І. Волонтерство як додатковий ресурс професійного становлення майбутніх психологів. Матеріали Міжнародної конференції «Управління в освіті», Львів, 2015. С.106–107.
11. Публічна дискусія. Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>
12. Скиданович В. Психологічна структура волонтерської діяльності студентів. *Збірник наукових праць: психологія*. 2018. Вип. 22. С. 62–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2018_22_10.
13. Шестакова С.О. Щодо важливості формування риторичної компетентності юриста. URL: <http://repo.snau.edu.ua:8080/xmlui/handle/123456789/7716>
14. Saidjalalova S. Teacher'S Rhetorical Competence: Problems and Practice of Formation. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Volume 24. Issue 8, 2020. 9 p. URL: https://easychair.org/publications/preprint_download/gR7r

REFERENCES

1. Blahodiinist i volonterstvo – 2016: rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia [Charity and volunteering – 2016: results of a sociological study.] URL: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya> (last accessed 26.06.2022). [in Ukrainian].
2. Bondarenko Z.P., Lazarenko V.I. Analiz dosvidu orhanizatsii volonterskoi roboty u vyshchikh navchalnykh zakladakh: zarubizhna praktyka [Analysis of the experience of organizing volunteer work in higher educational institutions: foreign practice]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli : zb. nauk. pr. / redkol.: T.I. Sushchenko (holov. red.) ta in. Zaporizhzhia*. 2009. Vyp. 1. 27-34pp. [in Ukrainian].
3. Horielov D. M., Korniievskiy O. A. Volonterskyi rukh: svitovy dosvid ta ukraïnski hromadianski praktyky (analitichna dopovid) [Volunteer movement: world experience and Ukrainian civic practices (analytical report)]. Kyiv : Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 2015. 36 s. [in Ukrainian].
4. Horilyi A. H. Volonterstvo u sotsialnii roboti. Istoriiia sotsialnoi roboty : navch. Posib [Volunteering in social work. History of social work: textbook.]. Ternopil : Aston, 2004. pp. 155–158. [in Ukrainian].
5. Dynamika dovery sotsialnym instytutsiiam protiahom 2020-2021 rokiv: rezultaty telefonnoho opytuvannia [Dynamics of trust in social institutions during 2020-2021: the results of a telephone survey.]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1> (last accessed 26.06.2022). [in Ukrainian].
6. Informatsiina dovidka shchodo volonterstva ta blahodiinytstva [Information on volunteering and charity] URL: <https://www.msp.gov.ua/news/12101.html?PrintVersion> (last accessed 26.06.2022). [in Ukrainian].
7. Komu bilshe doviraiut ukrainsi: vladi, hromadskosti, ZML.? [Who do Ukrainians trust more: the government, the public, the media ...?] <https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukrainsi-vladi-gromadskosti-zmi> (last accessed 26.06.2022). [in Ukrainian].
8. Mamchur L. Formuvannia movno-rytorychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia-slovesnyka [ormation of linguistic and rhetorical competence of the future teacher-vocabulary.]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*. 2013. # 8(2). S. 182-186. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2013_8\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2013_8(2)_29). (last accessed 26.06.2022). [in Ukrainian].
9. Nastroi ukrainsiv ta dii pid chas povnomasshtabnoi viiny Rosii z Ukrainoiu [Attitudes of Ukrainians and actions during the full-scale war between Russia and Ukraine] URL: https://gradus.app/documents/207/CitizensInWar_GradusKSE_31032022_ua_oHf97oA.pdf (last accessed 26.06.2022). [in Ukrainian].
10. Petrovska, I. Volonterstvo yak dodatkovyi resurs profesiinoho stanovlennia maibutnih psykholohiv [Volunteering as an additional resource for the professional development of future psychologists]. *Materialy Mizhnarodnoi konferentsii «Upravlinnia v osviti»*, Lviv, 2015. S.106–107.
11. Publichna dyskusiiia. Hromadianske suspilstvo v 2018-му: novi vyklyky, novi zavdannia [Public discussion. Civil society in 2018: new challenges, new challenges]. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf> (last accessed 26.06.2022). [in Ukrainian].
12. Skydanovych V. Psykholohichna struktura volonterskoi diialnosti studentiv [Psychological structure of students' volunteer activity.]. *Zbirnyk naukovykh prats: psykholohiia*. 2018. Vyp. 22. S. 62-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2018_22_10. (last accessed 26.06.2022). [in Ukrainian].
13. Shestakova S.O. Shchodo vazhlyvosti formuvannia rytorychnoi kompetentnosti yurysta [Regarding the importance of forming the rhetorical competence of a lawyer]. URL: <http://repo.snau.edu.ua:8080/xmlui/handle/123456789/7716> (last accessed 26.06.2022). [in Ukrainian].
14. Saidjalalova S. Teacher'S Rhetorical Competence: Problems and Practice of Formation. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Volume 24. Issue 8, 2020. 9 p. URL: https://easychair.org/publications/preprint_download/gR7r

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.14

DOI

Лариса КОРНИЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-8816-096X

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри технологічної та професійної освіти і декоративного мистецтва
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) lorakrona@ukr.net

КОЛЬОРОЗНАВСТВО В МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ

У статті розкривається сенс дисципліни «кольорознавство» в мистецькій освіті художників (декоративного мистецтва). Коротко наведено історичний поступ у розвитку кольорознавства як науки, яка формувалася знаннями з різних, подекуди розрізнених між собою наук, таких як: фізика, хімія, медицина, філософія, психологія, семантика тощо. Кожна з них вивчала феномен кольору у площині власних завдань.

Фізика кольору тісно пов'язана зі світлом, що представлено у теорії І. Ньютона, який показав як через призму промінь світла розпадається на кольори спектру і це було взято за основу для систематизації кольорів й широко використовується й по нині. Хімія розглядає мінеральний, біологічний чи хімічний склад барвників, знаходить способи їх утворення. Медицина вивчає око, його анатомію й механізми відтворення дійсності (зображення), зокрема й кольору, як оптичного феномену. Також вивчається вплив кольору на фізіологію і психіку людини. Так як людина на ранніх стадіях свого розвитку надавала кольору символічного значення, що мало подекуди різне тлумачення в різних культурах, вивчається й семантичне значення кольорів. Сучасна наука «кольорознавство» систематизувала ці знання про колір, які з успіхом використовуються в освіті художників, дизайнерів, колористів, що значно допомагає здобувачам мистецької освіти набутти необхідних для професійної діяльності знань й полегшить їм шлях до сприйняття колористичних гармоній в природі та мистецтві.

Також, здійснено аналіз філософської думки про колір як мистецтвознавців, так і художників. Фрагментарно розглянуто творчий доробок українських митців, які своїм мистецтвом поповнили скарбницю світової культури. Виявлено декоративність світосприйняття на прикладі творчості таких всесвітньо відомих художників як: М. Приймаченко, К. Малевич, О. Екстер, Д. Бурлюк, О. Мурашко, братів Бойчуків, а також сучасних художників: Р. Мініна, Т. Сільваші, А. Криволапа та інших, твори яких – це декоративна лаконічність кольору і форм, що виявляє колористичний код нації на генетичному рівні, про що мусимо сьогодні говорити у повний голос.

Ключові слова: кольорознавство, мистецька освіта, колір, теорія кольору, кольоросприйняття, декоративне колірне мислення

Larysa KORNYTSKA,
orcid.org/0000-0002-8816-096X
Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Technological and Vocational Education and Decorative Art
Khmelnitskyi National University
(Khmelnitskyi, Ukraine) lorakrona@ukr.net

SCIENCE OF COLORS IN CREATIVE EDUCATION

The article reveals the meaning of the discipline "Science of Colors" in creative education of artists (decorative arts). The historical progress in the development of Science of Colors as a branch of study is provided in the article. It is highlighted that it is based on different, sometimes differentiated sciences, such as: physics, chemistry, medicine, philosophy, psychology, semantics, etc. Each science represents the phenomenon of color from its own perspective.

The physics of color is closely related to light, which is presented in the theory of Isaac Newton, who showed how a beam of light splits into the colors of the spectrum through a prism. This theory was chosen as a basis for color systematization and is still widely used nowadays. Chemistry considers the mineral, biological or chemical composition of dyes, finds ways to form them. Medicine studies the eye, its anatomy and the mechanisms of reproduction of reality (images), including color, as an optical phenomenon. The influence of color on human physiology and psyche is also thoroughly studied. Since man in the early stages of his development gave color a symbolic meaning, which sometimes had different interpretations in different cultures, the semantic meaning of colors is also particularly relevant. Modern Science of Colors has systematized accumulated knowledge about color, which is successfully used in the education of artists, designers, colorists, and helps art students to acquire the necessary skills for professional activities and facilitate their way to perceive color harmonies in nature and art.

The analysis of philosophical foundations and ideas about color of both art critics and artists is carried out. The creative work and heritage of Ukrainian artists, who replenished the treasury of world culture with their art, is considered in the article. The decorative worldview is revealed on the example of the works of such world-famous artists as: M. Prymachenko, K. Malevich, O. Exter, D. Burluk, O. Murashko, the Boychuk brothers, as well as contemporary artists: R. Minin, T. Silvashi, A. Krivolapa and others, whose works are a decorative conciseness of color and shape, revealing the color code of the nation at the genetic level.

Key words: Science of Colors, creative education, color, theory of color, color perception, decorative color thinking.

Постановка проблеми. Професійна (фахова) освіта художника зазвичай пов'язується з формою, пластикою, колористикою. Сьогодні є потреба висвітлення такої теми, як кольорознавство в мистецькій освіті. Навчальна дисципліна «Кольорознавство» є однією з основних профільних дисциплін в освіті художників і колористів різного напрямку.

«Кольорознавство» – це комплексна наука знань про колір, основана на систематизованих знаннях з фізики, фізіології й психології, яка формувалася з найдавніших часів, а з XVII століття, з окремих наукових напрацювань в області фізики кольору і світла, поступово стала набувати самостійного статусу. Лише після 1920-х років було вперше введено викладання теорії кольору в мистецтві та дизайні студентам Гарвардського університету. Потім подібні курси були введені у багатьох художніх школах та мистецьких факультетах інших університетів (Еволюція науки про колір. Академія кольору, 2022).

Аналіз досліджень. Художники (живописці) минулих епох працювали з кольором, який здобувався з мінералів, рослин, моллюсків тощо (менше двісті років тому ще не існувало готових фарб). Поєднуючи і змішуючи фарбники, вони виявляли їх колористичні можливості експериментальним шляхом, утворювали нові відтінки та їх градації, виявляли їх гармонійні поєднання.

В епоху Середньовіччя кожен майстер мав свій рецепт розведення фарб: одні замішували пігмент на яєчному білку, інші віддавали перевагу казеїну, а історія олійних фарб, як засвідчують джерела, розпочалася з фламандського художника раннього Відродження Ян ван Ейка (бл.1390-1441) (З яких матеріалів виготовляли фарби первісні люди, 2022).

Феномен кольору цікавив людство здавна, про це засвідчують як найдавніші твори мистецтва так і праці філософів античності. Зокрема, спроби розробити теорію кольору сягають ще часів Платона й Аристотеля. Відомості про фарби та матеріали, з яких їх виготовляли історики знаходять у працях Феофраста, Вітрувія, Плінія та Діоскорида (З яких матеріалів виготовляли фарби первісні люди, 2022). Питаннями феномену кольору переймалися й у пізніші часи, зокрема такі культурні діячі

художники і науковці свого часу як: Леонардо да Вінчі (XV ст.), Християн Гюйгенс, Ісаак Ньютон (XVII ст.), Георг Гегель, Томас Юнг, Йоганн Гете, Филипп Рунге (XVIII ст.) та інші (Еволюція науки про колір. Академія кольору, 2022).

На початку XIX ст. колір, його дія і сутність стали викликати загальний інтерес: Максвелл (електромагнітна теорія світла); Гельмгольц (фізіологічне представлення трьох основних кольорів для оптичного змішування); Герінг (чотириколірна опонентна теорія зорового кольоросприйняття); Бецольд (дослідження прикладних аспектів кольору); Оствальд (система геометричних або математичних відношень кольорів). Наука про колір стала точнішою, посилювався її зв'язок з іншими науками (Еволюція науки про колір. Академія кольору, 2022).

У XX столітті прикладна лінія теорії гармонії кольору продовжила активно розвиватися: диференціація колірних систем, залежно від практичного застосування (Манселл, Іттен, Цойгнер, Хард, Шугаєв); дослідження механізмів зору людини (Рок, Рабкін, Теплов, Хьюбел і Вайзел) та зв'язків кольорів із психікою (Бехтерев, Люшер); створення теорій колориту (Кандінський, Волков, Зайцев, Миронова) (Еволюція науки про колір. Академія кольору, 2022).

Слід сказати, що питання кольору, колористики, психології кольору, його символічного змісту в мистецтві різних епох тощо хвилюють й сучасних науковців. Ми ж звернемо увагу на праці художників-педагогів, які використовують вже набуті колишніми поколіннями й систематизовані знання з науки кольорознавства та власний досвід у педагогічній діяльності. Зокрема, такими потужними і потрібними для навчання з упорядкованими до сприйняття науковими матеріалами є праці, що оформлені у формат підручника: Таміли Печенюк (Кольорознавство – підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2009); Тетяни Прокопович (Основи кольорознавства: навч. посіб. 2016; Світлани Прищенко (Кольорознавство: навч. посіб. 2018); навчальний посібник «Кольорознавство» 2009 року за редакцією професора Євгена Антоновича, якщо говорити про вітчизняних авторів.

Мета статті – привернути увагу на «кольорознавство» в мистецькій освіті як першооснови колір-

ного мислення художника, в контексті сучасного, здебільш українського малярського мистецтва.

Виклад основного матеріалу. «Колір перше, що ми бачимо» – «До теорії кольору» Йоганна Вольфганга Гете. Колір оточує людину всюди: на природі, в місті, в інтер'єрі, в одязі, в ужиткових речах, і лише художник може «читати» його, «зчитувати» з нього емоції, настрої і відтворювати в своїх роботах свідомо. Не професіонали або не помічають (звиклі до оточення), або відчують його на рівні: подобається – не подобається, не знаючи внутрішніх організацій і впливів кольору на сприйняття.

Наука «кольорознавство» вивчає і пояснює явища кольору, його походження, зміни і трансформацію кольорів у різних умовах, змішування і взаємодію кольорів, психологічне і фізіологічне сприйняття кольору людиною. Окремо у цій науці виступає символічний зміст кольору тощо.

Таємниці кольору здавна хвилювали людей. У стародавні часи йому надавали символічного змісту, надалі почали вивчати та досліджувати його природу, тож колір став основою багатьох наукових відкриттів. Він не тільки вплинув на розвиток фізики або хімії, але й був важливим для філософії і мистецтва. З часом знання про колір ставали все ширшими. Почали з'являтися науки, які займалися вивченням цього явища. XVII століття – це початок нового етапу в класифікації кольору та його систематизації. В епоху модерну вчені змогли наблизитися до істини і створити сучасну кольорову модель (Основи кольорознавства та колористика, 2022).

Але всі ці теорії не встояли перед Подією кольору, що відбулася на початку XX століття. Філософія не встигла перегрупуватися, фізика залишилася відданою постулатам Ньютона, тоді як в актуальний культурний простір вийшли зовсім інші тези («Хронореалізм»: Естетична програма Тіберія Сільваші, 2022).

Професійна діяльність художника тісно пов'язана з фарбами, з кольором – теорією якого треба володіти, тож потребує специфічних знань щодо її застосування у власній професійній діяльності.

Праці, які сьогодні висвітлюються у науковій та методичній літературі здебільшого присвячені кольору – як головному елементу живописного письма.

Наприклад, в образотворчому мистецтві характер колірних зв'язків зумовлюється усією структурою образу, з якою має гармоніювати й спосіб нанесення фарби. У реалістичному мистецтві колірна побудова не може існувати незалежно від образотворчих завдань, особливий зв'язок її окре-

мих образотворчих засобів з кольором має відповідати єдності образної структури (Значення кольорової палітри в оцінці художнього твору, 2022).

Колір – це душа живопису, яким віртуозно користуються професійні митці. Він може передавати не тільки природний (правдивий) колір будь-якого елемента живописного полотна, але й нести емоційні, психологічні, символічні значення.

Знання з кольорознавства допомагають професійно підходити до створення колірної ладу в художньому творі, дизайні, сучасній графіці. Треба тільки навчити студента визначати розвиток кольору, розуміти співвідношення кольорів, взаємодію колірних плям – їх контрасти, напругу або ж, навпаки, співзвуччя. Передавати ці відчуття можна через різні техніки колірних поєднань, які використовуються в сучасному образотворчому мистецтві. Сучасний український художник Тіберій Сільваші так висловився про свою творчість: «...аби бути живописцем, треба стати провідником – дозволити своєму дару пропускати через себе на полотні потоки кольору, які на тебе звалюються» («Хронореалізм»: Естетична програма Тіберія Сільваші, 2022).

Особливо яскраво ці властивості кольору проявляються в тих напрямках живопису, які використовують відкриті, чисті (без змішування) кольори. В таких творах колір головний оповідач. І навіть якщо людина не знайома з його символічним змістом, все одно лад колірних поєднань на підсвідомому рівні впливає на неї певним чином: навіває піднесення чи смуток, бентежить, наповнює натхненням, народжує умиротворення, спокій чи навпаки збуджує уяву тощо.

Вже дуже давно вчені змогли зрозуміти, що будь-який відтінок основного кольору може впливати на емоції людини. Вперше про це заговорив Гете у 1810 році. Пізніше було з'ясовано, що психіка людини пов'язана із зовнішньою реальністю, а значить, сприйняття кольору теж може впливати на емоції. Тож слід зауважити, що знання впливу кольору на психіку людини допомагає художнику кольором створити та передати емоційні асоціації, налагоджує діалог і комунікацію, яку зможе відчувати глядач. Ефективне використання кольорів підвищує ймовірність донесення потрібного меседжу до глядача чи споживача дизайнерського продукту.

Найефективнішою формою та методом роботи під час оволодіння студентами даної дисципліни є практичні заняття, де використовуючи теоретичні знання здобувач мистецької освіти виконує конкретні практичні завдання, обираючи власний стиль передачі кольорової композиції на задану тему, використовуючи колір як засіб емоційного

вираження. При цьому техніка виконання не є принциповою: це може бути колаж з кольорового паперу, мазки пензлем чи пальцями, монотипія, мастихін, набризг тощо, але цей міні-твір має викликати певну емоцію. Це вправи на: колірну градацію; на гармонію різних видів контрастів; на гармонію близьких кольорів; на триколірну гармонію; на колористику тощо. Такі вправи дають можливість здобувачеві набути певних навиків і практичних знань для подальшого їх застосування у живописі чи створенні декоративних композицій.

У декоративному живописі чи творах декоративного спрямування колір використовується більш лаконічно, дещо графічно, без живописних проробок, хоча колір як основний засіб та елемент композиції, бере на себе емоційне навантаження. Колір у творах декоративного мистецтва часто має й символічне спрямування, на що теж потрібно зважати.

Історично склалося так, що до кінця XIX ст. первинне завдання образотворчого мистецтва фотографічно відтворювати дійсність відпала. На перший план в роботах художників виходить емоція, гра з кольорами, що навіюють ці емоції. Імпресіонізм та експресіонізм (особливо фовізм) були першими міжнародними рухами, які повністю розкривали потенціал кольору (Значення кольорової палітри в оцінці художнього твору, 2022).

Академічні художники дотримувалися звичайних колірних схем – зелена трава, синє або сіре море і так далі, але сучасні художники малювали те, що бачили (імпресіоністи), або те, що вони відчували (експресіоністи). Часто це означало малювати червону траву, і вони цього не боялися (Значення кольорової палітри в оцінці художнього твору, 2022).

Бурхливо розвивалися нові, абсолютно протилежні класичному, стилі живопису, які називали авангардними. Авангардизм – термін для означення течій у мистецтві першої третини XX ст., якому притаманне прагнення до радикального оновлення змістовних та формальних принципів творчості, і як наслідок, відмова від канонів мистецтва тих епох, що передували йому, скерований на руйнування традиційних художніх законів (Авангардизм, 2022).

Остаточний розрив живопису із зображенням реального світу поклав супрематизм, основоположником якого став Казимир Малевич. На думку митця, усі зусилля потрібно зосередити на кольорі, формі, фактурі, русі. «Коли зникне звичка бачити в картинах куточки природи, мадонн та безсоромних Венер, тоді тільки побачимо чисто живописний витвір» – писав художник в одному із своїх маніфестів (Супрематизм, 2022)

Слід сказати, що деякі мистецтвознавці вважають, що коріння супрематизму – у розписі українських хат, візерунках вишиванок та великодніх писанок.

Звернемося до унікальної творчості Марії Приймаченко. Колір – основний компонент її композицій. Він організовує площину, є елементом ритму, створює настрій «кольороносного» простору, ніби сам обирає форму. Рожево-малиновий у Приймаченко перетворюється на палаючий цвіт папороті, колір зимового сонця і дорогоцінного турмаліну. Марія Приймаченко об'єднала малюнок і живопис: це живописна графіка і графічний живопис водночас. Інтенсивне, глибоке, ніби підсвічене зсередини тло надає її творам колірної та композиційної міцності, монументальності (Примаченко Марія Оксентіївна, 2022).

Лідери авангардного живопису, як виявляється, теж мали українське коріння, вони жили і надихалися колоритом української природи, народного мистецтва, барвистістю і буянням зелені і квітів, ужитковим мистецтвом. Ці речі оточували їх і зафіксовані на підсвідомості виплескувались на полотна неймовірністю фарб і форм. Це такі знамітні постаті в мистецькому світі як: Олександра Екстер, Климент Редько, Давид Бурлюк, Соня Делоне (Сара Штерн) та інші, які за звичаями імперського тоталітаризму відносять до російської мистецької культури (Авангард родом з України, 2022).

У своїх спогадах Соня Делоне писала: Яскраві фарби я люблю. Це фарби мого дитинства, фарби України» (Авангард родом з України, 2022). Твори цих талановитих особистостей пронизані кольором, який ніби складений з граней, окремих шматків кольорового скла, дещо графічні і ніби спрощені до наївності. Однак в них відчутний ритм ламаних і прямих ліній килимів, простих геометричних форм орнаментів, лаконічних яскраво-насичених кольорів. Тому, в українському модерному мистецтві (1910–1930 рр.), мистецтвознавці виділяють український авангард – течію, сформовану в процесі синтезу європейського модернізму з традиціями народного мистецтва.

Ця національна риса до лаконізму і барвистості присутня й іншим українським митцям. Зокрема, Олександр Мурашко навчався у Петербурзькій академії, де засвоїв засади здорового реалізму, але не доводив його до крайності, фотографічності. Завершуючи свою мистецьку освіту в Парижі, Мурашко сприйняв дещо від імпресіонізму, але й тут не вдавався в крайність і не дозволяв ефектам світла панувати над кольорами. Пишність барв, вибагливість колориту, яскравість освітлення, гама яких у Мурашка незвичайно багата. Декоративна стилізація Михайла та Тимка Бойчуків теж

опера на традиції українського декоративного мистецтва, творчість яких далеко демократичніша й простонародніша, але не менш вибагливо-декоративна (Українське малярство - Дмитро Антонович – Ізборник, 2022).

Тут треба зауважити, що мислення українців та їхнє світовідчуття, вочевидь, записане на генетичному рівні і за своєю образністю і за своєю суттю є декоративним, що виражається у своєрідній стилізації форм і лаконізмі фарб.

Декоративне мислення, як першоформа образного мислення, звільняє художника від зайвих спроб змагатися з можливостями фотоапарату. Колір в декоративно-ужитковому мистецтві має специфіку, пов'язану з особливостями композиції й природними основами матеріалів (глини, дерева, металу, тканини, шкіри). Ця умовність проявляється у трактуванні кольору – припускається фарбування поверхонь локальним кольором без світлотіні, відблисків і рефлексів (Еволюція науки про колір. Академія кольору, 2022).

Творчість українських сучасних художників: А. Криволапа, Т. Сільваші, Р. Мініна, І. Гавришкевича та багатьох інших підтверджує цю теорію українського коду світовідчуття на рівні відтворення його в кольорі.

Яскрава декоративність кольору присутня в роботах А. Криволапа, яскравість барв він майстерно поєднує з пастельністю сюжету, а м'якість кольору – з глибокою змістовністю полотна. Він визначний майстер у роботі з насиченими, глибокими, часом відчайдушними, не стриманими, а часом неймовірно тихими відтінками, що передають настрої напівмиті. Його творчість спадково уособлює національну колористичну традицію, яка визначила славу живописців з України в усьому світі (Офіційний сайт Анатолія Криволапа, 2022).

Творчість Тіберія Сільваші добре відома як в Україні, так і за її межами. Його мистецтво позначене глибокою абстрактною культурою, в якій поєднано новаторство з традиціями колористичної культури, об'єму і форми. Твори Т. Сільваші стали помітним явищем в українському мистецтві (Сільваші Т. Й., 2022).

Пластика монументально-декоративної мови – сама по собі дуже традиційна і йде до нас із далекого візантійського періоду, зазначає Роман Мінін, сучасний український художник, який працює з

монументальним мистецтвом. Це мова сакральних розписів, яка вироблялася століттями (Художник Роман Мінін «Я просто створюю казку про Донбас», 2022). Мовою монументально-декоративного мистецтва створено його вітражі наповнені національним колоритом, але сучасні за змістом.

Непересічною особистістю є художник Ігор Гавришкевич. Його живопис не сплутаєш з іншими полотнами. Для нього характерні яскрава колористика, але в кожній композиції твору відчувається прихована туга нереалізованої української душі, яка у своєму прагненні до волі постійно наражається на різні перешкоди. Митця захопила героїчна історія України. Це стало вирішальним чинником у визначенні тематичної спрямованості його живопису. Стиль і манеру написання своїх творів Гавришкевич обрав, за його визначенням, українські (Ігор Гавришкевич: «Бути українцем лише за походженням», 2022).

Тому вивчаючи колористичний лад живописних творів українських митців, вчимося бачити і відчувати колір, аналізуємо манеру і стиль письма, визначаємо кольорові гармонії присутні у цих творах, таким чином набуваючи необхідного досвіду. Вчимося мислити, аналізувати, співставляти і працювати з кольором.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що експерименти з кольором є доволі цікавими. Завдяки навчальним завданням з кольорознавства студенти оволодівають правилами кольорової гармонізації, звертаючись за прикладами творів українських митців. Під час виконання навчальних завдань з кольорознавства, змінними можуть бути способи нанесення фарб на основу (не лише пензлями, а й іншими інструментами, наприклад: мастихіном, паличкою, квачем, пальцями тощо); сама основа (не тільки папір, але й дошка, тканина, скло тощо). Тож, «кольорознавство» – це дисципліна, що в мистецькій освіті дає основи для подальшої діяльності в образотворчості, графіці, дизайні й декоративному мистецтві.

Кольорознавство, як навчальна дисципліна, допоможе здобувачам мистецької освіти придбати практичні навички, знання законів кольорових сполучень, позбавить від зайвих блукань й полегшить їм шлях до сприйняття колористичних гармоній в природі та мистецтві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Еволюція науки про колір. Академія кольору. URL: https://koloristika.in.ua/t_enk.php (дата звернення: 23.06.22).
2. З яких матеріалів виготовляли фарби первісні люди. URL: <https://499c.ru/uk/iz-kakih-materialov-delali-kraski-pervobytnye-lyudi-chem-nashi-predki/> (дата звернення: 23.06.22).

3. Основи кольорознавства та колористика. URL: <https://yrok.pp.ua/mistectvo-ta-rozvagi/710-osnovi-koloroznavstva-ta-koloristika-kolrniy-krug.html> (дата звернення: 24.06.22).
4. Сільваші Тіберій | Художники | Щербенко Арт Центр URL: «Хронореалізм»: Естетична програма Тіберія Сільваші. <https://www.shcherbenkoartcentre.com/publications> (дата звернення: 25.06.22)
5. Значення кольорової палітри в оцінці художнього твору URL: <https://art-on-line.com.ua> > 98-kak-ocenit-cvet-na-kartine (дата звернення: 24.06.22)
6. Авангардизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 25.06.22)
7. Супрематизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 25.06.22)
8. Примаченко Марія Оксентіївна URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Примаченко_Марія (дата звернення: 25.06.22)
9. Авангард родом з України. URL: Архів <https://artchive.ru> > publications (дата звернення: 25.06.22)
10. Українське малярство - Дмитро Антонович - Ізборник URL: <http://litopys.org.ua> > cultur > cult19 (дата звернення: 25.06.22)
11. Колір у народному та декоративно-прикладному мистецтві України. URL: Колір у декоративному мистецтві – Академія кольору – теорія: https://koloristika.in.ua/t_kdm (дата звернення: 23.06.22)
12. Кольорознавство: Євген Демченко про те, як працює колір. URL: <https://archive.chytomo.com/news/kolorovedennya-yevgen-demchenko-pro-te-yak-pracyuye-kolir> (дата звернення: 24.06.22)
13. Офіційний сайт Анатолія Криволапа URL: <https://anatolykryvolap.com>
14. Сільваші Т. Й. – National Academy of Arts of Ukraine. URL: <https://academia.gov.ua/silvashi-tiberiy-yosipovich> (дата звернення: 26.06.22)
15. Художник Роман Мінін «Я просто створюю казку про Донбас». URL: <https://ukurier.gov.ua/articles/hudozhnik-roman-mi>. (дата звернення: 26.06.22)
16. Ігор Гавришкевич: «Бути українцем лише за походженням». URL: <https://veche.kiev.ua/journal> (дата звернення: 26.06.22)

REFERENCES

1. Evoliutsiia nauky pro kolir. Akademiia koloru [The evolution of the science of color. Academy of Color] URL: https://koloristika.in.ua/t_enk.php (Retrieved: 23.06.22) [in Ukrainian].
2. Z yakykh materialiv vyhotovlialy farby pervisni lyudy [What materials were used to make paints by primitive people] URL: <https://499c.ru/uk/iz-kakih-materialov-delali-kraski-pervobytnye-lyudi-chem-nashi-predki/> (Retrieved: 23.06.22) [in Ukrainian].
3. Osnovy koloroznavstva ta kolorystyka [Fundamentals of Science of Color and Coloristic] URL: <https://yrok.pp.ua/mistectvo-ta-rozvagi/710-osnovi-koloroznavstva-ta-koloristika-kolrniy-krug.html> (Retrieved: 24.06.22) [in Ukrainian].
4. Silvashi Tiberii/Xudozhnyky/Shcherbenko Art Tsentr «Khronorealizm»: Estetychna prohrama Tiberiia Silvashi [Silvashi Tiberius/Artists/ Shcherbenko Art Center "Chronorealism": Aesthetic program of Tiberius Silvashi] URL: <https://www.shcherbenkoartcentre.com/publications> (Retrieved: 25.06.22) [in Ukrainian].
5. Znachennia kolorovoi palitry v otsynsi khudozhnogo tvoruv [The value of the color palette in the evaluation of a work of art] URL: <https://art-on-line.com.ua/98-kak-ocenit-cvet-na-kartine> (Retrieved: 24.06.22) [in Ukrainian].
6. Avanhardyizm [Avant-garde] URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (Retrieved: 25.06.22) [in Ukrainian].
7. Suprematyizm [Supremacism] URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (Retrieved: 25.06.22) [in Ukrainian].
8. Prymachenkko Mariia Oksentiivna [Prymachenkko Mariia Oksentiivna] URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Примаченко_Марія (Retrieved: 25.06.22) [in Ukrainian].
9. Avanhard rodom z Ukrainy [Avant-garde comes from Ukraine] URL: <https://artchive.ru/publications> (Retrieved: 25.06.22) [in Ukrainian].
10. Ukrainske maliarstvo – Dmytro Antonovych [Ukrainian painting – Dmytro Antonovych] URL: <http://litopys.org.ua/cultur/cult19> (Retrieved: 25.06.22) [in Ukrainian].
11. Kolir u narodnomu ta dekoratyvno-prykladnomu mystetstvi Ukrainy. Kolir u dekoratyvnomu mystetstvi – Akademiia koloru – teoriia [Color in folk and decorative arts of Ukraine. Color in Decorative Arts – Academy of Color – Theory] URL: https://koloristika.in.ua/t_kdm (Retrieved: 23.06.22) [in Ukrainian].
12. Koloroznavstvo: Yevhen Demchenko pro te, yak pratsiuiie kolir [Science of color: Yevhen Demchenko about how color works] URL: <https://archive.chytomo.com/news/kolorovedennya-yevgen-demchenko-pro-te-yak-pracyuye-kolir> (Retrieved: 24.06.22) [in Ukrainian].
13. Ofitsiyniy sait Anatoliia Kryvolapa [Official website of Anatoliy Kryvolap] URL: <https://anatolykryvolap.com> [in Ukrainian].
14. Silvashi T. Y. National Academy of Arts of Ukraine. URL: <https://academia.gov.ua/silvashi-tiberiy-yosipovich> (Retrieved: 26.06.22) [in Ukrainian].
15. Khudozhnyk Roman Minin. Ia prosto stvoriiu kazku pro Donbas [Artist Roman Minin. I'm just creating a fairy tale about Donbas] URL: <https://ukurier.gov.ua/articles/hudozhnik-roman-mi>. (Retrieved: 26.06.22) [in Ukrainian].
16. Ihor Havryshkevych. Buty ukraintsem lyshe za pokhodzhenniam [Ihor Havryshkevych. To be Ukrainian only by origin] URL: <https://veche.kiev.ua/journal> (Retrieved: 26.06.22) [in Ukrainian].

УДК 37.211.24
DOI

Тамара КОРОСТІЯНЕЦЬ,
orcid.org/0000-003-0782-3774

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри математики і методики її навчання
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) korostiyanech@gmail.com

СУЧАСНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

Стаття присвячена виявленню дидактичних умов розвитку методичної компетентності студентів. В освіті актуальним став перехід від освоєння окремо взятих предметів до навчання, заснованого на принципі метапредметності, що передбачає досягнення якісно нового рівня освіти. Визначено, що запропоновано зміни в методичній системі підготовки майбутнього вчителя математики до формування та діагностики метапредметних освітніх результатів. Викладання математики необхідно розглядати не тільки на формальному рівні, а й на рівні метапредметному, що забезпечує реалізацію практико-орієнтованого підходу в освіті. Сучасний аналіз навчального процесу та численних досліджень показав, що метапредметні результати включають універсальні навчальні дії, які освоєні школярами, і забезпечують оволодіння ключовими компетенціями, що складають основу вміння вчитися. У широкому розумінні термін «універсальні навчальні дії» означає вміння вчитися, тобто здатність суб'єкта до саморозвитку та самовдосконалення шляхом свідомого і активного присвоєння нового соціального досвіду.

Зміст формування методичної компетентності студентів на основі метапредметного підходу було розглянуто на прикладі курсу «Шкільний курс математики і методика його навчання». Діагностика предметних результатів учнів рідко викликає труднощі у вчителя, так як система контрольних матеріалів досить розроблена і представлена в методичній літературі. Однак більшість діагностичних матеріалів не передбачає відстеження рівня сформованості метапредметних результатів. В ході дослідження було виявлено, що процедура формування і оцінки освітніх результатів повинна бути побудована на діяльнісних підставах, на матеріалі метапредметних завдань. На заняттях з методики навчання математики студенти вчилися складати завдання за готовими зразками, а потім переходили до конструювання нових зразків діагностичних завдань. В процесі роботи студенти розробляли зразки для складання діагностичних завдань і слова - орієнтири, які використовуються в текстах завдань.

Ключові слова: метапредметні результати, універсальні навчальні дії, міжпредметні поняття, спеціальні компетенції, діагностичні матеріали.

Tamara KOROSTIYANETS,
orcid.org/0000-003-0782-3774

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Mathematics and Methods of its teaching
Southern Ukrainian National Pedagogical University K.D. Ushinsky
(Odessa, Ukraine) korostiyanech@gmail.com

MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF MATHEMATICS

The article considers the use of information and communication technologies, and in particular distance educational technologies for the organization of independent work of students in order to increase its efficiency. It is determined that in the modern sense of continuing education - individualized in direction, time and pace of education, which gives everyone the right and opportunity to implement their own educational program. The tendency to increase the budget of time spent on independent work is becoming more and more noticeable, so effective distance education is impossible without the availability of students' skills of independent work and readiness for self-education. It is noted that with the introduction of distance learning technologies the structure of the teacher's professional activity changes. He acquires the status of a consultant who plans, organizes, evaluates and monitors the independent activities of students. The main factors of pedagogical assistance are the creation of a creative educational environment and joint creative activities of teachers and students.

The tasks of independent work of students in modern conditions are formulated, its various kinds which are realized by means of an electronic educational course are shown. Modern analysis of the educational process and numerous studies

has divided the skills of independent work of students into five blocks: gnostic, design, constructive, organizational and communicative. A comparative analysis of the results of the study on the formation of skills of independent work shows that these skills, both in individual blocks and in general, distance learning students are better formed. This can be explained by the fact that, choosing a distance form of education, students are aware of what volumes of independent work await them, they have high motivation and willingness to independently acquire knowledge. Therefore, to be effective, distance learning, on the one hand, must be based on well-formed skills and abilities of independent work, and on the other - this form of learning involves their further development and independence as personality traits.

Key words: continuing education, distance learning, independent work, self-assessment, electronic training course.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство потребує компетентних педагогів, які мають методичні та предметні компетенції, мають успішний досвід застосування професійних знань та вмінь, мають необхідні для вчителя особистісні якості, готові та здатні грамотно вирішувати педагогічні ситуації. Так, останнім часом школи гостро потребують вчителів математики, що володіють різними освітніми технологіями, компетентних у формуванні математичного мислення школярів, які прагнуть розвивати творчість на уроках математики та поза ними. Становлення та розвиток зазначених знань та здібностей майбутніх педагогів починаються у стінах вузу. Тому професійна підготовка студентів-математиків педагогічних вузів має відповідати вимогам стандартів, задовольняти потребам суспільства.

Велике значення для формування та розвитку названих педагогічних компетенцій студентів-математиків має методична підготовка. Основною метою такої підготовки є формування компетенцій у галузі проектування процесу навчання задля досягнення різних освітніх цілей. Зокрема студенти повинні навчитися розробляти методичні завдання, прийоми роботи з ними. Майбутні вчителі повинні опанувати вміння організовувати пізнавальну, дослідницьку, творчу діяльність учнів. Тому проблема пошуку шляхів, засобів, методів, ефективних освітніх технологій для становлення методичної компетентності студентів є актуальною.

Аналіз досліджень. Питанням фахової підготовки майбутніх учителів математики в різні часи займалися відомі науковці й методисти: І. А. Акуленко, О. М. Астряб, В. Г. Бевз, Г. П. Бевз, М. І. Жалдак, Г. О. Михалін, З. І. Слєпкань, С. А. Раков, Н. А. Тарасенкова, В. О. Швець та ін. Проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя математики досліджували у своїх дисертаційних роботах: В. В. Нічишина, О. А. Чемєрис, А. С. Медведєва, Ю. Г. Тимко, О. В. Тутова, В. М. Жукова, А. Л. Воєвода та ін. Поняття «методична компетентність учителя математики» зустрічаємо в докторських дисертаціях В. Г. Моторіної та С. П. Семенця й публікаціях І. А. Акуленко, О. А. Кузміньського, С. О. Скворцової, Н. А. Тарасенкової.

Проблемі підвищення професіоналізму педагогів, методичного забезпечення процесів їхньої професійної підготовки присвячені праці Ю.К. Бабанського, В.П. Беспалько, С.Г. Вершловського, В.П. Зінченка, А.К. Маркової, Л.М. Мітіної, І.П. Подласого, Є.І. Рогова, В.А. Сластеніна та інших.

Найбільш явно сутність професійно-педагогічної компетентності вчителів відбито у результатах досліджень А.К. Маркової, Н.В. Кузьміною та ін., у них розглядаються такі види професійної компетентності як комунікативна, предметна, психолого-педагогічна, методична. Окремі аспекти методичної компетентності стосуються В.А. Адольф, Т.М. Гущина, І.В. Дробишева, В.І. Земцова, Н.В. Кузьміна, Т.С. Полякова, Р.Р. Шахмарова та ін; методичного мислення та культури - Ю.М. Кулюткіна, Н.Л. Стефанова, Г.С. Сухобська; концептуальних основ змісту та організаційних форм педагогічної освіти у сучасних умовах - В.П. Беспалько, Є.В. Бондарівська, А.А. Вербицький, Ф.М. Гоноболін, В.В. Краєвський, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, В.А. Сластенін, Н.Є. Щуркова, В.А. Якунін ін.

Мета статті - виявити ефективні освітні технології навчання, що сприяють формуванню методичної компетентності студентів-математиків педвузу.

Результатом навчання студентів математичних профілів за освітніми програмами вищої освіти педагогічного вузу є становлення методичної компетентності як основи професійної компетентності вчителя математики. Методична компетентність – інтегративна характеристика вчителя, ознаками якої є засвоєна сукупність знань, умінь, досвіду ціннісних відносин та творчості, а також особисті якості, що визначають здатність до методичної діяльності у напрямку досягнення учнями запланованих результатів – предметних, мета-предметних та особистісних. Базисом, у якому будується ця компетентність майбутнього вчителя математики, є сукупність методологічних, математичних, методичних і технологічних знань, умінь, досвіду, професійно значимих якостей особистості. Її формування відбувається не відразу, і починається воно у вузі, у процесі вивчення мате-

матичних, методичних дисциплін, під час проходження студентами педагогічних практик. Звісно, надалі методична компетентність педагога сформується на більш високому рівні у період його професійної діяльності.

У період навчання у вузі особлива роль у формуванні методичної компетенції студентів відводиться курсу «Шкільний курс математики і методика його навчання». Для ефективного досягнення освітніх результатів формування методичної компетентності студентів педвузів доцільно використовувати певні освітні технології.

Для вивчення особливостей використання освітніх технологій у навчанні студентів, визначення їхньої ефективності проводилося дослідження на фізико-математичному факультеті Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». Мета дослідження: виявити ефективні освітні технології навчання, що сприяють формуванню методичної компетентності майбутніх учителів математики.

У дослідному процесі були задіяні теоретичні методи (вивчення та аналіз науково-методичної, навчальної літератури). Використовувалися також емпіричні методи – спостереження за навчальною діяльністю студентів, професійною діяльністю викладачів, проводились опитування зазначеного контингенту. Дослідження базувалося на даних, отриманих авторами в результаті апробації розроблених прийомів та засобів навчання студентів фізико-математичного факультету на лекційних та практичних заняттях дисципліни «Методика навчання математики». Для характеристики змісту навчання з урахуванням використання освітніх технологій, виявлення оптимальних шляхів його реалізації в контексті методичної підготовки студентів використовувалися діяльнісний, компетентнісний, технологічний підходи.

Виникнення понять «педагогічні технології», «технології навчання», «освітні технології» пов'язані з технологізацією процесу навчання. Технологічний підхід до навчання передбачає вибудовування та здійснення педагогічної діяльності, спрямованої на досягнення освітніх результатів, передбачених стандартами. Педагогічні технології мають оптимізувати функціонування педагогічних систем, складовими частинами яких є освітні програми. Освітні технології сприяють реалізації певних освітніх програм.

У даній роботі ми розглядатимемо найактуальніші освітні технології навчання, засновані на активізації та інтенсифікації діяльності тих, хто навчається, що дозволяють більшою мірою вра-

хувати особливості змісту дисципліни «Шкільний курс математики і методика його навчання», та сприяють професійній спрямованості навчання студентів педвузу.

Найбільш ефективними у цьому плані є технології проблемного навчання. Їх застосування в освітньому процесі обумовлено наявністю протиріч між теорією навчання математики та практикою навчання, що служать джерелом руху та розвитку методичної діяльності студентів. Звичайно, проблемний характер мають носити і лекції, що проводяться, і практичні заняття. Виявлені у процесі занять проблеми студенти вирішують, у тому числі, у процесі написання курсової роботи з дисципліни «Методика навчання математики» та продовжують дослідження під час виконання випускної кваліфікаційної роботи.

Розвивати самостійність студентів, формувати вміння планувати та виробляти самооцінку вивченого дозволяє використання технології модульного навчання. Зміст курсу методики навчання математики розбивається на модулі, вивчення кожного з яких закінчується контролем. У модулі пропонується самостійне вивчення теоретичних основ методики навчання конкретних дидактичних одиниць, методики вивчення певних тем шкільного курсу математики. Далі пропонується методичні рекомендації до виконання практичних завдань, які пов'язані з розробкою змісту уроків математики. Закінчується вивчення модуля перевіркою виконаних завдань, що передбачає презентацію та захист виконаних завдань.

Так, наприклад, вивчаючи модуль «Технологія навчання учнів 5–6-х класів математичним правилам», студенти спочатку вивчають матеріали лекцій, методичну літературу, розміщену на сайтах електронних бібліотек, науково-методичні статті щодо цього аспекту. Далі, користуючись запропонованими рекомендаціями (прийомами), вони розробляють завдання для уроків та самостійної пізнавальної діяльності школярів із вивчення та застосування математичних правил. На наступному етапі студенти вже зможуть конструювати уроки вивчення правил. Наведемо приклад таких рекомендацій для проектування завдань навчання учнів правилам (алгоритмам) дій над числами.

1. Проводимо аналіз підручника математики: з'ясуємо, як реалізовані кроки щодо запровадження, засвоєння та застосування алгоритму.

2. Виділяємо опорні знання та вміння (аналізуючи спосіб розв'язання задачі для виконання операції, що вивчається раніше відомим способом, аналізуючи кроки алгоритму, враховуючи його математичне обґрунтування).

3. Підбираємо завдання, в якому є по дві – три ситуації на виконання операції, що вивчається раніше відомим способом (див. пункт 2).

4. Підбираємо завдання, виконання якого викликає утруднення у учнів (мотивація вивчення правила).

5. Конструюємо завдання, систему питань для аналізу отриманих рішень (записів) та підведення учнів до формулювання алгоритму.

6. Підбираємо або розробляємо завдання, що включають різні ситуації для засвоєння кроків алгоритму.

7. Підбираємо або розробляємо завдання застосування алгоритму в стандартних і нестандартних ситуаціях.

Важливим для формування методичної компетентності студентів є використання технології співпраці, яка передбачає навчання у малих групах. Така взаємодія є ефективною тоді, коли студенти лише починають виконувати аналіз навчальної літератури, технологія застосовується з метою виявлення авторських підходів до викладу теми. Студенти навчаються здійснювати пошук та розробку засобів, необхідних для досягнення певних цілей навчання математики. Ефективною є така робота і тоді, коли потрібно узагальнити отримані результати.

Наведемо приклад завдання, яке студенти виконують у малих групах із використанням Google документів (рис. 1). Таке завдання можна запропонувати для самостійного виконання.

Так, перед тим як розпочати розробку методики вирішення рівнянь у 5–6-х класах, студентам необхідно виконати аналіз пропонованих підручників математики та з'ясувати, які види тотожних та рівносильних перетворень вводяться в них. Кожна група виконує аналіз певного підручника з математики. З опорою на таку таблицю студентам буде простіше розробити методику розв'язання рівнянь з огляду на виявлену послідовність запровадження перетворень.

Основні поняття та твердження, що вводяться при вивченні перетворень (підручник математики 5-6 класів авторського колективу: А.Г. Мерзляк, В.Б. Полонський, М.С. Якір)

Перетворення	Рівносильні	Тотожні
Привид подібних доданків		

Рис. 1. Завдання для спільної роботи

Також невід'ємним компонентом навчальних занять та поза аудиторної роботи є застосування

інтерактивної кейс-технології, що передбачає використання у навчанні конкретних ситуацій, що виникають у методичній діяльності вчителя математики. На початку вивчення курсу методики навчання математики, коли учні поринають у методику формування математичних понять, вивчення теорем, розв'язання завдань, їм можна пропонувати так звані кейси. Вони містять описи фрагментів навчальних занять з математики. Приклад такого кейсу наведено нижче.

Фрагмент конспекту уроку на тему «Теорема про вписаний кут».

Вчитель: Розберемо рішення домашнього завдання: «Знайти кут ABC , вписаний у коло з центром O , якщо точка O належить BC і дуга AC дорівнює 50° ».

Вчитель: Вкажіть кут, пов'язаний із дугою AC , знаючи який ви знайшли кут ABC ?

Відповідь: Це кут AOC .

Вчитель: Чому він дорівнює?

Відповідь: За якістю центрального кута кут AOC дорівнює 50° .

Вчитель: Визначте вид трикутника ABO .

Відповідь: Трикутник ABO рівнобедрений, його сторони є радіусами кола.

Вчитель: Як знайдете величину шуканого кута?

Відповідь: $\angle AOC = 2\angle ABO$ (за властивістю вписаного кута трикутника. Звідки кут ABC дорівнює 25°).

Вчитель: Порівняйте величину вписаного кута ABC із дугою AC і зробіть висновок.

Відповідь: Вписаний кут вимірюється половиною дуги, на яку він спирається.

Завдання

А. Який з етапів роботи з теоремою представлений у даному тексті?

В. Вкажіть на якому етапі роботи з теоремою також можна використати цю вправу? Відповідь обґрунтуйте.

С. Сконструйте наступний етап роботи з теоремою на цьому уроці.

Завдання студентів – розпізнати, який етап формування поняття, вивчення теореми, розв'язання задач представлено у фрагменті, виявити використані вчителем засоби. На основі проведеного аналізу студенти рухаються далі та конструюють власні завдання. І тут їм велику допомогу надає використання спеціальних прийомів зі складання завдань.

Так, наприклад, при конструюванні завдань для формування понять використовуються приватні та загальні прийоми. Наведемо як приклад один із загальних прийомів складання вправ для роботи зі змістом поняття, що складається з наступної послідовності дій: 1) проведіть логіко-

математичний аналіз означення поняття; 2) виділіть характеристичні властивості поняття згідно з означенням, виявіть логічні зв'язки між ними. 3) складіть таблицю для підведення об'єктів під означення поняття. 4) Використовуйте окремі прийоми для складання вправ.

На пізніших етапах вивчення курсу після проведеного аналізу запропонованих ситуацій студенти, спираючись на вимоги до змістової складової уроку, можуть проектувати власний фрагмент даного уроку. Це основа підготовки студентів до проектування уроків математики, розробки технологічних карт, що є ознакою проектної технології навчання.

Застосування описаних вище технологій роботи із завданнями із залученням онлайн-сервісів, використанням кейсів, розміщених у створеному електронному курсі (наприклад, у системі дистанційного навчання), використанням різних методичних ресурсів освітніх сайтів є ознакою оволодіння інформаційно-комунікативними технологіями, технологіями дистанційного навчання.

Висновок. Становлення методичної компетентності вчителів математики починається у стінах педагогічного вузу. Важлива роль її формуванні належить методичним дисциплінам, серед яких чільне місце займає «Шкільний курс математики і методика його навчання».

Занурення студентів у методичні ситуації, їх аналіз, вирішення педагогічних проблем, проектування технологій навчання математичним поняттям, теоремам, вирішенню завдань, евристичним відбувається більш ефективно, якщо використовуються сучасні освітні технології. Це насамперед такі інтерактивні технології, як кейс-технологія, технологія співпраці. Формуванню та розвитку пізнавальної самостійності студентів сприяють дистанційні, проектні технології та модульне навчання. Становленню методичного мислення сприяє застосування технології проблемного навчання. Як показує практика, ті технології, які використовують викладачі, студенти надалі застосуватимуть у своїй професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Душина И. В., Таможняя Е. А. Пути обновления методического мастерства учителя математики в период модернизации образования. *Педагогика*. 2010. № 3. С. 34 – 38.
2. Скворцова С.О. Формування професійної компетентності в майбутнього вчителя математики. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2010. №4. С. 252-259.

REFERENCES

1. Dushina I. V., Tamozhnyaya E. A. Puti obnoveniya metodicheskogo masterstva uchitelya matematiki v period modernizatsii obrazovaniya. [Ways to update the methodological skills of a mathematics teacher in the period of modernization of education.] *Pedagogika*. 2010. № 3. S. 34 – 38. [in Russian].
2. Skvorcova S.O. Formuvannya profesijnoi kompetentnosti v majbutn'ogo vchitelya matematiki. [Formation of professional competence in the future teacher of mathematics.] *Pedagogichna nauka: istoriya, teoriya, praktika, tendencii rozvitku*. 2010. №4. S. 252-259. [in Ukrainian].

УДК 378.147: 811.111
DOI

Руслан КРАВЕЦЬ,
orcid.org/0000-0002-7459-8645
доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри української та іноземних мов
Вінницького національного аграрного університету
(Вінниця, Україна) krawezj@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті з'ясовано сутність і структуру творчого мислення майбутніх фахівців аграрної галузі як інтегративної єдності когнітивних процесів та особистісних інтелектуальних здібностей, що визначають гнучкість, оригінальність і продуктивність виконання завдань професійної діяльності. Визначено компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-творчий), показники та рівні його сформованості у майбутніх фахівців аграрної галузі, педагогічні умови процесу (розвиток внутрішньої творчої мотивації на основі діалогічного підходу, активізація самостійної творчо-пошукової діяльності за допомогою методів проблемного навчання, забезпечення творчої взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу шляхом застосування методів інтерактивного навчання), які забезпечують ефективне формування творчого мислення в процесі професійної підготовки. Виокремлено такі показники мотиваційно-ціннісного компонента: інтерес до сільськогосподарської діяльності й іноземної мови професійного спрямування; мотивація самовдосконалення умінь і навичок мовлення; творча уява в осмисленні художніх образів; усвідомлення самоцінності людської особистості й значущості аграрної професії; самооцінка власної навчальної діяльності. Схарактеризовано показники когнітивного компоненту: інтелектуально-творчу ініціативу у різних видах комунікативної діяльності; гнучкість мислення у нових комунікативних ситуаціях; функціонування на новому мовленнєвому матеріалі та переходу від одного виду навчальної діяльності до іншого; легкість генерування ідей іноземною мовою; здатність до трансформації фонетичних, лінгвістичних, лексичних, граматичних і комунікативних завдань. Описано показники діяльнісно-творчого компоненту: здатність самостійно виконувати професійні дії; здатність імпровізувати, спілкуватися на незнайомі теми іноземною мовою; уміння знаходити ідеї у нових, нестандартних ситуаціях; оригінальність ідей і продуктів навчально-творчої діяльності, новизну інтерпретацій англомовних творів; надситуативну пізнавальну активність. Удосконалено методіку поетапного формування творчого мислення майбутніх фахівців аграрної галузі.

Ключові слова: теорія творчості, педагогічні умови, інтерактивні методи, діалогічний підхід, методика.

Ruslan KRAVETS,
orcid.org/0000-0002-7459-8645
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia, Ukraine) e-mail: krawezj@ukr.net

THEORETIC-METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORMING FUTURE AGRARIANS' CREATIVE THINKING AT FOREIGN LANGUAGE CLASSES

In the article the essence and the structure of future agrarians' creative thinking as an integrative unity of cognitive processes and individual intellectual skills, which determine flexibility, originality and productivity of professional task solving, have been elucidated. Its components (motivation-value, cognitive, activity-creative), indicators, levels and pedagogical conditions (development of intrinsic motivation on the basis of a dialogical approach, activation of independent creatively-exploratory educational work by means of problem-oriented teaching, providing creative cooperation among the subjects of a pedagogical process by using methods of interactive teaching), which supply effective forming the creative thinking in the process of professional training, have been defined. The following indicators of the motivation-value component: interest in agricultural activity and a foreign language for specific purposes; motivation for self-improvement of communication skills; creative imagination in understanding artistic images; awareness of the self-worth of the human personality and the importance of the agrarian profession; self-assessment of their own educational activity have been singled out. The indicators of the cognitive component: intellectual-creative initiative in different types of communicative activity; flexibility of thinking in new communicative situations; functioning on new speech materials and transition from one type of educational activity to another; ease of generating ideas in a foreign language; ability to

transform phonetic, linguistic, lexical, grammatical and communicative tasks have been characterised. The indicators of the activity-creative component: the ability to perform vocational activities independently; ability to improvise, to talk about unfamiliar topics in a foreign language; ability to generate ideas in new, non-standard situations; originality of ideas and products of educational-creative activity, novelty of interpretations of English works; supra-situational cognitive activity have been described. The methodology of sequential forming of forming future agrarians' creative thinking has been developed.

Key words: *theory of creativity, pedagogical conditions, interactive methods, dialogical approach, methodology.*

Постановка проблеми. Згідно з Національною доктриною реформування системи освіти України у ХХІ столітті провідними напрямками оновлення навчально-виховного процесу визнані такі, що передбачають підготовку всебічно розвинутої творчої особистості, вільної, самостійної, ініціативної, з високим рівнем інтелектуального розвитку, здатної до нестандартних рішень. Відтак особливого значення у цьому процесі набуває творче мислення як інструмент досягнення індивідуального зростання і професійного успіху кожного фахівця. Адже саме творчі люди досягають вагомих результатів у створенні матеріальних і духовних благ.

Головна роль у формуванні креативної особистості майбутнього фахівця аграрної галузі належить педагогу. У зв'язку з цим одним із основних завдань професійної підготовки майбутнього науково-педагогічного працівника є формування компетентного викладача із власним суверенітетом, незалежного і творчого, здатного до самостійного неперервного цілепокладання і самовизначення не лише у сфері професійної діяльності, але й загальнолюдських цінностей. Професійна компетентність викладача іноземної мови характеризується лінгвістичним, лінгвокраїнознавчим, інтеркультурним, комунікативним, лінгвометодичним змістом і передбачає перетворення та інтерпретування інформації, надання їй особистісного смислу, оцінювання вагомості та дієвості ідей, майстерність у дискутуванні, відстоювання власних переконань, формування умінь правильного формулювання думок іноземною мовою. Унаслідок цього визначення педагогічних умов формування творчого мислення студентів у процесі професійної підготовки набуває пріоритетного характеру і є одним із першочергових завдань сучасної парадигми вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питаннями розробки теорії творчості займалися Г. Альтшуллер, М. Бахтін, М. Бердяєв, Е. Боно, Н. Карпенко, В. Моляко, О. Музика, О. Туриніна, Н. Ханецька, Ю. Черножук та ін. У системі професійної підготовки фахівців аграрної галузі формування творчої особистості студента досліджували О. Біда, О. Волошина, О. Джеджула, Р. Кравець, О. Кучай, О. Левчук, С. Літвінчук та ін.

Однак, вивчення наукових досліджень з визначеної проблеми показало, що проблема формування творчого мислення майбутнього фахівця аграрної галузі не знайшла остаточного вирішення, зокрема, не достатньо дослідженими є показники, структура та його специфіка формування; не розкрито педагогічні умови, які забезпечують успішне формування творчого мислення майбутнього фахівця аграрної галузі. Актуальність проблеми та її недостатня розробленість зумовили вибір теми дослідження.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов формування творчого мислення майбутніх фахівців аграрної галузі та розкритті ролі професійної компетентності викладача іноземної мови у цьому процесі. Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження: на основі теоретичного аналізу філософських і психолого-педагогічних джерел та емпіричного досвіду з'ясувати стан розробленості досліджуваної проблеми, уточнити сутність і структуру поняття «творче мислення фахівця аграрної галузі»; визначити показники та рівні сформованості творчого мислення у майбутніх фахівців аграрної галузі.

Виклад основного матеріалу. Здійснений аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури свідчить, що хоча на сьогодні в науковій теорії та практиці ще не існує однозначного розуміння природи творчого мислення і постійно здійснюється пошук його проявів та нових шляхів формування, однак усі погоджуються із його змістовою характеристикою, зокрема: швидкістю, оригінальністю, гнучкістю, глибиною, нетривіальністю і здатністю до трансформації. Вище зазначене дало можливість розглядати творче мислення майбутнього фахівця аграрної галузі як інтегративну єдність когнітивних процесів та інтелектуальних здібностей, яка визначає гнучкість, оригінальність і продуктивність мислення під час оволодіння іншомовною комунікативною компетентністю та реалізації завдань професійної діяльності.

Підґрунтям для визначення структури творчого мислення стали філософські погляди Г. Альтшуллера, М. Бахтіна, М. Бердяєва, О. Моляко, Е. Боно щодо тріадної моделі особистості, яку

досліджують у філософії: гносеологія (когнітивна сфера), аксіологія (ціннісно-мотиваційна сфера) та праксеологія (поведінково-практична сфера). Це сприяло визначенню структури творчого мислення фахівців аграрної галузі за такими компонентами: мотиваційно-ціннісним, когнітивним, діяльнісно-творчим.

На заняттях з іноземної мови сутність мотиваційно-ціннісного компонента полягає у спонуканні особистості до творчої активності. Було виділено такі його показники: інтерес до сільськогосподарської діяльності й іноземної мови професійного спрямування; мотивація самовдосконалення умінь (читання, говоріння, письмо, аудіювання) і навичок (перцептивні, вимовні, каліграфічні, орфографічні, слухові) мовлення; творча уява в осмисленні художніх образів; усвідомлення самоцінності людської особистості й значущості аграрної професії; самооцінка власної навчальної діяльності (Альтшуллер, 2012; Бахтін, 2013; Бердяєв, 2013; Моляко 2006; Вано, 2016).

Когнітивний компонент творчого мислення складають стратегії пізнання світу й накопичення досвіду. Серед показників когнітивного компонента творчого мислення майбутніх фахівців аграрної галузі виокремлено такі: інтелектуально-творча ініціатива у різних видах комунікативної діяльності; гнучкість мислення у нових комунікативних ситуаціях; функціонування на новому мовленнєвому матеріалі та переходу від одного виду навчальної діяльності до іншого; легкість генерування ідей іноземною мовою; здатність до трансформації фонетичних, лінгвістичних, лексичних, граматичних і комунікативних завдань.

Діяльнісно-творчий компонент відображає характер і результативність навчальної діяльності з оволодіння іноземною мовою та вміннями під час навчально-виховного процесу. Показниками діяльнісно-творчого компонента є: здатність самостійно виконувати професійні дії; здатність імпровізувати, спілкуватися на незнайомі теми іноземною мовою; вміння знаходити ідеї у нових, нестандартних ситуаціях; оригінальність ідей і продуктів навчально-творчої діяльності, новизна інтерпретацій англійських творів; надситуативна пізнавальна активність (Кравець, 2012).

Відповідно до виділених структурних компонентів та показників творчого мислення виокремлено три рівні сформованості творчого мислення у майбутніх фахівців аграрної галузі: репродуктивно-імітаційний, частково-творчий, системно-моделювальний. Репродуктивно-імітаційний рівень є характерним для студентів, творче мислення яких не виявляється або ж роз-

кривається на нестійкому рівні. Таким студентам притаманне індивідуальне ставлення до іноземної мови та творчість у професійній діяльності; відсутність потреб у самовдосконаленні умінь і навичок мовлення; слабо розвинена творча уява. Усвідомлення самоцінності людської особистості характеризується егоцентричною орієнтацією. Студенти недостатньою мірою розуміють значущість аграрної професії. Самооцінка результатів власної навчальної діяльності не є адекватною. Виникають труднощі у генеруванні ідей іноземною мовою. Відсутня самостійність у застосуванні лексичних і граматичних одиниць у нових контекстах. Професійною компетентністю є репродуктивне відтворення фундаментальних аграрних знань, умінь і навичок. Недостатньо розвинута самостійна здатність до перенесення умінь на інші види діяльності.

Частково-творчий рівень свідчить про певну сформованість творчого мислення на особистісному рівні. Студент виявляє позитивне ставлення до аграрної професії й іноземної мови, його мотиваційну сферу складають внутрішні та зовнішні чинники. Фрагментарно розкривається творча уява, яка тяжіє до порівняння із відомими аналогіями. Сформована нормативно-ціннісна орієнтація. Спостерігаються спроби самооцінки власної навчальної діяльності. Частково демонструються інтелектуально-творча ініціатива та гнучкість мислення у виконанні навчальних завдань. Студенти ситуативно генерують оригінальні ідеї іноземною мовою, удосконалюють і розширюють мовленнєві моделі, імпровізують у процесі спілкування на незнайомі теми. Інколи самостійно інтерпретують англійські твори.

Системно-моделювальний рівень характеризується творчо-ціннісною орієнтацією, стійким позитивно-активним ставленням до аграрної професії та іноземної мови. Студенти виявляють інтерес до іноземної мови й сільськогосподарської діяльності на стійкому високому рівні. На заняттях з іноземної мови майбутні фахівці аграрної галузі демонструють сформовану мотивацію самовдосконалення умінь читання, говоріння, письма, аудіювання та навички мовлення. Розвинута професійно-творча уява та адекватна самооцінка власної навчальної діяльності. Студенти здатні самостійно ставити перед собою завдання, аналізувати і вирішувати їх. Чітко усвідомлюється внутрішня структура ситуації й виявляється проблема (без зовнішніх стимулів). Мета визначається особисто, діяльність спрямована на її досягнення та організовується студентами самостійно. На високому рівні спостерігається дивергентне

мислення, яке дає змогу розглядати проблему різнобічно.

Результати, отримані в ході педагогічного експерименту, дозволили удосконалити методику формування творчого мислення майбутніх фахівців аграрної галузі та вказують на можливість здійснення цілеспрямованого впливу педагогічних умов на цієї якості у процесі професійної підготовки: розвиток внутрішньої творчої мотивації на основі діалогічного підходу, активізація самостійної творчо-пошукової діяльності за допомогою методів проблемного навчання, творча взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу шляхом застосування інтерактивних методів навчання.

Доведено, що творча внутрішня мотивація на основі діалогічного підходу надає навчальній діяльності майбутніх фахівців аграрної галузі стійкої творчої спрямованості. Творчо-мотивовані студенти працюють на заняттях інтенсивніше, засвоюють навчальний матеріал ґрунтовніше та здатні самостійно вдосконалювати свої професійні компетенції. Ними керує бажання здобувати знання, навчання стає більш умотивованим, оскільки допомагає майбутнім учителям самореалізуватися і самоствердитися у процесі фахової підготовки (Туриніна, 2007; Ханецька, 2010; Черножук, 2010)

Діалогічний підхід у навчальному процесі з іноземної мови передбачає формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь, оволодіння засобами спілкування (фонетичними, лексичними, граматичними), виховання готовності до самовираження і сприйняття іншого погляду, осмислення його, обговорення в конструктивній розмові. Позитивним у діалогічному підході є розвиток творчої мотивації студентів, їх почуттів, мислення, можливість уникнення конформізму та сліпого наслідування чужих суджень, відсутність однозначної єдиної можливої відповіді, оскільки кожний студент має право на власну вмотивовану позицію (Волошина, 2022).

У ході дослідження з'ясовано, що активізація самостійної творчо-пошукової діяльності майбутніх фахівців аграрної галузі забезпечується шляхом використання методів проблемного навчання, яке є рушійною силою формування та становлення творчого мислення студентів у процесі пізнавальної діяльності, оскільки засвоєння систематизованих знань і формування здібностей, інтересів студентів відбувається через виникнення діалектичних суперечностей. Проблемне навчання застосовували для пошуку тем проблемних ситуацій, які: передували поясненню матеріалу, що студенти мають засвоїти; володі-

ють високим рівнем складності, але доступні для розв'язання студентом; викликають інтерес своїм змістом, а відповідно і потребою студента у її вирішенні; сприяють отриманню студентом нових знань, просуванню вперед у навчальній діяльності. Запропоновані проблемні ситуації були доступними для студентів, орієнтовані на достатність знань та умінь, їх пізнавальні можливості (Волошина, 2021).

Такий підхід забезпечив творче засвоєння знань і способів діяльності, зокрема: самостійне перенесення мовленнєвих знань і вмінь у нову комунікативну ситуацію; сприйняття нових проблем у різноманітних ситуаціях соціального, навчально-академічного та професійного спілкування іноземною мовою; бачення структури навчального матеріалу, який потрібно вивчити; усвідомлення нової функції іноземної мови та її структурних одиниць (фонетичних, лексичних, граматичних); умінь розкривати імпліцитну інформацію, визначати альтернативу рішення, умінь комбінувати раніше відомі способи рішення новим способом; умінь створювати оригінальний спосіб рішення при інших уже відомих, демонструючи вільне володіння прийомами структурної побудови тексту, засобами зв'язності та цілісності.

Обґрунтовуючи педагогічну умову організації творчої взаємодії шляхом застосування інтерактивних методів навчання, встановлено, що творча взаємодія – це взаємно-продуктивна співпраця та емоційний контакт між викладачем та студентами в освітньому процесі, які дозволяють створити сприятливу психологічну атмосферу, надають можливості для виховання творчої всебічно розвиненої особистості. Характерною рисою творчої взаємодії виступає співтворчість викладача і студентів, під час якої викладач іноземної мови виявляє щирі зацікавленість результатами роботи майбутніх фахівців аграрної галузі з оволодіння іноземною мовою та культурою англословного світу.

Важливу роль у забезпеченні творчої взаємодії відіграють методи інтерактивного навчання, засновані на принципі постійної активної взаємодії всіх студентів і спрямовані на формування комунікативної, лінгвістичної і соціокультурної компетенцій. Вони підносять навчальний процес на якісно новий рівень – взаємонавчання (колективне, групове навчання у співпраці), де студент і викладач є рівноправними суб'єктами навчання. Отже, викладач іноземної мови виступає фасилітатором навчання, а студенти вільно рефлексують стосовно того, наскільки знають синтаксичні, семантичні, фонетичні правила і закономірності іноземної мови, володіють усіма видами мов-

ленневої діяльності (читання, письмо, говоріння, аудіювання), використовують соціокультурні знання і вміння в іншомовній комунікації, застосовують культурологічну інформацію у професійній діяльності, уміють удосконалювати мовленнєву підготовку шляхом використання автентичних англійських матеріалів, використовують власний досвід оволодіння іншомовним мовленням в аграрній сфері. Головними методами інтерактивного навчання в процесі встановлення творчої взаємодії є зв'язки між студентами, їх співпраця і співтворчість. Студенти беруть на себе взаємну відповідальність за результати навчання, а навчання стає цікавим і водночас ефективним, оскільки відбувається у сприятливому для творчості мікрокліматі. Як основні засоби реалізації такої умови використано роботу в малих групах, роботу в парах, симуляційні та рольові ігри, творчі проєкти, моделювання, «мозковий штурм», «мікрофон», «акваріум», «коло ідей», ток-шоу, дебати та інші види дискусій (Біда, 2021; Літвінчук, 2020).

Недостатньо високий рівень сформованості творчого мислення майбутніх фахівців аграрної галузі стимулював упровадження визначених педагогічних умов на заняттях з іноземної мови професійного спрямування, ділової іноземної мови, що уможливило розробку спецкурсу «Основи формування творчого мислення майбутнього фахівця аграрної галузі у процесі професійної підготовки». Його впровадження передбачало низку послідовних етапів: мотиваційно-організаційний, пізнавально-діяльнісний, автономно-творчий. Засвоєння навчального матеріалу майбутніми фахівцями аграрної галузі відбувалося послідовно, рухаючись від нижчого рівня до вищого.

Метою мотиваційно-організаційного етапу був розвиток внутрішньої творчої мотивації та ціннісних орієнтацій навчання; формування у майбутніх фахівців аграрної галузі чітких уявлень про сутність творчого мислення; пробудження інтелектуально-творчої ініціативи у різних видах комунікативної діяльності; забезпечення стійкості емоцій та усвідомлення важливості творчого мислення для досягнення професійної досконалості. За оптимальні методи навчання на цьому етапі обрано дискусії, дидактичні ділові, імітаційно-рольові ігри, інтерактивні лекції, КВК «На творчій хвилі». Для презентації теоретичної частини спецкурсу використовувалися лекційні заняття, які включали такі різновиди, як: проблемна лекція, лекція-діалог, лекція-візуалізація, лекція удвох, лекція-дискусія, лекція-ділова гра, лекція-консультація, лекція із заздалегідь запланованими

помилками (Карпенко, 2016). Для забезпечення стійкості самостійної творчо-пошукової діяльності під час навчально-виховного процесу, творчої взаємодії, схвалення та творчої активності на практичних заняттях використовувалися інтерактивні завдання і комплекс вправ, які проводилися за принципом «круглого столу», зокрема «Привітання», «Що в моєму імені?», «Дозвольте відрекомендуватися», «Поділися з другом пережитим», «Бачення майбутньої перспективи», «Знайди собі пару», «Перевтілення», «Анти-критика» та ін.

На пізнавально-діяльнісному етапі формування експерименту здійснювалося подальше удосконалення показників сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту творчого мислення (зацікавленості сільськогосподарською діяльністю, англійською мовою та навчально-виховним процесом, творчої мотивації, покращення комунікативних умінь та навичок, ціннісних орієнтацій особистості, творчої уяви в розв'язанні проблемних завдань, чутливості в пошуку проблем) і розширення меж дієвості когнітивного компоненту (інтелектуально-творчої ініціативи в різних видах навчальної діяльності, гнучкості мислення, легкості генерування ідей, здатності до трансформації, швидкості мовлення, дивергентності та оригінальності мислення). Хоча на цьому етапі спеціальними методами навчання вдалося активізувати самостійну творчо-пошукову діяльність майбутніх фахівців аграрної галузі, але все ж таки викладач частково виконував функції керівника і консультанта студентів, які вже виступали співучасниками навчального процесу, тобто суб'єктами навчальної діяльності, виявляючи високу активність у дослідно-пошуковій діяльності. Була доведена ефективність використання таких методів навчання, як: ток-шоу, «круглі столи», тренінг «картинопис», тренінг «основи творчого письма», «літературно-художня творчість», «мозковий штурм», «незакінчені речення», мовне портфоліо тощо (Dzhedzhula, Levchuk, Kravets, 2021; Vono, 2016).

Пріоритетними завданнями автономно-творчого етапу визначено формування у студентів умінь застосовувати здобутий комплекс знань, умінь та навичок у практичній діяльності. Він передбачав підготовку майбутніх фахівців аграрної галузі до виявлення цілковитої самостійності у формулюванні творчих завдань, визначенні проблем та пошуку ефективних шляхів їх вирішення. Отже, майбутні фахівці аграрної галузі мали продемонструвати найвищі рівні сформованості мотиваційно-ціннісного і когнітивного компонентів творчого мислення. Встановлено, що для реаліза-

ції цього завдання сприяли такі методи активізації навчально-пізнавальної діяльності: спільне обговорення змісту занять, лінгвокультурні бесіди, моделювання ситуацій, підготовка творчих проєктів, участь у презентаціях власної літературно-художньої творчості, виступи з тезами доповідей, прес-конференції. Студенти залучалися до професійної творчості, яка була наближена до їх майбутньої сільськогосподарської діяльності.

Висновки. Досліджуючи ефективність запропонованої методики під час експериментальної перевірки, встановлено, що забезпечення визначених педагогічних умов дозволяє здійснити позитивний вплив на рівень творчого мислення майбутнього фахівця аграрної галузі. Це підтвердили результати діагностики на початку формувального етапу педагогічного експерименту

і на його закінченні. На початку експерименту на системно-моделювальному рівні сформованості творчого мислення перебувало 9 (8,8%) студентів, на частково-творчому – 37 (36,3%), на репродуктивно-імітаційному – 56 (54,9%), а після експерименту системно-моделювальний рівень виявили у 42 (41,2%) студентів, частково-творчий – 46 (45,1%) і репродуктивно-імітаційний – 14 (13,7%). Такі результати дають підстави для висновку, що висунута робоча гіпотеза підтвердилася зі статистичною значущою різницею (t-критерій Стьюдента, F-критерій Фішера). У цілому проведене дослідження підтвердило висунуту робочу гіпотезу про позитивний вплив визначених педагогічних умов і розробленого педагогічного супроводу на формування творчого мислення майбутніх фахівців аграрної галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтшуллер Г. С. Найти идею: Введение в ТРИЗ – теорию решения изобретательских задач. М.: Альпина публицер, 2012. 226 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. М.: Книга по требованию, 2013. 424 с.
3. Бердяев Н. А. Философия свободы, смысл творчества. М.: Академический проект, 2013. 528 с.
4. Біда О. А., Кучай О. В., Кучай Т. П. Теоретичні основи підготовки фахівців аграрного профілю. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Вип. 194. С. 10–13.
5. Волошина О.В. Використання методу мозкового штурму у викладанні іноземної мови. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 38. С. 28–33.
6. Волошина О.В. Формування полікультурних компетентностей у майбутніх фахівців аграрної галузі. *Молодь і ринок*. 2022. № 2. С. 99–105.
7. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
8. Карпенко Н. А. Психологія творчості. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
9. Кравець Р. А. Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях з іноземної мови. Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2012. 288 с.
10. Літвінчук С. Б. Модернізація професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі за сучасних умов. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 73 (2). С. 87–92.
11. Туриніна О. Л. Психологія творчості. К.: МАУП, 2007. 160 с.
12. Ханецька Н. В. Психологія творчості. Хмельницький: ХНУ, 2010. 184 с.
13. Черножук Ю. Г. Психологія творчості. Одеса: Державний заклад ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2010. 182 с.
14. Bono E. Six thinking hats. London: Penguin books Ltd., 2016. 192 p.
15. Dzhezdzhula O. M., Levchuk O. V., Kravets R. A. Theoretical and methodological bases of future agrarians' vocational personality self-development: collective monograph. Vinnytsia: TVORY LLC, 2021. 312 p.

REFERENCES

1. Altshuller G. S. Naiti ideiu: Vvedeniie v TRIZ – teoriuu resheniia izobretatelskikh zadach [Find an idea: Introduction to TSIT – the theory of solving inventive tasks]. M.: Alpina publisher, 2012. 226 p. [in Russian].
2. Bakhtin M. M. Estetika slovesnoho tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity]. M.: Book on demand, 2013. 424 p. [in Russian].
3. Berdiaiev N. A. Filosofii svobody, smysl tvorchestva [Philosophy of freedom, the meaning of creativity]. M.: Academic project, 2013. 528 p. [in Russian].
4. Bida O. A., Kuchai O. V., Kuchai T. P. Teoretychni osnovy pidhotovky fakhivtsiv ahrarnoho profilii [Theoretical foundations of training of agricultural specialists]. *Scientific Notes. Series: Pedagogical sciences*. 2021. № 194. P. 10–13 [in Ukrainian].
5. Voloshyna O. V. Vykorystannia metodu mozkovoho shturmu u vykladanni inozemnoii movy [Use of the method of brainstorming in foreign language teaching]. *Innovative pedagogy*. 2021. № 38. P. 28–33 [in Ukrainian].
6. Voloshyna O. V. Formuvannia polikulturnykh kompetentnostei u maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi [Formation of future agrarians' multicultural competencies]. *Youth and market*. 2022. № 2. P. 99–105 [in Ukrainian].
7. Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen [Abilities, creativity, talent: theory, methodology, research results] / ed. V. O. Moliako, O. L. Muzyka. Zhytomyr: Ruta Publishing House, 2006. 320 p. [in Ukrainian].

8. Karpenko N. A. Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]. Lviv: LvSUIF, 2016. 156 p. [in Ukrainian].
9. Kravets R. A. Teoretyko-metodychni zasady formuvannia tvorchoho myslennia maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi na zaniattiakh z inozemnoi movy [Theoretic-methodological principles of forming future agrarians' creative thinking at foreign language classes]. Vinnytsia: PIF Rohalska I. O., 2012. 288 p. [in Ukrainian].
10. Litvinchuk S. B. Modernizatsiia profesiinonii pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi za suchasnykh umov [Modernization of professional training of future agricultural specialists in modern conditions]. *Pedagogy of creative personality formation in higher and general education schools*. 2020. № 73 (2). P. 87–92 [in Ukrainian].
11. Turynina O. L. Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]. K.: MAUP, 2007. 160 p. [in Ukrainian].
12. Khanetska N. V. Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]. Khmelnytsky: KhNU, 2010. 184 p. [in Ukrainian].
13. Chernozhuk Yu. H. Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]. Odesa: State Institution K. D. Ushynskiy PNP, 2010. 182 p. [in Ukrainian].
14. Bono E. Six Thinking Hats. London: Penguin Books Ltd., 2016. 192 p.
15. Dzhezhdzula O. M., Levchuk O. V., Kravets R. A. Theoretical and Methodological Bases of Future Agrarians' Vocational Personality Self-Development: Collective Monograph. Vinnytsia: TVORY LLC, 2021. 312 p.

Alina KRUK,
orcid.org/0000-0002-0867-1410
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University
(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) krukso@ukr.net

THE BENEFITS OF VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT (VLE) IN TEACHING ESP

The article considers the peculiarities of using the latest technologies in teaching English for specific purposes (ESP), namely the virtual learning environment (VLE), which allows teachers to hold online meetings, get quick students' feedback, optimize the educational process, helps to develop students' creative skills, critical thinking, communication skills, problem-solving thinking, activate research work, analyze innovative professional-oriented approaches to the educational process, as well as the main ways to improve students' training.

Virtual learning environment, as computer-mediated, involves the use of innovative teaching methods that are closely linked, used for quality and effective organization of educational process and are based on a combination of e-learning, m-learning, u-learning, f-learning, blended learning, modular learning environment Moodle, etc. VLE is educational environment that provides the interaction of all subjects of educational process, includes the use of various elements, namely universal virtual online boards for group discussions in visual format such as Jamboard, Padlet, Twiddla, Miro, Conceptboard, Groupboard, Mentimeter and many others that can be used to accommodate a variety of content, professionally oriented learning tasks, in the consolidation, generalization of papers, envisaging of new materials and summarizing.

A special place in the virtual educational process is occupied by the dominance of interactive self-learning in the presence of constant feedback, creation of virtual groups, use of social networks, information and telecommunication technologies, innovative electronic game technologies, forums, such inquiry-based activities as web-quests (technology-quests), QR-quests, media quests, etc., which serves as an effective means of improving the quality of teaching English for specific purposes, provides modern approach to the formation of professional competence and deepens the professionally oriented knowledge.

Key words: virtual learning environment (VLE), English for specific purposes (ESP), innovative technologies, professionally oriented approach.

Аліна КРУК,
orcid.org/0000-0002-0867-1410
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) krukso@ukr.net

ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА (ВНС) ПРИ ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

У статті розглядаються особливості використання новітніх технологій при викладанні англійської мови за професійним спрямуванням, а саме віртуального навчального середовища (ВНС), яке дає можливість викладачам проводити онлайн-зустрічі, отримувати швидкий зворотний зв'язок зі студентами, оптимізувати навчально-виховний процес, розвивати у студентів креативні навички, критичне мислення, комунікативні здібності, проблемно-пошукове мислення, активувати науково-дослідницьку роботу, аналізуються інноваційні професійно-орієнтовані підходи до навчального процесу, а також основні шляхи підвищення рівня підготовки студентів.

Віртуальне навчальне середовище, як комп'ютерно опосередковане, пропонує використання інноваційних методик навчання, які тісно пов'язані між собою, використовуються для якісної та ефективної організації навчального процесу та, в свою чергу, базуються на поєднанні електронного навчання (e-learning), мобільного (m-learning), всепроникаючого (u-learning), перевернутого (f-learning), змішаного (blended learning), модульного середовища навчання Moodle та ін. ВНС – це освітнє середовище, яке передбачає інтерактивну взаємодію всіх суб'єктів освітнього процесу, включає застосування різних елементів, а саме універсальних віртуальних онлайн-дошок для групового обговорення ідей у наочному форматі, для прикладу, Jamboard, Padlet, Twiddla, Miro, Conceptboard, Groupboard, Mentimeter та багато інших, які можна використовувати для розміщення найрізноманітніших видів контенту, професійно-орієнтованих навчальних завдань, застосовувати як при закріпленні, узагальненні, вивченні нового матеріалу, рефлексії так і при підведенні підсумків.

Особливе місце у віртуальному освітньому процесі посідає домінування інтерактивного самонавчання за наявності постійного зворотного зв'язку, створення віртуальних груп, використання соціальних мереж, інформаційних та телекомунікаційних технологій, інноваційних педагогічних ігрових технологій, інтернет-ресурсів, форумів, електронної пошти, блогів, веб-квестів (квест-технологій), QR-квестів, медіа квестів та ін., що слугує ефективним засобом підвищення якості навчання студентів з англійської мови за професійним спрямуванням, забезпечує сучасний підхід до формування професійної компетентності та поглиблює професійно-орієнтовані знання.

Ключові слова: віртуальне навчальне середовище, англійська мова за професійним спрямуванням, інноваційні технології, професійно-орієнтований підхід.

The problem statement. Informatization is a necessary component and condition of general educational modernization. To provide professional guidance in teaching foreign languages, namely English, in non-special faculties effectively, teachers must constantly use the latest innovative technologies. The use of modern technologies enables teachers and students to use educational and methodological literature, acquire professional knowledge and develop problem-solving thinking. Ilona Dychkivska, researching the conditions for the effectiveness of innovative pedagogical processes, emphasizes that innovation is not and cannot be “an end in itself” in pedagogical practice. Its purpose is to optimize the educational process, to ensure its compliance with the conditions and trends of social life (Dychkivska, 2004: 50).

When teaching English for specific purposes, you should constantly update your teaching methods. Demonstrating the impact of new technologies in ESP, Rosa Muñoz-Luna and Lidia Taillefer note that “innovation in the humanities brings inevitable competitive pressure to meet new upcoming challenges that require proficient use of technology” (Muñoz-Luna, Taillefer, 2018: 1). The use of innovative technologies helps to form professional reasoning, activate research work, expand the possibilities of self-control of acquired knowledge. In this area the problem of effectiveness in innovative pedagogical processes arises, which enables the teacher to be useful, not just entertaining during classes. Authors add more: “Beyond the role of technology uses, language teachers and researchers must now explore the field of digital activities and resources” (Muñoz-Luna, Taillefer, 2018: 1). That is why in modern conditions there is a need for virtual learning environment (VLE). The use of this method is quite effective in teaching a foreign language, as it improves a great feedback in the work with students.

Analysis of recent research and publications. Many Ukrainian scholars have researched the use of information technologies in ESP, envisaging VLE. Raisa Hryshkova, describing the use of creative information technologies that form real opportunities for the development of students' creative abilities in the learning process, mentions

computer graphics, multimedia, and virtual reality (Hryshkova, 2015: 176); Oleg Tarnopolsky observing the distance learning, blended learning, traditional in-class learning and out-of-class learning with using innovative computer technologies, presupposes the use of computers for communication via chat rooms, forums, and e-mails, thus the creation of virtual learning environments (Tarnopolsky, 2012: 155); Ilona Dychkivska investigating the use of innovative pedagogical technologies, innovative trends and processes in modern education, highlights the main advantages and disadvantages of using the virtual networks and virtual communication (Dychkivska, 2004: 134). There are also a lot of papers of foreign scientists who also research various issues related to the virtual learning environment. Colin Latchem studying foreign methodology on using ICTs and blended learning, mentions rich virtual environments, their interactive capacities that enable learner-teacher and learner-learner interaction, and collaborative learning (Latchem, 2017: 31); G. Motteram writing about innovations in learning technologies describes the interactive whiteboards, ICT, Web 2.0 tools, mobile technologies and 3D virtual environments (Motteram, 2013: 94); Regina Kaplan-Rakowski devoted an entire chapter to teaching foreign languages in a virtual world and developed detailed lesson plans (Kaplan-Rakowski, 2011: 438-453); Jonathon Reinhardt investigating new language learning and teaching environments focuses on gameful multiuser virtual environments (MUVes) (Reinhardt, 2019: 196). Rosa Muñoz-Luna, Lidia Taillefer, Cédric Sarré and Shona Whyte consider the information and communication technologies, new developments, considering technology as the basis for innovation and improvement and much more. All these authors highlighted the best ideas of teaching with theoretical discussions and experiments on the use of innovative methods, mentioning the use of virtual environment sporadically, but there are very few comprehensive research works on the use of virtual learning environment in English for specific purposes. Thus our study offers more complex methodological consideration of teaching/learning ESP in virtual environments and examples to encourage teachers in their use.

The purpose. We found that the use of virtual learning environment in the educational process in the context of ESP learning is poorly understood. Thus, the purpose of the study is to investigate the role of VLE in teaching ESP and analyze the main methodological advantages.

The outline of the main research material. The higher education environment is constantly in need of developing new ICT-supported strategies. These strategies are aimed at preparing a new generation of qualified professionals for the needs of modern society. In order to achieve the maximum effect and results in ESP teaching, it is necessary to integrate Information and Communication Technology (ICT) into the learning process. María del Carmen Horno-Chéliz and Antonio Sarasa-Cabezuelo consider that “ICT can be useful in two different moments of lexical acquisition: initially, they help to memorize lexical units using the mechanisms of gamification. Later, ICT can help minimize the fossilization of errors” (Horno-Chéliz, Sarasa-Cabezuelo, 2019: 3).

Another useful strategy is to use Computer Assisted Language Learning (CALL) as an effective approach. CALL has many advantages. As Gary Motteram says: CALL “should now be considered an established field” (Motteram, 2013: 177). CALL is a tool that helps teachers facilitate the process of learning a foreign language. Describing new developments in ESP teaching and learning research Shona Whyte and Cédric Sarré write: “In many European countries, we are witnessing a renewal of interest in teaching and learning of English which is tied to wider processes in the internationalisation of research and English as a global language, leading to more English Medium Instruction (EMI) and greater attention to English as a Lingua Franca (ELF). At the same time, increased use of technology in everyday and professional spheres is fuelling interest in Computer-Assisted Language Learning (CALL)” (Sarré, Whyte, 2017: 2).

The new methodologies combine electronic learning (e-learning), based on the use of information and telecommunication technologies, mobile learning (m-learning), carried out with the help of mobile and portable devices, ubiquitous learning (u-learning), implemented with the help of relevant educational materials that are transferred to mobile devices (so there is a need for free Wi-Fi or the creation of free Wi-Fi zones), flipped learning (f-learning), when students read the basic educational information in advance and discuss it in the class, blended learning that involves the creation of a comfortable education online, etc. These learning systems are closely connected and are used for quality and effective organization of educational process in virtual learning environment.

Gary Motteram, describing virtual world, space and exhibitions, emphasizes the convenient practical use of “Virtual Learning Environment Moodle” (Motteram, 2013: 11). The use of Moodle platform also provides many benefits for VLE.

Virtual learning environment (VLE) is a software system designed to support the distance learning process with an emphasis on learning, as opposed to a managed learning environment, which focuses on managing the learning process. This environment provides great opportunities for teachers to supplement and conduct online courses, receive instant students’ feedback, helps to develop their creativity, critical thinking and communication skills. Jonathon Reinhardt notes that “virtual world (VW) is another term used to describe a constructed online digital environment that may or may not contain educational or entertainment-focused games and simulations, like the well-known Second Life or Trivinity. Usually VWs are massively multi-user online environments where users develop avatars to interact and socialize with other users” (Reinhardt, 2019: 5). The ideology of the VLE is based on an object-oriented approach to learning, which is characterized by the use of various educational facilities.

The use of VLE in classes can involve the use of information and telecommunication technologies, multimedia, distance learning technologies, Internet resources with professionally-oriented content, project work in ESP. It offers the computer environment with the help of forums, blogs, e-mail, online communication. Students must be psychologically ready for learning process in a new environment to achieve high results. Anastasia Trofymenko and Oksana Horodyska emphasize that the use of online educational resources, the creation of an electronic student portfolio helps the teacher to identify and remove language difficulties, to plan a set of teaching aids individually for each student (Trofymenko, Horodyska, 2021: 196). Each student needs an individual approach, so the use of the latest technologies can provide the following criteria and requirements.

All higher education institutions have long since begun to adapt the teaching aids, programs, content and objectives of their ESP courses to the new type of virtual target class, to the use of VLE, as well as Learning management system (LMS) and Learning content management system (LCMS). Teachers continue to encourage students to take a socially constructivist approach to learning. Envisaging an issue in teaching foreign languages in a virtual world, Regina Kaplan-Rakowski notes: “To organize a class in a virtual world requires experience and planning

because the difficulties that an instructor encounters are different from those in a traditional classroom” (Kaplan-Rakowski, 2011: 452). The author notes that every virtual lesson, and not only a virtual one, cannot be unplanned, or conducted in spontaneous way” (Kaplan-Rakowski, 2011: 439).

When we talk about the development of students’ critical thinking, we understand that students need to be focused on the ability to analyze or defend their opinions. The virtual environment involves the use of various elements. Therefore, you can use universal virtual online boards Jamboard, Twiddla, Popplet, Padlet, Mentimeter, Groupboard, NoteBookCast, OpenBoard, Educreations, Linoit, Rizzoma, Realtimeboard, Bitpaper, IDroo, AWWApp, Miro, Whiteboard Fox, Whiteboard.Chat, Classroomscreen, Ziteboard, Milanote for group discussions, expressing ideas in a visual format, to organize collaboration, because they are editable. You can apply virtual interactive whiteboards Wikiwall, Glogster, Canva Education as online graphic editors that allow to create interactive posters, presentations, videos, comics, photo collages, infographics, logos, resumes, etc.; whiteboard-projects for creation and saving the notes such as Scrumblr, Conceptboard; virtual drawing boards Scribblar, Drawchat, DrawNote, Limnu, Drawonte, FlockDraw, CoSketch, etc. All these whiteboard-projects are networked social resources designed to organize joint work on the creation and editing of images, documents and real-time communication. C. Latchem also initiates the efficiency of application of “audio and whiteboard virtual classroom presentations” (Latchem, 2017: 70).

All these interactive boards have different interfaces, but are very easy to use.

With the help of interactive whiteboards you can well train students’ communication skills, which is important at the moment. Communicative language teaching ESP as “a kind of interactive method, the purpose of which is to master the skills of spoken language” (Kruk, 2022: 78) can be reflected in the use of various exercises aimed at developing critical thinking. Oksana Popadynets considering the issues of communicative competencies notes that ESP programs are aimed at forming students’ foreign language communicative competence, attention is paid to mastery of terminology, grammar and discourse inherent in the professional sphere, while semantic aspects are of secondary importance (Popadynets, 2022: 303). The study of professional terminology required by the discipline-oriented programs can also be mastered with the help of virtual boards.

Conclusions. Considering the use of virtual learning environment in teaching ESP, we saw that there are many benefits of its implementation. As a result of using such an environment, there is a significant motivation of students to study. Students can improve their knowledge through the introduction of various online techniques. Teachers, in their turn, can use four basic components such as reading, listening, writing and speaking with the help of various virtual boards. All these components can be diversified and complicated by exercises with the help of online services. Also, the use of different techniques in a virtual environment promotes an individual approach, which is so important for each student and deserves further study on this issue.

BIBLIOGRAPHY

1. Трофименко А., Городиська О. Розвиток іншомовної професійної компетентності в умовах інтенсивного розвитку нових інформаційних технологій та освітніх інтернет-порталів / Фахова підготовка вчителя початкової школи в умовах Нової української школи : колективна монографія / за ред.: Н.В. Бахмат, Н.В. Гудими, О.В. Ковальчук, С.З. Романюк. Київ : Міленіум, 2021. С. 195-203.
2. Гришкова Р.О. Методика навчання англійської мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. 220 с.
3. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. К. : Академвидав, 2004. 352 с.
4. Попадинець О.О. Від англійської мови для спеціальних цілей (ESP) до предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL): до проблеми забезпечення безперервної іншомовної освіти. Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Вип.47. Том 3. – С. 301-306.
5. Horno-Chéliz M.C., Sarasa-Cabezuelo A. Using Technology for Second Language Vocabulary Learning. Teaching Language and Teaching Literature in Virtual Environments / M. L. Carrió-Pastor. Singapore : Springer Nature Singapore Pte Ltd., 2019. Pp. 3-20.
6. Kaplan-Rakowski R. Teaching Foreign Languages in a Virtual World: Lesson Plans. Multi-User Virtual Environments for the Classroom: Practical Approaches to Teaching in Virtual Worlds / Vincenti G., Braman J. USA, Hershey PA : Information Science Reference, 2011. Pp. 438-453.
7. Kruk A.A. Modern communicative methods of teaching ESP. Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсум. зв. наук. конф. викл., докт. і аспір. [Електронний ресурс]. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 21. С. 78.
8. Latchem C. Using ICTs and Blended Learning in Transforming TVET. Burnaby : UNESCO and Commonwealth of Learning (COL), 2017. 197 p.

9. Motteram G. Innovations in learning technologies for English language teaching. London : British Council, 2013. 197 p.
10. Muñoz-Luna R., Taillefer L. Integrating Information and Communication Technologies in English for Specific Purposes. Switzerland, Cham : Springer International Publishing AG, 2018. 211 p.
11. Reinhardt J. Gameful Second and Foreign Language Teaching and Learning. Theory, Research, and Practice. Cham, Switzerland : Palgrave Macmillan. 2019. 311 p.
12. Sarré C., Whyte S. New developments in ESP teaching and learning research. France, Voillans : Research-publishing.net, 2017. 196 p.
13. Tarnopolsky O. Constructivist Blended Learning Approach to Teaching English for Specific Purposes. London : Versita Ltd. 2012. 246 p.

REFERENCES

1. Trofymenko A., Horodyska O. Rozvytok inshomovnoi profesiinoi kompetentnosti v umovakh intensyvnogo rozvytku novykh informatsiynykh tekhnolohii ta osvitynykh internet-portaliv. [The development of foreign language professional competence in conditions of the intensive development of new information technologies and educational Internet portals]. Professional training of primary school teachers in the New Ukrainian school: a collective monograph / ed.: N.V. Bakhmat, N.V. Hudyma, O.V. Kovalchuk, S.Z. Romaniuk. Kyiv : Milenium, 2021, pp. 195-203 [in Ukrainian].
2. Hryshkova R.O. Metodyka navchannia anhliiskoi movy za profesiynym spriamuvanniam studentiv nefilolohichnykh spetsialnostei. [Methods of teaching English in the professional direction of students of non-philological specialties]. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2015. 220 p. [In Ukrainian].
3. Dychkivska I.M. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii. [Innovative pedagogical technologies]. K. : Akademydav, 2004. 352 p. [In Ukrainian].
4. Popadynets O.O. Vid anhliiskoi movy dlia spetsialnykh tsilei (ESP) do predmetno-movnoho intehrovanoho navchannia (CLIL): do problemy zabezpechennia bezpererвної inshomovnoi osvity. [From English for Special Purposes (ESP) to Subject Language Integrated Learning (CLIL): to the issue of continuing foreign language education]. Current issues of humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022, No. 47, V. 3, pp. 301-306 [in Ukrainian].
5. Horno-Chéliz M.C., Sarasa-Cabezuelo A. Using Technology for Second Language Vocabulary Learning. Teaching Language and Teaching Literature in Virtual Environments / M. L. Carrió-Pastor. Singapore : Springer Nature Singapore Pte Ltd., 2019, pp. 3-20.
6. Kaplan-Rakowski R. Teaching Foreign Languages in a Virtual World: Lesson Plans. Multi-User Virtual Environments for the Classroom: Practical Approaches to Teaching in Virtual Worlds / Vincenti G., Braman J. USA, Hershey PA : Information Science Reference, 2011, pp. 438-453.
7. Kruk A.A. Modern communicative methods of teaching ESP. Scientific works of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University: collection of results of the reporting scientific conference of teachers, doctoral students and graduate students [Electronic resource]. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, 2022, No. 21, p. 78 [in English].
8. Latchem C. Using ICTs and Blended Learning in Transforming TVET. Burnaby : UNESCO and Commonwealth of Learning (COL), 2017. 197 p.
9. Motteram G. Innovations in learning technologies for English language teaching. London : British Council, 2013. 197 p.
10. Muñoz-Luna R., Taillefer L. Integrating Information and Communication Technologies in English for Specific Purposes. Switzerland, Cham : Springer International Publishing AG, 2018. 211 p.
11. Reinhardt J. Gameful Second and Foreign Language Teaching and Learning. Theory, Research, and Practice. Cham, Switzerland : Palgrave Macmillan, 2019. 311 p.
12. Sarré C., Whyte S. New developments in ESP teaching and learning research. France, Voillans : Research-publishing.net, 2017. 196 p.
13. Tarnopolsky O. Constructivist Blended Learning Approach to Teaching English for Specific Purposes. London : Versita Ltd., 2012. 246 p.

УДК 378.147
DOI

Надія ЛАНЧУКОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-4026-5161
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної і прикладної фонетики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
(Одеса, Україна) n.lanchukovskaya@gmail.com

Андрій ШАЛЬОВ,
orcid.org/0000-0002-4004-8071
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови
Національного університету «Одеська Морська Академія»
(Одеса, Україна) reg.11@ukr.net

Людмила НЕЇЖПАПА,
orcid.org/0000-0003-4398-2553
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної освіти та соціальної роботи
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна) neizhparpals@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПЕРІОД ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті досліджуються особливості соціальної адаптації здобувачів вищої освіти у період дистанційного навчання як один із важливих структурних елементів в забезпеченні навчального процесу в період пандемії COVID-19. Проаналізовано трактування сутності категорії «дистанційне навчання» та досліджено основні характеристики дистанційного навчання. Встановлено, що завдяки реалізації дистанційного навчання за допомогою інформаційних технологій відкривається цілий ряд можливостей для дистанційної підготовки майбутніх фахівців. Проаналізовано основні електронні сервіси для забезпечення дистанційного навчання в закладах вищої освіти. Встановлено, що у всьому світі головними перешкодами дистанційного навчання є соціальна ізоляція, фінансові проблеми, підключення до Інтернету та тривога, яка на сучасному етапі пов'язана з пандемією. Визначено, що під соціальною адаптацією розуміють безперервний процес активної адаптації особистості до умов соціального середовища. З'ясовано, що дистанційне навчання диктує власну специфіку організації навчальної діяльності, вибір форм і методів навчання, змісту і засобів навчання, в тому числі інформаційні, що в свою чергу вимагає врахування особистісних особливостей студентів для їх соціальної адаптації в процесі дистанційного навчання. Визначено, що адаптація до дистанційного навчання відбувається через багато каналів на різних рівнях організації і включає всю систему взаємодіючих соціальних, технічних і природних факторів. На основі проведеного опитування студентів закладів вищої освіти, отримано результати на базі застосування соціально-психологічної адаптаційної діагностики за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда й виокремлено високі показники за шкалою адаптації у 43,6% студентів, і низькі – у 56,4%, де високі показники свідчать про соціальну адаптацію студента до дистанційного навчання. Встановлено, що перешкоди в дистанційному навчанні потребують негайного вирішення, а саме забезпечення безперебійного підключення до мережі Інтернет, скорочення процесу соціальної ізоляції та імплементації заходів щодо забезпечення якісного дистанційного навчання в закладах вищої освіти.

Ключові слова: дистанційне навчання, соціальна адаптація, заклади вищої освіти.

Nadia LANCHUKOVSKA,

orcid.org/0000-0003-4026-5161

PhD in Philology, Associate Professor;

*Associate Professor at the Department of Theoretical and Applied Phonetics of the English Language
Odessa I.I. Mechnikov National University
(Odesa, Ukraine) n.lanchukovskaya@gmail.com*

Andriy SHALYOV,

orcid.org/0000-0002-4004-8071

PhD in Philology, Associate Professor;

*Associate Professor at the English Department
National University «Odessa Maritime Academy»
(Odesa, Ukraine) reg.11@ukr.net*

Liudmyla NEIZHPAPA,

orcid.org/0000-0003-4398-2553

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor;

*Associate Professor at the Department of Social Education and Social Work
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) neizhpapals@ukr.net*

PECULIARITIES OF SOCIAL ADAPTATION OF HIGHER EDUCATION ACCESSORIES DURING DISTANCE LEARNING

The paper studies the features of social adaptation of higher education students in the period of distance learning as one of the important structural elements in ensuring the educational process during the pandemic COVID-19. The interpretation of the essence of the category "distance learning" is analyzed and the main characteristics of distance learning are investigated. It is established that due to the implementation of distance learning with the help of information technology opens up a number of opportunities for distance training of future professionals. The main electronic services for distance learning in higher education institutions are analyzed. The main obstacles to distance learning around the world are social isolation, financial problems, Internet connectivity and pandemic anxiety. It is determined that social adaptation is understood as a continuous process of active adaptation of the individual to the conditions of the social environment. It is established that distance learning dictates the specifics of the organization of educational activities, the choice of forms and methods of teaching, content and means of learning, including information, which in turn requires consideration of personal characteristics of students for their social adaptation in distance learning. It is determined that adaptation to distance learning occurs through many channels at different levels of the organization and includes the whole system of interacting social, technical and natural factors. Based on a survey of students of higher education, the results based on the use of socio-psychological adaptive diagnostics according to the method of K. Rogers and R. Diamond and identified high indicators on the scale of adaptation in 43.6% of students, and low - in 56.4%, where high scores indicate the social adaptation of the student to distance learning. It has been established that barriers to distance learning need to be addressed immediately, namely ensuring uninterrupted Internet connection, reducing the process of social isolation and implementing measures to ensure quality distance learning in higher education institutions.

Key words: *distance learning, social adaptation, institutions of higher education.*

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, інформатизації та пандемія COVID-19 по-різному вплинули на освіту та, зокрема, на вищу освіту. В результаті закриття закладів вищої освіти викладачам і студентам довелося швидко адаптуватися до дистанційного навчання. Необхідність створення сприятливого навчального середовища для студентів, передбачала прийняття, вибір та адаптацію рішень, щоб задовольнити не лише очікування студентів, але й вимоги до якісної підготовки, та створення умов, за яких заклади вищої освіти функціонуватимуть. Оскільки інформаційні технології полегшують розповсюдження навчального

матеріалу одночасно серед великої кількості користувачів, а платформи дистанційного навчання пропонують студентам багато переваг.

На сучасному етапі розвитку вищої освіти пріоритетним є створення інноваційного освітнього середовища, найбільш сприятливого для розвитку індивідуальних здібностей, творчих талантів студентів, формування їх професійної компетентності та професійної культури загалом. Пандемія призвела до раптового переходу до віддаленої роботи та активізації використання цифрових інструментів, що дало початок широкому обговоренню впливу вільного доступу на освітній

ландшафт, характер викладання та навчання. Звичайно, значної уваги набувають компетенції ХХІ століття, які пов'язані зі здатністю гнучко реагувати на виклики та невизначеності й просувати цілі сталого розвитку суспільства.

Дистанційне навчання стало нормою, а не просто формою навчального процесу в сучасних умовах. Отже, освітнє середовище належним чином трансформувалося в культурному, управлінському та педагогічному сенсі. Трансформація освітнього середовища під впливом багатьох соціокультурних викликів та глобальних процесів створює прецедент щодо необхідності аналізу процесу соціальної адаптації студентів здобувачів вищої освіти у період дистанційного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тематику особливостей соціальної адаптації здобувачів вищої освіти у період дистанційного навчання досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, наукові праці Е. Ю. Сарміна, В. М. Курепін, В. С. Синякова, Д. Кенні, Є. Кохановської, Є. Смичкової, Л. М. Петренко, М. Чая, С. В. Ус, Т. Л. Фомичева, присвячені аналізу дистанційного навчання, та його впливу на становлення якісної вищої освіти та забезпечення результативної діяльності закладів вищої освіти.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження особливостей соціальної адаптації здобувачів вищої освіти у період дистанційного навчання. Для досягнення мети виокремлено такі завдання: визначити сутність та характерні ознаки дистанційного навчання; проаналізувати основні електронні сервіси для забезпечення дистанційного навчання; визначити основні труднощі, з якими стикаються студенти закладів вищої освіти під час дистанційного навчання; виділити особливості соціальної адаптації здобувачів вищої освіти у період дистанційного навчання. При проведенні

дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний та статистичний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Стратегічним завданням системи освіти в умовах інформаційного суспільства є прискорення позитивних перетворень, забезпечення інтелектуальних ресурсів та наукових розробок інформатизацією всіх сфер людської діяльності. Оскільки завданням сучасності є створення цілісної комп'ютерної мережі освіти та науки, розробки системи дистанційного навчання на тривалий період, яка базується на інформаційних технологіях (Cuban, 2001; Fuchs, Woessmann, 2005).

Технічні можливості задля імплементації різноманітних рішень в галузі розробки та формування інформаційних систем на сучасному етапі надзвичайно розгорнуті та повністю доступні. Важливим елементом інформаційної системи організації дистанційного навчання є ІТ-інфраструктура, яка являється єдиним комплексом програмних, технічних, комунікаційних, інформаційних та організаційно-технологічних засобів забезпечення функціонування освітнього процесу (Сарміна, Фомичева, 2017: 136-137).

Використання ІКТ підвищує рівень якості навчання та викладання серед зацікавлених сторін. Для цієї дослідницької мети термін дистанційне навчання визначається як «інноваційний підхід до надання освіти за допомогою електронних форм інформації, що підвищують навички, знання та інші результати від навчання студентів» (ХаумонгNhoun et al., 2012).

Деякі науковці трактують по іншому термін дистанційне навчання як використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) за допомогою комп'ютерних мереж для забезпечення

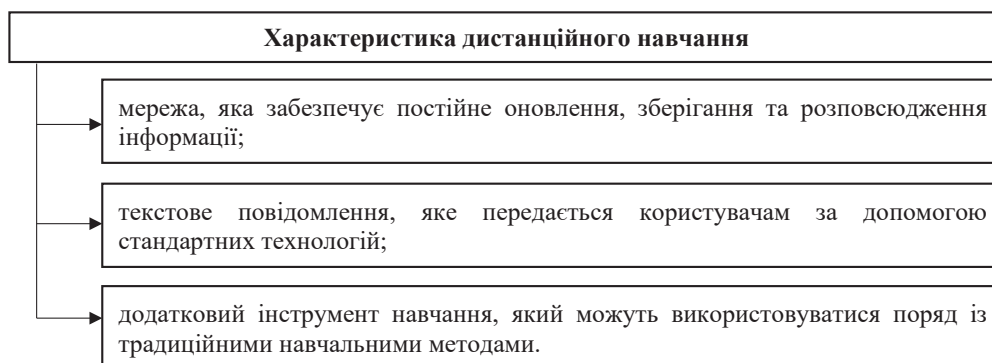

Рис. 1. Характеристика дистанційного навчання

Примітки: сформовано авторами на основі джерела: (Kokhanovskaya et al., 2020).

Таблиця 1

Основні електронні сервіси для забезпечення дистанційного навчання

Електронні сервіси	Характеристика
Moodle	додаток, яка організовує цілісний навчальний процес онлайн-формату
GoogleClassroom	додаток, який пришвидшує обмін інформацією між учасниками закладів професійної (професійно-технічної) освіти
GooglePresentations	додаток, який надає дозвіл формувати та редагувати файли на пристроях
Stepik	освітній додаток та конструктор відкритих онлайн-курсів та уроків
OnlineTestPad	онлайн конструктор тестів, опитувань, кросвордів
iLearn	освітня платформа з онлайн-курсами, тестами та вебінарами
Skype, Viber, WhatsApp, Zoom	месенджери для забезпечення процесу комунікації учасників освітнього процесу в режимі реального часу
Edmodo	додаток, який надає можливість оперативного комунікувати викладачам та здобувачам освіти
Trello	платформа, що допоможе організувати продуктивну командну роботу студентів
Linoit	віртуальна дошка, на якій закріплюють відповідні стікери з інформаційними замітками, зображеннями, відео та документами
Padlet	універсальна онлайн-дошка, яку легко застосовувати в освітньому процесі
Kahoot!	додаток, який надає можливість генерувати тести і проходити їх в ігровій формі
Plickers	додаток, який надає змогу забезпечувати тестування за допомогою карток з QR-кодом та швидко отримати результати

Примітка: складено на основі джерела: (Курепін та ін., 2020: 134).

Отже, для дистанційного навчання застосовуються інформаційні технології, які забезпечують асинхронну або синхронну інтерактивну взаємодію здобувачів освіти і викладачів та базуються на принципі самонавчання студента, завдяки чому забезпечується безперервний процес інтелектуального розвитку і професійного становлення особистості (Петренко, 2018: 91).

навчальними матеріалами та надання інформації студентам та викладачам (Ozkan, Koseler, 2009). Також, дистанційне навчання інтерпретується як «навчальний зміст або навчальний досвід, що надаються або забезпечуються електронними технологіями» (Noorulhasan Naveed et al., 2017).

Таким чином, дистанційне навчання можна визначити як «заплановане викладання чи досвід навчання, яке використовує широкий спектр технологій і призначене для заохочення взаємодії та сертифікації навчання» (див. рис. 1) (Czerniewicz, Brown, 2009).

Отже, дистанційне навчання було створено в результаті науково-технічного прогресу, а також всевітньої комп'ютеризації різних сфер людської діяльності. Цей формат навчання надає студентам доступ до найкращих навчальних матеріалів у будь-якій галузі знань, що сприяє успішному застосуванню цих знань на практиці. Інтерес серед студентів до дистанційного навчання та його якості, а також до пошуку нових освітніх платформ для вивчення різноманітних дисциплін лише зростає (Kokhanovskaya et al., 2020).

Педагогічна цінність інформаційних технологій сприяє вдосконаленню нових дидактичних методів, що використовуються в закладі вищої освіти, шляхом включення комунікативних засобів в навчальний процес, які є більш звичними для студентів. Від викладачів очікується, розробка власної навчальної програми для оптимального використання інформаційно-комунікаційних технологій при підготовці студентів, для забезпечення найвищої професійної підготовки. Завдяки розвитку інформаційних технологій, отриманні під час дистанційного навчання технічні знання та навички будуть необхідними для конкуренції на ринку праці та педагогічної діяльності, за відсутності яких, майбутні фахівці, не зможуть задовольнити поточні вимоги галузі (Kenny, 2020: 502).

На сучасному етапі організація освітнього процесу в навчальних закладах у взаємозв'язку з епідеміологічною ситуацією, яка склалася в Україні та світі з метою запобігання поширенню коронавірусної інфекції COVID-19, дані установи повинні неухильно виконувати положення постанови КМУ від 11.03.2020 № 22, та наказу МОН України від 16.03.2020 № 406 «Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19» (Постанова КМУ, 2020), а реалізація теоретичної частини освітньої програми повинна бути організованою із застосуванням інформаційних технологій дистанційного навчання (див. табл. 1) (Курепін та ін., 2020: 134).

Згідно з проведеними результатами ЮНЕСКО встановлено, що у всьому світі головними перешкодами дистанційного навчання є соціальна ізоляція, фінансові проблеми, підключення до Інтернету та тривога, яка на сучасному етапі пов'язана з пандемією. В Ibero America перелік проблем є дещо іншим, оскільки кафедри ЮНЕСКО надають пріоритет наступним: підключенню до Інтернету, фінансовим питанням та труднощам з веденням регулярного розкладу, який може бути пов'язаний з формами викладання та навчання в навчальних закладах, які не стимулюють саморегульоване навчання (див. рис. 2) (UNESCO, 2020).

Отже, дистанційне навчання висуває нові вимоги до організації навчального процесу, а це, у свою чергу, вимагає від викладача адаптації студентів до цих нових вимог.

Під соціальною адаптацією розуміють безперервний процес активної адаптації особистості до умов соціального середовища. Серед них виділяємо адаптацію до нових умов праці, навчання, до нового середовища, до нового соціального середовища та норм його поведінки, до нового викладача, до нової аудиторії, до нового змісту навчально-трудової діяльності. Тому, адаптація є необхідною на всіх етапах процесу дистанційного навчання, де у свою чергу сама адаптація здійснюється в 3 етапи: на вході в систему дистанційного навчання, у процесі дистанційного навчання та на виході з системи дистанційного навчання (Fortova, 2019). Ці етапи можна застосувати як

до навчального процесу в цілому, так і до окремих курсів, модулів і конкретної лекції. Крім того, вони повинні бути співвіднесені з етапами технології розвитку креативного мислення (TDCT), які поділяються на: виклик, осмислення та рефлексія.

Виклик – це адаптація до дистанційного навчання на самому початку; осмислення – це адаптація в процесі дистанційного навчання, а рефлексія – це переадаптація. На кожному етапі студенту необхідно під керівництвом викладача виконувати певні завдання. На першому етапі, який є етапом виклику, необхідно викликати у студентів інтерес до дисципліни, що вивчається, актуалізувати матеріал (проблему), що вивчається, і, можливо, разом зі студентами переформулювати проблему. Викладачу необхідно сформувати хороші умови для ефективної роботи зі студентами. На цьому етапі студенти адаптуються один до одного, до дистанційного середовища навчання, до викладача, до умов роботи в дистанційному режимі, до своєї нової ролі. Важливо зняти психологічні бар'єри та створити умови для їх саморозкриття, сформувати інтерес до дистанційного навчання.

Формулювання цілей дистанційного навчання є початковим етапом проектування навчального процесу. Збір інформації про цілі дистанційного навчання дозволяє визначити запити студентів щодо навчання, а оперативний зворотний зв'язок допомагає адаптувати навчальні програми до потреб студентів. Навчальні програми, розроблені

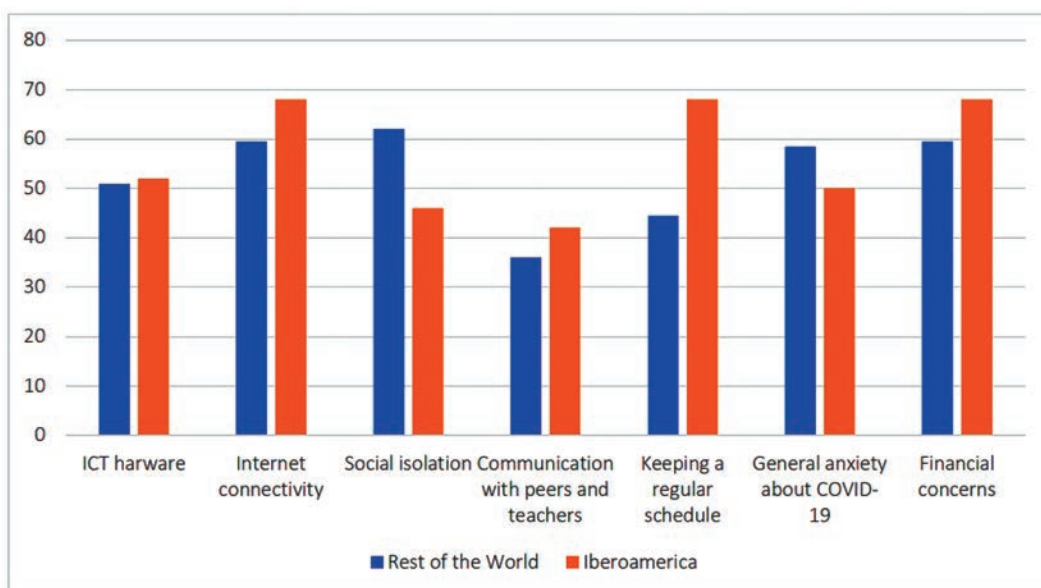

Рис. 2. Основні труднощі, з якими стикаються студенти закладів вищої освіти під час пандемії COVID-19

Примітка: складено на основі джерела: (UNESCO, 2020).

навчальним закладом (кафедрою, викладачем) відповідно до вимог та документів даного рівня, містять цілі, які тією чи іншою мірою можуть відрізнятися від цілей студентів. Тому адаптація навчальної програми під запит студентів є необхідним елементом ефективного розвитку навчального процесу (Організація дистанційного навчання з використанням сучасних ІКТ, 2009).

На етапі рефлексії проводиться активна робота зі змістом та інформацією, де співвідносяться старі та нові знання. На цьому етапі відбувається адаптація до змісту навчання, адаптація до різних видів навчальної діяльності і не в останню чергу настає емоційна адаптація. Адаптація в процесі дистанційного навчання характеризується постійним контролем рівня засвоєння студентами навчального матеріалу з використанням діагностичних і контрольних процедур та коригуванням змісту навчання, тобто його адаптацією та систематизацією з метою підвищення ефективності та дотримання принципу індивідуалізації та диференціації навчання. Велике значення для адаптації у навчально-виховному процесі має вибір адекватних змісту методів і засобів.

У ході рефлексії студент здійснює самостійну систематизацію та узагальнення вивченого матеріалу, визначаючи напрямок подальшого вивчення теми, дисципліни, предмета. Рефлексія – це процес самопізнання суб'єктом внутрішніх актів і умов. Мислення необхідне для систематизації вивченого матеріалу, співвіднесення його з особистим досвідом і самопізнанням. Рефлексія проводиться як після вивчення кожної теми, так і після курсу в цілому і є невід'ємною частиною адаптації. Це дає можливість відстежити якість засвоєння матеріалу та емоційний стан студентів з метою подальшого коригування процесу дистанційного навчання.

Адаптація до нової форми дистанційного навчання – це своєрідний управлінський процес. Як і в будь-якому управлінському процесі, можна виділити керованих і керуючих суб'єктів: студентів і викладачів. Управління і керовані суб'єкти навчально-виховного процесу знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. Головне в управлінні адаптацією – підвищення осмисленості засвоєння знань і практичної спрямованості навчання. Викладач, який є керуючим суб'єктом у цьому процесі, повинен не тільки пропонувати певну інформацію та контролювати результати, а й організувати, коригувати діяльність студента для отримання знань у дистанційній формі. Водночас було б неправильно перекладати весь навчальний процес лише на викладача, оскільки

багато чого залежить від самих студентів. Важливо, щоб студенти свідомо прагнули здобувати знання за допомогою інформаційних технологій.

Роль викладача, який завжди був і залишається не тільки передавачем інформації, а й здійснює вплив на людей силою свого слова та змістом своєї місії, яка суттєво змінюється і набуває нової якості з дистанційним навчанням. Зусилля сучасного викладача мають бути спрямовані на подолання опору навчанню, культивування мотиву та мети навчання, створення передумов для подальшого самонавчання. Викладачу необхідно використовувати певні методи, засоби, прийоми та форми навчання з урахуванням принципів індивідуалізації та диференціації, оптимального поєднання людських і технічних ресурсів, діалогічного спілкування та діагностичних процедур тощо (Sharovalova et al., 2020).

Отже, дистанційне навчання диктує власну специфіку організації навчальної діяльності, вибір форм і методів навчання, змісту і засобів навчання, в тому числі інформаційні, що, в свою чергу, вимагає врахування особистісних особливостей студентів для їх соціальної адаптації в процесі дистанційного навчання. Адаптація до дистанційного навчання відбувається через багато каналів на різних рівнях організації і включає всю систему взаємодіючих соціальних, технічних і природних факторів. Ці фактори, у різноманітних комбінаціях та в поєднанні, впливають на здатність ефективно працювати з інформацією, що визначає розвиток студента. З метою достатнього повного розуміння психологічних, педагогічних, соціальних та інформаційних проблем, що виникають в процесі адаптації, а також для вибору оптимальної стратегії навчання в закладах вищої освіти було проведено дослідження загальної оцінки та соціальної адаптації студентів до дистанційного навчання. Під час дослідження використовувалися такі методи: 1) анкетне опитування; 2) шкала соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда. У дослідженні взяли участь 2500 студентів закладів вищої освіти. Анкетування було спрямовано на визначення загальної оцінки студентами технологій дистанційного навчання. Обробка результатів опитування показала наступне.

На запитання, чому використовується дистанційне навчання та чим відрізняється дистанційне навчання від традиційної форми, більшість (83%) респондентів відповіли, що навчання за дистанційними технологіями зручніше для тих, хто: через різні обставини (робота, стан здоров'я, сім'я, віддаленість від освітньої організації) не має можливості

регулярно відвідувати заняття чи приходити на заняття; 37,2% студентів відзначили, що дистанційне навчання дає змогу підвищити ефективність засвоєння основної освітньої програми за рахунок самостійного вибору місця та часу проведення занять; 85,6% – вважають, що використання дистанційного навчання в навчальному процесі дає можливість отримати додаткові знання за допомогою інформаційних технологій та оволодіти додатковими ІТ-компетентностями; 22,3% – відзначили, що завдяки використанню технологій дистанційного навчання, реалізованих з опосередкованою (дистанційною) або не повністю опосередкованою взаємодією між студентом і викладачем, дозволяє студентам оптимально поєднувати навчання і роботу, робить навчання доступнішим для мешканців віддалених регіонів, дозволяє їм будувати процес навчання, враховуючи індивідуальні можливості та побажання студента виходячи із загального графіка навчального процесу.

Проте респонденти відзначили декілька негативних факторів: 1) технічний фактор: нестабільне та погане з'єднання з Інтернетом (35%); 2) психологічний фактор: невміння та небажання вчитися самостійно (27%); 3) лінгвістичний фактор: невміння працювати з електронним мультимедійним контентом (19%); 4) соціальний фактор: 87% студентів відзначили, що головна відмінність дистанційного навчання від традиційного – це відсутність безпосереднього контакту між студентами та викладачем, відсутність спілкування.

Наступна група запитань, запропонованих студентам, пов'язана з оцінкою роботи з викладачем. Одним із питань є оцінка ефективності спілкування викладача з студентами. За результатами опитування 93,4% оцінили позитивно, а 6,6% відповіли, що не завжди вдається зв'язатися з викладачем і не всі викладачі охоче дають номери телефонів. При оцінці переваги дистанційного навчання на питання «Яка форма навчального процесу є найбільш прийнятною для Вас?» отримано такі результати: 46,2% респондентів віддали перевагу денній формі навчання, 42% – змішаній і лише 11,8% – дистанційній формі навчання.

Важливим фактором, що супроводжує навчальний процес у його дистанційному варіанті, є те, що студенти стикаються з незнайомими формами організації навчального процесу, видами контролю, якісно новому змісту навчальних завдань. Навчання є стресовою ситуацією для студентів, оскільки вимагає напруження фізіологічних або психічних процесів. Студенти змушені працювати більш самостійно; вони відчують певну «фізичну» самотність у навчальному середовищі.

З дистанційним навчанням студенти отримують менше позитивних емоцій у сфері міжособистісних стосунків, оскільки, спілкуючись, ми завжди так чи інакше емоційно реагуємо на інших. Таким чином, дистанційне навчання впливає на психоемоційний стан його учасників.

«Відсутність безпосереднього контакту при дистанційному навчанні акцентує увагу на важливості врахування психологічних особливостей організації процесу подання інформації та питання соціально-психологічного процесу адаптації, які значною мірою визначають ефективність навчання». Для діагностики процесу соціальної адаптації студентів до дистанційного навчання було застосовано шкалу соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда (Fetiskin et al., 2002; Fedchenko, Dergunova, 2021). Результати соціально-психологічної адаптаційної діагностики за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда були отримані таким чином: високі показники за шкалою адаптації виявлено у 43,6% студентів, низькі – у 56,4%. Високі показники свідчать про те, що студент легко опановує навчальні предмети, успішно та вчасно виконує навчальні завдання; при необхідності може звернутися за допомогою до викладача, вільно висловлювати свої думки, може проявити свою індивідуальність і здібності на заняті. Низькі показники за шкалою пристосованості до навчальної діяльності свідчать про труднощі оволодіння навчальними предметами та виконанням навчальних завдань студентом; йому важко говорити на заняті, висловлювати свої думки. При необхідності він не може поставити запитання викладачу. З багатьох предметів, що вивчаються, потребує додаткових консультацій, не може проявити свою індивідуальність та здібності на заняттях.

Отже, процес соціальної адаптації здобувачів вищої освіти у період дистанційного навчання дає змогу підтримувати продуктивність навчального процесу, розширює можливості як викладача, так і студента у віртуальному освітньому просторі, що особливо важливо в контексті стрімкого розвитку технічного прогресу, коли з'являється все більше електронних ресурсів та їх продуктів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті аналізу особливостей соціальної адаптації здобувачів вищої освіти у період дистанційного навчання було встановлено, що через умови інтенсифікації освітніх процесів та появу перешкод щодо забезпечення традиційного навчання, які потребують невідкладного альтернативного вирішення, цей процес вимагає забезпечення розвитку дистанційного навчання, де дана тема набуває все більшої актуальності.

У даний час абсолютно очевидно, щоб досягти результативного навчального процесу навчальні заклади повинні поєднувати переваги змішаних типів освіти, яка може допомогти досягти оптимального балансу між традиційним та дистанційним навчанням. Перешкоди, з якими стикаються студенти під час соціальної адаптації у період дистанційного навчання, вирішення яких допоможе покращенню якості дистанційного навчання в міру переходу студентів на наступні навчальні роки. Також, важливо, покращити платформи дистанційного навчання, які можуть бути єдиним доступним способом навчання та викладання, що може забезпечити безперервність навчання під час неочікуваних подій, таких як спалах COVID-19.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, роз-

роблені авторами та запропоновані в статті, можуть бути використані для: уникнення перешкод під час соціальної адаптації здобувачів вищої освіти у період дистанційного навчання та забезпеченні перспективного розвитку дистанційного навчання.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на пошук засобів для забезпечення соціальної адаптації здобувачів вищої освіти у період дистанційного навчання, що дасть змогу стимулювати освітню сферу і покращить викладацьку діяльність у освітньому інформаційно-технологічному просторі, що забезпечить якісне дистанційне навчання. Розширення можливостей та широке застосування інноваційних, науково-дослідних підходів забезпечення дистанційного навчання на рівні навчального закладу може стати базисом для стратегій на майбутні періоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cuban L. Oversold and underused: Computers in the classroom. Cambridge: Harvard University Press, Cambridge, MA. 2001. URL: https://moodle.fct.unl.pt/pluginfile.php/72068/mod_resource/content/0/Cuban_2001_Oversold_and_underused_Computers_in_the_classroom.pdf (дата звернення: 28.05.2022).
2. Fuchs T., & Woessmann L. Computers and student learning: Bivariate and multivariate evidence on the availability and use of computers at home and at school. 2005. URL: <https://www.ifo.de/DocDL/IfoWorkingPaper-8.pdf> (дата звернення: 28.05.2022).
3. Сармина Е. Ю., Фомичева Т. Л. Информационные технологии как инновация в системе управления. *Интерактивная наука*. 2017. № 1 (11). С. 197-199.
4. ХаёмунгNhoun, O., Bhuasiri, W., Rho, J. J., Zo, H., and Kim, M.-G. The critical success factors of e-learning in developing countries, Korea, 2012.
5. Ozkan S. and Koseler R. Multi-dimensional students' evaluation of e-learning systems in the higher education context: An empirical investigation, *Comput. Educ.*, 2009, 53, 4, 1285–1296. URL: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2009.06.011> (дата звернення: 28.05.2022).
6. Noorulhasan Naveed Q., AbdulHafeez M., Sumaya S., Qureshi M., Asadullah. Barriers Effecting Successful Implementation of E-Learning in Saudi Arabian Universities. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*, 2017, 12. 94. URL: 10.3991/ijet.v12i06.7003 (дата звернення: 28.05.2022).
7. Czerniewicz L., Brown C. A study of the relationship between institutional policy, organizational culture and e-learning use in four South African universities. *Computers and Education*, 2009, 53(1), 121-131.
8. Kokhanovskaya E., Smychkova E., Chai M. Online learning as a result of globalization during the pandemic Covid-19. SHS Web of Conferences. 2020, 92. URL: 10.1051/shsconf/20219201020 (дата звернення: 28.05.2022).
9. Kenny Dorothy. Technology in Translator Training. In: Minako O., Hagan (ed.) *The Routledge Handbook of Translation Technology*. London and New York: Routledge, 2020, 498-515.
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 221 та наказ Міністерства освіти і науки України від 16.03.2020 № 406 «Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0406729-20#Text> (дата звернення: 28.05.2022).
11. Курепін В. М., Синякова В. С., Ус С. В. Організація освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти на період карантину. *Актуальні проблеми життєдіяльності людини в сучасному суспільстві : тези доповідей здобувачів вищої освіти інженерно-енергетичного факультету та інших учасників освітнього процесу за результатами тематичного «круглого столу» на інженерно-енергетичному факультеті, м. Миколаїв, 18-20 листопада 2020 р. Миколаїв : Миколаївський національний аграрний університет, 2020. С. 132-135.*
12. Петренко Л. М. Теоретико-методологічні підходи до забезпечення дистанційного навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер.: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 2(2). С. 90-96. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_2\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_2(2)_14) (дата звернення: 28.05.2022).
13. UNESCO Institute for Statistics. 2020. Government expenditure per student, tertiary (% of GDP per capita). URL: <http://uis.unesco.org/en/topic/education-finance/> (дата звернення: 28.05.2022).
14. Fortova L. K. The Problem of adaptation of students to the educational process of the University. *Young scientist*, 2019, 10, 63-65.
15. Organization of distance learning using modern ICT. Methodological recommendations for teachers of educational institutions. G. O. "Resource center". 2009.
16. Shapovalova T., Kubrikova A., Pugatsky M., Petrova G. Legal And Pedagogical Aspects Of Students Adaptation To Distance Learning. In I. V. Kovalev, A. A. Voroshilova, G. Herwig, U. Umbetov, A. S. Budagov, & Y. Y. Bocharova (Eds.),

Economic and Social Trends for Sustainability of Modern Society, vol 90. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 156-165). European Publisher. 2020. URL: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.10.03.19> (дата звернення: 28.05.2022).

17. Fetiskin N.P., Kozlov V.V., Manuilov G.M. Socio-psychological diagnostics of the development of personality and small groups. M., the Institute of Psychotherapy, 2002.

18. Fedchenko N. M., Dergunova E. Yu. Features of students' adaptation to distance learning. Perspective research and development : Сборник статей Международной научно-практической конференции, Петрозаводск, 01 апреля 2021 года. Петрозаводск: Международный центр научного партнерства «Новая Наука», 2021. pp. 73-78. DOI: 10.46916/05042021-5-978-5-00174-185-5 (дата звернення: 28.05.2022).

REFERENCES

1. Cuban L. Oversold and underused: Computers in the classroom. Cambridge: Harvard University Press, Cambridge, MA. 2001. Available at: https://moodle.fct.unl.pt/pluginfile.php/72068/mod_resource/content/0/Cuban_2001_Oversold_and_underused_Computers_in_the_classroom.pdf

2. Fuchs T., Woessmann L. Computers and student learning: Bivariate and multivariate evidence on the availability and use of computers at home and at school. 2005. Available at: <https://www.ifo.de/DocDL/IfoWorkingPaper-8.pdf>

3. Sarmina E. Yu., Fomicheva T. L. Informatsionnyie tehnologii kak innovatsiya v sisteme upravleniya. [Information technologies as an innovation in the management system]. Interaktivnaya nauka, 2017, № 1 (11), pp. 197-199 [in Russian].

4. XaymoungNhoun, O., Bhuasiri, W., Rho, J. J., Zo, H., and Kim, M.-G. The critical success factors of e-learning in developing countries, Korea, 2012

5. Ozkan S. and Koseler R. Multi-dimensional students evaluation of e-learning systems in the higher education context: An empirical investigation, Comput. Educ., 2009, № 53 (4), pp. 1285–1296. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2009.06.011>

6. Noorulhasan Naveed Q., AbdulHafeez M., Sumaya S., Qureshi M., Asadullah. Barriers Effecting Successful Implementation of E-Learning in Saudi Arabian Universities. International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET), 2017, № 12. 94. Available at: DOI: 10.3991/ijet.v12i06.7003

7. Czerniewicz L., Brown C. A study of the relationship between institutional policy, organizational culture and e-learning use in four South African universities. Computers and Education, 2009, № 53(1), pp. 121-131

8. Kokhanovskaya E., Smychkova E., Chai M. Online learning as a result of globalization during the pandemic Covid-19. SHS Web of Conferences. 2020, № 92. Available at: DOI: 10.1051/shsconf/20219201020 [in English].

9. Kenny Dorothy. Technology in Translator Training. In: Minako O., Hagan (ed.) The Routledge Handbook of Translation Technology. London and New York: Routledge, 2020, pp. 498-515 [in English].

10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.03.2020 № 221 ta nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.03.2020 № 406 «Pro orhanizatsiini zakhody dlia zapobihannia poshyrenniu koronavirusu COVID-19». [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 11.03.2020 № 221 and order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 16.03.2020 № 406 "On organizational measures to prevent the spread of coronavirus COVID-19"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0406729-20#Text> [in Ukrainian].

11. Kurepin V. M., Syniakova V. S., Us S. V. Orhanizatsiia osvitnoho protsesu v zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity na period karantynu. [Organization of the educational process in institutions of professional (vocational) education for the period of quarantine]. Aktualni problemy zhyttiedialnosti liudyny v suchasnomu suspilstvi : tezy dopovidei zdobuvachiv vyshchoi osvity inzhenerno-enerhetychnoho fakultetu ta inshykh uchasnykiv osvitnoho protsesu za rezultatamy tematychnoho «kruhloho stolu» na inzhenerno-enerhetychnomu fakulteti, m. Mykolaiv, 18-20 lystopada 2020 r. Mykolaiv : Mykolaivskiy natsionalnyi ahrarniy universytet, 2020, pp. 132-135 [in Ukrainian].

12. Petrenko L. M. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do zabezpechennia dystantsiinoho navchannia v zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity. [Theoretical and methodological approaches to providing distance learning in vocational (vocational) education]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Ser.: Pedahohichni nauky. 2018, № 2(2), pp. 90-96. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_2\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_2(2)_14) [in Ukrainian].

13. UNESCO Institute for Statistics. 2020. Government expenditure per student, tertiary (% of GDP per capita). Available at: <http://uis.unesco.org/en/topic/education-finance/>

14. Fortova L. K. The Problem of adaptation of students to the educational process of the University. Young scientist, 2019, № 10, pp. 63-65

15. Organization of distance learning using modern ICT. Methodological recommendations for teachers of educational institutions. G. O. "Resource center". 2009

16. Shapovalova T., Kubrikova A., Pugatsky M., Petrova G. Legal And Pedagogical Aspects Of Students Adaptation To Distance Learning. In I. V. Kovalev, A. A. Voroshilova, G. Herwig, U. Umbetov, A. S. Budagov, & Y. Y. Bocharova (Eds.), Economic and Social Trends for Sustainability of Modern Society, vol 90. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 156-165). European Publisher. 2020. Available at: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.10.03.19>

17. Fetiskin N.P., Kozlov V.V., Manuilov G.M. Socio-psychological diagnostics of the development of personality and small groups. M., the Institute of Psychotherapy, 2002

18. Fedchenko N. M., Dergunova E. Yu. Features of students' adaptation to distance learning. Perspective research and development: Sbornik statey Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Petrozavodsk, 01 aprelya 2021 goda. Petrozavodsk: Mezhdunarodnyiy tsentra nauchnogo partnerstva «Novaya Nauka», 2021. pp. 73-78. DOI: 10.46916/05042021-5-978-5-00174-185-5

УДК 316.421:355/359.08
DOI

Микола ЛЕВЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4069-1729

*кадидат педагогічних наук, доцент, заслужений працівник культури України,
професор кафедри культурології, декан факультету культури і мистецтв
Херсонського державного університету
(Івано-Франківськ, Україна) 5172029@gmail.com*

Світлана ФЕДЕНЬКО,

orcid.org/0000-0001-7650-3569

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фармацевтичного управління, технології ліків та фармакогнозії
Івано-Франківського національного медичного університету
(Івано-Франківськ, Україна) fedenkosm5@ukr.net*

Анатолій ФОРОСТЯН,

orcid.org/0000-0002-1823-4628

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Херсонський державний університет
(Івано-Франківськ, Україна) Aforostan00@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена визначенню особливостей соціальної адаптації студентів закладів вищої освіти України до навчання в умовах війни, проблем, які її ускладнюють, та шляхів їх подолання. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечити адаптацію здобувачів вищої освіти до освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Мета статті – розроблення напрямів вирішення проблем, пов'язаних з соціальною адаптацією студентів до навчання в умовах війни. Для того щоб досягти поставленої мети, в ході дослідження було розглянуто поняття «соціальна адаптація», її стадії та форми. На основі цього визначено основні особливості даного процесу. Після аналізу стану соціальної адаптації здобувачів вищої освіти в Україні, визначено проблеми, які її ускладнюють, та запропоновано шляхи їх подолання.

В ході проведення дослідження використані загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція. В статті вперше показано практичні рішення вирішення проблем, які можуть виникнути в процесі соціальної адаптації студентів до навчання під час війни.

За результатами дослідження встановлено, що соціальна адаптація – це безперервний процес активної адаптації людини до умов соціального середовища. Особливостями цього процесу є обов'язковість, етапність, тривалість та індивідуальність. Соціальну адаптацію ускладнює важкий психоемоційний стан студентів, проблеми зі вступом, відсутність мотивації, обладнання та доступу до інтернету, поляризація та дискримінація переселенців. Для вирішення цих проблем пропонується розвиток психологічних служб, евакуація студентів та вищих навчальних закладів в безпечні регіони країни, оптимізація навчального процесу та системи оцінювання, розробка та реалізація державних програм, спрямованих на забезпечення комп'ютерним обладнанням та інтернетом студентів й викладачів, проведення роз'яснювальних заходів серед громадян щодо недопущення поляризації в суспільстві та випадків дискримінації.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використовувати отримані результати закладами вищої освіти та державними органами влади.

Ключові слова: соціальна адаптація, воєнний стан, акомодация, асиміляція, онлайн-навчання.

Mykola LEVCHENKO,*orcid.org/0000-0002-4069-1729*

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Honored Worker of Culture of Ukraine,
Professor at the Department of Cultural Studies, Dean of the Faculty of Culture and Arts
Kherson State University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) 5172029@gmail.com*

Svitlana FEDENKO,*orcid.org/0000-0001-7650-3569*

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pharmaceutical Management, Drug Technology and
Pharmacognosy
Ivano-Frankivsk National Medical University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) fedenkosm5@ukr.net*

Anatoly FOROSTYAN,*orcid.org/0000-0002-1823-4628*

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Kherson State University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) Aforostan00@gmail.com*

SOCIAL ADAPTATION PECULIARITIES FOR HIGHER EDUCATION UNDER WARTIME CONDITIONS

This article is devoted to determining the peculiarities of social adaptation of students of higher education institutions of Ukraine to the educational process under the conditions of war, the problems that complicate it and the ways to overcome them. The topicality of the research is conditioned by the necessity to provide the adaptation of students of higher education to the educational process under martial law.

The aim of the article is to develop directions for solving problems related to social adaptation of students to study under wartime conditions. In order to achieve the objectives, the study examined the concept of "social adaptation", its stages and forms. On this basis, the main features of this process were identified. After analyzing the state of social adaptation of higher education applicants in Ukraine, its complicating problems were identified and ways to overcome them were proposed.

General scientific methods: analysis, synthesis, induction, deduction have been used in the course of the research. The article for the first time shows practical solutions to the problems that may arise in the process of social adaptation of students to study during the war.

According to the results of the study it is established that social adaptation is a continuous process of active adaptation of a person to the conditions of the social environment. The peculiarity of this process is obligatory, staggered, long-term and individual. Social adaptation is complicated by the heavy psycho-emotional state of students, problems with introduction, lack of motivation, equipment and internet access, polarization and discrimination of displaced people. To solve these problems, the development of psychological services, evacuation of students and universities to safe regions of the country, optimisation of the learning process and assessment system, development and implementation of state programmes aimed at providing computer equipment and internet to students and teachers, awareness-raising measures among citizens to avoid polarisation in society and cases of discrimination are proposed.

The practical significance of the study lies in the possibility of using the results obtained by higher education institutions and public authorities.

Key words: *social adaptation, martial law, accommodation, assimilation, online learning.*

Постановка проблеми. З початком повномасштабної війни питання навчання стало менш актуальним, адже пріоритети українців різко змінилися. Їх основними цілями стала безпека, допомога армії та країні. Режим виживання потребує багато сил та енергії, тож здається, що вчитися, а тим більше пристосовуватися до нових умов, в яких перебуває освіта в Україні, немає сенсу. Однак війна не триватиме

вічно, і рано чи пізно доведеться замислитися над своїм майбутнім. Після завершення війни знадобляться знання, без яких неможливо розвиватися на будувати кар'єру. Їх отримання неможливе без соціальної адаптації до освітнього процесу в умовах війни. В зв'язку з цим дуже важливо, щоб молоді люди включалися в навчальний процес, успішно справлялися з вимогами до навчання, опановували компетен-

ції, які вони могли б успішно застосовувати в майбутньому. Однак соціальна адаптація студентів під час війни значно ускладнюється. Студент повинен пристосуватися до нових умов, бути мобільним, активним та самостійним, вміти організувати свою роботу та правильно розподілити час. Велике значення має часовий інтервал адаптації. В умовах війни необхідно, щоб цей процес відбувався якомога швидше без особливих соціальних та психологічних втрат.

Соціальна адаптація студентів до освітнього процесу є основою його подальшого становлення. Вона включає в себе не тільки пристосування до нових умов навчання та отримання знань, а й до нового соціального оточення, нових умов проживання, та в цілому до життя під час війни. Саме тому питання соціальної адаптації здобувачів вищої освіти до навчання та її особливостей в умовах воєнного стану є дуже актуальним на сьогоднішній день та потребує поглибленого вивчення.

Аналіз досліджень. Соціальна адаптація розглядається в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. До них можна віднести Петровського А. В. (1990), Дмитрієнка С. А. (2007), Кобишева Л. І. (2013), Овсяник О. А. (2006) та ін. Однак в умовах, що склалися в Україні, недостатньо уваги приділяється соціальній адаптації здобувачів вищої освіти до освітнього процесу в умовах воєнного стану, а також проблемам, що його ускладнюють, та шляхам їх вирішення.

Мета статті – розроблення напрямів вирішення проблем, пов'язаних з соціальною адаптацією студентів до навчання в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Від успішності соціальної адаптації студента до освітнього процесу в умовах воєнного стану багато в чому залежить його подальший розвиток як особистості та як майбутнього професіонала. Від того, наскільки швидко та ефективно він подолає перешкоди під час оволодіння професійними компетенціями залежить, як він реалізує свої здібності у сфері професійної діяльності та поза нею. Отримані вміння та навички стануть фундаментом для особистісного та кар'єрного зростання, формування життєвих принципів та ідеалів.

Соціальна адаптація є безперервним процесом активної адаптації людини до умов соціального середовища та результатом цього процесу. Іншими словами, це її здатність пристосовуватися до нового соціального середовища без почуття внутрішнього дискомфорту та без конфлікту з ним (Петровский, 1990: 133). Під соціальним середовищем розуміють економічні, політичні,

соціальні, духовні, територіальні умови, що впливають на становлення особистості (Соціальне середовище, 2022). В даному дослідженні під соціальним середовищем, до якого має адаптуватися здобувач вищої освіти, мається на увазі нове освітнє середовище, яке формується в умовах воєнного стану.

В свою чергу, здобувачі вищої освіти – це група молоді приблизно одного віку (переважно 16-23 років з однаковим базовим (середнім) рівнем освіти), що відрізняється від інших груп молоді своїми особливостями. До них можна віднести форму організації життєдіяльності, концентрацію у великих вузівських центрах, «свій» спосіб життя у стінах ЗВО, студентській групі чи гуртожитку, відносну самостійність у виборі способів діяльності в навчальний та не навчальний час. Головна особливість та сутність здобувача вищої освіти полягає в тому, що основним його завданням є не безпосередня участь у матеріальному та духовному виробництві, а підготовка до праці у цих сферах, тобто навчання. Звідси випливає головне призначення студентства – поповнення рядів майбутніх спеціалістів, інтелігенції.

Ефективність виконання основного завдання студента неможливе без соціальної адаптації. Виділяють чотири стадії цього процесу в умовах нового соціального середовища, сформованого в воєнний час:

1. *Початкова стадія.* На цій стадії студент ознайомлюється з основними правилами поведінки у новому йому середовищі і намагається слідувати їм.

2. *Стадія терпимості.* У цей момент середовище та індивід стають рівноцінними доповненням один одного.

3. *Акомодація (пристосування).* У процесі цієї стадії для досягнення найкращої взаємодії здобувач вищої освіти і середовища, що його приймає, йдуть на різні поступки по відношенню один до одного.

4. *Асиміляція (повна адаптація).* В цей період студент відмовляється від способу життя, який він вів раніше, і повністю приймає норми та цінності нового соціального середовища.

Необхідно зазначити, що студент, адаптуючись до нового освітнього середовища, може пройти всі етапи послідовно, а може зупинитися на якомусь із них. Все залежить від ситуації, відношення студента до неї, його характеру та життєвого досвіду. При цьому процес адаптації може мати одну із форм, які виділяються у педагогічній літературі. Вони наведені в Табл. 1.

Форми соціальної адаптації

Форми соціальної адаптації	Значення
Формальна	Стосується пізнавально-інформаційного пристосування студентів до нового розпорядку свого життя, структури вузівського навчання та його змісту, вимог, які встановлює ЗВО (заклад вищої освіти), своїх обов'язків
Суспільна	Процес знаходження однодумців, об'єднання в групи за інтересами, взаємодія встановлених груп із іншими студентами
Дидактична	Стосується передачі студентам знань, виробленню у них умінь та навичок, що дозволяють реалізувати успішне та результативне освоєння навчальної програми ЗВО

Примітка: систематизовано авторами (Дмитрієнко, 2007: 38-41)

Ступінь успішності соціальної адаптації студентів можна оцінити за ступенем активності їхньої діяльності у житті закладу вищої освіти. Виділяють дві основні форми такої діяльності: навчальну та позанавчальну (культурно-освітню, науково-дослідницьку тощо). Окрему увагу необхідно приділити позанавчальній формі діяльності, яка має не менше значення в соціальній адаптації до нового освітнього середовища, ніж навчальна. Основні види позанавчальної діяльності показані на рис. 1.

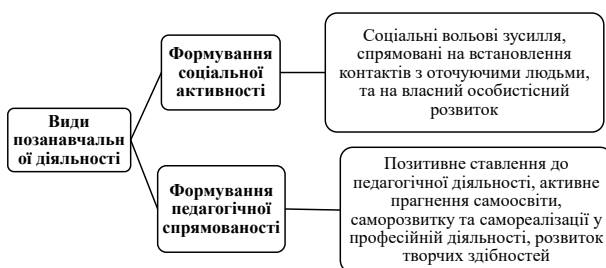

Рис. 1. Види позанавчальної діяльності

Примітка: систематизовано авторами (Кобишева, 2003: 142-145)

Іншими показниками успішної соціальної адаптації як процесу пристосування до соціального середовища можна вважати наступні:

- встановлення позитивних зв'язків із новим середовищем та вирішення щоденних життєвих проблем;
- задовільний психічний та фізичний стан;
- адекватність у спілкуванні та відносинах з іншими студентами та викладачами;
- комфортність у новому освітньому середовищі.

Проте не всі студенти можуть успішно пройти соціальну адаптацію до освітнього процесу в умовах воєнного стану. Деякий відсоток молодих людей, які навчаються у вищій школі, залишаються дезадаптованими. Це проявляється в їхній неуспішності або особистих психічних, соматичних та психосоматичних хворобах. Так само це

може виражатися в девіантній поведінці студентів (Овсяник, 2006).

Враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що головними особливостями соціальної адаптації здобувачів вищої освіти до освітнього середовища в умовах воєнного стану є:

- *Обов'язковість.* Соціальна адаптація студента є обов'язковою умовою здобуття вищої освіти в умовах воєнного стану. Вона визначає його подальший розвиток як особистості та майбутнього професіонала.
- *Етапність.* Як вже зазначалось, соціальна адаптація до нового середовища (воєнних умов) відбувається в декілька етапів (початкова стадія, стадія терпимості, пристосування та повної адаптації).
- *Тривалість.* Залежно від особистісних особливостей студентів та умов середовища, в якому вони опинились, процес адаптації студентів може тривати від 1 місяця до 1 року.
- *Індивідуальність.* Процес соціальної адаптації є індивідуальним для кожного студента. Його швидкість та ефективність залежить від здібностей здобувача освіти, його характеру, психоемоційного стану та життєвого досвіду.

Процес адаптації особистості студентів до освітнього процесу в умовах воєнного стану, довгий і складний, а часом навіть дуже проблематичний. Він характеризується повною відмовою від звичного способу життя та входженням у нове невідоме доросле життя, в якому необхідно думати не тільки про навчання, а й про те, як вижити під час війни, забезпечити себе та своїх рідних, допомогти армії та країні. В більшості українських студентів він розпочався ще два роки тому, коли перед системою вищої освіти України постали серйозні виклики. Спочатку звичне студентське життя змінила пандемія коронавірусу, а потім повномасштабна війна. З початком вторгнення керівники закладів вищої освіти нашої держави прийняли рішення призупинити навчальний про-

цес або продовжити його в дистанційній формі там, де це можливо. При цьому вони керувались такими нормативно-правовими актами: Законом України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 року. № 1556-VII (Про вищу освіту, 2014); Указом Президента «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року (Про введення воєнного стану, 2022); Листом МОН України «Про організацію освітнього процесу» від 25.02.2022 року за № 1/3277-22 (Про організацію освітнього процесу, 2022).

На жаль, багато закладів вищої освіти пошкоджено або повністю зруйновано, тому продовжити освітній процес неможливо. Однак свої двері перед студентами з окупованих територій та територій, на яких ведуться бойові дії відкрили ЗВО інших міст. Відповідно до інформації, яку надає Національне агентство із забезпечення якості освіти, приєднатися до онлайн-навчання можна в Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника, НТУ «Дніпровська Політехніка, Луцькому національному технічному університеті, Кам'янець-Подільському університеті ім. І. Огієнка, Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького, Буковинському державному медичному університеті, Національному університеті «Острозька академія», Волинському національному університеті ім. Лесі Українки, Львівському національному університеті ім. Івана Франка та інших ЗВО, які знаходяться на відносно спокійних територіях (Де навчатись, 2022).

Деякі заклади вищої освіти пропонують внутрішньо переміщеним особам два варіанти – навчання за програмами академічної мобільності та повне переведення на навчання до закладу вищої освіти. Така практика на час війни застосовується в Ужгородському національному університеті (Допомога УжНУ, 2022), Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка (Університет, 2022) та Національному університеті «Львівська політехніка» (Студентам ЗВО, 2022). Освітні послуги українцям, які покинули окуповані території, надають закордонні ЗВО. З метою підтримки українських студентів відкриваються стипендійні програми.

Зклади вищої освіти, які продовжують надавати освітні послуги, практикують проведення бесід щодо психологічної підтримки здобувачів освіти під час воєнного стану, які допомагають їм швидше адаптуватися до нових умов навчання та життя. Наприклад, не дивлячись на складні умови, куратори академічних груп Одеського національного технологічного університету допомагають своїм студентам побороти тривогу та страх за

життя рідних, близьких та знайомих. В режимі зум-конференції вони дають поради та пропонують вправи дихальної гімнастики та йоги, які дають можливість опанувати та заспокоїти себе (Бесіди, 2022).

Таким чином, можна зробити висновок, що наша держава не стоїть осторонь та всіляко намагається зберегти безперервність навчання, викладання, захистити викладачів, студентів, допомогти їм швидше адаптуватися до нового середовища навчання і таким чином зберегти інтелектуальний потенціал. Однак, незважаючи на всі зусилля, соціальну адаптацію здобувачів вищої освіти до освітнього процесу в умовах воєнного стану ускладнюють проблеми, які негативно відображаються не тільки на їх успішності, а й психологічному стані та на якості життя загалом.

1. *Важкий психоемоційний стан здобувачів вищої освіти.* Швидкість адаптації та її ефективність багато в чому залежить від психоемоційного стану студентів. Це особливо актуально для осіб з окупованих територій, які змушені були переїхати на відносно безпечні території, або залишились там. Студенти та абітурієнти, які не змогли покинути окуповані регіони, піддаються постійному тиску з боку російських військ. Примусова мобілізація, перехід на російські програми навчання, мілітаризація неповнолітніх на окупованих територіях у Луганській та Донецькій областях, де під виглядом «національно-патріотичного виховання» їх можуть готувати до участі у війні – все це погіршує психоемоційний стан студентів (Освіта, 2022).

2. *Проблеми зі вступом у ЗВО.* Випускники шкіл з окупованих регіонів України не можуть виїхати на підконтрольну українській владі територію та скласти національний мультипредметний тест, який є обов'язковою умовою вступу на бюджетну форму фінансування. Саме тому їм доведеться вступати у заклади вищої освіти дистанційно, що також дуже проблематично. На окупованих територіях Криму та Донбасу діючі освітні центри, які опікуються абітурієнтами, що проживають на відповідних територіях, не мають чітких роз'яснень щодо роботи під час вступної кампанії 2022 року. В таких умовах соціальна адаптація до нових умов навчання неможлива.

3. *Відсутність мотивації до здобуття вищої освіти.* В умовах воєнного стану освіта відходить на задній план. Студенти, які знаходяться у важких життєвих обставинах, втрачають мотивацію до навчання. Їх пріоритети кардинально змінюються. На перше місце виходить безпека та виживання в нових умовах.

4. Відсутність потрібного обладнання та доступу до інтернету, без якого неможливо долучитися до онлайн-навчання. Необхідною умовою онлайн-навчання із застосуванням сучасних цифрових комп'ютерних технологій є наявність у студентів і викладачів гаджетів (смартфонів, ноутбуків тощо) з доступом до мережі інтернету у т. ч. мобільного. Звичайно, необхідним є наявність сучасного комп'ютерного обладнання, відповідного ПО (програмного забезпечення) і інформаційних баз в закладах вищої освіти.

5. Поляризація в суспільстві та випадки дискримінації. Більшість українців ставляться до вимушених переселенців співчутливо. Водночас трапляються випадки дискримінації. Про це свідчать

результати всеукраїнського національно репрезентативного опитування, проведеного Info Sapiens у співпраці з ExtremeScan з 12-го по 17 травня 2022 року. Відповідно до нього, 61% українців ставляться до переселенців, які переїхали в їх населений пункт, позитивно. Водночас 5% українців не сприймають їх. Найчастішою причиною негативного ставлення є думка, ніби вони розважаються на новому місці та не хочуть працювати (61% українців, 2022). Студенти, значна частина яких покинула окуповані території, також потерпають від такої дискримінації. Це унеможливує їх швидку соціальну адаптацію до освітнього процесу в умовах війни.

Шляхи подолання зазначених проблем наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Проблеми соціальної адаптації та шляхи їх вирішення

Проблеми соціальної адаптації	Шляхи вирішення
Важкий психологічний стан здобувачів вищої освіти	Успішне вирішення цієї проблеми пов'язане з розвитком психологічної служби закладу вищої освіти. Необхідно розробити систему заходів, що сприятимуть соціальній адаптації студентів до навчання в умовах воєнного стану. До числа найважливіших заходів відноситься: робота з формування та комплектування академічних груп, ритуал «Посвята у студенти», виступи викладачів у групах, бесіди з психологом тощо. Важливе значення має проведення культурних заходів – тематичні вечори, спортивні змагання, творчі конкурси. Деякі з цих заходів можна проводити онлайн. Активна спільна діяльність дозволяє новачкам усвідомити свою значимість, знайти друзів. При правильно організованій адаптаційній роботі здобувачі вищої освіти швидко втягуються в навчання.
Проблеми зі вступом у ЗВО	Ця проблема частково вирішена Міністерством освіти та науки (МОН). Зокрема, розроблена низка механізмів, які дають можливість випускникам шкіл вступати до закладів вищої освіти дистанційно. Однак навіть за таких умов не всі випускники можуть подати документи в такому режимі, адже найчастіше на окупованих територіях немає зв'язку та відсутній доступ до інтернету. Саме тому єдиним варіантом залишається евакуація майбутніх студентів та ЗВО, в яких вони навчаються. Станом на 6 червня 2022 року, з тимчасово окупованих територій евакуювали 32 заклади вищої освіти, 42 коледжі та 64 філії ЗВО
Відсутність мотивації здобуття вищої освіти	Для підвищення мотивації студентів до навчання в умовах війни, необхідно проводити бесіди та акцентувати увагу на важливості здобуття тієї чи іншої професії. Підвищити мотивацію до навчання допоможе оптимізація навчального процесу за допомогою різноманітних інформаційно-комунікативних технологій та організація ефективної системи оцінювання. При цьому необхідно враховувати особливості особистості здобувачів вищої освіти
Відсутність потрібного обладнання та доступу до інтернету	На жаль, вирішити питання забезпечення потрібним обладнанням та доступом до інтернету студентів та викладачів, які залишаються на тимчасово окупованих територіях, дуже проблематично. Разом з тим, в регіонах, де тривалий час відбувалися активні бойові дії, необхідне відновлення зв'язку, інтернету та іншої е-інфраструктури. Необхідна розробка та реалізація державних програм, спрямованих на забезпечення комп'ютерним обладнанням студентів та викладачів, які опинилися в складних умовах, в тому числі, із залученням міжнародних організацій
Поляризація в суспільстві і випадки дискримінації	Необхідно проводити роз'яснювальні заходи серед громадян щодо недопущення поляризації в суспільстві та випадків дискримінації щодо переселенців. Це допоможе розвінчати міфи, щодо того, що більшість із них мають проросійські політичні погляди, не бажають працювати нарівні з усіма, агресивно ставляться до місцевих та бажають бути в особливому статусі через свої життєві обставини

Примітка: систематизовано авторами (Частині абітурієнтів, 2022)

Вирішення цих проблем сприятиме адаптації здобувачів вищої освіти до освітнього процесу в реаліях війни, що в свою чергу, вплине на їх успішність, психологічний стан та якість життя.

Висновки. Успішна соціальна адаптація до освітнього процесу в умовах воєнного стану забезпечує подальший розвиток студента як особистості та майбутнього професіонала. Від того, наскільки швидко та ефективно він подолає перешкоди в ході оволодіння професійними компетенціями залежить, як він реалізує свої здібності у сфері професійної діяльності та поза нею.

Соціальна адаптація визначається як безперервний процес активної адаптації людини до умов соціального середовища. Виділяють чотири стадії цього процесу в умовах нового соціального середовища, сформованого в воєнний час: початкова стадія, стадія терпимості, акомодация та асиміляція. Основними формами соціальної адаптації студентів до навчання в умовах війни є формальна, суспільна та дидактична. До її осо-

бливостей можна віднести обов'язковість, етапність, тривалість та індивідуальність.

Основними проблемами соціальної адаптації здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану є: важкий психоемоційний стан студентів; проблеми зі вступом; відсутність мотивації, обладнання та доступу до інтернету; поляризація та дискримінація переселенців. Щоб вирішити ці проблеми, необхідно розвивати психологічні служби ЗВО, по можливості евакуювати студентів в безпечні регіони країни, оптимізувати навчальний процес та систему оцінювання, розробити та реалізувати державні програми, спрямовані на забезпечення комп'ютерним обладнанням та інтернетом, проводити роз'яснювальні заходи серед громадян щодо недопущення поляризації в суспільстві та випадків дискримінації.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання державними органами та закладами вищої освіти запропонованих напрямів адаптації студентів до навчання в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бесіди щодо психологічної підтримки здобувачів освіти під час воєнного стану. studlifeod.ontu.edu.ua, 2022. URL: https://studlifeod.ontu.edu.ua/2022/03/24/24032022_1/
2. Де навчатися під час війни? Поради школярам і студентам. zn.ua, 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/de-navchatisja-pid-chas-vijni-poradi-shkoljaram-i-studentam.html>
3. Дмитриенко С. А. Формирование навыков адаптации к профессиональной деятельности. Среднее профессиональное образование, 2007. № 2. С. 38-41.
4. Допомога УжНУ переміщеним студентам, викладачам, науковцям. uzhnu.edu.ua, 2022. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/dopomoga-uzhnu-peremishchenim-studentam-vikladacham-naukovtsyam.htm>
5. Кобышева Л. И. Психолого-педагогическое сопровождение формирования личностных качеств социального педагога в условиях вузовского образования. Научное мнение, 2013. № 4. С. 142-145.
6. Овсяник О. А. Особенности профилактики социальной дезадаптации студентов в вузе. Знание. Понимание. Умение, 2006. №2.
7. Освіта на окупованих територіях України. cedos.org.ua, 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-na-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/>
8. Петровский А. В. Краткий психологический словарь. Москва: Политиздат, 1990. 133 с.
9. Про введення воєнного стану: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/Верховна Рада України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
10. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
11. Про організацію освітнього процесу: Лист від 06.03.2022 р. №1/3371-22/Міністерство освіти і науки України. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86062/
12. Соціальне середовище. uk.wikipedia.org, 2022. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5
13. Студентам ЗВО, які розташовані у зоні бойових дій, надано можливість отримати освітні послуги у Львівській політехніці. lpnu.ua, 2022. URL: <https://lpnu.ua/news/studentam-zvo-iaki-roztashovani-u-zoni-boiovykh-dii-nadano-mozhlyvist-otrymaty-osvitni-posluhy>
14. Університет гостинно прийме здобувачів вищої освіти на програми академічної мобільності. tnpu.edu.ua, 2022. URL: <https://tnpu.edu.ua/news/7020/>
15. Частина абітурієнтів спростили умови вступу до вишів: кого це стосується. svit.kpi.ua, 2022. URL: <https://svit.kpi.ua/2022/06/06/%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%96-%D0%B0%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%83%D1%80%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2-%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2/>
16. 61% українців та українок ставляться до вимушених переселенців позитивно та співчутливо – опитування. zmina.info, 2022. URL: <https://zmina.info/news/61-ukrayinciv-ta-ukrayinok-stavlyatsya-do-vymushenyh-pereselenciv-pozytyvno-ta-spivchutlyvo/>

REFERENCES

1. Besidy shchodo psykholohichnoyi pidtrymky zdobuvachiv osvity pid chas voyennoho stanu. studlifeod. [Discussions on psychological support of students during martial law]. 2022. URL: https://studlifeod.ontu.edu.ua/2022/03/24/24032022_1/ [in Ukrainian].
2. Chastyni abiturientiv sprostyly umovy vstupu do vyshiv: koho tse stosuyetsya. [Some entrants have simplified the conditions for admission to universities: who is affected]. 2022. URL: <https://svit.kpi.ua/2022/06/06/%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%96-%D0%B0%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%83%D1%80%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2-%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2/> [in Ukrainian].
3. De navchatysya pid chas viyny? Porady shkolyaram i studentam. [Where to study during the war? Tips for schoolchildren and students]. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/de-navchatisja-pid-chas-vijni-poradi-shkoljaram-i-studentam.html> [in Ukrainian].
4. Dmitriyenko S.A. Formirovaniye navykov adaptatsii k professionalnoy deyatelnosti [Formation of skills of adaptation to professional activity]. Sredneye professionalnoye obrazovaniye, 2007. № 2. pp. 38-41 [in Russian].
5. Dopomoha UzhNU peremishchenym studentam, vykladacham, naukovtsyam. [Assistance to UzhNU to displaced students, teachers, scientists]. 2022. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/dopomoga-uzhnu-peremishchenim-studentam-vykladacham-naukovtsyam.htm> [in Ukrainian].
6. Kobysheva L.I. Psikhologo-pedagogicheskoye soprovozhdeniye formirovaniya lichnostnykh kachestv sotsialnogo pedagoga v usloviyakh vuzovskogo obrazovaniya [Psychological and pedagogical support for the formation of personal qualities of a social teacher in the context of university education]. Nauchnoye mneniye, 2013. № 4. pp. 142-145 [in Russian].
7. Osvita na okupovanykh terytoriyakh Ukrayiny. [Education in the occupied territories of Ukraine]. 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-na-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/> [in Ukrainian].
8. Ovsyanik O. A. Osobennosti profilaktiki sotsialnoy dezadaptatsii studentov v vuze [Features of the prevention of social maladaptation of students at the university]. Znaniye. Ponimaniye.Umeniye, 2006. №2 [in Russian].
9. Petrovskiy A.V. Kratkiy psikhologicheskii slovar [Brief psychological dictionary]. Moscow: Politizdat, 1990. 133 p. [in Russian].
10. Pro orhanizatsiyu osvitnoho protsesu: Lyst vid 06.03.2022 r. №1/3371-22 [On the organization of the educational process]. 2022. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86062/ [in Ukrainian].
11. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrayiny vid 1.07.2014 r. № 1556-VII [On higher education]. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
12. Pro vvedennya voyennoho stanu: Ukaz Prezidenta Ukrayiny vid 24.02.2022 r. № 64 [On the imposition of martial law]. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
13. Sotsialne seredovyshe. [Social environment]. 2022. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B [in Ukrainian].
14. Studentam ZVO, yaki roztashovani u zoni boyovykh diy, nadano mozhlyvist otrymaty osvitni posluhy u Lvivskiy politekhnitsi. [Freelance students who are located in the combat zone are given the opportunity to receive educational services at Lviv Polytechnic]. 2022. URL: <https://lpnu.ua/news/studentam-zvo-iaki-roztashovani-u-zoni-boiovykh-dii-nadano-mozhlyvist-otrymaty-osvitni-posluhy> [in Ukrainian].
15. Universytet hostynno pryyme zdobuvachiv vyshchoyi osvity na prohramy akademichnoyi mobilnosti. [The University will hospitably accept higher education students for academic mobility programs]. 2022. URL: <https://tnpu.edu.ua/news/7020/> [in Ukrainian].
16. 61% ukrayintiv ta ukrayinok stavlyatsya do vymushenykh pereselentsiv pozytyvno ta spivchutlyvo – opytuvannya. [61% of Ukrainian men and women treat IDPs positively and sympathetically - poll]. 2022. URL: <https://zmina.info/news/61-ukrayincziv-ta-ukrayinok-stavlyatsya-do-vymushenyh-pereselencziv-pozytyvno-ta-spivchutlyvo/> [in Ukrainian].

УДК 372.881.111.1:378.147:004.738.5:378.126:61
DOI

Леся ЛИМАР,

orcid.org/0000-0002-9407-1066

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент Навчально-науковий центр неперервної професійної освіти Інституту післядипломної освіти
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
(Київ, Україна) *lesyalymar@nmu.ua*

ОСНОВНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ-МЕДИКІВ ЗАСОБАМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті визначено основні умови ефективності формування англомовної академічної комунікативної компетентності майбутніх докторів філософії-медиків засобами дистанційного навчання. Наголошено на надзвичайному значенні формування саме англомовної комунікативної компетентності у докторів філософії. Показано, що формування академічної комунікативної компетентності є новим для системи післядипломної освіти України. Визначено, що ефективне формування англомовної академічної компетентності у докторів філософії при дистанційному навчанні потребує організації наступних компонентів: організація навчання викладачем, теоретичне та практичне навчання здобувачів дистанційно, робота здобувачів з викладачем та корекція сформованих знань та навичок, підведення підсумків викладачем та постійна робота по вдосконаленню ним курсу з урахуванням індивідуальних особливостей. Показані необхідні наступні принципи організації дистанційного навчання майбутніх докторів філософії: системність та систематичність навчання, а також повна забезпеченість курсу навчально-методичними дистанційними матеріалами, доступність інформації, чіткі критерії до виконання та чіткі критерії оцінювання здобувачів. У статті наголошено, що дистанційне навчання та формування англомовної комунікативної компетентності майбутніми докторами філософії потребує чіткої організації груп навчання за рівнем, однорідності груп за рівнем знань англійської мови та високою вмотивованістю навчання. Автором рекомендовано спрямовувати заняття творчо, з використанням інтерактивних методів та імітації фахової діяльності, що сприятиме підвищенню мотивації до навчання здобувачів освіти. Визначено, що проблема дистанційного навчання здобувачів освіти є надзвичайно актуальною, як за умов пандемії, так і війни, і потребує вдосконалення, так як дистанційне навчання є найбільш вірогідним за умов поточної медичної та політичної ситуації.

Ключові слова: Англомовна комунікативна компетентність, доктори філософії, медики, академічна комунікація, дистанційне навчання.

Lesya LYMAR,

orcid.org/0000-0002-9407-1066

PhD, Associate Professor,

Associate Professor at the Educational and Scientific Center for Continuing Professional Education of
Institute of Postgraduate Education of Bogomolets National Medical University
(Kyiv, Ukraine) *lesyalymar@nmu.ua*

BASIC CONDITIONS OF THE FUTURE MEDICAL PHDS EFFECTIVE ENGLISH COMMUNICATIVE COMPETENCE DEVELOPMENT UNDER DISTANCE TRAINING

The article defines main conditions of development of the English academic communicative competence under the distance training of medical PhDs. The author emphasizes the extreme significance of English academic and professional communicative competence for medical PhDs, regarding the pro-European course of Ukraine. The article shows that teaching academic communicative English and shaping appropriate competence is absolutely new for the Ukrainian postgraduate education. The author defines that effective development of the English academic and professional communicative competence by PhDs under the distance training requires organization of teacher's actions, theoretical and practical learning activities by the PhDs, collaboration of PhDs with teachers and correction of the PhDs knowledge and skills, analysis of such collaboration made by the teacher and teacher's constant improvement of the course. The article describes the following principles of the distance training of the future PhDs: systematic and systemic characteristics of such training, full provision of methodical supplies to the course, availability of information, precise criteria and distinct evaluation rules. The author dwells on the necessity of precise organization of English groups by the English language knowledge level and their high motivation for learning. The author recommends to the teachers make their classes and seminars creative, using interactive methods, imitating professional and scientific situations during communicative drills, which will increase motivation of the future PhDs. The article defines that the issue of distance training in Ukraine is of extreme importance, under the pandemics and war with Russia and it needs further studies as under the present medical and political circumstances such education is probable to dominate within the close future period.

Key words: English communicative competence, Doctors of Philosophy, medical, academic communication, distance training.

Постановка проблеми. Формування англомовної академічної комунікативної компетентності у майбутніх докторів філософії-медиків обумовлене змістом навчання майбутніх науковців та лікарів. Необхідність опанування англійської мови на просунутому рівні є очевидною, як в розрізі вивчення фахових дисциплін, так і академічного спілкування. Починаючи з 2020 року навчання у закладах вищої освіти України проводилось дистанційно. Виходячи з необхідності оптимізації навчального процесу дистанційно, з виконанням поставлених цілей та задач, автором було визначено **МЕТУ** дослідження:

Визначити основні умови ефективності формування англомовної академічної комунікативної компетентності майбутніх докторів філософії-медиків засобами дистанційного навчання.

Аналіз досліджень. Питання розвитку комунікативної компетентності лікарів та науковців широко досліджувалось за кордоном. Сучасні педагоги приділяють велику увагу розвитку комунікативних навичок та умінь, підкреслюючи важливість даного компонента як для допоміжного медичного персоналу (Arnold Elizabeth C, 2019), так і для лікарів (Kurtz, Suzanne, 2017). Високо сформовані навички ефективної комунікації з пацієнтом сприяють кращій якості обслуговування та результату лікування (Boissy Adrienne, 2016). На жаль, дослідження українських науковців щодо розвитку комунікативної фахової та академічної компетентності лікарів, а тим більше майбутніх докторів філософії досить нечисленні через новизну теми. Згідно нових програм підготовки майбутніх докторів філософії, розвиток іншомовної комунікативної компетентності є пріоритетним (Письменкова Т. О, 2017), проте зазначена автор не акцентує розвиток академічної комунікативної компетентності як пріоритетний для докторів філософії-науковців. Проблема розвитку комунікативної компетентності докторів філософії потребує подальшого вивчення відповідно до зміни парадигми післядипломного навчання, адже деякі автори, які досліджують питання, вживають застарілі терміни, які не відображають сутність підготовки саме докторів філософії, а не аспірантів (Лебідь О.В, 2020). Варто зазначити, що підготовка майбутніх докторів філософії та навчання аспірантів – різні поняття не тільки лексично, вони охоплюють докорінно різні цілі. Підготовка аспірантів обумовлювала кінцеве формування у них знань, вмінь та навичок, коли підготовка докторів філософії спрямована на формування компетенцій, необхідних для продуктивної діяльності та взаємодії у міжнародному ака-

демичному середовищі. Питання ж дистанційного навчання докторів філософії наразі абсолютно не вивчене, незважаючи на майже три-річний досвід його впровадження (Староста В, 2022). Автором було започатковано серію досліджень формування англомовної фахової та академічної компетентності в докторів філософії-медиків (Лимар, 2022), які підтверджують необхідність подальшого дослідження з метою оптимізації навчання.

Виклад основного матеріалу. Організація дистанційного навчання майбутніх докторів філософії передбачає декілька компонентів:

1. Організація, планування та підготовка роботи викладачем.

Навчальна програма та календарно-тематичні планування аудиторної та самостійної роботи укладаються відповідно до дистанційної форми навчання, що обумовлює більший обсяг самостійного опрацювання взаємодію викладача зі здобувачем дистанційно.

Організація взаємодії включає вибір навчальної платформи: платформи вищого навчального закладу, платформи на кшталт Google classroom, Microsoft Teams, взаємодію у групах соцмереж, або взаємодію через поштову скриньку. Обраний викладачем ресурс має містити навчальну програму, планування, перелік базових питань, опорної лексики, граматичних понять, обсяг опрацьованих джерел, відео-матеріали, презентації до курсу, додаткові завдання для самостійної підготовки та тестові роботи. Доцільно одразу презентувати ці матеріали до курсу, або ж робити це покроково.

Матеріали до роботи з кожною темою курсу можуть бути представлені:

- оригінальною відеолекцією викладача;
- оригінальною відеопрезентацією або презентацією опорного матеріалу;
- оригінальним текстовим матеріалом;
- оригінальним аудіо-матеріалом;
- посиланням на відео-, аудіо-, та текстові матеріали на інших ресурсах;
- завданнями для самостійного виконання для навчання лексики, граматики, формування навичок читання, слухання та письма та говоріння, у письмовому, аудіо- чи відео-форматі представлення результатів;
- завданнями для обговорення з викладачем, у групі, в малих групах;
- завданнями для самоперевірки, тестовими завданнями, контрольними завданнями;
- зворотнім зв'язком;

Так як дистанційне навчання майбутніх докторів філософії-медиків відбувається за змішаною

схемою: самостійна робота здобувачів – виконання завдань – робота в групі онлайн та закріплення вивченого, доречно комплекс завдань до кожного заняття представляти заздалегідь, оптимально при презентації всього курсу. Здобувачі мають бути ознайомлені з календарно тематичним плануванням, відтак, з термінами опрацювання та подання роботи. Завдання для підготовки до заняття виконуються перед заняттям, тестові та контрольні завдання – на занятті онлайн чи після нього. Також необхідно враховувати необхідність підтримання зворотного зв'язку та постійну корекцію навчального матеріалу відповідно до потреб групи. Особливо важливим є підтримка зв'язку з групою та постійний контроль викладачем прогресу учасників.

2. Дистанційна робота здобувача з матеріалом.

В межах впровадження курсу «Академічна англійська мова для докторів філософії-медиків» можливо пропонувати наступні типи завдань для дистанційного опрацювання здобувачами (як академічного, так і медичного спрямування):

– Перегляд відео та виконання завдань до відео, на рівні лексичних та граматичних одиниць, фраз, тексту (Watch the video and find the terms, Find the constructions, Correct the statements, Choose the correct statements based on the video, Answer the questions about the video, Express your thoughts regarding the video, Discuss the following using the video)

– Перегляд презентацій чи текстового матеріалу, опрацювання наданого матеріалу (будь-які репродуктивні чи продуктивні вправи, Translate the terms, Use the constructions, Answer the questions, Correct the wrong, sort out the items, Make your own presentation, write your opinion about, express your ideas about, discuss the following)

– Власне виконання контрольних завдань, завдань для самоперевірки, тестових завдань, заповнення протоколів, виконання проектних завдань, тощо (тестові завдання для самоперевірки входять до методичного комплексу курсу, тестові завдання та контрольні роботи складають також онлайн). Виконання тестових завдань з множинним вибором сприяє об'єктивізації оцінювання прогресу здобувача, коли написання контрольних робіт та підготовка проекту асоціюється більш з суб'єктивною оцінкою прогресу та спрямованості здобувача. В цілому, оцінювання прогресу здобувача має ґрунтуватись на поєднанні результатів оцінювання складання тестових завдань, контрольних завдань та підготовки здобувачем проекту. Результат якісної підготовки здобувача забезпечує його готовність до взаємодії на визначену тему при організації занять дистанційно.

Також очевидна необхідність постійного зворотного зв'язку зі здобувачами, що включає як корекцію тем відповідно до загальних потреб, так і акцентуацію певного матеріалу. Принцип індивідуального підходу до навчання вимагає постійний моніторинг з боку викладача щодо рівня засвоєння та пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Наприклад, теоретичні теми: *Indirect Speech in scientific articles, Collocations in medical and academic texts, Presenting graphs, Reading medical analyses* є складними для сприйняття через міжпредметну інтеграцію та необхідність сформованого наукового та медичного світогляду. Відповідно, за негативного зворотного зв'язку викладач повинен коригувати викладання даних тем, починаючи з систематизації знань про загальні категорії, поступово переходячи до англомовного компонента.

3. Взаємодія зі здобувачем.

Взаємодія зі здобувачем можлива при наступних видах організації роботи: індивідуальній (викладач – здобувач освіти), груповій (що включає як роботу в малій групі, так і в академічній) та колективній (робота з потоком). Індивідуальна взаємодія викладача зі здобувачем охоплює декілька напрямків роботи: власне індивідуальну роботу здобувача та виконання індивідуальних завдань (передбачених планом індивідуальної роботи), консультації викладача та індивідуальне пропрацювання певних тем та індивідуальну взаємодію викладач-здобувач онлайн на загальних практичних заняттях. Протягом індивідуальної взаємодії зі здобувачем викладач повинен визначити прогрес здобувача, коректність використання лексичних та граматичних одиниць, виправити фонетичні та стилістичні помилки, скоригувати основні стратегії поведінки з урахуванням правил академічної та фахової взаємодії. Індивідуальна взаємодія можлива як при перевірці викладачем письмових завдань здобувача, так і при усній роботі здобувача онлайн.

В межах групової роботи в малій чи академічній групі здобувач може виконувати різноманітні завдання, найчастіше спрямовані на діалогічне мовлення та взаємодію: складання діалогів, обговорення та дискусію з проблемних питань, роботу в парах, роботу в групі. Викладач разом з групою виконує коригувальну та заохочувальну функцію. При великій розбіжності в рівні знань здобувачів у межах групи можливий конфлікт, коли декілька докторів філософії з різним рівнем знань англійської мови чи різним мотиваційно-ціннісним відношенням до навчання важко створюють спільні проекти. Викладач має моніторити рівень групи

та рівень кожного окремого здобувача. За власним досвідом автора, коли більшість групи характеризується середнім та високим рівнем знань та вмотивованості, доцільно включати в таку групу здобувача з нижчим рівнем. Якщо ж вся група має низький рівень знань, виявляє погані ознаки самоконтролю, низьку комунікативну толерантність, потрібно організувати роботу самої групи. Включення ж високо-мотивованого здобувача до такої групи не призведе до позитивних зрушень.

4. Підведення підсумків викладачем, оптимізація роботи згідно існуючих обставин.

До даного компоненту відноситься як оцінювання роботи докторів філософії, написання контрольних робіт, внутрішнє та зовнішнє оцінювання (поточне та підсумкове), а також постійна корекція навчального матеріалу відповідно до отриманих результатів. Також корисним є підведення підсумків здобувачами освіти. Протягом впровадження дистанційного курсу «Академічна англійська мова медичного спрямування» здобувачі отримували знання та навички, і, відповідно, формували комунікативну компетентність. Наприкінці курсу здобувачі отримали завдання: підготувати наукову презентацію на тему власного дослідження англійською мовою та представити результати перед групою, після чого викладачем було проведено аналіз роботи та здобувачами – самоаналіз. Даний вид роботи сформував навички саморефлексії та самоаналізу, здобувачі визначили свої слабкі сторони та побачили необхідність подальшого навчання.

Окрім вищезазначеної послідовності, варто визначити основні організаційні умови ефективності формування комунікативної англомовної академічної компетентності у докторів філософії-медиків:

1. Чітка спланованість навчального процесу та повна забезпеченість методичними матеріалами. Навчання онлайн не обумовлює можливості імпровізації, тому повинні бути укладені всі необхідні документи: програма, силабус, планування, опорна лексика, перелік опорних тем, список літератури та джерела до самостійного опрацювання, викладені онлайн методичні посібники та завдання до роботи, розроблена система тестів та контрольних робіт.

2. Поділ на групи відповідно до рівня знань не нижче В1 (що теоретично неможливе, так як умовою вступу до аспірантури є підтвердження знань англійської мови на рівне В2), а також низька конфліктогенність групи, відкритість до взаємодії, мотивація до навчання. Під даним фактором ми маємо на увазі спрямованість групи на навчання та сформованість початкового високого рівня знань як

з англійської мови, так і інших дисциплін. За умови присутності у групі декількох невмотивованих здобувачів з низьким рівнем знань навчальний процес може бути загальмованим та потребуватиме педагогічної майстерності викладача.

3. Чіткі вимоги та критерії оцінювання, відсутність двозначних трактувань завдань, відсутність необ'єктивності в оцінюванні. Також необхідна постійна взаємодія викладача зі здобувачами, зі старостою групи та кожним здобувачем, у кого виникає запитання.

4. Постійне поєднання в навчанні здобувачів основних видів роботи: читання, письма, говоріння та аудіювання автентичних текстів, незважаючи на дистанційність роботи. Рівномірний розподіл навантаження заняття між загальною граматиною, лексикою, стилістикою, а також медичною та академічною англійською.

5. Поєднання одночасної роботи зі здобувачами щодо формування в них теоретичного компонента комунікативної компетентності (знання загальної англійської лексики, граматики, орфографії, фонетики та орфоепії, стилістики, а також знання медичної та академічної англійської мови, що підтверджуються при написанні тестів, проведенні опитувань, складанні іспитів та заліків), практичного компонента (вміння та навички застосовувати вищеприписані знання, що підтверджується коректним написанням тестів, контрольних робіт та практичним застосуванням вмінь та навичок при комунікації на заняттях та поза ними), та індивідуального компонента (який формується при індивідуальній роботі викладача з кожним здобувачем, як при фронтальному, так і груповому та індивідуальному навчанні, формування особистісних якостей, що обумовлюють успішну реалізацію засвоєних знань, вмінь та навичок).

6. Проведення викладачем систематичних консультацій зі здобувачами, письмових та консультацій в режимі онлайн.

7. Спрямованість вправ та завдань курсу на комунікативність, організацію взаємодії, уникання репродуктивних вправ, відірваних від фаху. Навчання лексики пов'язане з фаховою діяльністю, граматики – безпосередньо переплетене з комунікативними ситуаціями. Недопустиме виконання «сухих» вправ, відірваних від професійних ситуацій, для засвоєння конструкцій тощо.

8. Чітка мотивація здобувачів до формування в них англомовної академічної та медичної фахової компетентності, підкріплена можливістю реалізувати її при взаємодії з іноземними колегами, представляючи себе та результати своєї роботи за кордоном, публікуючи статтю, читаючи лекції, тощо.

Це має бути обумовлене інтерактивністю навчання, застосуванням творчих вправ, ділових ігор, імітацією ситуацій відтворення комунікативної компетентності. Використання гострих питань, проблемне навчання, формування портфелю кейсів по тематиці академічного та медичного спілкування сприяє активізації пізнавальної діяльності здобувачів.

9. Послідовність навчання, перехід від пояснення нового матеріалу до повторення, імітації та закріплення, а також випереджуюче навчання. Це включає постійний супровід здобувачів викладачем, а також неприпустимість безсистемного викладання чи надання завдань здобувачам. Водночас, це обумовлює необхідність критичного мислення та креативності від здобувачів.

Висновки та подальші перспективи дослідження. Спираючись на власний досвід та аналіз літературних джерел, автором було визначено наступні умови ефективності формування англомовної академічної комунікативної компетентності майбутніх докторів філософії-медиків засобами дистанційного навчання:

1. Дотримання кожного з компонентів навчання: організація навчання викладачем, теоретичне та практичне навчання здобувачів дистанційно, робота здобувачів з викладачем та корекція сформованих знань та навичок, підведення підсумків викладачем та постійна робота по вдосконаленню ним курсу з урахуванням індивідуальних особливостей.

2. Системність та систематичність навчання, а також повна забезпеченість курсу навчально методичними дистанційними матеріалами.

3. Доступність інформації, чіткі критерії до виконання та чіткі критерії оцінювання здобувачів.

4. Однорідність груп здобувачів за рівнем знань англійської мови та вмотивованістю до навчання.

5. Творчість занять, використання інтерактивних методик та ділових імітаційних завдань, які сприяють активізації пізнавальної діяльності здобувачів та підвищенню їх мотивації до навчання.

6. Практична спрямованість навчання, орієнтування на комунікацію як мету навчання та формування комунікативної компетентності здобувачів з чітким обґрунтуванням такої необхідності.

Проблема дистанційного навчання здобувачів освіти є надзвичайно актуальною, як за умов пандемії, так і війни, і потребує вдосконалення, так як дистанційне навчання є найбільш вірогідним за умов поточної медичної та політичної ситуації. Вважаємо, потребує подальшого вивчення дослідження електронних посібників та основних засад їх укладання з урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів. Також вважаємо за потрібне дослідити значення якості інтернет зв'язку при дистанційному навчанні для формування комунікативної англомовної компетентності, а також важливість працюючої камери на заняттях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лимар Л.В. З досвіду запровадження курсу «Академічна англійська мова для майбутніх докторів філософії-медиків з метою формування англомовної професійної та академічно комунікативної компетентності. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2022, 2(48), С. 164-169.
2. Староста В. Очна та заочна форма здобуття освіти в контексті використання традиційного, змішаного та дистанційного навчання: погляди студентів, аспірантів, викладачів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*, 2022, 1(50), С. 264-268.
3. Кухаренко В.М., Бондаренко В. В. Екстрене дистанційне навчання в Україні. *Монографія. Харків: Вид-во КП «Міська друкарня*, 2020. 409С.
4. Лебідь О.В., Волкова Н.П. Формування комунікативної компетентності майбутніх докторів філософії в умовах аспірантури. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Дніпро, Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*; 2020, 2 (20), С. 168-179.
5. Письменкова Т. О. Щодо змісту освітньої компоненти в програмах підготовки докторів філософії (PhD) в рамках комунікативної компетентності. *Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Запоріжжя, 5-6 жовтня 2017 р.)*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. С. 159.
6. Arnold Elizabeth C, Kathleen Underman Boggs. *Interpersonal relationships e-book: professional communication skills for nurses*. Elsevier Health Sciences, 2019.
7. Boissy Adrienne, et al. Communication skills training for physicians improves patient satisfaction. *Journal of general internal medicine* 31.7 (2016): P. 755-761.
8. Kurtz, Suzanne, et al. *Teaching and learning communication skills in medicine*. CRC press, 2017.

REFERENCES

1. Arnold Elizabeth C, Kathleen Underman Boggs (2019). *Interpersonal relationships e-book: professional communication skills for nurses*. Elsevier Health Sciences.
2. Boissy Adrienne, et al.(2016). Communication skills training for physicians improves patient satisfaction. *Journal of general internal medicine* 31.7 : P. 755-761.

3. Kurtz, Suzanne, et al.(2017). *Teaching and learning communication skills in medicine*. CRC press.
4. Kuharenko V.M., Bondarenko V. V. (2020). Ekstrene dystantsiine navchannia v Ukraini. [Urgent distance training in Ukraine]. Monohrafiia. [Monograph]. Kharkiv: Vyd-vo KP «Miska drukarnia [Kharkiv, publishing “City Press”]. 409P. [In Ukrainian]
5. Lebid' O.V., Volkova N.P. (2020). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh doktoriv filosofii v umovakh aspirantury. [Developing communicative competence of future PhDs under the postgraduate education]. Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Dnipro, Pedahohika i psykholohiia. [Bulletin of Alfred Nobel University. Pedagogics and psychology. Pedagogical sciences].; 2 (20), P. 168-179. [In Ukrainian]
6. Lyamar L.V. (2022). Z dosvidu zaprovadzhennia kursu «Akademichna anhliiska mova dlia maibutnikh doktoriv filosofii-medykiv z metoiu formuvannia anhlovnoy profesiiinoi ta akademichno komunikatyvnoi kompetentnosti. [From experience of introducing the course “Academic English for future medical PhDs aimed at developing English professional and academic communicative competence]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Actual issues of humanitarian sciences], 222, 2(48), P. 164-169. [In Ukrainian]
7. Pys'menkova T. O.(2017). Shchodo zmistu osvithoi komponenty v prohramakh pidhotovky doktoriv filosofii (PhD) v ramkakh komunikatyvnoi kompetentnosti. [On content of educational component in curriculae of PhDs preparation regarding the communicative competence]. Pidhotovka doktoriv filosofii (PhD) v umovakh reformuvannia vyshchoi osvity: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Training of the PhDs under reformation of postgraduate education: proceedings of All-Ukrainian scientific-practical conference] ((Zaporizhzhia, 5-6 zhovtnia 2017): Zaporizkyi natsionalnyi universytet , P. 159. [In Ukrainian]
8. Starosta V.(2022). Ochna ta zaochna forma zdobuttia osvity v konteksti vykorystannia tradytsiinoho, zmishanoho ta dystantsiinoho navchannia: pohliady studentiv, aspirantiv, vykladachiv. [Daytime and extramural education within using traditional, combine and distance training: views of students, postgraduate students and teachers]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota [Scientific Bulletin of Uzhhorod university. Series Pedagogics. Social activities], 2022, 1(50), P. 264-268. [In Ukrainian]

УДК 616.12.008.34-085
DOI

Петро ЛІВАК,
orcid.org/0000-0002-0136-2607
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) livak777@meta.ua

Ірина КОРЖЕНКО,
orcid.org/0000-0003-3182-3846
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна)

Лілія БУТКЕВИЧ,
orcid.org/0000-0003-0146-8556
студентка спеціальності «Реабілітація та масаж» кафедри теорії
та методики фізичного виховання
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська обл., Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ГАРЯЧОГО ГІДРОКОМПРЕСУ У МАСАЖІ ПРИ ЛІКУВАННІ МІОФАСЦІАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ

У статті розкрито проблему поширення міофасціальних порушень та особливості їх лікування. Проведено аналіз багаторічних наукових досліджень щодо визначення больового м'язового синдрому як явища, теорії його походження, а також застосування терапії теплових процедур. Розкрито причини, які можуть провокувати тригерні болі. Представлено огляд видів теплових процедур. Розглянуто механізм фізіологічного впливу локальної теплової терапії на біль у м'язах і фасціях. Описано особливості застосування методу гарячого компресу у поєднанні із проведенням масажних процедур. Наведено перелік застережень щодо застосування зігріваючої методики. Авторами статті з'ясовано, що в результаті застосування гарячого гідрокомпресу при лікуванні міофасціальних порушень зменшуються застійні явища у тканинах, покращується обмін речовин, зменшується запалення і набряк. Завдяки ефекту релаксації розмикається коло «біль-спазм-біль». Охарактеризовано поняття «тригерна точка» та його чинника. Виявлено, що тригерні точки або тригерні зони утворюються з наступних причин: травматичні ураження хребта, плоскостопість, остеохондроз, вроджені або набуті викривлення хребетного стовпа, повторювані рухи, що створюють навантаження на одні і ті ж самі м'язові волокна, мікротравми м'язів при високому навантаженні, тривале перебування у вимушеному положенні, удари, тонічні скорочення мускулатури внаслідок стресу. З'ясовано, що найчастіше на дане захворювання страждають люди, які мають сидячу роботу, виконують за родом професійної діяльності короткі повторювані рухи, пов'язані з напруженою певної групи м'язів. Виявлено, що наразі ринок послуг перенасичений різними методиками, що не завжди виправдовують сподівання. З'ясовано, що основною перевагою гідропроблеми є значно менший ризик виникнення побічних наслідків, на відміну від тих, що спричиняє вживання медикаментів. Автори доходять висновку, що класичний масаж у поєднанні з гарячим гідрокомпресом є ефективним засобом для лікування міофасціального больового синдрому. Таким чином, поєднання масажної процедури з тепловою є ефективним засобом подвійної сили.

Ключові слова: гарячий гідрокомпрес, масаж, міофасціальні порушення, больовий м'язовий синдром.

Petro LIVAK,*orcid.org/0000-0002-0136-2607*

Candidate of Law,

Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Physical Education

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) livak777@meta.ua

Iryna KORZHENKO,*orcid.org/0000-0003-3182-3846*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Physical Education

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine)

Лілія BUTKEVYCH,*orcid.org/0000-0003-0146-8556*

Student of the Specialty "Rehabilitation and Massage" at the Department of Theory and Methods of Physical Education

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine)

THE USE OF HOT HYDROCOMPRESS IN MASSAGE IN THE TREATMENT OF MYOFASCIAL DISORDERS

The article reveals the problem of the spread of myofascial disorders and features of their treatment. The analysis of long-term scientific researches on definition of a painful muscular syndrome as the phenomenon, the theory of its origin, and also application of therapy of thermal procedures is carried out. The reasons which can provoke trigger pains are revealed. An overview of the types of thermal procedures is presented. The mechanism of physiological influence of local heat therapy on muscle and fascia pain is considered. Features of application of a method of a hot compress in combination with carrying out massage procedures are described. The list of warnings concerning application of a warming technique is resulted. The authors of the article found that the use of hot hydrocompress in the treatment of myofascial disorders reduces congestion in tissues, improves metabolism, reduces inflammation and edema. Due to the relaxation effect, the "pain-spasm-pain" circle opens. The concept of "trigger point" and its factor are described. It was found that trigger points or trigger zones are formed for the following reasons: traumatic spinal injuries, flat feet, osteochondrosis, congenital or acquired curvature of the spine, repetitive movements that create a load on the same muscle fibers, muscle microtrauma in high load, prolonged stay in a forced position, strokes, tonic muscle contractions due to stress. It has been found that people who have a sedentary job, perform short repetitive movements related to the tension of a certain muscle group, are most often affected by this disease. It was found that the market for services is currently oversaturated with various methods that do not always live up to expectations. It has been found that the main advantage of hydrotherapy is a much lower risk of side effects, compared to those that cause medication. The authors conclude that classical massage in combination with a hot hydrocompress is an effective tool for the treatment of myofascial pain. Thus, the combination of a massage procedure with a thermal one is an effective means of double strength.

Key words: hot hydrocompress, massage, myofascial disorders, muscular pain syndrome.

Постановка проблеми. Дані офіційної статистики свідчать про несприятливі тенденції захворюваності на хвороби опорно-рухового апарату, міофасціальний синдром серед яких посідає перші місця за поширеністю та складністю лікування. Сучасний ринок масажних послуг перенасичений великою кількістю різноманітних методик. Їх багатообіцяючі назви не завжди відповідають очікуванням пацієнта, дезорієнтованого маркетинговими прийомами. Незважаючи на широкий спектр запропонованих методів і способів лікування, міофасціальний синдром як явище залишається великим полем для досліджень та пошуку

ефективних оздоровчих методик. Міофасціальні порушення провокують хронічний больовий синдром, формування тригерів, застійні явища у м'язовому апараті. У комплексі реабілітаційних заходів щодо лікування захворювань м'язів масаж є одним із ключових засобів рішення зазначених проблем. Посилення ефекту масажних процедур відбувається за умови використання допоміжних методик, однією з яких є застосування гарячого гідрокомпресу, який чинить широку терапевтичну дію на застійні явища у тканинах при міофасціальному синдромі. Зазначені переваги свідчать про необхідність більш детального розгляду осо-

бливостей застосування гарячого компресу як додаткового засобу при лікуванні міофасціальних порушень.

Метою дослідження є обґрунтування ефективності дії гарячого гідрокомпресу в комплексі із масажними маніпуляціями при лікуванні міофасціальних порушень.

Аналіз публікацій за темою дослідження. У Міжнародній класифікації хвороб 10-го перегляду міофасціальний больовий синдром не виділено в окремий вид, а подано в різних рубриках групи хвороб м'язких тканин у класі хвороб кістково-м'язової системи та сполучної тканини. Дослідження з питань хронічного спазму і болю у м'язах реалізуються дуже давно. Німецького хірурга Р. Фрорієра, вважають першим, хто звернув увагу на м'язові хворобливі тяжі, які він назвав «м'язовим мозолем». Інші дослідники пропонували такі визначення як «м'язовий ревматизм», «фіброзит», «міогелоз», «больовий дисфункціональний синдром» (Широков, 2017).

Загальне визнання отримала фундаментальна наукова робота Дж. Тревелл та Д. Симонс. Ці вчені запропонували терміни «міофасціальний больовий синдром» та «тригерна точка». Міжнародна асоціація з вивчення болю схвалила принципи діагностики та лікування міофасціального синдрому, які визначили Дж. Тревелл та Д. Симонс (Трєвелл, Симонс, 2005; Simons, 2008). Вплив термотерапії поряд з іншими фізіотерапевтичними методами розглядається науковцями-практиками як позитивний, часто навіть альтернативний медикаментозному при міофасціальному синдромі і, за відсутності протипоказань, рекомендується у комплексі з масажем, мануальною терапією та лікувальною фізкультурою. Теплова процедура допомагає досягти релаксації м'язів та відновити мікроциркуляцію в тригерних зонах (Барінов, Жестикова, 2015: 43).

Виклад основного матеріалу. Показання та протипоказання до теплопроцедур, їх види та методи застосування зігріваючих компресів описані у медичних посібниках по догляду за хворими (Лихасенко, 2016; Нетяженко та ін., 1993). І все ж, аналіз спеціальної науково-методичної літератури з питань масажу та реабілітації свідчить про досить опосередковане і не конкретизоване використання гарячого гідрокомпресу в якості допоміжного засобу при масажі у пацієнтів з міофасціальними порушеннями. Отже, все вищезгадане обумовлює необхідність проведення даного наукового дослідження, підкреслює актуальність подальшого аналізу переваг та недоліків запропонованого методу і розробки способів його практичного застосування.

Визначення «Міофасціальний синдром» має досить широкий список синонімів, які застосовують науковці, описуючи проблему больового синдрому. Для позначення місцевого підвищення тону м'язів і його наслідків у вигляді порушення рухових функцій, вживають такі терміни як «міофасціальна тригерна точка», «міалгічна точка», «болюче м'язове потовщення», «больова м'язово-фасціальна дисфункція» (Пшик та ін., 2013).

Існує багато теорій походження міофасціального синдрому. Серед представників офіційної медицини, остеопатів та кінезіотерапевтів ведуться численні дискусії на цю тему. Деякі дослідники періодично спростовують теорію тригерних точок, не заперечуючи при цьому існування їх клінічних проявів. Неврологи з'ясували, що біохімічною причиною формування тригерної точки може бути надлишок кальцію при недостатній кількості макроергічних сполук (речовин, які є джерелом енергії для синтезу, розщеплення, засвоєння елементів, процесів обміну у тканинах тощо). Це призводить до застійних явищ та контрактури м'язового волокна.

Згідно з вертеброгенною концепцією міофасціального синдрому, біль у м'язах – наслідок поєднання морфологічних та функціональних змін у хребті. Обмеження руху в одній зоні хребта викликає компенсаторну гіпермобільність та перенапруження в іншій. Нервова система реагує на постійні больові подразники відповідним спазмом, спазм породжує знову ж таки біль, – формується замкнене коло больового синдрому (Пшик та ін., 2013). Ще однією причиною больової м'язово-фасціальної дисфункції називають захворювання фасції – оболонки м'яза із сполучної тканини. Фасція при цьому ущільнюється, зменшується в розмірах, «затискаючи» і спазмуючи в собі м'яз, який поступово атрофується. У результаті порушуються обмінні процеси, тканина м'язу перероджується у жирову або сполучну.

Хронічний м'язовий спазм виникає також в результаті порушень постави (кіфозу, сколіозу, гіперлордозу тощо) внаслідок неправильного і нерівномірного розподілу навантаження на м'язи. Досліджено, що тригерний біль породжений регулярними мікроспазмами м'язового волокна, які виникають з різних причин. У місці постійного спазму пальпується хворобливий тяж – ущільнена болюча ділянка, натискання на яку викликає посилення болю.

Першопричинними факторами міофасціального синдрому можуть бути:

- фізичне перенавантаження, різкі рухи;
- гіподинамія або тривала фіксована поза;

- порушення постави, дегенеративно-дистрофічні зміни у хребті;
- переохолодження;
- рефлекторне напруження при патологіях внутрішніх органів;
- системні порушення обміну у тканинах тощо.

Імпульсація ноцицепторів (рецепторів болю), що буває спричинена різними подразниками, викликає рефлекторне м'язове скорочення та больовий спазм, що призводить до формування порочного кола «біль – м'язовий спазм – біль...», процес переходить у хронічний і погано піддається медикаментозній терапії. Таким чином, основними проблемами міофасціального синдрому є:

- «замкнене коло» болю і спазмів;
- застійні явища у тканинах внаслідок порушення кровообігу.

Для подолання зазначених явищ успішно використовують різноманітні фізіотерапевтичні методи, чільне місце серед яких посідає лікувальний глибокотканинний масаж із продавлюванням тригерів. Ефективним міорелаксуючим засобом давно зарекомендувала себе і теплотерапія. Лікування теплом активно застосовується і вивчається науковцями.

Розглянемо механізм дії та вплив теплових процедур на організм. Теплові процедури бувають загальні та локальні (місцеві), поверхневої або глибокої дії, контактні та безконтактні, апаратні або з використанням природних джерел тепло-віддачі. Наприклад, лікувальна сауна є загальною безконтактною процедурою, під час якої використовують водяну пару з природного джерела. А гарячий компрес являє собою «локальну мікро-сауну», де присутній безпосередній контакт компресу або припарки з тілом пацієнта. Прикладом апаратних теплових процедур є ультразвукова терапія та інфрачервоне випромінювання.

Під час проведення теплових процедур використовують також допоміжні засоби: парафін, лікарські настоянки, розчини, мазі, лікувальну грязь, ароматичні олії тощо. Тривалість та інтенсивність (температура, ступінь контактності) їх фізіологічної дії залежать від індивідуального стану хворого, цілей терапії, способу застосування. В організмі людини тепло активізує наступні процеси:

- розширення потових та салових залоз із вивільненням протоків;
- розширення судин, збільшення кровотоку;
- покращення процесів живлення тканин;
- лімфодренаж, зняття набряку, звільнення від токсинів ;

- передачу релаксаційних імпульсів через теплові рецептори шкіри у мозок, а зворотньо – у м'яз, зупинку процесу замкненого кола біль-спазм-біль, розслаблення м'язів;

– збільшення розтяжності і еластичності фасцій та зв'язок, збільшення рухливості у суглобах та хребті.

Крім того, після теплової процедури збільшується кількість еритроцитів та лейкоцитів, що сприяє покращенню метаболізму, кисневого та енергетичного обміну, стимуляції імунного захисту. У результаті посилення кровообігу підвищується температура тканин, що сприяє збільшенню активності окислювально-відновних ферментів у клітинах, швидше окислюються і виводяться токсини, в тому числі молочна кислота, яка спричиняє больові відчуття у м'язах.

Поріг температурної чутливості багатьох хвороботворних мікробів нижче порогу температур, які переносять клітини організму людини. Цей вплив можна використовувати при теплотерапії міофасціального синдрому, який спричинений інфекційним фактором. Незважаючи на численні переваги застосування теплових процедур у лікуванні м'язово-фасціальних порушень, існують важливі застереження та протипоказання до прогрівання:

- хвороби крові та кровотечі;
- будь-які гострі запальні процеси;
- параліч;
- підвищена температура тіла;
- онкозахворювання;
- біль у животі невідомого генезу;
- туберкульоз;
- тромбоемболія;
- алергія, захворювання шкіри, особливо гнійні;
- свіжі травми, обмороження;
- септичний стан, інфіковані рани.

Слід особливо обережно підходити до застосування теплотерапії з худими, ослабленими людьми чи дітьми, хворими на діабет. Лікувальна практика і досвід науковців приводять до висновку, що теплові процедури мають посилений і пролонгований ефект у поєднанні з іншими немедикаментозними засобами впливу терапії міофасціальних порушень, одним з яких є лікувальний міофасціальний масаж, а також мануальний, сегментарний, точковий. В умовах масажного кабінету більш оптимальною тепловою процедурою, зазвичай, виявляється гаряча припарка або гарячий паровий компрес.

Розглянемо приклад застосування гарячого гідрокомпресу під час масажу спини. Доктор медичних наук Широков В.А. дійшов висновку, що накладання

гарячого компресу на м'яз, уражений больовим синдромом, сприяє значному зниженню хворобливості м'яза та збільшенню його рухливості (Шировков, 2017). Також компрес здатний глибоко розігріти тканини, пришвидшити трофіку та усунути спазм м'язового волокна. Такий ефект буде допоміжним, підготовчим для подальшого проведення масажних маніпуляцій та усунення тригерних точок, адже ці місця сильно ущільнені і туго рухомі.

Необхідні засоби для проведення процедури гарячого парового компресу: бавовняне простирadlo, на якому лежить пацієнт, великий та малий махровий рушник, припарочна прокладка, целофановий пакет для прокладки, клейонка по ширині спини, шерстяна ковдра, кулінарні щипці, годинник, мікрохвильова піч (спеціальна припарочна шафа або пароварка). Припарочну прокладку прямокутної форми можна виготовити із фланелевої бавовняної тканини, складеної у 6 шарів та прошитої по периметру і діагоналям. Її розмір має відповідати розміру поверхні, яка буде оброблятися. Зазвичай це 30x60 см, товщина 0,5 см. Замість чистої води для змочування припарки можна використовувати настої лікарських трав, живиці, скипидар (терпентинову олію), додавати ароматичні олії, а також під основну класти додаткову прокладку, просочену розчином камфори, димексиду та іншими.

Охарактеризуємо послідовність процедури, виконаної на спині. Пацієнта укладають на масажний стіл на живіт, підстеливши бавовняне простирadlo. На спину, по всій площі, ураженої тригерами, кладуть малий рушник в один шар. Додаткові прокладки із ліками підкладаються під малий рушник безпосередньо на шкіру. Шкіра не змащується масажним маслом. Завчасно розігрівають у мікрохвильовій печі припарку, заздалегідь змочену у воді, віджимають та замотують у целофановий пакет, – так, аби повітря не проходило. Розігрів припарки відбувається в пакеті 4 хвилини у звичайному режимі печі. Температура розігрітої припарки 50-60°C (ця величина буде втрачатися «по дорозі» до місця призначення). У цілях безпеки, щоб не отримати опік, гарячу припарку треба витягувати з пакета і викладати на великому рушнику щипцями. Далі припарка швидко загортається декількома складаннями у великий рушник, викладається на малий рушник, який лежить на спині, зверху вистеляють клейонку, що на 2-3 см відступає від краю вологої тканини, а останнім шаром буде вовняна ковдра. Ковдра має прикривати всі шари із запасом. Треба зауважити, що в перші хвилини дії припарки пацієнт може відчувати сильне печіння. Щоб уникнути опіку і стресу потрібно на декілька секунд підняти компрес,

припинивши контакт із шкірою. Бажано уникати подібних ситуацій.

Дія компресу – 5-10 хвилин. Цей час залежить від суб'єктивних відчуттів пацієнта: якщо компрес перестав гріти, тобто температура тіла урівноважилась із температурою припарки, – компрес знімають, протирають тіло малим рушником насухо і переходять до масажних маніпуляцій. Для запобігання мацерації (розбухання) шкіри перед масажем її можна протерти спиртом. Яскраво виражена гіперемія з активним місцевим потовиділенням після гарячої процедури буде свідчити про те, що тепловий терапевтичний ефект відбувся. Пацієнт має відчувати розслаблення, знеболення та приємне тепло у кінцівках.

У результаті застосування даної процедури: у хворому місці покращується обмін речовин, зменшуються застійні явища у тканинах, останні отримують поживні речовини для регенерації, позбавляються токсини, через покращення лімфодренажу зменшується запалення і набряк. Завдяки ефекту релаксації розмикається коло «біль-спазм-біль». Терапевтичний комплекс «гарячий гідрокомпрес плюс масаж» проводять курсом у 7-10 процедур.

Висновки. Отже, одним з альтернативних ефективних засобів у лікуванні міофасціального больового синдрому і його причин є масаж у поєднанні з гарячим гідрокомпресом. Така фізіопроцедура не спричинить «букет» негативних побічних наслідків, які може спровокувати постійне вживання знеболюючих медикаментів. Техніка гарячого компресу проста у виконанні, матеріально не затратна, підходить для застосування у домашніх умовах, потребує мінімальної підготовки і доступних засобів. Поєднання масажної процедури з тепловою – засіб подвійної сили, який позитивно впливає на нервову, ендокринну, кровоносну, імунну та лімфатичну системи, сприяє знеболенню, зняттю запального процесу, відновленню функціональності м'язів, фасцій та інших тканин. Однак, досить великий перелік протипоказань має бути пересторогою для призначення теплової процедури і потребує попередньої консультації у лікаря. Гарячий гідрокомпрес у комплексі з масажем допомагає при больовому синдромі, але це не чудодійний засіб, адже він є методом симптоматичного лікування та відіграє не основну, а допоміжну роль. Причини, які викликають хвороби м'язів, мають вирішуватися в комплексі. Таким чином, застосування гарячого компресу у масажі при лікуванні міофасціальних порушень є перспективним методом, який потребує подальшого теоретичного обґрунтування та впровадження у практичну діяльність відповідних фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баринов А. Б., Жестикова М. Г. Современные методы эффективной терапии дорсалгий. Лекции для врачей. *Эффективная фармакотерапия. Неврология и психиатрия*. 2015. № 2. С. 38–47.
2. Лихасенко І. В. Догляд за хворими в загальній системі лікування хворих терапевтичного профілю : навч. посіб. Запоріжжя, 2016. 97 с.
3. Міофасціальний больовий синдром – деякі аспекти діагностики та лікування / С. С. Пшик та ін. *Львівський клінічний вісник*. 2013. № 3. С. 52–56.
4. Нетяженко В. З., Сьоміна А. Г., Присяжнюк М. С. Загальний та спеціальний догляд за хворими : підручник. Київ : Здоров'я, 1993. 304 с.
5. Трэвелл Дж., Симонс Д. Миофасциальные боли и дисфункции: Руководство по триггерным точкам. 2-ге вид. Москва : Медицина, 2005. 1192 с.
6. Широков В. А. Миофасциальный болевой синдром: проблемы диагностики и лечения. *Эффективная фармакотерапия. Лекции для врачей*. 2017. № 21. С. 22–28.
7. Simons D. G. New views of myofascial trigger points: etiology and diagnosis. *Arch. Phys. Med. Rehabil.* 2008. Vol. 89, no. 1. P. 157–159.

REFERENCES

1. Barinov A. B., Zhestikova, M. G. Sovremennye metody effektivnoj terapii dorsalgij. Lekcii dlya vrachej [Modern methods of effective therapy for dorsalgia. Lectures for doctors]. *Effective pharmacotherapy. Neurology and Psychiatry*. 2015. no. 2. pp. 38–47. [In Russian]
2. Lykhasenko, I. V. Dohliad za khvorymy v zahal'ni systemi likuvannia khvorykh terapeutichnoho profilu. [Care of patients in the general system of treatment of patients of a therapeutic profile]. *Zaporizhzhia*, 2016. 97 p. [In Ukrainian]
3. Miofastsialnyi bolovyi syndrom – deiki aspekty diahnostryky ta likuvannia [Myofascial pain syndrome - some aspects of diagnosis and treatment]/ S. S. Pshyk et al. *Lviv Clinical Bulletin*. 2013. no. 3. pp. 52–56. [In Ukrainian]
4. Netiazhenko, V. Z., Somina, A. H., Prysiazhniuk, M. S. Zahalnyi ta spetsialnyi dohliad za khvorymy [General and special care for patients]. Kyiv: Zdorov'ya, 1993. 304 p. [In Ukrainian]
5. Trevell, Dzh., Simons, D. Miofastsialnyie boli i disfunkcii: Rukovodstvo po triggernym tochkam [Myofascial Pain and Dysfunction: A Guide to Trigger Points]. 2-he vyd. Moskva : Meditsina, 2005. 1192 p. [In Russian]
6. Shirokov, V. A. Miofastsialniy bolevoi syndrom: problemyi diagnostiki i lecheniya [Myofascial pain syndrome: problems of diagnosis and treatment]. *Effective pharmacotherapy. Lectures for doctors*. 2017. no. 21. pp. 22–28. [In Russian]
7. Simons D. G. New views of myofascial trigger points: etiology and diagnosis. *Arch. Phys. Med. Rehabil.* 2008. Vol. 89, no. 1. pp. 157–159.

УДК 378.147

DOI

Світлана ЛУК'ЯНЧУК,

orcid.org/0000-0001-6799-3666

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та методик навчання української й іноземної мов

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) svitlanalukianchuk@gmail.com

Марина КОМОГОРОВА,

orcid.org/0000-0002-6829-811X

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та методик навчання української й іноземної мов

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) mkomogorova@ukr.net

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ІНШОМОВНОГО ЧИТАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛУ КАЗОК

Метою статті є розкрити методику формування навичок читання на уроках іноземної мови на основі використання матеріалу казок у початковій школі. Здійснено аналіз наукових джерел по темі дослідження та визначено вимоги до організації процесу навчання читання іноземною мовою в початковій школі (Практична спрямованість процесу навчання; Інтегрований і функціональний підхід у навчанні; Диференційований підхід у навчанні; Облік особливостей рідної мови; Комплексний підхід до формування мотивації; Доступність, посиленість та свідомість навчання).

Проаналізовано етапи роботи з казкою: Підготовча робота (здогадка за назвою казки про подальші події, повторення необхідного мовного матеріалу, ознайомлення з лексикою); Презентація казки повністю, перевірка розуміння її змісту; Активізація мовного матеріалу за допомогою завдань.

Встановлено, що перевагами казок є автентичність; інформативна насиченість; концентрація мовних засобів; емоційний вплив на тих, кого навчають. Зазначено, що використання матеріалу казок на уроках іноземної мови не лише формує навички читання учнів, їх грамотність, а й розширює світогляд, допомагає розвивати увагу, сприяє кращому осмисленню та оволодінням іноземною мовою, яка є необхідною передумовою успішного життя в сьогоденні. Вчитель має організувати роботу над казкою таким чином, щоб учень отримував задоволення від казки не лише через її сюжет, а й від розуміння цієї іноземної мови, якою написана казка. Не менш важливою перевагою використання казки на уроці іноземної мови є сила враження та емоційного впливу на молодших школярів. Через це велика увага має спрямовуватись на формування в молодшого школяра особистісного відношення до прочитаного, почутого.

Зроблено висновок, що використання казок на уроках англійської мови сприяє не лише кращому формуванню навичок читання іноземною мовою учнів початкової школи, а й формує, їх грамотність, розширює світогляд, допомагає розвивати увагу, сприяє кращому осмисленню та оволодінням іноземною мовою, яка є необхідною передумовою успішного життя в сьогоденні.

Ключові слова: *методика, вимоги до навчання читання, іншомовне мовлення, навчання іноземної мови, молодші школярі.*

Svitlana LUKIANCHUK,

orcid.org/0000-0001-6799-3666

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methods of Teaching Ukrainian

and Foreign Languages

National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) svitlanalukianchuk@gmail.com

Maryna KOMOGOROVA,

orcid.org/0000-0002-6829-811X

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methods of Teaching Ukrainian

and Foreign Languages

National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) mkomogorova@ukr.net

METHODS OF FORMING THE SKILLS OF FOREIGN LANGUAGE READING OF SCHOOL STUDENTS BASED ON THE USE OF FAIRY TALE MATERIAL

The purpose of the article is to reveal the method of revealing the method of forming reading skills in foreign language lessons based on the use of fairy tale material in primary school. The analysis of scientific sources on the research topic and the requirements for the organization of the process of learning to read in a foreign language in primary

school (Practical orientation of the learning process; Integrated and functional approach to learning; Differentiated approach to learning; Accounting for native language; Comprehensive approach to motivation; Accessibility, ability and consciousness of learning).

The stages of work with a fairy tale are analyzed: Preparatory work (guessing the name of a fairy tale about further events, repetition of necessary language material, acquaintance with vocabulary); Presentation of a fairy tale completely, check of understanding of its maintenance; Activation of language material by means of tasks.

It is established that the advantages of fairy tales are authenticity; informative saturation; concentration of language means; emotional impact on those being taught. It is noted that the use of fairy tales in foreign language lessons not only forms students' reading skills, literacy, but also expands the worldview, helps to develop imagination, attention, promotes better comprehension and mastery of a foreign language, which is a necessary prerequisite for successful life today. The teacher should organize the work on the fairy tale in such a way that the student enjoys the fairy tale not only because of its plot, but also because of the understanding of this foreign language in which the fairy tale is written. An equally important advantage of using a fairy tale in a foreign language lesson is the power of impression and emotional impact on younger students. Because of this, much attention should be paid to the formation of a junior student's personal attitude to what is read and heard.

It is concluded that the use of fairy tales in English lessons contributes not only to better formation of foreign language reading skills of primary school students, but also forms their literacy, expands worldview, helps to develop imagination, attention, promotes better comprehension and mastery of a foreign language. a prerequisite for a successful life today.

Key words: *methodology, requirements for reading instruction, foreign language speech, foreign language teaching, junior schoolchildren.*

Постановка проблеми. Одне з найголовніших завдань, яке стоїть перед вчителем іноземної мови у початковій школі – навчити читати та розуміти прочитане іноземною мовою, оскільки є не лише метою, а й засобом навчання. Для того, аби сформувати вміння читати іноземною мовою в учнів початкової школи, велике значення має характер текстів: їх зміст, інформативність, цікава фабула і т.д. Мотивація читацької діяльності молодших школярів залежить, перш за все, від якості текстового матеріалу. За змістом тексту визначається ставлення учнів до читання і можливість або ж неможливість розв'язання тих освітніх і виховних завдань, які ставляться перед навчальним предметом іноземна мова. Тому, казки не лише зручні для опрацювання матеріалу, для роботи, тому що в них динамічно розвивається сюжет, який зацікавлює всіх молодших школярів та досить часто можна спостерігати типовий для фольклору композиційний прийом повтору. А в той же час вони є цікавим засобом навчання який зацікавить кожного учня, викличе в нього інтерес та мотивацію до навчання. Використання казок на уроці іноземної мови є одним з найбільш ефективних прийомів навчання. Майже всі вчителі початкової школи, які викладають іноземну мову та працюють з молодшими школярами на різних етапах навчання, використовують цей відомий прийом навчання та відводять йому доволі велике місце.

Аналіз досліджень. Аналіз наукової літератури засвідчив, що цій проблемі присвячено значну кількість досліджень. Зокрема, Никитенко З. М. працювала над технікою читання учнів іноземною мовою. Але системний підхід у використанні інтерактивних технологій саме на уроках іноземної мови потребує додаткового вивчення.

Тож, **метою статті** є розкрити методику формування навичок читання на уроках іноземної

мови на основі використання матеріалу казок у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Читання – це набір навичок, що передбачає осмислення та виведення значення із друкованого слова Для того, щоб читати, ми повинні вміти декодувати (озвучувати) надруковані слова, а також розуміти прочитане. Наприклад, якщо дитина збирається навчитися розшифровувати букви, вона повинна розуміти, що представляють різні письмові символи Метою читання є розуміння. Деякі прирівнюють декодування до читання і все це просто тому, що учень знає, як вимовляти правильно написані слова, але це не означає, що він вміє читати. Сутність читання означає читання для змісту, розуміння та розваги. Він включає навички мислення вищого порядку, що набагато складніший, ніж просто декодування конкретних слів. Навчання дітей тому, як виводити значення, а також аналізувати та синтезувати прочитане, є важливою частиною процесу читання. Ось дві основні причини, які люди читають: перша – для задоволення, а друга – для інформації.

Іншомовне читання – це вид мовленнєвої діяльності, який дає змогу відтворювати одну з форм реального спілкування іноземною мовою, а не імітувати її. Виходячи з цього, сам процес навчання читання вчитель має вибудувати так, щоб кожен з учнів сприймав його як діяльність, яка має практичне значення.

У структурі читання як окремого виду діяльності можна виділити:

- Мотив – спілкування (комунікування) за допомогою друкованого тексту (слова);
- Ціль – отримати певну інформацію по тому питанню, яке цікаве читачеві;
- Умова – оволодіння графічною системою мови та прийомами вилучення інформації;

Результат – розуміння чи вилучення інформації із прочитаного з різним ступенем точності та глибини (Асєєв, 1996: 132-145).

Психологія трактує поняття «читання» як рецептивну форму мовленнєвого спілкування і читання складається із двох процесів, які взаємопов'язані між собою: техніка читання тексту та його розуміння. Тому читання розглядається як процес сприйняття та переробки викладеної в тексті інформації. З. І. Кличникова техніку читання розуміє як швидкість і точність встановлення буквено-звукових відповідностей, чітке застосування правил читання, володіння синтагматичним членуванням речення, здатність прогнозувати мовний матеріал, правильне вимовляння й інтонування того, що читається, під постійним контролем розуміння (Мартинова, 2007: 51).

У Новому словнику методичних термінів і понять читання – навички й уміння читання, що забезпечують перцептивну переробку письмового тексту, перекодування зорових сигналів у смислові одиниці, тобто сприймання графічних знаків і співвіднесення їх із певними значеннями (Склярєнко, 1996: 96).

Отже, можна дійти висновку, що у читанні виділяють змістовий план (що розповідається в тексті, про що він), де результатом буде розуміння учнем прочитаного тексту, і процесуальний план (як саме прочитати даний текст та озвучити його), де результатом буде виступати сам процес читання.

При читанні іншомовних текстів в учнів розвиваються мислення, їм краще усвідомлюються особливості системи іноземної мови і глибше розуміються особливості рідної. Та інформація, яку отримує учень у процесі читання іншомовного тексту, формує його світогляд, допомагає йому збагатити свої знання про культуру, історію, побут країни, мову якої вивчає молодший школяр. Тому можна сказати так, що читцем здійснюється велика розумова робота для того, аби, насамперед, збагатити свої знання, розвинути самостійність у подоланні смислових та мовних труднощів, розвинути інтерес до іноземної мови та бажання нею оволодіти.

Існують певні вимоги до організації процесу навчання читання іноземною мовою в початковій школі. Серед них наступні:

- Практична спрямованість процесу навчання

Згідно цієї вимоги формулюються конкретні комунікативно-мотивовані завдання й запитання, для того, аби практичні завдання чи проблеми були вирішені. Саме тоді учні не лише освоюють нові знання та навички, а й будуть орієнтуватися у змісті прочитаного та розуміти сенс.

- Інтегрований і функціональний підхід у навчанні

Ця вимога передбачає, що урок навчання читання іноземною мовою має бути побудований таким чином, щоб діти читали тексти, які містять мовний матеріал, який вони засвоїли вже на мовленні (усне випередження). На етапі вивчення алфавіту, коли учні знайомляться з новими літерами, буквосполученнями, правилами читання, паралельно проводиться відповідність з послідовністю введення нових лексичних одиниць і мовних зразків в усному мовленні.

- Диференційований підхід в навчанні

Тут вчитель враховує вікові та психологічні особливості учнів, їх індивідуальні стилі пізнавальної діяльності під час викладу нового матеріалу, повідомленні нових знань та формування вмій і навичок.

Це вказує на те, що вчитель має використовувати аналітичні та синтетичні вправи, шукати завдання диференційовані за рівнем складності, адже всі учні різні, у кожного учня свої індивідуальні здібності - хтось навчається краще, а хтось гірше, і тому й завдання мають відповідати рівню навчальних можливостей кожного з учнів. Окрім цього, учителю необхідно обирати адекватні прийоми роботи з навчання читання вголос або ж подумки.

- Облік особливостей рідної мови

Вимагається використання позитивного перенесення навичок читання, які формуються або ж вже сформовані рідною мовою та максимальне зниження інтерферуючого впливу навичок читання рідної мови, який пов'язаний з особливостями російської мови, шляхом його роз'яснення, пояснення, зіставлення, а також постійним тренуванням в читанні (на практиці).

- Комплексний підхід до формування мотивації

Необхідно, аби кожен учень був змотивованим. Ця мотивація може з'явитися за допомогою майстерності вчителя, який зможе викликати в учня бажання вчитися та змотивувати його до вивчення іноземної мови. Аби ця мотивація з'явилася, необхідно, перш за все, на уроках велику увагу приділяти саме ігровим видам завдань, а також таким, які спрямовують учнів на дії у певних проблемних ситуаціях комунікативного характеру. За допомогою даних видів роботи учні будуть зацікавлені у вивченні іноземної мови, вони з радістю виконуватимуть завдання та це сприятиме кращому засвоєнню знань. Також мають використовуватись різні види наочності, які стимулюватимуть учня осмислити новий матеріал. Окрім цього, мають створюватись асоціативні зв'язки,

опори, які сприятимуть кращому засвоєнню правил читання, графічних образів слів інтонаційних моделей фраз.

- Доступність, посиленість та свідомість навчання

Весь підібраний учителем матеріал має відповідати віковим особливостям учнів, аби цей матеріал був доступним для них, зрозумілим, не викликав у них труднощів.

Саме казка відповідає цим вимогам і може значно полегшити процес навчання читання. Казка на уроці англійської мови може реалізувати розвиваючу і виховну функцію, а також може використовуватись не лише в якості матеріалу для читання чи аудіювання, а також може бути матеріалом, за допомогою якого формуються мовні навички, використання різноманітних моделей побудови речень в досить цікавій формі при читанні казок іноземною мовою (це розвиває граматичні навички дітей) та введення нових ритміко-інтонаційних моделей, звуків, сполучень (це розвиває фонетичні навички учнів).

Крім цього, іншомовні тексти для читання виконують безліч функцій, які сприяють успішному оволодінню нею.

Найголовнішими серед них є: збагачення, а також розширення знань та досвіду учнів у різних сферах людського життя; тренування з метою засвоєння лексико-граматичного матеріалу та використанні певного мовного матеріалу у відповідях на запитання вчителя, у процесі вільного переказу змісту; розвиток усного мовлення учнів на основі прочитаного тексту: переказ тексту своїми словами, драматизація окремих епізодів, придумування продовження фабули тексту або іншого початку, бесіда за окремими проблемами які розкриваються в тексті, тощо; розвиток смислового сприйняття тексту – його розуміння (Варзацька, 2016: 3-5). Такі типи завдань спрямовують на перевірку вчителем того, чи розуміють учні текст який прочитали, його окремі епізоди, чи вміють вони знаходити різноманітні смислові та формальні елементи, які допомагають їм краще зрозуміти даний текст, виконати певні вправи, за допомогою яких переборюються труднощі, які можуть виникнути під час розуміння учнями тексту.

Для формування ключових компетентностей у читанні на уроках використовуються автентичні, напівавтентичні та укладені (навчальні) тексти. Автентичними текстами є: пісні, казки, вірші, загадки, драматичні твори, новели, сценарії, п'єси, комікси, розповіді, інтерв'ю, газетні статті, науково-популярні статті, короткі репортажі, факси, реклами, розклади, білети, повідомлення, програми передач, короткі біографії, листи, телеграми, телефонні розмови, рецепти, інструкції (Oxford, R. L. *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*, 1989: 342).

Робота над казкою складається в декілька етапів:

Етап 1. Підготовча робота (здогадка за назвою казки про подальші події, повторення необхідного мовного матеріалу, ознайомлення з лексикою;

Етап 2. Презентація казки повністю, перевірка розуміння її змісту;

Етап 3. Активізація мовного матеріалу за допомогою завдань. (Горлова, 2010: 248)

На першому етапі проводиться бесіда з актуалізації знань учнів казки української версії, що запропонована дітям. Учитель пропонує останнім набір картинок, які відповідають тематиці обраної казки. Після того, як школярі здогадалися про яку казку йде мова, учитель має змогу поставити ряд таких запитань: *Do you know this tale? What is this tale about? What characters are in this tale? How many characters are in this fairy tale? Do you like this fairy tale? Why?*

Наступним завданням на вказаному етапі – виконання вправ на ознайомлення учнів з незнайомою для них лексикою.

Найперша із вправ на цьому етапі – «Пам'ятка» – сприяла ознайомленню учнів із новими, незнайомими для них словами. Суть її полягала в тому, що у кожного на парті лежали роздруковані картки з незнайомими словами (пам'ятки). Учні спочатку мали продивитись всі слова, а потім разом з учителем прочитати їх, транскрипцію цих слів та їх переклад. Ці пам'ятки залишались учням як допоміжний матеріал під час подальшого читання казки, а також на дошці була створена така ж, але вже в більшому форматі пам'ятка.

Наступна вправа на першому етапі має на меті таки повторити буквосполучення, їх складні випадки, з якими учні можуть зустрічатися під час читання казки. Дану вправу можна виконувати у різних варіантах. Наприклад, а) вчитель на екран чи дошці записує заздалегідь речення, в яких зустрічаються ті буквосполучення, з якими в учнів можуть виникати складнощі в ході читання. Завдання учнів полягає в тому, щоб знайти і підкреслити таке буквосполучення; б) кожен учень (або група (чи пара) учнів отримує текст обраної вчителем казки). Завдання учнів полягає в тому, щоб знайти і зафарбувати таке буквосполучення, а потім прочитати все слово, у якому вони знайшли буквосполучення. Арсенал вправ для роботи над новою лексикою казки досить великий і залежить від вікової категорії учнів та рівня їх підготовки. Тож, вчитель з власного досвіду може підібрати самостійно не лише запропоновані вправи, а й значно їх розширити, щоб зацікавити учнів та мотивувати їх.

Мета другого етапу – розуміння змісту прочитаного. Наведемо приклади вправ, які можна використовувати на вказаному етапі: зафарбувати різні частини мови різним кольором, обвести часові форми різними геометричними фігурами тощо.

Читання казки має відбуватися в ігровій формі. Ми пропонуємо гру «Листочок». Суть цієї гри полягає в тому, що до кого на парту впав листочок із записаною на нім казкою – той учень і повинен читати, тому всі повинні слідкувати, адже ніхто з них не знає до кого листочок упаде наступним.

Наступним етапом є активізація мовного матеріалу. На цьому етапі нами було використано завдання для перевірки засвоєння знань учнями. Учні поділились на 2 команди, кожна з яких отримала завдання. У кожній команді на столі лежала розрізана казка (по реченнях). Їх завданням було відновити правильну послідовність подій твору та скласти ці речення так, щоб отримати прочитану напередодні казку. Аби виконати дане завдання учні, звісно ж таки, спочатку мали прочитати речення, які лежали у них на парті, а потім вже відновлювати хронологію подій. Всі учні були задіяні в обговоренні та виконанні даного завдання, і лише один лідер, якого напередодні обрала команда, виступав у ролі доповідача на захист виконаного ними завдання.

Ще одним завданням на даному етапі ми обрали гру «Знайди хвіст», метою якої є перевірка прочитаного тексту та його розуміння. На дошці було записано половинки речень у дві колонки

(1 колонка – це початок, а 2 колонка – кінець). Завданням учнів було з'єднати частини речення по змісту, тобто віднайти початок і кінець кожного речення.

Творче завдання, яке задається учням додому, полягає в намалюванні казки та стислому переказі її англійською мовою. На допомогу учням рекомендується мати пам'ятки, які вони отримали ще на початковому етапі, коли ознайомились з незнайомими їм словами. Переказ тексту варто перевіряти на наступному уроці.

І заключним етапом роботи над казкою – її інсценізація, де кожному учню відводиться певна роль одного із персонажів. Кожен з учнів отримує свої слова для опрацювання їх вдома та подальшої інсценізації цієї казки на наступному уроці англійської мови.

Висновки. Тож, казка є засобом активізації емоційної та інтелектуальної сфери діяльності людини. Вона допомагає зробити урок більш цікавим та більш ефективним у вивченні певної теми. Вправи, які використовуються після читання казки, розраховані на закріплення і розширення матеріалу. Заключним серед завдань має бути мовна діяльність молодших школярів у ході рольової гри. Саме тому необхідно аби кожен учень максимально добре розумівся на казці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирования личности. М.: Мысль, 1996. С. 132-145
2. Бігич О. Б. Ігрові вправи для навчання техніки читання та письма першокласників з використанням ілюстрованої наочності. Іноземні мови. 1998. № 4. С. 48-49.
3. Варзацька Л. Навчання учнів початкової школи техніки читання англійською мовою з використанням скоромовок. Іноземні мови. 2016. № 5. С. 3-5.
4. Горлова Н. А. Личностно-деятельностный метод обучения иностранным языкам дошкольников, младших школьников и подростков. Теоретические основы. М.: МГПУ, 2010, 248 с.
5. Мартинова Р. Ю. Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: 13.00.09 – теорія навчання. Київ, 2007. 51 с.
6. Склярєнко Н.К. Сучасна технологія навчання іншомовного матеріалу в середніх навчальних закладах. Київ, 1996. 96 с.
7. Oxford, R. L. Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know / R. L. Oxford. – NY: Newbury House, 1989. 342 p.

REFERENCES

1. Aseeva V. Motyvasia povedinku i formyvannia osobustosti. [Behavioral motivation and personality formation] M., 1996. p. 132-145. [in Ukrainian].
2. Bihych O. Igrovi vpravu dliz navchannia tehniky chutannia ta puma pershoklasnikiv z vukorystanniam illyistrovanoj naochnosti [Game exercises for teaching reading and writing techniques to first graders using illustrated visualization] Inozemni movy. 1998. № 4. p. 48-49. [in Ukrainian].
3. Verzatska L. Navchavvia ychniv pochatkovoї shkoly tehniky chutannia angliiskoy movoїy z vukorustanniam skoromovok [Teaching elementary school students the technique of reading in English using tongue twisters]. Inozemni movy. 2016. № 5. p. 3-5. [in Ukrainian].
4. Horlova N. Lichnostno-dietelnostnoy metod obychnia inostrannym yazykam doshkolniko, mladshyh shkolnikov I podrostkov [Personal-activity method of teaching foreign languages to preschoolers, junior schoolchildren and adolescents.]. Teoreticheskie osnovy. M.: MGPU, 2010. 248 p. [in Russian].
5. Martynova R. Tsilisna zagalnodydaktuchna model zmisty navchannia inozemnuh mov [Comprehensive general didactic model of the content of foreign language learning]. K., 2007. 51 p. [in Ukrainian].
6. Skliarenko N. Sychasna tehnologia navchannia inshomovnoho materialy v serednih navchalnyh zakladah [Modern technology of teaching foreign language material in secondary schools]. Kyiv, 1996. 96 p. [in Ukrainian].
7. Oxford, R. L. Language Learning Strategies : What Every Teacher Should Know / R. L. Oxford. – NY: Newbury House, 1989. 342 p.

УДК 379.81:374
DOI

Світлана ЛУПАРЕНКО,
orcid.org/0000-0002-3111-5340
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) *svetlana.luparenko@gmail.com*

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)

У статті розкрито соціокультурну діяльність громадських товариств, що діяли в Україні в першу третину ХХ ст. Визначено причини активізації діяльності громадських товариств в Україні впродовж досліджуваного періоду (велика кількість соціально незахищених дітей, неспроможність держави повноцінно реалізовувати свої освітні й соціальні функції). Зазначено, що в цей час у країні діяло багато національних (із поширенням у більшій частині країни) і локальних (в окремих містах) громадських товариств. Розкрито діяльність найактивніших товариств, як-от: товариства поширення в народі грамотності, товариство шкільної освіти в Україні, товариства сприяння початковій освіті, Фребелівські товариства, товариства допомоги бідним учням та ученицям закладів освіти, товариства піклування про безпритульних малолітніх сиріт, товариства сприяння фізичному розвитку дітей, товариство «Просвіта», «Українське педагогічне товариство», «Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю у Львові», «Красвий Шкільний Союз». Схарактеризовано виключну роль релігійних товариств («Марійські Дружини», «Католицька Акція» в Україні, «Український Католицький Союз», «Український Єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами» тощо), українського жіноцтва та опікунств при народних школах у соціокультурному забезпеченні українців. Визначено основні напрями соціокультурної діяльності громадських товариств: опіка дітей і нужденних (ужиття заходів задля збереження здоров'я дітей; спеціальна робота з безпритульними і бездоглядними дітьми; задоволення матеріальних потреб нужденних, відкриття соціальних установ), задоволення освітньо-культурних потреб населення (створення необхідних умов для розвитку дітей, забезпечення елементарною освітою, планомірного й розумного виховання дитини в межах національної культури; уведення безоплатної загальної початкової освіти; розширення мережі закладів освіти; проведення культурних заходів тощо).

Ключові слова: громадські товариства, соціокультурна діяльність, діти, опіка дітей, освіта, розвиток.

Svitlana LUPARENKO,
orcid.org/0000-0002-3111-5340
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Educology and Innovative Pedagogy
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) *svetlana.luparenko@gmail.com*

SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES OF PUBLIC ORGANIZATION IN UKRAINE (THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY)

The article describes the socio-cultural activities of public organizations which existed in Ukraine in the first third of the 20th century. The reasons for the intensification of the activities of public organizations in Ukraine during the period under study are determined. They are a large number of socially vulnerable children and the inability of the state to implement its educational and social functions fully. It is noted that at that time there were many national (dissemination in most of the country) and local (dissemination in some cities) public organizations in the country. The activities of the most active organization are revealed. They are: societies for dissemination of literacy among people, society of school education in Ukraine, societies for the promotion of primary education, Froebel societies, societies for helping poor learners in educational institutions, societies for caring for homeless underage orphans, societies for promotion of children's physical development, "Prosvita", "Ukrainian Pedagogical Society", "Ukrainian Regional Society for Child Protection and Youth Care in Lviv", "Regional School Union". The exclusive role of religious societies ("Sodality of Our Lady", "Catholic Action" in Ukraine, "Ukrainian Catholic Union", "Ukrainian Diocesan Committee for the Care of War Orphans", etc.), Ukrainian women and guardianships at public schools in the socio-cultural support of Ukrainians is characterized. The main directions of socio-cultural activities of public organizations are determined. They are child care and needy people care and satisfying people's educational and cultural needs. Child care and needy people care includes taking steps to maintain children's health, special work with homeless and neglected children, satisfying

needy people's material needs and establishment of social institutions. Satisfying people's educational and cultural needs includes creating the necessary conditions for children's development and elementary education, planned and reasonable upbringing of children based on national culture, introduction of free general primary education, expansion of the network of educational institutions, holding cultural events, etc.).

Key words: *public organizations, socio-cultural activities, children, child care, education, development.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства більшість соціальних, освітніх і культурних проблем дорослих і дітей розв'язуються на державному рівні. Окрім того, діяльність держави у системі освіти й соціальному забезпеченні населення доповнюється соціокультурною діяльністю громадських товариств і приватних ініціатив.

Утім, протягом першої третини ХХ ст., коли в Україні ще не було єдиної системи органів і закладів соціального забезпечення населення і заклади освіти не могли задовольнити існуючий попит на початкову освіту, соціокультурна діяльність громадських товариств вийшла на перший план. Громадські товариства в розв'язанні соціальних, освітніх і культурних потреб українців подекуди діяли активніше й успішніше, ніж державні органи, розширюючи мережу закладів освіти і соціальних установ, провадячи освітню і культурну діяльність для народу, надаючи матеріальну і моральну допомогу нужденним.

З огляду на це актуальним є дослідження соціокультурної діяльності (опіка дітей і нужденних, задоволення освітньо-культурних потреб населення) громадських товариств, що діяли в Україні протягом першої третини ХХ ст.

Аналіз досліджень. Важливо зазначити, що певні аспекти діяльності громадських товариств в Україні в різні історичні періоди висвітлювалися вченими. Так, О. Сухомлинська, Н. Дічек, Т. Самоплавська та ін. (2005) розкрили постаті освітян, які брали участь у роботі Товариства шкільної освіти в Україні. Н. Дмитришина (2011) вивчала діяльність релігійних товариств в Україні у першу третину ХХ ст. Діяльність українських громадських товариств у сфері соціального захисту й опіки дітей і молоді в Галичині у 1917-1939 рр. схарактеризовано в дослідженні Н. Федорак (2009). Діяльність громадських товариств у сфері освіти в Західній Україні на початку ХХ ст. висвітлено в роботах Н. Стинської (2004), Л. Сливки (2010). Діяльність Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869-1920 рр.) розкрито у працях Т. Коломієць (1995) і Т. Лутаєвої (2017).

Утім, проблема соціокультурної діяльності громадських товариств в Україні протягом першої третини ХХ ст. не набула цілісного розгляду, що і зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – розкрити соціокультурну діяльність громадських товариств, що діяли в Україні у першу третину ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Однією з особливостей розвитку країни впродовж першої третини ХХ ст. була недостатня спроможність держави повноцінно реалізовувати свої функції (соціальні, освітні) через відсутність єдиної системи установ та органів соціального захисту, слабе поширення закладів освіти. Так, велика кількість соціально незахищених неповнолітніх громадян проживала в закладах, що переважно були у віданні благодійних організацій та діяли завдяки приватній благодійності, а державна допомога була несистематичною і незначною. З огляду на це значно посилилася роль добродійного руху серед освітян, інтелігенції та духовенства. Намагаючись допомогти розв'язати наявні соціальні, освітні й культурні проблеми, підняти рівень духовної культури і національної свідомості українців, прогресивна громадськість почала засновувати різні товариства й об'єднання, діяльність яких зумовлювалася потребами українського народу в моральній і матеріальній підтримці, опіці дітей і молоді. Протягом досліджуваного періоду ці організації розгорнули значну громадсько-культурну, освітню й благодійну діяльність. Також в Україні існували різні благодійні товариства, які займалися різними видами добродійної діяльності (переважно утриманням і піклуванням про дітей) (ДАХО. Ф. 266. Оп. 1. Спр. 793. 54 арк.) і релігійні товариства. Так, на приватні пожертви церквами відкривалися школи, лікарні, а церква була одним із соціальних інститутів, який виховував дитину.

Загалом, протягом досліджуваного періоду в Україні діяло багато національних (із поширенням у більшій частині країни) і локальних (в окремих містах) громадських товариств. Охарактеризуємо діяльність найактивніших товариств.

Товариства поширення в народі грамотності (Київське товариство грамотності існувало протягом 1882-1908 рр. і Харківське товариство грамотності діяло впродовж 1869-1920 рр.) були громадсько-просвітніми організаціями, які спрямовувалися на поширення загальної освіти і грамотності серед широких мас населення. В Україні найстарішим товариством грамотності було Харківське товариство поширення в народі гра-

мотності – організація української інтелігенції, метою якого було посилене поширення грамотності, теоретичних і прикладних знань та сприяння поширенню народної освіти в межах Харківської губернії завдяки заснуванню різних закладів освіти (шкіл, училищ, недільних і вечірніх класів, музеїв, бібліотек, читалень), організації книжкових складів, проведенню народних читань, бесід, курсів і лекцій із різних галузей знань, виставок, концертів і народних вистав, наданню різного роду допомоги учням і педагогам у народних училищах, сприянню фізичному розвитку й організації догляду за дітьми шкільного віку, виданню і поширенню каталогів, книг, посібників, забезпечення закладів освіти необхідними книгами й посібниками, обговоренню педагогічних проблем та заходів з народної освіти тощо (ДАХО. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 396. 59 арк.). Статистичні дані, що наводяться у звітах товариства (ДАХО. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 396. 59 арк.), свідчать про щорічне збільшення кількості проведених заходів, відвідувачів і дітей, які охоплювалися соціокультурною діяльністю товариства. Схожими до товариств грамотності були товариства поширення (або сприяння) народної освіти, що діяли в низці українських міст і губерній (Волинська, Катеринославська, Полтавська) і спрямовувалися на поширення української освіти.

Товариство шкільної освіти в Україні (1917 р. – початок 1920-х рр.) мало на меті поширення серед українців освіти рідною мовою через школи, надання їм матеріальної та методичної допомоги (Сухомлинська та ін., 2005). Також діяли *товариства сприяння початковій освіті*, які мали на меті забезпечення розвитку освіти та організацію різних установ (недільних шкіл, бібліотек, читалень тощо), задля чого організувалися класи повторення і вечірні заняття, класи хорового співу, народні читання, вистави, концерти тощо.

Фребелівські товариства існували у великих містах України до 1920 р. і мали такі завдання: а) підняття духовно-морального рівня дітей, які залишилися без догляду (незалежно від їхньої віри і національності); б) привчання дітей до праці, надання їм можливості вчитися ремісництву; в) сприяння розширенню світогляду дітей, їхньому фізичному розвитку й оздоровленню тощо. Задля реалізації поставлених завдань передбачалося відкриття дитячих ясел, садків, шкіл грамоти та будинків праці (Шкільна хроніка, 1911). Схожі завдання реалізувалися Київським товариством народних дитячих садків, яке сприяло поширенню ідей дошкільної освіти та підготовкою педагогічних працівників.

Товариства допомоги бідним учням та ученицям закладів освіти збирали кошти для надання різної допомоги (харчами, речами, грошима тощо) бідним дітям. Так, Товариство допомоги бідним учням та ученицям закладів освіти м. Змієва Харківської губернії надавало бідним учням такі види допомоги: оплата навчання дітей; безкоштовна видача потрібних для навчання книг або їх продаж за зниженою ціною; видача ліків і надання ліжок у лікарнях; грошова допомога; організація їдалень, гуртожитків, надання дешевих квартир тощо (Устав, 1901).

Товариства піклування про безпритульних малолітніх сиріт займалися тим, що забирали сиріт з вулиць і займалися їх улаштуванням до дитячих притулків, сімей на патронаж тощо (ДАХО. Ф. 202. Оп. 2. Спр. 2. 11 арк.).

Товариства сприяння фізичному розвитку дітей сприяли поширенню ідей фізичного виховання, організували дитячі майданчики для ігор, проводили заняття з фізичного виховання, ручної праці, свята тощо (ДАХО. Ф. 509. Оп. 1. Спр. 5. 81 арк.).

Велику роль у соціокультурному забезпеченні населення в Україні відіграло *товариство «Просвіта»* (1868-1939 рр.). На початку ХХ ст. воно активізувало просвітницьку діяльність, почало видавати популярні книжки для народу, часописи, у багатьох місцях в Україні заклало філії – просвітні товариства (наприкінці 1912 р. «Просвіта» мала 74 філії, 2468 читалень, 339 кас, 540 крамниць, торговельну, господарчу й садівничу школи, школу для господинь, бібліотеку, 14 тис. членів товариства і понад 120 тис. членів-читачів; утримувало 43 стипендіати; заклало курси для неписьменних, касові, торговельні й господарські курси тощо (Всеукраїнське товариство; Шкільна хроніка, 1912). У 1928 р. товариство налічувало 96 філій, 2934 читальні, 12 508 членів товариства. У 1936 р. «Просвіта» мала 83 філії, 3209 бібліотек, 3210 читалень, 2185 театральних гуртків, 1115 хорів, 138 оркестрів, 86 курсів для неписьменних, 550 гуртків самоосвіти і 262 гуртки просвітянської молоді (Всеукраїнське товариство)). Проте, вони не змогли розгорнути широко свою соціокультурну діяльність: «...одні з них було закрито за те, що ніякого життя не виявляли, інші за жваву роботу...» (З біжучого життя, 1913: 57), і діяльність тих філій «Просвіти», що залишилися, інколи обмежувалася лише вечірками або виставами.

Проте через військові дії під час Першої світової війни товариство «Просвіта» зазнало значної шкоди: були знищені бібліотеки, читальні, репресовані активні діячі. Деякі з них вимушені

були виїхати за межі України. У 1918 р. діяльність «Просвіти» відновилася, але вже протягом 1920-1930 рр. товариство діяло лише на Закарпатті і в Галичині.

Іншим українським громадським культурно-освітнім товариством, яке опікувалося соціокультурними проблемами українського населення, була організація «Українське педагогічне товариство» (до 1912 р. – «Руське педагогічне товариство», а з 1926 р. – «Рідна школа»), що діяла впродовж 1881-1939 рр. в Галичині, а згодом і на Волині. Спочатку це товариство було місцевим (Львів) і мало на меті виправляти існуючі букварі, видавати книжки для школярів, журнали (журнал «Учитель» для педагогів і журнал «Дзвінок» для дітей), вносити петиції на захист українських шкільних підручників і прав дітей навчатися українською мовою.

Згодом відповідно до зміненого статуту товариство поширило свою діяльність на провінції та почало там закладати філії. Загалом, «Українське педагогічне товариство» відкрило багато закладів освіти (14 приватних українських гімназій, 3 професійні школи, 3 доповнюючі промислові школи, 10 учительських семінарій). З 1920 р. на основі рішення представників усіх українських центральних товариств, українських політичних партій, установ та організацій товариство стало керівником українського приватного шкільного і дошкільного виховання (ДАЛО. Ф. 7. Оп. 4. Спр. 47. 48 арк.).

Важливий внесок у здійснення соціокультурної діяльності в Україні зробило «Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю у Львові» (1917-1939 рр.) (ЦДІАУ, м. Львів. Ф. 321. Оп. 1. Спр. 1. 16 арк.). Воно було створене з метою надання допомоги населенню, яке постраждало від воєнних дій на території Галичини улітку 1917 р. і мало 4 секції (видавничу, бібліотечну, опіки над молоддю, українську пораду матерів) і 20 філій. Українському крайовому товариству підпорядковувалося спортивно-просвітницьке товариство «Пласт». Діяльність товариства здебільшого передбачала опіку над дітьми української національності (особливо сиротами).

Задля досягнення поставленої мети товариство впроваджувало такі заходи: поширення і розвиток ідей опіки й охорони дітей шляхом видання щоденної і періодичної преси, брошур, улаштування конференцій, курсів, з'їздів, вистав, концертів, прогулянок тощо; відкриття місцевих гуртків, філій та інших організацій для опіки та виховання молоді й надання допомоги (морально й матеріально); відкриття й забезпечення діяльності закладів для

виховання й опіки над дітьми, бурс, захоронок, сирітських гнізд, фахових та інших шкіл; призначення генеральних опікунів; здійснення контролю і нагляду за організаціями, які були засновані або яким опікувалося Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю, й особами, які від імені товариства здійснювали опіку над дітьми; вивчення випадків та причин занедбання дітей, засобів, аби подолати їх; організація опіки над немовлятами, малими дітьми й охорона материнства; улаштування батьківських об'єднань для ведення нагляду за малолітніми дітьми; пошук та виявлення дітей, які потребували опіки; нагляд за психологічним кліматом у дитячих закладах і сім'ях, виявлення елементів, шкідливих для дітей; ведення статистики дитячого населення; пошук коштів, необхідних для реалізації завдань товариства (товариство існувало за рахунок благодійних і членських внесків громадян та установ, а також допомоги від українських емігрантів); підтримка стосунків із органами влади й організаціями, які мали схожі цілі щодо здійснення опіки й виховання дітей; внесення петицій до законодавчих органів, державних і самоуправних влад стосовно справ товариства; надання звітів державним органам влади щодо діяльності товариства; участь у конгресах і конференціях, що організовувалися у справах опіки дітей (ЦДІАУ, м. Львів. Ф. 321. Оп. 1. Спр. 1. 16 арк.).

Загалом, члени товариства (понад 1200 осіб) організували 35 філій, але 10 із них було закрито польською владою в 1930 р. Через відсутність державної підтримки і брак коштів товариство не могло повноцінно реалізувати свою соціокультурну діяльність.

Організація «Красвий Шкільний Союз» (березень 1910 р. – 1920 р., із перервами) була створена з метою опору іноземній шкільній політиці та уряду і спрямовувала основні зусилля на об'єднання просвітніх сил в одних руках, утворення центральної шкільної організації, що «своєю компетенцією обіймала би усі роди наших шкіл» (Титаренко, 1912: 45). Завдання полягало в тому, аби «поширити освіту між найширшими кругами нашої суспільності, щоби придбати для неї потрібне число інтелігенції, а далі збирати фонди, від яких залежить розмах першого напрямку» (Шкільна хроніка, 1914: 61). До складу організації входили представники різних політичних партій і просвітніх товариств («Учительська громада», «Просвіта», «Товариство імені Шевченка» тощо) (Титаренко, 1912). З огляду на те, що потреба українських громадян в освіті була особливо гострою, найбільше коштів «Кра-

свий Шкільний Союз» виділяв на народні й інші школи, українські приватні гімназії, підготовчі курси до гімназії.

Окрім того, важливу роль у соціокультурному забезпеченні українців відігравали релігійні товариства, зокрема: «Марійські Дружини» (у 1938 р. до їх складу входило 268 організацій із загальною кількістю 22355 осіб, які здійснювали освітньо-культурну й опікунську діяльність (Дмитришина, 2011)); «Католицька Акція» в Україні (організація, що з'явилася внаслідок закликів духовенства до співпраці різноманітних «апостольств», діяла в Україні впродовж 1931-1939 рр. і стала центром інтеграції існуючих релігійних об'єднань) і ініційованій нею «Український Католицький Союз» (1931-1939 рр.); «Український Єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами» (діяв з 1916 р. і спрямовувався на попередження смертності серед українських дітей, надання допомоги сиротам і вдовам духовенства, здійснення опікунства над ними) тощо.

Вагомий внесок у здійснення соціальної підтримки українців та організацію освітньо-культурної діяльності зробило українське жіноцтво, що гуртувалося навколо «Української захоронки», «Союзу українок», «Рідної школи» й інших товариств та займалося питаннями опіки, соціального захисту та національно-патріотичного виховання дітей (Блажкевич, 1936; Федорак, 2009; ДАЛО. Ф. 7. Оп. 4. Спр. 47. 48 арк.; ДАЛО. Ф. 110. Оп. 5. Спр. 78. Арк. 6-90).

Велике значення для здійснення освіти і захисту дітей мали також опікунства при народних школах, які створювалися для зміцнення зв'язку між школою в особі обраних опікунів і місцевою людністю. Серед завдань, які розв'язувалися опікунствами, були проблеми надання допомоги дітям й організації виховання, навчання і дозвілля (надання учням теплового одягу та їжі; забезпе-

чення їх гарячими сніданками; організація ночівлі та підвезення учнів до школи; улаштування дитячих вечірок, свят, шкільних гулянок, освітніх мандрівок, читань; організація діяльності шкільних бібліотек; допомога здібним учням при вступі до інших закладів освіти.

Висновки. Отже, громадські товариства (разом із духовенством) завдяки своїй цілеспрямованій, активній діяльності намагалися розв'язати завдання опіки, освіти і культурного розвитку українців і здійснювали це нарівні з державою. Окрім того, ці товариства охоплювали своєю діяльністю широкі верстви населення (як у соціальному, так і віковому аспекті) і мали на меті піднесення рівня освіченості, вихованості, національної свідомості і громадянської зрілості не лише своїх членів, а й усієї громадськості та розгортання широкої благодійної діяльності (в інтересах суспільства й окремих осіб). Завдяки розширенню соціокультурної діяльності громадських товариств збільшилась мережа дитячих соціальних і освітніх закладів, де діти отримували як матеріальну і духовну підтримку. Основними напрямками соціокультурної діяльності громадських товариства були такі: опіка дітей і нужденних (ужиття заходів задля збереження здоров'я дітей; спеціальна робота з безпритульними і бездоглядними дітьми; задоволення матеріальних потреб нужденних, відкриття соціальних установ), задоволення освітньо-культурних потреб населення (створення необхідних умов для розвитку дітей, забезпечення елементарною освітою, планомірного й розумного виховання дитини в межах національної культури; уведення безоплатної загальної початкової освіти; розширення мережі закладів освіти; проведення культурних заходів тощо). Утім, громадські товариства значною мірою залежали від політичних та економічних умов у країні, що призводило до обмеження діяльності товариств і їх ліквідації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блажкевич І. Громадянсько-суспільні завдання Жіночих Громад. *Жіночий Голос*. 1936. Ч. 3. С. 5.
2. Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка. URL : <http://prosvitanews.org.ua/istor.html> (дата звернення: 28.06.2016).
3. Дмитришина Н. Національне виховання в освітньо-виховних закладах українського чернецтва Галичини (кінець XIX – 30-ті роки XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Рівне, 2011. 20 с.
4. З бідного життя. *Світло*. 1913. Кн. 2. С. 57-65.
5. Коломієць Т. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869-1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.02. Харків, 1995. 21 с.
6. Лутаєва Т. Внесок фундаторів вітчизняної медичної й фармацевтичної освіти у діяльність Харківського товариства поширення в народі грамотності. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 57. С. 221-235.
7. Сливка Л. Народні традиції у вихованні здорового способу життя учнів початкових шкіл Західної України (1919-1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.
8. Стинська В. Система шкільництва в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.

9. Сухомлинська О. та ін. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : [навч. пос.]. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. 552 с.
10. Титаренко С. За рідну школу. *Світло*. 1912. Кн. 6. С. 44-48.
11. Устав общества вспомоществования бедным ученикам и ученицам всех учебных заведений гор. Змиева Харьковской губернии. Харьков, 1901. 18 с.
12. Федорак Н. Діяльність українських громадських товариств у сфері соціального захисту й опіки дітей і молоді в Галичині в міжвоєнний період ХХ ст. Вісник Прикарпатського університету. Історія : зб. наук. праць. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2009. Вип. 16. С. 177-183.
13. Шкільна хроніка. *Світло*. 1911. Кн. 3. С. 70-73.
14. Шкільна хроніка. *Світло*. 1912. Кн. 4. С. 65-72.
15. Шкільна хроніка. *Світло*. 1914. Кн. 5. С. 55-63.
16. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 7. Оп. 4. Спр. 47. 48 арк.
17. ДАЛО. Ф. 110. Оп. 5. Спр. 78. Арк. 6-90.
18. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 200. Оп. 1. Спр. 396. 59 арк.
19. ДАХО. Ф. 202. Оп. 2. Спр. 2. 11 арк.
20. ДАХО. Ф. 266. Оп. 1. Спр. 793. 54 арк.
21. ДАХО. Ф. 509. Оп. 1. Спр. 5. 81 арк.
22. Центральний державний історичний архів України (ЦДІАУ), м. Львів. Ф. 321. Оп. 1. Спр. 1. 16 арк.

REFERENCES

1. Blazhkevych I. Hromadiansko-susipilni zavdannia Zhinochyh Hromad [Civic and social tasks of Women's Societies]. *Women's Voice*, 1936, Part 3, p. 5 [in Ukrainian].
2. Vseukrainske tovarystvo "Prosvita" imeni Tarasa Shevchenka [Ukrainian Society "Prosvita" named after Taras Shevchenko]. URL : <http://prosvitanews.org.ua/istor.html> (available: 28.06.2016) [in Ukrainian].
3. Dmytryshyna N. Natsionalne vyhovannia v osvitiio-vyhovnyh zakladah ukrainskoho chernetstva Galychyny (kinets 19th – 30-ti roky 20th stolittia) [National upbringing in the educational institutions of Ukrainian monks in Galicyna (late XIX – 30th of XX century)]. Abstract of PhD thesis in Pedagogy : specialty 13.00.01. Rivne, 2011. 20 p. [in Ukrainian].
4. Z bizhuchoho zhyttia [From everyday life]. *Light*, 1913, book 2, pp. 57-65 [in Ukrainian].
5. Kolomiyets T. Kharkivske tovarystvo poshyrennia v narodi gramotnosti (1869-1920 rr.) [Kharkiv Association of Spreading Literacy among People (1869-1920)]. Abstract of PhD thesis in History: specialty 07.00.02. Kharkiv, 1995. 21 p. [in Ukrainian].
6. Lutaieva T. Vnesok fundatoriv vitchyznianoї medychnoi i farmatsevychnoi osvity u diialnist Kharkivskoho tovarystva posyrennia v narodi gramotnosti [The contribution of the founders of the national Medical and Pharmaceutical education to the activities of the Kharkiv Society of Spread of Literacy among People]. *Pedagogy and Psychology*, 2017, Nr 57, pp. 221-235 [in Ukrainian].
7. Slyvka L. Narodni tradytsii u vyhovanni zdorovoho sposobu zhyttis=a uchniv pochatkovykh shkil Zahidnoi Ukrainy (1919-1939 rr.) [National traditions in the upbringing of healthy way of life of pupils at primary schools in Western Ukraine (1919-1939)]. Abstract of PhD thesis in Pedagogy : specialty 13.00.01. Ivano-Frankivsk, 2010. 20 p. [in Ukrainian].
8. Stynska V. Systema shkilnytstva v Galychyni (kinets 19th – pochatok 20th st.) [The system of schooling in Galychyna (the end of the 19th – the beginning of the 20th century)]. Abstract of PhD thesis in Pedagogy : specialty 13.00.01. Ivano-Frankivsk, 2004. 20 p. [in Ukrainian].
9. Sukhomlynska O. et al. Ukrainska pedahohika v personaliiakh [Ukrainian Pedagogy in personalities]. Kyiv : Lybid, 2005, book 2. 552 p. [in Ukrainian].
10. Tytarenko S. Za ridny shkolu [For native school]. *Light*, 1912, book 6, pp. 44-48 [in Ukrainian].
11. Ustav obshchestva vspomoshchestvovaniia bednym uchenikam i uchenitsam vseh uchebnykh zavedeniy gor. Zmiev Khakovskoi gubernii [The statute of the society for helping poor learners of all educational institutions of the town of Zmiev in Kharkov gubernia.]. Kharkov, 1901. 18 p. [in Russian].
12. Fedorak N. Diialnist ukrainskykh hromadskykh tovarystv u sferi sitsialnoho zahystu i opiku ditei i molodi v Galychyni v mizhvoennyi period 20 st. [Activities of Ukrainian public associations in the sphere of social protection and child and youth care in Galychyna in the interwar period of the 20th century]. *Newsletter Precarpathian University. History*, 2009, Nr 16, pp. 177-183 [in Ukrainian].
13. Shkilna hronika [Шкільна хроніка]. *Light*, 1911, book 3, pp. 70-73 [in Ukrainian].
14. Shkilna hronika [Шкільна хроніка]. *Light*, 1912, book 4, pp. 65-72 [in Ukrainian].
15. Shkilna hronika [Шкільна хроніка]. *Light*, 1914, book 5, pp. 55-63 [in Ukrainian].
16. Derzhavnyi arhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Region] (SALR). F. 7. Description 4. Case 47. 48 p. [in Ukrainian].
17. SALR. F. 110. Description 5. Case 78. Pp. 6-90 [in Ukrainian].
18. Derzhavnyi arhiv Harkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Region] (SAKhR). F. 200. Description 1. Case 396. 59 p. [in Russian].
19. SAKhR. F. 202. Description 2. Case 2. 11 p. [in Russian].
20. SAKhR. F. 266. Description 1. Case 793. 54 p. [in Russian].
21. SAKhR. F. 509. Description 1. Case 5. 81 p. [in Russian].
22. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arhiv Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine] (CSHAU), Lviv. F. 321. Description 1. Case 1. 16 p. [in Ukrainian].

УДК 81'367.4=162.2.112.10
DOI

Оксана МАКСИМ'ЮК,
orcid.org/0000-0003-1963-6165
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) o.maksymiuk@chnu.edu.ua

Іванна СТРУК,
orcid.org/0000-0002-9883-8818
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) iv.struk@chnu.edu.ua

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ПРИКМЕТНИКОВИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано структуру та семантику ад'єктивних сполучень на засадах лінгводидактичного принципу в умовах оновленого освітнього процесу. Закцентована увага на важливості вивчення словосполучення у шкільній неперервній мовній освіті загалом. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю вичерпного опису всіх моделей словосполучень, що функціують у мові, можливостей лексичної сполучуваності слів, відсутністю відомостей про частотність використання різних моделей у всіх стилях літературної мови та методичних рекомендацій щодо вивчення їх у закладах загальної середньої освіти.

Метою статті було звернути увагу вчителя-словесника на один із типів словосполучень за способом вираження опорного слова – прикметниковий, зважаючи на продуктивність вживання таких словосполучень у різних стилях та жанрах української мови.

У дослідженні детально проаналізовано функційні можливості ад'єктивних словосполучень, а також окреслено семантичну типологію таких конструкцій, яка представлена одинадцятьма видами смислових відношень між компонентами ад'єктивних словосполучень, а саме: з об'єктивними відношеннями; з власне обмежувальними відношеннями; з просторовими відношеннями; з часовими відношеннями; з причиновими відношеннями; з відношеннями зумовленості; з відношеннями мети; з відношеннями міри і ступеня виявлення якості; з відношеннями досягнення, віддалення, усунення; з означальними відношеннями; з порівняльними відношеннями. Звернено також увагу на категоріальні й оказіональні словосполучення, на їх трансформацію та синтаксичні функційні можливості у структурі речення.

Висновкові положення дослідження засвідчують, що у словосполученнях ад'єктивного типу компоненти зв'язані підрядними видами синтаксичного зв'язку – керуванням безпрійменниковим і прийменниковим та приляганням, на що і варто звернути увагу учнів під час опрацювання типів підрядного зв'язку між словами.

Ключові слова: прикметникові словосполучення, смислові відношення, синтаксичні зв'язки, стрижневий компонент, оказіональні ад'єктивні словосполучення, категоріальні ад'єктивні словосполучення, сучасний освітній процес, синтаксична компетентність, комунікативна компетентність.

Oksana MAKSYMUK,
orcid.org/0000-0003-1963-6165
PhD of Philology, Professor,
Associate Professor at the Department of modern Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) o.maksymiuk@chnu.edu.ua

Ivanna STRUK,
orcid.org/0000-0002-9883-8818
PhD of Philology, Professor,
Assistant at the Department of modern Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) iv.struk@chnu.edu.ua

STRUCTURE AND SEMANTIC OF ADJECTIVE PHRASES: LANGUAGE DIDACTIC ASPECT

The article analyzes the structure and semantics of adjectival combinations on the basis of the linguo didactic principle in the conditions of the updated educational process. Attention is focused on the importance of vocabulary learning in school continuing language education in general. The relevance of the research is due to the lack of a comprehensive

description of all the models of word combinations that function in the language, the possibilities of lexical conjugation of words, the lack of information about the frequency of use of different models in all styles of the literary language and methodical recommendations for their study in general secondary education institutions.

The purpose of the article was to draw the attention of the lexicographer to one of the types of phrases based on the way the base word is expressed - adjectival, taking into account the productivity of using such phrases in different styles and genres of the Ukrainian language.

The study analyzed the functional possibilities of adjectival phrases, as well as outlined the semantic typology of such constructions, which is represented by eleven types of relations between the components of adjectival phrases, namely: with object relations; with proper restrictive relations; with spatial relations; with time relations; with causal relations; with relations of conditioning; in relation to the goal; with relations of measure and degree of detection of quality; with relations of achievement, distance, elimination; with meaningful relations; with comparative relations. Attention is also paid to categorical and occasional word combinations, their transformation and syntactic functional possibilities in the sentence structure.

The concluding provisions of the research claim that in adjective-type phrases and the components are connected by subordinating types of syntactic connection - prepositional and prepositional control and adjacency. The students should pay attention to it when they are working out the types of subordinating connection between the words.

Key words: *adjectival phrases, semantic relations, syntactic relations, core component, occasional adjectival phrases, categorical adjectival phrases, modern educational process, syntactic competence, communicative competence.*

Постановка проблеми. Синтаксису належить важливе місце у курсі навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, оскільки на синтаксичному рівні мовної системи найповніше виражаються всі мовні одиниці інших рівнів, зокрема фонетичного, словотвірного, семантичного, морфологічного, стилістичного, набувають функційної довершеності й логічної оцінки засоби мови і мовлення. «В організації неперервної мовної освіти синтаксис має вершинний характер, підпорядковуючись визначальним функціям мови – комунікативній і когнітивній. Реалізація комунікативного, соціально-перцептивного та інтерактивного аспектів професійно-педагогічного спілкування, передача потрібної для суб'єкт-суб'єктної діалогічної (полілогічної) взаємодії інформації залежить не тільки від активного словникового запасу мовця, але й від опанування синтаксичної будови мови як засобу спілкування, від оволодіння закономірностями сполучуваності слів і побудови речень, виражальними можливостями різних синтаксичних структур та вміння комунікативно доцільно користуватися ними в різних мовленнєвих ситуаціях. Синтаксична компетентність є однією з основних предметних компетентностей у системі мовних знань, умінь і навичок, необхідних школярам у різних ситуаціях комунікативного дискурсу, що передбачає їхню здатність користуватися усною й писемною літературною мовою, послуговуватися необхідним арсеналом синтаксичних мовних одиниць різних структурних рівнів (словосполучення, речення, текст, складне синтаксичне ціле)» (Сидоренко, 2015: 6-13).

Аналіз досліджень. У процесі оновлення сучасної системи освіти важливими для нас є праці українських лінгводидактів, у яких обґрунтовано методологічні та методичні підходи до вивчення української мови на засадах націо-

нальних та європейських тенденцій. Інноваційні методи, технології та форми вивчення української мови знайшли своє відображення у працях О. Біляєва, М. Пентилюк, О. Горошкіної, С. Карамана, Н. Голуб, О. Семенов, Н. Голуб, С. Омельчука, Р. Христіананової, К. Плиско та ін.

Синтаксичній будові мови та лінгвістичному статусу словосполучень зокрема присвячені праці В. Бабайцевої, В. Белошапкової, Н. Шведової, Л. Булаховського, В. Виноградова, О. Курило, І. Вихованця, Г. Удовиченка, І. Слинька, А. Загнітка, Н. Гуйванюк, Г. Золотової, М. Кобилянської, Є. Кротевича, Б. Кулика, О. Мельничука, Д. Овсянико-Куликовського, О. Пешковського, О. Потєбні, М. Прокоповича, О. Сиротиніної, Н. Шведової, Л. Шевченко, Н. Москаленко, П. Леканта, П. Дудика та ін.

При вивченні синтаксису учні ознайомлюються не тільки з реченнями, а й зі словосполученнями. Це зумовлено розумінням словосполучення як самостійної синтаксичної одиниці. В. Виноградов писав, що словосполучення і речення – якісно відмінні категорії синтаксису. Для структури словосполучення не характерні суб'єктивно-об'єктивні синтаксичні категорії, які зумовлюють відносну закінченість повідомлюваної думки.

Розглядаючи словосполучення в шкільному курсі синтаксису О. Купалова використовує положення В. Виноградова і Н. Шведової: «При початковому ознайомленні учнів з поняттям «словосполучення» предметом спеціального розгляду доцільно зробити дві особливості цієї одиниці мови: граматичну структуру словосполучення, включаючи підрядний зв'язок між його членами, і його номінативну функцію (Кульбабська О., Шатілова Н., 2019: 106).

Труднощі відбору лінгвістичного матеріалу за темою «Словосполучення» викликані не тільки наявністю різних точок зору на граматичну сут-

ність, структуру й обсяг словосполучень, але й, по-перше, відсутністю вичерпного опису всіх моделей словосполучень, що функціують у мові, можливостей лексичної сполучуваності слів, а по-друге, відсутністю відомостей про частотність використання різних моделей у всіх стилях літературної мови.

У сучасних шкільних підручниках словосполучення за способом вираження головного слова поділяють таким чином: 1) іменникові; 2) прикметникові; 3) займенникові; 4) числівникові; 5) дієслівні; 6) прислівникові.

Метою нашої статті є звернути увагу вчителя лише на один із типів словосполучення – прикметниковий (ад’єктивний), оскільки словосполучення з прикметником у ролі стрижневого слова досить продуктивні в сучасній українській мові, і сфера їх уживання все розширюється.

Виклад основного матеріалу. У різних стилях української літературної мови досить широко вживаються словосполучення з прикметником – стрижневим словом і залежними від нього іменниками, субстантивованими словами з прийменниками чи без них, займенниками, прислівниками, неозначеною формою дієслова: *страшний ворогові, вірний батьківщині, властивий їй, потрібний всім, важливий для нього, завжди ввічливий, гіркий спочатку, по-весняному теплий, вкрай необхідний, ладна піти, готовий поїхати*.

Словосполучення з прикметником у ролі стрижневого слова (ад’єктивні словосполучення) зустрічаються в різних жанрах художньої літератури, у фольклорі, в науковій і публіцистичній літературі. Пор.: *Ой весна, весна – днем красна!* (Нар. пісня). *Ой, – каже, – татарине, ой сідий же ти, бородатий! Либонь же ти на розум небагатий* («Дума про козака Голоту»). *Перед очима линуть широкі степи, зелені гаї і діброви, рідний Дніпро, такий ласкавий, привітний у літні ясні дні* (О. Іваненко). *Твори класичної літератури цінні для нас як правдиві картини життя нашого народу в минулому, як досконалі зразки мистецтва слова* (С. Павличко).

У шкільній практиці поширений синтаксичний аналіз за членам речення з використанням граматичних питань при визначенні того чи того члена речення. Такий аналіз потрібний і до певної міри корисний. Під час опрацювання синтаксису слід учить дітей знаходити і словосполучення, характеризувати типи їх залежно від ономазіологічної приналежності головного компонента й особливостей поєднання слів у словосполучення, що сприяло б не тільки розвитку мовної компетентності учнів, а й збагаченню їхньої сві-

домості новими синтаксичними моделями, необхідними для конструювання речень, сприяло б поглибленому розумінню тих внутрішніх відношень, які складаються між компонентами словосполучення, і синтаксичних зв’язків, зумовлених категоріальною природою головного (стрижневого) слова. Вчитель на багатому мовному матеріалі зміг би показати дітям, що «... в правилах сполучення слів, у закономірностях утворення різних видів і типів словосполучень яскраво проявляється національна специфіка мови» (Кочерган, 1980: 25).

Членування речень на словосполучення, аналіз форми й функцій словосполучень не заперечує й не підмінює аналізу речення за його членами. Такий аналіз, як зазначає І. І. Слинко, «з усією необхідністю висуває проблему пов’язання аналізу речень за його членами з характеристикою живих синтаксичних конструкцій. Вивчення словосполучень доповнює і поглиблює аналіз за його членами, виділяє специфічні особливості синтаксичних побудов певної мови» (Слинко, 1975: 67).

Ад’єктивні словосполучення активно вживають учні як у своїх письмових роботах, так і в усному мовленні. Ад’єктивні словосполучення утворюються на базі тільки якісних прикметників (Удовиченко, 1968), які показують змінну ознаку предмета, тобто ознаку, що може бути виявлена різною мірою або може мислитися як обмежена місцем, часом, вказівкою на предмет або особу, яких вона стосується.

Якісні прикметники можуть поєднуватися з одним або кількома залежними від них повнозначними словами, завдяки чому утворюються прості, або двочленні, словосполучення (*веселий змолоду, гарний на обличчя*), а також поширені тричленні і чотиричленні словосполучення (*вірний ідеям націоналізму, тепер близький до перемоги, відомий своїми злочинними наказами, ласий до всього чужого* і т. ін.).

Три-, чотири- і п’ятичленні словосполучення у своєму складі можуть мати залежне від прикметника слово, що входить до лексично нерозкладного сполучення, сталого звороту (пор.: *вірний ідеям Організації Українських Націоналістів*).

У поширених ад’єктивних словосполученнях прикметник і залежне від нього слово утворюють стрижневу групу, яка в свою чергу може мати при собі інші підпорядковані слова, наприклад: *Алея, по якій щодня ходив він, так добре знайома кожним вибоєм або ріжком цеглини* (М. Коцюбинський). Ад’єктивне словосполучення *так добре знайома кожним вибоєм або ріжком цеглини* складається із стрижневої групи *знайома вибоєм*

або *різком*. Прикметник *знайома* поширений прислівниковою групою *так добре*, а залежні слова *вибосм і різком* мають при собі підпорядкований займенник *кожним* та іменник *цеглини* і разом з ними відносяться до стрижневого прикметника *знайома*.

Прикметник у ролі стрижневого слова може бути центром двох залежних поширених і непоширених груп. Пор.: *На Олену найшла цікавість з домішкою не знайомого їй досі почуття злорадності* (Ірина Вільде). *Вустя вже з деякого часу наче ждала цієї, дружньої усмішки, цього юнацького задумливого погляду, дивно близького їй серцю* (О. Гончар). У першому реченні словосполучення *не знайомого їй досі* складається із прикметника (*не*) *знайомого*, від якого залежить прислівник *досі* і займенник *їй*; тобто з двох простих словосполучень – *не знайомого їй* і *не знайомого досі* – утворилось одне поширене словосполучення. В другому реченні в словосполученні *дивно близького їй серцю* прикметник *близького* організує групи *дивно близького* і *близького серцю*. Прикметник у словосполученнях вказаного типу може бути одночасно стрижневим словом щодо залежних від нього слів і сам залежати від якогось іменника. Таким чином, ад'єктивне словосполучення виникає в процесі мислення, включаючись в іменникове словосполучення, наприклад: *Їхнє життя прибирає нових форм, нового, чужого їм досі змісту* (Ірина Вільде). В складі іменникового словосполучення *чужого змісту*, де прикметник *чужого* є залежним компонентом від іменника *змісту*, він же стає організуючим центром ад'єктивного словосполучення *чужого їм досі*. Як видно з наведених прикладів, структура ад'єктивних словосполучень різноманітна.

Словосполучення досліджуваного нами типу семантично співвідносні з дієслівними та іменниковими й досить легко трансформуються як у дієслівні, так і в іменникові, що спричиняється до виникнення в мові паралельних рядів словосполучень, пор.: *блідий від недуги – бліднути від недуги; готовий до боротьби – готуватися до боротьби; чорний від горя – чорніти від горя; корисний на фонті – користь на фронті*.

Між компонентами ад'єктивного словосполучення складаються різноманітні смислові відношення, залежно від яких можемо виділити такі типи словосполучень:

1. Словосполучення з об'єктними відношеннями, в яких якість виявляється щодо об'єкта чи суб'єкта, вираженого іменником або займенником з прийменником чи без нього: *вдячний побратимові, зрозумілий для учнів, ніжний до коханої, здат-*

ний на подвиг, потрібний Україні, приємний йому, байдужий до нього. Такого типу словосполучення досить поширені і їх легко виділяємо з речень, наприклад: *Адже після першої ночі молодий заходив у комору, забирав обидва келихи й потрібний йому клав перед себе на стіл, до останньої хвилини тримаючи таємницю про честь чи безчестя своєї, як правило, юної дружини* (М. Магіос). *Олена підсвідомо ідеалізувала у своїх розповідях і Ліски... й обох Ладиків, хоч, правда, вони були до неї завжди добрі* (Ірина Вільде).

2. Словосполучення з власне обмежувальними відношеннями. В них ознака обмежується вказівкою на те, що вона приписується особі або предмету, які є носіями ознаки, на основі зовнішнього враження, тобто за виглядом, за смаком або за запахом: *схожий очима, страшний обличчям, вродливий з лиця, дивакуватий на вигляд, солодкий на смак* та ін. Обмежувальні відношення цього типу складаються також у словосполученнях, де ознака, виражена прикметником, обмежується вказівкою на те, що вона не є загальною прикметою предмета або особи, а такою, що виявляється в якомусь одному плані: *сильний духом, простий серцем, глибокий змістом, багатий дощами, повний віри, високий на зріст. Виступ цей, хоч і вагомий за змістом, зал сприйняв теж весело»* (Ірина Вільде). *Невдовзі один, на позір цілком притомний, молодий інтелектуал при зустрічі весело й невимушено реготнув мені у вічі...* (О. Забужко).

3. Словосполучення з просторовими відношеннями; в них виявлення якості обмежується певним простором: *широкий в талії, тісний – в підйомі, вузький в плечах, синє на півдні (небо), рожеві на обрії (хмари), незвичний в цих краях, популярний на Заході: Голі по лікоть руки, вогкі, з запахом свіжого м'яса, слизнули повз мої щоки...* (М. Коцюбинський). *У модному, вузькому знизу... платті Орися видалася їй особливо принадною* (Ірина Вільде).

4. Словосполучення з часовими відношеннями; в них ознака зумовлена часом, який і обмежує цю ознаку: *поки що не потрібний, раніше властивий, теплий влітку: Бронкові потрібний в цю хвилину доказ найглибшої віри друга в нього* (Ірина Вільде).

5. Словосполучення з причиновими відношеннями, в яких дається вказівка на причину якості: *блідий з переляку, дикий від природи, п'яний від щастя, мокрий від дощу: Я був п'яний од духу дикого полину* (М. Коцюбинський). *Данько дихнув на повні груди, взяв акорд і, рожевий від щастя, заспівав»* (І. Багмут).

6. Словосполучення з відношеннями зумовленості, в яких зазначаються умови виявлення тих

чи інших якостей чи ознак за допомогою залежного від прикметника слова: *темно в вечірнім освітленні, блідий при світлі, безпомічний у темряві: Ззаду отари йшов гарний чабан, високий, ще більший од непевного світла* (М. Коцюбинський).

7. Словосполучення, між членами яких складаються відношення мети. Вони менш численні порівняно з переліченими типами словосполучень і називають ознаку, яка доповнюється вказівкою на цільову спрямованість якості: *корисний для здоров'я, потрібний для виробництва, вигідний для суспільства: Їм (Данькові і Валерикові) було приємно відчувати себе людьми, потрібними і корисними для інших* (О. Гончар).

8. Словосполучення з відношеннями міри і ступеня виявлення якості. Залежне слово тут вказує на ступінь виявлення якості, названої прикметником: *колючий до оточуючих, солоний до гіркоти, дуже жалібний, нестерпно важкий, занадто гордий: Гостре до болю відчуття і черкнуло йому по нервах* (Ірина Вільде). *Безжурні, до нестями балакучі, у затишку чекаємо собі* (Д. Павличко).

9. Словосполучення з відношеннями досягнення, віддалення, усунення утворюються прикметниками, лексично обмеженими, які характеризують предмет з боку зовнішнього, фізичного або внутрішнього (щодо готовності, здібності, нахилу, прихильності до чого-небудь або когонебудь) стану: *байдужий до роботи, вільний від страху, здібний до навчання, прихильний до людей: Вона (Ганна) зараз вільна від усякої роботи* (О. Гончар). *Його ж дитина й слова йому не сказала після раптового сватання: байдужий до неї* (М. Матіос).

10. Словосполучення, між членами яких складаються означальні відношення. Якість, виражена стрижневим прикметником, конкретизується додатковим значенням залежного слова або словосполучення: *синя в горошок сукня, чорне з сірим сукно, рожевий з переливами край неба: Гори міняли своє блакитне вбрання на рожеві з золотим ризи* (М. Коцюбинський). *Усім їм хай повезе матрос оце запашне зілля та квіти, хай передасть їм своєю залізною з голубими якорями рукою* (О. Гончар).

11. Словосполучення з порівняльними відношеннями, між компонентами яких якісна ознака, названа прикметником, порівнюється з предметом, вираженим іменником, для якого ця ознака є типовою: *сині, як волошки; червоні, як мак; солодкий, як мед: Та ні, не побоювався, а таки боявся його лютого, коли той упирався перед себе червоними, як у бика, очима, роздував ніздрі й сопів ковальським міхом. Здавалося, міг би тоді знести*

все на своїй дорозі (М. Матіос). *Бо той клятий черкес із чорними, як земля, очима палав їй у очі так пристрасно, що одірватися від неї не міг* (М. Матіос).

В ад'єктивних словосполученнях можуть встановлюватись і інші відношення між компонентами. Наприклад, сукупності, сумісності прояву ознак якості: *знайомі між собою; щасливі один з одним; подібні між собою* та ін. Хоч вони досить поширені у мові, але лексично обмежені.

Уже з цього огляду типів словосполучень із стрижневим словом прикметником і залежними від нього словами видно, що це синтаксичні одиниці, які утворюються шляхом поширення якісних прикметників у складі речення. Саме тому деякі вчені розрізняють категоріальні і оказіональні словосполучення.

Перші, категоріальні, виникли в реченні, але поступово звільнились від функціональної зумовленості і поширюються на всі форми, властиві стрижневому слову. Ці словосполучення стабілізуються і починають функціонувати як номінативні одиниці: *схожий на батька, вірний батьківщині, дорогий серцю, вільний від обов'язків, готовий до бою, корисний суспільству, властивий матері, здібний до науки, здатний на подвиг, огидний сам собі, радий другові, кращий за інших, найкращий у світі, відомий за межами країни, знайомий всім* та багато інших. Категоріальні словосполучення можуть перетворюватися у фразеологічні одиниці: *гострий на язик, нечистий на руку, змарнілий з лиця, старий як світ, показна з себе* та ін.: *Я на руку легкий, – упевнено пояснив Данько* (О. Гончар). *Ви на руку нечисті* (Ю. Збанацький).

Оказіональні ад'єктивні словосполучення виникають у реченні, зберігають свою зумовленість синтаксичною функцією стрижневого слова. В складі речення ці словосполучення набувають надзвичайної виразності і емоційності. Наприклад: *Ідуть вони – чорні від змори, тягнуть важкий скоростріл* (П. Мага). *Надворі такий спокій, що кошлаті від паморозі телефонні дроти... не ронять жодного кришталіка* (Ірина Вільде). *Внизу під ногами зелена долина, кругла наче макітра, з крутими, м'якими од кучерів лісу, стінами»* (М. Коцюбинський).

З часом оказіональні словосполучення можуть перейти в категоріальні. Саме завдяки такому переходу розширюється об'єм і сфера вживання ад'єктивних словосполучень.

І категоріальні, і оказіональні словосполучення функціонують у реченні в ролі: іменної частини складеного присудка: *Куди мене скала оця несе? Я чую, як хитається вона. Невже це я такий важ-*

кий для неї? Єлюди, наче квіти у вазі, і правда наша для них чужа (Д. Павличко). Бо Ананій Чев'юк, Кирилович батько, мисливець був знаменитий на цілий їхній край, а може, й далі (М. Матіос); придієслівного компонента складеного присудка з пояснювальними словами: Хлопці, очевидно, **почували себе винними** в тому, що забули про присутність Бронка (Ірина Вільде). **Настя сиділа присо-ромлена, сердита, готова до сварки** (О. Гончар); означення з пояснювальними словами: **Перед очима Звенигори вринує сумне, до болю миле** личко Златки (В. Малик). **З якого боку** почне вона цю таку **болючу для себе** розмову (Ірина Вільде). **Взагалі, я наказую всіх дітей і підлітків** призначити тільки на легкі, **потисьні для них** роботи (О. Гончар); поширеного відокремленого означення: **Коли Леся, незвична до таких цифр**, пробувала дещо відкласти з домашнього бюджету, **Василь здибав її** намішками (Ірина Вільде). **Як добре, що належить він усім, однаково привітний та щедрий до кожного** (О. Гончар).

Як бачимо з наведених прикладів, ад'єктивні словосполучення виконують різноманітні синтаксичні функції в складі речення, які необхідно враховувати при вивченні будови речення в школі. Уваги вчителя потребує і визначення граматичних зв'язків між компонентами словосполучень будь-якого типу, в тому числі й ад'єктивного. Відомо, що визначення граматичних зв'язків між словами – це слабка ланка в системі синтаксичної підготовки учнів, які на практиці часом не достатньо орієнтуються у виявленні граматичних зв'язків навіть у межах дієслівних та іменникових словосполучень, тим більше труднощів виникає у встановленні зв'язків в ад'єктивних словосполученнях. Опрацьовуючи цей розділ, учитель має звернути увагу на те, що прикметник не тільки буває залежним від іменника й узгоджується з ним (*зелений берег, червона хустина, гарна сукня* та ін.), а й може керувати іменниковими або займенниковими формами (з прийменниками чи без них): *рідний матері, повний віри, знайомий учителеві, дорогий мені, щедрий на обіцянки, відомий за межами України, готовий до бою, схожий на батька*.

Прикметник може керувати іменником (займенником) у родовому відмінку однини чи множини без прийменників чи з прийменниками *до, для, од, від,*

з, зі, біля, коло, навкруги, після, серед, без, в, з-за та ін.: *повний надії, привітний до товаришів, характерний для України, блідий від страху, знайомий з дитинства, зелена біля будинку трава, мокрий коло річки пісок, волога після дощу земля, відомий серед учнів спортсмен, зрозумілий без слів, непомітний з-за куців табір; у давальному відмінку без прийменника – вірний їй, вдячний батькові, потрібний школі; в знахідному відмінку з прийменниками під, за, у, по, на: холодне під вечір повітря, гордий за сина, мальовничий на вигляд, горда за нього, голі по лікоть руки; в орудному відмінку без прийменника – сильний духом, багатий вологою, схожий обличчям, відомий працями; з прийменниками над, під, перед, поза, з-за, між: червоне над лісом сонце, темне під вербами озеро, знайомі з нами, сірі за горами хмари, приємний за тембром голос, дружні між собою діти; в місцевому відмінку головним чином прикметник керує залежним словом з прийменниками в, на, по: легкий у повітрі, єдиний на хуторі, знайомий по роботі.*

Таким чином, у словосполученнях ад'єктивного типукомпонентизв'язані підрядними видами синтаксичного зв'язку – керуванням безприйменниковим і прикметниковим та приляганням, на що і варто звернути увагу учнів під час опрацювання типів підрядного зв'язку між словами.

З аналізованого матеріалу можемо зробити висновок, що вивчення словосполучення в шкільному курсі синтаксису загалом має велике теоретичне і практичне значення. Воно наближає шкільний синтаксис до наукового, виструнчує систему відомостей із синтаксису в умовах неперервної мовної освіти. Учні набувають знання про нову синтаксичну одиницю і через зіставлення з нею чіткіше починають уявляти інші синтаксичні поняття і явища – речення, підмет і присудок, зв'язок між ними, означення, додатки й обставини та ін. Детальне ознайомлення з різними типами словосполучень, їх будовою і значенням, правилами сполучуваності слів, допоможе учням краще засвоїти багатства рідної мови та удосконалить їхню комунікативну компетентність, яка орієнтована на підготовку національно-мовної особистості, компетентного учня-комуніканта, життєспроможного й життєздатного в умовах глобалізаційних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ім'я в науці. Професор Іларіон Слинко : Монографічне науково-довідкове видання / упорядники : О. В. Кульбабська, Н. О. Шатілова. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, 2019. 608 с.
2. Кочерган М. П. Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова. Львів : Вища школа, 1980. 182 с.
3. Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8–9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 1. С. 6–13.

-
4. Слинько І. І. Словосполучення в шкільному курсі мови. *Українська мова і література в школі*. 1975. № 8. С. 68-76.
 5. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. Київ : Наук. Думка, 1968. 227 с.

REFERENCES

1. Imia v nautsi. Profesor Ilarion Slynko : Monohrafichne naukovo-dovidkove vydannya [Name in science. Professor Hilarion Slynko: Monographic research publication] / uporyadnyky : O. V. Kulbabchka, N. O. Shatilova. Chernivtsi : Chernivets. nats. un-t im. YU. Fedkovycha, 2019. 608 s. [in Ukrainian].
2. Kocherhan M. P. Slovo i kontekst: Leksychna spoluchuvanist i znachennya slova [Word and context: Lexical conjugation and word meaning]. Lviv : Vyshcha shkola, 1980. 182 s. [in Ukrainian].
3. Sydorenko V. Linhvodyaktychni zasady navchannya syntaksysu y punktuatsiyi ukrayinskoyi movy uchniv 8–9 klasiv v umovakh onovlenoyi osvithnoyi paradyhmy [Linguistic principles of teaching syntax and punctuation of the Ukrainian language to students of grades 8-9 in the conditions of the updated educational paradigm]. *Ukrayinska mova i literatura v shkoli*. 2015. № 1. S. 6–13. [in Ukrainian].
4. Slynko I. I. Slovospoluchennya v shkilnomu kursi movy [Word combinations in the school language course]. *Ukrayinska mova i literatura v shkoli*. 1975. № 8. S. 68-76. [in Ukrainian].
5. Udovychenko H. M. Slovospoluchennya v suchasniy ukrayinskiy literaturniy movi [Word combinations in the modern Ukrainian literary language]. Kyiv : Nauk. Dumka, 1968. 227s . [in Ukrainian].

УДК 504.37
DOI

Аліна МАРТИН,
orcid.org/0000-0001-8886-2585
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) tarapakamartin@gmail.com

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ЯК СКЛАДИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРИРОДИ Й СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються проблеми забезпечення сталого розвитку природи й суспільства в контексті екологічної освіти. Екологічна освіта для сталого розвитку – це системний базовий складник освіти для сталого розвитку, орієнтований на системну екологізацію всіх сфер життєдіяльності, економіки як ключового фактора досягнення сталої збалансованості інтересів суспільства і природи.

Сталий розвиток природи й суспільства слід розуміти як безперервний навчальний процес, включаючи розширення знань, формування спеціальних навиків, життєвих позицій і цінностей щодо здорового способу життя в гармонії з природою.

У забезпеченні сталого розвитку особливе місце відводиться саме процесу освіти. Основним завданням цього напрямку освіти є формування моделей поведінки, звичок, стилю життя, що відповідають потребам сталого розвитку людства.

Впровадження освіти в інтересах сталого розвитку є одним із пріоритетних завдань, а це неможливе без активної участі освітніх закладів, без усвідомлення необхідності екологічно безпечного використання природних ресурсів та бережливого ставлення до природи. Важливою ланкою є організація навчального процесу інформування дітей та молоді щодо проблеми охорони навколишнього середовища. Екологічні знання, навички, переконання сьогодні особливо необхідні для виховання нового ціннісного ставлення до природи, розвитку світоглядної свідомості людини. Метою довгострокової стратегії сталого розвитку України є вдосконалення суспільного середовища на гуманістичних засадах сталості та безпеки; формування вільної, забезпеченої всіма можливостями для самовиявлення, фізично та духовно розвиненої особистості, яка живе в гармонії із собою, іншими людьми й навколишнім світом.

Реалізація інтеграційних прагнень України потребує дотримання загальноприйнятих екологічних норм поведінки усіх громадян країни, що своєю чергою вимагає суттєвого перегляду організації та змісту навчального процесу у напрямі посилення здатності молоді до безперервного екологічного навчання на засадах формування громадянської свідомості та активності. Екологічна освіта є передумовою та водночас пріоритетним засобом досягнення сталого розвитку. Отже, на сучасному етапі реформування освіти має утвердитися нова позиція стосовно екологічної освіти як інструменту соціалізації особи, її адаптації до життя в урбанізованому середовищі в умовах розвитку громадянського суспільства

Ключові слова: сталий розвиток, освіта, екологічна освіта, екологічна культура, навколишнє середовище.

Alina MARTIN,
orcid.org/0000-0001-8886-2585
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Methodology of Preschool and Primary Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) tarapakamartin@gmail.com

ENVIRONMENTAL EDUCATION AS A COMPONENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF NATURE AND SOCIETY

Problems of ensuring sustainable development of nature and society in the context of environmental education have been considered in the article. Environmental education for sustainable development is a systemic basic component of education for sustainable development, focused on the systematic bringing environmental awareness to all spheres of life, economy as a key factor in achieving a sustainable balance of nature and society's interests.

Sustainable development of nature and society should be understood as a continuous education process, including the expansion of knowledge, formation of special skills, life positions and values for a healthy lifestyle in harmony with nature.

Special place is given to the educational process in ensuring sustainable development. The main task of this area of education is the formation of patterns of behavior, habits, lifestyle that meet the needs of sustainable development of humankind.

The introduction of education in the interests of sustainable development is one of the priority tasks, and it is impossible without active participation of educational institutions, without awareness of the necessity to use natural resources environmentally safely and to have caring attitude towards nature. The organization of the educational process of informing children and youth about the problem of environmental protection is an important link. Ecological knowledge, skills, beliefs are especially necessary today for the education of a new value attitude to nature, the development of person's worldview consciousness. The purpose of Ukraine's long-term strategy for sustainable development is to improve the social environment on a humanistic basis of sustainability and security; formation of personality who is free, provided with all opportunities for self-revelation, physically and spiritually developed and lives in harmony with oneself, other people and the world around.

The implementation of Ukraine's integration aspirations requires compliance with generally accepted environmental norms of behavior of all citizens of the country, which in turn requires a significant review of the organization and content of the educational process in the direction of strengthening the ability of young people to continuous ecological education based on the formation of civic awareness and activity. Environmental education is a prerequisite and at the same time a priority means of achieving the sustainable development. Thus, at the present stage of the education reform, a new position should be established regarding environmental education as a tool for the person's socialization, one's adaptation to life in an urbanized environment in the conditions of civil society development.

Key words: sustainable development, education, environmental education, ecological culture, environment.

Постановка проблеми. Необхідність переходу до реалізації стратегії сталого розвитку в Україні визначається внутрішніми та зовнішніми чинниками, котрі пов'язані з євроінтеграційними прагненнями України та необхідністю виконання міжнародних зобов'язань нашої країни.

Сталий розвиток суспільства слід розуміти як безперервний навчальний процес, включаючи розширення знань, формування спеціальних навиків, життєвих позицій і цінностей щодо здорового способу життя в гармонії з природою.

Головні концептуальні засади виховання молоді реалізуються в закладах освіти, що є першочерговою ланкою освітнього простору України. Оптимальною умовою екологічного виховання і розвитку дітей є така організація освітнього середовища, що сприяє на взаємодію дітей з об'єктами природи та збагаченню їх новим досвідом діяльності в природі.

Аналіз досліджень. Серед дослідників, що займаються вивченням екологічної освіти для сталого розвитку, можна назвати таких вчених, як В. Акопян, О. Бондар, В. Барановська, О. Єресько, Г. Білявський, В. Боголюбов, Н. Демченко, Г. Кремечек, В. Крисаченко, К. Левківський та інші.

Загальні підходи до екологічного виховання дітей на сучасному етапі були предметом досліджень авторів: Г. Беленької, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Горопахи, Н. Кот, Н. Лисенко, С. Ніколаєвої, З. Плохій, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт, Л. Різник, Н. Рижової, Н. Яришевої та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження значення екологічної освіти для сталого розвитку природи й суспільства.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років в Україні, як і в багатьох країнах світу, на державному рівні декларується концепція екологізації виховання. Екологічній свідомості

слід не навчати – її слід виховувати. Тому екологізація загалом усієї системи освіти і виховання є надзвичайно актуальною темою сучасного розвитку суспільства.

Становлення екологічної освіти в Україні розпочинається у середині 70-х років минулого століття, коли питання охорони навколишнього природного середовища стали актуальними для розвитку держави. Після Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища (1972 р.) були прийняті законодавчі та нормативні акти, спрямовані на організацію охорони та контролю стану довкілля, почала розвиватись науководослідницька робота. У 2001 році на Колегії МОН України була затверджена Концепція екологічної освіти, спрямована на формування екологічної культури як основного складника системи національного і громадянського виховання всіх верств населення України (в тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій та природоохоронних установ) і включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості (Ландик, 2004).

Дієвим засобом формування економічно-розвиненої держави є екологічна діяльність її населення на основі екологічної освіченості та культури. Можливості сучасної екологічної освіти виявляються у цілеспрямованій, систематизованій передачі інформації, яка дозволить закласти основи розвитку екологічної свідомості особистості, навчити молодь усвідомлювати проблеми зовнішнього середовища та раціонального природокористування протягом всього життя.

У забезпеченні сталого розвитку особливе місце відводиться саме процесу освіти. Основним завданням цього напрямку освіти є формування моделей поведінки, звичок, стилю життя, що відповідають потребам сталого розвитку людства.

Головна мета розвитку безперервної екологічної освіти для сталого розвитку полягає у сприянні формуванню соціоприродної цілісності суспільства з екологізованою економікою, екологічно відповідальними інституціями суспільства та екологічно свідомою поведінкою людей, соціальних груп населення; у перетворенні екологічної освіти в національну рушійну силу поширення екологічної культури, етики, ноосферного мислення у взаємовідносинах з природою в інтересах сучасних молодих поколінь (Патон, 2012).

Безперервна екологічна освіта як базовий складник освіти для сталого розвитку має відігравати інтеграційну провідну роль в екологізації інших систем освіти (економічної, гуманітарної, технічної тощо) на всіх рівнях освіти (дошкільної, шкільної, вищої).

Екологічна освіта для сталого розвитку за Стратегією Європейської економічної комісії ООН є базовим складником інтегрованої системи освіти для сталого розвитку, яка зберігає фундаментальні основи базової екологічної освіти і одночасно відкриває можливості для багатодисциплінарного і міждисциплінарного еколого-соціального та еколого-економічного дослідження реальних ситуацій життя, взаємодії людини, суспільства і природи з метою її гармонізації (Хвесик, 2013).

Освіта є передумовою та водночас пріоритетним засобом досягнення сталого розвитку. Реалізація екологічної освіти передбачає чітко структуровані етапи, спрямовані на всі вікові, соціальні та професійні групи населення. У системі безперервної екологічної освіти найважливішою є її перша ланка - дошкільна освіта. Основне завдання дошкільної екологічної освіти – сформувати в дитини перші уявлення про довкілля, почуття поваги й відповідальності за все живе, що її оточує. Перевагу при цьому надають емоційно-естетичному сприйняттю природи, розвитку естетичних, інтелектуальних, гуманістичних почуттів та етичних норм ставлення до природи.

Базовим компонентом дошкільної освіти України визначається, що природничо-екологічна компетенція передбачає наступне: кожна дитина має бути обізнана з природним середовищем планети Земля та Всесвітом як цілісним організмом, у якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди, Сонце, Місяць тощо; усвідомлювати їх значення для діяльності людини. Разом із цим, дитина має сприймати природу як цінність, виокремлювати позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи та регулювати власну поведінку в природі (Базовий компонент, 2021).

Шкільний етап. Суспільство на сучасному етапі вимагає від шкільної освіти забезпечення максимального розвитку інтелектуальних здібностей і формування загальнолюдських якостей особистості. Насамперед – духовного розвитку особистості, що притаманно екологічному способу мислення, екологічній культурі, моралі та етиці. Тому саме школі має належати головна роль у формуванні екологічного мислення. Шкільну екологічну освіту необхідно впроваджувати на основі екологізації навчальних дисциплін. Важливою ланкою в системі екологічної освіти є мережа позашкільних еколого-освітніх закладів. Необхідно створювати освітнє середовище на принципах сталого розвитку (Пустовіт та інші, 2016).

Пріоритетом шкільної екологічної освіти є особистісна орієнтація на цінність природи, формування знань про основні екологічні закони, суть екології як науки, її структуру, значення й взаємозв'язки з іншими науками, основні положення природоохоронного законодавства.

Характерною рисою сучасної екологічної освіти є її спрямованість на гармонізацію взаємодії суспільства і природи, розв'язання екологічних проблем та сталий розвиток суспільства й природи. Цілі, завдання екологічної освіти визначаються з урахуванням напряму національної екологічної політики.

Екологічна освіта поєднує такі компоненти, як екологічні знання, екологічне мислення, екологічний світогляд, екологічна етика та екологічна культура. Стратегічним завданням екологічної освіти є розроблення наукових положень освіти, поетапне її реформування з урахуванням позитивних національних і світових традицій взаємовідносин з природою, з урахуванням положень Стратегії освіти в інтересах сталого розвитку; виховання поколінь з високим рівнем екологічної культури.

Базовими системами знань екологічної освіти є світоглядні екосистемні, правові, нормативні, політичні, етичні, менеджерські, економічні, соціальні. Світоглядні системи знань ґрунтуються на парадигмі сталого екологічно збалансованого розвитку суспільства, його соціоприродній цілісності; ноосферних законах співіснування людини з іншими живими організаціями, суспільства і природи (Бондар та ін., 2015).

Формування в дітей нового типу мислення для сталого розвитку з щоденним екологічно доцільним стилем життя є важливим підґрунтям для подальшого виховання екологічно свідомого суспільства.

Висновки. На сучасному етапі еколого-економічних перетворень поява нового типу

«освіта в інтересах сталого розвитку» стала базовою умовою трансформації світового суспільства. У Стратегії Європейської економічної комісії ООН з освіти для сталого розвитку визначена структура Концепції екологічної освіти, що орієнтована на сталий, екологічно збалансований розвиток суспільства і відповідає сучасним вимогам системної екологізації.

Однією з передумов досягнення збалансованого сталого розвитку суспільства виступають наука і освіта, які водночас є і найважливішими інструментами розвитку демократії. Екологічна освіта та виховання повинні бути спрямовані на

формування екологічної свідомості молоді, на знання нею законів живої природи, розуміння основ взаємин живих організмів з навколишнім середовищем. Головною метою екологічної освіти, є розвиток екологічної культури особистості, у структурі якої екологічні ціннісні відносини (світгляд) і екологічна діяльність як її основний компоненти. Таким чином, якісна екологічна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства й природи. За допомогою освіти можна виховувати ставлення, поведінку та стиль життя, необхідні для забезпечення сталого розвитку майбутнього покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні від 12.01.2021 р. № 33 / URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
1. 2.Бондар О. І., Барановської В. Є., Єреско О. В. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науково-методичний посібник для вчителів. Херсон : Гринь Д. С., 2015. 228 с.
2. Зеркалов Д. В. Проблеми екології сталого розвитку : [Монографія]. К.: Основа, 2013. 430 с.
3. Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи : монографія / Н. Пустовіт, О. Колонькова, О. Пруцакова, Г. Тарасюк, Ю. Солобай. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 154 с
4. Ландик В. І. Концепція переходу України до сталого розвитку: проєкт. К.: Ін-ститут сталого розвитку, 2004. 64 с
5. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 72 с.
6. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України / за наук. ред. М. А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 40 с

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity v Ukraini, 33 from 12.01.2021. [Basic component of preschool education in Ukraine]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> [in Ukrainian].
2. Bondar O. I., Baranovskoi V. Ye., Yeresko O. V. Ekolohichna osvita dlia staloho rozvytku u zapytanniakh ta vidpovidakh. Naukovo-metodychnyi posibnyk dlia vchyteliv. [Environmental education for sustainable development in questions and answers: scientific and methodological manual for teachers] Kherson: Hrin D. S, 2015. 228 p. [in Ukrainian].
3. Zerkalov D. V. Problemy ekolohii staloho rozvytku. Monohrafiia. [Problems of ecology of sustainable development. Monograph]. Kyiv: Osnova, 2013. 430 p. [in Ukrainian].
4. Ekolohizatsiia osvithnoho prostoru suchasnoi zahalnoosvitnoi shkoly. Monohrafiia. [Bringing environmental awareness to educational space of a modern secondary school. Monograph]. [N. Pustovit, O. Kolonkova, O. Prutsakova, H. Tarasiuk, Yu. Solobai]. Kharkiv: «Drukarnia Madryd», 2016. 154 p. [in Ukrainian]
5. Landyk V. I. Kontseptsiiia perekhodu Ukrainy do staloho rozvytku. Proekt. [Concept of Ukraine's transition to sustainable development. Project]. Kyiv: Institute of sustainable development, 2004. 64 p. [in Ukrainian].
6. Natsionalna paradyhma staloho rozvytku Ukrainy. Za zah. red. akademika NAN Ukrainy, d.t.n., prof., zasl. diiacha nauky i tekhniky Ukrainy B. Ye. Patona. [National paradigm of sustainable development of Ukraine. Under gen. ed. of B. Ye. Paton, academician of National Academy of Sciences of Ukraine, Doct.Tech.Sci., Prof., honored worker of science and technology of Ukraine]. Kyiv: Government agency «Institute of Economics of Nature Management and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine», 2012. 72 p. [in Ukrainian].
7. Naukovi osnovy natsionalnoi stratehii staloho rozvytku Ukrainy. Za nauk. red. of M. A. Khvesyka. [Scientific bases of the national strategy of sustainable development of Ukraine. Under scien. ed. of M. A. Khvesyk.]. Kyiv: DU IEPSPR of NAS of Ukraine, 2013. 40 p. [in Ukrainian].

УДК 378:008
DOI

Оксана МАРЧУК,

orcid.org/0000-0002-2922-285X

*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки*

*Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті
імені академіка Степана Дем'янчука»
(Рівне, Україна) oхаппа442@ukr.net*

Тетяна ДЕМ'ЯНЧУК,

orcid.org/0000-0003-0283-5194

*кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор із заочного навчання*

*Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті
імені академіка Степана Дем'янчука»
(Рівне, Україна) tetianademianchuk1@gmail.com*

Маргарита ШКАБАРІНА,

orcid.org/0000-0002-9818-9723

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти,
начальник відділу з наукової діяльності та аспірантури*

*Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті
імені академіка Степана Дем'янчука»
(Рівне, Україна) shkabarina@ukr.net*

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЇХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

У статті охарактеризовано розвиток креативності здобувачів вищої освіти в процесі формування їх інформаційної культури. Авторами подано визначення інформаційної культури та педагогічної креативності. Обґрунтовано необхідність розвитку творчості майбутніх вихователів та формування належного рівня інформаційної культури в університетах. Педагогічна креативність характеризується такими ознаками, як: швидкість думки, гнучкість думки, оригінальність, допитливість, фантазія. Зазначено, що освітньо-професійними програмами університетів передбачено розвиток творчих здібностей студентів як одного із ключових вмінь майбутніх фахівців дошкільної галузі. Пояснено, що майбутні студенти повинні володіти вміннями творчо створювати нові інформаційні продукти. Описано досвід використання творчих технологій навчання в процесі вивчення навчальної дисципліни «Інформаційна культура та просвітницька діяльність вихователя ЗДО» зі студентами ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті імені академіка Степана Дем'янчука». Детально охарактеризовано проведення творчих занять калейдоскоп творчості блогерів-казкарів «Завітала в гості Казка» та конкурс «Новорічно-різдвяні привітання», в ході яких студенти навчалися зробити власні інформаційні відео-продукти.

Педагоги повинні вміти творчо інтерпретувати інформацію, оскільки процес навчання повинен викликати цікавість в здобувачів дошкільної та середньої освіти і бути емоційно насиченим. Обґрунтовано, що майбутні вихователі повинні оволодіти принципами академічної доброчесності, оскільки при створенні нових інформаційних продуктів слід уникати плагіату та дотримуватися авторських прав. Проведення творчих заходів в процесі формування інформаційної культури сприяє формуванню професійних умінь майбутніх вихователів, творчому самовираженню здобувачів освіти та згуртуванню студентського колективу.

***Ключові слова:** педагогічна креативність, інформаційна культура, здобувачі вищої освіти, творчість, інформація, пошук інформації.*

Oksana MARCHUK,*orcid.org/0000-0002-2922-285X**Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor;**Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education**Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities**(Rivne, Ukraine)oxanna442@ukr.net***Tatiana DEMYANCHUK,***orcid.org/0000-0003-0283-5194**Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;**Vice-Rector for Distance Learning**Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities**(Rivne, Ukraine)tetianademianchuk1@gmail.com***Marharyta SHKABARINA,***orcid.org/0000-0002-9818-9723**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Primary Education**Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities**(Rivne, Ukraine)shkabarina@ukr.net*

DEVELOPMENT OF CREATIVITY OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION IN THE PROCESS OF FORMATION OF THEIR INFORMATION CULTURE: PRACTICAL EXPERIENCE

The authors of the article characterize the development of the creativity of higher education students in the process of forming their information culture. The authors present the definition of the words «the information culture» and «the pedagogical creativity». The necessity of the development of creativity and the information culture of the future educators is substantiated. Pedagogical creativity is characterized by such features as: speed of thought, flexibility of thought, originality, curiosity, imagination. It is noted that the educational and professional programs of universities provide the development of creative abilities of students. It is explained that future students must have the skills to create new information products. The experience of using creative learning technologies in the process of studying the discipline "Information culture and educational activities of teachers in kindergarten" with students of the International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk is described. The authors describe the creative classes: a kaleidoscope of creativity of the bloggers-storytellers "A Fairy tale has come to visit" and the contest "New Year and Christmas greetings" where students learned to make their own informational video products.

The teachers must creatively interpret information because the learning process must be interesting for the preschoolers, pupils and students and it must be emotionally rich. It is argued that future educators must use the principles of academic integrity. The using of the creative activities in the teaching process in the modern universities contributes to the formation of professional skills of future educators and the self-expression of students.

Key words: *pedagogical creativity, information culture, applicants for higher education, creativity, information, information retrieval.*

Постановка проблеми. В останні роки спостерігаємо стрімкий розвиток комп'ютерних технологій та інформаційних систем, відтак майбутні вихователі закладів дошкільної освіти повинні вміти користуватися сучасними розробками вчених щодо модернізації освітньої галузі, бути мобільними, здатними до швидкого отримання інформації та її переробки. Нинішні вихователі повинні бути людьми творчими, які вміють зацікавити своїх вихованців. Вони повинні вміти без особливих труднощів представляти відеоматеріали на різноманітну тематику, подати інформацію про свою педагогічну діяльність в соціальних мережах, залучати дітей та батьків до участі в різ-

номанітних он-лайн конкурсах, виставках, творчих калейдоскопах, відтак в закладах вищої освіти потрібно створити належні педагогічні умови, які би сприяли розвитку педагогічної креативності вихователів. Вміння шукати необхідну інформацію та створювати власні інформаційні продукти є необхідною умовою у підготовці майбутнього фахівця з дошкільної освіти. Під час навчання у ЗВО студент повинен оволодіти основними методами подачі інформації для дошкільників та їх батьків, знати законодавство про інтелектуальні власності та вимоги академічної доброчесності.

Аналіз досліджень. Особливості розвитку інформаційної культури були предметом вивчення

таких науковців, як: К. Беляков, Д. Корню, А. Марущак, С. Онопрієнко, І. Шопіна. У монографії О. Прудникової «Інформаційна культура: концептуальні засади та світоглядний сенс» написано: «Інформаційна культура задає, формує інформаційні програми діяльності, які виступають Передмова 6 у духовному світі особистості й суспільства і як орієнтири-цілі, і як імперативи-приписи, і як вимоги, і як заборони. Тим самим інформаційна культура виконує функцію і умови, і фактора, і критерію ступеня розвиненості особистості й суспільства» (Прудникова, 2015: 6).

Проблеми формування інформаційної культури в закладах освіти досліджували сучасні українські вчені. Зокрема, у науковому дослідженні А. Клеби описано процес формування інформаційно-комунікативної культури майбутніх вихователів. Вчені Л. Гончаренко та В. Кузьменко (Гончаренко, Кузьменко, 2006) досліджували інформаційну культуру педагога в контексті його загальної педагогічної культури. Рекомендації щодо розвитку інформаційної культури майбутнього вчителя подано в працях А. Коломієць, М. Лапшиної, В. Білоус (Коломієць, Лапшина, В. Білоус, 2006). У науковій праці Л. Степаненко написано, що «освітній процес у будь-якій галузі перетворюється у процес передачі інформації, через яку саме відбувається формування ціннісних установ, умінь і навичок, необхідних для реалізації конкретних видів діяльності, а також виховна дія» (Степаненко, 2017: 22).

Мета статті проаналізувати розвиток педагогічної креативності студентів ЗВО в процесі формування їх інформаційної культури.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна культура особистості передбачає вміння працювати із інформацією та створювати нові інформаційні продукти. Ці вміння є необхідними для майбутніх педагогів, які постійно в процесі навчання та виховання дітей використовуватимуть інформацію із різних джерел. За визначеннями сучасних науковців, інформаційна культура може розглядатися як складова частина загальної культури, орієнтована на інформаційне забезпечення людської діяльності. Педагоги повинні вміти творчо інтерпретувати інформацію, оскільки процес навчання повинен викликати цікавість в здобувачів дошкільної та середньої освіти і бути емоційно насиченим. Тому під час навчання у ЗВО вивчення інформаційної культури здійснюється в контексті розвитку педагогічної культури, яка, за визначенням С. Гончаренка, проявляється, як «творчі можливості (здібності) людини, які можуть проявлятися в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності

та здібність породжувати множини різноманітних оригінальних ідей в нерегламентованих умовах діяльності» (Гончаренко, 2011: 243). Педагогічна креативність характеризується такими ознаками, як: швидкість думки, гнучкість думки, оригінальність, допитливість, фантазія.

Ці якості активно формують в процесі підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти. Зокрема, у ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» науково-педагогічні працівники розвивають творчі здібності студентів шляхом використання інноваційних методів та прийомів навчання. Освітньо-професійними програмами передбачено розвиток творчих здібностей студентів як одного із ключових вмінь майбутнього фахівця. Із метою підвищення рівня інформаційної культури та розвитку творчих можливостей студентів в освітньо-професійній програмі 012 «Дошкільна освіта» рівня вищої освіти «Бакалавр» в університеті передбачено вивчення таких освітніх компонентів, як: «Інформаційна культура та просвітницька діяльність вихователя ЗДО» та «Педагогічна творчість», в освітньо-професійній програмі 012 «Дошкільна освіта» рівня вищої освіти «Магістр» «Інформаційна культура організатора дошкільної освіти». Згідно із навчальними планами також заплановано вивчення дисципліни «Педагогічна культура та партнерство у початковій школі» для майбутніх вчителів початкової школи. Для більш детального ознайомлення проаналізуємо окремі творчі завдання та вправи, які використовували викладачі ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» під час проведення занять із курсу «Інформаційна культура та просвітницька діяльність вихователя ЗДО» у 2021-2022 н. р.

Мета вивчення навчальної дисципліни «Інформаційна культура та просвітницька діяльність вихователя ЗДО» сформувані в студентів уявлення про інформаційну культуру вихователя як специфічний та унікальний феномен людства, навчити майбутніх фахівців дошкільної освіти використовувати отриману інформацію із різних джерел під час проведення занять, вміння обробляти її, розробляти власні проекти, презентації, відеоролики для дітей та із дошкільниками із дотриманням вимог педагогічного такту, професійної майстерності та принципів академічної доброчесності; ознайомити фахівців дошкільної освіти із основними напрямками просвітницької діяльності серед батьків та громадськості. Під час вивчення цієї дисципліни у 2020-2021 н.р. студенти вивчали такі теми:

Тема 1. Педагогічна та інформаційна культура вихователя її компоненти. Шляхи та засоби розвитку педагогічної культури.

Тема 2. Інформація в епоху інформаційного суспільства.

Тема 3. Основи бібліотечно-інформаційних знань як складова інформаційної культури вихователя.

Тема 4. Вплив інформаційно-комунікативних технологій на дидактичний аспект заняття в ЗДО.

Тема 5. Особливості створення презентації та інформаційних відео-продуктів в ЗДО.

Тема 6. Дотримання принципів академічної доброчесності при використанні інформації.

Тема 7. Особливості поширення просвітницької інформації серед батьків та громадськості.

У процесі проведення практичних занять було використано інноваційні форми, методи та прийоми занять, які цікаві майбутнім вихователям. Як відомо, сучасні студенти в освітньому процесі широко використовують технічні засоби навчання, прагнуть самовиразитися, проявити свою особистість, продемонструвати свої вміння. Популярним серед молоді є виставлення відеороликів на YOUTUBE-каналі, в Фейсбуці, Інстаграмі, Тік-Токі та інших соціальних мережах. Це послужило причиною того, що в процесі вивчення навчальної дисципліни «Інформаційна культура та просвітницька діяльність вихователя ЗДО» студентам було дано підсумкові творчі завдання, які сприяли розвитку їх педагогічної креативності: а) виразно прочитати казку та зняти її на відео; б) розробити відео привітання з нагоди новорічних свят.

Відео-конкурс «Завітала в гості казка». Студенти активно із ентузіазмом виконували завдання прочитати казку для дошкільників. Однак перед початком його виконання майбутнім вихователям наголосили на важливості читання казок, продемонстрували відео-зразки подібних робіт, обговорили вимоги до мовлення вихователя, його міміки і жестів під час читання казок та позування перед камерою, проаналізували етапи створення відеороликів (пре-продакшн, продакшн і пост-продакшн).

Одне з практичних занять проводили у формі калейдоскопу творчості блогерів-казкарів «Завітала в гості Казка». Викладач розробила спеціальну програму, в якій було визначено номінації для студентів. На калейдоскоп творчості були запрошені куратори груп студентів першого курсу, «гості» (здобувачі освіти третього курсу спеціальності 012 «Дошкільна освіта»), які долучилися до визначення переможців у номінаціях. На заході студенти також представляли такі презентації: «Виховне значення казок, їх вплив на формування світогляду дитини», «Особливості читання та вивчення казок у закладах дошкільної освіти», «Творчі завдання

для дошкільників», «Як розповісти дитині казку?». В основній частині виховного заходу студенти представили свої відео ролики, на яких продемонстрували вміння читати казки та вміння донести певну інформацію для дошкільників. Присутні на заході викладачі та студенти інших курсів високо оцінили старання майбутніх вихователів, яким були роздані почесні грамоти та подяки.

Відео-конкурс «Новорічні привітання». У рамках вивчення навчальної дисципліни «Інформаційна культура та просвітницька діяльність вихователя ЗДО» також було проведено відео-конкурс «Новорічні привітання», в ході проведення якого студенти отримали завдання надіслати привітання на новорічну тематику чи розробити послання до святого Миколая. Позитивним є те, що майбутні вихователі максимально проявили свої творчі здібності: а) підбрали оригінальні костюми; б) використали різноманітні техніки представлення відео-презентації; в) використовували музичний супровід. Варто зазначити, що студенти піднімали морально-етичні проблеми. Зокрема, у своїх зверненнях згадували про дітей-сиріт, просили миру, спокою та добробуту для України. Після проведення конкурсів було обговорено кожен відеоролик, виокремлено позитивні та негативні риси окремих творчих робіт, студенти навчилися порівнювати творчі інформаційні відео продукти.

На практичних заняттях із курсу «Інформаційна культура організатора дошкільної освіти» студенти спеціальності 012 «Дошкільна освіта» рівня вищої освіти «Магістр» готували презентації, доповіді, реферати на різні теми, пов'язані із інформацією в сучасному суспільстві. Ними було обговорено основні положення Закону України «Про інформацію» (Закон «Про інформацію», 2020). Майбутні вихователі ознайомилися із принципами академічної доброчесності, оскільки при створенні нових інформаційних продуктів слід уникати плагіату та дотримуватися авторських прав.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що проведення творчих заходів в процесі формування інформаційної культури сприяє формуванню професійних умінь майбутніх вихователів, самовираженню здобувачів освіти, згуртуванню студентського колективу. В ході таких креативних практичних занять у студентів піднімається рівень інформаційної культури, формуються вміння працювати з відеокамерою, що в майбутньому буде використано в освітньому процесі ЗДО. Подібні креативні форми роботи зі студентами урізноманітнюють освітній процес ЗВО, роблять його цікавішим, змістовнішим та успішним, створюють атмосферу радості від навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беленька Г. В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу : монографія. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. 320 с.
2. Беляков К. І., Онопрієнко С. Г., Шопіна І. М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір. К.: КВЦ, 2018. 168 с.
3. Гончаренко Л. А., Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: навчальний посібник для студентів. Херсон: РІПО, 2006. 92 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне, 2011. 552 с.
5. Дерев'яна Л. Й. Роль креативних освітніх методик у процесі творчої самореалізації особистості. *Наукові записки ТНПУ*. Серія: Педагогіка. 2009. № 2. С. 12–14.
6. Закон України «Про інформацію»: зі змінами 16.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 27.05.2022).
7. Інформаційна культура. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 23.05.2022).
8. Коломієць А.М., Лапшина І.М., Білоус В.С. Основи інформаційної культури майбутнього вчителя. Навчально-методичний посібник. Вінниця: ВДПУ, 2006. 88 с.
9. Корню Д. Етика засобів масової інформації. К.: К.І.С., 2004. 130 с.
10. Степаненко Л. Формування інформаційної культури студентів політехнічних коледжів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». К. 2017. 258 с. http://ipood.com.ua/data/avtoreferaty_i_dysertatsii/2017/DISER_STEPANENKO_.pdf.
11. Марущак А. І. Правові основи захисту інформації з обмеженим доступом. Курс лекцій.: Підручник для студентів вищ. навч. закладів. К.: КНТ, 2007. 208 с.
12. Принципи академічної доброчесності. URL: <https://www.pdau.edu.ua/content/pryncypy-akademichnoyi-dobrochesnosti> (дата звернення: 29.05.2022).
13. Прудникова О. В. Інформаційна культура: концептуальні засади та світоглядний сенс. Харків, 2015. 352 с.
14. Шкабаріна М. А. Розвиток педагогічної креативності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення фахових дисциплін. Рівне: Видавець О.Зень, 2019. 149 с.

REFERENCES

1. Bieliienka H. V. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti suchasnoho vykhovatel'ia doshkilnoho navchalnoho zakladu. [The formation of the professional competence of a modern educator of the preschool educational institution]. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2011. 320 p. [In Ukrainian].
2. Bieliakov K. I., Onopriienko S. H., Shopina I. M. Informatsiina kultura v Ukraini: pravovyi vymir. [The information culture in Ukraine: the legal dimension]. K., 2018. 168 p. [In Ukrainian].
3. Honcharenko L.A., Kuzmenko V.V. Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti vchyteliv zahalnoosvitnoi shkoly. [The formation of multicultural competence of the secondary school teachers]: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv. Kherson: RIPO, 2006. 92 p. [In Ukrainian].
4. Honcharenko S. Ukrainyskiy pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk. [The Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]. Rivne, 2011. 552 p. [In Ukrainian].
5. Dereviana L. Y. Rol kreatyvnykh osvitnikh metodyk u protsesi tvorchoi samorealizatsii osobystosti. [The role of creative educational methods in the process of creative self-realization of the individual]. Naukovi zapysky TNPU. Serii: Pedahohika. 2009. № 2. P. 12–14. [In Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro informatsiiu». [The Law of Ukraine "About the Information"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (data zvernennia: 27.05.2022). [In Ukrainian].
7. Informatsiina kultura. [The information culture]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (data zvernennia: 23.05.2022). [In Ukrainian].
8. Kolomiets A.M., Lapshyna I.M., Bilous V.S. Osnovy informatsiinoi kultury maibutnoho vchytelia. [The fundamentals of the information culture of the future teacher]. Navchalno-metodychnyi posibnyk. Vinnytsia: VDPU, 2006. 88 p. [In Ukrainian].
9. Korniu D. Etyka zasobiv masovoi informatsii. [The ethics of mass media]. K.: K.I.S., 2004. 130 p. [In Ukrainian].
10. Stepanenko L. Formuvannia informatsiinoi kultury studentiv politekhnichnykh koledzhiv. [Formation of information culture of students of polytechnic colleges]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity». K. 2017. 258 p. [In Ukrainian].
11. Marushchak A. I. Pravovi osnovy zakhystu informatsii z obmezhenym dostupom. [The legal bases of protection of information with limited access]. Kurs lektsii.: Pidruchnyk dlia studentiv vyshch. navch. zakladiv. K.: KNT, 2007. 208 p. [In Ukrainian].
12. Pryntsypy akademichnoi dobrochesnosti. [The principles of academic integrity] URL: <https://www.pdau.edu.ua/content/pryncypy-akademichnoyi-dobrochesnosti> (data zvernennia: 29.05.2022). [In Ukrainian].
13. Prudnykova O. V. Informatsiina kultura: kontseptualni zasady ta svitohliadnyi sens. [The information culture: the conceptual principles and the ideological meaning]. Kharkiv, 2015. 352 p. [In Ukrainian].
14. Shkabarina M. A. Rozvytok pedahohichnoi kreatyvnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoii shkoly u protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin. [The development of the pedagogical creativity of the future primary school teachers in the process of studying professional disciplines]. Rivne: Vydavets O. Zen, 2019. 149 p. [In Ukrainian].

УДК 37
DOI

Рагім МАДЖНУНОВ,
 orcid.org/0000-0001-5872-5459
 доктор філософії по історії,
 завідуючий кафедрою суспільних наук
 Поліцейської академії
 (Баку, Азербайджан) rehim.tesnipov@mail.ru

РОЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ РЕЛИГИОЗНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ОБРАЗОВАНИИ В ТБИЛИСИ В НАЧАЛЕ XIX-XX ВВ

Российская империя, оккупировавшая азербайджанские земли в XIX веке, сначала сумела привлечь на свою сторону привилегированные классы и господствующий класс, а затем начала расширять свое политическое и экономическое влияние. Нужна была армия чиновников, верных царю и имевших широкий кругозор. Для наращивания этого потенциала, для подготовки чиновников, которые служили бы интересам империи, в первую очередь необходимо было создать специальную систему образования, отражавшую требования политической концепции. Учитывая это, царизм начал создавать в Северном Азербайджане систему школьного образования в соответствии со своими интересами, что было частью его национальной колониальной политики. Первые такие школы, созданные для обслуживания интересов империи, были открыты в Тбилиси (Тбилиси), главной царской резиденции на Южном Кавказе. Поставлена задача определить характер и содержание деятельности школ, созданных при мусульманских религиозных учреждениях, и роль азербайджанских религиозных учреждений в Тбилиси в этой сфере. Русские, оккупировавшие Азербайджан в XIX веке, сначала сумели привлечь на свою сторону высшие социальные слои, представителей высшего мусульманского движения, а затем стали расширять свое политическое и экономическое влияние. В этом процессе царское правительство нуждалось в лояльных чиновниках, отвечающих требованиям времени и обладавших широким мировоззрением. Важно было создать этот потенциал, создать специальную систему образования, которая отражала бы требования политической концепции, реализуемой для подготовки чиновников, которые служили бы интересам империи. Принимая это во внимание, царизм начал создавать в Северном Азербайджане подходящую школьную систему, что было частью его национальной колониальной политики. Несмотря на колониальную политику царизма, определенная работа также проводилась по просвещению азербайджанского народа.

Ключевые слова: религиозное образование, мусульмане, Тбилиси, наука, школа.

Рагім МАДЖНУНОВ,
 orcid.org/0000-0001-5872-5459
 доктор філософії з історії,
 завідувач кафедри суспільних наук
 Поліцейської академії
 (Баку, Азербайджан) rehim.tesnipov@mail.ru

РОЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ УСТАНОВ В ОСВІТІ В ТБІЛІСІ НА ПОЧАТКУ XIX-XX СТ.

Російська імперія, що окупувала азербайджанські землі у XIX столітті, спочатку зуміла залучити на свій бік привілейовані класи та панівний клас, а потім почала розширювати свій політичний та економічний вплив. Потрібна була армія чиновників, вірних цареві і мали широкий світогляд. Для нарощування цього потенціалу, для підготовки чиновників, які б служили інтересам імперії, насамперед необхідно було створити спеціальну систему освіти, що відображала вимоги політичної концепції. З огляду на це царизм почав створювати в Північному Азербайджані систему шкільної освіти відповідно до своїх інтересів, що було частиною його національної колониальної політики. Перші такі школи, створені для обслуговування інтересів імперії, були відкриті в Тбілісі (Тбілісі), головної царської резиденції на Південному Кавказі. Основна мета статті – визначити характер та зміст діяльності шкіл, створених при мусульманських релігійних установах, та роль азербайджанських релігійних установ у Тбілісі у цій сфері. Росіяни, що окупували Азербайджан у XIX столітті, спочатку зуміли залучити на свій бік вищі соціальні верстви, представників вищого мусульманського руху, а потім почали розширювати свій політичний та економічний вплив. У цьому процесі царський уряд потребував лояльних чиновників, які відповідали вимогам часу і мали широкий світогляд. Важливо було створити цей потенціал, створити спеціальну систему освіти, яка б відображала вимоги політичної концепції, що реалізується для підготовки чиновників, які служили б інтересам імперії. Беручи до уваги, царизм почав створювати у Північному Азербайджані відповідну шкільну систему, що було частиною його національної колониальної політики. Незважаючи на колониальну політику царизму, з освіти азербайджанського народу також проводилася певна робота.

Ключові слова: релігійна освіта, мусульмани, тбілісі, наука, школа.

Rahim MAJUNOV,
orcid.org/0000-0001-5872-5459
Doctor of Philosophy in History,
Head of the Department of Social Sciences
Police Academy
(Baku, Azerbaijan) rehim.mecnunov@mail.ru

THE ROLE OF AZERBAIJANIAN RELIGIOUS INSTITUTIONS IN EDUCATION IN TBILISI AT THE BEGINNING OF THE XIX-XX CENTURIES

The Russian Empire, which occupied Azerbaijani lands in the 19th century, first managed to win over the privileged classes and the ruling class, and then began to expand its political and economic influence. What was needed was an army of officials who were loyal to the tsar and had a broad outlook. To increase this potential, to train officials who would serve the interests of the empire, it was first necessary to create a special education system that reflected the requirements of the political concept. With this in mind, tsarism began to create a system of school education in Northern Azerbaijan in accordance with its interests, which was part of its national colonial policy. The first such schools, created to serve the interests of the empire, were opened in Tbilisi (Tbilisi), the main royal residence in the South Caucasus. The main purpose of the article is to determine the nature and content of the activities of schools established under Muslim religious institutions, and the role of Azerbaijani religious institutions in Tbilisi in this area. The Russians, who occupied Azerbaijan in the 19th century, first managed to win over the upper social strata, representatives of the higher Muslim movement, and then began to expand their political and economic influence. In this process, the tsarist government needed loyal officials who met the requirements of the time and had a broad outlook. It was important to create this potential, to create a special education system that would reflect the requirements of the political concept implemented to train officials who would serve the interests of the empire. Taking this into account, tsarism began to create a suitable school system in Northern Azerbaijan, which was part of its national colonial policy. Despite the colonial policy of tsarism, certain work was also carried out to educate the Azerbaijani people.

Key words: religious education, Muslims, Tbilisi, science, school.

Введение (постановка проблемы). Как известно, присоединение Северного Азербайджана и Кавказа в целом к Российской империи, колониальная политика, проводимая царским режимом, обусловили проведение политической линии в соответствии с его захватническими интересами. Хотя царизм первоначально угнетал местное население, особенно его правящие классы, позже он понял, что эта политика была ошибочной, и стремился укрепить свои позиции в регионе путем проведения ряда реформ. Первым условием этого было достижение грамотности определенной части местного населения в интересах царизма.

Основная цель статьи – определить характеристики и сущность деятельности азербайджанских религиозных учреждений в Тбилиси, их роль в формировании воспитательных традиций азербайджанских тюрок.

Используемые методология и методы. В качестве теоретико-методологической основы исследования были использованы определенные материалы для изучения роли азербайджанских религиозных учреждений в формировании просветительских традиций в г. Тбилиси (Грузия). Поскольку предметом исследования является роль азербайджанских религиозных учреждений в формировании образовательных традиций

в XIX-XX веках в Тбилиси (Грузия), в статье используются методы историко-генетический, историко-сопоставительный и хронологический методы, а также анализа и синтеза, исторического описания.

Степень изученности предмета. В XIX-XX веках проводились различные исследования азербайджанских религиозных учреждений, функционировавших в Тбилиси (Тифлисе). В ходе нашего исследования мы наткнулись на ценные архивные материалы, связанные с указанной проблемой М.Г. Везиров в книге «О татарских школах» (1890) изложил подробные сведения о татарских (азербайджанских — Р.М.) школах. Г.Н. Мамедова-Годжаева в своей книге «История образования азербайджанцев в Грузии» (2002 г.) подошла к теме в общем плане и предоставила историю образования азербайджанцев, проживающих в Грузии и Тбилиси. Х. Ахмедов подробно рассказал об азербайджанских школах в своей работе «Азербайджанская школа XIX века» (2000 г.), работа является хорошим познавательным источником для анализа изучаемого периода. Захаров А. В книге «Народное учение у закавказских татар» (1890 г.), Пашаев А.Х. в монографии «Очерки истории азербайджанской школы в Грузии XIX начала XX веков» (1997), а также в томах II-м и IV-м Полного Собрания Законов Российской

Империи (1830 г.) изложены определенные факты по этому вопросу. Однако в целом эти исследования носят более общий характер. В нашей статье мы попытались исследовать роль азербайджанских религиозных учреждений в образовании в Тбилиси.

Итоги исследования. Роль азербайджанских религиозных учреждений в системе образования г. Тбилиси (Тбилиси) в конце XIX начале XX вв. изучена в комплексном плане. По итогам исследования мы пришли к следующим выводам:

1. Начало процесса формирования капиталистических отношений на Южном Кавказе, углубление специализации в различных отраслях хозяйства, замена ручных предприятий предприятиями фабрично-заводского типа, расширение доступа местных продуктов на российский рынок и так далее сформировали потребность в квалифицированных, образованных людях, отвечающих требованиям времени.

2. Начальные школы при мечетях и медресе и в сельской местности не отвечали этим требованиям, поскольку здесь не были использованы современные методы обучения и учебные программы, а учебный процесс возглавляли священнослужители, глубоко не знавшие светские науки (Везиров, 1890: 1).

3. В таких школах учебный процесс не был поставлен должным образом, не применялись надлежащие методы воспитания.

4. Места, где был организован учебный процесс, были неблагоприятными и представляли определенную угрозу для здоровья учащихся, а широкое применение телесных наказаний указывало на то, что мусульманские школы не отвечали требованиям времени (Везиров, 1890: 3).

5. В мусульманских школах с самого начала преподавали арабский алфавит и заучивали некоторые молитвы.

6. Вышеуказанные причины, а также все недостатки и проблемы царского режима, основанные на желаниях и интересах властей, сыграли важную роль в просвещении наших соотечественников, проживающих в Тбилиси (Грузия) и прилегающих районах.

Научная новизна. В первой половине XIX века система образования на Южном Кавказе, населенном мусульманами, в том числе и азербайджанцами, ограничивалась традиционными школами. Здесь обучались дети-мусульмане всех возрастов, как мальчики, так и девочки. Традиционные школы давали в основном начальное образование, а преподавание полностью осуществлялось духовенством. Однако эти школы могли

обучать очень небольшое количество детей, которые нуждались в образовании. Это оставляло большинство населения неграмотным, в результате чего мусульмане резко отставали в образовании. Анализ этих вопросов является важным фактором и сделанные на этой основе выводы определяют новизну исследования.

Основное содержание.

Деятельность азербайджанских просветителей. В исследуемый период мусульманское образование стало необходимым условием для России. Империи нужны были образованные чиновники, которые служили бы ее интересам. В связи с этим возникла большая потребность, прежде всего, в людях, умеющих читать и писать. Само изучение мусульманского алфавита на основе арабской графики было очень сложным процессом и длилось годами. М.Ф. Ахундов отмечал, что «несовершенство мусульманского алфавита известно многим востоковедам, мусульманское письмо понимается чуть ли не как иероглиф... Такое состояние письма приводит к такому результату, когда имеется всего один грамотный человек на 10 000 человек населения. Это не потому, что они не хотят учиться, потому что текст невозможно с легкостью выучить. Большинство новичков сразу понимают, что это препятствие, которое необходимо преодолевать большим трудом, путем многолетних тренировок и опыта. Нет в мусульманской нации мальчика, который бы не ненавидел мусульманский алфавит, потому что это письмо так же сложно для него в первую очередь, как математическая задача...» (ГМТА. f.425, siy.1, іş.502, v.14). После изучения алфавита детям преподавали Священный Коран, затем произведения «Гюлистан», «Бустан», «Диван» Хафиза, сборник «Нанихалва», поэмы «Лейли и Меджнун», «Тарихи-Надир» (ГМТА. f.2, siy.1, іş.3550: 136-137). Одним из самых больших недостатков таких школ было отсутствие обучения родному азербайджанскому языку (Везиров, 1890: 4). Эти школы в основном обслуживали личные интересы духовенства – мулл, руководивших учебным процессом в этих школах (Захаров, 1890: 7). Родители платили за обучение своих детей определенную плату, которая могла составлять от 10 копеек до 2 манатов. Плата за обучение иногда вносилась натурой (Обозрение, 1836: 48).

В XIX веке в «Сборнике материалов по описанию кавказских территорий и народов», издаваемом в Тбилиси (Грузия) с 1881 г., А. Захаров в статье «Общественное образование у татар Южного Кавказа» и М. Везиров в своей статье «О татарских школах» дали подробную информацию и

проанализировали все недостатки этого обучения.

Однако следует отметить, что, несмотря на все имеющиеся недостатки, традиционные школы сохранили давние образовательные традиции азербайджанского народа, сформировавшиеся в этих школах. После обращения народа в ислам школа была носителем системы образования до изучаемого периода, и большинство выдающихся ученых, педагогов и общественных деятелей Азербайджана получили начальное образование в этих школах. Среди них А. А. Бакиханов, М. Ш. Вазех, М. Ф. Ахундов, С. А. Ширвани и др. Однако в таких школах очень редко были учителя, которые преподавали светские предметы. Иногда по просьбе родителей и за дополнительную плату учеников обучали арифметике и делопроизводству. Даже если царское правительство не уделяло особого внимания таким школам, оно постоянно следило за мечетями и медресе и действующими при них учебными заведениями. Царизм предпочитал проявлять осторожность в этой области с точки зрения своих государственных интересов, потому что детей обучали священнослужители, получившие высшее образование в Иране, Османской империи, Египте и других мусульманских странах.

Религиозно-образовательная политика Российской империи

В первой половине XIX века общие процессы развития общества в Российской империи обусловили необходимость реформирования системы образования. Хотя Россия не могла сравниться в этой области с Европой и другими странами Запада, в империи этот процесс начал ускоряться. Российская империя, чтобы закрепиться на Южном Кавказе, где она могла сформировать свою собственную колониальную административную систему, нуждалась в знающей и дальновидной бюрократии. Привозить этих чиновников и квалифицированную рабочую силу из центральных провинций империи стоило дорого, и по этой причине целесообразнее было отобрать из числа представителей местного населения работников, способных защищать интересы империи и служить ей верой и правдой.

Учитывая, что Российская империя не финансировала из государственной казны школы и медресе, а также частные школы, она не создавала для себя дополнительных расходов, а просто контролировала национальные школы и не касалась их деятельности. Однако с первой половины XIX века на Южном Кавказе создаются и русские школы, обслуживающие интересы империи и обучающие светским предметам.

Еще в первой половине XIX века царизм

проводил в России школьную реформу, направленную на развитие «народного образования». В 1802 г. в империи было создано Министерство народного просвещения, а через год были изданы «Начальные правила народного просвещения». Таким образом, царизм сосредоточил в своих руках все управление школами. В 1804 г. на основании «Основных правил народного образования» был издан «Устав дарульфунов и устав учебных заведений, подчиненных дарульфунам» (Əhmədov, 2000: 12). Разумеется, эти реформы служили интересам господствующего класса и были направлены на улучшение образования аристократии. Однако, несмотря на все это, эти реформы носили прогрессивный характер и ускорили развитие образования в целом.

После оккупации Закавказья, на основании «Положения» от 2 августа 1829 года Россия начала формировать первую русскоязычную систему школьного образования в городе Тбилиси, который стал центром ее управления. Эти школы назывались уездными. Вскоре уездные школы стали создаваться и в других городах и административных центрах Южного Кавказа. Следует отметить, что в большинстве регионов Южного Кавказа, где проживают азербайджанцы, был большой интерес к созданию школ с новыми правилами управления и организации, в которых преподавались бы различные светские предметы. В 1827 году военный губернатор Тбилиси (Тбилиси) Сипягин посетил ряд азербайджанских городов, увидел интерес местного мусульманского населения к новой системе образования и предложил создать там уездные школы. Так, в 1828 году местные мусульмане Шамахи собрали средства на открытие такой школы и обратились по этому поводу к верховному правителю Кавказа. В итоге на территории Южного Кавказа стали создаваться новые учебные заведения, называемые аварийными школами по типу местечковых школ в России.

Таким образом, первый шаг к открытию русских школ на Южном Кавказе был сделан на основе «Положения» от 2 августа 1829 г. (Пашаев, 1991: 90). По этому закону такие школы, открывавшиеся на Южном Кавказе, считались частью общероссийской системы народного образования. Следует отметить, что царизм, учитывая местные условия, религиозные воззрения, ментальные особенности и обычаи населения, усовершенствовал некоторые особенности этих школ. Создание чрезвычайных школ на Южном Кавказе было очень прогрессивным событием, и в отличие от прежних традиционных школ, которые давали только религиозное образование,

чрезвычайные школы были новыми учреждениями, в которых преподавались светские науки. Закон 1829 г. положил начало истории светской системы народного образования на Южном Кавказе, в том числе в Северном Азербайджане, имевшей свой устав, бюджет и соответствующий орган образования (Əhmədov, 2000: 19).

Язык обучения в уездных школах. Учебная программа в уездных школах была основана на русском языке в качестве языка обучения, и владение русским языком считалось необходимым для успешного завершения образования. Однако нехватка специалистов привела к невысоким показателям успешности учебного процесса. Несмотря на указанные выше трудности, начало педагогической деятельности в качестве учителя образованными молодыми людьми, окончившими уездные школы во второй половине XIX в., позволило удовлетворить относительную высокую потребность в квалифицированных учителях.

Следует отметить, что преподавание азербайджанского языка, основного средства общения на всем Южном Кавказе, как языка коренных народов в уездных школах, также считалось важным. В первой половине XIX века азербайджанский язык был хорошо известен в Азии и Европе. Однако главным фактором, осложняющим преподавание этого языка, было отсутствие у него собственного алфавита. По этому поводу директор южнокавказских школ Е. А. Грубер писал: «Я всегда чувствовал, что в бывшем Тифлисском дворянском училище, нынешней гимназии, не хватало средств для обучения татарскому языку (азербайджанскому — Р.М.), который во всех отношениях является самым важным языком в стране, но изучение этого языка не может быть успешным потому, что не только никакой книги, но даже самой письменности на этом языке не существует» (Пашаев, 1997: 33).

Следует отметить, что усиление реакции в Российской империи в 40-х и 50-х годах XIX века препятствовало приему крестьянских детей в уездные школы (Журнал Министерства, 1849: 83); так было и на Южном Кавказе.

12 мая 1835 г. был принят новый устав Южнокавказских школ и согласно уставу в учебных планах были утверждены предметы уездных школ — *грамматика русского языка, каллиграфия, право, история, география, арифметика, геометрия и местные языки* (Əhmədov, 2000: 22). 18 декабря 1848 г. по предложению князя Воронцова, наследника Кавказа, был принят новый устав южнокавказских училищ. Согласно этому уставу в программу 1835 г. были внесены определенные

сокращения. «Положение» 1853 г. отменило изменения, внесенные в 1848 г. (Журнал Министерства, 1853: 81).

Следует отметить, что колониальная политика, проводимая царским режимом, проявлялась и в сфере образования. К примеру, зарплаты учителей в уездных школах были очень низкими. Царская власть, предпочитавшая учителям труд администрации, платила школьным надзирателям более высокие оклады, чем учителям (Журнал Министерства, 1853: 81). При этом предпочтение отдавалось учителям, преподающим в школах русский язык и светские предметы, им платили примерно в 2,5-3 раза больше, чем учителям, преподающим шариат и азербайджанский язык (Журнал Министерства, 1849: 83). При найме школьных учителей имперские чиновники обращали пристальное внимание на их политическую и идеологическую лояльность царизму (GMTA. f. 424, siy. 1, iş. 41), считая продвижение имперских интересов обязательным условием и отдавая предпочтение кадрам, отвечающим этим требованиям.

Царская школьная политика основывалась на реакционном принципе «православие, абсолютизм и народничество», и этот принцип обеспечивался приказами Министерства просвещения.

Наряду с преподаванием русского языка в уездных школах серьезное внимание уделялось преподаванию местных языков, особенно татаро-азербайджанского, учитывая многочисленность азербайджанского народа на Южном Кавказе. Он считался «наиболее важным и ведущим диалектом для тех, кто хочет посвятить себя государственной службе в стране». Несмотря на все свои недостатки и определенные проблемы, уездные школы были единственными бесплатными учебными заведениями на Южном Кавказе и во многом превосходили по своему уровню традиционные школы.

Мусульманские школы и их история.

В XIX веке были созданы специальные школы, называемые мусульманскими. Эти школы отличались от существующих медресе и традиционных школ, а также уездных школ. Первый проект мусульманской школы создал видный деятель науки, культуры и просвещения Азербайджана А.А. Бакиханов. В 1832 г. он представил наместнику Кавказа В. Г. Розену документ под названием «Проект учреждения мусульманской школы, составленный майором Аббасгулу ага Бакихановым 20 февраля 1832 г.». Бакиханов рассказал о предметах и языках, которые будут преподаваться в трехклассной школе, правилах и условиях приема учителей и учащихся, их социальном обе-

спечении, стоимости обучения, направлении выпускников в Тбилисскую гимназию и Россию для продолжения образования и т.д. В 11-м пункте «Проекта» также подчеркивалась важность просвещения местного населения, что эта работа послужит интересам государства и сыграет важную роль в устранении существующих недостатков. Бакиханов отмечал: «Первый шаг на пути к образованию — создание школы. Я посвящаю этому делу все свои способности на благо соотечественников и осмеливаюсь выдвинуть идею учреждения школы под моим руководством» (Əhmədov, 2000: 55-56).

Но, к сожалению, царская администрация во главе с бароном Розеном не позволила осуществиться этой великой мечте великого мыслителя, и это удачное начинание не осуществилось.

Однако спустя 15 лет царские чиновники осознали необходимость реализации проекта мусульманской школы Аббасгулу ага. Царская Россия хотела заручиться поддержкой влиятельных священнослужителей среди турецко-мусульманского населения для проведения колониальной политики на Южном Кавказе. Нужны были и правоверные священнослужители, чтобы контролировать мусульманское духовенство. Именно по этим причинам царское правительство начало создавать специальные школы, в которых могли обучать духовенство. Крупнейшим инициатором создания мусульманских школ был кавказский наместник князь Воронцов. М.С. Воронцов поручает подготовку проекта мусульманских школ Южного Кавказа известному русскому востоковеду Н. В. Ханикову и инспектору школ Южного

Кавказа И. В. Росковшенко. Анализируя этот проект, можно заметить, что Н. Хаников и И. Росковшенко многое взяли из проекта Бакиханова (Пашаев, 1991: 64).

По словам одного из видных исследователей истории образования азербайджанцев в Грузии Г. Годжаевой-Мамедовой, с 1816 года азербайджанские дети обучались в реальных гимназиях и попечительских школах в Тбилиси (Грузия). Как известно, после оккупации Южного Кавказа царский режим держал детей правящего класса в Тбилиси в качестве будущих служителей именно в интересах России (Грузия). Следует отметить, что в Тбилиси были мечети и медресе, где учились дети-мусульмане. Еще в 1790 г. в Тбилиси существовала отдельная мусульманская школа (Məmmədova-Qocayeva, 2002: 8).

Выводы. Создание мусульманских школ в первой половине XIX века планировалось, прежде всего, в Тбилиси (Грузия), административном, политическом и культурном центре всего Южного Кавказа. После полной оккупации азербайджанских земель Россией в 1828-1830 годах в специальных школах для детей, живущих в Тбилиси (Грузия), преподавание велось на русском и азербайджанском языках. Азербайджанские дети, обучающиеся в тбилисских уездных школах и школе Нуджаба, изучали шариат и азербайджанский язык. Следует отметить, что Тбилиси издавна является городом, где живут и работают азербайджанские тюрки и мусульмане, где они занимаются наукой и искусством. В Тбилиси сформировалась древняя и богатая история науки и традиций образования азербайджанских тюрков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. ARDTA. f.313, siy.3, iş.194, v. 59.
2. Əhmədov. N. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. B, «Maarif». 2000, 366 s. s 14-21
3. GMTA. f.4, siy.3, iş.880, v.1.
4. GMTA. f. 424, siy. 1, iş. 41, v. 18.
5. GMTA. f. 424, siy. 1, iş.10, v. 23-25.
6. GMTA. f.2, siy.1, iş.3550, v. 136-137.
7. GMTA. f.4, siy.7, iş.624, vər.1-3.
8. GMTA. f.425, siy.1, iş.502, v.14.
9. Məmmədova-Qocayeva G. N. Gürcüstan azərbaycanlılarının təhsil tarixi. Tbilisi: “Qlobal-Print”, 2002. 96 s.
10. Везиров М. Г. О татарских школах. СМОМПК, вып. IX. С. 3
11. Везиров М. Г. О татарских школах. СМОМПК, вып. IX. С. 4
12. Везиров М. Г. О татарских школах. СМОМПК, вып. IX. Отдель I. Тифлис, 1890 стр. 1-6. с. 1
13. Журнал Министерства народного просвещения. 1834 г., раздел IX-XV. стр. 1.
14. Журнал Министерства народного просвещения. 1835 г., ч. VI. раздел.1. стр. 4.
15. Журнал Министерства народного просвещения. 1849 г., ч. IX. раздел.1. с. 83.
16. Журнал Министерства народного просвещения. 1853 г., раздел LXXX. с. 1, 81, 86
17. Захаров А, Народные обучение у Закавказских татар. СМОМПК, вып. IX. Отдель II. Тифлис: 1890. с. 7-51.
18. Обозрение российских владений за Кавказом. СПб., 1836, ч. IV, стр. 48.
19. Пашаев А.Х. Очерки истории Азербайджанской школы в Грузии в XIX-начале XX веков. Учебное пособие для студентов педагогических вузов. Баку: Изд-во АПИ. 1997. 120 с.
20. Пашаев А.Х. Очерки истории начального образования на Кавказе XIX – XX веков. Баку: Изд-во АПИ. 1991. 214 с.

REFERENCES

1. ARDTA [State Historical Archia of the Republic of Azerbaijan]. f.313, siy.3, iş.194, v.59. [in Azerbaijani]
2. Əhmədov H. XIX əsr Azərbaycan məktəbi [XIX century Azerbaijan school]. B, «Maarif». 2000, 366 s. s. 14-21 [in Azerbaijani]
3. GMTA [State Historical Archia of the Republic of Azerbaijan]. f.4, siy.3, iş.880, v.1. [in Azerbaijani]
4. GMTA [State Historical Archia of the Republic of Azerbaijan]. f. 424, siy. 1, iş. 41, v. 18. [in Azerbaijani]
5. GMTA [State Historical Archia of the Republic of Azerbaijan]. f. 424, siy. 1, iş.10, v. 23-25. [in Azerbaijani]
6. GMTA [State Historical Archia of the Republic of Azerbaijan]. f.2, siy.1, iş.3550, v. 136-137. [in Azerbaijani]
7. GMTA [State Historical Archia of the Republic of Azerbaijan]. f.4, siy.7, iş.624, vər.1-3. [in Azerbaijani]
8. GMTA [State Historical Archia of the Republic of Azerbaijan]. f.425, siy.1, iş.502, v.14. [in Azerbaijani]
9. Məmmədova-Qocayeva G. N. Gürcüstan azərbaycanlılarının təhsil tarixi [History of education of Georgian Azerbaijanis]. Tbilisi: "Qlobal-Print", 2002. 96 s. [in Azerbaijani]
10. Vezirov M. G. O tatarskih shkolah [About Tatar schools]. SMOMPK, vyp. IX. C. 3 [in Russian]
11. Vezirov M. G. O tatarskih shkolah [About Tatar schools]. SMOMPK, vyp. IX. C. 4 [in Russian]
12. Vezirov M. G. O tatarskih shkolah [About Tatar schools]. SMOMPK, vyp. IX. Otdel' I. Tiflis, 1890 str. 1-6. s. 1 [in Russian]
13. ZHurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya [Journal of the Ministry of Public Enlightenment]. 1834 g., razdel IX-XV. str. 1. [in Russian]
14. ZHurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya [Journal of the Ministry of Public Enlightenment]. 1835 g., ch. VI. razdel.1. str. 4. [in Russian]
15. ZHurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya []. 1849 g., ch. IX. razdel.1. s. 83.
16. ZHurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya [Journal of the Ministry of Public Enlightenment]. 1853 g., razdel LXXX. s. 1, 81, 86
17. Zaharov A. Narodnoe obuchenie u Zakavkazskih tatar [Journal of the Ministry of Public Enlightenment]. SMOMPK, vyp. IX. Otdel II. Tiflis: 1890. s. 7-51.
18. Obozrenie rossijskikh vladenij za Kavkazom [Review of the Russian authorities for the Caucasus]. SPb., 1836, ch. IV, str. 48.
19. Pashaev A.H. Ocherki istorii Azerbajdzhanskoj shkoly v Gruzii v XIX-nachale XX vekov [Essays on the history of the Azerbaijani school in Georgia in the XIX-early XX centuries]. Uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskix vuzov. Baku: Izd-vo API. 1997. 120 s.
20. Pashaev A.H. Ocherki istorii nachal'nogo obrazovaniya na Kavkaze XIX – XX vekov [Essays on the history of primary education in the Caucasus of the XIX XX centuries]. Baku: Izd-vo API. 1991. 214 s.

УДК 378.147:379.85

DOI

Світлана МЕДИНСЬКА,

orcid.org/0000-0003-0138-7246

*аспірантка кафедри інноваційних технологій в педагогіці, психології та соціальній роботі
Університету імені Альфреда Нобеля
(Дніпро, Україна), medynska@duan.edu.ua*

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ: АНАЛІЗ ПРОВІДНОГО СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Стаття присвячена дослідженню професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму на основі провідного світового досвіду. Проведено PEST-аналіз, який дає нагоду оцінити сучасний стан розвитку галузі туризму з урахуванням періодів серйозної турбулентності, пов'язаних з початком пандемії COVID-19 у 2020 році та повномасштабної війни в Україні у лютому 2022 р. З'ясовано, що «вимушений туризм» українців призводить до конструктивних змін у сприйнятті туризму як соціально-економічного явища, має ряд особливостей саме для української нації та культури та впливає на освітній процес у галузі туризму.

Зосереджено увагу на аналізі навичок, які визначаються ключовими для майбутніх фахівців у галузі туризму. Встановлено, що важливу роль відіграє компетентність, спрямована на ефективну комунікацію в умовах культурного розмаїття. Досліджено значимість цих навичок та наявні прогалини в цих аспектах для визначення ролі полікультурної комунікативної компетентності в професійній підготовці майбутніх фахівців галузі туризму.

Проаналізовано світові рейтинги найкращих університетів світу в галузі туризму та індустрії гостинності з метою визначення університетів – лідерів у професійній підготовці майбутніх фахівців у галузі туризму для більш детального дослідження їхніх освітніх програм як орієнтирів для якісної професійної діяльності. З'ясовано, що за Світовим рейтингом університетів QS за предметами 2021 в категорії «Управління гостинністю та дозвіллям» університети Швейцарії є лідерами в цій галузі. Досліджено освітні програми з туризму університетів Швейцарії як провідних вищих навчальних закладів світу щодо їхньої відповідності сучасним вимогам до фахівців у галузі туризму.

З'ясовано, що, незважаючи на важливість формування полікультурної комунікативної компетентності, визнання її значущості та наявності прогалин у відповідних знаннях студентів, освітні програми з туризму та індустрії гостинності у досліджених трьох найкращих університетах Швейцарії, як правило, не мають окремих дисциплін для формування окресленої компетентності. Зроблено висновок, що формування полікультурної комунікативної компетентності є одним з важливих професійно значущих аспектів у професійній підготовці для майбутніх фахівців галузі туризму та потребує подальших розробок для створення моделі формування окресленої компетентності з метою усунення прогалин у відповідних знаннях та вміннях.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні фахівці в галузі туризму, PEST-аналіз галузі туризму, полікультурне середовище, комунікація, полікультурна комунікативна компетентність, культура, культурне різноманіття.

Svitlana MEDYNSKA,

orcid.org/0000-0003-0138-7246

*PhD student at the Department of Innovative Technologies in Pedagogy, Psychology and Social Work,
Alfred Nobel University
(Dnipro, Ukraine), medynska@duan.edu.ua*

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE EXPERTS IN TOURISM: ANALYSIS OF LEADING WORLD EXPERIENCE

The article covers the study of professional training of future experts in tourism based on world-leading experience. A PEST analysis has been conducted, which enables assessment of the current state of development of the tourism industry, taking into account the periods of serious turbulence associated with the onset of the COVID-19 pandemic in 2020 and the full-scale war in Ukraine as a result of military aggression from Russia in February 2022. It has been found out that “forced tourism” of the Ukrainians has led to constructive changes in the perception of tourism as a socio-economic phenomenon, has a number of specific features for the Ukrainian nation and culture, and has an impact on the tourism studies.

The skills that are determined to be key for future experts in tourism are emphasized. It has been found out that the competence of effective communication in the conditions of cultural diversity plays an important role. The importance of these skills and existing gaps in these aspects have been studied to determine the role of the multicultural communicative competence in the professional training of future experts in tourism.

The world rankings of the best universities in the tourism and hospitality industries have been analyzed to identify universities that are leaders in the professional training of future experts in these domains for a more detailed study of their curricular as benchmarks for high quality professional activities. According to the QS World University Rankings by Subject 2021: Hospitality & Leisure Management, Swiss universities are considered to be leaders in this field. The tourism curricular of the Swiss universities as the world's leading higher educational establishments have been studied in terms of their compliance with modern requirements for tourism experts. It has been found out that, despite the importance of forming the multicultural communicative competence, the recognition of its significance and the presence of gaps in the relevant knowledge, the curricular in the studied three universities in Switzerland, as a rule, do not have courses particularly aimed at forming this competence.

It is concluded that forming the multicultural communicative competence is one of the most important professionally significant aspects of professional training for future experts in tourism and requires further development aimed at creating a model to form this competence and eliminate the gaps in the relevant knowledge and skills.

Key words: professional training, future experts in tourism, PEST-analysis of the tourism industry, multicultural environment, communication, multicultural communicative competence, culture, cultural diversity.

Постановка проблеми. На сучасному етапі освіта поглиблюється й розширюється, залучаючи нові сфери до своєї структури. Усе більшої популярності набуває туристична освіта або підготовка фахівців для сфери туризму, насамперед у розвинених країнах світу, внаслідок суттєвих змін у політичних, економічних, соціальних та технологічних процесах, які мають значний вплив на галузь туризму, викликаючи періоди серйозної турбулентності в останні роки, пов'язані з початком пандемії COVID-19 у 2020 році та повномасштабної війни в Україні в результаті агресії з боку РФ у лютому 2022 р. Врахування впливу цих факторів повинно стати ключовим аспектом в адаптації навчальних програм для професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму.

Україна дбайливо зберігає свої культурні традиції, що може бути привабливою силою для туризму в нашій країні після закінчення війни. Тим більш нагальною стає потреба для наших науковців, фахівців та викладачів звернути свої погляди на найрозвиненіші в туристичній сфері країни, зокрема європейські. Необхідно врахувати накопичений досвід організації туристичної діяльності та туристської освіти в розвинених країнах світу, створити власну самобутню національну структуру, яка б відповідала нашим традиціям, і в той же час увібрала б у себе все нове й сучасне, що напрацьовано в останні десятиліття в різних країнах світу.

Аналіз досліджень. Результати аналізу сучасних наукових джерел засвідчують, що проблема професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму, а також формування відповідних компетентностей привертала увагу як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Питання оновлення змісту освітньо-професійної програми з туризму для інтеграції новітніх підходів, що формують необхідні компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму з урахуванням сучасних світових тенденцій досліджуються в наукових працях таких

зарубіжних науковців, як П. Шелдон, Д. Фезенмайєра, К. Воебера, К. Купера, М. Антоніолі, А. Сервера-Таулета, М. Руїз-Моліна, Адамс А., Сіссон Л. та ін. Вагомим внеском у становлення української туризмологічної школи та вивчення й узагальнення теоретичних і методичних засад професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах є праці доктора педагогічних наук Л.В. Безкоровайної (Безкоровайна Л.В., 2018).

Окремі аспекти питань професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму висвітлено в працях вітчизняних фахівців, а саме: теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах-членах Всесвітньої туристської організації (Л.В. Кнодель); професійна підготовка майбутніх фахівців з туризмознавства в європейських країнах (Л.В. Безкоровайна); теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в розвинених країнах світу (Л.В. Сакун). Цілий ряд зарубіжних науковців в рамках проекту «EQF Leonardo da Vinci» за підтримки the Directorate for Education and Culture of the European Commission провели ґрунтовне дослідження щодо професійної підготовки фахівців з туризму на різних рівнях рамки кваліфікацій в Австрії, Греції, Італії, Мальті, Словенії та Іспанії (The European Qualifications Framework and Tourism Studies, 2008).

Як свідчить проведений аналіз вище зазначених наукових досліджень, проблема професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму у вищих навчальних закладах в контексті формування полікультурної комунікативної компетентності ще не була предметом спеціального дослідження.

Мета статті. Метою статті є вивчення світового досвіду та сучасного стану професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму з урахуванням сучасних умов розвитку туризму в Україні на основі проведеного PEST-аналізу галузі туризму задля визначення місця полікультур-

турної комунікативної компетентності в професійній підготовці зазначених фахівців у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Реаліями сучасності для українців став «вимушений туризм» як в межах України, так і з виїздом за кордон, що призводить до конструктивних змін у сприйнятті туризму як соціально-економічного явища. Виділяються три головних ознаки, які відрізняють туристів від інших подорожуючих осіб, а саме: переміщення за межі звичайного середовища, тривалість перебування в місці призначення (до 12 місяців) і мета поїздки, яка може бути об'єднана в такі блоки, як дозвілля, рекреація, відпочинок; відвідування родичів і знайомих; ділові й професійні цілі (участь у ділових зустрічах, конференціях, конгресах тощо); лікування; поклоніння релігійним святинам (паломництво); інші туристські цілі, тобто, по суті, будь-які цілі, крім заняття діяльністю, оплачуваною з джерела у відвідуваному місці.

Вимушений переїзд українців є формою туризму, яка має на меті збереження життя та здоров'я себе та своїх рідних, при чому українці стають амбасадорами своєї нації та культури, демонструють національні цінності та мають значний вплив на створення та реалізацію національного бренду «Україна». Адаптивність українців як представників нації проявляється в їхній готовності вивчати мову країни перебування, дізнаватися про етнічні та культурні особливості інших країн, проте зберігати почуття власної гідності, інтегруватися в світову систему, взаємодіяти з іншими національностями, але не втрачати своєї національної ідентичності.

Проведення PEST-аналізу дає нагоду оцінити сучасний стан галузі туризму для урахування сучасних умов під час професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму. На туризм значною мірою впливає політична воля та політика урядів у всьому світі. Зокрема, вільне пересування людей сприяє розвитку індустрії туризму в Європейському Союзі, тому введення безвізового режиму для українців з країнами ЄС, а з початком повномасштабної війни на території України через агресію з боку РФ й спрощення процедури перетину кордонів збільшило кількість українців, які виїхали за кордон. Водночас, політична нестабільність, конфлікти між країнами й активні бойові дії погано впливають на індустрію подорожей і туризму, тому в'їзний туризм в Україну наразі знаходиться під впливом цих негативних факторів.

Щодо впливу економічних факторів, 2020 рік був збитковим для туристичної галузі через пан-

демію COVID-19. З припиненням авіаперевезень і закриттям готелів попит у цій галузі різко впав, однак уряди багатьох країн впровадили низку ініціатив для залучення іноземних туристів до своїх країн та забезпечення протиепідемічних норм. Війна в Україні, на жаль, призупинила розвиток вітчизняного туризму, який тільки поступово починає відновлюватися на територіях, де немає активних бойових дій, проте курортний відпочинок влітку 2022 р. на території України унеможливлено.

Вивчення деяких соціальних факторів є наступним етапом аналізу галузі туризму. Туризм за ці роки досяг великого соціального статусу, подорожі справді стали дуже важливим щорічним ритуалом для багатьох людей, особливо молодого покоління. Хоча расова напруга все ще існує в багатьох суспільствах, місцеве населення загалом ставиться доброзичливо до туристів. Це позитивно вплинуло на кількість людей, які подорожують по світу. Крім того, багато людей цікавляться різним культурами, мовами, релігіями та традиціями та їдуть за кордон, щоб відчутти їх (Rahman, 2021). Проте масовий туризм має й соціальні наслідки. Звичайно, туризм може принести вигоду для місцевої економіки, однак також може завдати шкоди повсякденному життю, культурі та спадщині мешканців. Багато відомих дестинацій, таких як Венеція та Рим (Італія), Дубровник (Хорватія), Рейк'явік (Ісландія), Барселона (Іспанія), Мачу-Пікчу (Перу), Санторіні (Греція), Прага (Чехія) та ін. зіткнулися з такою кількістю проблем із туристами (зокрема, антисоціальною поведінкою), що деякі з них ввели обмеження на кількість людей для відвідування на день (Diamond, 2017). Обмеження, пов'язані з пандемією COVID-19, зменшили цей негативний соціальний вплив через природне зменшення туристичних потоків, проте ця проблема все ще залишається актуальною.

Технології відіграли значну роль у розвитку індустрії туризму в усьому світі. Розвиток комерційних авіаліній і вдосконалення інфраструктури, використання технологій для бронювання квитків і готелів, використання соціальних медіа для комунікації з клієнтами мають позитивний вплив на розвиток туризму, проте вносять значні зміни в особливості професійної діяльності й повинні враховуватися під час професійної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму через вивчення відповідних компонентів в освітніх програмах з туризму.

Як зазначає науковець Л.В. Сакун, аналіз змін характеристик факторів впливу навколишнього середовища, які включають культуру, інноваційні технології та методологію дослідження,

дозволяє стверджувати, що під час переходу суспільства до нового інформаційного простору одним із найважливіших факторів є система професійної освіти, яка відрізняється рівнем інтерактивності та гуманізації (Сакун, 2004). Погоджуючись з ученим, вважаємо, що зовнішні фактори мають значний вплив на зміст та якість професійної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму, оскільки освітня програма повинна відповідати вимогам сучасності та бути адаптованою у відповідь на зміни у зовнішньому середовищі та на запити стейкхолдерів для уникнення прогалин між фаховою підготовкою та реаліями галузі туризму за допомогою інтегративної складової, інноваційності та інформаційно-комунікативних технологій. Зокрема, отриманий досвід українців під час «вимушеного туризму» може мати вплив на їхні очікування від освітніх програм у туризмі, які пропонуються у вищих навчальних закладах України та закордонних установах, оскільки наявний практичний досвід роботи в індустрії гостинності під час перебування за кордоном, досвід комунікації з представниками різних культур та відвідування різних місць розміщення й харчування ставитимуть нові вимоги до освіти в туризмі, даючи поштовх до зміни традиційних методів навчання від теорії до практики на інноваційні моделі та педагогічні технології.

Дослідник Д.В. Павесик стверджує, що, незважаючи на зростаючу кількість освітніх програм високого рівня, нинішні освітні системи не в змозі задовольнити потреби галузі в майбутньому без урахування прогалин, які існують зараз між знаннями та вміннями сьогоденних студентів та майбутнім попитом у туристичній індустрії (Pavesic, 1993). Ефективна взаємодія персоналу, який безпосередньо працює з клієнтами туристичної галузі (front-line personnel), чемна поведінка та доброзичливі манери, є суттєвими вміннями, які впливають на кінцеве сприйняття клієнтом якості запропонованих послуг. Тим самим відкривається широ-

кий простір для виявлення прогалин у навчанні на цьому професійному рівні саме цих трьох аспектів. Співвідношення значимості навичок, визначених першорядними для FLP, та наявних прогалин у цих аспектах, виявлених у результаті дослідження Л.В. Сакун, зазначено в таблиці 1.

Враховуючи той факт, що FLP – це саме ті працівники, які взаємодіють з клієнтами туристичної галузі, доцільно зазначити, що результати показують нагальну потребу вдосконалити підготовку майбутніх фахівців у галузі туризму таким чином, щоб вона сприяла поліпшенню їхніх умінь міжособистісної комунікації, яка має найвищий пріоритет серед навичок і одночасно є найбільш проблемним аспектом, розглядаючи її в контексті полікультурності, яка має важливе значення (4-е місце) та значний рівень наявності прогалин, оскільки це саме ті навички, які роботодавці вважають найбільш суттєвими і яких бракує їхнім працівникам. У цьому контексті формування умінь міжособистісної комунікації в умовах полікультурності набуває ще більшого значення для майбутніх фахівців у галузі туризму. Спираючись на вищезазначене, констатуємо, що культура відіграє важливу роль в освітніх програмах з туризму як в якості зовнішнього фактору впливу, так і як знання в основі компетентностей, необхідних у професійній діяльності майбутніх фахівців у галузі туризму.

Для аналізу досвіду формування загальних та фахових компетентностей, включаючи формування полікультурної комунікативної компетентності, у підготовці майбутніх фахівців у галузі туризму в педагогічній теорії та практиці розглянемо особливості професійної підготовки зазначених фахівців та її відповідності сучасним вимогам у зарубіжних закладах освіти.

Європейська рамка кваліфікацій (EQF), розроблена ЄС як 8-рівнева структура, заснована на результатах навчання для всіх типів кваліфікацій, допомагає покращити прозорість та мобільність

Таблиця 1

Значимість навичок та наявні прогалини в цих аспектах для працівників переднього краю (front-line personnel)

Першорядна навичка для FLP	Значимість на думку експертів	Наявність прогалини в навичці
Міжособистісні комунікативні вміння	88%	54%
Знання іноземних мов	74%	46%
Комп'ютерні навички	56%	42%
Знання в галузі полікультурності	49%	28 %
Ділові якості	39%	48%

Джерело: на основі (Сакун, 2004)

кваліфікацій фахівців, надаючи змогу порівнювати кваліфікації з різних країн та установ завдяки національним рамкам кваліфікацій, які стають все більш доступними через бази даних кваліфікацій (The European Qualifications Framework).

Отримання освіти в сфері туризму можливо в багатьох закладах вищої освіти в світі. Згідно з Європейською рамкою кваліфікацій, за даними Europass у 2021 р., лише в Європі у 18 країнах, які подають дані до Europass, пропонується 10000 курсів з туризму та гостинності на всіх рівнях освіти, з них 2802 курси на рівні 6 Європейської рамки кваліфікацій (ступінь бакалавра) та 2534 курси на рівні 7 Європейської рамки кваліфікацій (ступінь магістра) (Europass European Union, 2021). Для визначення закладів вищої освіти, які пропонують високий рівень професійної підготовки фахівців у галузі туризму, існує декілька світових та національних рейтингів, зокрема за результатами Світового рейтингу університетів QS за предметами 2021 в категорії «Управління гостинністю та дозвіллям», який базується на академічній репутації, репутації серед роботодавців, цитуванні на статтю та індексі Гірша, визначено 20 найкращих університетів світу в категорії «Управління гостинністю та дозвіллям» в 2021 р., серед яких 15 університетів з Європи (з них 10 зі Швейцарії), що дає змогу розглядати підготовку фахівців у галузі туризму в європейських закладах вищої освіти та Швейцарії зокрема як орієнтир для якісної професійної діяльності та дослідження відповідності освітніх програм з туризму провідних університетів Швейцарії сучасним вимогам до фахівців у галузі туризму (QS World University Rankings, 2021).

У Швейцарії особливе значення мають гостинність, готельний менеджмент та туризм, оскільки ця країна є бізнес-центром, однією з найпопулярніших дестинацій у світі, мультикультурним та багатомовним середовищем з визначенням туризму та гостинності як головних напрямів економічної діяльності країни, що підтримується високим рівнем фахової підготовки в цьому напрямі. Отримання освіти з гостинності та туризму в Швейцарії дає здобувачам змогу розпочати перспективну міжнародну кар'єру. Тривалість курсу навчання становить 3–4 роки для програм бакалавра та 2–3 роки для магістерських програм. Найкращі заклади вищої освіти з гостинності та туризму включають Ecole Hoteliere de Lausanne, Інститут вищої освіти Гліона, Міжнародну школу готельного менеджменту Les Roches, коледжі Cesar Ritz, Швейцарську школу туризму та гостинності, Міжнародний інститут менедж-

менту. Порівняльний аналіз освітніх програм з туризму та гостинності на рівні бакалавра трьох з найкращих університетів Швейцарії за Світовим рейтингом університетів QS за предметами 2021 в категорії «Управління гостинністю та дозвіллям» подано в таблиці 2.

Аналізуючи особливості професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму та індустрії гостинності в Європі на прикладі закладів вищої освіти в Швейцарії, можна дійти висновку, що їх успіх полягає в:

1. цілісності освітнього процесу з переходом від теоретичних концепцій до створення бізнес-проектів та залучення практиків-науковців до викладання;

2. розвитку інноваційних, лідерських та підприємницьких навичок здобувачів вищої освіти;

3. всебічному вивченні процесів у галузі туризму та індустрії гостинності завдяки міжнародним стажуванням з підготовчого року навчання або першого курсу для уникнення розриву між теорією і практикою;

4. можливості навчання в закладах освіти щонайменше двох країн та отриманні міжнародного досвіду й досвіду міжкультурної комунікації;

5. акцентуванні уваги на міжнародному аспекті професійної діяльності, який реалізується через певні дисципліни, безпосередньо або опосередковано пов'язані з комунікацією та культурним розмаїттям, що дає змогу майбутнім фахівцям у галузі туризму мати конкурентні переваги на міжнародному ринку праці.

Проте, незважаючи на важливість формування полікультурної комунікативної компетентності, визнання її значущості та наявності прогалів у відповідних знаннях студентів, зазначених у багатьох зарубіжних дослідженнях, можна констатувати, що освітні програми з туризму та індустрії гостинності у досліджених трьох найкращих університетах Швейцарії не мають окремих дисциплін для формування окресленої компетентності, за винятком César Ritz Colleges Switzerland, Lucerne, де вивчають дисципліну «Культурне розмаїття в організаціях».

Висновки. Таким чином, теоретичний аналіз обраної проблеми підтвердив актуальність і необхідність більш ретельного вивчення питання формування полікультурної комунікативної компетентності під час професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму з урахуванням результатів проведеного PEST-аналізу галузі туризму. Здійснений аналіз сучасного стану означеної підготовки підтвердив недостатній рівень дослідження цього питання та важливість його

**Порівняльний аналіз освітніх програм (ОП) з туризму та гостинності
на рівні бакалавра одних з найкращих університетів Швейцарії**

Ecole Hoteliere de Lausanne (1-е місце в рейтингу)	Glion Institute of Higher Education, Glion-sur-Montreux (3-е місце)	César Ritz Colleges Switzerland, Lucerne (7-е місце в рейтингу)
Особливості та переваги ОП		
Підхід подвійної досконалості (баланс між професійними й гнучкими навичками), можливості навчання в Швейцарії та Сінгапурі, навчання з управління бізнесом з нуля, експерти з досвідом в академічній та виробничій практиці, позакласні заходи для розвитку лідерства та креативності, можливість проходити стажування у власному стартапі, два види стажування та бізнес-проект для початку кар'єри.	Прикладні практичні й академічні курси, 2 стажування у 58 країнах на вибір, навчання в Швейцарії, Іспанії, Великобританії або Китаї, оволодіння інструментами індустрії гостинності, моделювання розвитку готелів та бізнес-проектів, розвиток критичного мислення, дослідницьких навичок та письма	Розвиток підприємницьких здібностей з інноваційним мисленням у постійно мінливому світі бізнесу, творче навчальне середовище, практичний підхід як основа для майбутнього успіху в кар'єрі, партнерство з бізнес-коледжем Карсона (Університет штату Вашингтон) для міжнародних можливостей.
Підготовчий рік		
6-місячне практичне навчання для розвитку ноу-хау в сфері гостинності, 6-місячне стажування в готелі для отримання досвіду.	–	–
Курс 1		
Основа для кар'єри менеджера, вивчення інструментів індустрії гостинності, технологій та термінології галузі для ключових відділів і функцій гостинності (фінанси, маркетинг, економіка, академічне письмо, ділове спілкування, іноземні мови)	Практичне мистецтво індустрії гостинності (Швейцарія), занурення в професію (стажування).	Вступний курс, вивчення інструментів індустрії гостинності (вступ до менеджменту гостинності та туризму, інформаційні системи управління, особистий розвиток та життєві навички, ділове письмо, математика для готельного бізнесу, іноземні мови та ін.), стажування.
Курс 2		
Комплексний академічний підхід до теорії управління гостинністю під керівництвом досвідчених практиків-науковців з поглибленим вивченням іноземних мов, дослідження для створення надійних бізнес-планів і підприємницьких планів, стажування з управління.	Основи гостинності та менеджмент гостинності (Швейцарія, Лондон, Марбелья або Шанхай).	Комплексний підхід до вивчення управління гостинністю (актуальні глобальні та соціальні проблеми, бізнес-статистика, мікроекономіка для менеджерів у сфері гостинності, фінансовий облік, ділова етика гостинності, дизайн готелів і ресторанів, правознавство, культурне розмаїття в організаціях та ін.).
Курс 3		
Застосування отриманих знань та навичок, щоб стати бізнес-стратегом та консультантом (управління проектами, маркетингові дослідження, корпоративна стратегія та ін.), факультативні курси для адаптації сфери знань, виконання індивідуального прикладного дослідницького проекту або студентського консультаційного проекту.	Управлінська практика та інтегративні бізнес-стратегії (стажування) з подальшою спеціалізацією й бізнес-проекуванням (Швейцарія або Лондон).	Бізнес-проекування, акцент на інноваційності та підприємстві, вибір спеціалізації (інновації: від творчості до підприємництва, міжнародний туризм, створення бізнесу, управління кар'єрою, маркетинг гостинності для підприємств, управління людськими ресурсами, соціальна психологія гостинності, лідерство в сфері гостинності та організаційна поведінка, стратегічне управління готелем).

глибокого вивчення, оскільки це є актуальним і доцільним на сьогодні. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні інших аспектів формування полікультурної комунікативної ком-

петентності майбутніх фахівців у галузі туризму для створення моделі формування зазначеної компетентності з метою усунення прогалин у відповідних знаннях та уміннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безкоровайна Л.В. Професійна підготовка майбутніх фахівців з туризмознавства в європейських країнах. *Педагогічні науки*. Випуск LXXV. Том 2. 2017. С. 84-88.
2. Безкоровайна Л.В. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах: дис. ...докт. пед. наук: 13.00.04 Теорія та методика професійної освіти / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 713 с.
3. Кнодель Л. В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах-членах всесвітньої туристської організації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» Тернопіль, 2007. – 41 с.
4. Сакун Л.В. Теория и практика подготовки специалистов сферы туризма в развитых странах мира : Монография Київ : МАУП, 2004. – 398 с.
5. César Ritz Colleges Switzerland. URL: <https://www.cesarritzcolleges.edu/en/hotel-management-programs/bachelor-of-arts-hospitality-management/#about> (дата звернення: 10.06.2022).
6. Diamond M. (2017) 13 places around the world that are being ruined by tourists. URL: <https://www.businessinsider.com/cities-hurt-by-tourism-2017-12> (дата звернення: 15.06.2022).
7. Ecole Hoteliere de Lausanne. URL: <https://www.ehl.edu/en/study/bachelor-degree-in-hospitality> (дата звернення: 20.06.2022).
8. Europass European Union. Find a Course. URL: <https://europa.eu/europass/en/find-courses> (дата звернення: 13.01.2022).
9. Glion Institute of Higher Education, Glion-sur-Montreux. URL: <https://www.glion.edu/programs/bachelors-in-international-hospitality-business/> (дата звернення: 20.02.2022)
10. Pavesic D. V. (1993). Hospitality Education 2005: Curricular and Programmatic Trends. *Hospitality Research Journal*, Vol. 17 (1), pp. 285-294.
11. QS World University Rankings by Subject 2021: Hospitality & Leisure Management. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2021/hospitality-leisure-management> (дата звернення: 20.01.2022).
12. Rahman M. (2021) PESTEL analysis of the tourism industry. URL: <https://howandwhat.net/pestel-analysis-tourism-industry> (дата звернення: 25.06.2022).
13. The European Qualifications Framework and Tourism Studies. A Comparative Analysis of Tourism Systems of Qualification – Austria, Greece, Italy, Malta, Slovenia and Spain. Malta Qualifications Council (MQC), 2008. 154 p.
14. The European Qualifications Framework. URL: <https://europa.eu/europass/en/european-qualifications-framework-eqf> (дата звернення: 12.01.2022).

REFERENCES

1. Bezkorovajna, L.V. (2017). *Profesijna pidhotovka majbutnikh fakhivtsiv z turyzmoznavstva v ievropejs'kykh krainakh* [Professional training of future experts in tourism in European countries]. *Pedahohichni nauky* [Pedagogical Sciences]. Issue 78, vol. 2, pp. 84-88 [in Ukrainian].
2. Bezkorovajna, L.V. (2018). *Teoretychni i metodychni zasady profesijnoi pidhotovky majbutnikh fakhivtsiv z turyzmoznavstva u vyschkykh navchal'nykh zakladakh. Dys. dokt. ped. nauk* [Theoretical and methodological foundations of professional training of future experts in tourismology at higher educational establishments. Dr. ped. sci. diss.]. Zaporizhzhia, 713 p. [in Ukrainian].
3. César Ritz Colleges Switzerland. URL: <https://www.cesarritzcolleges.edu/en/hotel-management-programs/bachelor-of-arts-hospitality-management/#about>
4. Diamond, M. (2017) 13 places around the world that are being ruined by tourists. URL: <https://www.businessinsider.com/cities-hurt-by-tourism-2017-12>
5. Ecole Hoteliere de Lausanne. URL: <https://www.ehl.edu/en/study/bachelor-degree-in-hospitality> [in English].
6. Europass European Union. Find a Course. URL: <https://europa.eu/europass/en/find-courses>
7. Glion Institute of Higher Education, Glion-sur-Montreux. URL: <https://www.glion.edu/programs/bachelors-in-international-hospitality-business/>
8. Knodel, L.V. (2007). *Teoriia i praktyka pidhotovky fakhivtsiv sfery turyzmu v krainakhchlenakh vsesvitn'oi turysts'koi orhanizatsii* [Theory and practice of training experts in tourism in member countries of the World Tourism Organization. Synopsis of Thesis for obtaining sciences. Dr. ped. sci. diss.]. Ternopil, 41 p. [in Ukrainian].
9. Pavesic, D. V. (1993). Hospitality Education 2005: Curricular and Programmatic Trends. *Hospitality Research Journal*. Vol. 17 (1), pp. 285-294
10. QS World University Rankings by Subject 2021: Hospitality & Leisure Management. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2021/hospitality-leisure-management>

11. Rahman, M. (2021) PESTEL analysis of the tourism industry. URL: <https://howandwhat.net/pestel-analysis-tourism-industry>
12. Sakun, L.V. (2004). *Teoriya y praktyka podhotovky spetsyalystov sfery turyzma v razvytykh stranakh myra: Monohrafiya* [Theory and practice of training of experts in tourism in developed countries. Monography]. Kyiv, 398 p. [in Ukrainian].
13. The European Qualifications Framework and Tourism Studies. A Comparative Analysis of Tourism Systems of Qualification – Austria, Greece, Italy, Malta, Slovenia and Spain. Malta Qualifications Council (MQC), 2008. 154 p.
14. The European Qualifications Framework. URL: <https://europa.eu/europass/en/european-qualifications-framework-eqf>

УДК 371.132:78
DOI

Оксана МКРТІЧЯН,
orcid.org/0000-0003-4962-3631
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, технологій і методик дошкільної освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) mkrtychan79@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ЗДО

Дошкільна освіта є підґрунтям в системі становлення особистості дитини. Особливістю періоду всього дошкільного віку є те, що він забезпечує загальний розвиток дитини, що є в подальшому основою для набуття будь-яких спеціальних знань, умінь, навичок, засвоєння різних видів діяльності особистістю. У статті розглядаються нові підходи до побудови освітньої діяльності дітей дошкільного віку з урахуванням реалізації провідного принципу інтеграції освітніх галузей. Процес інтеграції передбачає безпосереднє встановлення зв'язків між об'єктами та створення нової цілісної системи відповідно до передбачуваного результату. Доведено, що у ЗДО пропонується проєктування цілісного інтегрованого процесу, реалізація якого передбачає організацію цілісного процесу шляхом синтезу, об'єднання різних елементів освітнього процесу дитячого садка в єдине ціле, таких як: різні види дитячої діяльності (спільної та самостійної; безпосередньої освітньої діяльності та діяльності дітей у режимних моментах), різних видів взаємодії, різних освітніх областей та забезпечення єдиної лінії розвитку кожного дошкільника (фізичний розвиток, соціально-особистісний розвиток, художньо-естетичний розвиток, пізнавально-мовленнєвий розвиток). Метою статті є висвітлення проблем здійснення інтеграції в організації навчально-виховного процесу та вплив інтегрованих занять на розвиток пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку в ЗДО. Визначено етапи заняття з дітьми на основі інтеграції, особливості формування освітнього середовища засобами впровадження інтегрованих програм у ЗДО. Реалізація таких програм ЗДО та освітньої діяльності з дітьми здійснюється через освітні галузі, які є певними напрямками розвитку та освіти дошкільнят. Так, педагог вирішує декілька завдань з різних галузей програми, а діти стають здатними освоїти зміст через основні види дитячої діяльності: пізнавально-дослідну, трудову, художньо-творчу, комунікативну, рухову.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційні процеси, освітні галузі, вихователь, діти дошкільного віку.

Oksana MKRTICHIAN,
orcid.org/0000-0003-4962-3631
Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory, Technologies and Methods
of Preschool Education
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) mkrtychan79@gmail.com

FEATURES OF INTRODUCING INTEGRATION INTO THE EDUCATIONAL PROCESS PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

Preschool education is the basis in the system of formation of the child's personality. The peculiarity of the whole preschool age is that it provides the general development of the child, which is the basis for further acquisition of any special knowledge, skills, abilities, mastery of various activities by the individual. The article considers new approaches to the construction of educational activities of preschool children, taking into account the implementation of the leading principle of integration of educational sectors. The process of integration involves the direct establishment of links between objects and the creation of a new integrated system in accordance with the intended result. It is proved that the kindergarten offers the design of a holistic integrated process, the implementation of which involves the organization of a holistic process through synthesis, combining different elements of the educational process of kindergarten into a single whole, such as: different types of children's activities (joint and independent; activities of children in regime moments), different types of interaction, different educational areas and providing a single line of development of each preschooler (physical development, socio-personal development, artistic and aesthetic development, cognitive and speech development). The purpose of the article is to highlight the problems of integration in the organization of the educational process and the impact of integrated classes on the development of cognitive abilities of preschool children in kindergarten. The stages of classes with children on the basis of integration, features of formation of the educational environment by means of implementation of integrated programs in a children's institution are determined. The implementation of such programs

of children's institutions and educational activities with children is carried out through educational fields, which are certain areas of development and education of preschool children. Thus, the teacher solves several tasks from different areas of the program, and children become able to master the content through the main types of children's activities: cognitive research, labor, artistic, creative, communicative, motor.

Key words: *integration, integration processes, educational branches, educator, preschool children.*

Постановка проблеми. Реформування освіти на сучасному етапі розвитку спрямоване на створення у дітей єдиної, повноцінної картини світу, інтеграцію різних галузей знань. Це стосується подолання роз'єднаності двох основних галузей пізнання – природничої та гуманітарної. Дослідники такого процесу під інтеграцією розуміють цілісне бачення світу, що можливе при суміщенні різноманітних уявлень – звичайних, казково-міфологічних, природничих, гуманітарних, художніх. Процес інтеграції – це новітнє явище в педагогіці, в якому тільки з'являються шляхи об'єднання різних компонентів освіти – змісту освіти, засобів, методів навчання та виховання, співвідношення педагогічних умов та організаційних форм, які могли б забезпечити формування цілісної картини світу.

Організація навчально-виховного процесу в сучасному ЗДО на засадах інтеграційних підходів є нагальною потребою в дошкільній освіті, оскільки долаються бар'єри між освітніми галузями шляхом взаємопроникненням (інтеграцією) окремих наук одна в одну. Це зумовлено значною кількістю комплексних проблем, що стоять перед суспільством, розв'язання яких можливе лише із залученням знань з різних галузей науки. Конкретним відображенням у дошкільному навчанні тих інтеграційних процесів, що відбуваються нині в науці, має стати системне й цілеспрямоване здійснення в навчально-виховному процесі зв'язків між окремими навчальними предметами. Така необхідність обумовлюється дидактичними принципами, виховними задачами ЗДО, завданням підготовки старших дошкільників до школи. На переконання вчених (Г. Горбуліч, Г. Ткачова, В. Ушмарова) такий підхід може бути реалізований лише за умови готовності та вмотивованості вихователів до даного виду діяльності зі старшими дошкільниками.

Сучасні діти значно рідше захоплюються, дивуються, не мають зацікавленості та інтересу до багатьох видів діяльності. Діяльність в межах інтегрованих занять надає можливості розвивати здібності кожної дитини, формувати його творчу уяву, комунікативні навички. Вплив такої діяльності на психічний розвиток дошкільників значний. Вважаємо, що реалізація принципу інтеграції в навчально-виховний процес ЗДО має позитивний емоційний вплив на дітей.

Аналіз досліджень. У дошкільній педагогіці накопичено значний теоретичний і практичний досвід з проблеми взаємозв'язку видів дитячої діяльності з позицій комплексного та інтегрованого підходів. Напрацювання вчених (Н. Гавриш, О. Ліннік) у цій галузі надає підстави стверджувати, що інтеграція є формою взаємозв'язку, взаємопроникнення різного змісту освіти для дітей дошкільного віку, що охоплює всі види художньо-творчої діяльності. В процесі організації освітнього процесу в ЗДО на засадах інтеграції слід зазначити, що освітні галузі взаємодіють, але водночас залишаються самостійними і рівноправними за змістом і структурою. Проблемою здійснення інтеграції до організації навчально-виховного процесу з дітьми старшого дошкільного віку займалися такі українські вчені: Н. Гавриш (інтегровані заняття в дошкільній освіті); К. Крутій (інтеграція в дошкільній освіті, як інноваційне явище); І. Кіндрат (інноваційні аспекти побудови освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі на засадах інтеграції); О. Красножона (здійснення інтеграції в закладі дошкільної освіти на засадах педагогіки партнерства, впровадження інтеграційних процесів у практику роботи дошкільних закладів (А. Богуш, Г. Беленька, О. Кононко, К. Крутій, В. Кудрявцев, Н. Лисенко, Т. Піроженко, С. Якименко).

Так, науковці розглядають інтеграцію як процес безпосереднього встановлення зв'язків між об'єктами і створення нової цілісної системи відповідно до передбачуваного результату (Котелянець, 2020). Тобто, інтеграція – це процедура інтегрування об'єктів, яка включає вибір доцільних і необхідних зв'язків з усієї сукупності їх типів і видів, способів встановлення цих зв'язків.

Метою статті є висвітлення проблем здійснення інтеграції в організації освітнього процесу та вплив інтегрованих занять на розвиток пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку в ЗДО.

Виклад основного матеріалу. Випускник дошкільного закладу має володіти інтегративними якостями особистості, що дозволяють йому надалі успішно навчатися в школі; він повинен бути фізично розвиненим, допитливим, активним, емоційно чуйним, володіти діалогічним мовленням, конструктивними способами взаємодії з дітьми, дорослими, управляти своєю поведінкою,

планувати свої дії, любити читати, бути здатним вирішувати інтелектуальні, особистісні завдання, мати первинні уявлення про сім'ю, себе, соціум, державу, світ, природу, опанувати універсальними передумовами навчальної діяльності, необхідними вміннями, навичками.

Результатом процесу інтеграції є форма, набута об'єктами, яка вступає у взаємодію один з одним. Інтегративні програми можуть бути представлені як форма, інтегративні форми організації психолого-педагогічної роботи, інтегративні види дитячої діяльності, різноманітні педагогічні технології.

Зазначимо, що здійснення процесу інтеграції та його проектування відбувається в 2 етапи.

Перший етап полягає в підготовці до процесу інтеграції та передбачає:

- визначення напрямку (мети) інтеграції;
- підбір об'єктів інтеграції та їх аналіз;
- вибір форми процесу інтеграції з її сутнісними і формально-логічними ознаками.

Модель інтегративного освітнього процесу повинна стати підсумком підготовчого етапу, тобто має виникнути загальне уявлення про те, що конкретно інтегрується і що повинно вийти з цього.

Другий етап інтеграції включає в себе безпосередню розробку обраної форми інтеграції, зокрема:

- вибір системоутворюючого чинника;
- створення нової структури новоутворення;
- встановлення зв'язків і залежностей компонентів інтегрування;
- застосування способів інтегрування;
- фіксування нового інтеграційного утворення.

Отже, інтеграція означає об'єднання, взаємопроникнення, об'єднання в одне «ціле» різних частин або елементів. Завжди більше переваг і можливостей у «цілому», ніж у окремо взятих елементів. Слід зазначити, що більш цікавим і змістовним робить педагогічний процес інтегрована діяльність.

Дошкільна освіта вважається основною сходинкою в системі становлення людини. Особливістю періоду всього дошкільного дитинства виступає те, що вона забезпечує загальний розвиток, що є в подальшому основою для придбання будь-яких спеціальних знань, умінь, навичок, засвоєння різних видів діяльності особистістю.

Для отримання якісної освіти має бути забезпечено якість самих вимог і необхідні якісні ресурси.

При дотриманні цих 2-х аспектів якості важливу роль відіграє якість освітніх процесів; ще одним елементом якості освіти вважається якість

результатів діяльності. Всі названі складові якості дошкільної освіти повинні розглядатися в єдності.

На ступені дошкільної освіти до дитини не можуть бути застосовані вимоги, аналогічні тим, що присутні в стандарті початкової освіти, тому що необхідно враховувати самоцінність дошкільного періоду життя, специфіки психічного розвитку дітей-дошкільників.

Одним з обов'язкових розділів програми будь-якого ЗДО є розділ «Плановані результати освоєння дітьми основної загальноосвітньої програми дошкільної освіти». У ньому описані інтегративні якості (допитливість, фізична розвиненість, емоційна чуйність, активність, товариськість тощо), які дитина може придбати в результаті освоєння даної програми: деякі компетенції.

Зміст освіти в ЗДО структурується щодо основних ліній розвитку дошкільника: фізичний, пізнавально-мовний, соціально-особистісний, художньо-естетичний. Особливе значення в становленні різних форм поведінки дітей, у розвитку довільної уваги, пам'яті, супідрядності мотивів і цілеспрямованості дій займає гра (Гавриш, 2017).

Гра формує мотиваційний компонент навчання, тому що в ній розвиваються нові психологічні прогресивні знання, і виникає потужний пізнавальний мотив, який є основою виникнення стимулу до навчання.

В процесі гри дошкільник відтворює в наочно-дієвій, активній формі сцени із життя оточуючих, їх ставлення один до одного, до своїх обов'язків, до праці, тим самим отримує можливість повніше усвідомити навколишню дійсність, яскравіше пережити певні події, оцінити їх.

Також у багатьох дослідженнях підкреслюється, що гра формує ціннісні орієнтації, діяльність, де більш успішно засвоюються дошкільниками моральні форми поведінки, розвиваються творчі сили, естетичні почуття. В процесі реалізації принципу інтегрованих освітніх галузей в ЗДО складаються сприятливі умови для переходу від наочно-дієвого мислення до образного, до елементів словесно-логічного мислення, розвивається здатність створювати узагальнені типові образи, перетворювати їх, виявляється здатність з власної ініціативи підкорятися певним вимогам.

Основний принцип розвитку сучасної дошкільної освіти – це принцип інтеграції освітніх галузей. Для дошкільної освіти даний принцип відноситься до інноваційних та закликає перебудувати освітню діяльність в закладі дошкільної освіти докорінно на основі об'єднання освітніх галузей, синтезу, що передбачає єдиного цілісного отримання освітнього продукту, який забезпечує

гармонійне формування інтегральних якостей особистості дошкільника та входження його в соціум.

Цінною з огляду на досліджувану проблему є думка вчених, в дослідженнях яких процес інтеграції, що є безпосереднім встановленням зв'язків між об'єктами та створенням нової цілісної системи відповідно до передбачуваного результатом (Крутий, Маковецька, 2015). Іншими словами це і є процедура інтегрування об'єктів, яка включає вибір доцільних і необхідних зв'язків з усієї сукупності їх типів і видів, способів встановлення зв'язків.

Інтеграція полягає в реалізації як важливих цілей і завдань освіти та розвитку особистості за допомогою формування цілісних уявлень про навколишній світ; в реалізації не тільки змістовних, а й формальних цілей і завдань розвитку та виховання; в посиленні різних розділів програми зв'язків компонентів змісту (міжвидова інтеграція) і всередині цих розділів (внутрішньовидова інтеграція); у взаємодії прийомів і методів виховання, і організації безпосередньої освітньої діяльності дітей (методична інтеграція); в синтезі різноманітних форм дитячої діяльності; у впровадженні інтегрованих форм організації спільної діяльності дітей і дорослого і самостійної дитячої діяльності, які мають складну структуру.

Зазначимо, що предмет буде опанований, якщо йому буде покладено міцну основу, якщо така підстава буде глибоко закладена, якщо все, що допускає відмінність, буде по-різному найточнішим чином, а все, що має взаємний зв'язок, буде постійно з'єднуватися. У даних положеннях представлена суть універсального процесу розвитку будь-якої величезної складної системи стосовно до окремого випадку, який і є системою знань дитини, що складається в процесі навчання. Система знань, сформована в дітей, не механічна сума абстрактних уявлень, а є формою єдності органічно пов'язаних між собою знань.

Одним із перших елементів інтеграції є поєднання письма та читання на основі звукового аналітико-синтетичного методу навчання грамоті. За педагогічним задумом, це допомогло з'єднати та пристосувати в одне ціле різні елементи двох видів мовленнєвої діяльності – читання та письма – для досягнення спільної мети: формування здібності у дітей до спілкування дистанційно за допомогою тексту.

Упродовж XX століття педагогами використувалася інтеграція на різних ступенях навчання в якості гармонійного об'єднання різних предметів, що дозволяє привнести цілісність в пізнавальний процес навколишнього світу дитиною. В кінці

XX ст. з'явився особливий інтерес до проблеми інтеграції. Саме в цей період виник сам термін «інтеграція». На сесії ЮНЕСКО (1999) прийнято було робоче визначення інтеграції як органічного взаємозв'язку, особливого взаємопроникнення знань, що виводить учня на розуміння цілісної наукової картини світу. Таке визначення допомагає зрозуміти кінцеву мету інтегрованого процесу та відображає світоглядний аспект, але (як і будь-яке визначення) вимагає деякого уточнення.

Відзначимо ознаки інтеграційного процесу:

- 1) інтеграція будується як взаємодія раніше роз'єднаних окремих різнорідних елементів;
- 2) інтеграція пов'язана з кількісними та якісними перетвореннями елементів, які взаємодіють;
- 3) свою логіко-змістовну основу має інтегративний процес;
- 4) педагогічна доцільність і відносна самостійність інтеграційного процесу повинні мати місце.

У процесі інтеграції – відбувається постійна зміна окремих елементів, які включаються в більше число зв'язків. Накопичення цих змін призводить до перетворення в структурі функцій у елементів, що вступили в зв'язок, і в результаті виникає нова цілісність.

Для застосування в сучасній освіті ці ознаки інтеграції є основою. Створення різноманітних інтегрованих курсів в початковій школі було найбільшим досягненням практичної науки в кінці 1980-х – початку 1990-х років. До цього вважали, що інтегроване навчання потрібно починати пізніше – в 11-12 років, тому що молодший школяр не готовий до нього, тому що не володіє логічним мисленням. З цього часу почали аналізуватися інтегровані курси «Математика та констрування», «Природознавство», «Навколишній світ», «Образотворче мистецтво і художня праця».

З боку психологів здійснюється інтенсивна підтримка інтегрованого навчання. Теорія інтеріоризації О. Леонтьєва внесла в неї значний внесок: головну роль у розвитку психологічних поглядів на походження внутрішніх розумових операцій зіграло введення в психологію поняття про інтеріоризації, що позначає процесу зовнішньої діяльності перетворення в процесі свідомості, в процесі якого вони узагальнюються, вербалізуються, скорочуються і, найважливіше, до подальшого розвитку стають здатними, що переходить межі можливостей зовнішньої діяльності.

З позицій комплексного та інтегрованого підходів в дошкільній педагогіці зараз також накопичений значний теоретичний і практичний матеріал з проблеми, пов'язаної з видами дитячої діяльності. Інтеграція в більш глибокій формі розуміється як

взаємопов'язані елементи, взаємодоповнюючі різні компоненти змісту освіти дошкільнят, захоплюючи багато видів художньо-творчої діяльності. Однак при цьому акцент робиться на тому, що в інтеграції один з видів мистецтва є головним, інший служить для більш широкого та глибокого осмислення образів і їх створення різними засобами виразності.

Спеціально як форма інтегрованої освіти дошкільнят інтегровані заняття не вивчались. Зараз перед дошкільною освітньою організацією стоїть абсолютно інше завдання – виконати розробку не інтегрованих занять через синтез освітніх галузей, а увявити інтегративний процес взаємодії дорослого та дитини в цілому на певну тему в процесі одного робочого дня, в який гармонійно об'єднані різні освітні галузі з метою єдиного сприйняття навколишньої дійсності. Це є абсолютно новим підходом до дошкільної освіти. Предметна система навчання та виховання існувала до недавнього часу в закладі дошкільної освіти, і виходило, що знання виходили розрізнені, навмисно розчленованими за предметним принципом.

Державний стандарт пропонує основний принцип розвитку освіти, і це – принцип інтеграції освітніх галузей.

Для підвищення ефективності виховання та освіти дітей на кожному рівні навчання від раннього віку до випуску дітей з ЗДО в школу інтеграція має велике значення. Вибудовуючи освітній процес відповідно до принципу інтеграції освітніх галузей, вирішуються такі завдання:

- формування у дітей різнобічних, більш глибоких знань, цілісне уявлення про світ. Світ, що оточує дітей, пізнається ними в своєму різноманітті та єдності;

- інтеграція робить позитивний вплив на формування узагальнених уявлень, знань і умінь, сприяє підвищенню ефективності виховання та розвитку дітей, є збудником активного пізнання навколишньої дійсності, розуміння та встановлення причинно-наслідкових зв'язків, розвитку мислення, логіки, комунікативних здібностей;

- інтеграція на основі обговорення її можливостей у розвитку дітей у виховно-освітньому процесі впливає на об'єднання педагогічного колективу. Для самореалізації, самовираження, творчості педагога, розкриття його здібностей надає можливість цікава творча робота.

З'єднання знань з різних галузей на рівноправній основі, доповнюючи один одного є сутністю інтегрованого підходу до освітньої діяльності. При цьому педагог вирішує кілька завдань з різ-

них галузей програми при проведенні освітньої діяльності, а діти стають здатними освоїти зміст через основні види дитячої діяльності: пізнавально-дослідну, трудову, художньо-творчу, комунікативну, рухову (Кіндрат, 2015).

Доцільно окреслити діяльність вихователя з дітьми на основі інтеграції.

Вступна частина. Необхідно створити проблемну ситуацію, яка стимулює активність дітей до пошуку вирішення проблеми (наприклад, задається питання «Хлопці, що буде, якщо зникне вода з Землі?»).

Основна частина. Діти отримують нові знання, які необхідні для вирішення проблемного питання (наприклад, роль води в житті людини і природи тощо). З використанням змісту з різних розділів програмного забезпечення, використовуючи наочність, паралельно з цим йде робота, спрямована на збагачення і активізацію словника, навчання зв'язного мовлення.

Заключна частина. Перед дітьми виникає пропозиція в якій-небудь практичну роботу (малювання, дидактичні ігри тощо) Для закріплення нової інформації або актуалізації засвоєної раніше.

Нестандартна форма проведення освітньої діяльності, досить цікава, цим можуть бути пізнавальні екскурсії, захоплюючі подорожі, цікаві зустрічі. Наприклад, тематичний тиждень, яка присвячена дню захисників Вітчизни, яка об'єднує такі освітні області, як «Соціально-комунікативний розвиток», «Пізнавальний розвиток», «Мовленнєвий розвиток», «Художньо-естетичний розвиток», «Фізичний розвиток». Велика попередня робота проводиться для підсумкового тематичного заходу: розгляд ілюстрацій, читання оповідань (билин), бесіди з дітьми, репродукцій картин, прослуховування музичних творів, заучування віршів, перегляд презентацій. Підсумком тематичного заходу, можуть бути спортивні змагання з дітьми.

Під час організації тематичного тижня, для дітей стає цікавим прослуховування різних творів про маму, розгляд картин та репродукцій за тематикою «Мама», намагаються завчити вірші та пісні на цю тему. У ці дні важливим є організація цікавих, творчих зустрічей з бабусями, мамами, в свою чергу які можуть просвітити дітей про свою професійну діяльність, розкрити свої заповітні секрети. Хлопці самостійно зображують в малюнках своїх мам або бабусь, а після цього в групі вихователь організовує виставку «Наші мами», і в процесі освітньої діяльності кожен дошкільник розповідає про свій малюнок. Так само на заняттях художньо-естетичного розвитку

дітей самостійно виготовляють подарунки для своїх мам і бабусь – листівку, виконану в техніці аплікації. Крім усього цього для запрошених мам і бабусь організовується творчий концерт спільно з музичним керівником і логопедом. У процесі цієї діяльності у дошкільнят формується особливе ставлення до своїх рідних, вони залучаються до спільної діяльності й зайняті підготовкою до свята, тобто вони хочуть всіляко порадувати та здивувати всіх. Тут можна чітко виділити важливість духовно-морального та гендерного виховання, також рішення завдань соціально-особистісного, пізнавально-мовного розвитку, художньо-творчого, і формування у дітей наступних якостей: активності, допитливості, емоційності чуйності, креативності.

При організації тематичного тижня на тему «Транспорт» зачіпаються такі освітні галузі як: «Соціально-комунікативний розвиток» – розширюються уявлення про працю людини: люди створюють транспорт, це є результатом людської праці багатьох інженерів, робітників, конструкторів; відбувається формування у дошкільнят емоційно-позитивного ставлення до розробників транспорту, в галузі «Мовний розвиток» зачіпається

читання про транспорт творів, загадок, «Пізнавальний розвиток» спрямовано на знайомство з науково-популярною літературою – знайомством з історією створення транспорту, його різноманітність, екскурсії, «Художньо-естетичний розвиток» спрямовано на ілюстративне вивчення, розгляд фотографій із зображенням транспорту всіх видів, самостійне зображення дітьми транспорту, тут можна заманити дітей в спільну діяльність з виготовлення плаката на тему «Машини на вулицях міста», прослуховування та виконання улюблених музичних творів з відомих мультфільмів.

Висновки. Отже, ґрунтуючись на ідеї цілісного розвитку дошкільника як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності, організація інтегрованого процесу, інтегрованих занять в ЗДО розгортає перед дитиною різні види дитячої діяльності, допомагаючи освоїти свою позицію, придбати важливий для кожного етапу дошкільного дитинства соціальний досвід, ціннісні орієнтації, реалізувати свій творчий потенціал.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в теоретичній розробці та реалізації технології підготовки вихователів до застосування принципів інтеграції в навчально-виховний процес ЗДО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти, 2021р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovijkomponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення: 05.06.2022).
2. Гавриш Н. В. Інтегровані заняття: методика проведення. К.: Шкільний світ. 2017. 128 с.
3. Інтеграція як освітня стратегія модернізації дошкільної освіти / ред. кол.: В. І. Очеретянко та ін. Хмельницький: ХОІППО, 2019. 550 с.
4. Кіндрат І. Р. Управління освітнім процесом у дошкільному навчальному закладі на засадах інтеграції : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Луганськ, 2015. 20 с.
5. Котелянець Ю. С. Інтеграція в системі дошкільної освіти. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки». Випуск № 1.2020. С. 246-251.
6. Красножона О. Педагогіка партнерства – якісно новий рівень взаємовідносин між учасниками освітнього процесу. URL: <https://vseosvita.ua/library> (дата звернення 10.06.2021).
7. Крутій К., Маковецька Н. Інноваційна діяльність в сучасному ДНЗ: методичний аспект. Дошкільне виховання. 2015. Вип. 15. С. 5–7.
8. Мкртічян О. А. Підготовка вихователів закладів дошкільної освіти до розвитку музичних здібностей дітей 4–7 років: теоретичний та методичний аспекти: монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2020. 402 с.
9. Орлова О. Освіта для сталого розвитку дошкільників, або як організувати роботу з дітьми. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2020. № 7. С.19–23.
10. Радкін В. Ф. Інтегративний підхід як принцип організації професійної підготовки майбутніх учителів. Вісник Житомирського державного у-ту ім. І. Франка. 2005. №21. С.61–64.
11. Сучасне заняття в дошкільному закладі : навч.-метод. посіб. / за ред. Н. В. Гавриш; авт. кол.: Н. В. Гавриш, О. О. Ліннік, Н. В. Губанова. Луганськ : Альма-матер, 2017. 496 с.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [The basic component of preschool education], 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (access date: 05.06.2022) [in Ukrainian].
2. Havrysh N. V. Intehrovani zanyattya: metodyka provedennya [Integrated classes: methods]. Kyiv: Shkil'nyy svit, 2017. 128 p. [in Ukrainian].
3. Intehratsiya yak osvithna stratehiya modernizatsiyi doshkil'noyi osvity [Integration as an educational strategy for the modernization of preschool education] edited by V. I. Ocheretyanko. Khmel'nyts'kyu: KHOIPPO, 2019. 550 p. [in Ukrainian].
4. Kindrat I. R. Upravlinnya osvitnim protsesom u doshkil'nomu navchal'nomu zakladi na zasadakh intehratsiyi [Management of the educational process in a preschool educational institution on the basis of integration]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. 2015. 20 p. [in Ukrainian].

5. Kotelyanets' YU. S. Intehratsiya v systemi doshkil'noyi osvity [Integration in the preschool education system.]. Visnyk Cherkas'koho natsional'noho universytetu imeni Bohdana Khmel'nyts'koho. Seriya «Pedahohichni nauky». № 1. 2020. P. 246-251. [in Ukrainian].
6. Krasnoziona O. Pedahohika partnerstva – yakisno novyy riven' vzayemovidnosyn mizh uchasykamy osvity [Pedagogy of partnership – a qualitatively new level of relationships between participants in the educational process]. URL: <https://vseosvita.ua/library> (access date: 01.06.2021). [in Ukrainian].
7. Krutiy K., Makovets'ka N. Innovatsiyna diyal'nist' v suchasnomu DNZ: metodychnyy aspekt [Innovative activity in a modern school: methodological aspect]. Doshkil'ne vykhovannya. 2015. Vyp. 15. P. 5–7. [in Ukrainian].
8. Mkrtychyan O. A. Pidhotovka vykhovateliv zakladiv doshkil'noyi osvity do rozvytku muzychnykh zdibnostey ditey 4–7 rokiv: teoretychnyy ta metodychnyy aspekty [Training of educators of preschool education institutions for the development of musical abilities of children aged 4–7: theoretical and methodological aspects]: monohrafiia. Kharkiv: S·H NTM «Novyy kurs», 2020. 402 p. [in Ukrainian].
9. Orlova O. Osvita dlya staloho rozvytku doshkil'nykiv, abo yak orhanizuvaty robotu z dit'my [Education for sustainable development of preschoolers, or how to organize work with children]. Vychovatel'-metodyst doshkil'noho zakladu. 2020. № 7. P.19–23. [in Ukrainian].
10. Radkin V. F. Intehrativnyy pidkhid yak pryntsyyp orhanizatsiyi profesynoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv [Integrative approach as a principle of organization of professional training of future teachers]. Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho u-tu im. I. Franka. 2005. №21. P.61–64. [in Ukrainian].
11. Suchasne zanyattya v doshkil'nomu zakladi [Modern lesson in preschool: teaching method]: navch.-metod. posib. / za red. N. V. Havrysh; avt. kol.: N. V. Havrysh, O. O. Linnik, N. V. Hubanova. Luhans'k : Al'ma-mater, 2017. 496 p. [in Ukrainian].

УДК 378.016
DOI

Алла МОРЕНЦОВА,
orcid.org/0000-0002-7563-3641
викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна), morentsova@i.ua

ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглядаються елементи навчально-професійної мотивації студентів у процесі навчання у ВНЗ. Зокрема, розглядається ситуація, коли студент зрозумів, що помилився з обранням спеціальності. Надаються рекомендації, які можуть допомогти в таких обставинах. Підтверджується, що люди обирають вищу освіту з різних причин: з міркувань кар'єри, з метою отримання вищої заробітної плати, через внутрішній інтерес до предмета, через прагнення здобути більше, ніж просто вищу освіту. Стверджується, що мотивація до навчання є дуже важливою для студентів. Студенти, спеціальність яких не відповідає їхнім інтересам, з меншою ймовірністю закінчать навчання вчасно та з більшою ймовірністю покинуть навчання. Зазначається, що викладач вузу має пояснити студентам, що вони можуть здобути вищу освіту за однією спеціальністю, а працювати за іншою спеціальністю. Залежно від того, наскільки довго студенти вчать в університеті, вони можуть не мати можливості змінити спеціалізацію, але вони можуть перетворити ситуацію на таку, яка може їх влаштувати. За словами викладачів вузів, у багатьох студентів після початку навчання з'являються відповідні інтереси в вузі, а також у майбутній кар'єрі, про які вони й не підозрювали до вступу. Сьогодні дедалі більше визнається, що зростаюча складність та невизначеність сучасного життя та варіантів професійної діяльності вимагають фахівців, здатних адаптуватися, сприйнятливих до набуття нових знань та навчання протягом усього життя. Від молодих спеціалістів роботодавці очікують, що вони будуть здатні навчатися, адаптуватися до робочого середовища та швидко реагувати на поставлені завдання. Більшість роботодавців вважають, що критичне мислення, комунікативні навички та навички вирішення проблем є важливішими, ніж спеціальність кандидата на роботу. Багато випадків підтверджують досягнення успіху людьми, які отримували роботу в областях, які не мають нічого спільного з їхньою спеціальністю. На думку автора статті, викладачам необхідно докладати зусиль, щоб мотивувати студентів до завершення навчання у ВНЗ. У статті робиться висновок, що набута вища освіта є необхідною умовою для конкурентоспроможного фахівця, водночас наголошується на важливості розвитку навичок, зокрема, *soft skills*.

Ключові слова: навчально-професійна мотивація, самореалізація, вміння вчитись, освіта протягом життя, спеціальність за дипломом, академічна спеціальність.

Alla MORENTSOVA,
orcid.org/0000-0002-7563-3641
lecturer at the Technical English Department № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) morentsova@i.ua

DEVELOPMENT OF THE PRECONDITIONS FOR PROFESSIONAL MOBILITY OF UNIVERSITY STUDENTS

The article deals with some elements of educational and professional motivation of students in the process of learning in a higher educational institution. In particular, the situation is considered when a student realized that he got in to the wrong major in institute of higher education. Recommendations are given that can help in such circumstances. It has been confirmed that people choose university degrees for different reasons: career concerns, in order to earn higher salary, intrinsic interest in the subject, an opportunity to help others and because seek more than just higher educations. It is stated that motivation to learn is very important for students. Students whose majors don't reflect their interests are less likely to complete one's studies on time and more likely to drop out. The teacher of the university should explain to students that they can graduate with one major and work in another field. Depending on how far students are in university, they might not be able to switch majors, but they may be able to turn the situation into something desirable, into something that will suit them. Many people discover interests in university and college, and future careers that they never would have imagined before entering the institute, lecturers and professors said. It is more and more accepted today that the growing complexity and uncertainty of modern life and work, demand specialists that is adaptable, sensitized to new knowledge

learning and lifelong learning. Employers expect that young specialists will be able to learn quickly, fit into the workplace environment, and be responsive to the task at hand. Most employers believe that critical thinking, communication, and problem-solving skills are more important than a job candidate's undergraduate field of study. There are many stories of people getting jobs in fields that have nothing to do with their degree specializations or academic major and being successful. According to the author of the article, teachers need to make efforts to foster and motivate students to complete the university studies. The article concludes that a degree is a prerequisite for a competitive workforce and highlights the importance of developing soft skills.

Key words: *educational and professional motivation, self-realization, learning ability, lifelong learning, degree specializations, academic major.*

Постановка проблеми. Перед кожним вищим професійним навчальним закладом стоїть завдання сформувавши необхідні майбутньому фахівцеві загальнокультурні та професійні компетенції, які сприятимуть його реалізації у професійній діяльності та в житті в цілому. Проте ситуація, коли деяким молодим фахівцям після здобуття вищої освіти доводиться починати з нуля, через те, що реальні умови не завжди відповідають тому, чого навчають в ВНЗ, на жаль, є нерідкою. Є очевидним, що, передусім, студентів потрібно навчити вчитися, прагнути здобувати освіту протягом всього життя. На сьогоднішній день навчання у вищому навчальному закладі може розглядатися як досвід і як спосіб, який здатний забезпечити щонайменше один з варіантів майбутньої професії. Сучасні працівники все більше усвідомлюють свої можливості — і якщо їм не подобається їхня нинішня професія, багато хто готовий зробити крок до змін. Окрім зарплати та пільг, ті, хто змінює роботу, керуються і іншими міркуваннями. Багато з них прагнуть до професійного зростання та розвитку: понад 75% опитаних осіб, які змінюють кар'єру, роблять це, щоб продовжити навчання або щоб зростати у професійному плані. 78% тих, хто змінив кар'єру, стверджують, що пішли з попереднього місця роботи частково тому, що вони більше не відчували виклику або задоволення, тоді як 77% хотіли більше можливостей для просування кар'єрними сходами (Indeed Editorial Team, 2019).

Таким чином, для сучасних спеціалістів набуття у навчальному закладі професії зовсім не обов'язково є завершенням освіти, як це вважалось раніше. Сьогодні отримані у вузі знання можуть розглядатися як набуття певної бази, яку весь час необхідно розвивати та доповнювати, намагаючись йти в ногу з часом і не відстати від життя.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченню та дослідженню факторів впливу на рівень мотивації до процесу навчання, у тому числі, в контексті вищих навчальних закладів, приділяють увагу у своїх роботах як вітчизняні (Амонашвілі Ш., Староста В. І., Попадич О. О., Пінська О. Л., Лопатіна Н. І., Гал-

кіна О. М., Купрієнко В. В. та ін.), так і зарубіжні (Eksi H., Özgenel M., Esin M., Dailey A., Anwar F., Perry N. E., Phillips L., Hutchinson L. та ін.) науковці та викладачі. Староста В. І. та Попадич О. О. визнають складність системи «чинників-мотивів (цілі, потреби, інтереси, схильності, успіхи тощо)» навчальної мотивації студентів із урахуванням постійних змін та взаємного впливу. За результатами виконаного ними дослідження робиться висновок, що понад 70% студентів мають оптимальні мотиваційні комплекси (Староста та ін., 2019:177). Бондарчук О. І. та ін. зазначають, що вибір професії при вступі до вищого навчального закладу не завжди буває усвідомленим і часто відбувається під впливом зовнішніх факторів, що тягне за собою відсутність зацікавлення та мотивації до навчання (Бондарчук та ін., 2013). Автори пропонують спецкурс, спрямований на розвиток готовності освітян до здійснення профорієнтаційної роботи відповідно до вимог сьогодення. Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці сходяться на думці, що викладач відповідає за впровадження системи навчання, за розвиток та постійну підтримку мотивації у студентів (Eksi та ін., 2020). Вони визнають, що мотивувати студентів до старанного навчання непросто. В роботі Пінської О. Л. наводиться спостереження, що якщо в групі студентів складається «атмосфера домінування професійних, пізнавальних та соціально значимих мотивів», то більшість студентів отримують високі бали (Пінська, 2009:115). Лопатіна Н. І. стверджує, що викладач ВНЗ, який розуміє особливості мотивації, здатний зробити мотивуючим будь-яке заняття, будь-які форми і методи навчання (Лопатіна, 2017:98). Для формування мотивації до навчання у студентів вищого навчального закладу важливо правильно побудувати навчальний процес із використанням інтерактивних методів навчання та інноваційних освітніх технологій, різних способів заохочення, залучення до процесу навчання виробничників (Лопатіна, 2017:99). Мотивація успіху та особистісно-професійні компетенції також виявились статистично значущими у зв'язку між мотива-

цією досягнення та навчанням протягом усього життя.

Мета статті. Мета статті – дослідити, як розуміння того, що у своєму кар'єрному розвитку люди можуть змінювати сферу зайнятості та професію, впливає на навчально-професійну мотивацію студентів вузу. Також привертається увага до важливості надання викладачем консультацій з питань професійного самовизначення студента. При дослідженні теми був використаний комплекс теоретичних методів, зокрема такі методи, як аналіз, порівняння, узагальнення та систематизація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відсутність належного рівня профорієнтації ще під час навчання в школі призводить до розчарувань молоді в обраній без належної уваги та зацікавлення, інколи майже навмання, професії. Майбутні студенти нерідко нехтують власними інтересами, виявляють пасивність при ухваленні такого важливого рішення, як вибір спеціальності та вузу. В результаті, щонайменше через півроку-рік після вступу до вищого навчального закладу, або навіть пізніше, коли курси загальноосвітніх дисциплін вже вивчені та в навчальній програмі починають переважати дисципліни, тісно пов'язані з майбутнім фахом, студентові стає зрозуміло, що спеціальність, яку він опановує, не подобається йому, що він помилився з вибором і не хоче продовжувати навчання. Дуже різноманітні мотиваційні очікування першокурсників пов'язані з професійними та особистісними прагненнями. Серед студентських прагнень такі, як оволодіння універсальними та професійними компетенціями, планування кар'єри, самореалізація, набуття певного соціального статусу, розширення кругозору, кола спілкування. Більш дослідженими питаннями вважають професійні та кар'єрні очікування студентів, тоді як мотивам та академічним очікуванням на етапі вступу до вузу приділяється значно менша увага. Престижно-матеріальні мотиви та мотиви самореалізації є переважаючими серед мотивів обрання освітньо-професійної траєкторії.

Щодо мотивації у статті розглядається окремий випадок необхідності кваліфікованого втручання, коли викладач має приділити студентові спеціальну увагу. Йдеться про той випадок, коли академічні та професійні очікування студента не виправдовуються і студент починає розуміти, що, можливо, або навіть, насправді, він помилився з вибором професії. Це може трапитись через півроку-рік навчання, або, навіть на останніх курсах, наприклад, коли студент підробляє за сумісництвом або проходить стажування та на практиці доходить висновку, що помилився при виборі професії. Якщо у першому

випадку існує шанс перевестися з одного вищого закладу освіти до іншого або на іншу спеціальність чи факультет в межах вищого закладу освіти як правило, під час літніх або зимових канікул, то у другому випадку рішення є складнішим. В першому випадку, перевестися студент-першокурсник зможе лише після завершення першого курсу. Якщо студент вибирає спеціальність, яка кардинально відрізняється від попередньої (наприклад, навчався на гуманітарній, а хоче перевестися на технічну) – розмір академічної різниці може виявитись дуже великим і в переведенні буде відмовлено. Досить рідко можливий складніший варіант, пов'язаний з отриманням нової спеціальності в зовсім іншій сфері. Таке відбувається, коли студент під час навчання розвиває в собі пристрасне захоплення, виявляє в собі нові таланти, констатує, що насправді йому аж ніяк не подобається майбутній напрямок діяльності. Також нерідкою є ситуація, коли студентові не підходять методи та техніки викладання у вузі, або ж він ніяк не може пристосуватись до рутинного навчального процесу і через це в нього накопичуються негативні емоції та втома і студент може зробити хибний висновок, що причиною його проблем є помилковий вибір майбутнього фаху.

У вищеписаних ситуаціях напрощуд корисною видаються індивідуально спрямовані допомога та увага викладача ВНЗ. Така допомога може бути надана як викладачами, які викладають фахові дисципліни, так і викладачами загальноосвітніх дисциплін. Добре, якщо такий викладач володітиме комунікативними навичками, здатністю проявляти емпатію, вмінням аналізувати та враховувати очікування студентів, допомагати адаптуватися до умов навчання, встановлювати зв'язок змісту навчання з актуальними потребами суспільства, економіки, науки та ринку праці, враховувати психологічні особливості та освітні потреби студентів, надавати консультації з питань професійного самовизначення студента (Наказ Мінекономіки України, 2021). Якщо викладач приділяє увагу вивченню мотивації та мотиваційної сфери студентів, він отримує уявлення про особливості їх особистісного розвитку. Отже, при необхідності, шляхом залучення студентів до тих чи інших видів навчально-професійної діяльності, викладач в змозі коригувати систему їх мотивів і мотиваційну сферу, тобто, в цілому, особистість майбутнього професіонала (Моренцова, 2022). Більшість фахівців погоджуються з думкою, що якщо викладач особисто виявляє професійну мотивацію та демонструє впевнені форми поведінки та спілкування, то його приклад, безумовно, сприятиме формуванню у студентів подібної поведінки та ставлення до

себе та оточуючих. Як зазначає Калашнікова О. В., викладач вузу «сприяє формуванню сильної особи, яка усвідомлює свою силу, тобто професійну мотивацію» (Калашнікова, 2010:307). У випадку виникнення у студента сумнівів, щодо невірному обрання фаху або необхідності у здобутті вищої освіти взагалі, компетентний викладач має бути готовим прийти на допомогу і з урахуванням як власного досвіду, так і накопичених прикладів інших випускників та молодих фахівців, які вже працюють на робочих місцях, знайти аргументи та допомогти з професійним самовизначенням студента, а також підтримати та зберегти мотивацію до професійного становлення, стимулювати студента до самовдосконалення та самонавчання. Основним завданням педагога, на думку Калашнікової О. В., є залучення студента до навчального процесу, а не змушування його брати участь у ньому (Калашнікова, 2010:306).

Для обґрунтування думки, що для радикальних змін із переходом до іншого навчального закладу потрібні справді поважні та серйозні причини, а в іншому випадку бажано прагнути до того, щоб студент продовжував навчання на тому ж місці із подальшим отриманням диплому звернімось до деяких прикладів. Розглянемо приклади ситуацій, як саме склались обставини з подальшим навчанням або працевлаштуванням у людей, які в процесі навчання в вузах дійшли висновків, що помилилися з обраними професіями. Зважаючи на важливість ознайомлення із іноземним освітнім досвідом звернімось до такого джерела, як Інтернет-архів запитань-відповідей, об'єднаних за тематиками Quora, який працює вже багато років та завоював гідну репутацію. На платформі Quora (quora.com) існує можливість задати питання та отримати численні відповіді від людей, які цікавляться відповідною темою або є компетентними професіоналами. Тож дослідимо відповіді на питання: «What would you do if you finally realized that you got in to the wrong major in college?» (Що б ви зробили, якби нарешті зрозуміли, що поступили не на ту спеціальність у ЗВО?) (Quora, 2018). Сайт Quora пропонує також інші варіанти питань за відповідною тематикою, але саме на обране питання було надано багато докладних відповідей від користувачів Quora з надійною репутацією. Зупинимось на чотирьох найкращих відповідях за версією Quora, доречі, ці відповіді найкраще ілюструють ситуації, які найчастіше відбуваються при виникненні сумнівів щодо невірному обранні фаху. Респондент Х., спираючись на власний успішний досвід, стверджує, що можна здобути вищу освіту за однією спеціальністю та працювати в іншій галузі. Думка про зміну спеціальності

спіткала його тільки на четвертому курсі. Після обговорення з науковим керівником з'ясувалось, що він не може змінити спеціальність так пізно та здобути вищу освіту з кредитним лімітом. Отже він отримав диплом з обраного попередньо фаху, проте молодий спеціаліст знайшов іншу роботу, яка приносить йому задоволення. Інша респондентка Л. з Південної Каліфорнії наприкінці першого року навчання у вузі дійшла висновку, що основна програма навчання потребує надто багато часу та зусиль, і її продовження завадить їй скористатися іншими доступними речами, якими вона хотіла б займатися. За словами дівчини, вона вибула з програми, продовжуючи відвідувати деякі пов'язані курси, закінчила спеціалізацію з однієї із пов'язаних програм, а іншу спеціалізацію за зовсім іншим факультетом. Після завершення такого навчання вона вважала, що вивчила достатньо, щоб мати перспективи використовувати можливість в різних областях. Дівчині пощастило знайти цікаву роботу, яка надивовижу відповідала набутому нею різноплановому набору знань. Інша відповідь описує ситуацію, коли студентка С. взагалі покинула навчання і повернулася через десять років після свідомого вибору, проте шкодуючи за втраченим часом (Quora, 2018). Четверта обрана відповідь ніби підсумовує вищезазначене. Респондент Н. наводить факт, що лише близько 22% усіх випускників працюватимуть у сфері, пов'язаній з отриманим ступенем, як STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics), так і не STEM. Він констатує, що навіть отримав «ідеальну спеціальність», випускник не завжди зможе отримати таку ж роботу. Респондент Н. підкреслює важливість набуття навичок, зокрема, м'яких навичок (soft skills) (Quora, 2018).

Отже проаналізоване опитування надає можливість стверджувати, що не слід недооцінювати здобуття вищої освіти, навіть якщо студент вважає свій вибір спеціальності хибним або взагалі, зіткнувшись із труднощами при навчанні чи з неможливістю створити для себе комфортне середовище для навчання, бажане покинути вищий навчальний заклад. Адже навіть якщо обрана спеціальність відповідатиме усім побажанням студента, не можна виключити, що за п'ять років навчання обрана сфера може втратити актуальність або через надлишок претендентів будуть відсутні вільні вакансії. Треба звертати увагу сьогоднішніх студентів на вміння вчасно переорієнтуватися, дбати про свою хорошу теоретичну та практичну підготовку. Студенти можуть продовжувати навчання із паралельним проходженням курсів за бажаною спеціальністю та займаючись

самоосвітою. Розглядаючи освіту як суспільну відповідальність та інвестиції в майбутнє, Сорока Н. Є. нагадує, що «роль неперервного навчання є ключовою при вирішенні глобальних освітніх проблем та викликів.» (Сорока, 2020).

Для додаткової ілюстрації того, що у своєму кар'єрному розвитку люди часто можуть змінювати та змінюють сферу діяльності та професію, наведемо статистичні дані, зібрані компанією Indeed та її сайтом вакансій, який відвідує понад 250 мільйонів унікальних відвідувачів щомісяця (Indeed Editorial Team, 2019). Досліджуючи це питання, компанія Indeed опитала 662 штатних працівники США різних галузей і освітніх рівнів із середнім віком 39 років. Майже половина з них (49%) різко змінили свою кар'єру, наприклад, перейшли від маркетингу до інженерії або від викладання до фінансової галузі. Серед тих, хто цього ще не зробив, майже 65% відповіли, що розглядають можливість зміни сфери діяльності або розглядали це раніше. Тільки 37% повідомили, що вони відвідують освітні курси або вивчають освітні програми. Отже більшість людей з тих, хто продовжує кар'єру із зміною напрямку діяльності, намагаються обирати вакансії, де вони можуть «стратегічно використовувати існуючі здібності новими та цікавими способами» (Indeed Editorial Team, 2019). В якості альтернативи працівники можуть займатися самонавчанням або влаштуватися на роботу, де передбачається навчання персоналу.

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що в сучасних умовах професійне життя людини характеризується високою динамічністю. На ринку праці користуються попитом професійно мобільні фахівці, які в умовах триваючих змін здатні до успішної та ефективної самореалізації. Зберігається популярність вищої освіти з огляду на перспективи майбутнього працевлаштування із подальшим кар'єрним зростанням та стабільним матеріальним достатком. Зберігається важливість формування навчально-професійної мотивації, яка повинна сприяти успішному засвоєнню потрібних компетенцій, а також виховуванню особистісних якостей майбутнього фахівця.

Висновки з даного дослідження. В статті були розглянуті приклади ситуацій, коли студенти в процесі навчання у ВНЗ дійшли висновків, що помилилися з обраними професіями, а також, які ними були прийняті відповідні рішення. Обґрунтовується значимість здобуття вищої освіти, зокрема, в якості бази знань, а також набуття студентами навичок продовження освіти та вміння самостійно вчитись. Робиться висновок про необхідність надання викладачем консультацій з питань професійного самовизначення студента, про важливість навчання студентів ефективного здійснення самоосвіти з використанням сучасних форм організації навчання. Такий підхід гратиме чималу роль, коли до здобутої освіти в будь-якому разі протягом життя доведеться додавати нові знання та компетенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук О. І., Москальова А. С., Нежинська О. О., Прокопенко О. А. Підготовка керівників закладів освіти до профорієнтаційної роботи з учнівською та студентською молоддю: спецкурс для слухачів очно-дистанц. форми навчання в системі післядиплом. пед. освіти. Київ: ДВНЗ «Ун-т менеджменту освіти», 2013. 51 с.
2. Калашникова А. В. Мотивация педагога как фактор повышения качества высшего образования. *Современные наукоемкие технологии*. 2010. № 7. С. 304-307.
3. Лопатина Н. И. Проблемность развития учебной мотивации студентов вуза. *Психолого-педагогический журнал Гаудеамус*. 2017. Т. 16, № 2. С. 95-99.
4. Моренцова А. В. Саморегульоване навчання у закладах вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 51. С. 610-614. DOI: 10.24919/2308-4863/51-93.
5. Пінська О. Л. Професійна мотивація як засіб підвищення ефективності навчальної діяльності студентів. *Проблеми трудової і професійної підготовки*. 2009. Вип. 14. С. 111–115.
6. Про затвердження професійного стандарту на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти». Наказ Міністерства України № 610 від 23.03.2021р. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/81949 (дата звернення: 20.06.2022).
7. Сорока Н. Є. Освіта дорослих як суспільна відповідальність та інвестиції в майбутнє (23.07.2020) URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/osvita-doroslyh-yak-suspilna-vidpovidalnist-ta-investytsiyi-v-majbutnye/> (дата звернення: 20.06.2022).
8. Староста В. І., Попадич О. О. Мотивація навчальної діяльності студентів-першокурсників у процесі їх адаптації в умовах класичного університету. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2019. № 2 (45). С. 173-177. DOI: 10.24144/2524-0609.2019.45.173-177.
9. Career Change Report: An Inside Look at Why Workers Shift Gears. Indeed Editorial Team (October 30, 2019). URL: <https://www.indeed.com/lead/career-change> (дата звернення: 20.06.2022).
10. Eksi H., Özgenel M., Esin M. The effect of motivation of success of university students on personal-professional competence: Mediation role of lifelong learning tendency. *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*. Vol. 9, No. 3, September 2020, pp. 583-593.
11. Quora. What would you do if you finally realized that you got in to the wrong major in college? 2018. URL: <https://www.quora.com/What-would-you-do-if-you-finally-realized-that-you-got-in-to-the-wrong-major-in-college> (дата звернення: 20.06.2022).

REFERENCES

1. Bondarchuk O. I., Moskalova A. S., Nezhynska O. O., Prokopenko O. A. Pidhotovka kerivnykiv zakladiv osvity do proforiientatsiinoi roboty z uchnivskoiu ta studentskoiu moloddu: spetskurs dlia slukhachiv ochno-dyst. formy navchannia v systemi pisladyplom. ped. osvity [Training of heads of educational institutions for career guidance work with pupils and students: a special course for students of full-time and dist. learning in the system of postgr. ped. education]. Kyiv: State institution of higher education «University of Education Management», 2013. 51 p. [in Ukrainian].
2. Kalashnikova A. V. Motivatsiya pedagoga kak faktor povysheniya kachestva vysshego obrazovaniya [Teacher motivation as a factor in improving the quality of higher education]. *Modern science-intensive technologies*. 2010. No. 7. P. 304-307. [in Russian].
3. Lopatina N. I. Problemnost' razvitiya uchebnoy motivatsii studentov vuza [Problematical character of development of educational motivation of students of higher education institution]. *Psychological-pedagogical journal Gaudeamus*. 2017. Vol. 16, No. 2. P. 95-99. [in Russian].
4. Morentsova A. V. Samorehulovane navchannia u zakladakh vyshchoi osvity [Self-regulated learning in institutions of higher education]. *Humanities Science Current Issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers*. 2022. Vol. 51. P. 610-614. DOI: 10.24919/2308-4863/51-93. [in Ukrainian].
5. Pinska O. L. Profesiina motyvatsiia yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchalnoi diialnosti studentiv [Professional motivation as a means to increase the effectiveness of student learning activities]. *Problems of labor and professional training*. 2009. Vol. 14. P. 111-115. [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu na hrupu profesii «Vykladachi zakladiv vyshchoi osvity» [On approval of the professional standard for the group of professions «Teachers of higher education institutions»]. Order of the Ministry of Economy of Ukraine No. 610 of March 23, 2021. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/81949 (date of access: 20.06.2022). [in Ukrainian].
7. Soroka N. Y. Osvita doroslykh yak suspilna vidpovidalnist ta investytsii v maibutnie [Adult education as a social responsibility and an investment in the future] (23.07.2020). URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/osvita-doroslyh-yak-suspilna-vidpovidalnist-ta-investytsiyi-v-majbutnye> (date of access: 20.06.2022). [in Ukrainian].
8. Starosta V. I., Popadych O. O. Motyvatsiia navchalnoi diialnosti studentiv-pershokursnykiv u protsesi yikh adaptatsii v umovakh klasychnoho universytetu [Motivation of educational activity of the first-year students in the process of their adaptation at the classical university]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social Work»*. 2019. No. 2 (45). P. 173-177. DOI: 10.24144/2524-0609.2019.45.173-177. [in Ukrainian].
9. Career Change Report: An Inside Look at Why Workers Shift Gears. Indeed Editorial Team (October 30, 2019). URL: <https://www.indeed.com/lead/career-change> (date of access: 20.06.2022).
10. Eksi H., Özgenel M., Esin M. The effect of motivation of success of university students on personal-professional competence: Mediation role of lifelong learning tendency. *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*. Vol. 9, No. 3, September 2020, pp. 583-593.
11. Quora. What would you do if you finally realized that you got in to the wrong major in college? 2018. URL: <https://www.quora.com/What-would-you-do-if-you-finally-realized-that-you-got-in-to-the-wrong-major-in-college> (date of access: 20.06.2022).

УДК 378.22:355.233.1:355
DOI

Сергій МОСКАЛЕНКО,
orcid.org/0000-0003-1387-317X
аспірант кафедри іношомовної освіти та міжкультурної комунікації
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) mega_moskalenkosa@ukr.net

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ РОЗВИНЕНOSTІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ОПЕРАТИВНОГО РІВНЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена проблемі професійної підготовки офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти. Метою статті є здійснення вибірково-аспектного аналізу наукової літератури з представленої проблеми удосконалення педагогічної діагностики розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників. Автор довів актуальність запропонованої у статті проблеми: зміст професійної підготовки офіцерських кадрів Державної прикордонної служби України повинен ураховувати кращий світовий досвід фахової підготовки представників сектору безпеки та оборони, зміни у сучасній світовій спільноті й водночас – євроінтеграційний вектор. Одним із шляхів забезпечення якісної професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти є підвищення рівня їхньої професійної компетентності. Конкретизовано критерії, показники та рівні розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників: мотиваційний критерій – професійна спрямованість та мотивація офіцера щодо удосконалення професійних якостей, реформування професійного середовища, інтерес до професійної діяльності тощо; інформаційний критерій – комплекс знань щодо професійної діяльності (специфіка прикордонного відомства, тактика служби, знання нормативно-правової бази, відомчих документів); результативний критерій – представлений вміннями та навичками офіцерів, важливих для професійної діяльності, тобто це використання знань з сукупності навчальних дисциплін у вирішенні завдань охорони державного кордону. Уточнено рівні розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників: високий, середній, низький.

Сформульовано висновки проведеного дослідження та перспективи подальших наукових пошуків (з'ясування педагогічних умов розвитку зазначеної компетентності, а також змісту методичних рекомендацій науково-педагогічним працівникам щодо її розвитку).

Ключові слова: офіцери-прикордонники, професійна підготовка, професійна компетентність, розвиток, критерій, показник, рівень.

Sergiy MOSKALENKO,
orcid.org/0000-0003-1387-317X
Graduate Student of the Department of Foreign Language Education and Intercultural Communication
Khmelnytsky National University
(Khmelnytsky, Ukraine) mega_moskalenkosa@ukr.net

CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF BORDER OFFICERS OF OPERATIONAL LEVEL OF MILITARY EDUCATION

The article is devoted to the problem of professional training of border guards of the operational level of military education. The purpose of the article is to carry out a selective-aspect analysis of the scientific literature on the presented problem of improving the pedagogical diagnosis of the development of professional competence of border guards. The author proved the urgency of the problem proposed in the article: the content of professional training of officers of the State Border Guard Service of Ukraine should take into account the best world experience of professional training of security and defense, changes in the modern world community and at the same time - European integration vector. One of the ways to ensure high-quality professional training of future border guards of the operational level of military education is to increase the level of their professional competence. The criteria, indicators and levels of development of professional competence of border guards are specified: motivational criterion - professional orientation and motivation of the officer to improve professional qualities, reform the professional environment, interest in professional activities, etc. ; information criterion - a set of knowledge about professional activity (specifics of the border department, service tactics, knowledge of the legal framework, departmental documents); effective criterion - represented by the skills and abilities of officers important for professional activities, i.e. the use of knowledge from a set of disciplines in solving problems of state border protection. The levels of development of professional competence of border guards have been clarified: high, medium, low.

The conclusions of the research and prospects for further research (clarification of the pedagogical conditions for the development of this competence, as well as the content of methodological recommendations to research and teaching staff on its development).

Key words: border guards, professional training, professional competence, development, criterion, indicator, level.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Ефективність забезпечення професійної підготовки оперативного рівня військової освіти залежить від з'ясування динаміки її розвитку і можливостей виміряти усі параметри. У ракурсі нашої уваги – проблема розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти. Спектр питань, дотичних до зазначеної вище проблеми досить широкий, зокрема педагогічна діагностика, формулювання висновків та рекомендацій, визначення педагогічних умов тощо. Пропонуємо зупинитись на питанні педагогічної діагностики процесу розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти. Сама діагностика покликана вивчити на основі наукових інструментів результативність процесу завдяки фіксації змін у рівнях розвиненості професійної компетентності згаданих офіцерів-прикордонників. Виконання такого завдання можливе через вимірювання, фундаментом якого виступаю, критерії та відповідні їм показники, а також спеціально розроблений діагностичний супровід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для педагогічних досліджень проблематика формування та розвитку професійної компетентності представників певної соціально-професійної страти не є новою. У різних наукових джерелах: дисертаціях, монографіях та публікаціях запропоновано напрямки вирішення проблеми розвитку професійної компетентності осіб. Враховуючи дедуктивний підхід – рух думки від загальногодочасткового – нами проаналізовано такі наукові праці:

- В. Багрій – визначення критеріїв сформованості професійних умінь (Багрій, 2012);
- Т. Канівець – засади педагогічної діагностики та оцінювання (Канівець, 2012);
- Г. Коджаспірова – здійснювала інтерпретацію основних педагогічних понять та категорій (Коджаспірова, 2005);
- Е. Луговська – оцінка фахової компетентності представників аграрної промисловості (Луговська, 2013);
- В. Тернопільська – розроблення діагностичного апарату у формуванні професійної компетентності інженерів (Тернопільська, 2010) тощо.

Можна стверджувати, що у Національній академії Державної прикордонної служби сформовано потужні наукові школи, а отже представлено чимало наукових праць. Нас зацікавили наступні: О. Лемешко (професійна компетентність як складова професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників) (Лемешко, 2016), Р. Мішенюк

(розвиток професійної компетентності офіцерів управління органами охорони державного кордону) (Мішенюк, 2015), О. Торічний (формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників) (Торічний, 2016) та інші.

За сучасними канонами, не прийнято поділяти науку на вітчизняну та зарубіжну, проте є чимало доробків з проблеми розвитку професійної компетентності і у зарубіжних авторів, а саме: Р. Боятціз (Боятціз, 2007) С. Санджі (Санджі, 2009) та ін.

Нажаль, практично не вивченим є проблема визначення критеріїв та відповідних їм показників розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти.

Мета статті. Метою статті є здійснення вибірково-аспектного аналізу наукової літератури з представленої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Популярність компетентнісного підходу пояснюється його можливостями удосконалення фахової підготовки офіцера-прикордонника щодо реалізації ним повсякденної та службово-бойової діяльності.

Стан розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти можна визначити завдяки уточненню критеріїв, конкретизації показників та на основі цього – характеристиці рівні компетентності.

Згідно із логікою дослідження, першочерговим завданням є уточнення змісту пріоритетних понять, зокрема: критерій, показник та рівень. Педагогічна та психологічна література використовують поняття «критерій» для позначення певного мірила, оцінювання предметів, явищ, ознак. Водночас, можна стверджувати, що критерієм вважають певну основу для оцінки, розкриття змісту чогось або здійснення класифікації. Популярним тлумаченням «критерію» є таке: підстава для оцінки щодо ефективності певного процесу.

Будь-який критерій повинен охоплювати суму показників, що відповідають певному рівню явища. Стосовно «показника», то зміст цього поняття розкривають за допомогою таких слів: підтвердження, ознака, доказ, унаочнені дані про результати діяльності, процесу, дані про певні досягнення.

Варто наголосити на тому, що основним завданням педагогічної діагностики є отримання достовірної інформації про явище чи процес, об'єкт. Враховуючи це, критерії у педагогіці повинні відповідати таких вимогам, як:

- об'єктивність – не бути залежними від особистісних характеристик дослідників;

- надійність – забезпечення необхідної статистики оцінок;
- ефективність – відображення чинників, що мають вплив на параметри оцінювання;
- однозначність в оцінці.

Ми звернулись до досліджень, які пропонували основними критеріями професійної компетентності вважати ефективність професійної діяльності. Проте, це питання залишається дискусійним, тому С. Білявець ключовими критеріями та показниками професійної культури прикордонників-військовослужбовців є мотиваційно-вольовий, результативно-оцінний та когнітивно-поведінковий (Білявець, 2013). У працях вітчизняної дослідниці О. Миропольської запропоновано оцінювати рівень сформованості професійної компетентності представників митної служби у середовищі службової діяльності і звернути увагу на такі її компоненти як структурно-особистісний, функціонально-особистісний та діяльнісно-процесуальний (Миропольська, 2010).

У своїх працях О. Луцький пропонував для оцінки рівня сформованості управлінської компетентності керівників органів охорони державного кордону наступні критерії: когнітивний (як знання управлінської теорії), емоційно-мотиваційний (прагнення здійснювати професійну діяльність), ціннісно-особистісний (ділові характеристики, індивідуальність, особистісні якості тощо), і на останок, операційно-результативний (навички прийняття управлінських рішень та їх результативність) (Луцький, 2013).

Загалом, можна констатувати, що пріоритетними критеріями, дослідники вважають професійні знання (синергія декількох наук у фактах, ідеях, поняттях, поглядах), комунікативна культура (вміння сформулювати свою думку у будь-якій формі, а також її аргументація), особистісний потенціал (професійне зростання, рефлексія).

Таким чином, за результатами теоретичного аналізу науково-педагогічної літератури, а також врахування розробленої нами структури професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти (*особистісно-професійний* компонент (синергія особистісних та професійних якостей, що першочергово впливають на здійснення професійних завдань: відданість справі, відповідальність, сумлінність, старанність, гідність та професійна справедливість); *змістовий* компонент (обсяг професійних знань щодо охорони державного кордону, тобто фундаментальна теоретична підготовка офіцерів); *діяльнісно-професійний* компонент (наявність навичок та умінь професійного спрямування)), а

також оцінки думок експертів (представників науково-педагогічного складу, офіцерів прикордонної служби), можна сформулювати такий висновок – основними критеріями розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти:

- мотиваційний критерій – професійна спрямованість та мотивація офіцера щодо удосконалення професійних якостей, реформування професійного середовища, інтерес до професійної діяльності тощо;

- інформаційний критерій – комплекс знань щодо професійної діяльності (специфіка прикордонного відомства, тактика служби, знання нормативно-правової бази, відомчих документів);

- результативний критерій – представлений вміннями та навичками офіцерів, важливих для професійної діяльності, тобто це використання знань з сукупності навчальних дисциплін у вирішення завдань охорони державного кордону.

Мотиваційному критерію розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти відповідають такі показники: усвідомлення потреби та важливості у підвищенні рівня власної професійної компетентності; прояв інтересу до чинників професійної діяльності, інтерес до проблем функціонування професійної сфери прикордонників, розвиненість професійно-особистісних якостей, усвідомлення потреби у неперервному самовдосконаленні.

Інформаційний критерій характеризується такими показниками: поінформованість про специфіку охорони кордону, знання тактики (загальної військової та прикордонної служби), знання управлінської теорії (робота з людськими ресурсами, професійна взаємодія, проектне та стратегічне управління), знання основ міжособистісної комунікації, знання засад професійного зростання та самовдосконалення.

Результативному критерію розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти відповідають такі показники: управлінські навички та уміння, організаційні уміння та навички офіцерів, вміння здійснювати логічні операції та процедури з інформацією, вміння налагоджувати взаємодію на макро, мезо та мікрорівнях, емоційна стабільність у нестандартних ситуаціях, адекватна самооцінка.

Враховуючи подану вище змістову характеристику критеріїв та показників професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти, нами оцінено кожен показник за трибальною шкалою:

високий рівень розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти, за яким показники яскраво виражені та систематично виявляються у діяльності офіцерів-прикордонників – «3» бали;

середній рівень розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти, за яким показники можна зафіксувати, але не виявити у діях офіцера, водночас можна помітити певні відхилення за недостатньої розвиненості професійної компетентності – «2» бали;

низький рівень розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти, за яким показники можна виявити дуже слабо, фіксується негативна спрямованість – «1» бал.

Таким чином, на основі узагальнення результатів теоретичного та емпіричного аналізу, нами

визначено три критерії розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти з відповідними показниками, а також три її рівні розвиненості – високий, середній, низький.

Висновки. Актуальність проблеми розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників є безперечною та перспективною у наукових аспектах. За результатами аналізу конкретизовано діагностичний інструментарій визначення стану розвиненості професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є з'ясування педагогічних умов розвитку зазначеної компетентності, а також змісту методичних рекомендацій науково-педагогічним працівникам щодо її розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрий В. Н. Критерії та рівні сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів. *Зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 10 – 15.
2. Білявець С. Я. Формування професійної культури у військовослужбовців за контрактом в органах охорони державного кордону України : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / НАДПСУ, Хмельницький, 2013. 185 с.
3. Канивець Т. М. Основи педагогічного оцінювання: [навчально-методичний посібник]. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. 102 с.
4. Коджаспірова Г. М., Коджаспірова А. Ю. Словник з педагогіки. М.: ІКЦ «МАРТ», 2005. 149 с.
5. Лемешко О. Професійна компетентність як складова готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон. *Збірник наукових праць «Військова освіта» Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2016. № 1 (33). С. 179-184
6. Луговська Е. М. Критерії оцінювання фахової компетентності техніків-механіків агропромислового виробництва. *Науковий вісник Донбасу*. 2013. № 1. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/13lemtav.pdf> (дата звернення: 12.06.22)
7. Луцький О. Л. Розвиток управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби України у процесі фахової підготовки : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / НАДПСУ, Хмельницький, 2013. 299 с.
8. Мішенюк Р. М. Результати експериментальної перевірки педагогічних умов розвитку професійної компетентності у майбутніх магістрів управління органами охорони державного кордону в процесі фахової підготовки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки*. 2015. № 1. С. 145-160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnrv_ppn_2015_1_14 (дата звернення: 12.06.22)
9. Миропольська О. В. Формування професійної компетентності фахівців митних органів в умовах службової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. : 13.00.04 / Нац. акад. Держ. прик. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2010. 20 с.
10. Тернопільська В. І., Дерев'яно О. В. Визначення критеріїв сформованості професійної компетентності майбутніх гірничих інженерів. *Наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Пед. науки*. 2010. Вип. 31. С. 264 – 267.
11. Торічний О. В. Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників засобами проєктної діяльності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка*. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_1_10 (дата звернення: 12.06.22)
12. Boyatzis, R. E. «Competencies in the 21st century». *Journal of Management Development*, 2007, 27(1): 5–12.
13. Sanghi, S. «Building Competencies». *Industrial Management*, 2009, 51(3): 14–17.

REFERENCES

1. Bagriy V. N. Kryteriyyi ta rivni sformovanosti profesynykh umiy maybutnykh sotsial'nykh pedahohiv. [Criteria and levels of professional skills of future social educators]. *Coll. Science. Khmelnytsky Institute of Social Technologies, University of Ukraine*. 2012. № 6. P. 10–15. [in Ukrainian]
2. Bilyavets S. Ya. Formuvannya profesynoyi kul'tury u viys'kovosluzhbovtsiv za kontraktom v orhanakh okhorony derzhavnoho kordonu Ukrayiny. [Formation of professional culture in servicemen under contract in the bodies of protection of the state border of Ukraine]: dis. ... candidate ped. Science: 13.00.04 / Khmelnytsky, 2013. 185 p. [in Ukrainian]
3. Kanyivets T. M. Osnovy pedahohichnoho otsynuyvannya. [Fundamentals of pedagogical evaluation]: [teaching aid]. Nizhyn: Publisher P.P. Lysenko, 2012. 102 p. [in Ukrainian]

4. Kodzhaspirova G. M., Kodzhaspirova A. Y. Slovník z pedagogiky. [Dictionary of pedagogy]. M. : ICC «MARCH», 2005. 149 p. [in Ukrainian]
5. Lemesko O. Profesiynna kompetentnist' yak skladova hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do lokalizatsiyi nestandardnykh sytuatsiy v punktakh propusku cherez derzhavnyy kordon. [Professional competence as a component of the readiness of future border guards to localize unusual situations at checkpoints across the state border]. *Collection of scientific works "Military Education" of the National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky*. 2016. № 1 (33). P. 179–184 [in Ukrainian]
6. Lugovskaya E. M. Kryteriyi otsinyuvannya fakhovoyi kompetentnosti tekhniv-mekhaniv ahropromyslovoho vyrobnytstva. [Criteria for assessing the professional competence of technicians-mechanics of agro-industrial production]. *Scientific Bulletin of Donbass*. 2013. No. 1. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/13lemtav.pdf> (access date: 12.06.22) [in Ukrainian]
7. Lutsky O. L. Rozvytok upravlins'koyi kompetentnosti kerivnykh kadrov Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny u protsesi fakhovoyi pidhotovky. [Development of managerial competence of management staff of the State Border Guard Service of Ukraine in the process of professional training]: dis. ... candidate ped. Science: 13.00.04 / Khmelnytsky, 2013. 299 p. [in Ukrainian]
8. Misheniuk R. M. Rezultaty eksperymentalnoi perevirky pedahohichnykh umov rozvytku profesiinoi kompetentnosti u maibutnikh mahistriv upravlinnia orhanamy okhorony derzhavnoho kordonu v protsesi fakhovoyi pidhotovky. [The results of the experimental verification of the pedagogical conditions for the development of professional competence among future masters in the management of state border protection bodies in the process of professional training] Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Ser. : Pedahohichni ta psykholohichni nauky. 2015. № 1. S. 145-160. [in Ukrainian]
9. Myropolska O. V. Formuvannya profesiynoyi kompetentnosti fakhivtsiv mytnykh orhaniv v umovakh sluzhbovoyi diyal'nosti. [Formation of professional competence of customs specialists in terms of official activity]: author's ref. dis. for science. degree of cand. ped. Science: special. : 13.00.04 / Nat. acad. State. adj. service of Ukraine named after B. Khmelnytsky. Khmelnytsky. 2010. 20 p. [in Ukrainian]
10. Ternopil'ska V. I., Derevyanko O. V. Vyznachennya kryteriyiv sformovanosti profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh hirnychykh inzheneriv. [Determination of criteria for the formation of professional competence of future mining engineers]. *Nauk. magazine of NPU named after MP Drahomanov. Series 5. Ped. science*. 2010. Vip. 31. P. 264–267. [in Ukrainian]
11. Torichny O. V. Formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv zasobamy proektnoyi diyal'nosti. [Formation of professional competence of future border guards by means of project activities]. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogy*. 2016. Vip. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_1_10 (access date: 12.06.22) [in Ukrainian]
12. Boyatzis, R. E. «Competencies in the 21st century». *Journal of Management Development*, 2007, 27(1): 5–12.
13. Sanghi, S. «Building Competencies». *Industrial Management*, 2009. 51(3): 14–17.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Ірина ЗБИР

ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНОЗНАВСТВА КОРЕЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ
ХАНГУК – НАДІЙНИЙ ФОРПОСТ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ, АБО ПРО РОБОТУ
СПЕЦІАЛЬНОГО ФОРУМУ «НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ
НА КОРЕЙСЬКИЙ ПІВОСТРІВ» (7 березня 2022 р., м. Сеул, Республіка Корея).....4

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Володимир СТАРКА, Микола ГЛІБЩУК

ПРАКТИКА ПОРУШЕННЯ «СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЗАКОННОСТІ» ПРИ УТВЕРДЖЕННІ
РАДЯНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЯХ (1944 – 1950-і рр.).....9

Денис КРАСНОСІЛЕЦЬКИЙ

З ПРОТОКОЛІВ ДОПИТІВ ПРО МАРІЮ ГОЛЬЧЕВСЬКУ.....23

Ірина КУЧЕРА, Тетяна ГАЙНАЛЬ, Ростислав ДАНИЛЯК

ВПЛИВ МОСКВОФІЛЬСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ДІЯЛЬНІСТЬ
РОСІЙСЬКИХ ОКУПАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1914 – 1915).....28

Марія ЛИСА, Юрій ЙОСИПІВ, Назарій ТУЗ

МИКОЛА ПРОКОПОВИЧ ВАСИЛЕНКО – ПРАВОЗНАВЕЦЬ, АДВОКАТ,
ОСНОВОПОЛОЖНИК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ.....36

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Антон КАРМАЗІН, Ірина ДУБРОВІНА

ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА ЯК ОПИС ЖИТТЄВИХ ТА ТВОРЧИХ ПОДІЙ
МИХАЙЛА ВЕРИКІВСЬКОГО.....43

Владислав КЛІВАК

ОСОБЛИВОСТІ ДИЗАЙНУ ВІРТУАЛЬНИХ ВИСТАВОК.....50

Наталія Коляда

СОНАТА ДЛЯ СКРИПКИ СОЛО В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ ХХІ СТ.:
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОСМИСЛЕННЯ ЖАНРУ.....57

Ольга КОНОВАЛОВА

КОРАЛИ І БУРШТИН У КОМПЛЕКСІ ПРИКРАС УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО СТРОЮ: ІСТОРИКО-СИМВОЛІЧНІ ВИМІРИ.....67

Олена ЛІТОВЧЕНКО

МІЗАНСЦЕНА ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ФОРМИ ЯК ВИРАЗНИЙ ЗАСІБ У СЦЕНІЧНОМУ ТВОРІ.....74

Лу ТУНЦЗЕ

ВОКАЛЬНИЙ ЦИКЛ І. ГАЙДЕНКА «ДІВЧИНО, ХМЕЛЮ...» ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЛІЛОГУ
КУЛЬТУР У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КАМЕРНО-ВОКАЛЬНІЙ МУЗИЦІ.....80

Христина МАТВІСІВ, Руслан ГАЛИШИЧ, Ольга МЕР'Є

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ КИРИЛИЧНИХ ШРИФТІВ У ДИЗАЙНІ ОДЯГУ
УКРАЇНСЬКИХ БРЕНДІВ.....87

В'ячеслав ПОЛЯНСЬКИЙ

ФОРТЕПІАННЕ ДЖАЗОВЕ ВИКОНАВСТВО І МУЗИКА АКАДЕМІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ:
НОВИЙ СИНТЕЗ.....94

Marharyta PUHACHENKO

EXISTENTIAL COMPONENT OF HUMAN APPEARANCE
IN THE CONTEXT OF CHOOSING AND WEARING BIJOUTERIE.....100

Віолетта РАДОМСЬКА

ВАРІАТИВНІСТЬ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН СПЕЦІАЛЬНОСТІ 022 – ДИЗАЙН
В РЕАЛІЯХ ВОЄННОГО СТАНУ.....104

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Катерина КУЧМАК ЕЛЕМЕНТАРНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ КЛАСИ ГІДРОНІМІВ ПЕРШОЇ ВІДМІНИ МІШАНОЇ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	111
Світлана ЛИЧУК ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В НАЗВАХ ОДЯГУ ПОКУТСЬКИХ ГОВІРОК (НА МАТЕРІАЛІ СІЛ СТЕЦЕВИ І СТЕЦІВКИ).....	116
Олена МАТЕРИНСЬКА, Тетяна МУЗИКА ПОКОЛІННЯ ПОСТ-МІЛЕНІАЛІВ У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ МЕДІАПРОСТОРІ.....	121
Євген НИЩУК РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ «ШЛЯХУ ГЕРОЯ» В МОНОВИСТАВІ «МОМЕНТ КОХАННЯ» НАЦІОНАЛЬНОГО ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ ІМЕНІ І. ФРАНКА (РЕЖИСЕР Т. ЖИРКО).....	129
Ганна ОВСЯНИЦЬКА ВІЗІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО САКРУМУ В ПОЕЗІЯХ І. ТИМОЧКО.....	135
Віктор РАЗЖИВІН ПЕРЕМОГА ЗВИЧНИХ ЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ НАД ПОЛІТИЧНИМИ ПЕРЕКОНАННЯМИ ЗА РОМАНОМ ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА «НЕХАЙ КВІТНЕ АСПІДИСТРА».....	142
Світлана РЕВУЦЬКА РИТОРИКО-МОВЛЕННЄВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	147

ПЕДАГОГІКА

Лариса КОРНИЦЬКА КОЛЬОРОЗНАВСТВО В МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ.....	153
Тамара КОРОСТІЯНЕЦЬ СУЧАСНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ.....	159
Руслан КРАВЕЦЬ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	164
Alina KRUK THE BENEFITS OF VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT (VLE) IN TEACHING ESP.....	171
Надія ЛАНЧУКОВСЬКА, Андрій ШАЛЬОВ, Людмила НЕЇЖПАПА ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПЕРІОД ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	176
Микола ЛЕВЧЕНКО, Світлана ФЕДЕНЬКО, Анатолій ФОРОСТЯН ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	185
Леся ЛИМАР ОСНОВНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ-МЕДИКІВ ЗАСОБАМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	193
Петро ЛІВАК, Ірина КОРЖЕНКО, Лілія БУТКЕВИЧ ЗАСТОСУВАННЯ ГАРЯЧОГО ГІДРОКОМПРЕСУ У МАСАЖІ ПРИ ЛІКУВАННІ МІОФАСЦІАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ.....	199
Світлана ЛУК'ЯНЧУК, Марина КОМОГорова МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ІНШОМОВНОГО ЧИТАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛУ КАЗОК.....	205
Світлана ЛУПАРЕНКО СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.).....	210

Оксана МАКСИМ'ЮК, Іванна СТРУК СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ПРИКМЕТНИКОВИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	216
Аліна МАРТІН ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ЯК СКЛАДИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРИРОДИ Й СУСПІЛЬСТВА.....	223
Оксана МАРЧУК, Тетяна ДЕМ'ЯНЧУК, Маргарита ШКАБАРІНА РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЇХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД.....	227
Рагим МАДЖНУНОВ РОЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ РЕЛИГІОЗНИХ УЧРЕЖДЕНІЙ В ОБРАЗОВАНИИ В ТБИЛИСИ В НАЧАЛЕ ХІХ-ХХ ВВ.....	232
Світлана МЕДИНСЬКА ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ: АНАЛІЗ ПРОВІДНОГО СВІТОВОГО ДОСВІДУ.....	239
Оксана МКРТІЧЯН ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ЗДО....	247
Алла МОРЕНЦОВА ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	254
Сергій МОСКАЛЕНКО КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ РОЗВИНЕНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ОПЕРАТИВНОГО РІВНЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ.....	260

CONTENTS

HISTORY

Iryna ZBYR

DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES OF HANKUK UNIVERSITY
OF FOREIGN STUDIES – A RELIABLE FORPOST OF UKRAINE DURING THE WAR,
OR ON THE WORK OF THE SPECIAL FORUM “IMPLICATIONS
OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR AND ITS IMPACT ON KOREAN PENINSULA”
(March, 7 2022, Seoul, Republic of Korea).....4

Vasyl ILNYTSKYI, Volodymyr STARKA, Mykola HLIBISCHUK

THE PRACTICE OF VIOLATION OF «SOCIALIST LEGALITY» DURING THE APPROVAL
OF THE SOVIET ADMINISTRATION IN THE WESTERN UKRAINIAN REGIONS (1944 – 1950)....9

Denys KRASNOSILETSKYI

FROM PROTOCOLS OF INTERROGATIONS ABOUT MARIA HOLCHEVSKA.....23

Iryna KUCHERA, Tetiana HAINAL, Rostyslav DANYLIAK

THE INFLUENCE OF MOSCOFILE ORGANIZATIONS ON THE ACTIVITIES OF RUSSIAN
OCCUPYING AUTHORITIES IN EASTERN GALICIA (1914 – 1915).....28

Mariia LYSA, Yurii YOSYPIV, Nazarii TUZ

MYKOLA PROKOPOVYCH VASYLENKO - LEGISLATOR, ATTORNEY, FOUNDER
OF UKRAINIAN LEGAL SCIENCE.....36

ART STUDIES

Anton KARMAZIN, Iryna DUBROVINA

NEWSPAPER PERIODICALS AS A DESCRIPTION OF LIFE AND CREATIVE EVENTS
OF MIKHAIL VERIKIVSKY.....43

Vladyslav KLIVAK

FEATURES OF VIRTUAL EXHIBITION DESIGN.....50

Nataliia KOLIADA

SONATA FOR VIOLIN SOLO IN THE OEUVRE OF THE UKRAINIAN COMPOSERS
OF THE 21TH: MODERN TENDENCIES OF THE GENRE.....57

Olha KONOVALOVA

CORALS AND AMBER IN THE PIECES OF JEWELRY OF THE UKRAINIAN PEOPLE’S ORDER:
HISTORICAL AND SYMBOLIC VIEWS.....67

Olena LITOVCHENKO

MISE-EN-SCENE OF CHOREOGRAPHIC FORM AS AN EXPRESSIVE MEANS
IN A STAGE COMPOSITION.....74

Lu TONQJIE

I. HYADENKO VOCAL CYCLE “GIRL, HOP...” AS A REFLECTION OF POLYLOGUE
OF CULTURES IN MODERN UKRAINIAN CHAMBER-VOCAL MUSIC.....80

Khrystyna MATVISIV, Ruslan HALYSHYCH, Olha MERIE

THE PROBLEM OF USING CYRILLIC FONTS IN CLOTHING DESIGN OF UKRAINIAN BRANDS.....87

Vyacheslav POLYANSKY

PIANO JAZZ PERFORMANCE AND MUSIC OF ACADEMIC TRADITION:
A NEW SYNTHESIS.....94

Marharyta PUHACHENKO

EXISTENTIAL COMPONENT OF HUMAN APPEARANCE
IN THE CONTEXT OF CHOOSING AND WEARING BIJOUTERIE.....100

Violetta RADOMSKA

VARIABILITY OF EDUCATIONAL DISCIPLINES OF SPECIALTY 022–DESIGN
IN THE REALITIES OF THE MARTIAL.....104

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Kateryna KUCHMAK ELEMENTARY PARADIGMATIC CLASSES OF HYDRONYMS OF THE FIRST DECLINATION OF A MIXED GROUP IN THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	111
Svitlana LYCHUK DYNAMIC PROCESSES IN THE NAMES OF CLOTHES OF POKUT'S SPEECHES (ON THE MATERIAL OF THE VILLAGES OF STETSEVA AND STETSIVKA).....	116
Olena MATERYNSKA, Tetyana MUZYKA GENERATION OF POST-MILLENNIALS IN THE MODERN GERMAN AND UKRAINIAN MEDIA SPACE.....	121
Yevhen NYSCHUK REPRESENTATION OF THE WAY OF THE HERO IN THE MONOPLAY “THE MOMENT OF LOVE” OF THE IVAN <i>FRANKO NATIONAL ACADEMIC DRAMA THEATER</i> IN KYIV (DIRECTED BY T. ZHYRKO).....	129
Hanna OVSIANYTSKA VISIONS OF THE NATIONAL SACRUM IN THE POETRY OF I. TYMOCHKO.....	135
Viktor RAZZHIVIN VICTORY OF ORDINARY HUMAN VALUES OVER POLITICAL BELIEFS ACCORDING TO GEORGE ORWELL'S «NOVEL KEEP THE ASPIDISTRA FLYING».....	142
Svitlana REVUTSKA RHETORICAL AND SPEECH COMPETENCE IN VOLUNTEER ACTIVITY.....	147

PEDAGOGY

Larysa KORNYTSKA SCIENCE OF COLORS IN CREATIVE EDUCATION.....	153
Tamara KOROSTIYANETS MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF MATHEMATICS.....	159
Ruslan KRAVETS THEORETIC-METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORMING FUTURE AGRARIANS' CREATIVE THINKING AT FOREIGN LANGUAGE CLASSES.....	164
Alina KRUK THE BENEFITS OF VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT (VLE) IN TEACHING ESP.....	171
Nadia LANCHUKOVSKA, Andriy SHALYOV, Liudmyla NEIZHPAPA PECULIARITIES OF SOCIAL ADAPTATION OF HIGHER EDUCATION ACCESSORIES DURING DISTANCE LEARNING.....	176
Mykola LEVCHENKO, Svitlana FEDENKO, Anatoly FOROSTYAN SOCIAL ADAPTATION PECULIARITIES FOR HIGHER EDUCATION UNDER WARTIME CONDITIONS.....	185
Lesya LYMAR BASIC CONDITIONS OF THE FUTURE MEDICAL PHDS EFFECTIVE ENGLISH COMMUNICATIVE COMPETENCE DEVELOPMENT UNDER DISTANCE TRAINING.....	193
Petro LIVAK, Iryna KORZHENKO, Лілія BUTKEVYCH THE USE OF HOT HYDROCOMPRESS IN MASSAGE IN THE TREATMENT OF MYOFASCIAL DISORDERS.....	199
Svitlana LUKIANCHUK, Maryna KOMOGOROVA METHODS OF FORMING THE SKILLS OF FOREIGN LANGUAGE READING OF SCHOOL STUDENTS BASED ON THE USE OF FAIRY TALE MATERIAL.....	205
Svitlana LUPARENKO SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES OF PUBLIC ORGANIZATION IN UKRAINE (THE FIRST THIRD OF THE 20 TH CENTURY).....	210

Oksana MAKSYMIUK, Ivanna STRUK STRUCTURE AND SEMANTIC OF ADJECTIVE PHRASES: LANGUAGE DIDACTIC ASPECT.....	216
Alina MARTIN ENVIRONMENTAL EDUCATION AS A COMPONENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF NATURE AND SOCIETY.....	223
Oksana MARCHUK, Tatiana DEMYANCHUK, Marharyta SHKABARINA DEVELOPMENT OF CREATIVITY OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION IN THE PROCESS OF FORMATION OF THEIR INFORMATION CULTURE: PRACTICAL EXPERIENCE.....	227
Rahim MAJNUNOV THE ROLE OF AZERBAIJANIAN RELIGIOUS INSTITUTIONS IN EDUCATION IN TBILISI AT THE BEGINNING OF THE XIX-XX CENTURIES.....	232
Svitlana MEDYNSKA PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE EXPERTS IN TOURISM: ANALYSIS OF LEADING WORLD EXPERIENCE.....	239
Oksana MKRTICHIAN FEATURES OF INTRODUCING INTEGRATION INTO THE EDUCATIONAL PROCESS PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS.....	247
Alla MORENTSOVA DEVELOPMENT OF THE PRECONDITIONS FOR PROFESSIONAL MOBILITY OF UNIVERSITY STUDENTS	254
Sergiy MOSKALENKO CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF BORDER OFFICERS OF OPERATIONAL LEVEL OF MILITARY EDUCATION.....	260

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 52. ТОМ 1
ISSUE 52. VOLUME 1**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зимомря

Здано до набору 16.05.2022 р. Підписано до друку 01.06.2022 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 31,62. Зам. № 0722/282. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.